

3 1761 05912270 5

Presented to the
LIBRARY of the
UNIVERSITY OF TORONTO

by

**HUNGARIAN RESEARCH
INSTITUTE OF CANADA**

MAGYARORSZÁG
TÖRTÉNELME.

AZ ÚJ DOLGOZAT MÁSODIK, BŐVITETT KIADÁSA.

HATODIK KÖTET.

—————
—————
PESTEN.

—————
—————
KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

—————
—————
1872.

Pest, 1872. Nyomatott Heckenast Gusztávnál.

TARTALOM.

TIZENHATODIK KÖNYV.

Az alkotmány veszélyei. Szabadulás a török járom alól. 1664—1686.

ELSŐ FEJEZET.

I Leopold országlata a vasvári békekötéstől az 1681-diki pozsonyi országgyűlésig.

I. A káros béke, mely az országot a török rablókalandjainak martalékul dobá, mindenütt nagy elégületlenséggel fogadtatik. Még Lippay érsek s Wesselényi nádor is kikelnek ellene, szintűgy mint Zrínyi Miklós. Ennek gyászos halála. A bécsi konferencián a miniszterek nem képesek megszüntetni a köz elégületlenséget: mert mindenki attól tart, hogy az ország szabadsága ellen új keresztháború kezdetik. Erdélyben is nőttön nő az elégületlenség. Magyarországon ezt még a zsoldosok féktelensége s rablása és a prot. vallásbelieknek üldöztetése is neveli. A Konstantinápolyban járó bécsi követség tagjai s a bécsi udvaroncok világos fenyegetéseket hallatnak a magyarok ellen. Leopold az aggódo kedélyek megnyugtatósa végett Pozsonyban tanácskozományt tart: több várba magyar őrséget rendel s a török becsapásai ellen Leopoldvárat építteti. De mind hasztalan. A meggyőződés mind általánosabbá lesz, hogy a bécsi kormány az ország szabadsága ellen törekedik. A hazafiak, hogy e veszélyt elfordítsák, titkon gyűléseket tartanak. Wesselényi, Zrínyi, Nádasdy egyrésről Apafyval, másról a francia királylyal is összekötetésbe lépnek. A murányi gyűlés. Apafy a magyarok ügyében követet küld a portára; mert végzéssé lett, hogy a nemzeti jogokat sértő kormányt fegyverrel kényszerítsék azok tiszteletére. De a francia kormány halasztást javasol. A besztércei értekezleten az összeesküvés határozottabb irányt vesz. A királyhoz a sérelmek orvoslata végett felirat intéztetik s végzéssé tétetik, hogy ha az sikeretlen marad, a nemzet török segélylyel keljen fel.

II. Wesselényi halála nagy hátrányára van a nemzeti mozgalmaknak; mert Zrínyi és Nádasdy, kik azontúl fejeivé lesznek, magán-ügygyé törpítik

azt: Zrínyi magát Magyarország, vejét, Rákóczyt Erdély s az éjszakkéleti részek fejedelmévé akarja emelni; Nádasdy pedig csak nádorságra törekedik. Panajotti portai tolmács az összeesküvés titkát a bécsi kormánynak elárulja. Inczedy újabban követül megy a portára, sürgetni annak segedelmét; de a nagyvezér, mint előbb, ugy most sem hajlandó megszegni a békét a bécsi udvarral. A titokról csak homályosan értesült bécsi udvar Apafyt békére inti, a felvidéki rendeket pedig Újhelybe gyűjti, hogy ott biztosai előtt adják elő panaszaikat. A rendek országgyűlést sürgetnek. A francia háború egyideig reménnyel kecsegteti az összeesküdteket a nyerendő segély iránt; de a helyreállott békében e remény is eltűnik. Leopold megint biztosokat küld a felvidékiek megnyugtatóására; de ezek most is az országgyűlés megtartását szorgalmazták; és miután ügyeikben az eperjesi conferenzia sem segített, Apafy kéri, küldene újabban követséget a törökhöz. Apafy Rozsnyait küldi oda. Eközben egyrészlől a nép, kivált a protestansok mind inkább kezdenek mozogni, de másrészlől a vezérek közt is meghasonlás áll be. Zrínyi és Nádasdy egymás ellen vádaskodnak. Nádasdy vallomásokot tesz s magának kegyelmet eszközöl. Zrínyi meghallgatást nem nyervén, a maga nevében küld követet a portára; annak adót ígér, ha őt Magyarország, Rákóczyt Erdély fejedelemségére segíti. A nagyvezér ezt elárulja Apafy követének, miért aztán Apafy visszavonul az összeesküdtektől. Zrínyi az összeesküvést tovább titkolhatni nem vélvén, Frangepánnal együtt hadat szed, Rákóczyt pedig készületre inti. A zemplényi gyűlés, melyet Rothal hasztalan int szétoszlásra, fegyverfogást határoz. A bécsi kormány Apafyt a lázadás segélyezésétől elvonandó, Kászonyi Mártont küldi hozzá; s mivel épen ekkor hozza meg Apafynak Konstantinápolyból Zrínyi törekvéseinek hírért Rosnyai, a fejedelem kielégítő válaszzal bocsátja vissza a császár követét. Leopold ugyanazon időben Beszterczebányán a fevidéki megyék által is gyűlést tartat, hogy sérelmeiket s kívánataikat előadják; de a gyűlésnek nincs eredménye. Ezalatt Zrínyi a határszéli török basáktól biztatásokat nyervén, tényleg fellázad; de a tartomány rendeitől nem pártoltatik. A kormány őt a zágrábi püspök által tett ígéreteivel kelepcebe csalja. Zrínyi, Forstall atya által felküldi a nevével jegyzett üres lapot melyre Lobkovicz kegyelmet irat, ha önként Bécsbe megy, de ugyanakkor Spankau haddal küldetik Csáktornya ellen. Zrínyi ezt megtarthatónak nem látván, Frangepánnal együtt megszökik s Bécsbe megy. Lobkovicz kívánatára Rákóczynak is ír; hogy tegye le a fegyvert. Ez szót is fogad, s a mozgalom a felvidéken, hova szintén hadak küldettek, magától megszűnik; mert a legterheltebbek Erdélybe menekülnek. Kobb mindemellett is kegyetlenkedik.

III. Apafy fejedelem közbenjár, hogy az udvart kiméltre birja. De a német miniszterek szigort kívánnak kifejteti a lázadás részesei s az ország ellen. Lőcsén nyomozó bizottmány kezd működni. A börtönök hamar megtelnek. Lothringeni Károly Murány várát, s benne a lázadásra vonatkozó íromá-

nyokat elfoglalja. Ezek nyomán Nádasdy Ferencz is elfogatik. Tököli István Áryában ostromoltatik; de fia, Imre, megmenekül, ő maga az ostrom alatt meghal. Bécsben a foglyok megítélésére rendkívüli törvényszék állíttatik fel. A felvidéki megyék hasztalan kívánnak törvényes, hazai törvénytárat. Nádasdy nem akarja sorsát a törvényszék által, hanem csak kegyelem útján elvégeztetni. Zrínyi védirata. A törvényszék halálos ítéletét Leopold megerősíti. Az elítéltek kivégeztetnek. Zrínyi Péter nejének s az ő és Nádasdy fainak sorsa. A többi elfogott nők irányában való eljárás. Pozsonyban szinte rendkívüli törvényszék működik a többi foglyok megítélésében. Ezek ítélete. Az ítéletek végrehajtása után Leopold még több német zsoldost küld az országba, s azoknak díjazására s tartására szolgáló nagy adót vet az országra. Ekkor ismerkedik meg a magyar először a fogyasztási adóval. Erendeletek végrehajtására Kollonics Leopold püspök kamaraelnökké nevezetik. Az ország feljajdul; Széchenyi György s többen mások élénk feliratokat intéznek az adórendelet ellen; de hasztalan. A kihirdetett amnestiát is megfoszták jótékonyágától annak záradékai. Nehogy a püspökök az új kormány szabályoknak ellenzékot csináljanak, Lobkovicz miniszter őket a protestansok üldözésére szabadítja fel; minek következtében azok valóban meg is kezdik ezek ellen az irtóháborút. De az Erdélybe menekült magyaroknak ez újabb indokul szolgál a felkelésre. 1671-ben követeket küldenek a portára, kérvén azt, venné az országot pártfogása alá; s bár ott még nem érnek célzt, fegyveresen törnek be Leopold birtokaiba, s változó szerencsével folytatják a harczt német tábornokai s labanczai ellen. De ezek végre is legyőzik a fegyelmetlen kuruczokat, kik aztán részint Erdélyben, részint a nagyváradi basa védelme alatt török földön keresnek menedéket.

IV. A bécsi kormány az elnyomott lázadásból okot merit Magyarországot egészen megfosztani alkotmányától. Szelepcsényi érsekprimás és kir. helytartó ellenzése daczára Ampringen a német rend nagymestere, az ország kormányzójává nevezetik s egy, felében magyarok, felében németekből álló tanács rendeltetik mellé. Az új kormány kiméletlenül kezdi meg működését, mi a bujdosókat nemcsak betöréseik ismétlésére, hanem arra is indítja, hogy újabban is sürgessék a török segedelmét. Ahmed nagyvezér, a lengyel háború miatt, még nem adhat tényleges segílyt; de pártfogást ígér nekik, s bár nyilván oly parancsot küld Apafyra, hogy a lázongókat ne segítse, titkon mind neki, mind a szomszéd basáknak meghagyja védelmököt. Eközben az országban egyre dül a politikai pártdüh. De ennél még szomorúbb jeleneteket mutat elő a vallási üldözés. A pozsonyi törvényszék 1673-ban és a következő évben több száz protestans lelkészt és tanítót, oly ürtügy alatt, mintha a lázadókkal s a törökkel czimborálnának, halálra ítél. A király nekik kegyelmet ad ugyan, de csak azon feltétel alatt, hogy vagy költözzenek ki, vagy mondjanak le tanítói tisztokról. Hetvenen, kik egyik feltételt sem fogadják el, gálya-

rabságra vitetnek Triesztbe, Nápolyba, honnan csak két év múlva szabadulnak meg a hollandiak, szászok és poroszok közbenjárására. Ezen üldözések a bujdosók számát egyre szaporítván, ezek mind gyakrabban betörnek. A német tábornokok ellenben, kivált Kobb, formasierint vadászatot tartanak reájok. Az elfogottakat mind a két fél borzasztó kegyetlenséggel öli meg; a föld népét mind a két fél zsarolja, pusztítja. Lobkovicz miniszter megbukik; de az általa behozott kormányelvek, s törvénytelen igazgatás azután is fennmaradnak. Leopold, a francziákkal is háborúskodván, hogy hadait Magyarországból kivonhassa, örömezt véget vetett volna a belháborúnak; de mivel a törvénytelen kormányt megváltoztatni nem akarja, célt nem is ér; sőt a bujdosók most Bethune gróffal, a francia király lengyelországi követével is összeköttetésbe lépnek. Erdélyben Teleky Mihály vette kezébe a gyeplőt, s miután a szándékaival ellenkező Bánfy Déust és Bély Pált elvesztette, a francia követ igazatásaira a töröktől megint segílyt sürget. Célt ebben ugyan nem ér, de a francziákkal szerződésre lép, melynél fogva mind Apafy mind a francziák segílyezni ígérik a felkelteket. Leopold erről értesülván a magyar urakkal Pozsonyban és Bécsben tanácskozmányt tart, melyre Apafy is meghivatik; de mivel az alkotmányos kormányt helyreállítani még sem akarja, a tanácskozás eredménytelen marad. Strasoldo, új kassai főkapitány által ügyekezik ezután engedelmességre téríteni a bujdosókat, kiknek bocsánatot hirdettet; de ezek az ígéretekre mitsem hajtának, s a háborút 1676-ban is némi szerencsével folytatják. Több szerencsével kísérli meg kibékítéseköt Barkóczy, ki mintegy másfél ezret térít meg a bujdosókból. De ez nem segít az ügyön, kivált miután Bethune újra Lengyelországba jövé, a bujdosókkal, Apafyval formasierint szövetséget köt, s hat ezernyi dandárral segílyezi öket Boham vezérlete alatt. A bujdosók, Weselényi Pál vezérlete alatt tetemes károkat tesznek a császáriaknak, miket Kobb iszonyú kegyellenséggel viszonzoz.

V. Leopold 1677 végén ismét békegondolatokra veti elméjét; a püspököktől kér tanácsot. Bársony és Gubasóczy tanácsa. Emezt győz; s annál fogva Leopold Kobbot visszahívja, Pozsonyba tanácskozást rendel, Hoher cancelárt küldvén le az összegyűlt főrendekhez. De Hoher gögje mindent megrent; az urak nagy ingerültségben oszlanak szét. Erdélyben a börtönéből megszabadult Bély Pál Teleky Mihályt megbuktatni s a bujdosók segílyését meggátolni akarja; de maga bukik meg s Konstantinápolyban, hova menekül, a héttoronyba záratik. Teleky most maga veszi át a vezérletet; de a francia vezérekkel viszályba keveredvén, visszamegy Erdélybe. A bujdosók most az ifjú Tököli Imrét választják meg fővezérökké, ki alatt aztán nagy terjedelmet nyer a fölkelés. Ő a császári vezéreket megvervén, több várost s várat megvesz; egy csapata Morváig kalandozik; ő maga a bányavárosokat foglalja el: pénzt veret; de az újabban beküldött császári hadaktól Sz. Keresztnél vereséget szenved s a bányavárosokból is kivonul. A bécsi kormány neki mindemellet

fegyverszűnetet ajánl, mely alatt a béke tárgyalatnék. Mivel a francziák Leopolddal békét kötván, segélyöket megszüntették, Tököli az ajánlatot elfogadja; de az alku sikertelen marad, s a háború ismét megújul. De nemsokára megint tárgyalatik a béke, melyet most Tököli is óhajtani látszik, hogy Zrínyi Ilonával, Rákóczy özvegyével házasságra léphessen. Szelepesényi eszközésére tehát négy havi fegyverszűnetet köt, mely alatt országgyűlés tartatván, a nemzet sérelmei orvosoltassanak.

VI. Leopold a béke megújíttatását sikertelenül szorgalmazza a töröknel ki mindinkább elárulja, hogy a magyar bujdosóknak tetemesebb segélyt szándékozik nyújtani. Ezen körülmény a bécsi udvart végre arra bírja, hogy a régóta sürgetett országgyűlést 1681-ben valahára kihirdesse, azon az országot megbékéltetni ügyekezék. Mindenekelőtt Eszterházy Pál nádorrá választatik. De a békeügy iránt mindjárt eleinte eltűnik a remény, mert a bujdosók kívánatai a gyűlésen figyelembe nem vétetnek. Tököli, miután a török segélyről biztossíttatott, a rendeknek megírja, hogy eljárásukkal megelégedve nincsenek s végzéseikhez nem is fognak hozzájárulni, sőt azok ellen eleve tiltakoznak. A gyűlés rendei a vallás tárgyában hosszú, heves vitát folytatnak, egymást keserűen vádolván. Mivel eközben Tököli egyrészlől Apafy, másról a török által segített hadjáratát megkezdette, Leopold, ki ellen a franczia is megint háborút indíta, neki ellent nem állhatván, végre egynémiben kedvezőleg válaszol a protestansok kérelmeire, s Tökölinél is lépéseket tétel a megbékülésre. Tököli ettől nem idegen, ha Leopold a 13 felső megyét neki átengedi, a protest. vallás és a haza sérelmeit pedig orvosolja. De az udvar több engedményt nem akar adni a vallás tárgyában, hanem miután az országos sérelmet néhányai is orvosoltattak, a törvények s alkotmányos igazgatás helyreállíttatnak, az országgyűlés bejeztetik.

MÁSODIK FEJEZET.

I Leopold országlata az 1681-diki országgyűléstől Buda visszavételéig.

I. Bár az ország alkotmánya némileg helyreállíttatott, mivel azonban sem a protestansok kívánatai, sem Tököli igényei ki nem elégttettek, ez formászerint szövetséget köt a törökkel, ki neki évi adó fejében Felső-Magyarország fejedelemségét biztosítja. Ezután, mihelyt házasságát Zrínyi Ilonával, az özvegy Rákóczynéval végrehajtotta, a háborút azonnal megkezdi. Kassát a többi éjszakkéleti városokkal s Fülelkel együtt megveszi. Itt Ibrahim vezérbasától magyar királynak kiáltatik; de ő csak a fejedelmi czimet használja. Azután a bányavárosokat ejti hatalmába, hol a maga nevére pénzt veret. A nemesség tömegesen hozzáhajolván, a Vágig egész Magyarországot elfoglalja.

Most örömet megbekült volna Tököli, ha az elfoglalt országrész birtokában hagyatik: tartatnak is alkudozások; de mivel kívánatainak a bécsi udvar meg nem felel, sikeretlenül. A nemesség azonban megkötni óhajtá a békét, s Tökölitől, ki mindinkább csak nagyravágyása ösztöneit követi, elidegenül, mit vele nyilván is éreztet a kassai és tályai gyűlésen. Tököli az ellenzékét önkényes hatalommal akarja elfojtani, mi őt egészen megfosztja népszerűségétől. Ő ezóta csak a törökben bízik, ki nagy hadjáratot készít Leopold ellen. Leopold erről értesülvén, Eszterházy nádor által a magyarokat készületre inteti, maga a lengyel királylyal szövetséget köt, a birodalmi rendeket pedig bővebb segílyezésre indítja.

II. Futólagos pillanat a török birodalom bel-történeteire s a Magyarországlefti uralmának viszonyaira. Midőn a török a 16 éves háborút megkezdi, melyben hazánk annak járma alól megszabadul, a török hatalom mindenkép meg van gyöngülve. Kara Musztafa nagyvezér, mindemellett is meg sem várva a béke leteltét, 1683-ban egy roppant sereggel indul meg Leopold ellen. Tököli Eszéknel találkozik vele s mindazon magyaroknak, kik neki hódolnak, védelmet ígér; és mivel Lothringeni Károly, a császári hadak vezére, csak Bécs védelmére szorítkozik. sokan el is fogadják a védelmet. A nádor menti honfitársait. A nagyvezér, Apafyt és a budai basát Győrnél hagyván Bécs felé indul. Leopold Linzbe távozik; oda siet Zrínyi János is, ki gyanúból elfogtatván, hűsége daczára börtönbe vettetik, hol aztán holtiglan szenved. Míg a török Bécset, azalatt Tököli Pozsonyt vívja; de Lothringeni Károlytól vereséget szenved. Miután a birodalmi segílyhadak és Szobieszky lengyel király is megérkezett, a török is nagy veszteséggel üzetik el Bécs alól. Szobieszky és Károly herczeg Párkánynál újabb győzedelmet nyernek, Esztergamot megveszik. Az elébb Tökölinek hódolni kénytelen magyarok önként hűsége térnek vissza s a török ellen fordulnak. Maga Tököli is a lengyel király közbenjárását kéri ki. Szobieszky el is fogadja a közbenjárást, mely azonban nem vezet sikerre, mert a kormánytanács Tökölivel alkudozni többé nem akarván, feltétlen hódolatot kíván, minek folytában a megtérőknek amnestia hirdettetik. Ezt sokan elfogadják s Tököli hatalma, ki másfélekép is hasztalan ügyekszik egységre birni a bécsi udvart, csak a régi kuruczokra olvad.

III. Károly herczeg 1684-ben, miután Visegrádott megvette s Vácznál egy török hadat megvert s Pestet is elfoghalta, Budát kezdé ostromolni. De bár az annak segedelmére jött török hadat Érdenél megveri, azt nem sikerül megvennie. A téli szállásokra felosztott katonaság zsarlásai által véginségre juttatja a mult évi hadjárat alatt már különben is mindenéből kifosztott dunántúli népet. A felvidéket viszont a kuruczok sanyargatják. A következő évben Károly herczeg Érsekújvárt táborolja körül s azt, miután az Esztergamot vívó budai basát megverte, meg is veszi. A megrettent török békét ajánl, mi azonban nem fogadtatik el, Tököli is szerencsétlenül harczol, Eper-

jest, Ónodot, Tokajt, Kállót elveszti. Ő Szirmay István által megint egyezkedni kíván az udvarral, de siker nélkül. Midőn tehát a császáriak Kassát is fenyegetik, Nagyváradra megy, a basától segílyt kérni, de ettől elfogatik s Nándorfehérvárra vitetik. Fogságának hírére a török ellen bosszús híveinek nagyobb része a császári zászlók alá esküszik, s Kassa is megadja magát; Regécz, Patlak, Ungvár szintén kaput nyit. Tököli birodalma az egy Munkácsra olvad, melyet hős lelkű neje még sokáig védelmez. Eközben Apafy is egyezkedésbe ereszkedik s Leopold pártfogása alá hajól, mi végett követei Bécsben szerződést kötnek. A felvidéki urakat az udvar rendjelek és címek osztogatása által ügyekszik szorosabban magához kapcsolni.

IV. Leopold hadai jelentékeny külsegélytől támogattatván, 1686-ban még nagyobb szerencsével harcolnak, mint a mult években. A hadjáratot Caraffa nyitja meg: Sz. Jóbót megveszi, Debreczent megsarczolja; ő aztán Munkács ostromzárának vezényletét veszi át. Lothringeni Károly és Miksa bajor fejedelem Budát szállják meg, míg Scherfenberg egy hadosztályljal Erdélybe megy Apafyt a szerződés elfogadására kényszeríteni. Battyhányi Csepelnél 20 hajót fog el a budai basa háremével. A 15 ezernyi budai őrség több rohamot visszaver. Anguszthus közepén a nagyvezér is segedelmére jó a várnak; de azt tényleg megsegíteni hasztalan erőködik, s tétlenül kénytelen nézni, miként ostromolja ki Budát a keresztény sereg. Az őrségből alig kétezer maradt életben. Marsigli feltalálja Mátyás király híres könyvtárának maradványait. A nagyvezér visszavonul. Károly herczeg utána ered; de őt el nem érhetvén, hadának egy részét a Drávához, a másikat Szeged alá küldi. Amott badeni Lajos herczeg Péceset, Siklóst, Kaposvárt kényszeríti feladásra. Emit Veterani és Barkóczy Zenta mellett a nagyvezért megverik, minek következtében Szeged is megadja magát. A török békét ajánl; de az el nem fogadtatik.

TIZENHETEDIK KÖNYV.

**Az örökössé lett királyság a török uralmat végkép megszünteti;
az alkotmányt újabb veszélylyel fenyegeti. 1687—1703.**

ELSŐ FEJEZET.

Az örökös királyság megalapítása.

I. A Buda megvételeből eredt öröm nem tartós. A kényuralom a protest. vallás üldözésével kezdődik. Caraffa a felvidéken összeesküvést költ. Az eperjesi vértörvényszék szomorú története. A háború folytatása. Eger és Szigetvár körültáboroltak. Lothringeni Károly a nagyvezért észeki sáncaiban siker nélkül ostromolván, Mohács mezejére csalja s ott megveri. Badeni Lajos Eszéket, Vukovárt, Péterváradot megveszi, a Szerémséget visszafoglalja. Ká-

roly herczeg Mohácsról Szegeden keresztül Erdélybe megy s Apafyt egy súlyos szerződés elfogadására kényszeríti, minek következtében ez árnyék-fejedelemmé süllyed; Erdély császári hadakat fogad váraiba.

II. Leopold egy Bécsben tartott nagy értekezlet után Pozsonyba országgyűlést hirdet. A közvélemény Erdélyben a megszállás, Magyarországon az eperjesi vérbíróság által eléggé meg lévő félélnékvé, az ellenzék elnémítva, az udvar a királyságot örökössé tenni, II Endre törvényének ama záradékát pedig, mely a nemességet, jogai sérelmének esetében fegyveres felkelésre hatalmazza, eltörölni határozza. A királyi előadások veszélyes elvei. A rendek mindenekelőtt az eperjesi foglyokat szabadon bocsáttatni, a pörököt megszüntetni kívánják. Az udvar két kívánata ellenmondás nélkül elfogadtatik; minek következtében József előleges választás nélkül királylyá koronáztatik. Az udvar közönséges amnestiát hirdet. A többi megalkotott törvénxczikkék. — Eger capitulál. Radics és Absolon fondorlatai Zrínyi Ilonát is kényszerítik végre Munkácsot feladnia. A feltételek szerint gyermekeinek az ősi javak biztosítatnak, de azok magával együtt Bécsbe belebeztetnek. Tököli fegyverre szólító kiáltványa eredménytelen marad.

III. Absolon jutalmul Caraffa hadi titkárává nevezetik. Caraffa megbírást nyer, hogy Erdélyt jó módjával egészen a bécsi udvar uralma alá hajlítsa. Erdélyben nagy rettegéssel fogadtatik. De ő most nem kegyetlen, hanem cselvető. Teleki Mihály által mind a fejedelmet mind a fogarasi országgyűlést reáveszi, hogy a töröktől végkép elhajólván Leopold védelme alá vesék magukat. Teleki jutalmul gróffá nevezetik.

MÁSODIK FEJEZET.

A török uralom vége; a karloviczai békekötés.

I. A törökök annyi veszteségeik után IV Mohammed helyébe II Szulejmánt emelik szultánná; de a szerencsét ez sem képes megfordítani. A hadjárat 1688-ban Székesfehérvár megvételével kezdődik. A bécsi haditanács azt végzi, hogy a még török kézen levő várak csak elzárassanak, míg feladják magukat, a háború pedig a török földre téessék át. E terv szerint a bajor fejedelem Nándorfehérvárt szállja meg, mely aztán hosszabb ostrom után meg is vétetik. Eközben badeni Lajos herczeg és Erdödy bán a Szávánál működnek; amaz Derbentnél, emez az Unna mellett veri meg a törököt. A török Szofiáig vonul vissza; Szendrő, Galambóc, Kosztajnicza, Dubicza, Gradiska, Zvornik megvétetnek. Veterani az Al-Dunánál szintén jelesen működik, Lugost, Karansebest, Sasvárt, Orsovát megveszi; de a sarezot, melyet a megszállott Nándorfehérvárból menekvőktől hajóik átbocsátásáért kialakított. Tököli eltulajdonítja. A megfélemlített török békekövetet küld Bécsbe. De itt feltételül azt kívánják, hogy egész Magyarországról, Bosniáról, Szerviaról, Havasalföldről

mondjon le, Tökölit adja ki. A követek ezt meg nem adhatván, az alkut megakasztják, s új utasításért futárt küldenek, maguk ideiglen Komáromba vonulnak. A hadjárat ezalatt nagy szerencsével foly. Szigetvár már a tavaszon megadja magát. Badeni Lajos herceg, Piccolomini és Veterani a török hadakat megvervén; Niszát megveszik s miután a szláv népek is fegyvert fogtak a török ellen, azok segélyével a Balkán hegység hosszában Rumeliától Hercegovináig minden jelentékenyebb helyet elfoglalnak.

II. A sok vereség után a török uralma veszve látszék lenni Európában. De a Leopold győzedelmei által féltékenynyé lett XIV Lajos francia király újraháborút kezd ellene; minek következtében a mult évi foglalások a Balkáná l mind elvesznek, kivált miután a német hadak zsarlásai a rácz népség buzgal-
mát is meghűtötték. Köprili Musztafa új nagyvezér nagy készülleteket tesz a hadjáratra; Tökölit is pénzzel s haddal segíti, s míg maga Nissza ellen vala működendő, Erdély megtámadására indítja. Tököli az oláh vajdától is támogat-
tatván, Töresvárt meglopja és hadait mondhatlan fáradtsággal a hegyeken átvezetvén, Heisslert és Telekit Zernyestnél meglepi s megveri. Heissler fo-
golylyá lesz. Teleki elesik. A kormánytanács hasztalan kéri a nem rég meghalt Apafy Mihály helyébe annak fiát fejedelmül megerősíttetni. Tököli tehát győ-
zedelme után Szeben mellett országgyűlést tart s magát fejedelemmé kiáltja. Eközben a nagyvezér Niszát és Viddint ostromolja. Badeni Lajos esekély ere-
jével neki ellent nem állhatván, e helyeket sorsukra hagyja s Erdélybe törvén, Tökölit onnan kiűzi. De ezalatt elvesz Nissza és Viddin. A nagyvezér ezek megvétele után Szendrőt, Galambóczot, Orsovát és végre Nádorfehérvárt is elfoglalja. Csernovics Arzén, ipeki patriarcha mintegy 30 ezer rácz családdal költözik a török boszúja elől Magyarországba. Tököli hasztalan törekedik újra betörni Erdélybe. Nehogy azonban izgatásai ott zavart okozzanak, a bécsi udvar valahára kiadja a tartomány szabadságait megerősítő, rég sürge-
tett hitlevelet; de Apafyt a fejedelemségben megerősíteni egyáltalában nem akarja. E hitlevél az újabb időkig szabályozó Erdély jogviszonyaiban.

III. Köprili Musztafa nagyvezér 1691-ben újabb győzedelmek reményé-
vel kezdi meg hadjáratát; de ekkor már a bécsi udvar is több hadat rendelt a Rajnától a Szávához badeni Lajos vezérlete alá, ki aztán a nagyvezért Szalan-
kemény mellett egy véres ütközetben megveri. De Nádorfehérvár vívására erejét gyöngének látván, a győzelem után hadai egy részét a Drávnál hagyja, melyek aztán a Szerémséget megint visszavették, más részével Nagyváradot szállja meg; de itt is csak a várost sikerül visszafoglalnia; a vár csak a jövő évben, miután Karansebes, Lugos, Lippa is megvéttetett, adta fel magát vala-
hára. 1693-ban Musztafa nagyvezér Tökölivel Erdélybe szándékozik törni; de elvonja őt onnan Croy herceg a császári hadak ez évi fővezére, Nádorfehér-
várt kézdvén ostromolni, mit azonban a nagyvezér visszatérte miatt ő sem ve-
het meg, és szalánkemeni táborába zárkozik. Ezalatt a tatárok Nagyvárad és

Debreczen vidékét dűlják. A következő év még meddőbb hadi tettekben s alig mutathat fel egyebet Gyula megvételénél. De 1695-ben maga II. Musztafa szultán vezérle egy roppant hadat a Maros vidékére s Lippát kevés nap megvette, Veteranit pedig kisded seregével, melynek Leopold, ekkori fővezére a szász Fridrik Ágost segedelmére nem ment, elnyomta. A következő évben Temesvárt akarták megszállani a császári hadak, de a szultán segedelmére jött; az ütközet azonban, mely Hettin mellett vívatott, kétes kimenetelű maradt. 1697-ben szavójai Eugen herceg vette át a császári had vezérletét a lengyel trónra hívott szász herceg helyett. Az ellenséges hadak egy ideig menetekkel fáraszták egymást; de midőn a szultán Zentánál átkelni szándékozik, Eugen őt meglepi s egy nagy ütközetben megveri. E csapás végre arra bírja a törököt, hogy békét kérjen. Ezt Bécsben is kívánják, bár a francziákkal a béke megkötetett; mert a spanyol örökösödés kérdése egy újabb háborút mind valószínűbbé tesz, s egyéb okok is kívánatossá teszik a békét, mely aztán három hónap alku után Karloviczon megis kötöttek.

HARMADIK FEJEZET.

Az alkotmány újabb veszedelme az örökös királyság alatt.

I. A németek büszkén tulajdonítják maguknak Magyarország megmenetését a török járom alól. Ezt tagadni nem is lehet; de sokat levon a jótétemény becséből az, hogy a németek három századig hagyták vérzeni a magyart a kereszténység védelmében vívott harcaiban kellő segedelem nélkül. Mióta pedig némileg segélyezték, díjúl nemzetiségét, alkotmányos szabadságát akarták tőle elvenni, úgy hogy még a töröknél magánál is kénytelen volt a magyar ellenök védelmet keresni. És elegendő erőt csakisakkor fejtettek ki a németek a török ellen, midőn az áradat már őket is elnyeléssel fenyegette, s attól csak a lengyelek által mentetett meg. — A szabadságharcból alélta vergődött ki Magyarország, a német zsoldosok még is hallatlan zsarolást követtek el rajta. De ezen szenvedések daczára is, mihelyt egyes területek felszabadultak, azokon tüstént helyreállt a nemzet politikai élete, s alkotmányos kormányzata, úgy hogy a hosszú török uralom azonfelül, hogy a nemzetet elszegényítette s megfogyasztotta, mind erkölcsileg mind politikailag nyom nélkül maradt a magyar nemzetben. Ennek részint a török igazgatás természete, részint a magyar nemzet sajátosságai voltak okai.

II. A bécsi kormány, bár eléggé tapasztalta már, hogy a magyar megöröhetlenül ragaszkodik nemzeti függetlenségéhez, alkotmányos intézményeihez, a török kiszorítása után mégis újabb kísérletet tesz a nemzet felolvasztására, alkotmányos kormányzatának eltörlésére. Kolonics főpap elnöklete alatt egy bizottmány rendeltetik az ország kormányának s igazgatásának a kény-

uralom érdekébeni átalakítására. E bizottmányterve. Pár évig az elhalasztatik, addig is önkény veti ki az adókat. Midőn azonban Kolonics esztergami érsekké lett, a terv életbe léptetése végett Bécsben tanácskozmány tartatik. Kolonics elve s beszéde. A nemzeti jogok védelmét kivált Széchenyi Pál kalocsai érsek vállalja magára. Előadása a császár előtt; ennek válasza. De bár az alkotmány felforgatásának veszélye elháríttatik, a német zsoldosok borzasztólag zsarnokoskodnak a nemzet felett, mi a népet boszúra ingerli, s a felső Tisza vidékén fel is lázítja. De a lázadás elnyomatik.

III. Leopold 1698-ban egy bécsi tanácskozmány alkalmával új kísérletet tétet az urak s nemesek megadóztatása iránt. A jelenvolt magyarok nem vonják kétségbe a teherviselés közösségének igazságát; de erélyesen felszólalnak az ellen, hogy a törvényeket országgyűlésen kívül, önkényleg akarják megváltoztatni. Igazságtalannak látják a felállított adókulesot is. Végül országgyűlést sürgetnek. A gyűlés feloszlattatik s a kormány négy millió forint adót önkényleg vet ki a megyékre. És mivel a nádor az úri s nemesi osztály nevében felszólalt, a kormány azokat mintegy bevádolja az adózó néposztályok előtt, ezeket amazok ellen ingerlendő. Igazabban emelt vádat a főnemesség a kormány ellen amiatt, hogy országgyűlést, bár semmi sem gátolja, nem tart, a hazai törvényeket s a nemzeti függetlenséget a karloviczi békekötés alkalmával megsértette, a visszafoglalt országrészeket bekebelezni elmulasztja, a Jász-Kunságot a német rendnek eladta, törvénytelen adókat szed stb.

IV. Az elégületlenek hallgatag megegyezéssel Rákóczy Ferenczet tűzik ki vezérökké. De őt bár mind saját életének története, mind övéinek sorsa gyűlöletre gerjeszthetné a bécsi kormány iránt, ennek irányában hamar felébredt gyanúja s kémekekeli környezetése óvatossá, szinlelővé teszi. Midőn azonban másodszer megy lakni sárosi jószágaira, látván hazája elnyomattatását, titkon többekkel, kivált Bercsényi Miklóssal értekezik, miként lehetne azon segíteni. A küszöbön álló spanyol örökösödési háború erre jó alkalommal biztatott. A francia király megelőző izgatásai következtében tehát Longueval által levelet küld Párisba; de elárultatik s elfogatván, Neustadtba záratik. A megítélésére felállított rendkívüli törvényszéket nem ismeri el; de a vádatok megczáfolja, Longuevalt hazug vallomásról vádolja. Neje s a jezsuiták Lehmann kapitány által módot szereznek neki a szabadulásra. Megszökvén, Lengyelországba megy ott találkozik Bercsényivel. Ezalatt megkezdődik a spanyol örökösödési háború, mi miatt a zsoldos hadak Magyarországból nagy részben kirendeltetnek; sőt a magyarok boszúságára még itt is szedetik had a különben is gyér népeesség fogyasztására. A kormány némely hivatalnokai figyelmeztetik az udvart az országban lappangó elégületlenségre s tanácsolják, szálljtassanak le a törvénytelen adók, de süker nélkül; nemcsak azok meghagyatnak, hanem a protestansok is újabb korlátozásokkal zaklattatnak vallásuk gyakorlatában.

TIZENNYOLCZADIK KÖNYV.

A nemzeti visszabatas. II Rákóczy Ferencz felkelése.

ELSŐ FEJEZET.

I Leopold országlatának vége. 1703—1705.

I. Mialatt Rákóczy a nyújtandó segedelem fölött a franczia udvarral alkudozik, a mind nyugtalanabbá lett nép csoportosulni kezd a hazában, s követei által őt meghívja, állna a felkeltek élére. Rákóczy elébb zászlókat küld be számára, melyek alá gyülekezzenek, majd maga is bejö, s bár Montecuccoli ezredétől visszanyomatik, s a Szatmár és Marmarosmegyékben csoportozókat Károlyi Sándor is megszalasztotta, népe egyre szaporodik. Károlyi, dolhai győzedelme után Bécsbe siet, s a nép megnyugtatótatását tanácsolja, de jóakaratáért csak gúnyt nyer jutalmul. Miután Beresényi némi franczia pénzzel és lengyel haddal megérkezett, Rákóczy a Kárpátoktól Szatmárba és Szabolcsba megy. A nemesség még keveset bízik a fölkelésben, de a parasztság nyolcz ezerre szaporítja táborát, majd miután Kállót és Husztot megvette, a nemesség is hozzácsatlakozik. Beresényi a nagyváradi ráczokat bünteti meg, kik egy kurucz csapatot Diószegnél felvertek s a vidéket dúlják; Rákóczy pedig Szatmárt kezdi vívni. Eközben Erdélyt is óhajtja fellázítani; de bár itt szintén sok volt az ok elégületlenségre, s a székelység és a köznép hajlandó is volt felkelni, az ekkoron grófi, bárói címekkel már jobbára megnyert urak maguk is lehetőleg elfojtani ügyekeznek a szabadság vágyait. Ilosvay és Guty mindazáltal, kiket Rákóczy egy-egy csapattal beküld, Rabutin tábornok kegyetlenkedései daczára gyorsan fellázítják a tartományt. Magyarországon, hol a kormány neki kevés akadályt vet, még gyorsabban terjed a felkelés: egyes csapatok a Vágig kalandoznak, mások a tiszavidéki várakat zárólják el. Mintán Sennyei és Károlyi Sándor is hozzácsatlakozik, Rákóczy Szatmár ostromát záróltá változtatja, s a többi hadakkal Tokaj alá indul, s annak ostromát maga veszi át. Ezalatt a felkelők Ocskay alatt a Vágnál némi vereséget szenvednek; de nemsokára odarobog Beresényi és Károlyi, kik aztán a császáriakat megverik, a bányavárosokat elfoglalják. Károlyi Pozsony, Nyitra és Trencsénmegyét szintén meghódoltatván és fegyverbe öltöztetvén, a Morva folyamon is átkel s egészen a bécsi hidakig zsákmányol; onnan visszatérvén a Csalóközbe megy. Eközben Lőcse, Szepesvár is meghajol, Gácsvárbán a nógrádi nemesség is hódol; Erdélyben hasonlóképp nagy haladást tesz a fölkelés, mert Rabutin semmi

megelőző szabályokhoz nem nyul, s csak azután dülja, vágja a felkelt helységeket, miután a kuruczokhoz csatlakoztak.

II. Leopold a francziáktól is nyomatván, a nádor által békekísérletet tesz, midőn pedig annak sikerét nem tapasztalja, Széchenyi Pál kaloesai érseket bizza meg az alkudozásra. Széchenyi örömet elvállalja a megbizást, ha az udvar is hajlandó orvosolni a sérelmeket; találkozt kér Beresényitől, mit meg is nyer. Károlyi ezalatt a Dunán átkel s az egész dunántúlt meghódítja, a ráczokkal szerződést köt. Rákóczy maga Tokajt veszi meg, de nem lévén értesülve Károlyi szerződéséről a ráczokkal, egy hadat ellenök küld, mely Kreutz generalt és Monasterli ráczait megveri, miért ezek szőszegésről panaszkodván, megint ellenségekké lesznek; de Nagyváradnál és Pécsnél megint megveretnek. Rákóczy vévén Széchenyi érsek levelét, a találkozóban megegyez; s az egyrészlől Széchenyi, mászlől Beresényi közt Lében-Sz.-Miklóson megy véghez. Beresényi kijelenti, hogy a felkeltek hajlandók a békére; de az udvar igéreteiben csak úgy hisznek, ha a nemzet szabadságait külfejedelmek kezessége által is biztosittatja s egy országgyűlés tartásában megegyez. Rákóczy ezután adja ki híres manifestumát. Az udvar még idegen a külbiztosítástól, s azt kívánja, elégedjenek meg József ifjabb király közbenjárásával. Ezt maga Széchenyi sem elégli s Rákóczytól magától is találkozt kér, mi ezáltal Gyöngyösre határozatik. Kijelenti azonban a fejedelem, hogy a külfejedelmek kezessége s erdélyi fejedelmül elismertetése nélkül nem alkuszik. A bécsi udvar ennek következtében angol és hollandi szövetségeseinek közbenjárását elfogadja; s Hamel Bruininx, hollandi követ találkozik is Beresényivel. A gyöngyösi értekezletnek kevés lett az eredménye, mivel Rákóczy és pártfelei a külhatalmak közbenjárásának formájával nem valának megelégedve, s azt is kívánták, hogy a királyi örökösödészlől szóló törvény, mely kierőszakolt, annak idején új tárgyalás alá vétessék. Rákóczynak ittmulatása alatt nagy bajt szereztek a protestansok, kik az udvar alattomos izgatásai következtében már most sürgették sérelmeik orvoslását. Bár nagy bajjal, végre mégis sikerült őket a fejedelemnek türelemre birni a jövő közgyűlésig.

III. Míg Széchenyi Gyöngyösön alkudozik, az udvar fegyverhatalommal kísérti meg elnyomni a felkelést. Heister, Pálffy és Rabatta által egyszerre három oldalról rendeli megtámadtatni a dunántúlt a kuruczokat, a megtérőknek pedig amnestiát hirdetett. Károlyi az ellenség ezen terve tekintében nagy hibát követ el azáltal, hogy seregeit nagyon megosztja. Ennek következménye lett, hogy a Drávához küldött Bakaes és Zana ezredesek osztályai szétverettek; ő maga pedig Heistertől szintén megesapatván, Kismartonból Pápára, innen Földvárnál a Dunán is átvonulni kényszerítettett. A dunántúliak e visszavonulás alatt mind szétfutottak, s a földvári átkelés után a tiszavidékiek is haza szökdöstek, úgy, hogy Károlyi sereg nélkül érkezett az Egert vívó fejedelemhez. Ezalatt Eszterházy Dániel hada is szétoszlik Fehér-

várnál, Bezerédy Pápát feladja, Veszprém is elhajól. A felkelés a Dunán túl egészen elnyomatik s Heister az amnestia daczára is kegyetlenkedik, nemsokára pedig a Duna balpartjára megy, Bercesényi ellen fordulandó, ki a Vág-nál rendezé hadait. A fejedelem erről értesülvén, Egerrel szerződést köt, hogy ha négy hónap alatt meg nem segítetik, megnyissa kapuit; Károlyit egy kúnosztálylyal Bercesényi segedelmére rendeli; maga Zsolthoz megy s ott hídat építtetett; s addig is míg az elkészülne, a nemrég hozzá csatlakozott Forgách Simont a Dunán Insódnál egy dandárral átusztatja, hogy a felkelést ott újra rendezze. Nemsokára ismét 25 ezer ember áll ott zászlai alatt s Eszterházy Antal császári ezredes is hozzája hajól. Heister emiatt, mihelyt Bercesényit a Vágon átnyomta és Érsekújvárt fölmentette, megint visszamegy a dunántúlra, tüzzel vassal fenyeget minden hűtlent. Eszterházy Antalt Csikvárnál megveri, Veszprémet feldúlhatja. Ezt ugyan megboszulá Károlyi, ki előbb Nádasdy Ferenczet szorítja ki a Csallóközből, azután pedig Ricsán tábornokot veri meg s fogja el és egészen Bécs külvárosáig portyáz. De Heister a vigyázatlan s a gyanúig gondatlan Forgáchnak számra nagyobb hadát is megveri a Koronczónál, minek következtében a sereg minden bizodalját elveszti Forgáchban. Károlyi a megvert had segedelmére sietvén, azt összeszedi, s viszont Rabattát veri meg Sz. Gotthárdnál. Az udvar eközben Széchenyi érsek buzgó működése következtében elfogadja a külhatalmak ünnepélyes közbenjárását s megbizza az érseket, hogy három hónapra fegyverszünetet s ezalatt Nagyszombatban békealkut eszközöljön ki a felkelőktől. Széchenyi tehát Pakson találkozik Rákóczyval; de ez bár hajlandó az alkura, azt csak fegyverben kívánja megkezdetni, mivel tudja, hogy az udvar csak azért óhajt fegyverszünetet, hogy Erdélyt, hol Rabutin mind szorongóbb körülményekbe jutott, megsegítse. Leopold, hogy a felkelteket fegyverszünetre bírja, a közbenjárók jóállása mellett ünnepélyes nyilatkozatot küld a felkeltekhez, hogy az országnak minden alkotmányos és vallási jogait kész helyreállítani, sérelmeit egy országgyűlésen orvosolni, s a kormányt József fiára bízni. E nyilatkozatra Leopoldot az indítá főleg, mivel József, a porosz királynak, kit erre a felkeltek birtak reá, alattomos működése következtében, maga is ellenzékelt támaszt a császár minisztereinek, s buzgóan óhajtja a békét. De kívánja ezt a két évi harez után a magyar nemesség többsége is. Sőt miután a francia-bajor hadak Hochstättnél megverettek s a bajorrali egyesülés reménye eltűnt, attól maga Rákóczy sem idegen. Ő időközben a Duna mentében, s a Tisza partjain felfelé a rácok ellen tesz hadjáratot, aztán Szegedet vívja; de ott megbetegedvén, Gyöngyösre megy, hol ismét találkozik Széchenyi érsekkel. De a császári hadak szerencséje után Németországban a békét ellenző párt felülkerekedik az udvarnál. Heister, ki egyidőre visszahivatott, erősebb hadakkal küldetik vissza, ki aztán a kihirdetett amnestia daczára szörnyen dúl, éget, öl a dunántúl.

IV. A gyöngyösi találkozóra a protestáns rendek közül is számosan

megjelennek, kik az udvar fondorlatai által megnyert Okolicsányi Pál izgatásaira ismét hevesen sürgetik vallási sérelmeik orvoslatát. De Rákóczy, bár nagy bajjal, őket mégis türelemre bírja a jövő országgyűlésig. Széchenyi érsek sürgetéseire végre megegyez, hogy Selmecezen előlegesen fegyverszünet felett tartassék alkudozás, melyet aztán Nagyszombaton békealku kövessen. Gyöngyösről a vihnyei fürdőbe menve, Ipolyságon erősíti meg Kassa capitulációját s fogadja az erdélyi bizottmányt, mely fejedelemmé választatását hozza hírvül. A selmeczi értekezletet a császári biztosok izgágáskodása megfosztja ugyan eredményétől; de bár hosszabb fegyverszünet létre nem jöhet, a nagyszombati békealku végzéssé lesz. Az értekezlet szétoszlása után Rákóczy Érsekújvárt veszi meg; de az év végén Heister által Nagyszombatonál megnyomatik. Heister, bár győztes, szinte sok embert vesz, miért a visszavonúlt fölkelteket nem is üzi, s azok a Vágnál megint rendbe hozzák táborukat; sőt Károlyi nemsokára ismét Bécsig portyáz; onnan a Dunántúlra fordul, ott is megújítandó a felkelést, de Kilitinél Heister által megveretvén, a Tiszához vonul vissza. Eközben Szatmár is megadja magát a felkelteknek. Ezután ott még csak Nagyvárad marad a császáriak kezében, az is elzárólva; Erdélyben pedig Rabutin csak néhány száz városra szoríttatik. Hogy még azokból is kinyomhassa, 1705 elején Rákóczy Forgáchot 15 ezer emberrel küldi Erdélybe; de ő a várakozásnak nem felel meg.

V. A nagyszombati csata után Rákóczy Léván a rézpénz forgalmát szabályozza. Onnan Egerbe térvén, zsoldot kiáltat s nagy gondot fordít állandó, begyakorlott hada szaporítására, kivált pedig alkalmas tiszteteknek, mikben nagy hiányt szenved, kiképzésére. Az udvar eközben újra felfogatja Széchenyi által az alkudozás fonalát, s ennek tanácsa szerint részletes nyilatkozatot bocsát ki a sérelmek orvoslata s a kormány alkotmányossága tekintében. A közbenjárók ezt a felkeltekkal közölvén, viszonyilatkozatot kérnek. Széchenyi ezért Egerbe menvén, oly választ nyer, hogy az ígéretek megtartása iránt a fölkeltek mulhatatlanul nemcsak az angolok és hollandiak, hanem a svédek és lengyelek kezeességét is kívánják. Eközben Leopold meghal.

MÁSODIK FEJEZFT.

I József országlata. 1705—1711.

I. József a kormányt átvévén, a békét helyreállítani kívánja: a magyar ügyet jobb indálatú tanácsosokra bizza, Heister helyébe Herbevillet küldi be a vezérletre s a nádor által kijelenteti, hogy törvényesen kíván országolni. A nádor által mindjárt kísérletet is tesz Rákóczynál; de mivel ez sem sikerül, ő is Széchenyi érseket bizza meg, ki aztán Rákóczyt ráveszi, hogy Nagyszombatonban értekezés tartassék a béke iránt. Az ország véleményét kitudandó,

Rákosra országgyűlést hirdet, melyet utóbb Széchenybe helyez át. Ő ugyan nem kételkedik József jó indulatában; de nem hiszi, hogy képes legyen megváltoztatni a bécsi rendszert, s azért a külkezességet s Erdély külön kormányát multhatatlanul kívánja, s mivel nem hiszi, hogy Bécsben erre reáálljanak, nem is bízik az alku sikerében, többet várván a közönséges békétől. Evégett a francia királynál sürgeti, hogy vele formázerint szöveteéget kössön s írásban biztosítsa őt arról, hogy a közbékébe Magyarországot is befoglaltatja. Míg a gyűlés ideje megérkezik, a Dunántúlra akar kirándulást tenni, de mivel paksi hídjá elrontatott s Herbeville Leopoldvárat szándékozik megsegíteni, hadait ellene vezeti. Bercesényi és Eszterházy Antal hibái miatt terve, melyszerint Herbeville-t a Vágnál eselbe szorította, nem sikerül; Pudmericznál pedig, hol ismét útját állja, megveretik. Herbeville a Csallóközbe visszatérván, Erdélybe készül, Rabutin megsegíteni; miért Rákóczy, hogy azt meggátolja, azt kívánja, hogy a békealkut mindjárt fegyverszünet előzze meg.

II. A szécsényi gyűlés. A fejedelem eszélyes magatartása. Radvánszky személyökké választatása megsemmisítetik. Bercesényi indítványára a rendek egymással szövetséget kötnek, Rákóczyt vezérlő fejedelemmé választják s avatják fel. A fejedelem mindenekelőtt a vallásügyet nagy eszélyességgel intézi el. A jezsuitákat illető végzés. Tököli halála. A fejedelem felbatalmaztatik a békealkura; mi végett biztosokat nevez; utóbb seregeit Erdélybe indítja, hová Herbeville-t már útra keltnek értesüle. Bottyánnak Szegedig, azontúl Károlynak kell vala útjában háborgatni a császári hadat; de annak nem sokat ártnak; a zsi-bói és karikai szorosnál készült sárczok sem czélszerűek. Maga Egregynél üt tábort. A győzelem reményében még a jezsuiták is osztoznak. De Herbeville, miután hadait Debreczenben megpihentette, a zsi-bói szorosnál mégis megugrasztá Rákóczy hadait s betört a tartományba, hol aztán Rabutin által is támogattván, a felkelést elnyomja.

III. A nagyszombati alkudozások a fegyverszünet fölött nem vezetnek eredményre, mert az udvar, Herbeville hadjárata miatt azt nem kívánja. Utóbb a békealku, bár fegyver alatt, mégis megkezdetik. Az előzmények az örökös királyság hatalma s az „arany bulla“ eltörlött ellentállási záradéka fölött hosszan folynak, míg végre az udvar megnyugtató nyilatkozatot ad azok felett. A fejedelem ezalatt Miskolezon nagy tanácsgyűlést tart, melyben a rézpénz körül kifejlett viszonyokat rendez; egy cancelláriát állít s annak élére Sennyei Istvánt nevezi ki; és választ irat a jezsuitákat pártoló hat megye folyamodására. Bár a nagyszombati békealku sikere iránt kevés a reménye, azt mégis óhajtja, részint hogy annak folyama által a közbenjárókat a nemzeti ügy igazságáról meggyőzze, részint, hogy a francia királyt a szövetség formázerinti megkötésére bírja, melynek föltételeit közölteti is a párisi udvarral. A fegyverszünet ezután a császári biztosokkal megkötötven, a béke feletti alku is megkezdetik. Az udvar ennek s=erét azáltal is elősegíteni

ügyekeznek, hogy a fejedelem nejét leereszti Érsekujvárra. A fejedelemné látogatásának ürügye alatt Wratislaw miniszter is oda megy. Nevezetes párbeszéde Rákóczival, melyben kijelenti, hogy Erdélyen kívül az udvar mindent hajlandó megadni. Utóbb nővére által is hasztalan kísérti őt az udvar. A békealku június elején megkezdetik. A szövetséges rendek béketerve. A császári bizottmány a később megjelent erdélyi biztosokat elismerni nem akarja, mert velők külön kíván alkuba ereszkedni. A tárgyalást e miatt oly hosszúra húzzák, hogy a meghosszabbított fegyverszünet is letelik. A császáriak válasza a szövetségesek békepontjaira, afelett hogy nem volt kielégítő, oly későn adott át a szövetségesek biztosainak, hogy, mivel az udvar a fegyverszünetet meghosszabbítani nem akarta, idejük nem volt többé válaszolni, s észrevételeiket egy röpiratban tudatták a világgal. Rákóczy manifestum által értesít az alku eredménytelenségének okairól. A békealku megszakasztása a császárpárti urakat is majdnem kétségbe ejti. Előterjesztik a királynak, hogy az Erdély igazgatása feletti fő nehézséget nem lehetetlen kiegyenlíteni. A császár ezt nem veszi figyelembe, de a megtérni, akaróknak amnestiát hirdet.

IV. Mihelyt a békealku meghiúsul, a fejedelem Esztergam alá vezeti készen álló hadait, s azt néhány napi ostrom után megveszi. Értesülvén ezalatt, hogy Rabutin Kassát vívja, bár Beresényit és Károlyit annak védelmére rendelte, maga is oda kíván menni; mivel azonban Stahremberg a Csallóközből Esztergam visszavételére készül, távozta előtt a karvai táborba két ezredet s Esztergam védelmére is elég erőt rendel, Forgáchot pedig Pozsony meglopására küldi. Stahremberg Esztergamot nemsokára megis szállja, a karvai táborot kiostromolja, minek következtében a fontos vár is megadja magát. Ennek bünsulya Forgáchot is terheli, ki feladatát nem teljesíti. Maga a fejedelem Kassa alatt megjelenvén, Rabutint elvonulni kényszeríti, ki aztán utóbb Pesten Stahremberggel egyesül, de a tél beállta miatt nem működik. A fejedelem Rozsnyón nagy tanácsot tart. Forgáchot elébb Szepesvárra, s mivel onnan szökni akart, Munkácsba zárátja. A gyűlésen a francia szövetség ügyei teszik a tanácskozás főtárgyát. Bár a francia udvar eddigi ígéreteinek nem felelt meg, s mindenkép elárulá álnokságát a szövetség megkötésének kijátszásában, mivel azonban a francia követ kijelenti, hogy ura csak akkor kötheti meg a szövetséget, ha Rákóczy tényleg erdélyi fejedelem lesz, a magyarok pedig megszűnnek más alattvalói lenni: a fejedelem eziránti kérdéserő tehát a tanács elhatározza, hogy az osztrák háztóli elszakadás kérdésének eldöntése végett Ónodra köz országgyűlés hívassék egybe. Ezután még a pénzügy tárgyalatik Rozsnyón, s az országra természetményi adó vettetik; a sereg is újonnan szervezendőnek határoztatik. A császárpárti magyar urak értesülvén az ónodi gyűlés kihirdetéséről, a nemzet négy fő kívánatának megelőző teljesítését sürgetik az udvarnál. De József a külhatalmak kezességének

s Erdély kormányántk kérdéseiben engedni nem akar; s csak egy körlevélben inti a nemzetet kegyelmének elfogadására.

V. Erdély állapota. Rákóczy a marosvásárhelyi gyűlésen magát fejedelemmé avatattja. A rendek egy végzése az erdélyi hadsereget megsemmíti. A portához küldött követség céljára nem juthat. A fejedelem egy dzsidás ezredet alkot. A nemesek társulatának felavatása. Rákóczy, Erdélyből visszatérvén, nagy fényvel megy az ónodi gyűlésbe. Turóczmegye körlevele előleges tanácskozás tárgyául szolgál. Az ónodi gyűlés megnyitása. Az előadások. A turóci követek kérdőre vonatnak; a körlevelet indokolni nem tudják. A fejedelem elégtételt követel. A fejedelem heves beszéde a rendeket annyira felingerli, hogy Rakovszky helyben megöletik; Okolicsányi megsebesítve elfut, de másnap törvényesen halálra ítéltetik, Turócz pedig a megyék sorából kitörültetik. A fejedelem ezután az ansztríatóli elszakadást, mit Vetésy, párisi követ ellenze, ismét zárt tanácskozás elébe viszi. A tanács azonban azt most is elhátározandónak véli; mire a függetlenség kérdése a rendek elébe vitetvén, azok által is ünnepélyesen kimondatik. A főhatalom a királyválasztásig Rákóczy kezébe tétetik le, helyettesévé pedig Beresényi neveztetik. A gyűlés többi végzései; a függetlenségi nyilatkozat. Vetésy tudósításai a párisi viszonyokról.

VI. A háborút az ónodi gyűlés végzései után József erélyesebben kívánja folytatni; de hadait a franczia háború miatt nem szaporíthatja; Rabutint mindazáltal visszaküldi Erdélybe. Azonban Rákóczy hadi viszonyai is még mindig igen gyarlók: nincsenek alkalmas, ügyes vezérei és tisztei; a zsákmánnyal megtelt fölkelő had pedig minduntalan haza szökik; végre a nép is mindinkább unja a hosszú hadakozást. A fejedelem e körülmények közt kül szövetekezések s diplomatiái összeköttetésekben keres támaszt a nemzeti ügynek. Viszonyai Péter czárral, ki őt lengyel királylyá szándékozik tenni. Beresényi követségi járása a czárhoz. Terveit a svéd király meghiúsítja. A fejedelem ezután a franczia udvarnál újabban sürgeti a szövetség formaszertinti megkötését, s a bajor fejedelemnek a magyar trónra segítettését. Vetésy évgett a bajor fejedelemhez s a franczia királyhoz ismét követül küldetik. Maga Rákóczy Kassán nagy tanácsgyűlést tart.

VII. József értesülvén, hogy a nemzet unni kezdi a háborút, Pozsonyba országgyűlést hirdet. A nádor a meghívó leveleket Rákóczyhoz is elküldi, ki azonban azokat visszautasítja. A rendek ennélfogva kis számmal gyűlnek össze, s a nemzeti sérelmeket orvoslat, — a kívánatokat teljesítés végett részletesen adják elő a császárnak; de mielőtt választ kapnának, a háborús viszonyok miatt szétoszlanak.

VIII. Rákóczy 1708-ban egy hadjáratra készül Sleziába, hogy ott a magyar királylyá leendő bajor fejedelemmel egyesüljön. De a franczia nem akarja segíteni a bajort; miért ez le is mond igényeiről az országra. A fran-

czia ezután a porosz herezeget jelöli ki a magyar trónra. Rákóczy ebben is megegyez s érintkezésbe lép az iránt a porosz királyal. Ez örömet megegyez a tervben, de feltételül tüzi ki, hogy Rákóczy egy sereggel jelenjék meg Sleziában. A fejedelem ennél fogva csak késő ősszel akar megindulni Sleziába; de alvezérei által ösztönözöttvén, már a nyáron megindul a Vághoz, s Trencsénynél Heister által megveretik. Heister ezután Nyitrát megvén, Érsekújvárt zárlat alá helyezvén, a bányavárosokat is elfoglalja. Oeskey és Bezerédy e szerenesétlenség után árulókká lesznek; de emez elfogatik. A fejedelem, látván pártfelei levertségét, Sárospatakra gyűlést hirdet. A rendek innen Tolvaj Gábort békeajánlattal küldik Bécsbe; egyébiránt az adót s a főtisztek díját újonnan szabályozzák; Bezerédyt pedig és Botkát árulásukért lefejeztetik.

IX. A mirígyhalál miatt fegyverszünet állván be, a fejedelem nagy buzgalommal fogta fel diplomatikai működéseit a porosz udvarnál, az angolok s hollandiaknál, hogy általuk a bécsi udvar a békealku újabb megkezdésére kényszerítse. Ez kezdett ugyan némi alkudozást a fegyverszünet iránt Érsekújváron, mely azonban őszinteséghiánya miatt eredményre nem vezet. Az angolok és hollandiak maguk is igen kívánják Magyarország megbékeltetését s javasolják Rákóczynak, hogy Erdély helyett, mit a bécsi udvar átengedni egyáltalában nem akar, a Szepességet kösse ki magának. Eközben a fejedelem Párisban sem szűnt meg működni; s mivel a franczia kormány őt kívánata szerint nem segíté, kijelenteti Vetésy által, hogy ő inkább száműzetésbe megy, mintsem külön békét kössön Bécesel; számol tehát reá, hogy Lajos király őt a közönséges békébe nem mulasztja el befoglaltatni. A franczia udvar erre újabban is biztatásokkal válaszol. Rákóczy azonban, annak már nem hihetvén, az angolok és hollandiak tanácsára egyenesen is ír Lamberg herezeghez, a császár egyik miniszteréhez a béke ügyében. De e levelének sines hatása Bécsben, hol fegyvererővel kívánják elfojtani a felkelést. József az elnapolt pozsonyi országgyűlést megint összehívátja, s az elébb felküldött sérelmek s kívánatokra egynémiben kedvező választ ad; Rákóczyt és Beresényit felségsértőknek kiáltatja, s a többieknek! ha megtérnek, kegyelmet hirdet. Az országgyűlés ezután ismét elnapoltatván, a császáriak az egész Dunántult engedelmességre kényszerítik, a Dunáninnen pedig Gömör és Heves megyékig előnyomulnak, a tél beálltával Rákóczy és Beresényi újra fellelkesíteni ügyekeznek a nemzetet; de hasztalan, a levertség általános, kivált miután a bécsi udvar oly békefeltételeket küld le a muszka követ által, melyeket a fejedelem el nem fogadhat. Rákóczy 1710 elején a svéd király hadmaradványait zsoldjába veszi s azokkal újra szerenesét próbál; de Vadkernél visszanyomatik.

X. Az angolok s hollandiak újra fel akarják venni a közbenjárást; de a bécsi udvar azt már nem fogadja el. A fejedelem már attól félhete, hogy a

közönséges béke megkötése előtt elnyomatik a felkelés, kivált miután tőle a papság is elszakadt. Ő tehát ismét a muszka czárnál működik egy új terven, melyet azonban a fránzia udvar önzése megint megghiúsít. A fejedelem, hogy a császáriakat legalább az év végéig visszatarthassa a Tiszánál, Palocsay és Balog által a Dunántultra tétet egy hadjáratot; de mivel a nép ezekhez már nem csatlakozik, minden siker nélkül. A külhatalmaktól eközben jó biztatásokat vesz ugyan a fejedelem, egyrésztől, hogy őt a közbékébe foglaltatják, másrésztől, hogy a közbenjárást Bécsben ismét felveszik. De itt arról már hallani sem akarnak, s mind szorongóbb lesz a felkeltek állapota. Pálfy, Érsekújvárt megveszi, ő miután Heister helyébe fővezérré neveztetett, Eger felé indul, míg Steinville Erdélyből, Löffelholtz pedig Lőcséről, Eperjesről fenyegeti a felkelteket. Ezek serege, a fejedelem udvari hadait kivéve, feloszlik mindenki Munkács és Ungvár felé menekül. A császáriak Szolnokot, utóbb Egert is megveszik, és miután Eszterházyt Liszkánál megugrasztották, Kassát megszállják. A fejedelem már arról gondoskodik, hogy a kibujdosni akarók Poroszországban pártolást találjanak; Forgáchot, Eszterházyt Lengyelországba eresztí, s csak maga marad Károlyival, mert Bercsényit már előbb Lengyelországba küldte volt.

XI. Eközben Pálfy, mióta teljhatalmú fővezérré neveztetett, egyes főbb emberek megnyerése által ügykezett előkészíteni a békekötést. Károlyit megnyervén, általa Rákóczit is rábírnja, hogy vele Vaján találkozzék és a királyhoz közboesánatért levelet írjon. Ezt megtévén, a fejedelem Salánkon mind a magyar, mind az erdélyi tanácsosokat összegyűjti; s előadván nekik a Pálfyval lefolyt találkozást, kérdi a magyarokat, öngedhetnek-e az elébbi bekefeltételekből? — az erdélyieket pedig: akarják-e, hogy lemondjon a fejedelemségről? mind a két tanács tagadólag válaszolván, annak végzése szerint Lengyelországba távozik, hogy a czárral találkozzék. De ott kevés vigasztalás várja őt. Eközben mivel az angol követ, lord Peterborough nagy erélyt kezd kifejteni, hogy a bécsi udvart a magyarokkal megbékéltesse, József a közbenjárást mellőzendő, Locher haditanácsost új utasítással küldi le Pálfyhoz, a béke megkötését illetőleg. Pálfy végre megnyeri Károlyit, ki amavval Debréczenben találkozáván, a feltételeket megállapítja, s azok elfogadtatása végett a fejedelemhez megy Lengyelországba. De Rákóczy ezt maga tenni nem akarván, az összes rendeknek Husztra gyűlést hirdet. Pálfy azonban addig várni nem hajlandó s rábírnja Károlyit, hogy a rendeket s a hadakat Szatmárba gyűjtse össze. Ezek a feltételeket elfogadhatóknak találván, kéri a fejedelmet, vagy jöjjön haza s kösse meg a békét, vagy mentse fel őket esküjök alól. Ő ezt megteszi, de Károlyit avval vádolja, hogy hatáskörét túllépte. József esászár ekkor már nincs életben, mi Pálfynek és Károlyinak még nagyobb ösztönül szolgál a békealkut befejezni; mi aztán meg is történik s a szerződés máj. 1-jén ünnepélyesen kihirdettetik. Pálfy aztán Munkácsot is megveszi, mely

még egy hónapig ellentáll. Károlyi pedig a békekötés megerősítését mind az özvegy császárnénál, mind a Bécsbe érkezett Károlynál kieszközli, daczára az azt ellenző magyar uraknak.

XII. Rákóczy, értesülvén József haláláról, már azért sem akarja elfogadni a szatmári békekötést, mivel azt a császár megelőző halála után Pálffy által új megbízás nélkül nem hitte érvényesen megkötöttnek. Ő a küludvaroknál újra felfogja és sürgeti Magyarország elszakasztásának tervét az osztrák háztól. De a külhatalmak a szatmári szerződés után erről már hallani sem akarnak. Rákóczy egy ideig leginkább a czár által törekedik célhoz jutni. kitől eziránt vesz is biztatásokat. A magyar korona felett most a lengyel királyal alkudozik, ki azt kívánna is megnyerni. De mind e terveket meg hiúsítja a francia udvar akarat s őszinteség hiánya. Ezentul az angol udvarnál s Párisban is csak odaszorítkozik működésével, hogy a megkötendő közönséges békébe ő is befoglaltassék, mert pusztá kegyelmet elfogadni nem akar a bécsi udvartól. Miután e végett az angol státusférfiakat pénzigéretekkel megnyerteknek hitte, maga is Danczkába. onnan pedig Angolországba megy. De ott az udvar által nem fogadtatik; s mivel a Hágában folytatott működései is meg hiúsulnak, reményvesztve keres menekülést Franciaországban. Ott mindazáltal kijelenti Lajos királynak, hogy számol annyiszor ismételt ígéreteire s inkább számüzöttségben hal meg, mint lemondjon igényeiről: Lajos király annyi ígéretek után nem teheti, hogy őt a békébe ne foglalja be. De e szöszegő párisi udvar, bár őt még ezután is mindig biztatja, a békét végre mind az angolokkal Utrechtben, mind az osztrákokkal Rastadtban megkötí a nélkül, hogy csak említést is tétetett volna Rákóczyról. Még azt is csak többféle kellemetlenségek után sikerül kieszközölnie, hogy hátralékai 600 ezer frankkal kifizettessenek, s a neki és előbbkelő párthiveinek, kik Lengyelországba bujdosnak, némi évdíjak rendeltessenek. Rákóczy ezentul Sárosy gróf neve alatt él Franciaországban, hol XIV Lajos jó indulatát nagy mértékben megnyervén, az udvarnál mindenféle kedvezések s kitüntetésekben részesítetik. A király halála után azonban, midőn látá, hogy a francia kormány mindinkább közeledik a bécsi udvarhoz, Grosboisba, a camalduli barátok egy házába vonult vissza. Itt egészen szerzetesi életet él, elvonulva a világtól s csak igen ritkán megy az udvarhoz. De midőn Péter czár 1717-ben Párisban időzék, Rákóczy is gyakran találkozik vele; a czár elutazta után pedig nem sokára ő is Törökországba megy, hova a szultán által hívatott meg.

TARGYMUTATÓ.

TIZENHATODIK KÖNYV.

Az alkotmány veszélyei. Szabadulás a török járom alól. 1664—1686.

ELSŐ FEJEZET.

I Leopold országlata a vassvári békekötéstől az 1681-ki országgyűlésig.

	Lap
I. Belforrongás	3
A bécsi értekezlet	9
Követség a törökhöz	10
Az ingerültség növekedése	10
A pozsonyi értekezlet	13
Felkelési tervek	19
A besztercezi nádori szék	22
II. Wesselényiben az összeesküvés fejét veszi	25
Az összeesküdtek francia segílyt keresnek	27
A 13 vármegye gyűlése	28
Az eperjesi értekezlet	29
Az izgalom növekedése	31
Zrínyi P. saját kezére működik	33
A besztercebányai gyűlés	35
Zrínyi P. és Frangepán felkelése	36
Tattenbach elfogatása	38
Zrínyi és Frangepán Bécsben elfogatnak	39
Rákóczy felkelése	39
Fegyver-letétel	40
III. A kényuralom kezdete	42
Nádasdy elfogatása	44
A rendkívüli törvényszék	45
Nádasdy folyamodása	46
Zrínyi felirata	47
A három fogoly kivégeztetése	49
A pozsonyi törvényszék	51
Törvénytelen adóztatások	52
Széchenyi érsek felirata	54
A korlátozott amnestia	55

	Lap
A protestánsok üldözése	56
A menekültek mozgalmái	58
A menekültek felkelése	59
A német kormány behozatala	63
Az alkotmányos ellenzék	64
Ampringen kormányzósága	65
Az ország állapota	65
Kurucz, labanez	66
Protestáns papok üldözése	69
Kuruczok s labanczok kölesönös kegyetlenkedései	72
Lobkovitz megbukta	74
A menekültek összeköttetései a külfölddel	75
A menekvők kibékítési kísérlete	78
A belháború megújulta	79
A menekültek szövetsége a francziával	83
Kobb kegyetlenkedései	85
Békéltetési kísérletek	86
A pozsonyi értekezlet	88
Erdélyi mozgalmak	90
Teleki a menekültek vezére	90
A vezérség Tököli Imrére száll	91
Alku fegyverszünet iránt	92
A háború megújulása	93
Ampringen távozta	94
Újabb békéltetési kísérletek	94
Fegyverszünet	96
I. A sopronyi országgyűlés	98
A felkelők tiltakozása	100
Vallási viszályok	101
Vallási ügyek	107
Apafy s Tököli hadjárata	109
Békeajánlat Tökölinek	110
Fegyverszünet	111
Vallási ügy	111
Az országgyűlés vége. A nádori tiszt hatásköre	114

MÁSODIK FEJEZET.

Leopold országlata az 1681-k-i országgyűléstől Buda visszavételéig.

I. A török háború előzményei	117
Tököli házassága Zrínyi Ilonával	119
A háború kezdete	120
Kassa elfoglalása	121
Fülek vívása	121

	Lap
Tököli királylyá neveztetik	122
Békealku s fegyverszünet	124
A kassai gyűlés	124
A tályai gyűlés	127
Leopold készületei a háborúra	129
II. A törökök belviszonyai a 16 éves háború kezdetén	132
A török hadjárat	138
Zrínyi János elfogatása	141
Bécs megszállása	142
Bécs ostroma	143
A törökök veszedelme	144
A párkányi diadal	144
Esztergom visszavétele	145
Tököli békehajlama	146
III. A háború szerencsés folyama	149
Vác és Pest visszavétele	149
Buda sikertelen vívása	150
Inség az országban	151
Érsekújvár visszavétele	154
Tököli vereségei	155
Tököli elfogatása a kuruezokat a királyhoz téríti	156
Kassa hódolása	157
Munkács ostroma	158
Előkészületek a hadjáratra	159
Szerződés Apafyval	159
IV. A hadjárat	162
Buda vívása	164
Buda visszavétele	168
Simontornya	170
Siklós	171
Kaposvár	171
Szeged megvétele	171

TIZENHETEDIK KÖNYV.

Az örökös királyság. A török uralom vége. 1687—1703.

ELSŐ FEJEZET.

Az örökös királyság megalapítása.

I. Caraffa Antal rémuralma	178
Az eperjesi vérbiróság	182
Ezen évi hadjárat	185
Eszékvár vívása	186
A mohácsi diadal	186
Eszék, Pétervárad visszavétele	187
Erdély megszállása	188

	Lap
II. Pozsonyi országgyűlés	189
Az örökös királyság elfogadása	192
Az ellentállási jog eltörlése.	194
E két tárgy a főrendek házában	195
Eger visszavétele.	197
Munkács meghódolása	198
Erdély viszonyai Caraffa befolyása alatt.	201
Erdély teljes elszakadása a töröktől	202

MÁSODIK FEJEZET.

A török háború folytatása; a karloviczi békekötés.

I. Fehérvár visszafoglalása	205
Solymos, Lippa és Lugos megvétele	206
Nándor-Fehérvár megvétele	206
Badeni Lajos hadjárata	207
Veterani hadjárata	208
A török békét kér	209
Békealku	210
Badeni Lajos újabb győzelmei	210
A szerbek felkelése a török ellen	212
II. Vereségek a Balkánnál	214
Kanizsa visszavétele	215
Tököli erdélyi fejedelemmé neveztetik	216
A zernyesti csata	217
A háború szerencsétlen folyama	218
Nándorfehérvár elveszte	219
Csernovics patriarcha bevándorlása	220
Az erdélyieknek adott hitlevél	221
III. Török hadjárat	225
A szalánkeméni ütközet	226
Nagy-Várad vívása	227
Zrínyi Ilona egyesül férjével.	228
Nagy-Várad visszavétele	228
Nándor-Fehérvár vívása	229
Gyula visszavétele	230
Török hadjárat	230
Eugen herceg hadjárata	233
A zentai diadal	235
Békehajlam mind két részen	237
Békealku Karlócán	238

HARMADIK FEJEZET.

Az alkotmány újabb veszedelme az örökös királyság alatt.

I. Visszapillantás a török uralomra	242
Az ország súlyai a török háború alatt	245
A nemzeti élet felélédése a visszaszerzett hazában	246

	Lap
II. A nemzet alkotmányszeretete figyelembe nem vétetik	249
Újabb terv a kényuralom megalapítására	251
Kollonics országszervezési terve	252
A igazságszolgáltatásban	253
Az egyházi ügyekben	254
Az politikai igazgatásban	255
Az adórendszerben	256
A terv fogamatba vételének elhalasztása	257
Kollonics s az új kormányrend	258
A bécsi értekezlet 1696-ban	259
Széchenyi Pál érsek	261
Katonai zsarlások	262
Kurucz zavargások	265
III. Újabb értekezlet Bécsben	268
Új adó kivetése	269
Kollonics szervezési terve foganatosíttatik	273
IV. Rákóczy Ferencz feltűnte	275
Rákóczy Fer. elfogatása	282
Rákóczy megszökése	285
A katonaság az országból kivetetik	288
De más új terhek vettetnek az országra	289
Az egyházi javak adóztatása	290
A protestansokat illető rendelet	290

TIZENNYOLCZADIK KÖNYV.

Nemzeti visszahatás: II Rákóczy Ferencz felkelése. 1703—1711.

ELSŐ FEJEZET.

I. Leopold országlatának vége. 1703—1705.

I. Rákóczy első összeköttetése XIV Lajossal	299
Kis Albert, Esze Tamás lázadása	300
Rákóczy az országba jő	303
A felkelés gyarapodása	305
Erdély állapota	308
Erdély fellázítása	313
A felkelés terjedése Magyarországon	314
Károlyi s Andrásy is a felkelőkhöz csatlakoznak	316
II. Békítő lépések a kormány részéről	321
Széchenyi érsek s Beresényi értekezlete	326
Csatározások a ráczokkal	328
Rákóczy manifesztuma	329
Széchenyi a béke iránt Rákóczyhoz ír	331
A gyöngyösi értekezlet	335

	Lap
III. Az udvar erélyesebb fellépése	338
Károlyi veresége	340
Rákóczy s a török segély	344
Heister dülásai	345
Bercsényi győzedelme	346
A koronczói vereség	347
Károlyi győzedelme Nagyfalunál	348
Ismételt békekísérlet	349
Leopold békenyilatkozata	351
A békehajlam csökken az udvarnál	357
IV. A második gyöngyösi értekezlet	358
Rákóczy az erdélyi fejedelemséget elfogadja	361
A selmeczi alkudozás a fegyverszünetről	361
Érsek-Újvár megvétele	364
A nagyszombati harc	365
V. Rákóczy pénzügyi viszonyai	370
Hadszervezete s tábori viszonyai	373
A békealku újabb felvétele	376

MÁSODIK FEJÉZET.

I. József országlata. 1705—1711.

I. Békekísérlet	381
Rákóczynak még nincs reménye a békére	385
A békealku előtti hadakozások	388
II. A szécsényi gyűlés	392
Zrínyi Ilona és Tököli halála	401
Herbeville hadjárata Erdélyben	403
A zsigóci csata	406
Bottyán dunántúli hadjárata	410
Soprony ostroma	416
Erdélyi ügyek	420
III. A nagyszombati békealku folyama	422
A szövetségesek belügyei	428
Viszonyok a francia udvarral	431
A nagy-szombati békealku folytatása	433
A békealku megszakadása	442
IV. A háború megújulása	445
Esztergom megvétele	447
Kassa felmentése	451
A rosnyai gyűlés	451
A francia szövetség viszonyai	452
A győrvári győzedelem	459
A magyar tanácsok béketörekvései	461
Bottyán újabb hadjárata a Dunántúl	465

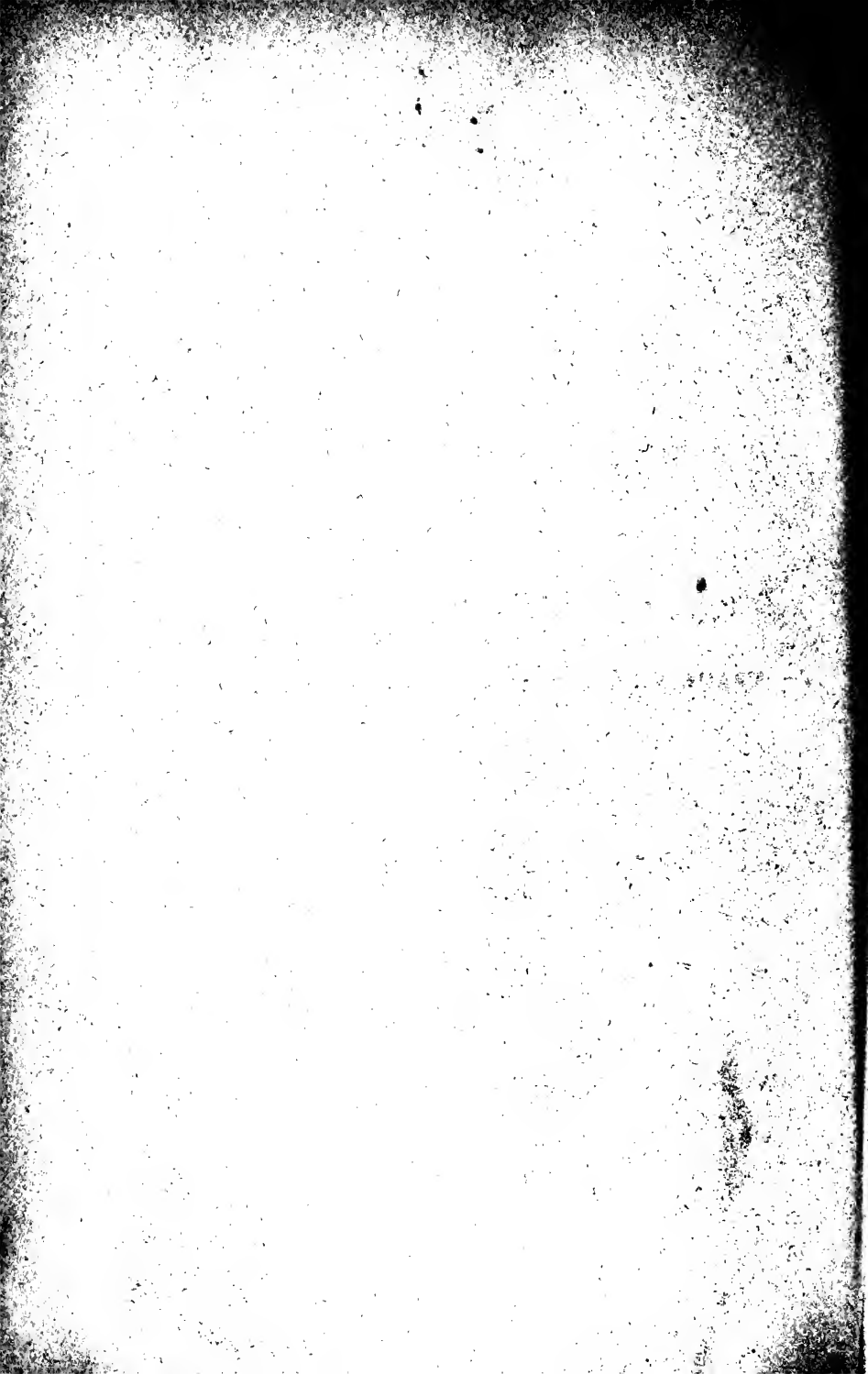
	Lap
V. Rákóczy felavatása erdélyi fejedelemmé	470
Az ónodi gyűlés	474
III. A király híveinek tiltakozása	495
A harez folytatása	497
VI. A fölkelők belügyei	499
Rákóczy diplomatikai működései	505
VII. Az országgyűlés egybehívása	514
VIII. Hadi tervek s diplomatiái működések	521
A porosz herczeg magyar királylyá jelöltetése	526
Főtisztjei zavargás miatt tervét Rákóczy megváltoztatja	529
A trencsényi ütközet	530
A sárospataki gyűlés	535
IX. Rákóczy diplomatiái működései	538
A pozsonyi országgyűlés folytatása	550
X. A kuruczok szerencséjének hanyatlása	551
A romhányi ütközet	557
XI. A külhatalmak érdeklődése Magyarország iránt	560
Rákóczy újabb működése a czárnál	564
Hadi tervek	566
Diplomatiái működések	568
Rákóczy ügyeinek végső hanyatlása	573
XII. A békealku kezdete	576
A külhatalmak hatása a békeügyre	591
A salánki értekezlet	595
József halála. A szatmári békekötés	623
Rákóczy működése a békekötés után	633

TIZENHATODIK KÖNYV.

AZ ÁLKOTMÁNY VESZÉLYEI.

SZABADULÁS A TÖRÖK JÁROM ALÓL.

1664—1686.

ELSŐ FEJEZET.

I. Leopold országzata a vasvári békekötéstől az 1681-ki országgyűlésig.

I.

Mennél nagyobb örömet ébresztett a keresztény világ- Belforrongás.
ban a sz. gotthárdi győzelem, mely által a keresztények,
annyi évek után először nyertek diadalt a törökök derékhada
felett: annál nagyobb volt a meglepetés, az elégületlenség
a búsulás, a Németbirodalomban nem kevesebb mint Ma-
gyarországon és Erdélyben, midőn a vasvári békekötés híre
elterjedt. A birodalmi rendek boszankodva hallák, hogy a
császár hírek s tudtok nélkül kötötte meg a békét az oly
nagy reményeket ébresztett hadjárat alatt, melyhez magok
is tetemes áldozatokkal járulának ¹⁾. Hangosabb, közönsége-
sebb volt az elégülettség és boszúság kitörése Magyarorszá-
gon. „Száz tizennyolcz év óta létezik a király és a nemzet
közös akarataival alkotott, a királyoktól esküvel pecsételt és
többször megújított törvény: hogy midőn akár békéről, akár
fegyverszünetről kell határozni, a királyi felség a magyarok
tanácsával éljen; maga Leopold is, midőn a trónra emeltetett,
hitlevelében egyebek közt azt is fogadta: hogy valahányszor
Magyarország ügyeiről kellend határozni, [azokban mindig a
magyarok tanácsával fog végezni. És ha nem volna is ilyféle
törvény: mi igazságosabb mint hogy jogaikról, szabadságaik-

¹⁾ Wagner: Hist. Leopoldi I, 171.

1664.

ról, országukról s magokról nálok nélkül semmi se végeztessék? A béke alattomos megkötésében mind ez mellőztetett. Legalább Újvárt kellett volna megvenni a külföld szivességéből annyira megerősödött sereggel, hogy avval még Buda vívását is meglehet vala kísérteni. De így Újvár, Nógrád, Nagyvárad a török kezében hagyatván, nincs már oly vidék az országban, mely a török rablásai s dúlásainak kitéve nem volna. Az érsekújvári basa egészen Morváig terjeszti már ki a maga hatóságát. A béke, melylyel oly jeles várak, oly nagy területek elvesztek, nekünk egy szerencsétlen háborúnál is károsabb; az ellenségnek győzedelménél is előnyösebb¹⁾.

Így beszélének egyebek közt a Zrínyiek, így maga a nádor, Wesselényi Ferencz, sőt még Lippay György esztergami érsek is, Leopold leghívebb embere, midőn őt Zrínyi Miklós a hadsereg szétosztatása után Pozsonyban meglátogatta²⁾. Erdélyben nem kevesebb volt a panasz. Hálásan elismerték ugyan a rendek, hogy Leopold a veszedelmet Erdélyről e háború által elfordította; de Teleki Mihály által, kit a német őrségeknek az erdélyi várakból kivezetésével megbízott Rothal grófhhoz követül küldenek vala, kijelentették egyszermind azt is, hogy e béke által nem csak elébbi állapotjukba vissza nem helyeztetek; hanem miután a török rablásait s dúlásait Nagyváradról folyton űzi, s csak a napokban is egészen Kolosvár szomszédságában kalandozott, s miután elviselhetlen adójok a tartomány tetemes megkisebbedése után sem szállíttatott leebb: e békében, mely őket az egész keresztény világ segedelmétől megfosztotta, rövid időn el kell veszniök³⁾.

A kormány ezen mindenfelől kitört elégtelenség s ingerültség lecsillapítására nem a legszerencsésebb eszközhöz

1) Korneli: *Fragm. Hist. Hung.* 327.

2) Korneli e. h. és Babocsay Izsák. *Rumynál: Monum. Ung.* I, 22.

3) Bethlen János: *Hist. rer. Transilv. ad a. 1662 ab a. 1673. producta* (Horányi kiadása) I, 182. kövv.

nyúlt; midőn a helyett, hogy országgyűlést tartott, s azon a király maga előadta volna az okokat, melyek által a béke megkötésére indított, csak a királyi tanácsosok s más főnemesek idéztettek fel Bécsbe a béke pontjainak meghallgatása végett. Az uraknak azonban nem volt kedvök megjelenni oly gyülekezetbe, melytől az ország e béke által előidézett veszélyes állapotának javulását nem várhatták, s melyben, mivel elégtelenségök épen nem titkolt nyilvánításai miatt a német miniszterek részéről magokat gyanúsítatni hallák, mindenképen kellemetlen fogadtatásnak nézhetek elébe. „El vagyok tökéelve, nem mennem fel Bécsbe a tanácskozmányra, — írta októb. 19-kén Lippay érsek egy jezsuitának; — mert ha már is gyanú s panasz van ott ellenem, mi lesz még, ha ott érzelmeimet a többi tanácsosok előtt kijelentem? Hízkeladni sem tudok, sem akarok; hazudni hitem ellen s helyesleni mit kárhoztatok, — azt nem tehetem. Eskü által köteleztetem, őszinte és hasznos tanácsot adnom az országnak; hazaárulónak neveztetni nem akarok, s még kevésbbé azzá lenni... Zavarokat én a magyarok közt soha sem fogok támasztani az országban, sem lázadásnak soha nem leszek részese; sőt ha száz életem volna is, kész lennék valamennyit feláldozni ő felsége iránti hűségemért, mely ha még tovább is gyanúsíttatnék, inkább Rómába fognék utazni“... És — írta ismét pár nappal később, — miután a nádor a határidőre fel nem érkezhetik, s mások megjelenéséről is kételkedem: mit műveljek én magam oda fenn? Csak a miniszterek gyűlölségeit s méltatlanságait kényteleníttetném túrni; de még evvel sem hajthatnék semmi hasznot“¹⁾.

Hasonló gyanú érte a békekötés elleni kikelései miatt Zrínyi Miklós bánt is, kinek e felett még azt is rossz néven vette a gyanakodó kormány, hogy a múlt tavaszon XIV Lajos francia királytól a kereszténység védelmében tett áldozatai némi kárpótlásául tíz ezer tallért, bár a császár hírével, elfo-

¹⁾ Hevenesy kézirataiból Szalay László: Magyarország. Történ. V, 98.

1664.

gadott ¹⁾); a hadjárat alatt pedig magát a francia vezérekkel, Colignyval s La Feuillade herceggel stb. annyira megkedveltette, hogy ezek, mielőtt Magyarországból távoztak, az általok magasztos lelkülete-, műveltsége- s jellemszilárdságáért nagyrabecsült s bámult férfit csáktornyai várában is meglátogatták ²⁾). Vitnyédy István, „hires lutheranus prokátor és főember“, ki november közepén, midőn a meghívó levél Zrínyihez érkezett, Csáktornyan nála mulat vala, figyelemzeté is őt a gyanúra, melyet Bécsben táplálnak ellene, s útvjáról lebeszélni ügyekezett. „Conscia mens recti fama mendacia ridet; (a tiszta lelkiösmeret megveti a hazug híreket) — válaszolá neki Zrínyi, — semmit sem vétettem; ha veszek, ártatlan, tisztességesen, az igazságért, nemzetemért veszek, hogy ezt a törökkel való gyalázatos békességet nem javallottam, melyben nem voltam egyedül“. Ő a gyanú daczára is elvégzé tehát menetelét; de sorsa őt menni nem engedte. Pár nap múlva a meghívó levél vétele után november 18-kán, vadászat alkalmával egy vadkan, a hazának pótolhatlan veszteségére, megölte az európai hirű hőst, jeles magyar író és nagy hazafit, „kihez akkor magyar ember hasonló nem volt, sőt az én vékony ítéletem szerint, Bethlen Gábortól fogva máig sem, . . . sőt talán czután sem lészen“ — írja róla e gyászos esemény tanúja Bethlen Miklós ³⁾).

A bécsi érte-
kezet.

Deczember elején az udvar ismételt meghívására mégis számosan jelentek meg Bécsben az urak s tanácsosok. Lobkovitz miniszter a császár meghagyásából elejökbe terjesztette, miképen ő felségét ama bizonytalanság indította a béke megkötésére, mely a francia és birodalmi segélynek továbbra is megadása iránt fenforgott; e segély nélkül egyedül kimerült tartományainak erejével a háborút előnyösen nem folytathatván, tanácsosabb volt megragadni a békére ki-

¹⁾ Bethlen Miklós önéletírása, kiadta Szalay László, 1858-ban I, 327.

²⁾ Korneli: Fragn. Hist. Hung. 334. Wagner: Hist. Leop. I, 172.

³⁾ Önéletírásában I, 326. kövv.

nálkozó alkalmat. És bár a közügyek titkaiba nem látó népben különféle balmagyarázatok terjesztettek e békekötésről; reméli mindazáltal ő felsége, hogy a főnemes és tanácsos urak ügyekezni fognak, hogy azon értelem, mintha e béke oly káros és gyalázatos volna, az országban megszűnjék. Érsekújvár elveszte nem oly nagy szerencsétlenség: ő felsége a Vág vidékén építtetend egy más várat, melyből a török kalandozásait meggátolni lehessen. A határszélek jókarban tartását s az őrségek pontos fizetését, nehogy azok a népet zsarolják, ő felsége már megparancsolta kamarájának. Hiszi tehát ő felsége, hogy a béke hasznossá válandik az ország virágzatára. Gondolnák meg az urak, hogy e béke mentette meg a török igától Erdélyt, honnan, ha az basasággá válik vala, sokkal nagyobb veszély fenyegette volna, mint Váradról, Felső-Magyarországot, melyet most, Szatmár és Szabolcs megyék is visszakerülvén, nem leendő nehéz megvédeni. Azt sem mondhatni, hogy a béke a magyarok tanácsa nélkül kötöttetett volna meg, miután ugyanezen békefeltételek már az 1662-ki országgyűlésnek is elejébe terjesztettek. — Ámde akkoron — felelék az urak, — Nógrád védelméről, Érsekújvár erősítéséről, nem pedig az ellenség kezébe adásáról, s Váradnak visszavételéről, nem pedig török birtokban hagyásáról volt szó; mondhatták volna azt is, hogy akkoron még nem állott az ország védelmére oly tetemes külföldi segély, nem ébresztett a szentgotthárdi győzelem oly nagyszerű reményeket²⁾.

A kedélyek ingerültségét egyáltalában nem csillapította le Lobkovitz előadása. Sőt a békekötés kihirdetésének e szokatlan módja nem kevésbé ápolta a gyanút és aggodalmat, mint elébb a feltételek s a szerződés megkötésének titkolása: azt hitték, a már magában is gyűlölt békekötésnek csak némely pontjai tétettek közé; a többi pontok, mivel a magyarokra nézve igen károsak volnának, még most

¹⁾ Korneli: Fragmenta 331. kövv.

1664.

is titokban tartatnak¹⁾. Eszökbe jutott, miként fondorkodtak néhány év előtt a kassai és szatmári főkapitányok s az udvar néhány más hívei a törökkel, hogy a hajdúkat kiirtathassák, vagy meghódíttassák, s ilyesmitől félték most az egész országra nézve; félték, netalán a bécsi kormány a békeszerződés által a török részéről biztosságba helyezve, ismét megkezdje háborúját az ország szabadságai ellen, melyek most az oly igen meggyöngült s nyomorú tengésre kárhoztatott Erdélyből sem nyerhetnének támogatást. „S miként is lehetne e káros békekötést különben megfejtetni, mint azt feltéve, hogy az udvar a megbénított országot szabadságainak maradványaitól is megfosztani szándékozik?“ Némán s mély aggodalomba merülve, mely arcaikon is láthatólag ki vala fejezve, oszlának szét a gyülekezet tagjai, miután a háború alatt nagyobb biztosság végett Bécsbe vitt koronát deczember 19-kén Pozsonyba visszazállították, az idegen katonaságot pedig az országból kivezettetni követelték. Hallgatag s részben fenyegető magokviselete eléggé elárulta, hogy a gyűlölt békekötés emlékezte nem egy hamar merülend nálok feledésbe; s készebbek lesznek a végsőt is megkísérteni, mint a máséból gazdaguló idegen zsoldosokat s kapitányokat túrni hazájokban“²⁾.

1665.

Rothal gróf, az Erdély s Magyarország közti viszonyok elintézésére kinevezett kormánybiztos, a német katonaságot az erdélyi várakból 1665 elején kivezetvén, Szatmár, Kálló, Tokaj, Ónod és Léva várakban helyezte el, a magyar őrségeket azokból jobbára elbocsátván³⁾. Az elégületlen rendeket e rendszabály még inkább megerősítette ama hiedelmökben, hogy a kormány erőszakkal szándékozik elnémitani a békekötés ellen emelkedő szózatokat, s a német őrségeket

¹⁾ Apafy levele a brandenburgi vál. fejedelemhez Bethlen Jánosnál: II, 71.

²⁾ Korneli: 334. Henric. Brever: Hist. rer. notab. ab a. 1661. usque ad a. 1671. gestar. Coloniae 1672. 112. l.

³⁾ Szirmay: Notit. Hist. Comit. Zemplén 204.

az alkotmányos szabadság s a nemzeti jogok elnyomása végett szaporítja a várakban és a tűzknák által kőhalommá rombolt Székelyhíd romjaiban a Lobkoviez által aláásott nemzeti szabadság veszedelmének előképét vélték látni.

Míg Rothal e vár lerontásával foglalkodva, Szatmárban időzék, Apafy s az erdélyi rendek Teleki Mihályt ismét hozzá küldék, kérvén őt, vetné magát ő is közbe a császárnál, hogy a Konstantinápolyba intézendő császári követség ott az ő ügyöket is előmozdítsa. Rothal készséggel ajánlá közbenjárását, mihelyt az erdélyi rendek a hozzájuk küldött fogalmazat szerint bizonyítványt adnak, hogy váraik visszaadattak, s régi szabadságaik élvezetébe ő felsége pártfogása által visszahelyeztettek. Apafy s a rendek ebesfalvi gyűlésökből febr. 2-kán megküldék a kívánt oklevelet, melyben mindazáltal még ama kérelmököt is megújították: ne mulasztaná el követe által sürgetni a törököt, miszerint az Ali nagyváradi basa által jogtalanul elfoglalt kerület a békekötés értelmében nekik visszaadassék, adójok pedig a régi mennyiségre szállíttassék; különben el nem ismerhetik, hogy, mint a békekötés szerint elvégeztetett, régi szabadságaikba visszahelyeztettek; sőt kénytelenek kijelenteni, hogy e kérelmök nem teljesítettén, csak bizonyos vesztőknek nézhetnek elébe. A gőgös Rothal e levelet vévén, szitkokkal halmozta el a követ előtt küldőit, hogy ő felségének a teendőket ekként elejébe szabni s tanácsosait gyaláznai merészkednek, s az okmányt visszavetvén, a nélkül tért vissza Bécsbe. A rendek ezután Bánfy Dénes által ismételtették e kérelmököt a császár előtt, meghagyván a követnek, hogy ha ügyök Bécsben is mellőztetnék, a tartomány nevében ünnepélyes óvást tegyen, hogy a béke azt nemcsak előbbi állapotába vissza nem helyezte, sőt a legnyilvánosabb veszélybe sülyesztette ¹⁾. A császárnál Bánfy kegyelmesebb fogadtatásban részesült, s utóbb azon biztosítást vitte tőle küldőihez, hogy mind a konstanti-

¹⁾ Bethlen J.: I, 212. kövv.

1665. nápolyi ügynöke, mind a Portára menő főkövet által mindent megtétet, hogy kérelmeik teljesíttessenek ¹⁾).

Követség
a törökhöz.

E követségre az ulvar a skót származású, és számos évek előtt Stiriában megtelepült Leslei Walter grófot nevezte ki, szokatlanul fényes kíséretet adván melléje. De társúl e kísérethez, melylyel a követ május havában kelt útra, egy magyar sem neveztetett ki, egy sem kívánt esatlakozni. A kedélyek forrongása ezek közt mind inkább növekedék, mert az ingerültséget mind több okok szítogatták. A török Érsekújvárból a békekötés óta már mintegy 200 falut hódoltatott be

Az ingerültség
növekedése.

magának. Még több panaszra adott okota végekben elhelyezett, vagy különben az országban teleltetett német katonaság fegyelmetlensége, mely a népet rablásai és zsarolásai által annyira zaklatá, hogy ez már a különben gyűlölt török uralmat is inkább óhajtá a fenállónál ²⁾). A gyűlölet oly fokra hágott a tél folytában, miszerint a németek már alig mutathatták magokat a nélkül, hogy a nép körülöttök össze nem csoportoznék; s midőn kisebb csapatokban utazának, a vármegyék őket helységről helysére kénytelenítették kísértetni, hogy őket a rablásban gátolják s a dühösségig boszús nép megtámadásától megóvják. Sok helyt mind e mellett is véres verekedések történtek köztök s a nép között. A zemplényiek a német őrseget Ónodból erőszakkal akarták kiűzni, mi végett még az egrü törökökkel is összesövetkeztek. Az abaújjiak a labanczokat, mivel Putnoky Bálint szolgabírókat megverték, Kér falunál megtámadták s negyvenet bennök le is vágtak. Ezen és számtalan hasonló jelenetek következtében Zemplény megye Bécsben is folyamodott a németek kivezetéseért. Lobkovitz azonban oly válaszzsal bocsátá el a küldötteket, hogy kérelmüket teljesíteni sem a török kalandjai, sem a belzavarok nem engedik; ha a népnek panasza van a német katonaság ellen, viszont ennek is elég méltatlanságot kell

¹⁾ Bethlen J. : I, 241. kövv.

²⁾ U. o. 364.

szenvednie a magyaroktól. Kegyelmesebben válaszolt maga a császár, biztatván a megyét, hogy mind a német katonaságot, mihelyt a körülmények engedik, kivezetteti, mind azon módot s alkalmat megragadja, mely a béke föltételeinek javítására netalán kínálkoznék ¹⁾).

Mind ezekhez a felvidéken még vallásügyi panaszok is járultak. Báthory Zsófia, II. Rákóczy György özvegye, ki, mióta Sámbar és Kis jezsuiták által a kath. vallásra térített, Ferencz fiát is abban nevelteté, az említett jezsuitáktól ösztönöztetvén, Lórándfy Zsuzsannának a pataki reformált iskola javára tett alapítványait lefoglalta, a reformált lelkészeket jószágából kiűzette, vagy legalább a számokra eddig kijárt díjaktól megfosztotta; jobbágyait, szolgálait a kath. vallásra hajtotta. A felvidéki tizenhárom megye mind e sérelem orvoslásának, mind a német őrsegek kivezetésének sürgetése végett már 1665 tavaszán követséget küldött Bécsbe, mely azonban csak hiú ígéretekkel, biztatásokkal bocsáttatott haza ²⁾).

E vallási sérelmek mindazáltal, melyek különben sem egyenesen a kormánytól credtek, jelenleg csak háttérben tűnnek elő a hazai ügyek állapotában: az előtért most egészen a politikai ügyek s ama félelem foglalta el, hogy a bécsi kormány, melynek élén a magyarok irányában ellenséges indulatú, gögös, elbizottságában önkényes Lobkovitz állott, a német katonaságot csak azért hagyta az országban, mivel annak segélyével a nemzeti alkotmányos szabadságot megtámadni szándékozik. S nem is hiányzának az okok, melyek e hiedelmet mind erősebben meggyökereztettek a nemzetben. Egy napon, midőn Paskó Kristóf, az erdélyi fejedelem Konstantinápolyba küldött követe, a maga titkára, Rosnyai Dávid által Renninger Simon császári ügynököt az erdélyi

¹⁾ Szirmay: Not. Hist. Comit. Zemplen. 204. és Hist. Suprem. et Vice Comitum Comitatus Zemplen. Kézirat. 164.

²⁾ E tárgyban Apafy fejedelem is tétetett Bécsben előterjesztést Bánfy Dénes követe által, s az ennek számára adott válaszban olvas-

1665.

ügyek előmozdítása végett sürgetné, Tafferner jezsuita, Leslei nagykövet gyóntatója, ki történetesen Renninger-nél vala, hallván Rosnyai előadását, következő szavakat intézte hozzája: „Istennek hála, valahára ti magyarok is elveszitek, a mit érdemeltetek; ti a felséges osztrák háznak több ízben sok gondot és bajt szereztek, de megfogyva, meggyöngülve, ezután nem fogtok gáncsoskodhatni, s ne is várjátok, hogy sorsotok a mi közbenjárásunk által enyhíttessék“¹⁾. Még bosszantóbbak valának és szélesebben is elterjedtek a magyar közönségben ama gúnyos beszédek, melyek az udvarhoz járatos német urak ajkairól hallattak. „A magyaroknak is — mondák ezek — majd nem sokára letépik forgóikat, kucsmáik, kalappaik ékességét, s megfékezik a szilaj népet; dolmányaik arany s ezüst gombjait ólomgombokkal cserélik fel, cseh nadrágba szoritják száraikat s igát vetnek kevély nyakaikra“²⁾. Magoknak az uraknak, kik a mult év végén tartott tanácskozmányok végett Bécsben jártak, nem egyszer kelle hallaniok ilyféle gúnyokat, melyek az idéetlen udvaroncok által a városi népben is elterjedtek; tapasztalniok, hogy „mintha annyi kárvallásaik és szenvedett bajaik által nagyot vétettek volna, a német uraktól kancsal szemmel nézetnek, mindenkettől nagy megvetéssel fogadtatnak; sőt némelyek, magának a császárnak kamarájából valók, oly meggondolatlanok s féktelen nyelvűek, hogy a magyarokat „lázaók“ czimével gyaláznák“³⁾.

Az urak e keserű tapasztalatok után Bécsből hazatérvén, aggodalmasan kezdének tanakodni a jövő felett,

suk: „Ubi autem religionis negotium in praefato Regno Hung. per antelatum principem ac ipsos SS. et OO. proponitur: Suam Mattem jam ablegatos 13 Comitatum benigno cum responso dimississe stb. Bethlen Jánosnál: I, 242. és Apafy levele u. o. II, 75.

¹⁾ U. o. 259.

²⁾ Korneli Fragm. 371.

³⁾ Apafy említett levele a brandenburgi fejedelemhez Bethlen Jánosnál: II, 73.

mely vést látszék rejteni kebelében. A Magyarországot s az alkotmányos nemzeti létet fenyegetni látszó veszély a német miniszterek ellen összetartásra inté a fejedelmi háznak különben legpróbáltabb híveit is. A lelkesebb urak, köztök Lippay György érsekprimás, Wesselényi Ferencz nádor, Nádasdy Ferencz országbíró, gyakrabban tanácskoznak együtt, mit tevék legyenek az ellenséges szándokok megghiúsítására, nemzetök jogainak biztosítására? E tanácskozások, bár magokban ártatlanok s egyáltalában nem a birodalom vagy az uralkodó ház kárát, hanem egyedül az országnak ama káros békekötés által veszélyezett fenmaradását érzézők valának, a gyanús időkben még is, mennyire lehete, titkosan tartattak ¹⁾. Úgy látszik mindazáltal, az érsek vagy a nádor, még is tett a császárnál némi előterjesztéseket; mert Leopold a nyár folytában még egyszer összehívta az urakat Pozsonyba s maga is megjelent köztök Lobkovitz minisztere kíséretében.

1665.

A király kívánata, melyet az urak elejébe terjesztett, oda czélt, hogy velök a vasvári békekötést elfogadtassa, s őket annak pontos megtartása mellett arra bírja, hogy a törökök kalandozásai s hódoltatásainak korlátozása végett is néhány német ezrednek az országban szállást adjanak. Az urak erre egy keserű panaszokkal teljes előterjesztést nyújtattak be Wesselényi nádor által Leopoldnak, melyben elszámolván a töröktől már a békekötés óta is mind a Vág, mind Várad táján szenvedett károkat, s tett hódoltatásokat tétova nélkül kijelenték, hogy a békét, mely a török becsapásainak az ország maradványaiba minden felől kaput nyitott, a magyarok tudta s megegyezte nélkül megkötni nem lehetett, ellenére a törvényeknek, melyeknek megtartását a király hittel fogadta. Nem kevesebb volt panaszuk a német katonaság türheterlen kiesapongásai és zsarlásai miatt, me-

A pozsonyi értekezlet.

¹⁾ Apafy említett levele a brandenburgi fejedelemhez Bethlen Jánosnál: II, 73.

1665.

lyeket azon kérelemmel fejeztek be: szabadítsa meg őket e nyúgtól ő felsége; engedje át nekik magoknak tűzhelyeik védelmét; tapasztalni fogja, hogy őket a németek sem vitézségben, sem hűségben nem mulják felül: különben azt kellene hinnök, hogy az idegen zsoldos had nem a török, hanem Magyarország szabadsága ellen hozatott be hazájokba.

Lobkovitz e fölterjesztésre ismét azon érvekkel válaszolt, melyeket tőle a béke szükségességéről, az elveszett Érsekújvár helyett építendő új várról, a most még kivezetni nem tanácsos német katonaság szigorúbb fegyelemben tartásáról, a múlt évben is hallottak. Utóbb, mindazáltal megígérte a király, hogy Lévába, Nyitrába, Tokajba, Szatmárba, Kállóba s Ónodba a német helyett magyar őrséget tétetend s e végek erődítésére némi pénzöszoveget is rendelend. Az urak egy része ezután nem vonakodott többé elfogadni a békekötést, vagy inkább megszünt azt tovább ellenzeni. A gyűlés után Wesselényi nádor szeptember 24-kén, Szelepcsényi kalocsai érsek s cancellár, Souches tábornagy és számos egyéb magyar és német urak jelenlétében, ünnepélyes szertartások közt tette le alapkövét az új várnak, mely Galgóczezal szemközt a Vág mellett építettetett s Leopoldvárnak kereszteltetett ¹⁾).

De a kibékülés sem általános, sem őszinte, vagy tartós nem volt, miután az aggodalmak okai meg nem szűntek. Leopoldvár a török becsapások ellenében fölépülte idejére sem nyújthatott nagy reményt, miután Köprili nagyvezér a neki e becsapások miatt szemrehányásokat tett s a béke szigorúbb megtartását sürgető Leslei követnek azt válaszolta, hogy ha a kalandozó csapat őt ezret meg nem halad, s nagy löszert nem használ, az nem tekinhető a béke megszégésének ²⁾. A német zsoldosok szigorúbb fegyelme iránt tett igé-

¹⁾ Korneli: Fragmenta 371. köv. Wagner: Hist. Leop. I, 187.

²⁾ Korneli: 370. V ö. Pasko Krist. levelét Apafyhoz és Apafy választát Leopold követéhez. Bethlennél: I, 266. kövv.

reték is szint ily hiúk voltak; bár egyébiránt a király mind Kassára, mind Ónodba magyart, amoda Csáky Ferenczet, emide Pethő Zsigmondot nevezte ki főkapitányokul. Ez indíthatta a kassaiakat, hogy Starhemberget, ki Csáky hivatalba igtatása végett kir. biztosul jött hozzájuk, városukba nem eresztették; a 13 felvidéki megye pedig nov. 12-kén Kassán tartott gyülekezetében a vasvári békekötésnek újabban is ellentmondott ¹⁾; mert látván egy részről a török rabló kalandjait, másról a labanczok ragadozásait s hatalmaskodásait, „mi elébb csak gyanú volt, mindinkább hitté kezdett válni a kedélyekben: hogy a bécsi udvar akként egyezett meg a Portával, miszerint mind a ketten tetszésök szerint bánhassanak az országgal, s bár mit mivel is egyik, abban őt a másik ne akadályozza“.

A nádor ezóta még nagyobb buzgalmat fejtett ki arra nézve, hogy az udvart valahára reábirja egy országgyűlés tartására, mitől Bécsben oly annyira iszonyodni látszának, s mi mégis egyedüli békés eszköz lett volna a panaszoknak legalább egy részét megszüntetni, s az egyre növekedő ingerültséget mérsékelni. Midőn ez év folytában egy felterjesztésre, melyet az országtanács ez iránt a királyhoz intézett, ismét tagadó válasz érkezett, Wesselényi egy behatóbb emlékiratban ügyekezett arra megnyerni a királyt. „Felséged, úgymond egyebek közt, azt parancsolja, hogy némely pontokat vegyünk tanácskozás alá, s e módon segítsünk, az országgyűlés pótlása gyanánt a közügyeken. Én ugyan mindig s mindenekben a legkészségesebb akarattal engedelmeskedem Felséged parancsainak; mivel azonban tőlem mind tisztem, mind Flged iránti hűségem őszinteséget követel, engedje meg Flged, hogy az ország jelen állapotát s a reá bekövetkezhető veszélyeket szeme elébe állítsam, hogy azokat megfontolván, megítélhesse, vajjon nem tanácsos-e, azon csekély kellemetlenségek árán, melyekbe egy diéta tartása kerül,

¹⁾ Wagner: *Analecta Seepus*. II, 30.

1065.

mellőzni a sokkal nagyobb s elkerülhetlenül bekövetkezendő bajokat“. Elszámolja aztán a főbb okokat, melyek oly igen sürgetővé teszik a diéta egybehívását. „Az utolsó diéta harmadik czikkelyében ünnepélyesen megígérte Flged, hogy három év alatt ismét összehívandja az országgyűlést: e czikkely meg nem tartása újabb okot adna a panaszokkal különben is telt rendeknek mondaniok, hogy a törvények nem tartatnak meg. Előadja a végek nyomorúságos állapotát, mi az országot végveszélylyel fenyegeti, kivált miután a mezei had is csak a három év alatt megtartandó országgyűlésig ajánltattott meg a mult diétán. „A mi kevés őrség van is a végvárakban, fizetlensége s insége miatt rablóvá lévén, nem oltalmára, hanem terhére, elnyomására van a lakosoknak; a szükséggel takarodzva, senkinek nem engedelmeskedik, semmi fegyelmet nem tart, s rablásaival kétségbeejti a lakoságot. Tudja ő Flge azt is, mennyi a panasz a német lovaságnak az 1608-ki 2-dik t. cikk s a koronázási hitlevelek ellenére történt behozatala miatt. E miatt, úgymond, ő vádoltatik, s mind az udvarnál, mind az országban korholtatik. Ő flge tudja, hogy alaptalanúl; mert kezeiben van ez iránti levele. De ha e katonaság benmaradása és fegyelme törvény által nem szabályoztatik, attól tart, veszedelmére lesz az országnak ¹⁾).

Nem kevesbbé sürgetőssé teszi az országgyűlés megtartását az igazságszolgáltatás ügye; mert a régi rendnek az utolsó diéta óta történt felforgatása a kedélyeket mód felett elkeserítette. — Ama nagy nehézségek, melyek a vallásügyben a mult diéta alatt felmerültek, az akkori határozatok által csak erőszakosan vágattak ketté, de a viszályok még léteznek, s nehogy még inkább elmérgesedjenek, törvényes intézkedésre várnak. — Könybe lábadnak szemeim, midőn

¹⁾ Kiténik e felirattól az is, hogy az országban lévő összes haderő, magyar és külföldi zsoldosok, őrségek és mezei csapatok száma 21,886 főre ment.

elségedet figyelmeztetem azon iszonyú pusztításokra, melyeket a török ez újabb időben tűzzel s vassal elkövetett az országon. A szegény népnek hihetetlen sokasága hurczoltatott kegyetlen rabságba; az egész hazát elárasztott pusztítás és gyujtogatás, a mind szélesebb körben terjesztett hódoltatás és adóztatás sanyarúságai, s az igen természetes vágy azoktól menekülni mind inkább oly gondolatokra, oly módok elfogadására késztetik a népet, hogy azt említeni is alig merészi ő flge előtt; csak annyit mond, hogy a nép a legvégsőre is kész kétségbeestében, melybe egy részről a törökök, más részről a féktelen katonaság által ejtetik.

Ezen és még számos más okokat elszámlálván újra meg újra buzgón kéri a királyt, hogy mielőtt a birodalmi gyűlésre távoznék, tartson e bajok orvoslása végett egy rövid országgyűlést; különben könnyen megeshetik, hogy míg a császár a birodalmi ügyek elintézése végett künn időzik, itt benn oly zavarok támadnak, melyek az ő nyugalmit is meg fogják háborítani. Az, mit ő Flge parancsol, hogy az országtanács gondoskodjék a köz bajok elintézéséről, czélra nem vezet. Hiszen jól tudja maga ő Felsége, hogy erkölcei, szokásai olyanok, hogy csak törvényes országgyűlés intézkedéseiben nyugszik meg. A mi őt magát illeti hátralévő kevés napjait, melyeket élnie engedtetik, ősei példája szerint a felséges ház iránti hűségben kívánja bezárni; . . . de minthogy ő az, akihez érkeznek a naponként szaporodó panaszok, s az ő kötelessége, a király után leginkább gondoskodni az országról: lelkiösmerete kényszeríti őt ezen újabb kérelemmel járulni ő Flge elébe. Lábaihoz borúlva könyörög tehát, szánja meg a szerencsétlen magyar nemzet csekély maradványait, s engedjen néhány hetet egy országgyűlés tartására, mely a felhalmozott köz bajokat a mennyire lehet orvosolja. Szavát adja, hogy vele együtt minden hű magyar azon lesz, hogy mennél rövidebb idő alatt mindenek jó végre vezetessenek ¹⁾.

¹⁾ Jászay Pál Okgyűjteményében.

1665.

De a komoly hangú felterjesztésnek sem lett semmi sikere. Leopold nemsokára Prágába, onnan utóbb a birodalmi gyűlésre távozott. Ezóta maga a nádor s a többi urak is mind aggodalmasabban tekintének Bécs felé; „s már ekkor kezdődének, jobbára a nádor és Lippay primás vezérlete alatt ama tanácskozások, az ország jogainak biztosítására czélzók, melyet utóbb Bécsben az elszakadás és lázadás címével bélyegeztek“¹⁾. Wesselényi nádor még 1665-ben találkozott Zrínyi Péterrel a trencsényi fürdőikben, hol Rákóczy Ferencz is jelen volt anyjával. Ő eszközlé, úgy látszik, hogy Zrínyi ez alkalommal a maga leányát Ilonát Rákóczynak eljegyezze²⁾. Az itt lefolyt tanácskozások után Wesselényi és Zrínyi érintkezésbe léptek Gremonvilleel, a bécsi udvarnál lévő franeczia követtel is, hogy általa XIV. Lajos királyt a magyar ügy pártolására indítsák³⁾.

1666.

Nagy veszteségére volt a magyar ügynek Lippay György primásnak 1666 első napjaiban történt halála; mert utóda Szelepcsényi György udvariabb érzelmű, nemcsak hogy a nemzeti jogok védelmére összeszövetkezett urakkal egyet nem értett, hanem még a protestansok vallási szabadságát is megtámadni látszók akarni, midőn az eperjesieket a városukban építtetni kezdett evang. főiskola művének folytatásában gátolni ügyekezett⁴⁾. A nádor, kit még Pázmány Péter térített a kath. egyház kebelébe, szintúgy mint Nádasdy Ferencz és Zrínyi Péter s a többi urak is, kik jelenleg a nemzeti ügyek élén álltak, buzgó hívei voltak ugyan a kath. vallásnak: de most, midőn a nemzeti jogokat és törvényeket különben is veszélyben látták forogni, kétszeresen

¹⁾ Apafy többször említett lev. a brandenburgi herceghez Bethlen Jánosnál: I, 71.

²⁾ Histoire des Troubles de Hongrie. 2-dik kiadás. Paris, 1686. I, 55. Wagner: Hist. Leopold I, 188.

³⁾ Petrovics gyűjteménye a párisi külügyminiszterium levéltárából. Szalaynál: V, 106.

⁴⁾ Wallaszky: Consp. Reipub. Litt. 175.

károsnak tarták, e törvényeket a protestánsok jogainak megtámadása által gyöngítetni, s a nemzetet, melynek ha valaha, most összetartásra vala szüksége, vallási viszályok által megosztani.

A hazafiak elégtelenségének, melyet az idegen katonaság féktelensége folyton szítogatott, határozottabb irányt adott azon gyülekezet, melyre Rákóczy Ferencznek 1666 tavaszán Zrínyi Ilonával Zborón tartott menyekzője szolgált alkalmul. A tanácskozások arról folytak, mi módon lehetne a német miniszterektől elnyomott ország szabadságát helyreállítani, s azoknak az alkotmány felforgatására irányzó szándokait megghiúsítani? Határozattá lőn, hogy a cél török pártfogás alatt fegyverrel vívassék ki. A török pártfogását néhányan a magyar nyelvet értő s a magyarok iránt barátságos indulatú Ibrahim egri basa által javaslásk kieszközleni; a többség azonban Apafy fejedelem közbenjárásában egyezett meg. Megkéretett tehát titkon Apafy, bocsátaná hozzájuk valamely hű emberét, kivel az ügyről végezhetnének ¹⁾. Itt készült a szövetség terve is XIV Lajos francia királylyal, melyet aztán Wesselényi egy hosszabb emlékirat kíséretében küldé át Párisba. Közöltetett vele, miképen a magyarok a dalmátokkal, horvátokkal, erdélyiekkel, oláhokkal s moldvánokkal szövetséget kötván, évenkinti adófizetéssel fogják magoknak kieszközleni a Porta segedelmét. Kivántattott pedig tőle, hogy ő is a magyarokkal egyszerre indítson háborút Leopold ellen, vagy legalább pénzzel lássa el a nála nélkül is felkelendőket. Eszközölje ki, hogy mennél csekélyebb adóval elégedjék meg a török; s ha lehetséges, e szövetségnek Lengyelország is tagjává szegődjék. A magyarok és társaik Lajos pártfogásáért készek valamelyik fiát vagy rokonát királylyá választani. Lajos ezekre adjon legfeljebb egy hónap eltelte alatt határozott választ; mert az ügy igen sürgetős. Azon esetre, ha válasza kedvezőleg ütne ki, Zrínyi

Felkelési
tervek.

¹⁾ Bethlen János : I. 364.

1666.

felhatalmaztatott, hogy a francia pénzsegélyt azonnal kézhez is vehesse ¹⁾). Távozta előtt Zrínyi, hogy a Tisza vidékének protestans lakosságát is megnyerje, rábirta vejét, Rákóczyt, hogy mind a pataki iskolának adja vissza az anyja által lefoglalt alapítványait, mind a protestans lelkészeknek fizettesse ki visszatartóztatott díjaikat. Az ifjú fejedelem, hogy bőkezűsége által még inkább feledtesse a szenvedett sérelmet, e pénzekhez még ezer aranyat kapcsolt; s hogy czélját nem is tévesztette, bizonyíták a kielégített protestansok ama szavai, melyek szerint a fejedelem husz ezer fegyveres kart nyert légyen e tette által maga mellé ²⁾).

Apafy a török békével szintén elégedetlen, a törvtől nem idegenkedett s Bethlen Miklóst, Jánosnak, a cancellárnak fiát, és Teleki Mihályt már május havában megindította a nádorhoz ³⁾, kinél ez alkalomra ismét számosan gyűltek össze Murányban a felvidéki urak. Miután a titoktartást mindnyájan esküvel fogadták, Wesselényi nádor előadván a nemzet sérelmeit, nyíltan kijelenté, hogy azokon, bár mit mond is ezen elhatározásukra Európa, másként, mint a török segítségével mellett teendő fölkeléssel, segíteni nem lehet. Ennek végrehajtása, jól látja, nagy veszélylyel jár, ha csak az erdélyi fejedelem magára nem vállalja, s eszélyesen és nagy titokban ki nem eszközli a török pártfogását; és úgy segítse őt az isten, miként haldokló nemzetének segéd kezét nyujtand. Ezután egy iratot nyújta át az erdélyi követeknek, melyben a töröknek évenként 60 ezer tallér ígértetik adó fejében Magyarországtól, ha azt pártfogás alá veszi s fölkelésében gyámolítja. Apafy a hazatért Telekitől a határozatot megértvén, augusztus havában Balló Lászlót ereszté Konstantinápolyba,

¹⁾ Petrovics gyűjteménye után Szalay: V, 106. köv.

²⁾ Korneli: II, 2. Histoire des Troubles de Hongrie I, 56.

³⁾ Bethlen János e. h. és maga Bethlen Miklós önéletírásában (Szalay kiadása), I, 344. „Ennek a Teleki és én járásomnak oka volt titkos követség Apafy fejedelemtől a magyar, máig is tartó, még in anno 1663. kezdett nehéz dolgokról.“ 350. l.

ki ott már több ízben végzett volt követséget ¹⁾. — Míg a követ oda járt, a válasz valahára Franciaországból is megérkezett; mely azonban, minthogy a kedélyeknek már oly igen feltüzelt állapotában halasztást javasolt, egyáltalában nem felelt meg az elégületlenek kívánatának. Ezek október 20-kán egy újabb, Nádasdy Ferencz országbíró által is aláírt szövetséglevéllel ügyekeztek a nem kedvező körülmények közt megedzeni állhatatos kitartásukat, kötelezván magokat, hogy egyesült erővel eszközlendik hazájok javát, s védendik azokat, kik e törekvéseik miatt netalán bajba keverednének ²⁾.

És volt is szükség e féle kölcsönös lelkesítésre; mert bár itthon mind többen esatlakoztak a szövetséghez, melyet az arany bulla záradékának értelmében a nemzeti jogokat és törvényeket sértő kormány ellen teljesen jogosnak tekintetűnek: a kül viszonyokat nem tapasztalták kedvezőknek. Az ősz vége felé Balló is eredmény nélkül tért vissza portai követségéből, Köprili nagyvezérrel, ki ekkoron Kreta szigete ellen intézett hadjáratot, szólani nem lévén alkalma. A magyar urakat mindazáltal e körülmény sem verte le szándokukról, melyre nézve a kormány intézkedéseiben s az idegen katonaság féktelenségében elégséges táplálatot nyertek. Sürgetéseikre Balló újabban is oly útasítással indult meg Konstantinápolyba, hogy a nagyvezért bár hol legyen is, keresse fel ³⁾.

Más, gyorsabban célra vezethető módon törte fejét Vitnyédy István, ki e mozgalmak kezdete óta az országot minden irányban beutazván, egyike volt a leghevesebb izgatónak. Ő most magát Leopold személyét akarta az elégületlenek hatalmába ejteni, midőn a császár novemberben jegyesének, Margit IV. Fülöp spanyol király leányának,

¹⁾ Bethlen János: I, 365. kövv.

²⁾ A bécsi csász. titkos levéltárból Majláth: Gesch. des Österr. Kaiserstaates IV, 60.

³⁾ Bethlen János e. h.

1666.

Schottwienig elejébe vala menendő. A merény sikerülte esetére akként egyezett meg Petróczy Istvánnal, hogy ez Kaszavárott, Trencsénymegyében, mind addig fogságban tartsa a titokban oda szállítandó császárt, míg Leopold magát kellő biztosítás mellett nem kötelezi, hogy az országnak valamely Ausztriától távolabb eső városában tüstént és személyesen országgyűlést tartand, a magyarság iránt ellenséges indulatú minisztereket elboesátja s megbünteti, a német katonaságot az országból kivezetteti s a protestansok vallási sérelmeit orvosolja. De Zrínyi Péter, az esztelen merényt nem javallhatván, az 500 embert, kiket tőle Vitnyédy annak végrehajtására kért, megtagadta, minél fogva az eyész terv meghiúsult. Wesselényi arról értesülvén, oly igen felboszonkodott Vitnyédyre, hogy azonnal megkérte Nádasdyt, fogatná el rendes lakhelyén, Sopronyban, s öletné meg az eszeveszett embert; mit azonban Nádasdy nem cselekedett ¹⁾.

Wesselényi és Zrínyi az év végén az ifju császárné üdvezlésére Bécsbe mentek, s ott egyszersmind Gremonville francia követtel is értekeznek vala ügyeikről. Tudtára adák neki, hogy sokan a magyarok közül a jóakarát hiányának tartják Lajos király kívánatát, hogy a felkelés későbbre halasztassék; s ezek már egyenesen a törökkel akarnak szövetkezni. Ők előbbi ajánlataik mellett még folyton állhatatosak; de legalább pénzzel segítse őket a király, ha magára nézve idő előttinek vélné a háború megkezdését; s azon esetre, ha az ügy netalán rosz véget érne, eleve is biztosítsa külön mindegyiköket 50 ezer tallért érő jószág adományárol valahol a Rajna mellett ²⁾.

1667.

A. besztercezi
nádori szék.

A nádor, szükségét látván, az ország külön részeiből többekkel is értekezni célzatairól: a királynál, kihez Lobko-

¹⁾ Hist. executionis C. Franc. Nádasdy, C. Petri Zrínyi et Franc. Frangepán scripta 1680. per C. K. de N. Kézirat Jancsó Imre gyűjteményében. Nádasdy, vallatásában, Majláthnál e. h. 91. Hist. des Troubles de Hongr. 71. l. Wagner: Hist. Leop. I, 205. Korneli 460.

²⁾ Petrovics gyűjteménye Szalaynál: V, 109.

vitz minden ellenörködése daczára is sikerült eljuttatni egy-némit az ország egyre szaporodó panaszaiból, engedelmet eszköze ki marcius elején (1667-ben) renkívüli nádori szék-
ket tarthatni Beszterezén, melynek alkalmával egy biztosa által a király is hallgattatná s orvosoltatná meg az ország sérelmeit. A gyülekezet nagy számú tagokból állott: a nádoron kívül jelen voltak a 13 keletéjszaki megyék követei, Szelepcsényi György eszt. érsekprímás, Nádasdy Ferencz országbíró, a nem rég horvátországi bánná nevezett Zrínyi Péter, Rákóczy Ferencz, Eszterházy Pál, Boeskey István zempléni főispán, Tököly István, Szatmáry kir. személynök és többen mások; jelen volt gróf Rothal is, ki még a minden gyanútól ment Zrínyi Péterrel együtt nyert megbiztatást a panaszok meghallgatására. A megyei követek azonban vonakodtak megjelenni a Rothal elnöklete alatt tartandó gyűlésben, állítván, hogy a magyar ügyek csak magyarok által tárgyalhatók. Annál hevesebb beszédek hallattak a magán gyülekezetekben. Mondatott, hogy a magyarok megegyezte nélkül kötött vasvári béke az önkényes uralkodás kezdete: azóta a miniszterek, megszabadulván a töröktől való félelemtől, arra törekednek, hogy az országot végkép megigázzák: e végett tartatik benn annyi idegen katonaság, s boesáttattak haza a magyar zsoldosok, hogy a nép a fegyverforgatástól elszokván, vele könnyebben elbánhassanak; egy részről a fegyelmetlen német katnaság, másról a török már is számtalanokat földönfutókká tett, kik mivel szolgálatba sem vétetnek, koldulni kénytelenek élelmöket stb. E kettős igától minden áron szabadulni kell a nemzetnek.

Ennek módjaira nézve három vélemény merült fel a tanácskozásban. Legmérsékeltőbb volt a nádoré, mely abból állott, hogy kéressék meg egy ünnepélyes követség által a király, országolna azon módon s törvények szerint, melyeket királylyá választatásakor megtartani hittel fogadott; a kormányt ne a magyarok természetes ellenei, hanem egyedül magyarok által igazgatná: vezettetné ki az idegen zsoldoso-

1667.

kat, s a haza védelmét s minden tisztséget bizna magyarokra. Ha e kérelmeket megvetné vagy hallgatással mellőzné: ám akkor döntsön köztök fegyver; mi végett az erdélyiek s törökök segedelme eleve is megnyerendő.

Zrínyi akként vélekedett, hogy hasznos volna az országot a német birodalomhoz kapcsolni: a birodalom rendeitől ez esetben várni lehetne, hogy Magyarországot mind a török hódításai, mind a királyok önkénye ellen hatékonyabban megoltalmazzák. — A többségnek azonban nem tetszék a vélemény. Magyarországnak — mondák ezek — a két császár közt előbb utóbb vesznie kell, hanemha a hatalmasabbhoz csatlakozik. A mohácsi ütközet óta minden király alatt több és több veszett el az országból, melynek előbb a Fekete- s adriai tenger vetett határokat, míg végre a Kárpátok lánczának keskeny vonalára törpült; kétségkívül e foszlány is elveszendő még egy, az utolsóhoz hasonló békekötésben; s a magyar, kinek Magyarországon kívül nincs hazája, nincs hajléka, kénytelen lesz vagy faluról falura koldúlni kenyerét Németországban, vagy rabúl művelnie a török járma alatt ősi örökségét. Ez ellen csak egy az óvó szer: pártfogásáért folyamodni a töröknek, kitől erre annyiszor, oly kedvező feltételek alatt ösztönöztetett. Igaz, a Magyarország által akkoron nem fedeztetendő Ausztria ki lesz téve a pusztításnak; de a fegyver s tűz által már a második század alatt pusztuló haza valahára kinyughatja magát; s maga a keresztényi kötelesség sem kívánja, hogy a szomszéd kedvéért végkép elveszszünk... Ha a németek, nyugalomok díjául nem kételkedtek darabonkint oda dobni a töröknek az országot: miért ne volna szabad a magyarnak is kardját valahára hüvelyébe tennie, s a töröknek kezet nyujtva, másfél század inségei után nyugodnia, habár paizsát vesztí is el Ausztria. És e vélemény győzött: Wesselényi, Nádasdy, Zrínyi a nemesség nagyobb részével, majd a titokba avatott Rákóczy is elfogadták azt. Az összeresküvés fejévé Wesselényi, cancellarává Nádasdy, titkárává Boér Ferencz, hadvezérré Horvátországban Zrínyi, a Tiszá-

nál Rákóczy neveztetett. Míg pedig a cselekvés ideje megérkezne, mindenki titoktartásra esküdött. — Szelepcsényi e titkos gyülekezetekben nem volt jelen; de a feliratban ő is részt vett, melyben a sérelmek elszámláltatván, a király megkérletett, hirdetne valahára országgyűlést, minek már oly rég óta letelt az ideje ¹⁾).

II.

Így áll vala az összeesküvés, midőn Wesselényi nádor a Wesselényiben gyűlés után, márcz. 28-kán meghalálozott. Mondják, halálát az összeesküvés fejét veszté. közeledni érezvén, megbánta s fölfedezni akarta volna a szövetséget, miről azonban neje, a még öregségében is élénk lelkű Szécsy Mária, ki szintűgy mint Zrínyi Péterné, Frangepán Anna, mint buzdító, nagy befolyással volt e mozgalmakra, őt lebeszélte volna ²⁾). Wesselényiben fő intézőjét, lelkét vesztette el a nemzeti mozgalom. Ezóta csapás után csapás érte az elégületleneket, kik egymással mindinkább meghasonlának s terveikben egymástól elágazának, míg végre a nagyravágyás ördöge a főbbek lelkét megszállván, a nemzeti ügy kezökben nyomorú magán ügygyé törpült. Fejeivé az összeesküvésnek a nádor halála után Nádasdy Ferencz és Zrínyi Péter lőnek. Az utóbbik sógorát, Frangepán Ferenczet is beavatta terveibe. De valamint Zrínyi mindinkább megbarátkozott azon eszmével, hogy magát, ha a tervezett lázadás sikerül, az ország déli s nyugati — vejét, Rákóczyt, az éjszak-keleti részek s Erdély fejedelmévé emelje: úgy Nádasdy is nemsokára csak azon czélt kezdé szemei előtt tartani, hogy az elégületlenek terveinek följelentése által nádorságra jusson.

¹⁾ Korneli: II, 16. kövv. Szirmay: Notit. Hist. Comit. Zemplén. 207. és Histor. Suprem. et Vice Comitum Cottus Zemplén. Kézirat 168.

²⁾ Korneli Fragm. II, 22.

1667.

Midőn Balló László Kreta szigetéről, hol Köprili nagy vezérrel találkozott, az 1667-ki júliusban azon válaszszal tért meg, hogy a fényes Porta a nemrég kötött békét megszegni nem hajlandó, már Bécsben is hírt vettek a lappangó összeesküvésről. Panajotti portai tolmács, ki Balló előadását a nagyvezérnek lefordítá, ugyanazon hajón küldé el ebbeli tudósítását Casanovának, a Konstantinápolyban székelő császári követnek, mely Ballót szállítá a száraz földre. De az elégületlenek is hamar értesültek, hogy titkuk az udvarnak tudomására jutott, mert Nádasdy, a csász. titkos tanács tagja, Panajotti levelének másolatát vette. Ez által sietésre ösztönöztetvén, az isten irgalmára kérték Apafyt, küldene újabb követséget a törökhöz, s annak a titok fölfedeztetését is bepanaszolván, még egyszer sürgetné kedvezőbb válaszát. A fejedelem hajlott kérelmökre, s még az őszön Inczedy Pétert ereszté a Portára; ki aztán, nehogy az ügy ismét Panajotti kezén forduljon meg, egy törökül tudó magyart vitt magával tolmácsul. De Inczedy sem járt több sikerrel. A nagyvezér most is csak azt válaszolá, hogy a békét nem lehet megszegni; kedvesen fogadja mindazáltal a fejedelem hűségét a Porta iránt; s biztosítja őt, hogy míg ebben állhatatos marad, s adóját rendesen megküldi, nincs mit tartania Zólyomy Miklóstól — az I. Rákóczy György által holtiglan börtönben tartott Dávid fiától, — ki ellene a Portán fondorkodik ¹⁾

E közben Leopold, ki Wesselényi halála után a nádori tisztet betölteni nem szándékozván, Szelepcsényi érseket és Nádasdyt nevezte ki helytartókká, mihelyt Panajotti leveléből a lázadási tervről értesült, megintette Apafyt, ne adna a nyugtalankodók pártfogása által okot a szomszédi barátság megszakasztására; a felvidéki rendekhez pedig, kik ezen év őszén Újhelytt gyűlést tartanak vala, a helytartók és Bársonyi György váradi püspök, mint királyi biztosok által egy leiratot küldött, melyben őket, ebbeli panaszaikra válaszolva,

¹⁾ Bethlen János : I, 351. kövv. 370. kövv. Majláth e. h.

az idegen katonaságnak rövid időn történendő kivezetésével s egyéb sérelmeik orvoslatával biztatta. De a leirat, mely tényleg semmi megnyugtatót sem nyújtott, a kedélyeket még inkább csak ingerelte: a rendek oly erős kifejezésekben sürgették válaszukban az országgyűlés egybehívását, mely sérelmeiket orvoslaná, hogy a helytartók azt csak megszelídítve juttatták fel Bécsbe ¹⁾).

A mozgalom néhány főbbjei, kiket ama gondolat, hogy a felkelési szándok az udvarnak tudtára esett, nagy aggodalomba ejtett, nehogy a hosszú halogatás alatt végre még személyeik is fölfedeztessenek, már a török segínye nélkül is kitűzni kívánták volna a lázadás zászlaját, feltéve, hogy legalább a francia király biztatásai valósúlnak, s a szükséges pénz, melyben az összeesküdtek nagy hiányt szenvednek vala, tőle megküldetik. A remények e tekintetben most újabb táplálatot nyertek. XIV. Lajos francia király, IV. Fülep spanyol király halála után háborút indított Spanyolország ellen Németalföld birtokáért, melyre neje, IV. Fülep leánya, nevében igényt tartott. Úgy látszék, a háborúban Leopold is részt veend a spanyol mellett; s ez esetben a francia király örömet látandja, ha Leopold erejét a magyarok lázadása megosztandja. És valóban Gremonville, a Bécsben székelt francia követ, ezóta újabban is izgatni kezdé a magyarokat, s a fölkelésre szükséges pénzzel is megkínálta Nádasdyt és Zrinyit. De Nádasdynak ekkoron már nem a fölkelés, nem a nemzeti jogok helyreállítása vala célja: ő Wesselenyi halála óta mindinkább eltért céljaiban társaitól; s ha tán még ápolta is némileg a mozgalmakat, azt nem más okból cselekedte, minthogy azok utóbb az ő közbelépte által lecsillapíttatván, az udvar a béke helyreállítását főleg az ő művének tekintse, s jutalmul őt kegyelmekkel halmozza, nádorrá tegye ²⁾). Ez volt oka, miért hogy az őt izgató fran-

Az összeesküdtek francia segínyt keresnek.

¹⁾ Szirmay: Not. Hist. Com. Zempl. 209. kövv.

²⁾ Bethlen János: I, 392. s Nádasdy levele fiához Katonánál: XXXIII, 720.

1668.

azia követnek ki is jelentette, hogy ő, férj és atya, veszélyes czélzataiba be nem ereszkedhetik, s az ajánlott pénzt is visszaútasította¹⁾. Örömeztobb hallá a francia biztatásokat Zrínyi, s vett is fel némi pénzt Gremonvillettől. Ő a merész, de önző tervet, miszerint magát Magyarország, vejét Erdély fejedelmévé tegye, mind tovább fejtegetve, a gazdag gróf Tattenbach Rézmánt, a stajer kormánytanács elnökét, is titkába avatta s társul nyerte azon ígérettel, hogy őt legalább is a cillei herczegség birtokára segítendi²⁾.

A francia segély reményét azonban a saint-germaini békekötés már 1668 tavaszán ismét meghiúsította, s ezóta az elégiületlenek megint a török felé kezdék fordítani szemciket. Egy kósza hírből akként értesülvén, hogy Köprili Ahmed nagyvezér, kitől már két ízben elútasítottak, meghalálozott, Kende Gábor által 1668 nyarán ismét megkérték Apafyt, küldene egy harmadik követséget a Portára; az új nagyvezér ott tán hajlandóbb lesz ajánlataik elfogadására; a követség költségeire 30 ezer tallért szedtek össze az elégiületlenek, melyek Murány várában a nádor özvegyénél volnának letéve, azonnal Erdélybe szállíttatandók, mihelyt a fejedelem kérelmekre hajól. De Apafy, a nagyvezér haláláról szárnyaló hír valótlanságáról jól lévén értesülve, visszaizené, hogy reményök a török segedelemben most sem alaposabb; ha mindazáltal ama pénzzel valakit magok közül a Portára küldenének, ő támogatandja ügyekezetőket, s a követtel a maga embereiből is ereszt egyet a Portára³⁾.

A 13 vármegye
gyűlése.

Míg ezalatt az elégiületlenek némely nyugtalanabbjai a saját erejökkel megkisérlendő felkelésre kalandosnál kalandosabb terveket koholnak vala⁴⁾: a 13 felvidéki megye máj. 7-kén Zemplén városában tartott gyűléséből a sérelmek orvoslata végett újabban is egy kemény kifejezésekkel teljes

¹⁾ Nádasdy vallatása Majláthnál: e. h. IV, 69.

²⁾ Wagner: Hist. Leop. I, 235.

³⁾ Bethlen Ján.: I, 390.

⁴⁾ Ld. erről Szalayt: V, 115.

feliratot intézett a királyhoz. Leopold válaszában most sem hiányzának a biztatások. Szavát adta, hogy az idegen zsoldosokat, mihelyt a körülmények engedik, nem késendik kivézetetni; s a vallási panaszok megszüntetése végett Szelepcsényi érseket, s a még mindig gyanútlan Nádasdyt és Zrínyit nevezte ki biztosaiúl. De megnyugvást ez sem eredményezett a nemességben, mely a nemzet biztosítását csak az országgyűlés kihirdetésétől, a nádori tiszt betöltésétől s a német katonaság haladéktalan kivézetésétől feltételezte¹⁾.

1668.

Leopold, midőn Panajotti leveléből a felkelési terveknek nyomára jutott, hogy Apafyt megnyugtassa, egy konferenciát indítványozott tartatni Pozsonyban, mely az Erdély s Magyarország közti panaszos ügyeket elintézné. Apafy örömmel fogadta az indítványt; a konferenzia helyét mindazáltal a felvidéken kívánta kitűzetni. A tárgyat illetőleg több levél váltatott; s Leopold 1669 tavaszán a gyülekezetet Eperjesre, ápril 14-kére tűzte ki, Rothalt, Szegedi Ferencz váci püspököt s kancellárt, Zrínyit és Pethő Zsigmond ónodi kapitányt nevezvén ki biztosaiúl. Apafy részéről Kapu György, Teleki Mihály és Nemes János volt a megbízott.

1669.

Az eperjesi értekezlet.

Meghívtak e gyűlésre a tizenhárom felvidéki megye s nyolcz királyi város is, hogy követeik által adnák elő mind azon panaszaikat, melyek az egyesek magán viszonyaiból származnak, vagy a jobbágyok elnyomására vonatkoznak. Meg volt hagyva a biztosoknak különösen az is, hogy a törökkel kötött béke miatt támadt panaszokat s ferde híreket, mintha ő Flge az ország egy részét a töröknek átengedte volna, felvilágításaik által megszüntetni igyekezzenek. A megyei követeik, kik közt Bocskay István szabolcsi, Barkóczy István zempléni főispánok, és Szuhay Mátyás valának a legtekintélyesebbek, főleg a vallási és a német katonaság kihágásaiból származó sérelmeket kívánták volna orvosoltatni. Amazokra nézve panaszaik különösen abból álltak, hogy egy selmeczi templom s egy szatmári kápolna a protes-

¹⁾ Szirmay: e. h. 209. kövv.

1669.

tánsoktól elvételét, az eperjesiek az iskola felállításában gátoltatnak, Rosnyóbányán a protestáns kézművesek az érsek által vallásukkal ellenkező egyházi menetekre s más szertartásokra kényszerítettnek. A kir. biztosok azonban kijelentették, hogy a vallásügyre nézve nincsenek felhatalmazva; ezt tehát majd az országgyűlésen vagy ő Flge előtt sürgessék. A katonaság kihágásaira s kártételeire nézve, melyeknek a megyei követek megható rajzát állíták szemük elébe, teljes készséggel megígérték, hogy a mi orvoslatot magok adhatnak, azt azonnal megadandják; a többit pedig ő Flgének híven elő fogják adni. A legtöbb időt a magán viszályos ügyek elintézése vette igénybe. A királyi bizottság azonban sem a megyék s városok követeit, sem az erdélyieket nem elégítette ki.

Az erdélyi követek csak május 12-kén érkeztek Eperjesre, kikkel aztán máj. 29-kéig, midőn a gyülekezet széteszlott, a magánosok ügyeire nézve harmincz pontból álló szerződést kötöttek a biztosok. De Apafynak a magán személyek határszéli kölcsönös villongásaik s kártételeik elintézésénél, még sokkal inkább szíven feködtt, hogy a magát választott erdélyi fejedelemnek címezni szerető Rákóczy Ferenczet tiltassa le e cím használatától, és szoríttassa reá, hogy azoknak, kik atyja György fejedelem iránti hűségök miatt inségbe estek, szolgáltasson elégtételt. Nem kevésbé sürgették továbbá az erdélyiek a protestánsok vallási sérelmeinek orvoslátát is. De a királyi biztosok, mint említők, épen ezekre nézve nem valának felruházva hatalommal, s válaszuk csak abból állott, hogy nem mulasztandják el, e kérelmeket az udvar figyelmébe ajánlani. A megyei követek tehát nagy zajjal kívánták az országgyűlés megtartását, mely a megsértett nemzeti s vallási jogoknak orvoslátot eszközöljön; midőn pedig máj. 29-kén széteszlottak, könyvek közt kérték a hazatérő erdélyi biztosokat, bírnák reá a fejedelmet, hogy a török segedelmének megnyerése végett még egyszer küldene követeket a Portára, mert látják, hogy rajtok fölkelésen

kivül már semmi egyéb nem segíthet. Apafy, ha nem mindjárt is, engedett a kérelemnek s október elején Rosnyay Dávidot küldötte e végett a nagyvezérhez ¹⁾).

1669.

Zrínyi, midőn az eperjesi gyűlésre ment, útjában mindenütt oly annyira felizgatva találta a kedélyeket, hogy abból ítélve, minden órán félhetett a lázadás kitörésétől. A protestáns lelkészek egyházi beszédekben már nyilvánosan emlegették a jövő nagy eseményeket, s izgatták a népet testi s lelki szabadságaik védelmére. Hasonlót tőn szerte küldözött levelei által Vitnyédi István, melyek azonban míg egy részről a protestánsokat szándékaikban szilárdíták, a katolikusok közül, kik ellen eszélytelenül általában hevesen kikeltek, a mozgalomtól sokakat elidegenítettek. A kitörni készülő lázadás a köznépnél egészen vallási színt ölt vala magára. Vitnyédy levelei s a felvidékiek mozgalmái a kormány előtt sem maradhattak titokban, s azt arra indíták, hogy még több idegen zsoldost küldjön az országba; Apafyt pedig újabban is megintse, ne támogatóná a zavargókat ²⁾). Zrínyit e viszonyok fellette megrémítették, nehogy a bécsi kormány idő előtt nyomába jusson a titkoknak. Ő tehát ápril 25-kén gyorsfutárt indíta Párisba, sürgetni az annyiszor ígért segedelmet, különben maga is az ország is végveszélynek nézhet elébe. De XIV. Lajos, mióta a spanyolokkal s Leopolddal megbékülvén, szüksége a magyarokra nem volt, más hurokat pengett: „viseltessenek törvényes fejedelmök iránt engedelmes-séggel — így szól vala a jul. 7-kén nyert válasz — s várják inkább hódolatuktól s királyuk igazságától szenvedéseik végét, mintsem hogy magok ellen lázítsák az eget oly támadás által, melynek csak a kereszténység közös ellensége fogná hasznát venni“ ³⁾).

Az izgalom növekedése.

¹⁾ Bethlen Ján.: I. 414. 422. kövv. II, 14. kövv. Szirmay: e. h. 215. kövv. Histor. Exec. C. C. Nádasdy, Zrínyi et Frangepán. Kézirat Rothal hivat. tudósítása az eperjesi gyűlésről. Kancell. levélt.

²⁾ Korneli: II, 99.

³⁾ Petrovics gyűjteménye Szalaynál: V, 119.

1669.

E leverő válasz s tán némi újabb meghasonlás Nádasdyval s a mozgalom felvidéki intézőivel, kiket a külsegély bizonytalansága mellett is kelletlenül tovább s eszélytelenebbül látott rohanni, indíthatták arra Zrínyit, hogy a maga me nekvéséről gondoskodják. A különben vitéz férfuban hiányzott testvéreinek, az elhunyt Miklósnak magasztos lelkülete s jellem-szilárdsága. Ő most Bécsben vádat emelt Nádasdy s a felső magyarországiak ellen, kik „nem ő felsége hűségében járnának el“. De a vád az udvarnál megvettetett, vagy nem talált hitelre, mintha csak az ő koholmánya volna ¹⁾. Ezt már nem tűrheté a büszke férfiú; „majd lesz még okuk félni tőlem!“ — hallák tőle az előteremben ²⁾. S ezóta a gyűlölettől s boszúvágytól elvakíttatva, mind vakmerőbben rohant veszedelmébe. Bocskay Istvánt, Kendé Gábort, Gyulafy Lászlót, Szuhay Mátyást, kik Apafyra, erélytelensége miatt különben is neheztelnek vala, magával szorosabb szövetségbe léptette; s eltökélve ezentúl, megtenni mindent, mi által a fölkelésnek győzedelmet biztosíthat, vagy, ha vesznie kell, legalább boszút állhat, egyenesen a maga nevében kívánt folyamodni a törökhöz. A kanizsai és bosnyai basáktól tehát, kikkel már elébb is érintkezett volt, pártoltatása iránt újabban is biztató ígéretekét vévén, Bukováczyk nevű udvarmesterét 1669 vége felé követségben küldé a Portára.

Azonban Nádasdy értesülvén az ellene emelt vádról, hogy kegyelmet nyerjen, még inkább elárúlta az összeesküvést, mint azt Zrínyi tette volt. Egy védiratban, melyhez a Wesselényivel és Zrínyivel kötött szövetséget, s a Portára küldött első követség utasítását több más okmánynyal együtt hozzákapcsolta, azt vitatá, hogy ő csak azért vett részt e szövetségben, hogy a vétkes terveket megghiúsítsa, a minthogy nem is mulasztá el tudtára adni ő felségének a felvidéki fondorlato-

¹⁾ Zrínyi védirata Lünignél: *Litterae Proc. Europ.* II, 577. Kantonánál: XXXIII, 833.

²⁾ Majláthnál: *Gesch. des Österr. Kaiserstates* IV, 75.

kat, sőt az egész tervet felfödözni ajánlkozott a császár gyón-
tatója által, de nem kérdeztetett ki. Nádasdy vallomásai,
mentségei s hűségfogadásai színleg kegyelmesebben fogad-
tattak, mint Zrínyi feladásai. A császár őt nemesak biztosí-
totta decz. 1-jén Lobkovitzhoz intézett levele által kegyel-
méről ¹⁾, hanem még az 1670. január 4-kén kelt leiratában
első szülött fiának is megígérte az ő, Nádasdy, halála után a
szalai és somogyi főispánságot.

E közben Zrínyi követe, Bukováczy, 1670 első napjai-
ban Konstantinápolyba érkezvén, ura nevében előadta, hogy
a magyar és horvát urak 60 ezer tallérnyi évi adózással a
szultán pártfogása alá kívánnak hajólni, „ha őket a németek
és jezsuiták zsarnoksága alól kiszabadulni segíti“. A követ
Kandia szigetére útasíttatott a nagyvezérhez, kinél Rosnyai
Dávid, Apafy követe is épen ez időben jár vala. Bukováczy
itt bővebben előadta útasítását, mely szerint az említett adó-
zás mellett örök hűséget ígért a Porta iránt, feltéve, hogy
ez legalább 30 ezer katonát ad a felkelők segedelmére, az
elfoglalendő várakat, sőt az egész nyugati Magyarországot
Horvátországgal együtt Zrínyinek, Erdélyt s a tiszai vidé-
ket Rákóczynak engedi át fejedelemségül. A nagyvezér meg-
lepetve hallá az Apafyéval annyira ellenkező követséget, s
látván, hogy a megegyezni egymással sem tudó magyarokkal
mit sem kezdhet, válaszul adá, hogy Zrínyi ajánlatát elfo-
gadni mind addig nem lehet, míg az igazgatása alatt lévő
részekén császári hadak léteznek; e fölött pedig a hazatérő
Rosnyainak is tudtára adatá Zrínyinek és Rákóczynak a feje-
delem ellen irányzott törekvéseit ²⁾. Mások szerint a szultán
azt ígérte volna a hazatérő Bukováczy által Zrínyinek,
hogy kész őt pártfogásába venni és céljaira segíteni, mi-

Zrínyi P. saját
kezére
működik.

¹⁾ Majláth: e. h. 75.

²⁾ Hammer: III, 646. Bethlen János: II, 10. Az adó összegeben
a két forrás hihetőleg csak azért különbözik egymástól, mivel Bethlen
csak a Horvátországgért ajánlott adót érti, midőn az összeget 12 ezer
tallérra teszi.

1670. helyt a bán Kapronczát hatalmába ejti s hűsége jeléül török kézbe adja ¹⁾.

Míg követe odajárt, maga Zrínyi, vagy mivel a bosnyai és kanizsai basák ígéreteiben fölötte bízott, vagy mivel a megkezdett ösvényen még veszélyesebbnek látta már a megállapodást, mint az előrehaladást: a lázadás kitörését tavaszra határozván, Frangepánnal együtt abban működött, hogy a morlakok és uszkókok közül mennél többeket nyerjen zászlai alá; Rákóczyt pedig felhívá, hogy hasonló készülétek végett a felvidéki rendekkel tanácskozzék. Ezek 1670-ben január végén, Zemlénben gyűltek össze, s bár a királyi ügyész a gyűlés tartása ellen tiltakozott, több napig folytatták tanácskozásait. Szintén egy feliratot intézének a királyhoz, melyben a gyűléstartást a veszélyekkel mentegették, melyek által úgy a török, mint a német zsoldosok féltelenségei által fenyegettetnek. De tanácskozásaik kiváltképen a felkelés részletei körül forogtak. Épen a leghevesebb beszédek tartatnak vala a német miniszterek ellen, midőn Rothal gróf a gyülekezetbe lépett. Kérdésére: hogyan mernek a király engedelmé nélkül gyűlést tartani és hadakat gyűjteni? válaszul nyere: hogy a hon bajainak orvoslatáról tanakodnak; a felkelés pedig a török által háborgatott végek védelmére intézendő, mit kötelességöknek tartanak. Midőn azonban a gróf őket intené: térnének tüstént békével haza, s a végek ótalmát bíznák az e végett benszállásoló zsoldosokra, hirtelen felzajlott az indulatok vihara, és szitkok szórattak a németek ellen, kik magok is ellenség módjára pusztítják a hazát. Rothal távozta után végzéssé lett, hogy haladék nélkül fegyvert ragadjanak ²⁾.

¹⁾ Histoire des Troubles de Hongrie. Paris, 1686. 2-dik kiadás. I. 90. kövv.

²⁾ Hist. Exec. C. C. Nádasdy, Zrínyi et Frangepani. Szerzője, mint mondja, maga is jelen volt a gyűlésen. Acta et Statuta XIII Comitatus superioris Hung. in conventibus eorum. a. 1670. Szalaynál: V, 127. Korneli Fragmenta: II, 115.

A tudósítás e gyűlésről körülbelől ugyanazon időben érkezhetett Bécsbe Casanovának, Konstantinápolyban székelő császári követnek, január 15-kén kelt levelével, melyben a kormányt Bukováczy követségéről értesíté. A lázadás rövid időn történendő kitöréséről ezek után nem lehetett többé kétség. De az még nem tudatott, lesz-e abban része Apafynak? A bécsi udvar ezt kikémleltetni s a fejedelmet egyszerűsmind a béke fentartására újabban is megintetni kívánván, február 28-kán ismét Kászonyi Márton sz. györgyi prépostot küldé ki Erdélybe. A követ Bethlen János cancellárhoz és Teleki Mihályhoz is vitt magával leveleket, melyekben intettek, tartóztatnák fejedelmöket a nyugtalan magyarokhoz való csatlakozástól, ebbeli szolgálataiknak bőséges jutalmát veendő. A fejedelem maga emlékeztetett, mennyi inséget hozott már magára Erdély az által, hogy a lázadásokat szítogatta; ha a fejedelem e most keletkezett mozgalmakat nem gyámolítja, viszont mindenben várhatja a tartományának oly szükséges béke biztosítását s ő felsége pártfogását a Portánál, hol ellene Zólyomy még mindig fondorkodik. Apafy habozott egy ideig, mi választ adjon a követnek, holott a magyar uraknak szavát adta, s azok érdekében épen most járatta Rosnyait is a Portához. De ime, pár nap múlva megtért Rosnyai; s a fejedelem, Bukováczy követsége tárgyaról általa értesülvén, egy perczig sem tétovázott tovább a magyaroktól minden további segedelmét megvonni, s Kászonyit a barátságos viszony fentartásának biztosításával bocsátani vissza a császárhoz¹⁾.

Ugyanazon időben, midőn Kászonyi Gyulafehérvárament, Leopold a mind fenyegetőbb színt öltő felvidék megnyugtató végett márcz. 27-kére, Beszterezebányára gyűlést hirdetett, melyen mind a tizenhárom éjszak-keleti, mind a dunáninneni megyék előadnák panaszaikat. Ezek meghallgatására most mind magyarok, az ország legfőbb hivatal-

A beszterezebányai gyűlés.

¹⁾ Bethlen Ján.: II, 7. köv.

1670.

nokai nevezettek ki biztosokul. Ott találjuk Szelepcsényi helytartón kívül Nádasdy országbirót, Szécsenyi György kalocsai érseket, Szegedy Ferencz kancellárt s vácz-, Bársony György nagyváradai püspököt, Forgách Ádám tárnokmestert, Csáky Ferencz kassai főkapitányt és Zichy István hamaraltnököt. Megbízatusuk szerint a panaszok meghallgatásán kívül felhatalmazva voltak a fenyegető veszélyekről, s a háza nyugalmát és fenmaradását néző egyéb nyilvános ügyekről is végezni a rendekkel. De ezek, értesülvén, hogy a biztosok a sérelmek orvoslatára felhatalmazva nincsenek, sem azok megbízó levelét el nem fogadták, sem a magokéit elő nem mutatták; hanem miután nekik kemény szavakba foglalt kívánataikat benyújtották, s május 12-kére egy újabb gyűlést hirdettek, a tanácsosok válaszát meg sem várva, mindjárt másnap szétoszlottak ¹⁾.

Zrínyi P. és
Frangepán fel-
kelése.

A rendek ezen magokviseletének kétségkívül abban is fekdűt oka, hogy Zrínyi és Frangepán Horvátországban ekkoron már kitűzték volt a lázadás zászlaját. Mihelyt Bukováczy márczius elején Konstantinápolyból hazatért, hol a nagyvezér elutasító válasza után is nyert, úgy látszik, a végkebeli basák s bégek segélyezése iránt némi biztatásokat, ²⁾ Zrínyi a bosnyai basát azonnal felszólítá, küldené el mennél előbb az ígért hat ezernyi dandárt; felszólítá a budai basát is, hagyná meg a határszéli bégeknek, hogy segedelmére siessenek. Maga mintegy nyolez ezernyi oláh, morlák s uszkók esőcselék népet gyűjtött zászlai alá; Tattenbachnak Grécz elfoglalását tűzte ki feladatául; Frangepán által pedig Tótország rendeit maga iránt hódolatra hívatta fel. De a törökök nem mozdultak; Tótország rendei közül a főbbek hó-

¹⁾ Leopold levele az ország rendeihez ápril 22-ről Praynál: Epist. Proc. III, 467. Acta XIII Comit. Szalaynál: V, 128.

²⁾ Hist. des Troubles de Hongrie I, 91. Egyéb forrásaink is említik, hogy számított a bosnyai s végkebeli törökökre, minek nem volna helye, ha épen semmi biztatást nem nyer vala a Portáról is.

dolni nem akartak, a zágrábi püspök Borkovics Márton és Erdődy Miklós pedig a lázadás hírével Bécsbe siettek.

Márcezius 20-kán e feladás következtében miniszteri tanács tartatott, melyben a három lázadó úr elfogatása végzéssé lett, és Spankau tábornokhoz paranes küldetett, hogy összegyűjtven a stajer és karánt földön lévő hadakat, a végzést foganatba vegye. Lobkovitz, Montecuccoli és Hocher, status kancellár, úgy vélekedtek, hogy [meg kellene kísérteni, nem lehetne-e Zrinyit és Frangepánt erőszak nélkül kelepezébe keríteni: hívassanak tehát fel, jönnének önként Bécsbe kegyelmet kérni ő felségétől, ki azt tőlök nem is fogná megtagadni, e kísérlet bízassék a zágrábi püspökre, — ki, tekintve, hogy Horvátország jogai s népei az idegen katonaságtól kivált Herberstein károlyvárosi kapitánytól valóban számos sérelmeket szenvedtek, különben is szelídebb eszközket javasolt alkalmaztatni; — ő felségének, mondák, senki sem fogja bűnül felróhatni, ha rászedi azokat, kik őt ily gonoszúl megesalták. „E merény álomnak látszanék, de igen is való; magam sem hinném, ha veszedelmemre nem látnám. De bízom istenben, hogy megsegít; s majd becsületre tanítom őket: újjaikra verem, hogy fejeik is legördüljenek“ — írhat nappal később (márcz. 26-kán) Leopold a spanyol udvarnál lévő Pötting követéhez ¹⁾.

A zágrábi püspök nem késett megvinni Zrínyihez, a minisztertanács végzése szerint a császár levelét, melyben neki „a régi kegyelem folytatásán kívül újabb kedvezések“ is ígértettek. De Lobkovitz ezen kívül még más kelepezét is készített. Épen Bécsben időzik vala Forstall Mark, ágostonrendi szerzetes, Zrínyi gyóntatója, kit Miklós bátyjának özvegyével együtt nemrég távolított el udvarától. Ezáltal tehát a császár nevében megízené Zrinyinek: „hogy nem fog hűtlennék, lázadónak nyilváníttatni; életében, javaiban, be-

¹⁾ Majláth: Gesch. des Österr. Kaiserstaates V, 76. kövv. Wagner: Hist. Leop. I, 240. Cont. Fleurian. LXIII. 464.

1670.

csületében, szabadságában, hivatalában és méltóságában semmi esorbát sem fog szenvedni, feltéve, ha idején engedelmeskedik, fiát túsul adja s engedelmissége és bizodalma jeléül, egy, nevével jegyzett üres lapot (charta bianca), melyre a kegyelem feltételei volnának iratandók; küld Bécsbe. Ha netalán a bánságról lemondana, a varasdi vagy károlyvárosi kapitányságot fogja megnyerni. Megígéré tovább, hogy adósságaiból 40 ezer frtot kifizet; s általában virágzatra juttatja családjá ügyeit az udvarnál, őt ismét kedves atyafiának nézendi, és soha el nem hagyja¹⁾.

Forstall atya Csáktornyán találta Zrínyit, hova ő, miután Spankau közeledtének hírére különben is fizetetlen gyülevész népe nagyobb részben szétfutott, egy csapat morálkkal zárkózék. A kívánt üres lapot egy ideig vonakodott neki átadni, meggondolván, hogy arra a vett ígéretek visszavonását s halálos ítéletét is ráírhatnák. De Forstall biztatásai végre legyőzték habozását. „Meggondolván, — így szól ő maga védírátaban, — hogy a császári felség szavának szentnek, másolhatatlannak kell lenni“, ... az aláírt lapot fiával együtt felküldé Forstall által, kijelentvén neki, hogy kész maga is felmenni, ha a császár úgy kívánja. Forstall a lappal Bécsbe érkezvén, Lobkovitz meghagyásából arra a következő pontokat írta: hogy Zrínyi császári katonaságot fogad váraiba; személyesen megjelent Bécsben; büntársait feladja²⁾.

Tattenbach elfogatása.

Ezalatt Tattenbach Gréczen elfogatott; Frangepán pedig Herberstein károlyvárosi kapitánytól nyomatván, Zrínyihez menekült Csáktornyára. De itt nem sokáig maradhatak nyugton. Az ápril 9-kén tartott miniszteri tanács, daczára az elébbi ígéreteknek és Zrínyi engedelmisség-fogadásának, mivelhogy eddig személyesen meg nem jelent, elvégezte, hogy fia ne bocsáttassék a császár kezesökölására, mert ez

¹⁾ Zrínyi védírata Katonánál: XXXIII, 830. 840.

²⁾ U. o. 842.

annyit jelentene, mint atyjának kegyelmet biztosítani; holott míg ő él, béke nem lesz az országban. Spankau pár nappal később a vett parancs szerint Csáktornya alá szállott, és Zrínyi tiltakozására, miszerint ő a császárral már egyezkedésben áll, visszaizené, hogy ő arról mit sem tud, s az ő feladata, a várat megvívnia; mihez nyomban hozzá is fogott. Zrínyi és Frangepán sem a gyöngye vár falaiban, sem a morlákok kitartásában nem bízták, nehogy sorsukat az ellentálas által súlyosbítsák, április 13-ka éjjelén a várat néhány hűségesebb embereik kíséretében titkon odahagyták, melyet aztán Zrínyinek benn maradt hitvese nem késett megadni. Pár napig tétováztak a bujdosók, kiköltözzenek-e, míg a zivatar fejük felett elvonul, vagy Bécsbe menjenek? Útjokat azonban mégis e város felé irányozták ¹⁾. Április 16-kán Kéry Ferencznél szálltak meg annak patyi kastélyában. A várúr erről még azon éjjel hírt adott Bécsbe, honnan másnap meghagyatott neki, hogy ha Bécsbe akarnak menni, szándékukban őket erősítse meg, míg érettök fegyveres nép érkezik ²⁾. Ők április 18-kán önként bementek a fővárosba.

Lobkovitz Zrínyit kihallgatván, tőle Hoher statuskan-czellár jelenlétében kívánta: írnia tüstént levelet Rákóczynak s ügyekeznie a felvidéken is lecsöndesíteni a mozgalmakat. „Atyámfia, ha ezt megteszed — mondá neki — szentül ígérem kegyelmednek a teljes bocsánatot, ő felsége régi kegyelmét, szabadságod, javaid, méltóságod teljes visszanyerését, s e felett az első megürülendő főkapitányságot: szóval még nagy emberré teszem kegyelmedet“ ³⁾. Zrínyi a levelet egész készséggel megírta vejének; s azontúl még egy ideig szabad lábon tölthette Bécsben napjait.

A felvidéki mozgalomtól eleve is inkább félt a kormány, mint Zrínyi felkelésétől, mióta Casanova és Panajotti leveleiből értesült, hogy ez a töröktől nem nyert segédelmet. A

Zrínyi és Frangepán Bécsben elfogattak.

Rákóczy felkelése.

¹⁾ Majláth: V, 84. Wagner: Hist. Leop. I, 243.

²⁾ Katonánál: XXXIII. 799.

³⁾ Zrínyi védirata Katonánál: XXXIII, 841. kövv.

1670.

felvidéken sok volt a gyúanyag. A márczius végén tartott beszterczebányai gyűlés eseményei után valószínűnek látszék, hogy az egész felvidék fegyverhez nyúl. Rákóczy a beszterczei gyűlésről hazatérvén, mindenekelőtt Munkácsra sietett, hogy atyjának ott őrzött kincseit hatalmába ejtse. De anyja, ki az ifjúval, mióta ez a protestansoknak kedvezni kezdte, meghasonlott, most pedig lázadási szándékát fennen roszalta, őt a várba nem cserztette be s ágyúinak tüzelésével fenyegette őt, ha erőszakhoz nyúlna. Jobban sikerült Rákóczynak a esel Stahremberg Rüdiger tokaji kapitány ellen, kit a husvéti ünnepek alatt főbb tisztjeivel együtt Patakra magához vendégül hívott, s miután hűségében meg nem tántoríthatta, foglyúl Regéczebe küldötte. De a hon maradt alkapitány sem volt hajlandó feladni Tokaj várát; Rákóczy tehát azt, miután Boeskey István Ónodot megvette, az egyre szaporodó felkelők által körültáboroltatá, míg más csapatok a Wesseléni László kapitánysága alatt lévő Szendrő ellen indulának¹⁾.

Ezen stádiumában volt a felkelés a felvidéken, midőn meghozták Zrínyi levelét Rákóczyhoz, melyben tudatván vele a maga megtérését a császár hűségére, őt is inti, tenné le maga is, tétetné le felkelt társaival is a fegyvert s boesátaná szabadon az elfogott Stahremberget. Ugyanazt hirdeté az ország minden rendeinek Leopold ápril 22-kén kelt levele, melyben a hűtlenség legsúlyosabb büntetése alatt int mindenkit: ne merészeljenek a lázadó Rákóczyhoz csatlakozni; sőt ellene fogjanak fegyvert, ebben rövid időn sükeres támogatását tapasztalandók. A kik pedig eddig Rákóczyval tartottak, szakadjanak el tőle: a gyorsan megtérők kegyelemben részesülnek²⁾.

Fegyver-leté-
tel.

Zrínyi és Frangepán elfogatásának híre villámesapás-ként hatott Rákóczyra s pártfeleire. Az éjszakkéleti megyék máj. 1-jén Tályán gyűlést tartottak, hol a fegyvert, melytől

¹⁾ Wagner: Hist. Leop. I, 232. Baboessay Izsák: Fata Tarca-liens. Rumynál: Monum. I, 27. Szirmay: Not. Com. Zempl. 216.

²⁾ Bethlen János: II, 25. Pray: Epist. Proc. III, 467.

a jelen körülményekben semmi jó credmónyt nem várhatának, letenni határozván, hódolatuk bemutatása végett Bécsbe követséget küldöttek. Rákóczy, hadi népét elbocsátván, fegyverét elhánnyván, Munkácsra anyja szárnyai alá menekült; kinek aztán a jezsuiták által hatályosan támogatott kérelmeire s fiatalsága tekintetéből is személyére ugyan kegyelmet nyert, de bündíjúl 400 ezer frtot kelle fizetnie, váraiba német őrséget bocsátania, trencsényi jószágait pedig, melyek mindjárt a felkelés kezdetében lefoglaltattak, a kamara birtokában hagynia. A felkelés legterheltebb részesei: Bocskay István, Kende Gábor, Ispán Ferencz, Petróczy István Gyulafy László, Wesselényi Pál, Forgách Miklós, Vay Mihály, Szuhay Mátyás, Csernel Pál, Uray Mihály, Lónyay Anna, Kemény fejedelem özvegye s többen mások Erdélybe menekültek. A makacsok ellen, kik a tályai végzés szerint szétoszlani vonakodának, Barkóczy Ferencz az egész nemességet felültette.

De bár ekként rövid időn esend állott be az egész felvidéken, Spork és Heister tábornokok, mivel már útnak indítottak, s a lázadás elfojtásánál egyéb, messzebb hordó tervei is voltak az udvarnak, junius elején mintegy 9—10 ezernyi hadat vezettek az országba, melyeknek számát a kőszai hír 60 ezerre szaporitá. Kobb Farkas, kassai helyettes főkapitány még ezeknek megérkezte előtt megkezdé iszonyú garázdálkodását. Csáky Ferencz főkapitány távollétében, ki mindjárt a felkelés elején Szepességbe futott, a maga kezében érezvén minden hatalmat, Köröskényi Gáspárt, ki előbb egy csapattal Czeke helységét s erdejének egy részét felpörkölte, ezimboráival együtt hatalmába ejté s Újhely mellett huszad magával karóba vonatta; másokat pedig a czekei erdő szélein akasztatott fel ¹⁾.

¹⁾ Babocsay Izsák, Rumynál: Monum. Ung. I, 28. Bethlen Ján.: II, 31. kövv. Szirmay: e. h. 220. kövv. Histor. Execut. C. C. Nádasdy stb. Korneli: II, 144. Wagner: Hist Leop. I, 244.

III.

1670.
A kényuralom kezdete.

Apafy fejedelem, mihelyt az eseményekről értesült, Hedri Benczét mindjárt Bécsbe útasítá, hogy közbenjárása által szelídebb eszközök alkalmazására indítsa az údvar. De a naponkint felérkező hírek, melyek szerint a magyarok az eszélytelenül emelt fegyvert még eszélytelenebbül nyakrafőre hányták el, oly gondolatokat ébresztett Lobkovitz, Montecucoli és Hocher miniszterekben, a magyarság esküdt ellenségciben, „hogy a szétfutottak s kudarcot vallottak irányában minden szabad, mi kényöknek tetszik“¹⁾. Úgy látták, soha sem volt kedvezőbb alkalom foganatba venni a spanyol követnek 1624-ben, II. Ferdinánd tanácsában mondott javaslatát az ország alkotmányos jogai, szabadságai eltörlésére, a nemzet megigázására: a lázadás — úgy vélekedtek — erre teljes jogot ad a császárnak; bár a fölkelők az arany bulla záradékának értelmében, megsértett jogaik védelmére emeltek is fegyvert. Elhatározták tehát megkísérteni ama tervek valószínűségét. A gyöngye császár könnyen hajlott előterjesztéseikre, s május 22-kén, midőn a fölkelésnek már nyoma is alig maradt az országban, ekként ír vala a spanyol udvarnál székelő követének, Pötting grófnak: „A magyar ügyek kedvező fordulatot vettek; s én meg akarom ragadni az alkalmat Magyarország közügyeinek másként alakítására“²⁾.

És e szándok valószínűsítése végett volt szükség Spork tábornok hadaira. Míg ezek az egész felvidéket előzönlék és ostromállapotba helyezék, Lőcsére egy bizottmányt küldetett, mely feladataiúl nyerte: „a közbékét s nyugalmat az országban lehető legsikeresebb módon eszközölni; a császári hadakat kellő fegyelemben tartani; a vétkeket az ártatlanoktól különválasztani s mindent a régi nyugalmas állapotba helyezni vissza“. E bizottmány tagjaiul gróf Rothal János

¹⁾ Bethlen Ján : II, 36.

²⁾ Majláthnál: e. h. V, 96.

elnöklete alatt Gubasóczy János pécsi püspök, Heisten Szigfrid altábornagy, Gróf Volkra Otto és Eszterházy Farkas kir. személynök nevezettek¹⁾. — De a szelíd eszközök alkalmazása iránt, melyeket Apafy javasolt, hamar eltűnt a remény. A főnemesek — mond Erdély kancellára, Bethlen János — mindenfelé elfogatnak; a német katonáktól naponkint számtalan zaklatást szenvedő közép nemesség ellen, mely féltelmében mocezzani sem mer, minden lehető elkövetetik: bűnösök, ártatlanok egyaránt elfogatnak, s ellenére a megtérteket kegyelemről biztosító nyilvános császári levélnek, sőt ellenére a császár peccsétes magán leveleinek, melyeket némelyek a magok biztosítására szereztek vala, bebörtönöztetnek; sőt még a nők sem tapasztalnak több kiméletet. Ezeknek bebörtönöztetése, mond Bethlen, a nagylelkűséggel ellenkezővén, azt hívé Apafy, a bécsi udvar tudtán kívül sujtják a nőnemet. Bécsben járó követe által tehát panaszt emel, s Bocskay Istvánné s a többi elfogott nők szabadon bocsátatásáért könyörög; de siker nélkül²⁾. A városok ellenvetés nélkül bocsátják kebleikbe „az őket nem sokára kifosztandó“ német zsoldosokat³⁾. Az urak, részesek vagy nem a felkelésben, mindenütt megnyitni kénytelenítették váraikat, kastélyaikat a német tiszteknek. Csak egy vár merészli elutasítani a felhívást: Murány sziklavára, melybe Szécsy Mária, Wesselényi nádor özvegye zárkózott. Lothringeni Károly herceg egy erős hadosztálylyal vívására küldetik. A mindennel jól ellátott sziklafészek sokáig dacolhatott volna a vívókkal: a herceg tehát a várfalak helyett annak asszonyát kezdi ostromlani, s kegyelemigéretei és a császár biztosító levele s az elhunyt nádor titkárának, a megnyert Lesenyei Nagy Ferencznek biztatásai által reábirja, hogy a német őriséget befogadja. A herceg rangjához, neméhez illő udvariassággal bánt a hazafias érzelmű matronával; de a zordon

¹⁾ Leopold levele Apafyhoz Bethlennél: II, 36.

²⁾ U. o. 40.

³⁾ U. o.

1670.

Spork őt is elzáratta. A várban talált gazdag martalék közt legtöbbre becsültettek a mozgalomra vonatkozó irományok, melyek aztán az úrnővel és Nagy Ferenczel együtt Bécsbe szállítottak. E levelek s a titokba avatott Nagy Ferencz vallomásai, melyek tőle a kámpadon csikartattak ki, számtalan urat veszélybe ejtettek ¹⁾).

Nádasdy
elfogatása.

Ezen irományok s vallomások ejtették újabb gyanúba a már megkegyelmezett Nádasdy Ferencz országbirót is, ki aztán sept. 3-kán virradóra pottendorfi kastélyában egy lovás csapat által elfogatván, Bécsbe vitetett. Gyanú támadt később gróf Tökölyi István ellen is, bár ő huzamosabb idő óta súlyosan beteg, a felkelésben részt már nem vehetett. Ő sejtven a vihart, 13 éves fiát Likava várába küldé, melyet neki egészen átadott; ő maga Katalin és Éva leányaival Árvába zárkózott. Eszterházy Pál, a király parancsa szerint, nov. 20-kán fogta körül a várat. Tökölyi harmad napon meghalt nyavalyájában; leányait, miután a várat átadták, Eszterházy saját gondviselése alá fogadta, Évát néhány évvel utóbb még hitvesül is vette. Imre ezekről értesülvén, barátainak tanácsa szerint egy Keczerrel maga is odahagyta Likavát s Erdélybe menekült ²⁾). A német katonaság e közben utasítása szerint hosszában szelvényben bejárta az országot s fogdosta a gyanús urakat s nemeseket; a parasztságot pedig e barátságában pénztől, vagyonától fosztotta meg. Csáky Ferencz kassai főkapitány, mivel elcinte szintén érintkezésben állt Wesselényivel, hogy magát most minden gyanú alól kitisztítsa, a németeket buzgóan segíté a börtönök megnépesítésében. De hálát ő sem aratott e szolgálataiért: midőn még az év folytában meghalálozott, az őt árulónak mondó

¹⁾ Leopold levele Apafyhoz Bethlennél: II, 42. Wagner: Hist. Leop. I, 246. Vessd össze Szécsy Mária életírását Nagy Istvántól, a Kubinyi Fer. és Vahot Imre által 1854-ben kiadott „Magyar- és Erdélyország képekben“ ezimű munkában III, 81.

²⁾ Bethlen Ján.: II, 50. Wagner: Analecta Scap. IV, 185. Más Wagner: Histor. Leopoldi. I, 247.

német tiszték eltemettetni sem engedték a szokott tisztes-séggel ¹⁾. És bár a börtönök már megteltek, még tovább is zsarnokoskodott volna a német katonaság, úgymond Bethlen, ha a török hadi készületeinek hírei által abban meg nem gátoltatnak; mert midőn a népet Erdély határszélein is zsarolni, pusztítani kezdték, a fejedelemtől ez iránt gyors futár által értesített nagyvezér útasításából a budai, váradi és tömösvári basák fenyegetései, legalább Erdély szélein, némi nyugalmat szereztek ²⁾.

Ekkoron már együtt ült a rendkívüli törvényszék, mely Bécsben, szept. 20-kán, Hoher statuskancellár elnöklete alatt a császári, hadi s alsó-ausztriai kormánytanács tizenkét tagjából alkottatott Nádasdy, Zrínyi és Frangepán grófok megítélésére. „Bár ő császári felsége — szól az udvari rendelet, — a báró Hoher János kancellár s a melléje rendelt Abele Kristóf által intézett nyomozás és a három bűnös valamósai útján, oly iszonyú bűnök tudomására jutott, hogy rájuk minden további törvénylátás nélkül kimondhatta volna a halálos ítéletet: tetszett mindazáltal ő császári felségének, a vele született osztrák kegyelemből, törvényes perfolymot s nekik védelmet engedni, e végre... megbízott törvényszéket alakítani, Frey György osztrák kamarai ügyésznek meghagyni, hogy a három bűnös ellen vádat intézzen...³⁾. A foglyok védelmére két német ügyvéd rendeltetett, hogy elfojtassék a rágalom szózata, mintha a foglyok fő bűnét gadságuk tenné“. Nádasdy saját házából, hol eddig őriztett, az alsó-ausztriai rendek országházába, — Zrínyi és Frangepán Neustadtba szállíttattak. A felvidéken a rettegető eljárás mellett is találkoztak oly bátor s lelkes hazafiak, kik Rothal előtt a Lőcsére hirdetett gyűlésen szavokat hallatták, hogy az elfogott grófok feletti törvénylátás Magyar-

A rendkívüli
törvényszék.

¹⁾ Bethlen Ján.: II, 34. 46.

²⁾ U. o. 44. 48.

³⁾ Fleury folytatója LXIII, 471. s utána Katona e. k. 830. 860.

1670.

ország rendeit illeti. A császári biztostól oly választ nyertek, miképen azé a törvénylátás joga, ki iránt hűségesküvel köteleztettek: Nádasdy és Zrínyi ő felsége hites tanácsosai voltak; Frangepán pedig hűbérese: más törvényszéket tehát nem illet megítélésök. Nem az itt a kérdés, viszonzák a rendek, valjon a király-e, vagy más ítélje meg ügyöket? — hanem az: valjon jogos-e, hogy a király a hazai törvények és szokás ellenére, magyarok helyett németekkel láttat törvényt¹⁾? A felszólalásnak azonban nem lett foganata: a bírák közt egy magyar sem találtatott.

Nádasdy
folyamodása.

Nádasdy, fogságának mindjárt kezdetében kérte vala Lobkovitz minisztert, eszközlené ki, hogy ő felsége ne a törvény, hanem a kegyelem útján végezze el sorsát; s első vallattatásakor kijelenté: „hogy legkegyelmesebb fejedelmével nem akar pörlekedni“; mivel pedig ez figyelembe nem vétetvén, másod ízben vallatni kezdék, ismét határozottan nyilvánítá, hogy ő egytaljában nem akarja ügyét perfolyamra bízni, sem magát irat által védeni, hanem egészen a császár kegyelmére bízva sorsát. Másnap pedig vejét, Draskovich Miklóst és fiait is megkéré, fordítanak reá ők is minden ügyekezetőket, hogy ügye kegyelem útján döntessék el. Ő, ha teljesen kimenthetné is magát törvény előtt: inkább kíván kegyelemhez folyamodni, illőbbnek tartván, hogy a világ őt bűnösnek, mint ártatlanul szenvedőnek tartsa. Indítsa ő felségét kegyelemre az, hogy fejét az ő tetszésének alávetette, s bűnét előtte élő szóval megvallván, atyai kegyelemért könyörgött. Ő valóban hitte is, hogy ezt már megnyerte, miután azóta ő felsége több kedvezéseiben részesült. Meg van győződve, hogy akkoron mindent fölfedezett ő felségének, mi a dolog lényegére vonatkozik; de minden apró körülményeket elmondania lehetetlen volt, s azt ma sem tehetné, ha a mennyország birtokával jutalmaznák is meg; mert két évé lévén már, hogy magát az ügyből kivonta, sok mellékes

¹⁾ Wagner: Hist. Leop. I, 249. Korneli Fragmenta: II, 156.

dologról megfélelkezett. Lágyítsa meg ő felsége szívét az is, hogy a meddig ő ezen ügyekben, — melyeknek, úgymond, Wesselényi nádorné volt fő indítója, — részt vett, azok egyáltalában nem voltak ő felsége ellen irányozva. Azután sem kezdett semmi újabb összeesküvést; hanem inkább akadályozott, a mit lehet; miért is őt némelyek kizárták s elvégezték, hogy Tökölyivel s Petróczyval együtt, kiket barátjainak hittek, mihelyt fegyverhez nyúlnak, megölik. Elfogott leveleiből láthatják egész élete feddhetlen folyamát; s e nyomorúságos ügyben is semmi mást nem érzelt, mint amaz átkozott nádorságot; úgy hitte, ezt elnyervén, mindent ismét jóvá tesz, nemcsak fölfedezni, hanem elfojtani is akarván a mozgalmat. Indítsák tehát ő felségét kegyelemre mind őseinek érdemei, mind saját szolgálatai; ő miként előbb, szabad állapotában tette, úgy most is teljes önmegadással merőben kegyelmére bízza magát.

Egészen más szellemű volt Zrínyi hosszú védírata. ^ÖZrínyi felirata. igazolja, menti magát; megróvja a tövénytelen eljárást, az ígéretek megszegését; vádolja a minisztereket; magyar bírakat követel; s hivatkozik a törvényekre, melyek a királyt is kötelezik. Ő, úgymond, nem akar hivatkozni a magyarok ama jogára, mely fegyvert enged fogni a király ellen, midőn jogaik, szabadságaik elnyomatnak, sarkalatos törvényeik felforgattatnak s önkényes uralkodás ezéloztatik megalapíttatni a választás alá eső, korlátolt királyságban. Nem akarja említeni, hogy a király s az ország közt kölcsönös eskü s kétoldalú kötmény létezik, mely, ha az egyik rész visszalép, a másikat sem kötelezheti többé. Távol van tőle, végre az is, hogy ő felségének a nádorispánság hosszú üressége s más, hittel fogadott törvények megszegése s egyéb sérelmek miatt szemrehányást tegyen. Bár azonban e tekinteteknél fogva a magyarok felkelése soha sem is oly bűnös, mint az örökös tartományok hűbéreseinek lázadása; s ezért a fejedelmi háznak

¹⁾ Lünig: Litt. Proc. Europ. II, 499. 595. Katonánál: e. k. 849.

szelídebben is kell bánni a kiváltságolt magyarokkal, mint más lázongó alattvalóival: ő mindazáltal soha sem volt oly értelmű, hogy ily okokból háborítsa meg a közbékét. Menti aztán magát, hogy ő a törökkel soha sem szövetségbe lépett össze; semmi ellenségeskedést ő felsége ellen nem kezdett; sőt a Rákóczyhoz írt levele által segítette elfojtani a felvidéki zavargásokat; mi annyira sikerült is, hogy büne, ha azt annak akarják nevezni, szentnek nevezendő, miután oly szerencsét eredményezett ő felségére. Igazolja magát Bukovázski küldetése miatt, mi által, miként Rothalnak eleve kijelenté, csak a török hitét akarta megkísérteni. Nem tagadja ugyan, hogy midőn lázadási szándokának híre szárnyalni kezdte, ő e hírnek ellent nem mondott, sőt a zavarosban halászni akarva, azt még szándékosan is terjesztette, hogy az érdemeitől eddig megtagadt jutalmat e csellel csikarja ki, — miként ez Auersperg minisztersége alatt (ki 1669-ben mozdíttatott el) már többeknek sikerült. De e fondorlat pártütésnek nem nevezhető, mert ő hűtlen soha sem volt szívében. Ha lázadó lenni akart volna, nem lesz vala nehéz megsemmíteni a Muraközbe ellene kis csapatokban érkező császári hadakat.

Több ilyféle mentségek után hivatkozik a Lobkovitz által nem különben, mint ő felsége levelében biztosított kegyelemre s bocsánatra, melyben bízva, barátainak ellenkező tanácsa daczára önként Bécsbe jött. A felség szavának pedig szentnek, másolhatatlannak kell lenni: a szentség hitelén nyugszik a népjog s az egész emberi társaság. Azok után, miket neki Lobkovitz ő felsége nevében ígért, ha kegyelmesebben nem határoz is róla ő felsége, meg kell tartani legalább a nevével jegyzett üres lapra irottak tartalmát. Lobkovitz, Hocher, mint ő felsége miniszterei, a császárt képviselik; az ő szavok reá nézve a császár szava: s azt mondani, hogy azon üres lap csak őt, Zrínyit kötelezi, de a császárt nem, oly valami volna, mi még becsületes kereskedők közt sem történik. S ha a neki tett ígéretekben hiányzik is talán némi formaiság: a császári sas nem fogdos legyet, a felség szava nem

szórszálhasogatólag, hanem nagylelkűleg magyarázandó. Ellentállás helyett ezért menekült ő a császár lábaihoz. Ne engedje tehát ő felsége, hogy annyi jutalomigéretnek után még többet is szenvedjen, mint már eddig szabadságában, becsületében, hírnevében s javaiban szenvedett, ellenére a felség által is hittel fogadott hazai jogok s törvényeknek, melyek rendelik: hogy senki el ne fogassék, senkinek javai el ne koboztassanak, szóval, senki se bűnhesztessék, mielőtt törvényesen meg nem idéztetett, s meghallgatva el nem marasztaltatott; és melyek rendelik, hogy a fiú ne hordja apja bűneinek súlyát; a család, egynek vétke miatt, ne fosztassék meg ősi javaitól. Könyörög azért is, hogy ne alkalmaztassanak reá a birodalom, vagy más tartományok törvényei; ő felsége a magyar törvény megtartására hittel is kötelezte magát; e szerint döntsék el tehát az ügy s oly személyek által, kik e törvényt értik. De ha ő felségének inkább úgy tetszik, hivatkozik az osztrák kegyelmességre: a kegyelem emelte házáat nagyra, s csak a kegyelem kihaltával fog az is kihalni. Hivatkozik végül nemzetsége s a maga érdemeire, melyet csak az irigység akarhat a sárba legázolni; de ő nem kíván boszút állni irigyein; hanem könyörög, helyeztessék addig is szabadságba, míg ügye a hazai törvények szerint el nem döntetik ¹⁾.

De sem Nádasdynak az önmegadás és a császár kegyel- A három fogoly kivégeztetése.
méért való esedezés, — sem Zrínyinek a jogra, törvényre s érdemeire való hivatkozás nem használt többet, mint Frangepánnak az őszinte vallomás és jobbulásának ígérete ²⁾. Lobkovitz, a fő miniszter, Hocher a megbízott törvényszék elnöke, — tán hogy saját, mint később kitűnt, kérdésbe vonható hűségöket a császár előtt mások sujtása által gyanútlanná tegyék; tán hogy az új rendszernek, melyet az udvar Magyarországon megalapítani akart, retteggetés által köny-

¹⁾ Katonánál; e. h. 830—849.

²⁾ Wagner: Hist. Leop. I, 251.

1670

nyebben útat törjenek; tán személyes gyűlöletből a vádlottak iránt, vagy együtt véve mind a három okból, — halálukat akarták, s halniok kelle. A pápa közbenjárását, a magyar tanácsosok kérelmeit s előterjesztéseit, magoknak a vádlottaknak s rokonaiknak szívrázó könyörgéseit, nehogy a császár szívét megvegyék, miként a közvélemény tartá; Lobkovitz elsikkasztotta; s a halálos ítélet megerősítését, Hocherrel együtt, hosszan fejtegetve, hogy kegyelemnek itt helye nem lehet, az itt felette káros lenne, Leopoldtól inkább mintegy kicsikarta, mint általvette ¹⁾.

1671.

Az ítélet, a már említett tényekkel s vádakkal indokolva, jószág, méltóság, kéz- és fejvesztést mondott a vádlottakra; a kézcsontkítás azonban elengedettett ²⁾. Az alsó-ausztriai rendek e végett felhíva, nemcsak magát Nádasdyt, hanem fiait is megfoszták a nemesi rangtól. Ez megrepeszté az apa szívét; s hallván az ítéletet, felkiálta: méltóságomat, jó híremet, életemet vegyétek el; de ártatlan gyermekeimnek kegyelmezzetek ³⁾. Az ítélet 1671-ben április 30-kán határozatott végre mind hármukon. Nádasdy Bécsben, a városháza egy földszinti teremében, nyugodt önmegadással fogadta a halálos csapást. Zrínyi és Frangepán Neustadtban, a fegyvertárban, amaz szótlánul, nagy bátorsággal, emez a hit vigasztalásai által megerősödve, a nézőkhöz intézett, hűségre, engedelmességre intő beszéd után, nyujtották fejüket a bakó pallosa alá, mely azonban mind kettőjökönél csak a harmadik csapással oltá el bennök az életet ⁴⁾.

¹⁾ Hist. Executionis C. C. Nádasdy stb. Wagner: e. h. 253. Hocher voksát közli az: Archiv für Kunde Österr. Geschichtsquellen. VIII, 68.

²⁾ Contin. Fleury: LXIII, 510. kövv. Katonánál: e. h. 876. kövv.

³⁾ Hist. Execut. C. C. Nádasdy stb. Kézirat.

⁴⁾ Katonánál: e. h. 888. kövv. A fegyvertár, hol a kivégeztetés történt, ma sörházul szolgál; a szomorú tény helyét egy, gondosan megújított felirat mutatja. A főtemplom falán a torony alatt ily feliratú sírkő létezik mind máig: Hoc in tumulo jacent Comes Petrus Zrínyius,

Leopold elkobzott javaiból két-két ezer misét szolgáltatott mindenik kivégzettért. Tattenbach ugyanazon évben, deczemb. 1-jén, Gréczben végeztetett ki. Szintén itt halt meg két év mulva, (1673-ban nov. 18-kán) Frangepán Anna, Zrínyi neje a jakabos apácák zárdájában, hova leányával együtt záratott. A szerencsétlen grófnét sorsának súlya rövid időn megfosztá elméje világától. Fia, János, szintűgy mint Nádasdy gyermekei, a jezsuiták házaiba adattak nevelésbe, atyjaik roppant vagyonából valami csekélység rendeltetvén élelmökre¹⁾. Szécsy Mária havonkint 100 tallér kegyelempenzt kapott, és mint számos más családokhoz (Szúnyog, Kállay, Balogh, Fáy stb.) tartozó nők s leányok holtiglan apácázárdában őriztetett.

Mialatt az elnyomott mozgalmak fejei külföldön, külföldi bírák előtt álltak, a többi részesek megítélésére Rothal gróf elnöklete alatt Pozsonyba rendeltetett egy bizottmány, melynek tagjai Gubasóczy János püspökön, Zichy János kamaraelnökön, Forgách Ádám helyettes országbírón kívül a királyi tábla elnökéből s közbíráiból álltak. A vádló szerepe Majláth Miklós királyi ügyigazgatónak jutott. E törvényszék elejébe idéztettek mind azon, számszerint mintegy 300, nemesek és protestans lelkészek, kiket a lőcsei bizottmány a felvidéki városok börtöneibe záratott volt. Az ügyigazgató előadására ezeken kívül megidéztettek az elhunyt Wesselényi nádor, Csáky Ferencz, Tökölyi István grófok és Bory Mi-

A pozsonyi
törvényszék.

Banus Croatiae, et Marchio Franciscus Frangepan, ultimus familiae. Qui quia coecus coecum duxit, ambo in foveam cecidere. — E sorok után egy palloson nyugvó két halálfej áll kivésve, mely alatt megint ez olvasható: Discite mortales, casu discite nostro observare fidem Regibus atque Deo. Anno Dm. MDCLXXI. Die XXX. aprilis hora IX. Ambitionis meta est tumba. — E gyászos eseményekről az idézett küt-főkön kívül említendők még: Histoire des Troubles de Hongrie: I, 123. kövv. Histoire des Revolutions de Hongrie. La Haye 1739. I, 237. kövv. Cserey Mihály Historiája. 39. kövv.

¹⁾ Csányi János Krónikája. Magy. Történelmi Tár: V, 18.

1671.

hály, Vitnyédy István, és Dobay Endre örökösei. Ezek, atyjai, rokonaik bűnciért mindnyájan jószágvesztésre, — amazok közül néhányan halálra ítéltettek. De ezen ítélet csak a víg kedvéről hazaszerte ismeretes Bonis Ferenczen, (szintén ápril 30-kán) és Fügedi Nagy Endrén, Wesselényi udvari kapitányán hajtattott végre; másik, mint Lessenyei Nagy Mihály, Baloghy Gáspár, Bartakovics János, Kazinczy Péter, Fáy László, Reviczky János, Szemere László, Szentkirályi Mihály, Rednebi Péter, Boksa István, Bancsi Mihály, Szobonya István, Csernel György, Székely András, Kátay Ferencz, Guthi Dániel, Bory Ferencz, Fuló Miklós, Mikházy István, Veber György stb. halálos ítélete jobbára valamely csehországi börtönre lőn változtatva; javaiktól azonban mindnyájan megfosztattak; mások is számosan börtönnel és jószágvesztéssel lakoltak ¹⁾.

Törvénytelen
adóztatások.

Még sorsuk eldöntését várták a bécsi, újhelyi, lőcsei és pozsonyi rabok, midőn az udvarnak egy rendelete a búsulást, félelmet s elégtelenséget az elfogottak nemzetségein kívül is az egész hazára kiterjesztette. Márczius 21-kén, 1671-ben ugyanis egy udvari rendeletet bocsáta ki Leopold, melyben elszámálván az elfojtott mozgalom által királyi tekintélyén ejtett vagy ejteni szándékolt sérelmeket, tudtára adá az országnak, hogy hasonló rendetlenségek meggátlása, s általában a közbátorság védelme végett ezentúl számosabb katonaságot szállásoltat az országban; és császári teljhatalmánál fogva rendeli, hogy azt a jövőben kizárólag az országlakosok kötelessége leend eltartani, a nélkül, hogy a többi örökös tartományok ezen, őket nem illető teherben részesülnének. Reméli, hogy ezen adózást, melynek ideiglenes szabályozatát velök a mellékletben közli, mind azok, kik a mozgalomban részt vevén, ellene vétettek, mind azok, kik hívek maradtanak, készséggel teljesítendik: amazok, hogy kegyelmére ma-

¹⁾ Csányi János Kron. Magy. Tört. Tár: V, 18. és Korneli Fragm. V. ö. Szalay: V, 43. s köv. a 79-dik jegyzet alatt.

gokat érdemesítsék; emezek, hogy az engedelmisségben másoknak is jó példát adjanak. Meghagyja s parancsolja tehát mindenkinek, hogy istentől nyert s legújabbban fegyvererővel is érvényesített hatalmának hódolva, e rendeletet pontosan teljesítsék, nehogy annyiszor sértett kegyelme szigorra változzék ¹⁾. Az ekként kivetett adó részint természetményekben, részint pénzben nemes és nem-nemes, úr, polgár s paraszt által egyaránt vala fizetendő. E pénzadó az urak s nemések jószágain minden kapu után 20 frtra, a városokban minden tallér után, mely eddig rendes adóul vala fizetendő, 17 magy. denárra szabattott. Ugyanazon udvari rendelet a szabad Magyarországon eddig ismeretlen fogyasztási adót is megalapította, minden font hústól fél-, minden akó bortól 90-,²⁾ egy akó sörtől 30-, egy itze pálinkától két denárt, s minden, lábon eladott sertéstől s más baromtól, árának minden forintja után 12 denárt rendelvén szedetni ³⁾. S hogy ezen s hasonló rendeletek a királyi kamara által pontosan foganatba vétessenek, Pozsonyban annak elnökül Kollonics Leopold bécsújhelyi püspököt nevezte ki Zichy István helyébe, ki, mivel a korán tudomására jutott mozgalmat föl nem adta, szintén gyanúval terheltetett, a büntetést mindazáltal az őt terhelő, s drága pénzen megkerített okirat elsikkasztása által szerencsésen elkerülte ³⁾. A Kassára áttett szepesi kamara igazgatása pedig Volkra grófra bízott.

¹⁾ Hist. des Troubles de Hongr.: I, 167. kövv.

²⁾ Korneli: II. 238. Csányi János Kron. 19.

³⁾ A főhivatalnokok s bírák eljárásáról ezen ügyben még számos botrányos tény rejlik a bécsi esász. levéltárban. Nádasdy, Ztínyi és Frangepán csaknem fejedelmi javaiból, bár például Nádasdynál négy millióra teszik az ingó vagyon értékét, az aránylag esekély követelésű hitelezőket nem lehetett kielégíteni. Már azon német hadi tiszték, kik a vádlottak elfogására s javaik lefoglalására küldettek „ragadozó állatok gyanánt“ tulajdonították el magoknak az értékek nagy részét. Más részében a bírák és vádlók osztoztak. Bory Mihály panaszkodik Hoher ellen, hogy némi iratok elsikkasztásáért neki csak száz aranyat adtak. Hasonló panaszt emel Gentilotti Cornel jezsuita, hogy az általa aján-

1671.

Széchenyi
érsek felirata.

E rendeletre feljajdúlt az országnak minden rende, minden lakosa. „A legalázatosabb kérelemmel járulok Felséged elébe; — írá föl már ápril 12-kén Széchenyi György kalocsai érsek, — méltóztassék kibocsátott adórendeletét, míg a felséges háza iránt hű magyar tanácsosok véleményét, s másoknak kérelmeit is meg nem hallgatja, felfüggeszteni. Különben e pusztulásra jutott ország lakosai feljajdulva, kezeiket égnék emelve, a számtalan árvák s özvegyek zokogva boszút fognak lekönnyörögni e gyászos rendeletek szerzőire, melyekről tudják, hogy nem felségedtől erednek. Ismerem a felséges császár s királynak az ítéleteiben csodálandó Isten félelmét. Tudom, hogy az igazságos és irgalmas isten áldását kívánja magára, hitvesére, a mi asszonyunkra s utódaira, kikben, ha Istent félik, halhatatlanságot remél. Az isteni felségnek ezen tiszteletére, csodálatos ítéleteinek félelmére, gyermekeinek szeretetére, számos utódok iránti reményére kérem felségedet, adjon ha csak rövid időnyi haladékot is, hogy foganatba ne vétessék, mit megrendelt. A magyar nemzetnek a felséges osztrák ház iránt nem kevés az érdeme.

lott házi kémek, Orsies és Deliszinovics kapitányok, kik Zrínyi és Fran-
gepán kikémlelésében oly hasznos szolgálatot tettek, nem eléggé jutal-
maztattak. Számos a panasz Forgách Ádám tárnokmester és Pálffy Ta-
más kanczellár ellen ragadozásaik miatt. A lelkiismeretlen tisztviselők
még a rendkívüli törvényszék által fölmentettek közöl is többeket so-
káiig sanyargatának börtönben, hogy tőlök pénzt csikarhassanak, vagy
őket jószágok elcseserlésére, jutányos eladására kényszerítsék stb. Mind
ezeknél nagyobb meglepetéssel olvassuk a bírák eljárásának részleteit.
Fügedi Nagy Endre részes volta fölött a vélemények különbözvén, az
állítatott fel elvül, hogy inkább fel lehet menteni a csekélyebb tehet-
ségekkel és javakkal bírókat, ha súlyosabb is a vád ellenök, mint azo-
kat. ha sokkal kevesbbé terheltek is, kik vagy személyes tulajdonaiknál
vagy gazdagságaiknál fogva a nyugtalan nemzetnek ismét támaszai le-
hetnének. A szerenesetlen Nagy Endrét ezen elvnel fogva híres vitéz-
sége a vérpadra vitte. Hasonlókép Boksa István pörében súlyosbító kö-
rülmény gyanánt hozatott fel, hadi tapasztaltsága, barátainak, jóakarói-
nak nagy száma stb.

Mindenki tudja, mennyi vért ontott már annak jóllétéért. Jelenleg is tűzvészt, sebeket, halált szenvednek a magyarok, mialatt a szomszéd nemzetek, az ellenségtől biztosságban, békének örvendenek; mert amazok, mintegy az első harc-sorban küzdve, a vad ellenség rohanásait a többiek helyett is felfogják. I Ferdinánd és Miksa korában is voltak lázadók, felségsértők. És bűnhődtek érdemök szerint. Lakoljanak, kik arra érdemesek, most is. De gondolja meg bölcseségében felséged, méltányos-e, hogy kevesek bűneinek sulyát az egész nemzet viselje. A török soha sem fog nyugodni. A még ifju, s dicsőségszomjas nagyvezér az ozmán birodalom határainak terjesztésére törekedik. De hajlandó lesz-e majd meggátlása végett vérént ontani, a kit a békében megfosztanak vagyónától, melynek szerzésében véres verítéket izzad. Elakad nyelvem, reszket kezem, s könyárban uszom, midőn ezt írom. Mert eleve látom, a nyomornak mily hosszú sora fog az ilyféle adókból eredni. Szeretem a felséges császárt és királyt. Szívemből kívánom, hogy ez ország az övé maradjon mind örökké. Isten segítse Felségedet“ ...¹⁾). Hasonló folyamodást nyújtott be Szelepcsényi érsekprimás is, kit nem rég (1670. októb. 18-kán) újra is megerősített a királyi helytartóságban²⁾). Mind hasztalan. Lobkovitz, Kollonics stb. elállta a kegyelem, szelidség s igazság minden útait; a kérelmek tán nem is jutottak a királyhoz. A kivetett adók, hol azokat a megfélemlített nép és nemesség jó szerével meg nem fizette, fegyverhatalommal hajtattak be³⁾).

Megbüntetve lévén az elnyomott mozgalom főbb részei, a király június 6-kán Laxenburgban kelt levelében közönséges bocsánatot hirdetett. A kegyelemlevél azonban annyi záradékkal s kivétellel tétetett közzé, hogy benne

A korlátozott
amnestia.

¹⁾ Korneli : e. h. 239.

²⁾ Kazy: Lib. X. 139.

³⁾ Korneli : II, 239. Szirmay : Not. hist. Comit. Zemplén 227.
Kazy : Lib. X.

1671.

azok, kiknek kegyelemre szükségök volt, csak újabb rettetést láthattak magokra nézve. Kivétettek ugyanis mind azok, kik eddigelé megidézettek s kereset alatt léteztek, mind azok kik a külföldre menekültek, s mind azok kik tiltott gyülekezeteket tartanak s fondorlataikat a király és kibocsátott rendeletei ellon folytatják. Ezen ruganyos értelmű bocsánat mellett a márcz. 21-kén kiadott rendelet által az országra vetett adó is felényire szállíttatott, úgy mindazáltal hogy annak fele a jobbágyok könnyebbsége végett az urakon és nemeseken vétessék meg, „hogy e szerint — mond a rendelet — ha netalán a jobbágyak fizetni képtelenek volnának is, el lehessen látni a hadakat, melyek az ország nyugalma felett örködnek... Kegyelemesen megszüntetni akarván továbbá a parasztok panaszait, kik uraik által robottal, személyes szolgálatokkal annyira megterhelhetnek, hogy a közjóra néző egyéb munkákat elvégezni elégtelenek: rendeljük, hogy hatalmával senki vissza ne éljen. Igazságunk e szerencsétlenek védelmére mindig nyitva álland... Végül egész épségben fenn akarjuk tartani Magyarországon s kapcsolt részeiben királyi hatalmunk teljességét; melynek gyakorlatában mindazáltal az igazságot kegyelemmel kívánjuk mérsékelni, miképen a közjó kívánni fogja, ... kijelentvén egyszersmind, hogy azokkal, kik parancsainknak készséggel nem engedelmeskednek, más módon fogunk elbánni“¹⁾.

A protestánsok
üldözése.

Széchenyi György kalocsai érsek s más főpapok bátor fellépése akkoron, midőn a világi urakban számosan, fejeik fölött Damocles kardját érezvén, nyilván szólani is alig mertek, váratlan volt Lobkovitz és minisztertársai előtt. Hogy tehát figyelmöket a politikai ügyekről másfelé fordítsák, általalok a protestáns vallásfelekezetek ellen irtó háborút kezdettek; mit annál jogosabban vélték különben is tehetni, mivel az elnyomott lázadás részesei jobbára protestánsok valának. A fogás sikerült. Még Széchenyi Györgyöt is, ki

¹⁾ Histoire des Troubles de Hongrie I, 217. Korneli: II, 240.

nem rég oly hazafias, meleg szavakkal lépett a trón elejébe. 1671. hazája jogainak védelmében, ezután inkább a protestánsok térítésével, templomaik elfoglalásával, lelkészeik elűzésével látjuk foglalkodni.

Az üldözés egyébiránt néhol már 1670-ben megkezdett, de inkább a katonai hatóság s más világiak által. Így Spankau tábornok, Csáki halála óta felső-magyarországi főkapitány, a kassai főtemplomot már 1670 őszén elvette a protestánsoktól, az eperjesi kollegiumot pedig bezáratta. Hasonlót tőn az özvegy Rákóczyné, ki, hogy fia fölmentetését a jezsuitáknak meghálálja, jószágaiból a protestáns lelkészeket, majd a pataki iskolából is a tanárokat, tanítványaikkal együtt elűzte. Az evangélikus papok a Batthyány és Kéry grófok jószágaiból is valamennyien távozni kényszerítettek stb.

Most azonban a főpapság rendszeresen s nagyobb mérvben kezdé üldözni a gyűlölt felekezeteket. Bársony György nagyváradai püspök és szepesi prépost, egy röpiratában, mely rövid időn öt kiadást ért, egyebek közt azt tanítá, hogy „a király nem köteles megtartani ama szerződéseket, melyek a protestánsok templomait s más vallási ügyeiket nézik“. A tan hamar foganatba is vétetett. A protestánsok templomai, iskolái, lelkészeik lakjai Kőszegen, Szakolezán, Selmecezen, Rosnyón, Trencsényben s a Szepességben számos városban elvétettek. A sopronyi evangélikusok harangozási joguktól fosztattak meg, miszerint halottjaikat azontúl csak énekszó mellett takaríthatták el. Még érzékenyebben sérté e hitfelekezeteket az, hogy a felvidéken számos lelkészeik elfogattak s egy bizonyítvány aláírására kényszerítették, melyben mondatott, hogy a felkelést híveiknek a szószékről hirdették, őket lázadásra izgatták; azután vasra veretvén, részint az új Leopold-, részint Sárvára sánczmunkákra küldettek; számosan közülök később gályarabságra is vitettek. „De isten jó embereket támasztott, mond a krónika, — kik őket a tenger-nél kiváltották s hazaküldötték“.

1672.

Még több templom, iskola és paplak elszedetett tőlök a következő (1672-dik) évben, nevezetesen Pongrácz György váci püspök s esztergami nagyprépost által Nagyszombatban, Kollonics püspök s kamaraelnök által Pozsonyban. A protestánsok mind a két helyt saját költségeiken építették volt a templomot is, iskolát is; miért azokhoz kérdés alá sem vonható jogot tartván, erőlyesen ellentálltak, míg végre katonaság vezetett ellenök. Szintígy katonai erő közbejöttével foglalta el a templomot és iskolát Kolosváry Imre egri prépost Bártfán és Eperjesen, hol a lefoglalt evang. főiskola a jezsuitáknak adatott át. Ugyanekkor vétettek el a komáromi, a szántói, tályai, mádi, tokai, keresztúri, lizskai stb. templomok. Bársony György a templomok elfoglalását, lelkészek elűzését, miként 1671-ben kezdte, ezen évben is nagy hévvel folytatta; de Turalukán, Nyitramegyében, majdnem halállal lakolt térítői buzgalma miatt. A dühös nép őt megtámadván, szolgálát szétkergeté, testvérét, János ítélőmestert, dorongokkal, fejszékkel agyonveré, magát tetőtől talpig cséplőkkel döngeté, míg nem egy lutheranus pap neje őt kezeikből félholtan megmentette. De a püspök felgyógyulván, azután sem hagyott fel ebbeli buzgalmaival¹⁾.

A menekültek
mozgalmai.

Az ilyféle tények s kormányrendeletek, párosúlva az országban szállásoló német katonaság zsarlásaival s féktelen kiesapongásaival folyton lázas ingerültségben tarták s csaknem a kétségbeesésig elbúsítják vala a kédélyeket kivált a protestánsok között. Csak egy lökés kellett kivülről, hogy számosan ismét fegyvert ragadjanak. Ez meg is történt még 1672 nyarán. Az Erdélybe menekült magyar urak s nemesek Apafy fejedelem pártolása mellett már az 1671-ki júniusban a Portára küldötték volt magok közül Petróczy Istvánt és Szepesy Pált, kieszközleni, „venné a Porta Magyarországot

¹⁾ Csányi János Krónikája. 19. köv. Korneli Fragm.: II, 196. 259. 266. 282. 287. Wagner: Scepus. III, 115. Babocsay Izsák, Rumynál: Monum. I, 32. Bethlen János: II, 106. Ribinyi: Memor. Aug. Conf. II, 16.

adófizetés mellett pártfogása, védelme alá, és segítené lerázni a németek mind elviselhetlenebbé váló igáját“. És bár Köprili Ahmed nagyvezér mind ezen, mind az utóbbi, majd Apafytól majd a menekültektől hozzá intézett követségeket vagy kétes ígéretekkel, vagy épen tagadó válaszszal bocsátotta el¹⁾: a menekülteket nem hagyák nyugodni a hazájok s vallásuk elnyomásáról hozzájuk érkezett mind ingerlőbb hírek. Szünetlen boszúterveken törvén fejeiket, mind addig nem nyugodtak, míg Teleki Mihály, kővári kapitány, Apafyné unokaöcsese közbenjárásával, kinek a nádorságot ígérték volt, a fejedelmet tényleges segélyezésre nem birták s általa a hajdúkat s a nagyváradit is részökre nem nyerték.

Augusztus végén mindezekről biztosítva lévén, Petróczy István, Kende Gábor, Szuhay Mátyás és Szepeszy Pál mintegy 800 lovassal, kik a németektől üzettek volt ki házaikból, Magyarországra törtek, s miután Huszein aga mintegy 500 váradit törökkel hozzájuk csatlakozott, a hajdúkat is felkelésre nógatták. Ezek, különben is számos panaszaik lévén, midőn láták, hogy az elégületlenek a török által is támogattatnak, csoportosan gyűlögének zászlaik alá, úgy hogy a felkelők rövid idő alatt mintegy 15 ezer fegyverrel kezdették meg a háborút. Minthogy a felkelők majdnem kivétel nélkül a protestáns hitfelekezetekhez tartozának, kik a vallási sérelmeik miatt dühösesek, a szerzeteseket kegyetlenül üldözni, „a pápista kutyák“ javait rabolni, pusztítani kezdék, a háború egészen vallási színezetet ölt vala magára; úgy hogy Perényi Ferencz indítva érezhető magát, hozzájuk kérdést intézni: vajjon a kathol. vallás híveinek kiirtására fogtak-e fegyvert? Ezen esetre bennök is ellenséget várhatnak magokra; míg ha a szabadságért küzdenek, társaikká csatlakoznak.²⁾

A menekültek felkelése.

A felkeltek egy része haladék nélkül Kállóváradt fogta

¹⁾ Ld e követségeket Bethlen Jánosnál: II, 100. kövv. 162. köv. 208. kövv.

²⁾ Teleki Mihály lev. U. o. 247.

1672.

körül, míg más része a Tisza felé közeledék. Wesselényi Pál aranyos-medgyesi várában gyűjté a hadakat Forgách Miklós és Ispány Ferencz által támogatva. Bélték várát a német őr-ség, ezek egy csapata előtt kivonulván, nemsokára üresen hagyta; hasonlólag Nagybánya is hatalmokba esett. Spankau tábornok, e mozgalmakról értesülvén, egy dandárral haladék nélkül a Tiszához sieté s azon átkelvén, a felkeltek előnyomulását ügyekezék meggátolni; de nemsokára visszavonulni kényszerítettvén, Kassába zárkózott. A felkeltek azonban, mindenütt nyomában, a Tiszán átkelvén, Ónodot, Tokajt, Szendrőt, Füleket e városok hozzájuk csatlakozott lakosságával megszállák, Putnokot megvevék, Petróczy és Kende e közben Regécz alá vonúltak, hogy az abba zárkózott Rákóczyt is magukhoz vonják, vagy ha ellentállana, ostrommal szorongassák. Szept. 16-kán Teleki Mihály, miután Wesselényi Pál, Forgách Miklós, Gyulafy László, Ispány Ferencz, Ketzér Menyhért s többen mások a bujdosók közül hozzácsatlakoztak, 700 lovassal s 500 gyaloggal Szatmár ellen indula, s erejének e csekélysége mellett is elbizakodva, eszélytelenül, a várostól csak egy negyed órányira fekvő Vasvári faluban szálla meg, ott várandó be a fegyverre szólított szomszéd megyék nemességét. De a 2000 németből s 600 magyarból álló őr-ség erre nem engedett neki időt. Szept. 20-kán öt ágyúkkal is megtámadván, lovasságát néhány taracklövéssel megfutamították, körülfogott gyalogságát pedig kétségbeesett védelem után mind egy szálíg leöldösték. Teleki maga is csak nagy bajjal tudott menekülni az üldözőktől. Apafy e szerencsétlenségről értesülvén, többi tanácsosainak sürgetéseire, kik a török által nem támogatott, vakmerő betörést különben is felette roszták, annak roszt következményeit elhárítandó, Macskásy Boldizsárt azonnal Bécsbe küldé.

Több szerencsével harczoltak e közben Petróczy, Szuhay, Kende és Szepesy, kik miután Rákóczy elesábitásával nem boldogulának, Kassa felé vezeték vala hadaikat, s az ele-

jökbe jött Spankau tábornok kétezer s néhány száz németből álló dandárát szeptemb. 13-kán Enyiczkenél egy véres ütközetben megverték. Spankau, ki a beállott sötétség és záporosó segélye mellett hada romjait Kassára még azon éjjel visszavezette, a következő napokban még egyszer szerencsét próbált a város alá szállott fölkelőkkel; de ekkor is megvertvén, kevésen mult, hogy a győzteseket hátán nem vitte be a városba. Míg aztán ezt a felkelők egy része körültáborlá, más rész Eperjes alá szállott, melyet a 400 főnyi német őrség, szabad elmenet feltétele mellett nem is késett átadni.

Azonban a szerencse elbizottakká tette a felkelőket, kiknek fejei, a helyett hogy egy vezér parancsai alatt összevágólag intézték volna további hadműködéseiket, egy-egy csapattal mindenik külön célra törekedett. Nem gondolván meg, hogy hadaik a Kálló, Tokaj, Ónod, Szendrő, Fülek és Kassa ugyanazon időben intézett megszállása által már is felette szétoszlottak, egy csapat Munkács felé indult, Rákóczynénak ott lévő kincseit vágyván, de süker nélkül, hatalmába ejteni; más rész pedig, Petróczy, Kende és Szuhay alatt Sárosba és Szepesbe nyomult, Bártfát, Kis-Szebent, Késmárkot vette és Lőcsét szállotta meg. A jól felkészült városnak azonban semmit sem árthatott a vívó szerekben hiányt szenvedő felkeltek serege.

Tíz nap mulva, mialatt a lázadók itt is, mint egyébütt, hova csak fegyelmetlen csapataik elhatoltak, féktelenül dúlták, rablották a vidéket, kivált a katolikusok javait, híre kezd vala szárnyalni, hogy a felvidék segedelmére siető császári királyi hadak Kobb tábornok s Eszterházy Pál, dunán-inneni főkapitány alatt már a szomszéd Liptóba érkeztek. Petróczy a hír valóságáról bizonyos tudomást szerzendő, 600 lovassal Liptó széleire szágulda, s a császári hadat csakugyan ott találván, sebesen visszaüget, s Lőcse alól társaival együtt Eperjesre robog, hogy a császáriak megérkezte előtt a különféle várakat vívó többi hadakat is egyesítse. A magyarok itt, a császáriaknál különben is számosabbak, a város

1672.

falaitól védve, sikeresen ellentállhattak volna, valamint hogy azoknak egy megtámadását vissza is verték. De Szuhay, ki hadosztályával Spankau ellen Kassánál állt, egyesülést sürgetett; mit az eperjesi táborban lévő, zászmánynyal megterhelt, s azt mennél előbb biztosságba helyezni óhajtó hajdúk tisztjeit mindnyájan örömezt vévén, a sok szekér miatt nagy rendetlenségben vonulának Kassa felé, s ott Szuhayval egyesülve, Györke mellett szállának táborba.

A fölmentett Spankau most háboríttatlanul egyesült Kobbal és Eszterházyval, s a felkelők táborától csak egy negyedóránnyira rendezé harczeit. A felkelők tulnyomó száma még most is kicsikarhatta volna a győzedelmet a császáriaktól, ha gyorsan támadnak. De míg ők egy nap egy éjén át az ellenséggel farkas szemet néznek, Barkóczy István a hajdúkat, kik a magyar tábor nagyobb részét alkották, Kobb biztosító levelei s ígéretei által elcsábítja, miszerint azok, midőn másnap a császáriak támadást intéztek, zászlajukat elhánnyva, társaikat cserben hagyva, futásnak eredtek. A többi felkelők az árulást látván, magok is mindnyájan menekülni ügyekvének, kivéve az egyik szárnyon messzebb lévő zemplényi dandárt s mintegy ezer gyalogot, kik a történetről mit sem tudva, az ellenséggel hevesen összezsaptak, de végre is elnyomattak: a lovasság nagyobb része megmenekült ugyan, a gyalogság azonban majdnem egészen levágott. E közben Eszterházy és Barkóczy a lovassággal egészen a Tiszáig üzte a hajdú városok felé törekvő Petróczy, Kende és Szepesy dandárait, míg Szuhay és Szócs János, mind a ketten gyakorlott katonák, egy kis csapattal Ónod mellé a Sajó mögé vonultak, s egy éjén hátmögül támadták meg az üzőket. A zavar egy ideig nagy volt ezek között, már mintegy százan hullottak el a vakmerő támadók csapásai alatt, midőn végre Eszterházy ezek csekély számáról tudomást nyervén, őket is megfutamtotta ¹⁾.

¹⁾ Bethlen Ján.: II, 310. kövv. Korneli Fragm.: II, 250. kövv. Wagner: Anal. Scep. II, 35. kövv. Szirmay: e. h. 233.

A szétszórt lázadók részint Erdélybe, részint a nagyváradi törökök földjére menekültek; s ekként a lázadás e téren a Tiszán is áthatolt császári hadaktól elfojtva lévén: azon evangélikus tótokat is könnyű lón rendre igazítani, kik vallásuk üldözése miatt Eszterházy és Kobb háta mögött Árvában fegyvert fogtak, Árva várát megvették, a kathol. népséget pusztították, s a megfélemezésükre küldött Pálffy ezredből néhány százat leöldöstek. Spork nagyobb erőt vezetvén ellenök, Árvát visszavette, s vezéröket Pika Gáspárt elfogván, karóba huzatta, és számos helység biráit felakasztatta; mi aztán, egy időre legalább, helyreállítá a nyugalmat ¹⁾.

IV.

Az elfojtott felkelésben mely, mint mondók, kizárólag a protestansoktól intéztetvén, némileg vallási harc színében tűnik elő, a kormány, s a főpapok és jezsuiták csak igazolását látták a protestans vallásfelekezetek kiirtására czélzó törekvéseiknek, s azt a győzelem után még nagyobb hévvel folytatták ²⁾. De Lobkovitz és minisztertársai, Hocher, Martinicz és Nostitz ellenséges szándokaik igazolására s bővebb kifejtésére is újabb okot láttak abban; és most egész terjedelmében fölléptek tervökkel, mi nem kevesebből állott, mint: az országot egészen megfosztani régi alkotmányos szabadságától, s a Csehországban föllállított modor szerint intézni el annak kormánylatát. Eddigelé csak a pozsonyi és kassai kamarák elnökségei, a kapitányságok, az adószedő s más apróbb tisztségek bízattak volt idegenekre; a királyi helytartóság, az országtanács, az országbirói és báni tisztségek, ha bár csak helyettesekkel is, de mindig magyarokkal valának betöltve. 1672 végétől kezdve azonban sokat tanácskoznak Bécsben: mi volna még teendő, „hogyan Magyar-

A német kormány behozatala.

¹⁾ Wagner: Anal. Scep. II, 38. Hist. des Troubles II, 18.

²⁾ Csányi János Krón. 22. kövv. Korneli: II, 349. 356. Wagner: Scep. III, 117.

1672.

országot bajaiból kiragadják, a zavarokat gyökerestől kiirtsák, a nemzetet engedelmességre birják?¹⁾ És a tanácskozás eredménye lön: hogy a nádori s királyi helytartói tiszt neve s hatósága végkép eltörültessék, helyette német kormányzó neveztessek, ki egy melléje adandó tanácscsal igazgassa az országot.

E rendelet végrehajtásánál legnagyobb ellenzőket vartak Szelepcsényi érsekprímástól, ki ez által helytartói tisztéből szintén kiesendő vala. Őt pedig, ki már a törvénytelen adók ellen is erélyesen föllépett s fennen hirdette, hogy a törvényalkotó hatalmat a király csak koronázási esküje szerint, a nemzettel megosztva gyakorolhatja, minden áron el kelle távolítani. Martinitz tehát a császár megbizásából egy fenyegetéssel teljes levelet írt hozzá, hogy őt lemondásra birja. Állítá ebben egyebek közt, hogy „a rendeknek a királylyal koránt sincs egyenlő hatalmok a törvényalkotásban: a főpapok s a két rendű nemesek alattvalók, a többiek szolgák; az ország fegyver által van meghódítva: a király ennél fogva abban kénye-kedve szerint intézkedhetik; és bár mit parancsol is e hatalomteljességéből, neki, az érseknek, nincs jogába azt ellenzeni, nem gátolhatja a győzöt akaratában; tanácsolja is neki, hogy ezt ne is kisértse meg: csak így fogja bebizonyíthatni, hogy nem alaposak a vádak, melyek Bécsben ellene nem minden valószínűség nélkül emeltettek. A királyok határozatainak ellenszegülők azon lepke sorsában osztoznak, mely a gyertya lángjába repül stb.²⁾

Az alkotmányos
ellenzék.

De a magyarok s velök együtt Szelepcsényi úgy vélekedének, hogy a nádori tiszt lényeges része a nemzet alkotmányos szabadságának: az érsek tehát mind ennek, mind saját személyének védelmére egy erőteljes előterjesztést nyujta be a királynak, kérvén őt egyebek közt, ha már személyét nem kiméli a gyalázattól, mely bevett szokás szerint csak a

¹⁾ Wagner: Hist. Leop. I, 265.

²⁾ Korneli: II, 299.

nádorválasztás következtében megszűnhető helytartói tiszté-
nek elvesztéséből háramlik reá, kimélje a nemzetet, annak
törvényes, alkotmányos jogait, melynek fentartására magát
esküvel kötelezte volt. A nemzet csak azon feltétel alatt kö-
teles hódolati esküjének szentül tartására ha a fejedelem is
megtartja a maga esküjét: a kötmény két oldalú, mind a két
felet egyaránt kötelező. A mit némelyek hánytorgatnak,
hogy ő felségének, miután a lázadást elfojtotta, mindent, mi
csak tetszik, szabad tennie a nemzettel, alaptalan, vétkes ál-
lítás. A lázadás, a fölött hogy a jogok sérelme által idézte-
tett fel, nem a nemzet, hanem csak kevesek büne: a nem-
zetnek nem volt háborúja a királylyal, nem is mondathatik
tehát meggyőzöttnek ¹⁾).

De az előterjesztés sükeretlen maradt; sőt, úgy látszik,
helytartói címének meghagyása, s a protest. vallásfelekeze-
tek ellen intézendő szigorú rendszabályok kiadásának ígérete
által magát Szelepcsényit is részökre vonták a miniszterek.
1673-ki február 27-kén Ampringen János Gáspár, a német
rend nagymestere, ki lovagjainak az országban megtelepítése
végett épen az udvarnál tartózkodik vala, Magyarország tel-
jes hatalmú kormányzójává neveztetett, négy magyar s
ugyanannyi német tanácsos rendeltetvén melléje. A magya-
rok közt Szelepcsényi érsek, Forgách Ádám, helyettes or-
szágbíró és Majtényi János királyi személynök mellett Kol-
lonics Leopold kamaraelnök nevét olvassuk; a németek nevei
gróf Pötting Sebestény, Spankau tábornok, Erhard és Hoff-
mann tanárok. A tanácsot két magyar és két német titkár
egészítette ki. A beiktatás márcz. 22-kén Nostitz és Rothal
császári biztosok és Pálffy Tamás nyitrai püspök s cancellár
által nagy fénynyel hajtattott végre a pozsonyi várban ²⁾).

És mind szomorúbbá, egy meghódított tartományéhoz <sup>Az ország ál-
lapota</sup>
mind hasonlóbbá lön a nemzet történelme. Ampringen, egy

¹⁾ Kőrneli: III, 1. kövv. Kazy: Lib. X, 125.

²⁾ Kazy: Lib. X, 142. Hist. des Troubles de Hongrie II, 1. köv.

1673.

lakmározni szerető, különben zordon, önhaszonleső katona, és német tanácsosai, hogy magokat nélkülözhetlenné tegyék, új veszélyeket, új összeesküvéseket s lázadásokat nemcsak okoztak, hanem költöttek is, hol a nép türelmét le nem győzhették; a szelídség, jogosság utját megvetve, mindent ingerlő szeszélylyel, kebellázító erőszakkal akartak végrehajtani. És lőnek csekély ok miatt, sőt ok nélkül is számos kivégezések, száműzések, jószág-elkobzások. A felállított hadi s eretneknyomozó törvényszékek a már moezezanni is alig merő népben azon iszonyú jeleneteket idézték elő, melyek félszázaddal előbb Csehországot lakosságának négyötödétől megfosztották, virányait vadonná változtatták. A nagy gonddal szítogatott vallási fanatizmus és politikai villongás a nemzetet két ellenséges pártra osztotta, melyek egymást kurueznak és labaneznak nevezték; a pártduh köztök annyira emelkedett, hogy egyik párt szinte örült a másik vadnál vadabb tetteinek, melyek miatt gyöngülni vélte ellenének ügyét. Az elégületlenek keserű kárörömmel nézték az idegen hatalomviselők s a hozzájuk szövetkezett honiak kebellázító zsarnokságát, s ohajták: bár esigáztassék az legfelsőbb fokáig; mert csak így remélhették, hogy ügyök a nép ügye lesz, s a kétségbeestében végre tömegesen felkelendő nemzet hatalmas kivívandja az elnyomott szabadságot. A kormánypárt nem kisebb kárörömmel leste a lázongók kihágásait, s azon keserű önnugtatással írta azok bűneinek jegyzékét, hogy a világ előtt azzal igazolhatja a kormány rendeleteinek szükségességét, kimentheti az alkotmány veszedelmét; — mert, fájdalom, ennek nem egyedül az idegenek voltak kovácsai: egy-némely magos polczon álló magyarnak is volt abban része.

Az elégületlenek szerencsétlen hadjáratuk után sem szüntek meg ostromolni segedelméért a fényes kaput. Köprili Ahmed nagyvezér kérelmeikre már hajlandóbb, örömet a Porta pártfogásába vette volna Magyarországot; de a lengyel háború miatt még nem nyújthatott tényleg segédelmet. Szepesy Pált, kit bujdosó társai 1673 elején ismét hozzá kül-

Kurucz, labancz.

döttek, a nyilvános meghallgatásban színleg elutasította, mondván, hogy a szultán nem akarja megszegni a békét Leopold császárral. De a rákövetkező éjen titkosan ismét magához hívatá, s biztosítá őt, hogy mihelyt a lengyel háború bevégezve leend, a szultán segedelmére biztosan számolhatnak. Mivel azonban szándokát addig a bécsi udvar előtt elrejtteni tanácsos, ne ütközzenek meg benne a magyar urak s ne tartssák idegenkedésnek, ha Apafynak s a basáknak adott nyilvános parancsokban tiltja is a segélynyújtást: kéz alatt meg volna hagyva a végek basáinak, hogy a hozzájuk folyamodó magyaroknak menedéket adjanak.

Hasonló választ nyertek Forgách Miklós, Kende Gábor, Pécsy Gáspár, Kubinyi László, kik a nagyvezér kívánata szerint Szepesyvel a tavaszon újabban a Portára mentek, hogy annak a magyarok nevében hódoljanak. Apafy a maga részéről Székely Lászlót küldé velök. Ezeket a nagyvezér Drinápolyban, nehogy a bécsi udvar követe előtt az elégtelenségekkel való gyakori érintkezése szándokait idő előtt elárulja, szintén csak titkosan, a városon kívül fekvő kertjében, éjjel hallgatta meg, ismételve biztosítván őket a segélyről, mihelyt a lengyel háborút bevégezdi. Apafynak mindazáltal, kiből, úgylátszik, nem sokat bízott, most is meghagyta, ne segítené haddal a bujdosókat, se arra ne tartson számot, hogy Magyarország, ha egykor Leopold uralma alól török segélyvel kivéttetik, az ő kormánya alá kerülend; mert a Porta egyáltalában nem akarja egy fej alatt egyesíteni a két országot¹⁾. Apafy mind e mellett utóbb is testvéries indulattal viseltetett a száműzöttek iránt, s kérelmökre az év nyarán Thurzai György által ismét ajánlá ügyököt a nagyvezérnek. Ahmed ekkoron már útban volt hadaival Lengyelország ellen; s bár Apafyhoz írt levelében most is tiltakozott a magyarok segélyezése ellen; az ezek számára küldött levél mindazáltal az elébbi ígéretek ismétlését tartalmazta²⁾. Ezen

¹⁾ Bethlen János : II, 352. kövv. 385. kövv.

²⁾ U. o. 400.

1673.

ígéretnek teljesülésének reményét azonban nem sokára meghiúsította a fényes győzelem, melyet a lengyelek Szobieszky János vezérlete alatt Choczimnál novemberben a törökön nyertek vala.

Az országban az alatt mind a két részről növekedőben vala az ingerültség. A politikai pártdüh, egyesülve a nemzetiségi és vallási türelmetlenséggel és gyűlölettel, oly szárandó módon dült a hazában, hogy történelmünknek ennél alig van szomorúbb időszaka. Míg egy részről Ampringen kormányzó a nemeseket és nemteleneket egyaránt türhetetlen adókkal terhelte, s a népet szabadsága elvesztére, az idegenek uralmára minden falatjánál, minden itálánál emlékeztető fogyasztási adót (accisákat) kiméretlen szigorral szedeté; más részről a német tábornokok s várkapitányok, kivált a véres emlékezetű Kobb, a bujdosókra, kik szintén nem szüntek becsapkodni, formaszerint vadászatot intézének, s az elfogottakat karóba vonatták, kerékbe törették s a halál más kínos nemeivel végeztették ki; mit aztán a bujdosók is hasonló kegyetlenséggel boszúltak meg az elfogott németeken. Gróf Volkra, a szepesi kamara elnöke, gyámolítva Szegedi és Bársony püspökök által, jezsuitákkal és dragonyosokkal barangolta be a felvidéket, hogy a protestansoktól templomaikat, iskoláikat elszedje, papjaikat elűzze, a városokban a protestans birák s tanácsbeliek helyébe katolikusokat iktasson be, a fegyvert, ágyút, löport pedig s az ellentállás egyéb eszközeit elkobozván, Szebenből, Bártfáról, Eperjesről stb. Kassára szállíttassa ¹⁾). Nem kevesebb buzgalommal mívelte mind ezt Kollonics püspök s kamaraelnök a nyugati részekben ²⁾).

De mindezen, az ősi szabadsághoz s törvényeihez és vallásához a nyomás alatt felfokozott buzgalommal ragasz-

¹⁾ Diadalörömmel számlálja el mind ezeket a jezsuita szerzetbeli Korneli Fragn.: III, 29. 36. Wagner: Anal. Scepus. III, 117.

²⁾ Csányi János Kron. 22. kövv. Ribinyi: Memorab. Aug. Conf. II, 21.

kodó népet kétségbeejtő tények közt alig találunk történelmünkben szomorúbb lapra annál, melyen a Szelepcsényi elnöklete alatt létező pozsonyi kir. helytartói törvényszék 1673-diki s következő évi eljárása van följegyezve. A térítés, mely a protestans hitfelekezetek üldözése mellett a jezsuiták s mások által nagy buzgalommal folytattaték, nem maradt süker nélkül: ha néhol, mint Turalukáról említettük, a fanatismus dühével támadt is fel elnyomói s térítői ellen a protestans nép, másutt, kivált az éjszaknyugati részekben, megunván a zaklattatást, hajólván az ígéretek s édesgetésekre, tömegesen is követte a jezsuiták térítő szavát. E süker reményt ébresztett az udvarban, reményt a papságban, hogy az eddigi eljárás következetes folytatása, mint egykoron az örökös cseh-német tartományokban történt vala, végre is célra vezetend a protest. hitfelekezetek kiirtásában. A templomok, iskolák elkobzása egymagában mindinkább félszabálynak bizonyult be, ha a lelkészek s tanítók, bár rejtekben, tovább is hathatnak a népre. Most tehát főleg ezekre fordult a figyelem.

Az 1669-ki összeesküvési tervekben nem csekély része volt a protestans papoknak és tanítóknak. A Vitnyédynek tulajdonított két levélből, — melyek egyikét 1668-ki decz. 30-kán Keczer Ambrus eperjesi polgármesterhez, másikat a következő évi május 10-kén Bethlen Miklóshoz, János erdélyi kanczellár fiához írta ¹⁾, de melyeket mások koholtaknak állítottak s állítanak, — kitűnt, hogy a felvidéki városok protestans lelkészein kívül a Soprony, Mosony, Pozsony, Trencsény, Árva, Liptó s Turócz megyei és bányavárosi lelkészek s tanítók is részt vettek a mozgalmakban. E levelek szolgáltak most, ellenére az 1670-ben kihirdetett amnestiának, vádalapúl. Szelepcsényi érsek 1673-ki aug. 23-kán körlevelet bocsáta a bányavárosok kerületeibe, melyben ő felsége parancsára, a királyi ügyigazgató, Majláth Miklós,

1) Ld. mind a kettőt Korneli után Katonánál: XXXIII, 770. k.

1673. vádja következtében, helytartói törvényszéke elébe idéz minden protestans papot és tanítót, kijelentvén, hogy akár jelennek meg, akár nem, a törvényszék a vádló keresete szerint törvényt látand.

Az ágostai vallástételt követők közül 32, a helvét vallásúakból csak egy lelkész jelent meg szept. 25-kére. Az ügyigazgató Majláth által ellenök támasztott vád főbb pontjai ezek voltak: hogy a protest. lelkészek nemcsak az egész kathol. rendet, hanem magát az ország királyát is bálványimádónak nevezték, a kathol. vallásról, a szentekről, a boldogságos szüzeiről, sőt magáról a feszületről és szent képekről is gyalázólag szóltak, gúnyiratokat terjesztettek, az országban zavarokat, lázadást szítogattak; Vitnyédyt, Petróczyt s társaikat támogatták; a törököknek több várat átadni ígértek, külhatalmakkal összeköttetésben álltak, a lázadókkal tilos gyűléseket tartottak, katolikus papokat megöltek vagy a töröknek adtak el stb., hogy tehát, ezeknél fogva mint az isteni és világi felség sértői, a törvényes büntetésben elmarasztalandók. A törvényszék minden hosszabb nyomozás nélkül valamennyire halálos ítéletet mondott, melyet azonban a király kegyelemmel mérsékelte. Büntetéstől mentek mindazáltal nem maradtak a szerencsétlenek: választásukra hagyott, hogy vagy kiköltöznek a hazából, vagy, ha benmaradni kívánnának, kötelezik magokat, hogy lelkészi, tanítói tisztokról örökre lemondanak, s nemcsak hűségben maradnak, hanem a lázadásról gyanúsakat is feladják a kormánynak. Kik a száműzetést választották, útlevéllal ellátatván, egy hónap lefolyta alatt köteleztettek családjaikkal elhagyni az országot¹⁾.

A lelkészekről ekképen megfosztott bányavárosok követeket küldének Ampringen kormányzóhoz, esedezvén, engedtetnék meg nekik más lelkészeket választani. De válaszul nyerték: hogy ez nem áll hatalmában, miután ő felségének

¹⁾ Wagner: Hist. Leop. I, 337. Ribinyi: II, 21, kövv.

akarata, hogy a többi prédikátorok is eltávolíttassanak az országból. A követek tehát Bécsbe mentek s egy szívreható folyamadásban könyörögtek a császár előtt: engedtetnék meg nekik, kik hűségüket soha meg nem sértették, kik véreket ontani is készek ő felsége szolgálatában, hogy minden városban legalább egy német s egy tót ajkú lelkészt választhassanak, kik ha nem is templomban, legalább magánházakban táplálhassák őket szellemi eledellel. A folyamodók Bécsben Szelepcsényi érsekhez utasítottak, ki őket 1674-ki január 16-kán oly válaszszal bocsátá haza, hogy folyamodásaik a márcz. 5-kén Pozsonyban tartandó rendkívüli törvényszék által fognak tárgyalásba vétetni: ennek ítéletéből értendik meg ő felsége akaratát¹⁾. Az érsek egy körlevele ugyanazon napra valamennyi evangélikus és reformatus papot és tanítót a törvényszék elébe idézett, hogy feleljenek Majláth Miklós koronai ügyvéd azon vádjára, mely szerint „ők is részesek volnának a mult évek folytában ő felsége ellen némely gonosz emberektől indított utálatos lázadásban“²⁾.

E törvényszék mult évi eljárása után az idézettek előreláthatták sorsukat; miért sokan még idején Erdélybe, vagy a török földre, vagy Németországba menekültek. A megjelentek száma mégis többre ment három száznál. Most a Vitnyédy levelein kívül a budai basának egy állítólagos levele is vádalapúl szolgált, mely szerint a basának 50 ezer tallért ígértek, ha mennél több kathol. papot elfogat. Az ítélet, mint az elmúlt évben, valamennyire halált mondott; a kegyelem valamennyinek ugyanazon feltétel alatt adatott meg. Kétszáz harmincz hatan mindjárt aláírták, része a kivándorlásról, része a lelkészi s tanítói hivatal elhagyásáról szóló tértvényt, s bántatlanul hazatérhettek. A többiek Leopoldvár, Sárvár, Berenes és más várak börtöneibe vették. De a szenvedések, rábeszélések ezek közül is számosak állhatatosságát megtörték, s aláírták velök az egyik vagy

¹⁾ Ribinyi: II, 30.

²⁾ Katona: XXXIV, 166.

1674.

másik térítvényt; néhányan szökéssel menekültek. Hatvanegyen, mások szerint hetvenen, kiknek kétharmada kálvinista volt, szenvedéseik alatt is hajthatatlanok, részint Triesztbe, részint Nápolyba vitettek gályarabságra. Nápolyban, az oda jutott negyvenegyből a következő évben, miután három onnan is megszökött, s többen elhaltak, még harminczan valának életben, kik aztán szintúgy mint a Triesztben raboskodók, a brandenburgi és szász választó fejedelmek s Ruyter Mihály hollandi követ közbenjárására 1676-ban végre hazabocsátattak ¹⁾).

Kuruczok
s labanczok
kölesönös ke-
gyetlenkedései.

A bujdosó elégületlenek, kiknek számát az elbeszélte események egyre szaporiták, hitfeleik ezen üldöztetését számos becsapásaik alkalmával, hasonló kegyetlenséggel boszulták meg a kath. papokon, szerzeteseken és a német katonákon, kiket elfogniok sikerült. De ezekért aztán az iszonyú Kobb sem maradt adósuk. Az ily kalandoknál elfogottakat csoportosan vonatá karóba, töreté kerékbe, sütteté lassú tűzön, nyúzatá élvezen stb. A kuruczok és labanczok a legvadabb embertelenséggel dühöngtek egymás ellen ²⁾. E szörnyüségnek színhelye kivált a Tisza vidéke volt, mert a bujdosók jobbjára Debreczen s Eger táján tartózkodtak, onnan intézték becsapásaikat. Februárban (1674) Barkóczy István, szabolcsi főispán, ki Ferencz testvérével s Pálfy Miklóssal állt őrt Kobb mellett a Tiszavidéken, Nánás mellett mintegy 500 kuruczot lepett meg s fogott el; a kuruczok viszont a tavasz végén Ónodnál Pálfynak majdnem egész dandárát levágták vagy fogolylyá tették. És míg a két fél egymást így rontá, öldöklé, a föld népét ezek is, amazok is iszonyú módon zak-

¹⁾ Wagner: Hist. Leop. I, 325. Ribinyi: II, 37. Lampe (Ember Pál): Hist. Dipl. de statu Relig. Evang. in Hung. I, 80. Korneli: III, 60. kövv. Katona: XXXIV, 160. kövv. Horni: Hist. Eccl. et Pol. Lugduni Batav. 1687. Lapsánszky: Extract. brev. et verus stb. Tyrnaviae 1721. A gályarabok neveit közli Cserey Mihály 57.

²⁾ Baboesai, Rumynál: Monum. I, 42. Korneli: III, 116. 121. Wagner: Histor. Leop. I, 342.

latták, sanyargatták e hadjárataik alkalmával. Alig vonúlt el a kurucz csapat, már is a labancz had ült a védetlen nép nyakán. Megrendül a hazafi szíve, midőn e zsarlások s pusztítások leiársát olvassa az évkönyvekben. Az adók, úri munkák által már különben is módfelett terhelt nép a kuruczokat szintűgy mint az üldözésekre kiküldött, vagy különben is gyakran útban lévő katonaságot ingyen köteleztetett élelmezni s elszállítani. És akár mulatság, akár más személyes ügy volt a czél, ugy mondák, a közjóért utaznak; s még szerencsésnek tarthatá magát a szegény paraszt, ha marháit, melyeket tán az ekétől fogtak el, tüzhelyéhez bár elesigázottan, békével visszahajthatá. A gazda, kinél a német útközben megszállt vagy tanyázott, ha kifosztatni nem akart, még a közkatonának is válogatott eledellel, borral kénytelenítettett szolgálni; ki parancsának tüstént nem engedelmeskedett, a legdurvább méltatlanságokat vonta magára; azt mindazáltal a legkézségesebb szolgálatú is ritkán kerülte ki, hogy vermeiből a gabonát, ládájából megtakarított filléreit, mezejéről barmát el ne rabolják a garázdák. Még csak elhaladni is alig lehet vala mellettök gúny, szitok, bántalom nélkül. A nép már inkább félt a labancztól, mint a töröktől, tatártól. A lakosok, midőn értesültek, hogy labanczok jönnek helységökbe, hogy legalább a magok, hitveseik, leányaik személye maradjon ment a méltatlanságoktól, erdőkbe, hegyekre futottak; a vidékről, melyen gyakrabban mutatkoztak, sokan a török földre vándorlának, ott több kiméletet tapasztalván. Ha a szegény paraszt vagy bárki más, szenvedett bántalmái közben türelmét vesztvé, zsarnokait kétségbeestében megtámadta, vétkét egy büntetéssel, volt légyen az testi, vagy pénzbeli, soha sem róhatta le. Katona lévén a vádló, katona a tanú, katona a bíró, a szegény ember előbb nem szabadúlt, míg egyéb testi büntetéseken felül, utolsó filléréből is meg nem fosztatott ¹⁾).

¹⁾ Babocsay Rumynál: Monum. I, 53. kövv. Korneli Fragm. III, 310.

1674.

Lobkovitz
megbukta.

De az istenboszú elébb vagy utóbb, rendszerint eléri a gonoszokat, kik egy nemzet boldogságát, jólétét alacsony önzésöknek, kevélységöknek, vagy gyűlöletöknek áldozatává tenni nem irtóznak. Az elkülesi világ e törvényét az 1674-dik év új adattal igazolta. Azon nyomornak, mely Magyarország életerén oly emésztőleg dult, mely a politikai s vallási, polgári és társadalmi viszonyokban egyaránt rákfeneként rágódék a németnek különben is megcsónkított, meggyöngült életfáján, Lobkovitz sagan herceg, a császár fő udvarmestere s első minisztere volt jobbára kovácsa. Ő 1674-ben, oktob. 17-kén végre a császár ellenségeivel folytatott czimboráskodása miatt megbukott, s három nap múlva, — mert csak ennyi idő szabott ki neki a távozásra, — a főváros népének gúnyai, szitkaitól elárasztva kénytelenített távozni Csehországba, radniczi jószágába, mely neki lakhelyül rendeltetett. Igen csekély büntetés tetteiért, ha a lelkiösmeret furiáit is nem vitte el magányába ¹⁾).

De, fájdalom, az ország bajai, melyeknek magvát leginkább ő hintette el, már nem szűntek meg bukta után: a kölcsönös bizalmatlanság már mélyebben fészkelte, mintsem hogy könnyű lett volna a kiengesztelődés. Leopold még nem akart lemondani a négy évvel elébb kimondott azon elvéről, mely szerint más igazgatási rendszert szándékozott megalapítani Magyarországon. Ezen elv Lobkovitz megbukta után is szabályozó maradt a magyar ügyekre nézve a minisztertanácsban; és ha voltak is néhány hűtlen fiai a hazának, kik ezen elv fogamatba vételében nemcsak megnyugodtak, hanem arra még segédkezet is nyújtottak: a jogaihoz, alkotmányos szabadságához ragaszkodó nagy nemzeti többség, ha tán részben ellentállás nélkül nyögött is a kényszer erőhatalma alatt, míg azon elv el nem ejtetett, az elnyomott nemzeti jogok helyre nem állítottak, a kiengesztelődésre kezet öszin-

¹⁾ Trajano Boccalino: Der gewonnene Ausgang und plötzliche Fall des Fürsten Lobkowitz 1674. Wagner: Hist. Leop. I, 363

tén nem nyújthatott, a bujdosók visszatérni, fegyveröket letenni nem lehettek hajlandók.

1674.

Leopoldnak egyébiránt nagyon kedve ellenére vala, hogy a felvidéken folyton annyi hadat kellett tartania a becsapkozó bujdosók ellen; mert a háború, melybe 1673-ban a Németalföld birtokára vágyó XIV Lajos francia királylyal keveredett, ez évben szerencsétlenül folyt; más részről a törökök is mindinkább háborogni kezdének a végekben. Az érsekújvári törökök, az egykoron annyira magasztalt Leopoldvár daczára, a Vág völgyön keresztül Morvába, Szeziába jártak zsákmányolni, s egészen Pozsony kapuiig úzik vala pusztításaikat, míg a feldúlt vidék, hogy magának nyugtot szerezzen, be nem hódolt. A kormány, hogy a zaklatott Vágvidéket dúlásaiktól némileg biztosítsa, a selyei és semptei várakat is kénytelen lón erődítésekkel s őrségekkel jobban ellátni²⁾, mi azonban a törököt kevésbé gátolta rabló kalandjaiban. A felvidéken, nehogy az elégületlenek a Kobbtól üzött iszonyú kegyetlenségek által a becsapásokra még inkább ingereltessenek, őt végre visszahívta s a többi kapitányoknak is emberiségesb eljárást parancsolt a foglyok iránt. Ezeknek ügye törvényszéki vizsgálatnak meg, s a bűnösök csak ítélet után lakolnának. „De még ezen törvényszékek is elhamarkodták ítéleteiket, és szigorúbban mint kellett volna, jártak el birói tisztökben, többeket kerékkel, bárdal, karóba vonással ölvén el“¹⁾.

Az elégületlenek részére, kik eddigelé minden biztatások daczára sem nyerhettek a töröktől derekasabb segédelmet, 1674 őszén más felől kezdve nyíl ni kilátás a segélyre. Koributh Mihály lengyel király a mult évi novemberben meghalálózván, május 20-kán a babérkoszorús hadvezér, Szobieszky János emeltetett fel a trónra. A magyar száműzöttek a lengyelek közt járatos Lilienbergi Absolon-Dánielt,

A menekültek
összeköttetését
a külfölddel.

1) Korneli: e. h. 109. Hist. des Troubles II, 25. 30.

2) Korneli Fragm.: III, 121.

1674.

az ifjú Tökölyi Imre gróf mentorát, Varsóba küldék, körültekinteni, nem volna-e az új király a magyarok részére nyerhető? Gróf Bethune, ki a lengyel király nejének testvérét birta hitvesül, épen ekkor érkezik vala Varsóba az új királyt XIV Lajos részéről üdvözölni. Pártfogása által Absolon titkos kihallgatást nyert a királynál, ki azonban semmi egyéb ígéretre nem volt birható mint, hogy országában nem fogja ellenzeni a hadfogadást a magyarok támogatására. Melegebben fogta fel az ügyet maga Bethune, ki, a magyar követből úgy látszik, még a trón elnyerhetésére is kilátást nyervén, szeptemb. 13-kán követségének egy tagját, Beaumont Miklóst, küldé Erdélybe a hazatérő Absolonnal, igérvén egyszersmind, hogy királyánál, ki mint említők Leopolddal háborúban állott, mindent elkövetend a magyarok pártolása ügyében ¹⁾. Beaumont, utasítása szerint, oda irányozá törekvését, hogy Apafyt és a magyarokat „valamely hatályosabb mérenyletre bírja, melynek következményeitől a bécsi udvar méltán tarthasson, s mely ezt akadályozza Franciaország elleneink pártfogásában“ ²⁾.

Teleki Mihály, ki mint láttuk, eddig is minden módon pártolá a bujdosók ügyét, örömet indúlt volna a francia tanács után; de a többi tanácsurak, kivált Bánfy Dénes somlyai kapitány s a megyei hadak fővezére és Bélydy Pál, háromszéki fő királybíró s a székelyek főkapitánya, hazájok veszedelmét látták oly háborúban, melyet Erdély a Porta sükeres támogatása nélkül kezdene a császár ellen. Teleki ezóta még inkább vesztére tört a két úrnak, kik ellen már régebben megkezdte volt fondorlatait, alattomos vádaskodásai, ingerlései által egyiket a másik által ügyekezvén megrottatni. Bánfy, ki Bécshez való szításáért onnan akkoron nagy kitüntetésnek tartott bárói ezímet is nyert, de fenhéjazása által a fejedelemben, bár ez sógora volt, gyanút, a többi

¹⁾ Korneli Fragm.: 262. Szepesy Pál másolatai. Szalaynál: V, 175.

²⁾ Petrovics Okmánygyűjtem. Korneli: 167. és Cserey Mihály historiája 70.

urakban irigységet, gyűlöletet ébresztett maga ellen, e fondorlatoknak nem sokára áldozatává esett s még az 1674-ki novemberben bakó keze által mult ki ¹⁾.

1674.

E kivégeztetés súlya, Bánfy barátainak és a fejedelemsasszonynak, az elhunyt hitvese testvérének haragja, gyűlölete leginkább Bélydre nehezedett; s míg ő ezóta leginkább ezek elleni küzdelmeivel lón elfoglalva, Teleki befolyása mind nagyobb hatású lett a fejedelemre s a menekültek ügyeire. „Ő vette vala kezére a gyéplőt“. Azonban sikert ő is csak úgy várhatott a Leopold ellen kezdendő háborútól, ha fejedelme a török által erélyesen támogatatik. Ennek kieszközlését most Beaumont, a francia ügyvivő kísérle meg, ki Teleki levelével az 1675-ki februárban indult meg Konstantinápolyba ²⁾. A száműzött magyarok részéről Fabián Farkas támogatta ügyekezését ³⁾. Többet mindazáltal ezeknek sem sikerült kieszközölni Köprili nagyvezérnél, mint elődeiknek; és bár a végek basáit, kétségkívül a nagyvezér utasítása szerint, ezentúl gyakrabban találjuk is háborogni, Apafyhoz mind a mellett is csak a régi parancs ismételtetett: nyilvános háborút ne kezdjen a császár ellen ⁴⁾.

1675.

Még nem tértek vissza e követek a Portáról, midőn 1675 tavaszán újabban is egy francia ügyvivő, Akakia Rogér, találkozott Telekivel s a száműzöttek néhányával Szi-nyér-Váralján. Eddigelé Wesselényi Pál, az elhunyt nádor bátyjának fia, vala a felkeltek vezére; de mióta ő Bély Pál leányát hitvesül vette, ipjának befolyása, úgy látszik, őt is hanyagabbá tette a felkelés ügyeiben, vagy csak Teleki

¹⁾ Ld. Bánfy tragoediáját, mint azt Bethlen Mikl. nevezi, a Szalay által kiadott önéletírásában I, 393. kövv. és Cserey: 71. kövv. V. ó. Szilágyi Sánd. Bánfy Dén. kora és megöletése. Magyar Academ. Értesítő 1859. III. sz.

²⁾ Kindsberg, a Portánál lévő csász. követ tudósítása. Hammer-nál: III, 673.

³⁾ Hist. des Troubles de Hongrie. II, 35.

⁴⁾ Cserey: 70. kövv.

1675.

vádolta őt arról, hogy ezen ügyek vezérletét magához ragadhassa; mi neki, a francia követ befolyásával annyiban sikerült is, hogy ápril 1-jén egy nyilatkozvány készült Szi-nyérváralján, mely Telekit vallja a felkeltek vezérének ¹⁾. Teleki onnan a francia követtel, s Tökölyi Imre, Kende Gábor és Márton, Szalay Pál, Ketzer Menyhért s néhány más száműzött úrral Fogarasra sietett, hol Apafy a rendekkel gyűlést vala tartandó. Ápril 28-kán ott egy szerződvény készült, melyben az elégületlen urak a fejedelem segélyével 12 ezernyi hadat ígértek kiállítani, Franciaország pedig kötelezte magát, hogy azok tartására havonként 15 ezer tallért fizet, s azon felül még 6000-nyi dandárt küld segélyökre ²⁾. Ugyanazon időben Sándor Gáspár Párisba, mások a Portára küldettek követekül, kieszközleni, hogy ha maga nem segít; legalább engedje meg Apafynak s a magyar uraknak, hogy másnak segélyével kezdhessék meg derekasabban a háborút Leopold ellen ³⁾.

A menekvők
kibékítési ki-
sérlete.

De Köprili nagyvezér nem alap nélkül sejtván, hogy Erdély miatt utóbb a török is háborúba keverednék, erre sem volt rábirható. Kindsberg, a bécsi kormánynek a Portánál ügyvivője pedig már június közepén megküldé Bécsbe a francia szerződvény másolatát. Evvel csaknem egy időben érkeztek fel a hírek, miképen az érsekújvári s más végekbeli basák szokásuknál erősebben háborognak. Leopold ebből azt gyanítván, hogy a török Apafynak s a száműzötteknek végre mégis megadja az oly régóta sürgetett segedelmet, s mivel erejét a francia háború is mindinkább igénybe vette, komolyabban kezde gondolkodni az elégületlenek kiengesztelése felől. E végett még az év folytában tanácskozmányt tartatott Bécsben és Pozsonyban, hova, az udvar felszólítására, Apafy is követül küldé Csáky Lászlót. A fejedelem készségét jelenté általa közremunkálni az elégületlenek kibékítésében, ha a

¹⁾ Lacroix: État général de l'Emprie Ottom. II, 67.

²⁾ Kindsberg eszásári ügyvivő tudósítása Hammernál: III, 673.

³⁾ Korneli: e. h. 264.

császár egy részről ezek sérelmeit s panaszait megszüntetni, neki pedig az elődeitől is birt Szatmár és Szabolcs vármegyét átengedni hajlandó. De valamint ezen követelés, úgy az egybehívott hűség magyar urak véleménye sem volt inyére az udvarnak. A béke nem fog előbb állandóan visszatérni, mondák ezek egyhangúlag, míg a nádori tiszt be nem töltetik, az alkotmányos kormányrendszer helyre nem állítatik, a törvénytelen adók el nem töröltetnek, az idegen zsoldos had ki nem vezetetik, a kapitányságok és egyéb hivatalok magyarokra nem bíztatnak. „Tanácstok oda irányzik, — válaszolák a miniszterek, — hogy a ki a hajótörést el akarja kerülni, bizza a kormányt a zajongó hullámokra“. És Leopold azon intéssel bocsátá haza az urakat, hogy igen kedves dolgot fognak neki eselkedni, ha kieszközik, hogy a magyarok hűségök s engedelmességök által az idegen katonaságot fölölegessé tegyék országukban. Utóbb mindazáltal Ampringen által egy körlevelet tétetett közzé, melyben a protestansoknak vallásuk gyakorlata tekintetében némileg több szabadság, a bujdosóknak, kik fegyveröket leteszik s hűséget esküdnek, teljes bünbocsánát ígértetett ¹⁾).

Ilyféle ígéretek mindazáltal a fenálló törvénytelen kormány részéről, nem alap nélkül annak szorúlt állapotára magyaráztatván, inkább ingerlék, mint csillapíták a kedélyeket. Ampringen önkényes hatalomgyakorlata, a megvetés, melyet a hűségben állhatatos urak és nemesek iránt is számtalan alkalommal tanúsított, még azokban is mindinkább kimeríték a türelmet, öregbíték az elégtelenséget, kik eddigelé nyilván fel nem lázadtak ²⁾). A felkeltek közt némi meghasonlás támadt ugyan abból, hogy a fővezérletet, melyről Wesselényi lemondani nem akart, Teleki magának igénylő; de mind e mellett is még gyakrabban ismétlék becsapásaikat mint az

A belháború megújult.

¹⁾ Histoire des Troubles de Hongrie II, 33. 38. 41. Wagner: Hist. Leop. I, 548. Korneli e. h. 239.

²⁾ Korneli: e. h. 160.

1675.

előtt. Szatmárt, de süker nélkül, hét ezernyi seregek kísérle megvíni, melybe Wesselényi vezérlete alá Apafy is két ezernyi dandárt küldött. Majd több csapatokra oszolván, ezek egyike egészen Kassáig kalandozott, s még a horvát lovaság legelőre küldött lovait is elhajtá; azután Torna és Szádvar fizetetlen őrsége is hozzájuk csatlakozott; Bódogköt mindazáltal, bár azt hat hétig vívták, nem tudták megvenni Beeskereki Ferencztől. Egy más haduk Beregbe nyomult s az özvegy Rákóczyné javaihoz tartozó kilencz helységet dúlt és égetett fel. De Szabolcsban és Szatmárban nem szolgált nekik a szerencse: amott Barkóczy István, emitt Schmidt ezredes szalasztotta meg hadaikat ¹⁾.

Spankau kassai főkapitány juliusban meghalálozván, Strasoldó neveztetett ki helyébe. Utasítása arra kötelezte őt, hogy szelidség, kegyelemigéreték által ügyekezzen a tüzet oltani, a békét helyreállítani. De ő úgy vélekedék, hogy mielőtt a szelidebb eszközökhöz nyulna, egy érzékenyebb csapás a kuruczok ellen őket tán hajlandóbbakká tenné a kegyelemigéreték elfogadására. Mielőtt tehát a főkapitányságot átvette, Debreczen ellen intézett hadjáratot. E népes mezőváros a török hódoltságához tartozott s mintegy fő hadi szállásul szolgált a kuruczoknak. Ide szokták ők behordani nyert zsákmányukat; sokan közülök itt ütötték fel téli tanyájokat, s különben is ide menekülnek vala, midőn a császáriaktól úzóbe vétettek. A terv óhajtása szerint sikerült Strasoldónak: a semmi erődtéssel nem övezett várost meglepven, a kuruczok közül többeket elfogott, vagyonukat felzsákmányolta ²⁾. A hódoltság e sérelme miatt azonban a budai basa élénk panaszt emelt a kormánynál, melytől aztán biztósítást is vett, hogy az ellenségeskedés a határszéleken szigorúan megtiltatott.

¹⁾ Korneli: 194. Katonánál: e. k. 211. Babocsay, Rumynál: I, 50. Hist. des Troubles de Hongrie II, 43. kövv. A különben egykorú munka szerzője azonban helyismerettel nem bírván, nagy hibákba esett.

²⁾ U. a. 49. Cserey: 87. Korneli: III, 210.

Strasoldó 1676-ki februárban új tisztébe bevezettetvén, egy részről a Debreczenben elfogott Kis Ferencz és Péter, Török János és Pápay János hadnagyok által ügyekezett békére birni a kuruczokat; más részről felhívást intézett a felvidék lakosságához, s őszinte, erélyes közremunkálásra inté őket a béke helyreállításában, a kuruczok közül is mind azoknak, kik a fegyvert leteszik s hűségre térnek, bocsánatot, elkobzott javaik visszaadását ígervén ¹⁾. De egyedül intések, kegyelemigéreték nem lehettek már elegendők megengesztelni azokat, kik az elnyomott alkotmányos és vallási szabadság megfosztása s helyreállítása végett nyúltak fegyverhez, kik szívök keserűségében még ilyféle szavakra is fakadtak: „Veszsen inkább az ország, mintsem a németek rabszolgája legyen“ ²⁾.

1675.

A háború tehát 1676-ban is folyton folyt a nélkül, hogy akár Leopold, ki a francia háború miatt felesebb hadakat a felföldre nem küldhetett, a lázadást elfojtani, akár a felkeltek, kiknek összes száma alig ment többre nyolcz-kilencz ezernél, a császáriakat erős váraikból elűzni képesek voltak volna. A szerencse mindazáltal ez évben még is inkább a felkeltek fegyverének szolgált. Marceziusban Colalto ezredest Szatmárnál, később magát Strasoldót Ónodnál véres csatákban megverték, magát a fővezért is veszélyesen megsebesítették; de sem egyik, sem másik várat nem sikerült megvenniök. Kálló táján egy dandárukat Barkóczy megszalasztotta ugyan hajdúival; de számosabban térvén vissza, Schmidt ezredét megverték s abból mintegy háromszázat levágtak, Nánást elpusztították. A felkeltek ezen s több hasonló hadi mozgalmain kívül ez év folytatában a török is gyakoribb becsapásokat intézett a végekbe; s így török, kurucz, labancz egyaránt dúlta, nyomorgatta a véginségre jutott, szánandó országot. A kuruczok oktober-

1676.

¹⁾ Korneli: e. h. 212.

²⁾ Strasoldó említett körlevelében.

1676. ben még a hegyaljai szüretet is lefoglalták, kivált Rákóczy Ferencz jószágain, ki júliusban meghalálózván, két gyermeket hagyott maga után, az utóbb Aspremont gróf nejévé lett Juliannát és Ferenczet, kivel a század végén fogunk találkozni a nemzeti szabadságharcz terén ¹⁾.

A felkeltek ügyeire ennél nagyobb befolyása lett a következő években Köprili Ahmed nagyvezér ezen évi oktob. 30-kán történt halálának. A segélyígéreteket, melyekkel a bujdosókat végiglen nem szünt meg biztatni, ő azon felül, hogy őket a török földön vendégszeretőleg fogadtatá, soha sem teljesítette. E biztatások hiúsága s a francziák késedelmezése 1676 vége felé többekben annyira előlte a reményt a felkelés végsükere iránt, hogy fegyveröket letévén, hűséget esküdtek Leopoldnak. Barkóczy István úgy vélekedett, hogy ha az udvar most csak némi engedményeket tenne is a protestansok vallásgyakorlatára nézve, még többeket, a közrendűeket talán mind, el lehetne vonni a felkeltektől. E végett 1677 elején Bécsbe ment, s azt tanácslá az udvarnak, biztositáná a protestansokat legalább arról, hogy minden megyében egy templomot teljes szabadsággal használhatnak, a hivatalok betöltésénél pedig semmi tekintet nem leend a vallásra. Ennyit nem volt nehéz kieszközleni az udvartól. Barkóczy tehát megbizást nyert, alkudoznék ezen alapon a felkeltekkal. E kísérletnek az lett eredménye, hogy mintegy másfél ezeren ismét letették a fegyvert. A többiek „bárgyúságnak bélyegzék e hiszékenységet, mely őket a jezsuiták cseleibe, bárd alá, bitófára vezeti“ ¹⁾.

Leopold annál örömeőbb adta meg Barkóczynak e közbenjárásra az engedelmet, minthogy nem maradhatott titokban előtte, miképen Bethune gróf a mult nyár végén másodszer s most állandó követül érkezvén Szobieszki lengyel

¹⁾ Wagner: Hist. Leop. I, 550. Korneli: e. h. 234. Hist. des Troubles II, 53. kövv.

²⁾ Wagner: e. h. 552. Hist. des Troubles II, 61. kövv.

király udvarába, onnan mind a felkelt magyarokkal érintkezésbe lépett, mind királyi sógorát izgatja azok segélyezésére. Leopold e fondorlatokat megghiúsítandó, a lengyel kormánnyal haladék nélkül egy szövetség iránt kezde alkudozni, melynek célja lenne: egymást háborúikban kölcsönösen segélyezni, s alattvalóikat minden czimboráskodástól eltiltani a másik hatalom alattvalóival. A szövetség 1677-ben, ápril 24-kén valóban meg is kötöttetett ¹⁾. De, bár ezt a kormány ügyeiben eldöntő befolyással bíró lengyel országtanácsnál nem sikerült is megakadályozni Bethunnek: azt mindazáltal még is kieszközlé királyi sógoránál, hogy ne csak segélyt ne nyújtson Leopoldnak a magyarok ellen, hanem meg is engedje, hogy ezek segélyezésére a francia kormány költségén kéz alatt toborzást intézhessen. Ez meglévén, Forval normand nemest, egy Domokos nevű abbéval Erdélybe küldé, felhívni Apafyt s a számüzött magyarokat, hogy a harmadévi egyezkedések nyomán forma szerint kössék meg a szövetséget ²⁾.

Erdélyben a nagyravágyó, fondor Teleki Mihály idő közben már egészen kezébe vette vala a gyeplőt a gyöngéjellelű fejedelem mellett. Béli Pál, s Bethlen Miklós kiköt, miként egyebekben, úgy a magyarok segélyezésében is ellensúlyozták volt, fondorlatainak szintén áldozataivá esvén, Fogaras várában rabságra jutottak, s midőn 1677-ben márcz. 31-kén visszanyerték is végre szabadságukat, volt reá gondja Telekinek, hogy kezeik az általok aláirt térítvényben megkötve maradjanak ³⁾. Teleki e szerint ura volt a helyzetnek, s tanácsára a fejedelem Macskásy Boldizsárt, az elégületlen magyarok pedig Fábían Farkast, Absolon Dánielt, és Fajgel Pétert küldék át Varsóba, kik aztán május 27-kén a következő szerződésben egyeztek meg Bethune gróffal: Apafy s a

A menekültek
szövetsége
a francziával.

¹⁾ Ld. okmányát Lünig után Katonánál: XXXIV, 263. kövv.

²⁾ Korneli: e. h. 263.

³⁾ Bethlen Miklós önéletírása: I, 436. kövv. Cserey: 87. kövv.

1677.

számüzött magyar urak külön 15 ezernyi sereget állítanak, melyeknek fővezére maga a fejedelem, helytartója Téleki le-
szen, ki 12 magyar tanácsos és a francia követ befolyásá-
val intézendi a hadviselést; támogatásukra a francia követ
is küld egy dandárt Lengyelországból, s tapasztalt francia
tisztokról is gondoskodni fog a magyar hadak számára. La-
jos király egyelőre 20 ezer, s míg a háború tart évenként 100
ezer tallért ad segélyül a hadviselésre, a hozzá küldendő ma-
gyar követek azonban ügyekezní fognak ezen összeget fel-
jebb emeltetni. Ha a Porta Apafynak a francia közbenjárás
daczára sem engedné meg, hogy nyílt háborút viseljen Leo-
pold ellen, kéz alatt még is a szövetségesekekkel tartand; a
francia kormánynak pedig gondja lesz reá, hogy e miatt
baja meg ne gyűljön a Portával, mely iránt Erdély s a ma-
gyar urak folyton fentartani kívánják a régi kötelezettséget
s barátságos viszonyt. A szerződő felek egymás megegyezte
nélkül békét nem kötnek az ellenséggel; s Lajos király békét
kötvén, abba a magyarokat s Erdélyt is befoglalja; ha mind-
azáltal ezt kieszközleni egyáltaljában nem lehetne, a magya-
rokat kéz alatt azontúl is gyámolítandja s a kikötött segély-
pénzt tovább is fizetendi. E szerződést Apafy s a magyarok
tiz, a király 15 hét alatt köteles megerősíteni ¹⁾.

Kende, Keczer és Kutasy László a fejedelem egy kö-
vetével, úgy látszik, még a szerződés megkötése előtt Kon-
stantinápolyba mentek, az új nagyvezért, Kara Musztafát
üdvezleni s tőle az engedelmet, vagy ha lehet, segélyt is a
hadviselésre kieszközleni. Apafy öt ezer arannyal ügyeke-
zett nála kiegyengetni az útat. Az ajándokot örömmel
fogadta ugyan a kapzsi ember, ki egyébiránt már Köprili
vezérsége alatt is kedvezni látszék a magyaroknak; de
Meninszky udvari tolmács, kit Leopold a lázadók ügyekeze-
teinek meghiusítása végett egy levéllel a Portára küldött, s
az ott székelő Kindsberg ügynök ígérete, miszerint Bécsből

¹⁾ Pray kéziratai Szalaynál: V, 176. köv.

30 ezer tallérnyi ajándoknak nézhet elébe, ezek részére nyomta le a mérleget, kivált miután Nointel francia követ, kinek a szövetségesek ügyét támogatni kellett volna, gögje által oly érzékenyen megsértette a nagyvezért, hogy ez őt két csausz által még a fogadási teremből is kitaszítottatta ¹⁾.

A szövetségesek azonban mind e mellett sem hagytak fel háborús terveikkel. Mialatt Bethune a zsoldjába fogadott hat ezer lengyelt felkészíté s Boham örgróf vezérlete alatt az országba indítá: a magyarok Wesselényi Pál alatt már a nyár közepén kicsaptak, s a Hegyalját, melynek urnéja, Zrínyi Ilona, Rákóczy Ferencz özvegye, hozzájok csatlakozni vonakodott, elpusztíták; Schmidt tábornokot jul. 22-kén Lebenye mellett megverték; a következő hónap folytában Savnikot, Kézsmárkot hatalmokban ojték.

A bécsi udvar ezek hírére ismét a véres emlékeztető Kobbot nevezte ki Strasoldó helyett kassai főkapitánynyá, ki mihelyt magát tisztébe bevezettette, körleveleiben, melyekben vérveresre festett akasztófa, karó és kerék volt ábrázolva ismét karóba vonatással, kerékbe töretéssel fenyegetett mindenkit, a ki fegyveresen elfogatik, vagy különben egyetért a kuruczokkal, mit aztán többeken nem sokára végre is hajtott. Egyedül a kassai piacon 62 magyar vérzett el bakó keze által, 22-ten karóba vonattak, negyvenen, köztök kilenc híres vitéz férfiú, lefejeztettek. De e kegyetlenséget aztán a magyarok is hasonlóval viszonzták. Tokaj és Ónod közt egy német ezredet megvervén, foglyaikat, voltak légyen tiszték vagy közlabanczok, egyaránt karóba vonatták.

Kobb kegyet-
lenkedései.

E közben Boham örgróf is megérkezett két ezernyi lengyelből álló dandárával, s miután oktob. elejen a Forval által Erdélyben szintén francia zsoldra szedett ugyanannyi főből álló haddal s mintegy másfél ezer kuruczczal egyesült, Nyalábnál, Szatmárban, a Schmidt vezérlete alatt lévő császári hadat megverte. Ezer ötszáz német, köztök Herberstein,

¹⁾ Hammer: III. 694. köv. 699.

1677.

szatmári kapitány hullája fedte a csatamezőt. Boham ezután még Wesselényi Pál hét ezernyi magyar s négy ezernyi erdélyi seregével egyesült. A szövetségesek most Szatmárt, mások szerint Tokajt akarták megszállani; de mivel Kobb a Tiszán átkelt s feléjük közeledék, Ecsednél szálltak táborba, ott várandók be a támadást. De Kobb nem merte őket háborgatni; sőt midőn a császári zsoldban lévő magyarokat táborából tömegesen szökni tapasztalná, gyorsan visszakelt a Tiszán, Barkóczyt és Colaltót hagyván hátra az ellenség előnyomulásának meggátolására. De ezek Böszörménynél megverettek, két száznál többet vesztvén el soraikból. Wesselényi november közepén még Nagybányát is megvette, s hadait aztán telelőre Debreczen táján szállítá le; a lengyelek azonban, Boham ellenzése daczára, haza mentek téli szállásokra ¹⁾).

V.

Békéltetési kísérletek.

A lefolyt évben szenvedett csapások, melyekhez még a végekbeli basák több rendű betörései is járultak, az udvarnál 1677 végén ismét békéltetési tanácsokat hoztak szőnyegre. A király december 10-kén felszólítá a püspököket s az országtanács némely más tagjait, adnának külön-külön véleményyt: „miként lehetne a felvidéken egyre növekedő veszélyt elhárítani, a lázadókat engedelmességre visszavezetni“? Bársony György egri püspök, ki türelmetlenségében, a protestans hitfelekezetek üldözése által, miként fentebb láttuk, oly nagy részt vőn e lázongás felszításában, még most, kevéssel a következő januárban történt halála előtt is, folyton csak olajt kívánt volna önteni a hazát pusztító lángokra. „Nyilván való dolog, mond egyebek közt, a protestansok pártütése s összeesküvése a katolikusok ellen; ... s nem büntetheti azt szelídebben Felsőged, mint ha az országból

¹⁾ Babocsay, Rumynál: e. h. I, 55. Wagner: Hist. Leop. I, 552. Hist. des Troubles II, 67. kövv. Korneli: e. h. 279. kövv. Szirmay: Not. Comit. Zemplén. 246.

valamennyi új vallást, annyi bajok okát, szigorúan kitilt. . . Már is sokan visszatértek Luther és Calvin követői közül; . . . parancsolja Felséged a többieknek is, hogy térjenek vissza őseik vallására, s végre is engedelmeskedni fognak. . . Min Felséged elődei siker nélkül ügyekeztek, ne kételkedjék Felséged számúzni, kiirtani a felségsértőket: ezt tévén, a lázadásnak eloltja kanóczát, előli csiráját, bedugja forrását, az ősi vallást helyreállítja . . . trónját megszilárdítja“ stb. ¹⁾ A szeretet vallásának elveivel szintúgy mint a hazafiúi kötelességekkel egyezőbb volt Gubasóczy János váczai püspök véleménye, ki a történelemből merített példákkal is hosszan bizonyítgatá, hogy az önkény mindig ellenzést, a törvénytelen szigor daczos forrongást okozott ezen, egyébiránt szelíd s törvényes módon könnyen vezethető nemzetben. Emlékezteti őt Seneca mondatára, hogy a fejedelmek koronájának legszébb éke a polgárok boldogsága; a fejedelmek legdicsebb erénye a türelem s kegyelem. Csekély egyházi véleménye tehát oda czéloz, hogy a veszélyhez arányos hatalommal békebizottmány neveztessek, mely a lázadókkal őszintén egyezkedjék; a háborgások okait megszüntesse; az elkobzott javak visszaadása, a királyi kegyelem biztosítása s egyéb szelíd eszközök alkalmazása által a kedélyek ingerültségét lecsillapítsa. E bizottmány működését megelőzve, teljesítse ő felsége a vármegyéknek több ízben felterjesztett kívánatait; mert csak akkor fognak hinni, ha már nyitva látandják a kegyelem tárházát. De a szelídség, irgalom és kegyelem eszközök alkalmazásában nem szabad késni, mert a török félhold felkelőben van, hogy megfojtsa a keresztényeket; a francia kakas ébren működik, hogy szövetségeseit szaporítsa: a kereszténység hajdan erős védfalának végmaradványait is veszély fenyegeti, melyek ha ledőlnek, a szomszéd országokat is ugyanazon bajok árja borítandja el, mely Magyarországot elnyelte . . . Maga a kathol. vallás is szebb

¹⁾ Kazy: Lib. XII, 225

1677. virágzatnak induland, ha ő felségének kegyelme a békét helyreállítja ... Könyörög tehát, alkalmazza ő felsége is azon eszközöket, melyekkel elődei a belső háborgásokat mindig szerencsésen megszüntették ¹⁾).

1678. Leopold hajlott a hazafias előterjesztésekre. Mindenekelőtt Kobbot, kinek embertelen kegyetlenségei a felkelteket is hasonlókra ingerelték, s ki alatt e miatt a német tisztek már szolgálni sem akartak, a kassai főkapitányságból visszahíván, az emberséges indulatú, de a hazafiak óhajtása ellenére még is idegen Wrbna grófot nevezte ki. Majd 1678 tavaszán a hűséges főrendeket is Pozsonyba hívatá, hogy a belbéke helyreállítá. áról tanácskozzanak, Hoher birodalmi cancellárt küldvén le közéjükbe a maga biztosául. Az urak véleménye most is az volt, melyet már több ízben nyilvánítottak: vezettessék ki a német hadsereg, törültsessenek el a törvénytelen adók, adassanak vissza a protestansoktól elvett, és különben is sok helyt üresen álló templomok, tartassék országgyűlés, választassék nádor, helyeztessék vissza az alkotmányos kormányzat, és magoktól megszűnnek a zavarok.

Midőn a heves indulatú Hoher ismét s valamennyitől csak azt hallaná javasoltatni, mit már annyiszor hallott, s mindenkor ellenzett, haragra gyűlván, a magyarok ellen szitkokra fakad, őket pártütőknek, lázadóknak nevezi. A szörnyű szót néma esend követi a méltó fájdalomtól s boszúságtól elárasztott gyülekezetben. Örökségeiket a felkeltek dúlták, égették; a foglyok, még a németeknél is kegyetlenebb bánásmódban részesültek hűségök miatt, s csak nagy díjakon válthatták meg szabadságukat; kik hűségökben a király mellett fegyvert fogtak, honárulóknak, a haza ellenségeinek tekintettek. És mind ezen szenvedések díjául most a német kormány is, melyért mind ezt túrték, pártütőknek, lázadóknak bélyegzi őket! Ez már kimerítette türelmüket.

Az elbusúlt urak közül Pálffy Tamás nyitrai püspök s

¹⁾ Kazy: Lib. XII, 260.

cancellár emel szót. Inti Hochert: „ily általános és vakmerő gyanúsítással ne sértse a nemzetet, ne gyalázza nevét, melyet néhányak bűne miatt szeny nem érhet; ha valamennyien pártütők, nevezze meg őket személy szerint. Avagy tán nem szabad szólniok a hazai jogokról, kik alattvalói, nem rabszolgái a királynak? Bűn-e az, ha szabadságaikat, melyeket őseik, midőn az uralkodó házat az ország trónjára meghívták, magoknak, s utódaiknak számára fentartottak, de Hoher s a hozzá hasonlók jog és igazság ellenére megsértettek, helyreállíttatni kívánják? Vagy azt akarja-e, hogy fel se jaidúljanak, sőt meg se moczcanjanak, bár az idegenek önkénye által kifosztatnak? Mindenben megegyezzenek, mindent tapssal fogadjanak, akár törvényes, akár törvénytelen, méltányos vagy igazságtalan dolog kívántatik tőlök? Egyéb iránt ő arra mit sem hajt, hogy mit kíván Hoher a magyaroktól: a király méltányosságáról ezek jobb véleményt ápolnak magokban“.

„Boldog volna Leopold, mondá erre Hoher, ha a magyarok közül csak minden tizediket is hűnek tudná maga iránt“. — „Úgy hiszi, vág erre szavába a haragra gyűladt Pálffy, úgy hiszi, még senki sem felségsértő, ha Hoher akaratával ellenkezik, s az ő kevély parancsait megveti; ők az összes németiség közül csak az egy Leopoldot ismerik el királyuknak, kiknek a magyarokkal együtt Hoher is szolgálja. Ők nem keresnek Németországban előséget a németek felett; de azt sem tűrendik, hogy ezek Magyarországbán is elejökbe tétessenek“. Midőn pedig mérgétől mindinkább elkapatva, Hochert gazembernek nevezte, szitkokkal halmozta el, Batthyány Kristóf, főpohárnokmester, köszvénye daczára is felszökik, s e kiáltással: „távozzunk innen urak“, a teremtet elhagyja; kit aztán hangos óvások közt, hogy „nekik a felkeltekkel semmi közük, de ily gyalázatot nem tűrhetnek“, valamennyien követtek, a féktelen nyelvű minisztert egy magára hagyván¹⁾. A bajokon e szerint most sem lón segítve;

¹⁾ Korneli Fragmenta IV, 55. Katona: XXXIV, 327. Hist. des Troubles de Hongr. II, 101.

1678.

mert azt, hogy a kormány az ezen évre kivetett fogyasztási adót, némely urak közbenjáratára 200 ezer forintról 170 ezerre szállította ¹⁾, senki sem tarthatá sérelemorvoslatnak; ennél több pedig nem történt.

Erdélyi
mozgalmak.

A lengyelekből s kozákokból álló francia segélyhaddal Boham már kora tavasszal megérkezett; a hadjárat megkezdését mindazáltal késleltették az Erdélyben kiűtött mozgalmak. Bély Pál, fogságából megszabadulván, nem maradt sokáig nyugton. Számos előkelő úrral összeszövetkezvén, elvégzé velök, hogy a valamennyiöknek nyakára nőtt Telekit megbuktassák. Az összeesküdtek egyike, Paskó Kristóf, már 1677 végén a Portán járt panaszt emelni ellene, hogy Lengyelországból idegen hadakat hoz a tartományba, s a száműzött magyarokkal nyílt háborút visel Leopold ellen, Erdély nagy veszedelmére. Utóbb Bély és társai a székelyeket is felültették, hogy a Nagy-Sinkre hirdetett országgyűlésen, ha másként nem lehet, erőhatalommal kényszerítsék a fejedelmet az országtanács átalakítására; Telekit pedig és társait, kik az ország vesztére törnek, a rendek törvényszéke elébe állítsák. De az ügyes ember idején értesült e szándékról, s azt meghíusítván, Bélyt és társait a Portára futniok kényszeríté, s az oda küldött követek, Bethlen Farkas, Mikes Kelemen és Apor István által ott is oly ügyesen működött ellenök, hogy Bély hatod magával együtt a héttoronyba záratott ²⁾.

Teleki
a menekültek
vezére.

Bély megfutamlása után Apafy és Teleki biztosságba helyezettvén, ez utóbbik Nagybányánál némi erdélyi hadakat is egyesített a Boham alatt lévő lengyelekkel s a magyar száműzöttek seregével. Itt aztán, mivel Wesselényi Pál, a magyarok eddigi fővezére, a francia Forvallal támadt vizsálya

¹⁾ Pozsony megyére ebből 18324 ft. esett, mi aztán a hús, bor és sör fogyasztásából szedetett be. Leopold levele Pozsony városához 1678. jul. 6-kán. Egykorú másolat.

²⁾ Bethlen Miklós önéletirása I, 469. kövv Cserey: 97. kövv. Hist. des Troubles II. 88. kövv.

miatt visszavonúlt, a fővezérlet Teleki Mihályra bízott, úgy mindazáltal, hogy azt tizenkét tagból álló tanács befolyásával viselné. Az új vezér július 4-kén tudatta a mintegy 12 ezerre menő szövetséges hadak megindultát a megyékkel, melyekben körlevele által mindenkit felhívott, esatlakozni hozzá, kivívni hazájok, vallásuk eltiprott jogainak helyreállítását. De Teleki neve tekintélylyel, népszerűséggel nem birt az országban: a felszólítás eredménytelen maradt. A se-regnél is hamar elveszté a bizodalmat. A vezérek, értesülvén, hogy Wrbna, kassai főkapitány, mintegy öt ezernyi haddal Ungvár táján táborozik, őt Kassától, Eperjestől elmentszen-dők, seregöket a Hegyalja vidékén a Tiszán átvezették. Czéljokat mindazáltal nem érték el, mert míg Teleki Tokajt, Szerencset hasztalan vívatta, a esászári tábornok hadait sze-rencsésen visszavezette Eperjesre, Lőcsére, ott várandó be a már útban lévő Lesslie tábornokot. A késedelem Telekinek rovatván fel hibául, közte s a franczia vezérek közt viszály támadt, melynek következtében amaz, az erdélyi dandárral együtt, nemsokára visszament Kővárra ¹⁾).

A felkeltek most egy szívvel lélekkel a még csak 21 éves, de testi s lelki tulajdonai által már is kitünő gr. Tököli Imrét, az árvai, likavai, késmárki és rozembergi, most a fiskus kezén lévő uradalmak, s anyja Gyulafy Mária után Erdélyben s Mármarosban is terjedelmes javak urát, ki most mintegy 500 bujdosó nemes élén vett részt a hadjáratban, kiáltották ki fővezérökké, fejedelmökké. Az ifjú vezér, miután hadait neve, s a megyékhez intézett felszólításai rövid idő alatt 20 ezerre szaporították, Szendrőt, Tornát, Putnokot megvévén, s Kassa külvárosát fölégetvén, Lesslie tábornok ellen indúlt, s őt, bár vele ekkoron már a Wrbna alatt volt hadak is egyesültek, megverte. Míg ezután maga Murányt megvévén, roseembergi, árvai s likavai uradalmainak visszafoglalására ment, egy dandár kurucz a tályai lelkészből s

A vezérség
Tököli Imrere-
száll.

¹⁾ Korneli Fragm. IV, 30.

1678.

egri kanonokból kapitánynya lett Józsa István vezérlete alatt Morva és Ausztria dulására robogott, s ott néhány helységet elhamvasztott, míg nem őt Eszterházy Pál visszaszalasztotta. Októberben Tököli Árva megvétele után a bányavárosokra fordult, Besztercebányát, Zólyomot, Selmezet, Körmöczöt vette el, s ennek pénzverdéjében 180 ezer aranyat foglalt le. Még nagyobb értékűek valának az ezüst rudak, melyekből a maga nevére, és „pro libertate et justitia“ körirattal, azonnal pénzt veretett.

Mialatt Tököli a bányavárosokban időzék, s e közben Lévát is megvette, a bécsi udvar Szelepcsényi érsek által neki békeajánlatot tétetett. A szándok azonban nem vala komoly; csak oda ezéltott vele a bécsi udvar, hogy időt nyerjen s a felkelteket tartóztassa, míg hadainak egy része Németországból, hol a kibékülés XIV Lajossal mind valószínűbbé lett, az országba érkezik. És valóban, mihelyt ez megtörtént, Wrba és Dünewald tábornokok e hadakat haladék nélkül a Garanhoz vezették. Tököli Szentkeresztnél fogadta el az ütközetet; de több órai makacs ellentállás után mintegy 1500 emberét elvesztvén, megveretett, s a bányavárosokat is kénytelen lón a győzőknek átengedni ¹⁾.

Alku
fegyverszünet
iránt.

Midőn Tököli és Boham hadaikat a Tisza felé visszavezették, ez utóbbik levelet vőn Bethune gróftól, hirül adót, hogy a béke nemsokára megalakul Leopold és XIV Lajos között. Tökölit ez még inkább, mint a vett csapás, hajlandóvá tette elfogadni a Szelepcsényitől ajánlott s február végéig tartandó fegyverszünetet, mely alatt a béke tárgyalatnék. Az alkudozásokra Leopold Szelepcsényi mellé Schwarzenberget és Nosticzot, Tököli Szalay Pált küldé Sopronyba. De bizodalma a sükerben egyik résznek sem volt: a kormány a bevégzett francia háborúból visszatért hadai által a láza-

¹⁾ Wagner: Hist. Leop. I, 556. kövv. Korneli: e. h. 79. Csányi János krón. 40. Historie des Revolüt. de Hongrie. La Haye 1739 I., 279. És ugyanazon munka VI-dik kötetében lévő Mémoires du Comte Bethlen Niclos 305 kövv.

dást erőhatalommal elnyomhatni remélvén, igen csekély engedményekre volt hajlandó; az elégületlenektől pedig csak az elnyomott polgári s vallási szabadság helyreállítása után lehetett várni az őszinte kibékülést. A császári biztosok Tökölnek a nádorság betöltését, a protestansok szabad vallásgyakorlatát, az alkotmányos igazgatás helyreállítását érzéző kívánataira kijelentették, miképen ő felsége nem idegen betöltetni a nádorságot, de korlátozott hatáskörrel; eltörölni a törvénytelen adókat, de csak úgy, ha az ország neki évenként egy millió 700 ezer frtot biztosít; a protestansoknak megengedni vallásuk gyakorlatát, de csak oly templomokban, melyeket maguk építettek, vagy ezután lesznek a kitűzendő helyeken építendőek; azon templomok, melyeket bár mikor is katolikusok építettek, azontúl is a kathol. egyház birtokában maradván ¹⁾).

Ily alapon a békét nem lehetett megkötni: a háború tehát 1679 tavaszán ismét megkezdett. A Boham alatt lévő lengyel segélyhad a francia békekötés után, — melyben Lajos király a magyarokról említést sem tétetett, — visszahívatván, az elégületlenek magukra s a most szintén szűkebben mért erdélyi segélyre maradtak. A tavalinál azonban ez év sem lett rájuk nézve szerencsétlenebb. Lesslie, kassai főkapitány, Tornát már áprilban vívni kezdé; ekkor tetemes veszteséggel kénytelenített ugyan alóla elvonulni, de utóbb, miután Divényt Balassa Imrétől elvette, Strasoldo hadaival erősödve, Tornát s utána Szalánczot is hatalmába ejté. Szikszónál ellenben a császári had szenvedett vereséget, s ötszázan estek a győzedelmes kuruczok fogságába. Ez alatt Józsa István, a papkapitány, miután kassai fogságából, melybe a mult őszön Barkóczy hajdúitól elfogatva jutott, őreivel együtt megszökött, mintegy háromezer kuruczot összeszedvén, ápril második felében Selmeczet lepte meg, s

A háború
megújulása

¹⁾ Wagner: Hist. Leop. I, 558. Korneli e. k. 100. Hist. des révol. VI, 327. kövv.

1679.

nagy mennyiségű aranyat, ezüstöt ejtett hatalmába; majd a Szepességnek fordult, Késmárkot 3000 ftig megsarczolta, Bártfát, Kis-Szebent kifosztotta. De, miként egyszer már elébb is, a nyughatatlan ember, nem tudjuk, mi okból, megint elpártolt a kuruczoktól; miért is általok az őszön Tályán elfogatván, megöletett.

Ampringen tá-
voztá.

Egyébiránt a viszályok miatt, melyek Tököli s az ismét fővezérletre törekvő Wesselényi Pál között támadtak, a háború ezen évben nem folyt nagyobb erővel; de annál féktele- nebbül pusztította kurucz és labancz egyaránt a föld népét. És versenyt dúlt velök a mirígyhalál is, mely kora tavasztól kezdve, a tél beálltáig tizedelte az ország lakosait. A ragály félelme miatt Ampringen is kiköltözött, s magával együtt a kormányzói tisztet is kivitte az országból. Már több idő óta érezvén, hogy tiszte miatt, mely mindenkitől a szolgaság jelképéül tekintetek, minden pártszínezetű által egyaránt gyűlöltetik, többé vissza sem jött az országba, s maga is azt javaslá a császárnak, állítaná helyre az alkotmányához oly annyira ragaszkodó nemzet törvényes igazgatását ¹⁾.

Újabb békél-
keltetési
kísérletek.

Leopold ezóta komolyabban kezdé gondolkodni az el- csigázott ország megbékeltetéséről, mire most különben is kedvezőnek látszék az alkalom. Tököli, az özvegy Rákóczy Ferenczné, Zrínyi Ilona, kezére vágyván, s tőle házassági ígé- retet is nyervén, visszaküldé Teleki menyecske leányának, Apafy Miklós fiatal szép özvegyének a gyűrűt, kit magának az atya fortélyoskodásai következtében, még 1678-ban el- jegyzett volt. Már Szalay Pálnak, ki a bujdosók nevében a béke iránt Sopronyban alkudozott vala, megbízásában állott, e házasságra, melyet az öreg Rákóczyné minden módon el- lenze, kieszközölni az udvar megegyeztet s pártfogását a na- pánál. Szalay válaszul nyeré, hogy az udvar kész ugyan őt

¹⁾ Korneli: 106. Hist. Leop. I, 561. Babocsay, Rumynál: I. 65. Wagner: Anal. Scep. II, 44. Memoires du C. Bethlen Niclos. Hist. des revol. VI, 357. köv.

vágyai céljához juttatni, de csak akkor, ha Tököli már viszszeretendett a király hűségére. Tökölivel ezóta egy részről a szerelem, másról a Telekivel és Wesselényi Pállal támadt viszáljai mindinkább kívántatták a béke helyreállítását.

Így lőn, hogy midőn Leopold, Illésházy György és más magyar uraktól reábiratva, 1680-ban márczius 18-kán a béke helyreállítása végett ismét tanácskozmányt nyittatott, oda menevéddel ellátva a bujdosók közül is többen elmenének. Közmegelégedésre szolgált, hogy Leopold most két magyart, Forgách Ádám országbirót és Eszterházy Pál dunavidéki főkapitányt bízta meg a tanácskozmány vezetésével. Mindnyájan csak a sérelmek orvoslatában, a törvényes kormányzat helyreállításában, — a protestansok e fölött vallásuknak a békekötések és ez iránt alkotott törvények által adott szabadság gyakorlatának biztosításában látták az egyetlen módot, mely a háborgásoknak valahára véget vethet; ezekért könyörgének tehát újabban is a királynál.

De a német miniszterek még folyton útját állták az igazságnak. Caprara tábornok, midőn e gyűlés után, májusban, mint újdön kinevezett kassai főkapitány, az elégületlenekkel való alkudozásra is megbizatva, Lőcsére érkezett, oly utasítást, hozott magával, melyet az elégületlenek a béke alapjául el nem fogadhattak ¹⁾. Tököli tehát, miután a törököktől a neki nyujtandó segély iránt fényes ígéretekot vett, a háborút 1680-ki május végén ismét megkezdette. Két dandára, melyek egyikét Balassa Imre alatt a nagy adózások miatt szintén lázongó Morvába, másikat az ifju Petróczy alatt Sleziába küldte vala, megveretett ugyan; maga azonban szerencsésebb, Késmárkot és Lőcsét foglalta el.

E vidéken, a Kapiak várában, találkozik vele az ősz elején Sebestyén Endre, leleszi prépost s választott erdélyi püspök, Szelepcsényi kir. helytartó követe, a király nevében

¹⁾ Wagner: Hist. Leop. I, 562. Korneli: e. h. 168. Kazy: Lib. XII, 243.

1680.

békeajánlatot s azon ígéretet hozván neki, hogy ő felsége az elégületlenek kívánatait egy, e végott tartandó országgyűlésen mihamarább teljesíteni szándékozik. A követ oly hajlandónak találta őt a békére hogy, miként az érseknek írta, „az ügy szerencsés kimenetelét reményli, ha ő felsége hadi s kamarai tisztviselői a bizalmatlanság és elkeseredés magvát újabban is el nem hintik“. Tudósítá őt egyszersmind Tököli közléséből, hogy a francia udvar Akakia ügynök által vesztegetési czélból nagy becsü ajándékot küldött Erdélybe, a grófot pedig egy gazdag francia nő kezével kínálta meg; mit azonban Tököli nem fogadott el, inkább óhajtván ő felsége szárnyai alatt megnyugodni. Mondják, Tököli még katholikussá lenni is ígérkezett volna a püspöknek, ha a császár pártolása által Rákóczy Ferenczné kezét, s avval együtt uradalmait is elnyeri, melyek birtokát az öreg Rákóczyné, menyét egészen mellőzve, a mult ápril 11-kén alkotott végintézetében ¹⁾ egyenesen unokáira szállította. Sebestyén

Fegyverszünet. püspök négy hónapi fegyverszünetet kötött Tökölivel, mely utóbb 1681-ki junius végéig meghosszabbított ²⁾.

Az elégületlenek főbbjei e közben nagy búsulással látták egy részről Tököli, másról Wesselényi és Teleki között mindinkább elmérgesedni a viszályt, mely akár békére, akár háborúra hajlanék a dolog, mindig a közügy rövidségére való válandó. Mind addig nem nyugvának tehát, míg egyességet nem eszközöltek ki e főemberek között. A kibékülés Tököli és Wesselényi közt megtörténvén, reávettek Tökölit, hogy Margitára, Telekit, hogy Somlyóba mennének, onnan egymással szemben is leendők. A találkozás 1680 őszen csakugyan megtörtént, de csak színleg eredményezett békességet. A beszélgetést Somlyóban lakoma követte; „de annál kedvetlenebb, annál hitetlenebb vendégséget nem láttam“, —

¹⁾ Ld. Katonánál: XXXIV, 372. E végrendelet hamis. Ld. Zrínyi Ilona általam kiadott életét 34. l.

²⁾ Wagner: Anal. Scepus. III, 120. Hist. Leop. I, 562. Korneli: 168. Hist. des Troubles: II, 136.

ügymond a szemtanú, Bethlen Miklós. „Tököli maga borát, fött vizét itta, elébe tett czipóból jó ha tizenkét falatot evettf, a héjából azt is; étket is messzéről alól kért fel. Olyan is lön a békesség successusa, a micsodás az áldomása“¹⁾.

1680.

VI.

Hogy Leopold, kormánya néhány tagjának megrögzött ellenzése daczára is hajlandó lett végre helyt adni a magyar hűséges urak országgyűlést sürgető előterjesztéseinek, kivált onnan eredt, hogy portai ügynöke, Khunicz, már a mult évi tavasz óta hasztalan fáradozott az 1684-ben letelendő béke megújításában. A Porta nem vonakodott ugyan a kérdést tüzetesen tárgyalni a követtel; de ez a Drinápolyban tartott hat tanácskozmány után is kénytelen volt azt irni 1681 elején udvarának, miképen a Porta szemlátomást csak időt akar nyerni; hajlandónak mondja ugyan magát a béke megújítására; de a magyar elégületleneket is mindinkább biztatja, s nagy hadi készüléteket teszen, melyek, miután mindenkivel békét kötött, csak Leopold ellen lehetnek irányozva²⁾. És valóban, midőn Sebestyén püspök, mint mondók, Tökölivel találkozott, mind ennek, mind Apafinak tudtára volt adva, hogy a Porta 1681-ben tetemes segílyt nyujtand a bujdosóknak; maguk is tehát mennél jobban készülnének a háborúra. A bécsi udvar ennél fogva annál inkább ohajtá most eloltani az országban lobogó tüzet, mielőtt a török is sikra szálljon, mivel másrésről a franczia is újabb s annyi okot adott a háborúra, hogy az már szinte elkerülhetetlennek látszék. Gubasóczy János, az elhalt Pálffy Tamás helyébe kinevezett kancellár, Stahremberg Rüdiger gróffal s Hörvart Henrik báróval február 3-kán (1681) Linczből Pozsonyba érkeztek, hogy itt Szelepcsényivel, Forgách Ádámmal, Eszterházy Pállal s

1681.

¹⁾ Önéletírása: I, 519. köv.

²⁾ Khunitz tudósításai Hammernél: III, 710. 720. Wagner: Hist. Leop. I, 564.

1681.

más urakkal tanácskozzanak az országgyűlés mikénti megtartása módjairól, hogy az békét eredményezhessen. Követte ezt Leopoldnak febr. 28-kán kelt körlevele, mely által az ország rendei ápril 28-kára közönséges országgyűlésre Sopronyba egybehívtak. Eszterháznak meghagyatott, hogy sógorát, Tökölit, szintén megjelenésre indítani törekedjék. De bár ő saját fiát ígerte neki túsul állítani, a kurucz vezér, kiben a török ígéretei ekkoron már azon reményt ébreszték vala, hogy egy nagyobb szerű diadalmas hadjárat után mind magára, mind az országra nézve hasznosabban fogja a békét megköthetni, a megjelenésre nem volt reábirható ¹⁾).

A sopronyi
országgyűlés.

Leopold csak május 22-kén, három ezred fődözete alatt, jelent meg Sopronyban, s miután a gyűlést máj. 25-kén megnyitotta, a következő pontokat tűzte ki a rendek tanácskozásai tárgyaiúl: miként lehetne a belbékét valahára helyreállítani; a végeket jó karba helyezni, a hadakat, melyeknek bentartása szükséges, az országlakosok előtt tetszőbb módon élelmezni; s a hosszú háborgások alatt hanyatlásnak indult igazságszolgáltatást kellő rendbe hozni? Junius 13-kán megtörtént a nádori széknek oly rég óhajtott betöltése. Kijelölve négyen voltak: Eszterházy Pál, Erdődy Miklós, horvát bán, Kollonics János-Ulrik és Zay Endre. A köz bizodalom Eszterházyt ültette a magas tisztségbe.

Más nap Izdenezy Márton adta be a gyűlésnek „az isten dicsőségéért, hazájok szabadságáért fegyverben lévő magyar urak, nemesek és vitézlő rendek“ május 7-kén Kaposon kelt levelét. „Nem kételkedünk, — így szól a levél — hogy Nagyságtok, Kegyelmetek szinte elszomorodott szívvel érezi hazánknak annyi évek óta tartó siralmas pusztulását, nemzetünknek nyilvános romlását Minthogy isten Kegyelmeiteknek, a mi fáradságunk közbejöttével is, megengedte valahára megnyerni az országgyűlést: most az ideje, hogy nemzetünk ősi szabadságának helyreállításán és megerősíté-

¹⁾ Wagner: Hist. Leop. I, 565. Kovachich: Vestig. Com. 802.

sén, mire nézve mi evangélika vallásunkat legelőre helyezzük, ő felségénél is működjék Kegyelmetek. Bízunk tehát, hogy ezt ő felségénél oly módon intézze el Kegyelmetek, miszerint bennünket is igazi hazafiaknak ismervén el, a mi hozzájárulásunkkal, minden lelki és testi szabadságaink helyreállítására fog törekedni. Ezt pedig a régi kötések szerint elvégezvén, gondoskodjék Nagyságtok, Kegyelmetek a mi nemzetünket elnyelhető, szomszéd hatalmas török nemzet kielégítéséről; mert Isten után csak ennek kedvezése tarthatja még fenn talán szegény hazánkat. . . . Mi erről meggyőződve, e tekintetben eddigelé sem mulasztánk el semmit, ezután is minden erőnkől ügyekeznünk fogunk a hatalmas török császárnál hazánk megmaradására, csak tudjuk Nagyságtok, Kegyelmetek ebbeli értelmét s akaratát . . . Úgy intézzék tehát ő felségénél is mind a haza lelki és testi szabadságai helyreállításának, mind a török nemzet kielégítésének ügyét, hogy abban ők is, kik ezért annyi év óta oly sok nyomort szenvedtek, kikből sokan édes nemzetök szabadságáért, vallásuk szeretetéért életüket is elfogyatták, jó lélekkel megnyugodhassanak; nehogy különben végveszély érje a hazát, miért isten és világ előtt nem ők, a bujdosók, hanem a rendek lennének felelősek ¹⁾.“

A rendek jun. 18-kán kelt levelökben csak azt válaszolák, hogy miután a haza főszlopa, a nádor, már megválasztott, teljes reményük van a gyűlés jó eredménye iránt; az érdemleges választ magára a nádorra bízták. Eszterházy azt írta nekik, hogy miután a tárgyak sokkal fontosabbak, mintsem levelezés által elvégezhetők lennének: küldjenek a száműzöttek is követeket, kikkel azokat jó végre vezethessék. Mivel pedig a fegyverszünet végére jár, jelentsék ki annak meghosszabbítása iránt is kívánatukat. A nádor emberének, ki e leveleket s a menevédet követei számára Tökölinek át-

¹⁾ A Buljovszky Ferencz által kiadott Acta Comitior. Sopron. a. 1681. 1. l.

1681. adandó vala, meghagyatott, mondaná meg szóval, hogy a vallás ügye a már létező törvény szerint országgyűlés elejébe nem való; a török jó kedvének kereséséről pedig szó sem lehet ¹⁾.

A válasz nem olyan volt, hogy Tökölit s jobbára protestans párthiveit kielégíthesse. De lett volna az bár minő, arra ők már nem is építettek, miután Ibrahim budai basa májusban biztosította a pártvezért, hogy a szultán őt s pártfeleit athnamé által védelme alá fogadta, s gyámolításukat az erdélyi fejedelemnek, a moldvai s havasalföldi vajdáknak, a nagyváradai és temesvári basáknak határozottan megparancsolta ²⁾.

Tököli ennél fogva, még azon napon (máj. 20-kán) megizente Caprara kassai főkapitánynak, hogy a fegyverszünet letelte után a háborút megkezdendi ³⁾; a nádor s a rendek levelére pedig e választ iratta jul. 6-kán palyi táborából:

A felkelők tiltakozása.

„Nem vártuk volna, hogy Nagyságtok, Kegyelmetek, mostani gyűlésökben, félretévén a békéltetést, a mi nagy rövidségünkre már is hozzáfogjanak a szerződések és szabadságaink felforgatásához. Ebből látjuk, hogy Nagyságtok, Kegyelmetek levelünkben kifejezett kívánatunknak semmikép meg nem felelvén, bennünket igaz hazafiaknak el nem ismernek. A vallásügyet is, melynek elegyengetésétől függ kiváltképen a haza nyugalma, a helyett, hogy az oklevelek értelmében, ő felségével mindenekelőtt elintézték volna, mint magán dolgot félretévén, a nádorválasztásban is a mi megegyezésünk nélkül jártak el, holott levelünkben nyilván kívántuk, hogy lelki és testi szabadságunk ügye a mi közremunkálásunk mellett intéztessék el. Mi tehát ez okból Nagyságtok, Kegyelmetek törvényt sértő eljárását nem helyeselhetvén, ahhoz többé hozzá sem járulhatunk. Kijelentők azt is, hogy az

¹⁾ Bulyovszky Fer. Acta Comit. Sopron. a. 1681. 4. l.

²⁾ Pray: Epist. Proc. III, 472. 474.

³⁾ U. o. 473.

egyezkedés csak a Porta befolyásával történhetik, különben végromlás várván nemzetünkre; de annyi idő óta ennek sem látjuk semmi foganatát. A Sopronyba küldendő embereink számára is oly hitlevelek hozattak, melyekben sok a fogyatkozás: küldendő embereink majd megbizottaknak, majd felhatalmazottaknak, nem pedig követeknek neveztetnek, s nem is egyezkedésre, hanem könyörgésre hivatnak; a rendekkel való külön tanácskozásoktól pedig eleve eltiltatnak. Mind ezeknél fogva isten és világ előtt nyilván való, hogy az egyesség akadályait nem mi, hanem azok okozzák, kik e nehezégek s tétovázások szerzői voltak; s mi tiltakozásunkat ismételjük¹⁾.

E közben a két protestans hitfelekezethez tartozó rendek már megkezdték volt a küzdelmet vallási jogaik helyreállításáért. Minthogy azonban az urak közt már alig volt néhány protestans, s azok közül is jelenleg csak az egy Zay ült a felső táblánál, egy másik, Ostrosich Mátyás, csak követ által képviseltette magát; az alsó táblánál pedig a jelenlévő 134 világi tag közül, 82 katolikus mellett csak 52 protestans számláltatott; országos végzés által céljokat elérni nem remélhetvén, egyenesen a királynál sürgették sérclneik orvoslatát, mi végett hozzá június 25-kén nyújtottak be feliratot. Leopold ekkoron már nem volt Sopronyban, honnan e hónap 17-kén udvarával együtt Bécsújhelybe távozott, gr. Nostitz csehországi kancellárt és Schwartzenberg herceget hagyván hátra biztosokul. Ezek elseje jul. 3-kán tudtára adá a protestans rendeknek, hogy ő felsége csak a katolikus fél meghallgatása után adhatja ki válaszáat. A katolikusok tehát, kikkel amazok felirata közöltetett, erre válaszul szintén egy hosszú okmányt nyújtottak be a királynak. Olvasván e két feliratot, lehetetlen a hazafias kebelnek el nem szomorodnia. Mennyi szeretetlenség és gyűlölet, mennyi igazságtalanság és üldözés, emberi bírószerk elébe nem való vallási vé-

Vallási viszályok.

1) Acta Comit. Sopron 38.

1681. lemények miatt, ugyanazon haza fiai közt akkoron, midőn e hazának, hogy annyira megesonkított határait, oly nagy vesztélyben forgó nemzeti jogait s alkotmányos szabadságát, a külső s belső ellenséggel szemközt megóvhassák, valamenynyí gyermekeinek egyességére, összhangzó, lelkes közremunkálására oly nagy szüksége volt volna!

A protestansok felirata azon sérelmek hosszú sorozatát tartalmazza, melyeket 1662 óta szenvedtek, s ezen évek történelmének folyamában jobbára mi is említettünk. „Miképen templomaik, paplajjaik, iskoláik, kórházaik s azoknak alapítványai erőszakosan lefoglaltattak, részben ólakká vagy más világi czélokra fordítottak. Miképen halottjaiknak csak nagy díjak lefizetése mellett adhatják meg a szeretet és tisztelet utolsó bizonyítványait. Miképen lelkészeik, tanítóik mindenféle színes ürügy alatt házaikból kiűzettek, börtönbe vettek, hallatlan kínzásokkal faggattattak; bujtogatás, lázadás színe alatt száműzettek, vármunkákra, gályarabságra hurczoltattak; a többiek tanítói tisztökről lemondani kényszerítették, úgyhogy a nép minden isteni tisztelet nélkül barmok módjára kénytelen élni, s még a csecsemők közül is számtalan halt el keresztség nélkül. Miképen nemesek és parasztok egyaránt különféle örv alatt elfogattak, javaiktól megfosztattak, vallásukból kitérni, a kathol. papokat fizetni, katonai hatalommal is kényszerítették. Miképen a nemesek a vármegyékben birói tisztökből, a polgárok a városokban hivatalaikból kivettettek; úgyhogy együlésre is több helyt csak a katolikusok választhattak követeket. Miképen a protestansoknak, bár benszülöttek, a városokban házat venni, megtelepedni, a czéhekbe lépni nem engedtetik; az iparosok czéhjogaiktól megfosztattak, kathol. isteni szolgálatra, egyházi menetekre kényszerítették. Miképen a protestansok végrendeletei végre nem hajtának, kegyes hagyományaik más czélokra fordíthatnak stb. Kérik tehát a királyt, vessen valahára véget még ezen országgyűlés alatt királyi hatalmánál fogva e sérelmeiknek, s helyezze vissza hűséges evangélikus ren-

deit azon állapotba, melyet nekik törvények, szerződések biztosítanak ¹⁾.”

1681.

Még sokkal hosszabb a kathol. rendek felirata, melyben miután magukat igazolni ügyekeztek, azt vitatják, „hogy a protestansoktól rajtok sokkal több és nagyobb sérelmek követtettek el, mint a melyekről ők panaszkodnak. Hogy teljes jogukban állott visszavenni a templomokat, paplakokat, iskolákat, melyeket egykoron katolikusok építettek s a protestansok csak fegyverrel foglaltak el. Hogy maguk azon szerződések és törvények, melyekre a protestansok jogaikat építik s oly szívesen hivatkoznak, csak fegyvererővel esikartattak ki a mult időkben; de melyeknek az egyházi rend és számos világiak mindig ellentmondtak. És még e törvényt is maguk a protestansok szegték meg előbb. A bécsi békekötés 1606-ki 1-ső törvényezikkelye ez országban szabad vallás-gyakorlatot enged, de a kathol. vallás rövidsége nélkül, s úgy hogy a katolikusoknak is visszaadassanak, mik a háborgások közt tőlök elfoglaltattak. Ez pedig nemesak hogy nem történt, de a sérelom újabb foglalásokkal is öregbített. S így a protestansok maguk rontották meg erejét a törvénynek, melyre, mint jogaik alapjára hivatkoznak. Aztán, isten kegyelméből, más most a vallás helyzete, mint volt haddan. Egykoron ama hatalmas Thurzók, Illésházyak, Perényiek, Nádasdyak, Széchyek, Batthyányak, Rákóczyak stb. maguk protestansok lévén, saját vallásukra kényszerítették jobbágyaikat is, s templomaikról szabadon rendelkeztek. Most az urak, nemesek jobbára katolikusok, csak jobbágyaik maradván az evang. valláson. Nem méltányos-e tehát, hogy az urak, mint patronusok, vallásáé legyen a templom is, mely földjökön, jobbára az ő költségeikkel építettett? Mi a protestans lelkészek bebörtönözését illeti, csak azt válaszolják, hogy nem vallásuk, hanem lázadás, a közbéke háborgatása miatt, az érdemlettnél sokkal szelídebben bűnhesztettek.

¹⁾ Acta Comit. 8.

1681.

Átmennék aztán a protestansoktól szenvedett sérelmekre, s áradozva írják le, hogy a mit a kath. vallás gyűlöletére és sérelmére tehettek, azt, kivált a bujdosók, nem is mulaszták el végrehajtani. Hogy maguk közt katolikust semmi tisztségben nem tűrtek, igazságot nekik részrehajlólag szolgáltattak, őket általában bálványimádóknak nevezték, a superintendensek fölöttök törvénytelen hatóságot gyakoroltak, őket adózásokra kényszerítették, házasságaikat gátolták, halottjaik temetéseinél a harangszót, és szertartásokat eltiltották. Hogy még a sírokat is felverték s kifosztották, a bírákat s más tiszti és törvényes személyeket eljárásaikban gátolták, szitkokkal illették, veréssel kínozták; télnék idején, félig meztelen, lóhoz kötve hurczolták, homlokaikra keresztet metszettek, s darabokra vagdalva vetették útfélre, kutyák s más állatok étkéül. Hogy katolikus nemesek lenyírt hajjal, szakállal pelengérré állítottak; másoknak nyelvét metszették el; mások elfogatván, megveretvén, a töröknek adattak el, vagy különféle kínzásokkal ölettek meg. Hogy katolikus papok meztelenül csalányban, tövisben hengergetettek, vagy hurczoltattak az utcákon, s korbácsütésekkel kényszerítették tánczolni, tűzön keresztül ugrálni; mások, lovak gyanánt kezeiken, lábaikon megpatkoltattak; másoknak hátán dohányt vágtak, stb. stb. Ezen s hasonló kínzásokkal meg nem elégedve, az egyházi szentelt edényeket, ruhákat, magát az oltári szentséget a szentek ereklyéit, képeit, gyalázattal, csúfsággal méltatlanságokkal halmozták stb. Hogy végre a kathol. vallást annyira kiirtották, miszerint Liptó megyében csak két katolikus templom van, 46 protestans mellett; Szatmár és Szabolcs megyében, a várakat kivéve híre sincs a kath. papnak, templomnak; Zemplén, Ungvár, Bereg, Ugocsa és Abaúj megyékben alig van néhány kath. pap, s vajmi sokan a predikátorok; Szepes, Torna, Gömör megyékben, a városokon kívül, ha van is néhány, rejtőzni kénytelen, s csak életveszéllyel láthatja el hiveit. Veszprémben plébános csak öt, míg predikátor 16 van; So-

mogyban, Baranyában plebános egy sincs, a predikátorok száma amott mintegy százra, emitt ötvenre megy. Kérik ezeknél fogva a királyt, hogy nekik, „kik annyira megkisebbittettek, megsértettek és károsítottak, kellő elégtételt adni méltóztassék“¹⁾.

Leopold e kölesönös vádak után legjobbnak látta, jul. 19-kén kelt leiratában, felhívni a rendeket, hagyjanak fel e magán ügyekkel s lássanak a közbéke helyreállításához s előadásainak tárgyalásához; gróf Nostitz pedig meginté az evangélikus rendeket, nevezzenek ki kebelökből bizottmányt, mely a katolikusokéval értekezve, barátságosan intézze el e viszályokat. De a protestansok ezt nem látták czélravezetőnek, s auguszt. 1-jén egy újabb feliratban czáfolták a katolikusok vádjait. Tagadják, hogy vallásuk fegyverrel terjesztett, hogy az azt biztosító szerződéseket, törvényeket fegyverrel erőszakolták ki. Miért s mi módon növekedett az urak közt az utolsó időkben a katolikusok száma, annak fejtegetésébe cserzkedni nem akarnak; csak azt mondhatják, hogy a parasztokon kívül a nemesség s a városi lakosok nagy része az ő vallásukhoz szít stb. A katolikusok által szenvedett üklözéseket illetőleg: ám bűnhesztessék a legnagyobb szigorral, ki a kathol. egyházat megsértette; de igazságtalanságot követnek el rajtok a kath. rendek, midőn egyes protestansok kikágásait úgy adják elő, mintha azokat az összes evangélikus status követte volna el. Ők a kath. clerus vétségeit nem róják fel az összes kath. statusnak. Kijelentik végül, hogy a katolikusokkal bizottmányilag egyezkedni nem akarnak: ez máskor sem vezetett czélra, s mindig nekik kelle a rövidebbet húzniok; s nincs is mi felett egyezkedjenek: holott ők csak a törvények, szerződések igazságos teljesítését kívánják, s kérik még e gyűlés folyta alatt a királyi hata-

¹⁾ Bulyovszky: Acta Comit. Sopron. Hist. dipl. de Statu relig. evang. in Hung. Appendix 160. 163. köv.

²⁾ Acta Comit. 35. Hist. Dipl. Append 164.

1681.

Hasztalan inték őket Nostitz ¹⁾ és Schwartzenberg ²⁾ csász. biztosok, sőt maga Bruininx hollandi követ is ³⁾; ki egyébiránt szintén közbenjárt mellettök a császárnál: ök, ha ezen követ intése szerint, készek voltak is „feledni a multakat, mik másíthatlanok“, de törvényes jogaikból a jövőre engedni semmit sem akartak, s aug. 21-kén egy harmadik folyamodásukban sürgették azok biztosítását ⁴⁾. Választ erre nem nyervén, öt nap múlva a nádor által újabb, már negyedik, feliratot nyujtottak be, tétova nélkül kijelentvén, ha elégtételt nem nyernek, el vannak határozva, a gyűlést, melyen lelki szabadságaik helyreállítása nélkül részt egyéb tárgyalásokban sem vehetnek, oda hagyniok ⁵⁾. A gyűléseken eddig is igen ritkán jelentek meg ⁶⁾; most azonban egy követség által tudtára adták a császári biztosoknak, hogy mind addig végkép visszavonúlva maradnak katholikus honfitársaik gyűléseitől, míg igazságos kérelmeik nem teljesíttetnek.

Ezen erélyes kitartást azonban annyi felől történt rábeszélés, ostromoltatás mellett nem egyedül „kérelmeik igazságos voltából“ merítik vala az evang. rendek. Apaf a szultán által mellé parancsolt moldvai s havasalföldi vajdák dandáraival erősödve, augusztus végén mintegy tiz ezernyi sereggel indult meg Debreczen felé, hogy ott a nagyváradi s tömösvári basák nyolcz-, és Tököli szintannyi ezer kurucz hadával egyesüljön. A mi pedig az evangélikus rendeket kintartásra serkenté, az Leopoldot, ki aug. 18-kán udvarával együtt visszatért Sopronyba, és minisztereit végre némi engedékenységre bírta. Auguszt. 28-kán egy leiratot intézett a rendekhez, melyben bár visszatetszését jelenti az evang. rer-

1) Hist. Diplom. Appendix 161.

2) U. o. 170.

3) U. o. 172.

4) U. o. 173.

5) U. o. 175.

6) Csányi Ján. Krón. 56.

dek ama nyilatkozata fölött, de egyszersmind biztosítja is őket, hogy a vallás ügye, még ezen gyűlés folytában el fog intézteni: míg tehát ő ebben fárad, a rendek haladék nélkül folytassák a többi közügyek felett tanácskozásait¹⁾. Ezen ígérettel azonban már nem elégedtek meg a protestansok. Attól tartván, nehogy, ha a többi tárgyak bevégeztettek, az ő sérelmeik ismét orvosolatlanul hagyassanak, követeik által tudtára adták a nádornak s a kir. személynöknek, hogy ők sérelmeik tényleges megszüntetése előtt semmiféle tárgyalásban sem munkálhatnak közre. Ezen eljárásuknak pedig még az napon azt adták indokául az őket engedékenységre inteni nem szűnő hollandi követ előtt, hogy ha ők a megkezdett ösvényről lelépve, egyezkedésbe ereszkednének, kénytelenek fognának lenni, jogaik egy részét feláldozni, az lévén a barátságos egyezkedés természete, hogy a felek kölcsönösen engedjenek valamit követeléseikből, mit ők nem tehetnek²⁾.

Újabb biztosításokat nyervén, a protestansok utóbb még is csak részt vettek a többi országos sérelmek tárgyalásában, mi közben aztán míg Tököli a törökkel s Apafyval egyesülve, a háborút tényleg megkezdette, nem szűntek isten szerelmére, közönséges fenmaradásukra, vérök, fajok azonságára, családjaik üdvére kérni a többi rendeket, induljanak a hazát emésztő lángok szemléletére, s mozdítsák ők is elő az evangélikusok ügyét, a mind fenyegetőbb veszélyek legfőbb okát. Apafy serege a törökökkel s kuruczokkal legalább is 25 ezerre emelkedett³⁾, melynek Leopold, miután ellene a francia király újabban síkra kelt, és szeptember 29-kén Strassburgot megvette, bár a Soprony körül táborozó három ezred nagy része is a felvidékre küldetett⁴⁾, öt-hat ezer embert is alig volt képes ellenébe vetni.

Az ügyek ezen állásában Leopold nov. 9-kén következő

Vallás ügyi
leirat.

¹⁾ Hist. Dipl. Append 176.

²⁾ U. o. 178.

³⁾ Bethlen Miklós énéletirása I, 524. köv.

⁴⁾ Csányi János krónikája 54.

1681.

határozatot küldje le az ország rendeihez: 1. a bécsi békekötés, jelesen annak a vallást illető 1-ső czikkelye mindenben megújíttatik s erősíttetik. 2. Ennek következtében, nemcsak a katolikusok, hanem az ágostai és helvét hitvallásúak is, legyenek azok urak, nemesek, városi polgárok, a koronai szabadalmas mezővárosok lakosai, vagy végekben lakó katonák és egyéb országlakosok, vallásuk gyakorlatában háboríttatlanul maradjanak, a békezavarók szigorúan bűnhesztessenek. 3. Az ágostai és helvét vallásúak az evvel ellenkező szertartásokra ne kényszeríttessenek. 4. E fölött vallásukat is szabadon gyakorolhassák, de a földesurak — legyenek azok katolikusok vagy protestansok — jogainak fentartásával; hol a földesurak különböző valláson vannak, a templom használata azon félre marad, mely annak most birtokában van. 5. Azon helyeken, hol a vallás szabad gyakorlata megengedve van, a lelkészeket háborgatni tilos. 6. Templomfoglalásnak nfm lesz többé helye. 7. Nehogy a templomok miatt az országlakosok egymással vég nélkül pörlekedjenek, a mely vallásfelekezett valamely templomot s egyházi jövedelmet 1670 óta birtokolt, annak ezentúl is birtokában maradjon. 8. A pozsonyi evangélikusok szabadon építhetnek templomot, a külvárosban nekik kijelölendő helyen. 9. Soprony városában a vallási viszonyok mostani állapotjokban maradjanak. 10. Trencsény, Körmöcz, Besztercze, Bártfa, Lőcse, Eperjes, Kassa és Nagybánya városokban is fog nekik hely adatni templomépítésre. 11. A vármegyékben következő lesz a szabály: Vasban a lutheranusok Dömölkön és Nemescsón, a kálvinisták Felső-Örön; — Sopronyban Vadosfalván és Nemeskéren; — Pozsonyban Réthen és Pusztafödemesen; Nyitrában Szerdahelyen és Strázsán; Barsban Simonyban és Szelesényben; — Zólyomban Osztrolukán és Garanszegen; Turóczban Neczpálon és Ivánkafalván; Liptóban Hibén és Nagy-Palugyán; Árvában Felső-Kubinyban és Isztebnyén; Trencsényben Szulovon és Zay-Ugrócson; Szepesen Görgön, Toporeczon és Batizfalván; — Sárosban Keczeren, Peklinben

és Tarczán, a hely. hitvallásúak Tót-Selymesen és Balpatakon birhassanak templomokat. A többi vármegyékben, úgy a végházakban is, hol mindenütt szabad gyakorlatuk van, az állapot marad, mint van jelenleg. 12. Az urak, nemesek, váraikban szabadon építhetnek kápolnákat, imaházakat. 13. A katolikusok az országban mindenütt birván vallásuk szabad gyakorlatával, abban se jelenleg se a jövőben sehol se háborítottassanak. 14. A támadható vallási sérelmek s viszályok ezentúl soha se fegyverrel, hanem a király által a felek meghallgatása után intéztessenek el. 15. Ő Felsége komolyan inti a rendeket s minden országlakost, hogy tartózkodjanak ezentúl a más vallásbeliek gyalázásától s gúnyolásától. Ő Felsége minden alattvalóit egyaránt védelmezendi az erőszak ellen, a köznyugalom háborítóit pedig rendkülönbség nélkül fogja lakoltatni. Mind ezen engedmények azonban oly feltétel alatt adatnak, hogy ezentúl az ágostai s helvét hitvallásúak is békében, királyuk iránt hűségben éljenek ¹⁾).

Apafy, Tököli s a törökök szép seregében már felbomlott volt az egyesség. Miután Böszörmény palánkját Tököli talpasai bevágták, a várost felverték, a várdában lévő 200 német is megadta magát. „Várost, templomot elégetének; a török pökte, szidta mind fejedelmet, Telekit, Tökölit magam füle hallattára: csonka bék, ez-e a ti hütetek?“ — írja Bethlen Miklós. Menének azután Kálló alá; s a várost ott is megvén s felégetvén, a várbeli csekély német őrséget szintén megadásra kényszerítették. Tököli és Teleki közt itt megint kitört a viszály, s az első a törökkel a Tiszához nyomult előre, hogy a császáriakat harezczal kínálja meg, de mire ezeknek nem volt kedvök; Apafy és Teleki pedig, miután Szatmár-Németit öt ezer forintig megsarczolta, oktob. harmadik tizedében visszatért Erdélybe s mintha világszerte híres harezot vívott volna, diadalmenetet tarta Gyulafehérvárott. „De a minő volt a harez és győzedelem, olyan volt a

Apafy s Tököli
hadjárata.

¹⁾ Hist. Diplon. Appendix 191.

1681. idadal is, — írja Bethlen Miklós. Nekem és sok jámbornak sírt a lelkünk, mert akkor szép, jó békességre vihetjük vala a dolgot, ha olyan átkozottúl meg nem szakadoznak vala az igazgatók. De ez volt az Isten haragjának készületi a jövő itéletre“¹⁾.

Békeajánlat
Tökölinek.

A hadjárat e nyavalyás kimenete azonban semmit sem, vagy csak igen keveset változtatott az udvar s az országgyűlés eddigi irányában. Bár a veszély ezen évre elmúlt, az udvarban nem kevés aggodalmat ébresztett az, hogy a török, ki a bujdosókat eddigelé nyilván nem segítette volt, a császár portai ügyviselőjének pedig a pár év múlva letelő béke megújítása iránt némi biztatásokat adott, most nyíltan a lázadók pártjára kelt, mi kétségtelen jelül szolgált, hogy a háborút nagyobb mérvben szándékozik megkezdeni. E körülmény, kapcsolatban a francia király békeszegésével, az udvart engedékenységi hajlamában, a protestans rendeket szilárd kitartásukban továbbra is fentartotta. Mihelyt a hadjáratnak vége szakadt, Saponara Fülep, pataki kapitány, a császár meghagyásából békeajánlatot tón Tökölinek. Ismeretes lévén szenvedélye az özvegy Rákóczy Ferenezné, Zrínyi Ilona iránt, most e gyöngéd oldalán ragadták meg őt. „Ő felsége nem ellenzi a házasságot — ez volt Saponara követéségének veleje, — az országot pedig általában minden kívánataiban, s különösen a protestansokat is kész kielégíteni, remélvén, hogy a gróf nemcsak a fegyvert leteszi s hűségre tér pártfeleivel együtt, hanem a töröknél is közremunkálанд a béke megújításában“²⁾.“ Ugyanezt ígérte neki Caprara kassai főkapitány is, ki meg fegyverszünet végett tett nála lépéseket³⁾.

Tököli már szorosabban szövetkezett ugyan össze a tö-

¹⁾ Önéletirása I, 525. kövv.

²⁾ Saponara emlékirata Rödernél: Des Markgrafen Ludwig W. von Baden Feldzüge wider die Türken. I, 11. Wagner: Anal. Scép. IV, 191. Histor. Leopoldi I, 570.

³⁾ Petrovics gyűjteménye Szalaynál: V, 224.

rökökkel, mintsem hogy tőlök könnyű szerrel lehetett volna elszakadnia; a császár ígéretei mindazáltal megvették szívét. Házasságát a szeretett nővel csak a császár megegyeztével köthetné meg; mert a fejedelmné terjedelmes javai mind annak birtokában fekvének. Ehhez járult, hogy a viszály közte és Teleki közt mindinkább elmérgesedett. Legújában is Teleki nemcsak a töröknél fondorkodott, s nemcsak Apafyt bősítette fel ellene; hanem már mérget is kevertetett volna számára ¹⁾). Nem volt szabad felednie azt sem, hogy, bár a kuruczok egy kis része, kivált a kik „szegény legénységből fegyverökkel mentek vala elő, gondolván, ha Tököli leteszi magát, elesik tőlök is a sok préda“, a háborút minden módon sürgették; a nagy többség mindazáltal már sovár lélekkel várta a pillanatot, melyben tiz évi számüzöttség és harez után ősi tűzhelyéhez visszatérhet, s nem is fogja elszalasztani a jó alkalmat, feltéve, hogy, mint ígértetik, az alkotmányos és vallási sérelmek megszüntetnek ²⁾). Tököli tehát, a békére e tekinteteknél fogva hajlandó, a fegyverszünet Fegyverszünet megkötötte, és Saponara kapitányt oly válaszsral ereszté vissza, hogy mind maga a kuruczokkal együtt meghódol, mind a töröknél közbenjárand a béke megújításáért, ha ő felsége az országot s különösen az evangélikus rendeket a sérelmek orvoslatával kielégíti, az elkobzott javakat visszaadja, a 13 északkeleti megyét neki, „Magyarország részei urának“ czímével átengedi, s mind ezekre hat hét lefolyta alatt határozott választ adand ³⁾).

Midőn Tököli Saponarát e válaszsral elbocsátá, ügy- Vallási ügy. látszik, nem ismerte még a vallásügyet szabályozó november 9-ki leiratot, vagy ha ismerte is, nem tarthatá azt a császár utolsó elhatározásának, melynél kedvezőbbet ne adna a béke kedvéért. Ez azonban mégis az utolsó engedmény vala. A

¹⁾ Bethlen Miklós önéletírása I, 530.

²⁾ Cserey históriája. 132.

³⁾ Saponara emlékirata e. h. Wagner e. h.

1681. papságtól vezérlett katolikus status élénk kifogásokat tett a leirat ellen, azt az egyház nyilvános rövidségére szolgálónak állítván. Minthogy utóbb a katolikusok e leiratot nemcsak elfogadták, hanem, ellenére a protestánsoknak, annak törvénybe igtatását is nagy hévvel sürgették, nyilvánossá lett, hogy az ellenzék, melyet a katolikusok e leirat ellen eleinte kifejtettek, csak hadi csel vala, mely által a protestánsokat több engedmény követelésétől akarták visszatartóztatni; de az udvarnál mindamelllett is megtette hatását. Lehet, hogy talán magának az udvarnak akaratóból nyúltak a katolikusok e hadi cselhez a végett, hogy eljárását a protestánsok irányában megkönnyítsék s igazolják. De legyen ez bármiként, a protestáns rendek is állhatatosan megmaradtak eddigi irányukban, mely szerint a régibb törvényeket és szerződéseket kívánták érvényökben fentartani. Deczember 8-kán kelt feliratukban előterjesztették, miképen lehetetlen megelégedniök a nov. 9-diki leirattal, mely szerint számos templomjok, iskolájok, kórházuk s azok jövedelmei, melyek épen 1670 óta foglaltattak el, hagyatnának a katolikusok kezében. Még nagyobb rövidségekre van pedig az, hogy míg azelőtt, a törvények és szerződések értelmében, vallásuk országszerte mindenütt, valamennyi urak s maga a korona jószágain is szabad gyakorlattal birt, most e leirat által csak néhány kényelmetlen helyre szorítottak; a földes uraknak pedig jobbágyaik vallására nézve kényszerítő hatalom tulajdonítottak¹⁾.

Ezen, sor szerint már hatodik, feliratukat szándékosan halaszták ennyire a protestánsok. Leopold nov. 29-kén előterjesztést tőn a csehországi kancellár által, miképen harmadik nejét, Eleonora császárnét magyar királynévá is megkoronáztatni kívánja. A rendek ebben örömmel megegyeztek, s az ünnepély deczemb. 9-kére lőn kitűzve. Ezen alkalmat használták fel tehát a protestáns rendek, s a megelőző napon

¹⁾ Hist. Dipl. Appendix 202.

a császárnéhoz is nyujtának be folyamodást, kérvén őt, boldogítsa őket királynéi kegyelmének zsengeível, támogatván jogos követeléseiket ¹⁾. Reményök azonban meghiúsult. Leopold a koronázást követő napon a nádor által oly választ juttatott hozzájuk, hogy az eddigi engedményekkel megelégedhetnek, kivált miután azokat ő felsége még avval egészíti ki, hogy a templomépítésre kijelölt helyeken iskolákat is építhetnek, s halottjaik temetéseinél minden szokott szertartásaikat gyakorolhatják ²⁾.

A protestansok tehát deczemb. 17-kén kelt hetedik feliratunkban elébbi kérelmeiket újabban sürgetvén, kijelentették, hogy ha kegyelmesebb leiratot nem nyernek, a gyűlésekben többé részt nem vehetnek. S e kijelentésöknél szilárdan megmaradtak, bár a többi rendek végzéséből a törvényczikkelyek szerkesztésére törvényes büntetés fenyegetése alatt megidézttettek. A protestans rendek most nyolczad ízben is felírtak a királyhoz, elmaradásukat a gyűlésből azzal indokolván, hogy a kathol. rendek az ő sérelmeiket a többiek sorából nyolcz hónapi törekvéseik után is kihagyni, s ezáltal ezerfélekép zaklatott vallásuktól még az országgyűlési orvoslátot is megtagadni ügyekeznek ³⁾.

A király erre deczemb. 22-kén azt rendelte, hogy a nov. 9-ki leirat is törvénybe igtattassék, fenhagyatván a jog a protestansoknak, hogy nehézségeiket a jövő országgyűlésen, mely egy év múlva lesz tartandó, előterjeszthessék. De a protestansok egyáltalában nem ezt czélzák utolsó feliratukban; most tehát, nehogy a régiebb szerződések érvényüket elveszítsék, s maguk mintegy új szerződésre láttassanak lépni, a nov. 9-kei leiratban nyert engedményeket a törvénykönyvbe igtatni egyáltalában nem akarták. Minthogy pedig az országgyűlés bezárásának határnapja deczemb. 30-ra már vál-

¹⁾ Hist. Dipl. Appendix 203.

²⁾ U. o. 211.

³⁾ U. o. 215.

1681.

tozhatatlanul ki volt tűzve, a megelőző napon kilénczedik s utolsó feliratukban kijelentették, hogy a többi tárgyakban készült czikkelyeket ők is készek ugyan ő felségének megerősítés végett fölterjeszteni, de csak úgy, hogy a nov. 9-kei leiratban foglalt engedmények törvénybe ne igtattassanak ¹⁾. Leopold azonban ezt többé nem vette figyelembe, másnap a törvényczikkelyeket, köztök vallási engedményeit is szentesítvén, az országgyűlést bezárta és Sopronyból távozott. A protestansok ezen eljárás ellen a nádor s a kir. személynök előtt ünnepélyesen tiltakoztak, kijelentvén, hogy ők a vallásukat illető régibb törvények és szerződésekhez azontúl is ragaszkodnak s azoktól eltérni legkevéssé sem akarnak ²⁾.

Az országgyűlés vége.
A nádori tiszt hatásköre.

Mialatt a vallás ügye e fordulatokon ment keresztül, a többi országos sérelmek felett is folytak, s néha elég hevesen, a viták, váltattak fel- s leiratok. A nádori tiszt mindjárt a gyűlés elején betöltetvén, fenmaradt még a tisztség hatáskörének kérdése. Az ország rendei azt a régi törvény szerint teljes épségben kívánták fentartani, a kormányzóságot s helytartóságot pedig mindenkorra eltörölni. Az udvar ellenben oda irányzá törekvését, hogy ha fenmarad is maga a nádori tiszt, annak a kényuralmat korlátoló nagy hatalma tetemesen megnyirbáltassék. A jelenre nézve, bízván Eszterházy Pál ragaszkodásában és simulásában az udvar nézeteihez, — miért nemsokára az aranygyapjas renddel is feldiszítettett, megígérte ugyan, hogy őt nádori hatáskörében korlátolni nem fogja; a helytartóság eltörlését mindazáltal hallgatással mellőzte, s a rendek ismételt feliratait után végre is csak azon szerkezetben fogadta el az erről szóló törvényczikket, hogy miután a nádorválasztás által a kormányzóság szintúgy mint a helytartóság tényleg megszűnt, azoknak pecsétjei, s a nádorválasztás után kelt rendeletei a jövőre érvénytelenek; a

¹⁾ Hist. Dipl. Appendix 219. 222.

²⁾ U. o. 223.

nádor halála esetében az 1608-ki 3-dik t. cikk maradván
épségben. Szelepcsényit is hasztalan szólítá fel a felső tábla
részéről Eszterházy, mondana le a maga s utódai nevében a
helytartóságról: ő az érsekségnek szokásból származó ezen
jogát az alkotmány biztosságának áldozatúl hozni nem
akarta.

A többi főbb tárgyakra nézve a következő nevezetes
törvénycikkelyek szentesítették: ezentúl a béke s minden
Magyarországot illető ügyek a törökkel a törvények értel-
mében a magyar országtanács befolyásával tárgyalassanak;
a Portán székelő császári ügyviselő mellett magyar residens
is legyen, úgy a császári követ mellett mindenkor magyar
követ is működjék, a magyar ügyekben egyenlő hatalommal.
A végekben ezentúl az 1655-ki törvény szerint magyar őrsé-
gek alkalmaztassanak. Az idegen katonaság, a szükség most
úgy kívánván, türetik ugyan az országban, úgy mindazáltal,
hogy rendesen fizettetvén, s fegyelemben tartatván, az ország-
lakosokat ne zsarolja, s mihelyt a körülmények engedik, azon-
nal kivezetessék. Az ország szabadságát, s a nemesség előjo-
gait illető minden régibb törvények érvénye megújittatik, az
azokkal ellenkező minden újabb rendeletek örökre eltörül-
tetnek. A fiscus által elkobzott, vagy a kamarai tisztek által
a király tudtával vagy anélkül elfoglalt s eladományozott
javak egy, magyarokból alkotott bizotmány által — mely
azonban a hűtlenségi bűnök vizsgálatába nem ereszkedhetik,
— visszaadassanak. A fogyasztási s más törvénytelen adózás-
ok eltörültetnek. A magyar kamara a császáritól, a törvények
szerint, független leszen; a kincstárnoki tisztre magyar világi
úr neveztetik. A várak kapitányainak ezerféle zsarlásai,
adóztatásai s más erőszaktételei szigorúan eltiltatnak. Az
igazságszolgáltatást ezentúl kizárólag a rendes hazai tör-
vényszékek kezelendik, s azok törvénytelen parancsokkal nem
fognak korlátoltatni törvényszerű eljárásokban. Mind azok-
nak, kik két hónap letelte alatt a fegyvert leteszik s hűséget
esküsznek, a multakért teljes bűnbocsánat biztosított; s

1681. Illésházy György, ki hűtlenségi gyanúból már hosszabb idő óta fogságban tartatott, szabadon eresztetett stb. stb.

A rendek kivánták volt azt is, hogy a felségsértés büne szorosabban határozottassék meg, a fiúk, családok az apa büne miatt ne bűnhesztessenek, a rendkívüli törvényszékek előtt folyt perck megsemmisíttessenek, az általok elítéltek javai családjaiknak visszaadassanak. De az udvar ezekre nem volt hajlandó kitejeszteni a kegyelmet; s deczemb. 10-kén kelt leiratában csak azt ígerte Leopold, hogy bizottmányt fog nevezni, mely a kivégzettek örököseinek folyamodványait megvizsgálja, s e bizottmány véleményét meghallgatván, majd meglátja, mit adhat mindegyiköknek a királyi kegyelem¹⁾.

¹⁾ Bulyovszky: Acta Comit. Sopron. Corpus Juris Hung. II, 52. Kazy: Lib. XII. 258.

MÁSODIK FEJEZET.

I Leopold országglata az 1681-ki országgyűléstől Buda visszavételéig.

I.

Az alkotmány, a törvényes kormány, tiz évi kényuralom A török háború előzményei. után, főbb ágazataiban valahára helyreállítatott. De a ki nem elégitett protestansok panaszaán kívül még több egyes sérelem maradt orvoslatlanúl, s az imént érvényre jutott nemzeti jogok sem nyertek elégséges biztosítást arra, hogy a kedélyek általában megnyugodtak volna. Még sokan, a protestansok majdnem kivétel nélkül, Tököli felé fordíták szemeiket, tőle várva jogaik helyreállítását. Tökölit, ki midőn Saponárával alkudozék, őszintén látszik vala hajlani a békére, még ugyan nem volt volna lehetetlen kiengesztelni, ha az alkudozás vele folytatvatván, személyes igényei némileg kielégítettnek, s e mellett a protestansoknak is kilátás nyittatik, hogy panaszaik a jövő országgyűlésen figyelembe vétetnek. De az udvar késett Saponarát hozzá visszaereszteti; s egyrészlől a francziák folytonos izgatásai ¹⁾, másrészlől a békében prédájoktól elesendő néhány hadnagyainak rábeszélései, miszerint a török segélyével még nemcsak az általa kívánt várme gyéknek, hanem egész Magyarországnak is birtokába juthat, a nagyravagyó ifjút mindinkább „eláltaták“ s hajlandóbbá tették, folytatni a háborút ²⁾.

¹⁾ Viszonyait a francziákkal ld. Katonánál: XXXIV, 761. köv.

²⁾ Cserey históriája 132.

1682.

Ő tehát még az 1681 végén Konstantinápolyba küldé Géczi Istvánt, Radics Endrét és Tunyogi Sámuelet, — kiknek kíséretében egy álnruhába öltözött jezsuita is találtatott, s a budai és más végekbeli basákkal is mind szorosabb összekötetésbe lépett. A bécsi udvar csak akkor eszmélt ismét, midőn Khunicz, a Portánál székelő császári ügyviselő, jelentette, hogy az említett követek január 9-kén igen kedvező fogadtatásban részesültek ¹⁾. Caprara Albert, a tábornok öcsese, ezután nyomban megindított ugyan a Portára ²⁾; de ő csak májusban ért Konstantinápolyba, s csak júniusban nyert és akkor sem kedvező kihallgatást. Másrészről Saponara is csak ápril közepén tért vissza Tökölihez, Sebestyén püspök kíséretében ³⁾.

A kuruczvezér azonban, nehogy házassága Rákóczy-néval akadályt szenvedjen, ekkoron már csak színlelte a békehajlamot. Mihelyt az értekezés ezúttal bevégeztetett, ápril 28-kán a számüzött urak s nemesek fényes kíséretében Budára ment, ott Ibrahim vezérbasával a kötendő szövetség iránt bővebben értekezendő. És bár némely mérsékeltabb tanácsosai óhajták is a békét; bár Szalay Pál, ki több ízben járt el Tököli követségeiben, még ápril 30-kán is komoly előterjesztéseket tön Strasoldo tábornagnak, ne húznák-halasztanak az ügyet, mert a töröksegély már készen áll, s minden a császár gyors elhatározásától függ: Bécsben mégis késedelmeskedtek. Tököli e közben megegyezett a vezérrel a szövetség ama pontjaiban, melyek aztán Konstantinápolyban is megerősítették. Ezek biztosíták őt és pártfeleit, hogy jelenleg Tököli lesz felső Magyarország fejedelme; halála után a nemzet új királyt, de csak a protestansok közül, szabadon választhat; a magyarok s a horvátok szabadságaikban fentartatnak, s a Porta minden erejével védelmeztetnek; a mit a

¹⁾ Hammernél: III, 721.

²⁾ Hammernél: III, 720. Hist. des Revolutions de Hongr. I, 298.

³⁾ Wagner: Anal. Scep. IV, 292.

magyarok a németektől bár török segélylyel visszafoglalnak, mind az ő kezökben marad; békét a Porta soha sem fog kötni a magyarok befoglalása nélkül; az 1664-ki békepontok felső Magyarországra nézve megerősítetnek; a magyarok követői a Portán oly tisztességgel fogadtatnak, mint más fejedelmekéi; Magyarország évenként negyvenezer aranyat fizetend a Portára adó fejében ¹⁾).

Tököli három napot tölte Budán, s midőn onnan május második felében Kaposra visszatért, leendő sógora, Zrínyi János, a kis Rákóczy Ferenczel Leleszig ment vala elejébe ²⁾. Ezentúl menyekzőjéhez készüle Zrínyi Ilonával, melyre Saponára pataki kapitányt is meghívta volt, ki őt Kaposon mindjárt hazajötte után meglátogató. A menyekző jun. 15-kén nagy ünnepélylyel tartatott meg Munkácson, hova Tököli, ingó vagyonát átszállítván, a számiüzött nemesség s egy szolgálatában álló német dandár kíséretében ment vala ³⁾).

A bizodalmas és tiszteletteljes mód, melylyel Tököli Saponarát Kaposon fogadta volt, némelyekkel azt gyanítatá, hogy megtörtént köztök az egyesség; de csakhamar világossá lett a dolgok állapota. A Tököli-pártiak Munkácson még a menyekző előtt gyűlést tartának, melyben végzéssé lön, hogy a vármegyék közönséges felkelésre szólittassanak, s a kik vonakodnának, erővel is kényszeríttessenek a törökkel kötött szövetség elfogadására; a fegyverszünetnek pedig Sz. Iván napján vége szakasztassék. A kurucz gyalogság azonnal megindíttatott, hogy Harangódon táborba szálljon. Strasoldo, a császári hadak fővezére, ezekről értesülván, már junius 25-kén meginté a tizenhárom felvidéki megye nemes-

¹⁾ Szalay Pál levele Praynál: Ep. Proc. III, 480. A szövetség pontjait egész terjedelmében közli Röder e. m. az oklevéltárban. Kivonatilag a Histoire des Revolüt. de Hongrie I. 303. Han: Alt u. neu Pann. 509.

²⁾ Praynál: Ep. Proc. III, 482.

³⁾ Praynál: Ep. Proc. 483. Wagner: Anal. Scep. IV, 192. Ld. e házasságkötés részleteit: Horváth Mihály: Zrínyi Ilona élete

1682.

ségét, hogy hűségében állhatatos maradván, mihelyt Tököli a békét megszege, az ő felsége hűségében lévő városok s várakba gyülekezzenek, ott kellő védelmet találandó, különben szintén ellenség gyanánt fog tekintetni. De ugyanezen napon Madács Péter, Tököli gyalogságának kapitánya egy dandárral már Rosnyóra érkezett, s felszólítá a bányavárosokat, hogy ha javokat szeretik, két hét leforgása alatt követeket küldjenek Tökölihez ¹⁾.

A háború kezdete.

A kuruczvezér, titkárának, Szirmay Endrének tanácsára, mindenekelőtt Kassát óhajtá hatalmába ejteni, nem alap nélkül remélvén, hogy miként Bocskay, Bethlen Gábor és Rákóczy György idejében történt vala, a főváros megvétele után a többi városok s várak is könnyebben kezére juthatnak. Az említett titkár, ki a hadépítészetet Frankfurtban tanulta, s három évig lakott volt Kassán, a fellegrárnak tervét is közölte a vezérrel, állítván, ha ez előbb megvétenék, a város sem fogná magát sokáig tarthatni. Tököli a tervet elfogadta s Harsányi György és Petneházy Dávid lovas, és Madács Péter gyalog kapitányok által a Kassára vezető utakat haladék nélkül elállatta, kik is aztán nemsokára foglyukká tették a 150 gyaloggal Eperjesről Kassára e város parancsnokaúl küldött gróf Herbersteint. Ugyanakkor, jul. 18-kán, a tervező Szirmay Endre ezer gyaloggal indult meg újfalusi táborából a vállalat végrehajtására.

Szirmay ügyesen és gyorsan felelt meg a feladatnak. Míg dandárának egy része július 20-ka éjjelén a város ellen rohamot színlel vala, ő más részével a fellegrvár falait meghágja, s a parancsnokot 78 örrrel levágván, a várdát elfoglalja. Tököli a sikerről értesülvén, más nap szintén a város alá robogott s azt vívni kezdé; az ország rendeinek pedig jul. 26-kán kelt körlevelében tudtára adván, hogy az ország elnyomott szabadságainak helyreállítására a török segélyével újra fegyvert fogott, inté őket, hogy jelenleg a közönyös-

¹⁾ Praynál: Ep. Proc. 484. kövv.

ségnek már elmúlt az ideje, ragadjanak tehát ők is mindnyájan fegyvert, s jószág és fejvesztés büntetése alatt aug. 5-kén legyenek táborban; kik felhívására hajólni nem akarnának, maguknak tulajdonítsák, ha velök, mint ellenséggel fog elbánni s józágaikat porrá égetteti ¹⁾.

A 800 főből álló kassai német őrség azonban, bár a fellegrvár ágyúi is a város ellen működtek, az ismételt felhívásokra sem akarta magát megadni, a város ellen intézett rohamokat pedig vitézül visszaverte. Tököli már attól is tartott, hogy Strasoldo Lőcséről segedelmére jó a városnak; Ibrahim budai basát tehát, ki aug. 1-jén Pestről kiindulván, Ónod alá érkezett, s azt három napi heves vívás után elfoglalta, szintén Kassa alá szólította. Ibrahim aug. 11-kén megérkezvén, oly élénk tüzelést kezdett a város ellen, hogy annak lakosai, kik közül különben is számosan szíttottak Tökölihez, a feladást még most is ellenző őrséget lefegyverzék, s a bányavárosokba visszavonúlt Strasoldótól segílyt már úgy sem várható várost aug. 14-kén Tökölinek megadták. Ez más nap a városba menvén, lakosai által a vezérbasának 30 ezer tallért fizettetett, a német őrségből hatszázat, kik önként ajánlkoztak, szolgálatába fogadott; a többieket pedig tisztjéikkel s a német kamarai hivatalnokokkal együtt Lengyelország széleire kísértette, a jezsuitákat kiüzette, s a templomokat, melyek egykor a protestansok birtokában voltak, azoknak ismét átadatta ²⁾. A városban Fajgel Péter, a fellegrvárban Szirmay Endre neveztetett kapitánynya. A fő város példáját nemsokára Eperjes, Lőese, Szepesvár, Szendrő, Tokaj is követte, s az északkeleti országrész nevesebb váraiból Füleknél egyéb alig maradt még a király birtokában.

Kassa
elfoglalása.

Tököli aug. 16-kán indult ennek vívására. De bár itt Fülekvívása.

¹⁾ Pray: Ep. Proc. III. 493.

²⁾ Szirmay Endre, Kovachichnál: Script. min. I, 360. Károlyi Sándor emlékirata, ki ekkoron István bátyjával s Perényi Imrével és Ferenczcel a jezsuiták convictusában neveltetett.

1682.

vele a budai basa egész, számszerint mintegy harmincz ezernyi serege, s Apafy és Teleki is egyesült, nem vala könnyű dolog megvenni a Koháry István által hősileg védelmezett várat. A város ugyan csekély falaival nem állhatott sokáig ellent a vívóknak, s megvétetvén, lángok martalékává lett; de a fellegvárba mind halálig ellentállni szándékozott a hős kapitány. A vívókban már három ezren, köztök ezer janesár, hullottak el a falak alatt; de a két heti szünetlen türetés már ezeket is annyira megrongálta, hogy megtarthatásuk lehetetlennek látszék. A nemesek s örök tehát, kik benne még életben maradtak, nem gondolva többé a megtörhetlen lelkü kapitány ellenzésével, alkuba cserzkedtek s a várat szept. közepén megadták, s bántatlanul kivonultak; de Koháry, ki nemesak az alkut aláírni nem akarta, hanem Tökölit még szemtül szombe is szidalmakkal illette, Regécz várába vitétt rabságra.

Tököli király-
lyá nevezetik.

Másnap Ibrahim vezérbasa a táborban lévő nemességet összegyűjtvén, Tökölit a szultán nevében Magyarország királyává kiáltotta, s az athnamét, mely által török pártfogás alá vétetik s a fejedelmi hatalom jelvényeit, a zászlót, pálczát és kalpagot ünnepélyesen átadta. De Tököli a királyi czímet nem fogadta el, megelégedvén avval, hogy Magyarország fejedelmének s kormányzójának neveztessek. A vezér ezután, serege egy részét Tököli mellett hagyván, visszatért Budára; s az erdélyi fejedelemnek is, kinek a töröktől szintűgy, mint Tökölitől tapasztalt lenézetése miatt tovább táborozni nem volt kedve, megengedte, hogy fegyvereseit hazavezethesse, de csak miután a város falait azokkal lehordatta, maga pedig kilenez ezer tallért fizetett a vezérbasának. Az erdélyi fejedelem Apafy személyében minden tekintélyét, beesületét elvesztette már a török előtt ¹⁾.

Tököli sem vesztetett Fülek alatt; hanem egy dandárt

¹⁾ Bethlen Miklós önéletírása I, 530. Tököli és Fajgel levelei. Katonánál: XXXIV, 744.

nagybátyja, Petróczy István alatt Morva, Slezia dűlására küldvén, maga a bányakerületbe nyomúlt. Strasoldo, még Kassa vívása alatt Lőcséről Szent-Benedekre húzódott vissza, s augusztus 8-kán kelt levelében innen intette volt az ország rendeit, ne hajólnának Tököli felhívásaira; nemso-kára megérkeznek a császár s más szövetséges külfejedelmek hadai, őket, ha állhatatosak maradnak, védelmezni, ha eltántorodnak, szigorúan lakoltatni képesek ¹⁾. De ezen hadakat most a Rajnánál foglalkodtatá a francia király; s a felkeltek közeledtére maga Strasoldo is mind hátrább vonúlt esekély számú hadaival. Eszterházy Pál nádor már jul. 7-kén felkelésre szólította volt a nemességet ²⁾; de ez a miatt, hogy a sopronyi törvények a nádor minden sürgetései ³⁾ daczára is végrehajthatlanúl hagyattak, különben is elégületlen, e fölött pedig látván, hogy rendes haderőre nem támaszkodhatik, vonakodott táborba szállani, s hogy magát, javait a veszélytől megóvja, ha, mint nagy része téve, csak színre is, alája vetette magát Tökölinek.

Eszterházy, látván, hogy a veszélyt egyedül nemesi fölkeléssel elhárítani már lehetetlen, Kassa elveszte után, augusztus 25-kén tanácslá Leopoldnak, fogadjon mennél elébb belföldi katonákat, rendeljen közszemlét, elégítse ki a fizetetlen véghadakat, s a háborút az ellenség földére téve át, támadtassa meg Esztergamot: így még remélhető az ügyek jobbra fordúlása. De ha mind ebből semmi sem történik, egész Magyarország elvesz, s adja isten, rosz próféta legyen, rövid idő múlva Bécs alatt látja az ellenséget ⁴⁾. Pénzhiány s a magyarok iránti bizalmatlanság miatt

¹⁾ Pray: Epist. Proc. III, 498.

²⁾ Ld. Győr megyéhez írt levclét, Ráth Károly közleményéből Új Magy. Muzeum 1858. V. füz. 235.

³⁾ U. o. 238. kövv. Ez évben szept. 9-kén ülte meg Eszterházy nádor menyegzőjét Tököli Évával, Imre nővérével. U. o. 235.

⁴⁾ Opiniones et literae Pauli Eszterházy, a magy. nemz. muzeum kéziratái után.

1682.

azonban Eszterházy tanácsa mellőztetett, s Tököli minden komolyabb ellentállás nélkül hatalmába ejtő a bányavárosokat, s azokban majdnem százezer újdönvert aranyat és nagy mennyiségű drága érczet, melyből saját nevére veretett pénzt¹⁾; hatalmába Lévát is, több más apróbb várakkal. Ezek közül némelyek, hol magyar őrség létezett, reményen felül is jól védelmezték magukat, mielőtt a túlnyomó erőnek engedni kényszerültek, míg a német zsoldosok, miként Eperjesen, Lőcsén s másutt csekély ellentállás után megadták magukat. Magyarország, néhány vár, ezek közt Patak, Ecsed, Szatmár kivételével, egészen a Vág vonalig, hol a nádornak mégis sikerült némi belföldi erőt összegyűjteni, Tököli hatalmában vala²⁾.

Békealku s
fegyverszünet.

Ő, mintha előérzette volna a történeendőket, megelégedve látszék lenni a hadjárat eredményével és szívesen békében éldelte volna annak gyümölcseit, ha a békét előnyösen megkötheti. Követei, Szirmay István és Jánoki Zsigmond novemberben Bécsben alkudoztak. De mivel többet kívántak urok számára, mintsem az udvar megadhatni vélt, az értekezletnek csak fegyvernyugvás lett eredménye. Kikötöttett e szerint, hogy Tököli a Portánál a béke ügyében közbenjárand, a bányavárosokat a király kezére visszaereszti, s azokért havonkint háromezer aranyat húzand a kamarától; a még Leopold birtokában lévő Patak, Ecsed, Szatmár s más várak újabb ellátását nem akadályozza³⁾.

1683.

A kassai
gyűlés.

Tököli e közben hadait téli szállásokra helyezvén, 1683-diki január 13-kára Kassára országgyűlést hirdetett, melyre nemcsak a maga, hanem Leopold híveit is meghívta, minden-

¹⁾ Han: Alt. u. neu Pannon. 515. Tököli pénzei arczképét s e köriratot viselik: Emericus Comes Tököli de Késmark, Dux Hung. A túllapon egy kéz áll meztelen karddal s körirattal: Pro Deo ot Patria.

²⁾ Histoire des Revolüt. de Hongrie I, 301. Új Magyar Muzeum 1858. V, 242. kövv.

³⁾ U. o. 304. Han. e. h. Wager: Anal. Scepus II, 193. Egykorú másolat Szalaynál: V, 235.

kinek teljes szabadságot biztosítván szólani a közügyekről. Leopold is nemcsak megengedte híveinek a megjelenést, de maga részéről is oda küldé Hoffmann tábornari hadügyészt a czélből, hogy vagy elszakassza Tökölit a törököktől, vagy egálább gyanúba hozza őt előttök ; de sem egyik, sem másik szándok nem sikerült. Azonban Tököli sem lón képes valamennyi jelenlevőt megnyerni a török szövetség pártolására: többen, még közönyöseken, vagy a királytól elszakadni nem akarók, időt kívántak bővebb megfontolásra, s végzés nélkül távoztak, mint azt Tököli maga is kívánta. A tiszai megyék rendei azonban hódolatukat neki bemutatván, a sereg élelmezésére 50 ezer forintot szavaztak; a protestansoktól elvett templomok visszaadását megrendelték; s a fejedelem által Konstantinápolyba küldendő követhoz maguk is társakat rendeltek, kik a szultán pártfogását megköszönnék, s újabb biztosítását kérnék ki, hogy Tököli halála után fejedelmeket szabadon választhassák, jogaik és szabadságaikban sértetlenül föntartassanak, béke pedig az ő befolyások nélkül ne köttessék ¹⁾.

A nemesség nagy részének hangulatával Tököli egyáltalában nem vala megelegedve. Belefáradván a hosszú zavarokba, s félvén a töröktől is, ki most ugyan mindent ígért, de utóbb, mint a korábbi példákból gyaníták, rabigát vethet nyakokba, a nemesek inkább a törvényes útra visszatért kormánytól várták volna most bajaik orvoslatát, mint az utált török pártfogásától, s a fegyver bizonytalan szerencséséjétől. Hoffmann, az országgyűlésre jöven, az alkudozás folytatására is hozott magával felhatalmazást; s a rendek nagy részében nem is hiányzott a hajlam elfogadni az ajánlott békét ²⁾.

De a szerencsétől és nagyravágyástól elkapott Tököli,

¹⁾ Hist. des revol. de Hongrie e. h. Han e. h. 521. Hevenesy kéziratai Szalaynál: e. h. 238. kövv.

²⁾ Ezt írja Fajgel Péter is febr. 3-kán Duvernay francia követnek a lengyel udvarnál. Petrovics gyűjt. Szalaynál: V, 240.

1683.

ki előtt nem lehetett titok, hogy a Porta ez évre Leopold ellen nagy hadjáratot határozott, melynek jeléül január 2-kán a szultán drinápolyi palotájára a lófark ki is tüzetett, — már nem akart békülni. Ez volt oka annak is, hogy a békét emlegető rendeket a kassai gyűlésből eltávolíttatni kívánta. Egykoron, midőn még a nemzeti s lelkiösmereti szabadság mellett látszék küzdeni, sokan még azok közül is, kik tényleg zászlai alá nem álltak, örömmel üdvözelték az ifjú gróf felléptét; „de mióta álarzát eldobta, — mond ezen idők francia nyelven irt történelmében Rákóczy Ferencz, — a népszerűség is elszállott nevétől; Magyarorszáiban azóta csak oly párt fejének tekintetik vala, mely nemcsak a császár, hanem az országnak a sopronyi gyűlésen helyreállított törvényes kormánya ellen is fegyvert fogott. A törökkel való szövetsége őt nemcsak Európa, hanem honfitársai előtt is gyűlöltté tette: határtalan nagyravágásról vádolák őt, melynek mindent kész volna feláldozni; s felelőssé tették őt mind azon nyomorért, melyet a török háború hozand a hazára“¹⁾).

¹⁾ Hist. des Revolüt. de Hongrie I, 299. Tököli jellemrajzához igen érdekes adatokat szolgáltat Rákóczy Ferencz fejedelem azon nem rég a párisi könyvtár iratai közt feltalált nagyérdékü önéletírásában is, melyet „Confessiones“ czím alatt, latin nyelven részint grosboisi remeteségében, Páris mellett, részint Jenikőben, Törökországban írt, s az akadémia tört. bizottsága most készül kiadni.

Olvassuk e kéziratban, melyben a fejedelem istenhez tett gyónás alakjában beszéli el életét: „Látod ó uram, hogy zavartak a képek mindenekről, mik velem gyermekkorom első éveiben történtek. Nagyanám haláláról, mint valamely álomról, csak alig emlékezem, kiért azonban irgalmadat alázatosan kérem. De anyám második menyeközjéről is gróf Tököli Imrével, alig tartottam meg egyebet emlékezetemben a vendégség dús voltánál, mely a nemzet szokása szerint ünnepelesen, sok ivással s pompával ment végbe. Boesánatot kérek tehát felségedtől mind azokért, mik abban neked méltán nem tetszettek; távol legyen tőlem, hogy neked gyónva azon vakmerőségeket elbeszéljem, a melyeket ezen házasságnak indokairól, mely, emberi módon szólva, házamra nézve felette szerencsétlen vala, s melyre kegyes emlékü anyámat, mint az

Népszerűségének elvesztét elég alkalma lőn magának 1683.
 is tapasztalnia a tályai gyűlésen, melyen május második felé-A tályai gyűlés
 ben 19 vármegye követei voltak jelen. Tököli itt azt kívánta,

azon idők dolgait értő emberek vélekedtek, a császári udvar javaslatai indíták, hogy Tököli szívét e házasság által, mely az ő reményeit és sorsát meghaladta, megnyervén, a fegyver letételére bírják. De tartózkodom ezekről gondolkodni s írni, mik életem történetéhez tartoznak; mert, hiszen, nem az embereknek beszélek, hanem neked, ó szivek és vesék vizsgálója, ki mindezt jobban tudod mindenkinél. E keveset is csak azért emlitem, hogy különös figyelemmel imádjam gondviselésed titkait, mely által a következő időkben csodásan s valóban bámulatosan tartattam meg. E helyen kell megemlítenem azon különös esetet is, mely kevés idővel a te szolgálódnak (anyámnak) eljegyzése előtt történt; mert talán egyike volt azon előérzeteknek, melyek által a te végtelen irgalmad az embereket a dolgok bal kimenetelére figyelmeztetni szokta. Az elég magas sziklahegyen épült Munkács várában időzénk, és mivel azon kegyes, hozzád ragaszkodó szolgálód anyai kötelességének tartá gyermekeit tehetsége szerint ápolni, és saját ágyában, oldala mellett lefektetni, egy napon, midőn néném és én már fekvénk, a szokottnál tovább imádkozék, és imádságát végezvén, közénk feküdt. Komornája is, ki ugyanazon szobában szokott hálni, míg úrnője már aludt, imádsággal foglalkozék; de még azt nem végzé el, midőn esetleg az ágyhoz közel álló asztal alatt egy kigyót, mely e mászó állatok rendes nagyságát meghaladta, pillanta meg; és míg látványa valóságáról az éji világnál kétkedik, a kigyó lassú mozgással az ágyhoz közelít. A komorna a kigyó látásától megijedve s tanácstalan, és tudván azt is, hogy anyám az e nemű állatoktól iszonyodik, sem elűzni, sem megtámadni nem merte azt. De midőn végre látá, hogy a kigyó az ágyra emelkedik, félénk sikoltással anyánkat álmából felébreszté. Ez tüzet gyanítván, nénémet felkarolva, s engem ott hagyva az ágyból kiszökik, s meglátván a kigyót, a szobából kirohan. Míg az ajtónál fekvő cselédek megérkeztek, én magam maradtam a kigyóval. Akár esetleg, akár a te rendeletekből történt ez, uram, a jövőben eléggé meggyőződénk, hogy anyánk. a te szolgálód, férje képeben kigyót fogadott be ágyába, kivel mégis utolsó lehelleltéig annyi türelemmel, alázatossággal és házassági, vagy inkább, előtted is, uram, merem mondani, szolgálai viszonyban élt, hogy valóban méltó volt a házasnő példányképeinek tartatni. Homályos ugyan ezen esetről is emlékezetem, de mégis merem azt felemlíteni, mert annak minden részleteit többször hallám ismételtetni mind a komorna, mind a

1683.

hozzanak a rendek végzést, hogy a nemesség személyesen üljön fel, és a megyék 20 ezer emberének két hónapra elégséges lisztet és húst szolgáltatassanak ki. De a rendek a még mindig titokban tartott athnamét kívánták mindenek előtt

nálamnál négy évvel idősb nénemtől. A te jobbod védelme által történt, hogy azon kigyó (mert a te színed előtt sem félek e néven nevezni mostoha apámat) nem ártott sem testem-, sem lelkemnek, bár ezt is, amazt is gyakran megkísérlé, hogy engem, házam utolsó esemetéjét útból eltévén, s a házamhoz örök joggal tartozó várakat s uradalmakat magának eltulajdonítván, Magyarországot s koronáját, melyre vágyott, elnyerhesse s megtartathassa. Erre ezélnának valamennyi, jobbára lutheranus tanácsosainak is tanácsai, kik engem egyetlen figyermeket, s nemzetségem fénye által az orthodox vallás főtámaszának tekintvén, felekezetőkre áttéríteni vagy elveszteni kívántak. Mily boldog voltam volna, uram, ha már érettebb elmével felajánlhattam volna neked mindazon nyomorúságokat, melyekkel kilencz éves koromig terheltettem, hogy gyermeki létem meggyöngíttetvén, elveszszek. Jó ürügyül szolgált erre az, hogy engem minden utaiban s hadi munkálataiban, a hőségben és hidegben, gyakran szomjazót, még gyakrabban éhezőt és didergőt magával hordjon. Anyám, ki gyöngéden szeretett, részint nem tudta, részint nem hitte nyomorúságaimat, vagy türte férjének minden akaratát, melyet megváltoztatni nem birt. Csak te védél, istenem, midőn a törökök és tatárok seregeiben hurczoltattam, kik nagyatyámnak ellenök intézett hadakozása miatt házamba nehezelték. Gyakran alattomban a vallásomból való kitérésre kísértettem, bár tanítóm, Badini János, jó keresztény, hozzád és hozzánk is csatlakozó férfiú, tehetsége szerint védett, s magam is védtem magam, vagy inkább — boesáss meg ó uram, hogy tévesen szóltam — te bennem lévén, védtél engemet s tettél állhatatossá a hitben. És még midőn erőszakosabb eszközökhöz nyultak is, te adtál nekem erőt, hogy ellentálljak ama nyomorúságoknak, te fődél be engem a földön, hótól ellepve fekvőt s didergőt, te enyhítél egy ital vízzel engem gyakran szomjazót, s egy darab kenyérral midőn éhezém. Mind ennek daczára magmaradt egészségem, s megerősödött gyöngye testem. Végre komornyikomnak Körösy Györgynek hűségét kísértették meg kastély s nagy birtok ígéretével, hogy méreggel étessen meg. De akkor is a te kezéd védett meg; mert ő iszonyodva utasítá el az ajánlatot, és mivel te, árvák atyja, hűségét megtartád, gondját s vigyázatát növeléd, ő maga lett szakácsom s mindenem, de e miatt éhségem s nélkülözésem is gyakoriabbá lön⁴.

kihirdettetni, látni akarván, nem áldoztatott-e fel abban a török pártfogásáért az ország függetlensége? És midőn az tőlök megtagadtatott, ők sem szavazták meg a személyes felkelést, s mind össze is csak négyszáz szekeret, négyezer mérő gabonát és 600 vágómarhát ajánlottak segélyére. De a nemvárt ellenzék haragra gyulasztá az ifju férfit, Tizenkét esztendeje hogy bujdosik, — válaszolá a rendeknek — s isten őt úgy segítse, valaki fel nem ül, nemesak jószágával, hanem életével is fog fizetni. Ő már kidőlt a gyermek korból, s megmutatja, hogy ura, fejedelme az országnak . . . A rendek eloszolhatnak, nincs többé rájuk szüksége; már nem kéri őket, hanem biztosai által maga fogja kivettetni mindenik megyére a mivel tartozik“. Ez más napon meg is történt; biztosai meghagyták a megyéknek, hogy jun. 6-kán ezer négyszáz szekér, ugyanannyi vágó marha s tizennégy ezer köből liszt Vizsolynál készen álljon a hadak számára ¹⁾. Az ifju vezér parancsai néma hódolattal fogadtattak; a félelem elfojtá az ellenzékot; de népszerűségét, a mi belőle még volt is, sirba vitte gögje, önzése s önkénye.

E közben a bécsi udvar, mind kétségtelenebb hírt vé- Leopold készü-
vén Caprara Albert követtől, miszerint IV Mohammed szul- leteli
tán, be sem várva a még csak egy év múlva letelendő béke a háborúra.
végét, 1683-ban nagy hadjáratot intézend a császár ellen, szintén komolyabban kezde gondolkodni a veszély elhárításáról. Eszterházy nádor felszólíttatott, tanácskoznék e végett a dunai részek előkelőbb uraival; a pápához, a német birodalom fejedelmeihez, a lengyel királyhoz követek küldettek, azokat szövetségre, segélynyújtásra hívandók fel.

Eszterházy már január 16-kán, s újabban febr. 8-kán beadta véleményét az ország részéről kiállítandó haderő iránt. Amarra nézve biztosítá az udvart, hogy az urak életöket s verőket felajánlották, s részökről öt ezernyi seregre lehet számítani. E mellett a személyes felkelés iránt korán kiadan-

¹⁾ Szalay : V, 244.

1683.

dók a rendeletek; a magyar véghadakból pedig szintén nem megvetendő dandárt lehet összegyűjteni. De kéri a királyt, intézkedjék valahára erélyesen, hogy a benlévő idegen had féktelensége és zsarolása, mely a népet kétségbeejti s a közszolgálatra benne minden kedvet elöl, korlátoltassék ¹⁾).

XI Incze pápa január 20-kán kelt levelében isten szerelmére kérte, intette XIV Lajos királyt, vegye szívére a kereszténység ügyét, s fogjon ő is fegyvert a török ellen, ki azt most végveszélylyel fenyegeti; vagy legalább hagyjon fel Németország háborgatásával, hogy Leopold, ez oldalról biztos lévén, minden erejét a kereszténység védelmére egyesíthesse ²⁾. A francia király nem volt ugyan hajlandó sikrá szállni a törökkel; de legalább megszűnt fenyegetni a Rajna vidékét, s megszűnt gyámoltani Tökölit is, kitől mióta az ő befolyása alól a töröké alá került, végkép megvonni kívánta segedelmét ³⁾.

Waldstein gróf és Zierovszky császári követek Szobieszky János lengyel királynál teljesen céljokat érték. Márcz. 31-kén egy szövetségi okmány iratott alá, mely szerint a szerződő felek kötelezték magokat, hogy egymást a török ellen kölcsönösen segíeyzzék; a lengyel király 40 ezernyi sereggel ígérkezett Leopold hadaihoz csatlakozni, ha a török Bécsset ostromolná; a császár pedig hadi költségek fejében egy millió 200 ezer frtot kötelezett lefizetni szövetségesének ⁴⁾. A bajor és szász választó fejedelmek példájára, s a pápa sürgetéseire a birodalom többi fejedelmei és rendei is bőséges segedelmet ígérének.

„A dolgok ezen állásában a bécsi kormánytanács minden egyezkedést megszakasztja Tökölivel, kivel ezóta csak büszkén s megvetéssel kezdének beszélni. Ez vala rendes modora e kormánytanácsnak: bőkezű volt az ígéretekben, míg félt,

1) *Opiniones et litterae*, Szalaynál: V, 237. kövv.

2) Lünig: *Litterae Proc. Europ.* III, 1.

3) Petrovics gyűjtem. Szalaynál: V, 540.

4) *Katonánál*: XXXV, 13. kövv.

csökönös az engedményekben, ha félelme megszűnt. Valószínűleg ez gátolá Tökölit is, hogy kezet nyújtson az egyesítésre¹⁾. A nádor maga is ellenzé, febr. 8-kán benyújtott véleményében, a követelt engedmények megadását; és ha tán hajlandó volna is a fölség őt a pusztá hercegi czímmel felruházni, méltányosnak látná, hogy elébb még ő, a nádor, diszítették fel e czímmel, mint a felség híve s helytartója. Ez által ő is képesebbé téteték nagyobb tekintéllyel lépni föl a lázadás elfojtására, Tökölinek is értésére adatnék, hogy a császár s nem a szultán az, ki hercegi czímet osztogathat. Adjon a felség az ő rendelkezése alá százezer forintot, ő avval Tököli katonáinak nagyobb részét a császári zászlók alá vonandja; járjon ki Barkóczynak s ő felsége egyéb híveinek is zsoldosok fogadására egy kis pénz: rövid idő múlva magára marad Tököli.

És ezen tanácsaihoz képest márcz. 18-kán felhívást bocsáta szét a megyékben, tudtára adván a nemzetnek, hogy „a török újra feni fogát édes hazánk ellen; de a király ő felsége is készen fogadja őt számos hadaival, melyhez több keresztény fejedelmek segélyhadai is járúlván, el van határozva a pogány ellenségnek nemcsak ellentállni, hanem őt saját birodalmában is megtámadni. Eljött az ideje édes hazánk felszabadulásának a pogány járma alól, ragadjon tehát mindenki fegyvert, s mutassa meg igaz magyarságát, hazájához való köteleességét; a ki szintén eltántorított volna is némelyek álnok praktikája és szabadságot ígérő, de végső rabságunkra czélzó szavai által, hajóljon vissza a király hívségére, most lévén egyszer nemzetünknek szép alkalmatossága, hogy az egész kereszténység előtt, mind Isten dicsőségére, mind királyunk s hazánk szolgálatjára, mind magunk becsületére, örök dicséretre méltó régi vitéz magyarságát megmutassa. Legyen tehát készen mindenki, hogy újabb felhívásra a zászlók alá gyűlhessen²⁾).

¹⁾ Histoire des Revolut. de Hongrie I, 305.

²⁾ Opiniones és litterae P. Eszterházy Szalaynál: V, 240. kövv. és 246. kövv.

1683.

II.

Eszterházy Pál nádor, nem is sejtve szavainak horderejét, jóslatot monda nemzetének, felhívása eme szavaiban: „Eljött az ideje édes hazánk felszabadulásának a pogány járma alól!” A tizenhat éves háború, mely 1683-ban vette kezdetét, — mert eddig be nem vallva, a béke megszegését, nem saját nevében, csak mint Apafy szövetségese, küldé be hadait a török, — valóban szabadulást hozott édes hazánkra a pogány járma alól. Hogy ezen nagy esemény indokait s rugonyait világosabban beláthassuk, nem lesz fölösleges, itt egy futó tekintetet vetni mind a török birodalom beltörténetére, mind Magyarország feletti uralmának viszonyaira.

A törökök belviszonyai a 16 éves háború kezdetén.

Az ozmán birodalom rémítő hatalma, mely I. Szulejmán alatt (1520—1566) érte el tetőpontját, leginkább katonai szervezetéből származott, s ennek hanyatlásával szükségkép sülyednie kellett e barbár hatalomnak is, mely egyedül anyagi erőre támaszkodva, a szellemi emeltyűket teljesen nélkülözte, sőt háborút izent minden emberi haladásnak, műveltségnek. Hadi ereje, mint tudjuk, főleg a jancsárok és szipahik, gyalog és lovas zsoldosok, testületében állott, mely kasztszerű testületek törökökké nevelt keresztény gyermekekből, kiket vagy rablottak, vagy tizedül szedtek a meghódított népeknél, nyerték rendszeres pótlásukat. Született török jancsárrá, szipahivá nem lehetett; magoknak a jancsároknak és szipahiknak pedig gyermekeik nem voltak, nősülniök tiltva lévén. Zsoldjuk eleinte kész pénzből, majd, midőn hódításaikat Európában egyre szaporították, hűbérül nyert jószágokból állott, melyeknek haszonbéréből húzták díjokat. Ezen hadi testületek, melyeknek sem hazájok, sem családjok nem volt, melyek a harczot, hódítást ismerték egyedüli hivatásuknak s érdeköknek, az egész XV- s XVI-dik században s a következőnek egy részében, hadi tudományra, fegyvergyakorlatra, vitézségre nézve páratlanok voltak Európában.

Nem csoda, ha szegény s a külföldről eléggé nem támogatott nemzetünk egy maga e hatalomnak mind végiglen nem birt ellentállani; s megfáradva, megfogyva százados harczi alatt, végre nagy részben hódolni kényszerült; sőt midőn törvényes uralkodói részéről nemzeti léte, lelkiösmereti s alkotmányos szabadsága veszélylyel fenyegettetett, nála keresett menedéket s védelmet.

De a török hatalom túlnyomólag erős, félelmes csak addig maradhatott, míg hadi rendszere s kivált ama két testület szervezete épségben állott fenn: ennek hanyatlása amannak sülyedését is maga után, vonta. E hadi szerkezet hanyatlása, — mely azonban még sokáig észrevehetetlen maradt, I Szulejmán azon rendeletével kezdődött, mely némely hadi szolgálatra képtelen, vagy a határok őrzésére küldött jancsároknak, szipahiknak a nősülést megengedte. A példa hamar követőkre talált: neinsokára valamennyi jancsár nőssé vált. És ha már ez is nagy változást hozott e hadi testületek életviszonyaiba, még lényegesebb elfajulást okozott ezen intézetben az, hogy e testületek ezentúl jobbára saját gyermekeikből nyerték pótlásukat; midőn pedig a hosszú s véres perzsa háborúk alatt e pótlék elegendő már nem vala, III Murad idejében (1575—1595) más, született törökök, nem ritkán, a pillanatnyi szükség fedezése végett, csőcselék nép is, vétetett fel jancsárrá, szipahivá. Ez pedig annál gyakrabban történt, minthogy ezóta mind többen vágyódván a született törökök közül is a jancsárok és szipahik hűbér birtokaira vagy zsoldjára, e testületek pótlása keresztény gyermekekből a XVII-dik század első felében végkép megszűnt. És így lón, hogy I Ahmed korában (1604—1617) harcziasszellemök már annyira elenyészett, hogy egyesek a tartományokban, kivált a határokon lévők közöl mesterséget, kereskedést is űztek, s megelégedvén címökkel járó kiváltságaikkal, fegyverre, harcziara nem igen gondoltak. A mint pedig ezen hadi intézetek e változásokon estek keresztül, fokonkint az elébb oly szigorú fegyelem is mindinkább elenyészett. A

1683.

mint harezias szellemök csökkent, oly mértékben nőtt követelésök s fegytelenségök; s kik a birodalmat megvédeni, mint előbb, már nem tudták, most annál gyakrabban fordíták fegyvereiket uraik ellen. A birodalom történetében ezóta minden lépten egy-egy jancsár- vagy szipahi-lázadással találkozunk.

Az ozmán birodalom kivált ezen okokból származott hanyatlásának kezdetét, vagy inkább e hanyatlás induló pontját az 1622-ki lengyel háborútól fogva szokták számítani a történetírók. E háborút II Ozmán szultán Franciaország izgatásaira kezdé meg III Zsigmond ellen, nehogy ez II Ferdinánd császárnak segílyt nyújtson a vallási háborúra. A jancsárok és szipahik nem örömet indultak e hadjáratra; és midőn őket a szultán Choezim vívására akarta hajtani, az engedelmességet végkép megtagadták. Az e miatt dühössé lett szultán eltörölni határozta a lázongó jancsárságot. Mekkába teendő szent utazás színe alatt Ázsiába akart távozni, hogy ott ellenök egy hatalmas sereget alkosson. De a jancsárok nyomába jöttek a tervnek s a szultánt megölték. Ezóta örökös bizalmatlanság s egy alattomos, de meg-megújuló kitöréseiben eléggé jelentkező harez támadt a szerály s a katonaság között, mely a birodalom erejét mindinkább fölemészté. A jancsárok nem engedték többé, hogy új szultánjaik azon jogot gyakorolhassák, mely szerint minden testvéreiket leöletheték: életben tarták őket, hogy lázadásaik idején legyen kit trónra emelhessenek.

II Ozmán után nagybátyját, a szelíd lelkű I Ahmed által életben hagyott, de hosszú börtönében bányává lett I Musztafát, — de őt is hamar megunván, Ozmán öcsesét, IV Muradot emelte trónra (1623) a lázongó katonaság. Ezen önálló, erőteljes szultán szigor és kegyetlenség által végre engedelmessé tette maga iránt a jancsárokat és szipahikat. De a régi fegyelmet ő sem bírta helyreállítani az elkorcsult intézetben, melyben a mint nőtt a fegyelmetlenség, úgy csökkent a harezias szellem és vitézség.

Magyarországon ezen időben, a XVII-dik század első felében, olvadtak be a hűbéres jancsárok és szipahik (az úgynevezett timárlik) a basák zsoldos katonaságába. A basa kezdé szedni a hűbérek jövedelmét, s pénzül adta ki zsoldját az őrségnek. E határszéli őrségek, örökös háborúban, s még az úgynevezett béke idején is szünetlen csatározásban lévén a magyarokkal, még az egész birodalomban legjobbak valának, s mintegy magkövét képezték a jancsár és szipahi seregeknek; de még ezekben is mindinkább enyészett a harczias szellem, a vitézség. Alig lehet kételkednünk, hogy Bethlen Gábor, ki a török birodalom belviszonyait jobban ismerte, mint bárki más e korban, midőn II. Ferdinándnak ama szövetségi ajánlatokat tette a török ellen, leginkább az ozmán hatalom eme hanyatlására építette azon reményét, mely szerint még Európából is kiűzhetőnek tartá a törököt. E hanyatlásnak egyébiránt, miként a maga helyén kimutatni nem mulasztók el, nyilvános jeleit találjuk azon békekötések történetében is, melyek a zsitvatoroki szerződés óta a vasváriig annyiszor megújítottak.

IV Murad öcsese és utóda, Ibrahim szultán (1640—1648), haremében kereste s találta minden örömét, arra pazarlá minden kincseit. Midőn pedig szeszélye őt egyszer azon gondolatra vitte, hogy magának hadi dicsőséget szerezzen, s e végett Kandiát 1645-ben megtámadta, Velence nemcsak tengeren megverte őt, hanem a keresztény népséget is fellázította ellene Dalmátiában és Moreában. A háború s a hárem tündér-élete tömérdek pénzt nyelt el; s Murad, hogy azt szerezzen, fosztogatáshoz látott: elviselhetlen adókat vetett a népre. Ez mindent ismét forrongásba hozott a birodalomban, mihez a jancsároknak újabb lázongása is járula. Ezek néhány főbb tisztjei, a szultán által életökben fenyegettetvén, katonáikat fellázíták. És a lázadás most az ulemákban (papokban) is támaszra talált, kik, mint a vallás és igazságszolgáltatás kezelői, minden vallási s jogi viszonyok fejei lévén, a másik fő hatalmat képezték a birodalomban.

1683.

Az ulemákban már IV Murad halálos gyűlöletet ébresztett a szerály, az udvar ellen. Volt eset elébb többször, hogy az ulemák feje, a mufti letétetett; de soha egy szultán sem mert muftit megöletni: IV Murad ezt is elkövette vérengző kegyetlenségében. Az innen reá háromlott gyűlöletet örökölte utóda, Ibrahim is, midőn pénzzavaraiban az ulemákra is adót vetett. A lázongó jancsárok tehát könnyen részökre nyerték az ulemákat. 1648-ban aug. 8-kán Abderhaman mufti s az ulemák, a jancsárok agáival egy mecsetben összegyűlvén, a szultánt törvényszékek elébe idézték. Ő nem jelent meg: a mufti ennek folytában kiadta a letétetési fetvát; a jancsárság az ítéletet végrehajtá: Ibrahim trónjával együtt életét is elvesztette, s hét éves fia, IV Mohammed, emeltetett utódává.

A hatalom a jancsárok kezébe jutott. Nagyvezér és mufti — a padisah világi s vallási helyettesei, — bennök kerestek támaszt a szerály fondorlatai ellen. Ők lettek intézői a birodalom sorsának; s a hatalom csak féktelenségöket öregbíté. De a szerály sem maradt tétlen, kivált mióta azt kívánta a jancsárság, hogy a szerály növendékei, kikből lettek a birodalom minden fontosabb tisztjei, hivatalnokai, ne, mint eddigelé, keresztényekből s ne is más mozlimekből, hanem jancsárok fiaiból újonczoztassanak. A szerály s a jancsárok közti harc szinte örökössé lett, s midőn néha-néha az első győzött, a jancsárok azonnal ismét összeszövetkeztek a szipahikkal, kiket elébb, mint a szerály pártfeleit, szintén legyőztek volt. Köprili Mohammed nagyvezérnek, ki 70 éves kora daczára ritka erélyt, s tanulatlansága mellett is éles belátást egyesített magában, sikerült végre a muftit, a jancsárok agáit s a szipahik tisztjeit megnyernie, és szigora által, melynél fogva a főbb lázongók fejeit egymás után leütteté, a rendet, az engedelmességet helyreállítania. IV Mohammed, ki az ő sikerdús kormánya alatt növekedett férfivá, határtalan bizodalommal viseltetett iránta. Követte őt 1661-ben történt halála után fia, a még jelesebb, mert egyszersmind művelt Köprili Ahmed, ki Kandiát végre leigázta, a lengyelektől

Kameneczet és Podolföldet, Leopoldtól Érsekújvárt elfoglalta, s még a szentgothárdi veresége után is az előnyös vasvári békét eszközölte ki. Ő tekintélyét halálaiglan megtartá mind a szerályban, mind a katonaság fölött. Az izlam, régi hatalma fényében látszék ragyogni.

De ezt csak a külszín hazudta. A harc, bár alattomban, s csak néha és suttogó elégületlenségben nyilatkozva, folyton folyt egyrésről a szerály s a nagyvezér, másról a katonaság között. Az ulemák is szünetlen emezeket támogatták, hogy bennök viszont védelmet találjanak, a mind rosszabbá lett pénzügyeiben kincseikre sovárgó palotának. Köp-rili Ahmed utóda, a részeges, pénzsomjas, rabló, gögös Kara Musztafa (1676) Tököli sikeres felkelése által is ösztönöztetvén, Bécs ellen, mint említők, hadjáratot készített. A gögös ember nem tűrhete, hogy — mint a hollandiaktól nyert földképen látá, az ozmán birodalom határaitól alig 15 mérföldre fekvő császári székváros, szintúgy mint Stambul világuralomra törekedik. De ennél mélyebb oka is volt a hadjáratra. Ő evvel tulajdonkép az ulemák és jancsárok ellen akart mérni halálos csapást. A háború, — így vélekedék, — a jancsárok számát tetemesen megfogyasztván, lehetségessé teendi azoknak teljes eltörültetését s ama 40 ezernyi határőrökkel való helyettesítését, kik Magyarország végeiben növekedtek, s a fölött hogy egészen más szelleműek, a fegyelmet tűrők, engedelmesek, még vitézbbek is a jancsároknál. Ki lévén pedig irtva e lázongó, elfajúlt testület, az ulemákat is könnyű lesz megtörni, s kincseiket az állam számára lefoglalni. Ezen eredmény, úgy gondolá, egy maga is bőségesen megjutalmazza a hadjáratot, melynek sükerében egyébiránt nem látszék kételkedni¹⁾.

¹⁾ Az ozman birodalom e belviszonyairól ld. Hammer: Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung. Martigli: Stato militare del Imperio Ottomano. Kivált pedig Ranke: Die Osmanen, czimű munkáját. Mi e vázolatban leginkább ezen utolsót tartók szemünk előtt. V. ö. a török

1683.

A gögös nagyvezér, látván hogy Tököli, aránylag csekély erővel, mily könnyen hatalmába ejté majdnem egész Magyarországot, bizton nézett a győzelem elébe. Ő nem látá, vagy látni nem akará, hogy mialatt az ozmán birodalom az érintett mozgalmakon keresztül esve, mind erőtlenebbé lett, a keresztény hatalmak fegyverereje, daczára az egyes államok egymásközti villongásainak, sőt általok még elő is segítve, folyton növekedőben vala; s különösen hogy, mióta XIV Lajos nagyobb mérvben kezdé kiállítani zsoldos hadait, többszörös támadásai által Leopoldot és szövetségeseit is hasonlóra kényszeríté. A műveletlen barbár észre sem vette, vagy figyelmére sem méltatta, hogy míg a török hadak a hadi tudomány és művészet csak azon fokán állnak, melyen egy század előtt álltak; fegyben, vitézségben pedig megfogyatkoztak: a keresztények zsoldos hadai mind a fegyelemben, mind a harcok tudományában és művészetében roppant előhaladást tettek, s a belátással vitézségök is aránylag növekedett. Jelenleg pedig, mint fentebb láttuk, pillanatnyira még villongásaikat is félretévén, vetélkedve egyesültek megtörni valahára a török hatalmát, mely szégyenére az előhaladt európai műveltségnek, azt minduntalan elborítani törekedik a barbárság árjával. — Ily körülmények közt nem lehetett kétes a harc eredménye. S a nádor valóban jószellemmel kiáltá nemzetének: „hogy eljött ideje édes hazánk felszabadulásának a pogány járom alól!”

A török had-
járat.

Midőn Mohammed szultán az 1683-ki tavasz elején Drinápolynál összegyűlt 250 ezer főre menő seregében szemlét tart vala, rögtön oly zivatar támadt, hogy a szél még turbánját is lefújta fejről. Népe ezt a sors intésének tartva, balszerencsét jósolt; de ő avval nem gondolván, ugyanazon napon, melyen Leopold szövetségét a lengyel királylyal megkötötte, márcz. 31-kén, táborával útra kelt Magyarország

uralomról Magyarországon Salamon Ferencz nagybecsű értekezéseit a Budapesti Szemle XXI, XXIV s kövv. füzetekben.

felé. Maga azonban csak Nándorfehérvárig haladt, s ott Kara Musztafa nagyvezért nevezte ki szeraskerré, teljhatalmú hadvezérré, átadván neki a prófeta sz. zászlaját. A nagyvezér jun. 7-kén Eszékre érkezvén, Caprara császári követet hadizenettel eresztette vissza. Míg a roppant tábor egy hétig pihent, megjelent ott, a budai vezérbasától vett felszólításra, számos nemes, egy huszár és hajdú dandár kíséretében, nem kisebb keleties fényvel s pompával, mint minővel fogadtattott, Tököli Imre is, ki most épen úgy szolgált kalauzúl Bécs alá Kara Musztafának, mint egykoron Szapolyay János Szulejmánnak. Tököli néhányat emberei közül a nagyvezér táborában hagyott, kik védelmet szereznének mind azon urak s nemeseknek, ha magukat neki alája vetik, kiknek jószágain a török sereg átvonulandó vala ¹⁾); maga pedig a felvidékre sietett, hogy seregét, mely idő közben Patakot megvette, a Duna bal partján vezesse Bécs alá, míg a török sereg a Dunán túli részeken keresztül vala útját veendő.

E közben a fővezérré nevezett lothringeni Károly herczeg, a császár sógora, május elején 32 ezernyi sereggel Köpcsénél szálla táborba, míg Schultz tábornok a felső Vágnál nyolcz ezer emberrel s Eszterházy nádor Leopoldvárnál öt ezer magyarral ügyelt Tököli mozgalmaira; a dunántúl pedig Batthyány Kristóf Körmend táján hat ezer magyarral, Herberstein a Mura mellett négy ezernyi dandárral, s a horvát bán a maga tartományában öt ezer horvátal a török-tatár dúlók becsapásainak korlátozására voltak utasítva ¹⁾). Miután Leopold a köpesényi táborban szemlét tartott, Károly herczeg máj. 11-kén Komárom felé indult seregével; majd azonban felhagyván Esztergam vívásának a nádor által tanácsolt tervével, a Dunán átkelt s Érsekújvárt táborolá körül; de midőn hírül vette, hogy a török sereg már Eszékre érkezett,

¹⁾ Hist. des Revol. de Hongr. I. 307. kövv.

²⁾ Röder: Des Markgrafen Ludwig W. von Baden Feldzüge wider die Türken I. 16.

1683.

a magyarok nagy boszúságára, onnan is elszállván, minthogy neki, vett utasítása szerint, kivált az örökös tartományok oltalmára és seregének fentartására kellett ügyelnie, elébb a Rába s Rábeza közé, a törökök közeledtével pedig a Csalóközbe tette át táborát ¹⁾). Hasonlókép Schultz tábornok is Morva és Slezia széleire vonult vissza, szabad tért engedve Tökölnek, ki a váradi s egri basák társaságában Pozsony felé tartott.

A császári hadak ezen kóborlása, s végre a vizek közé menekülése felette rosz hatást gyakorolt mind a táborokban lévő, mind a hon maradt magyarokra. Látván, hogy nem védetnek, a nádor és Batthyány seregéből sokan tűzhelyeikhez siettek, s a felvidéken Tökölnek, a dunántúl Tököli biztosainak jelenték be hódolásukat; mert a nagyvezér is jun. 15-kén kelt leveleiben bántatlanságot ígért mindenkinek, ha Tökölivel a szultán pártfogása alá hajólnak, s tüzzel, vassal fenyegette a makaesokat. A védelem lehetetlenségéről meggyőződve, még Batthyány, Szécsy, Draskovich országbíró s több más horvátországi urak is védleveleket kértek s nyertek Tököli biztosaitól ²⁾). A nádor pedig jun. 30-kán semptei táborából elkeseredett szívvel írta a királynak, hogy miután Pozsonyt s Trencsény megyét kivéve, az egész felvidék Tököli hatalmába jutott, a dunántúl pedig Sopronyt s Mosonyt kivéve, a török rémitő hadaival mindent elárasztott; miután a fő sereg a szigetbe vette magát, honnan ha kimozdúl is, Magyarországot védtelenül magára hagyva, Bécs alá menend; — miután a melléje rendelt négy dragonyos és horvát ezred Morva széleire parancsoltatott, s ő az ellenség torkában van katonaság nélkül; miután az ellenség ereje óráról órára növekedik, a felség zászlaja pedig sehol sem lobog, hadai se-

¹⁾ Röder : Des Markgrafen Ludwig W. von Baden Feldzüge wider die Türken I, 16. és kövv. Histoire des Revol. I, 308. Csányi krónikája 68.

²⁾ Röder : I, Beilagen 7. l. Hist. des Revolüt. I, 307. kövv. Pray : Epist. Proc. III, 505. Csányi krón. 70.

hol védelmet nem nyújtanak: könyörög előtte, ne vegye rosz néven az ország lakosainak, ha magok, családjaik, jószágaik megmentése végett, míg isten ő felsége ügyét megfordítja, az ellenségnek hódolnak; őt magát pedig vagy lássa el segélylyel, vagy hatalmazza fel a távozásra, nehogy, a nádori méltóság esűffjára, Tököli foglyává legyen ¹⁾).

Kara Musztafa, miután Veszprémet esekély ellentállás után megvette, Fehérvárnál néhány napig megállapodván, magához vonta az Erdélyen keresztül robogott Muradgiraj tatár khánt és a budai vezérbasát is. És míg ő ezekkel ott tanácskozik az előhad Tatát, Szent-Mártonhegyét vette meg, Győr külvárosait égette föl; egy más csapat Pápát ejtette hatalmába; a tatárok pedig a Lajta és a Fertő között csaknem a határszélelig vitték a pusztítást. A terv, mely Bécs vívását tüzte volt ki célul, újabban is meghányatván, július 8-kán Kara Musztafa derék hadait is megindítja Ausztriába. a budai vezér Apafyval, ki hosszú szabadkozása dacára is kénytelen lőn a táborba menni, Győrnél maradván dandárakkal. Ugyan ezen napon a tatárok már Petronellnél hadakoztak Károly herezeg lovasságával; minnek hírére Leopold Linzbe távozott udvarával.

Nem ugyan vele, de utána menekült a esászárt üzőbe vett tatárok elől Zrinyi János is, az 1670-ben kivégezett Péternek athletai termetű fia. Az ifjú gróf egy ízben, 1679-ben, nővérének, az özvegy Rákóczynénak látogatására menvén, a kuruczok kezébe esett, s kifosztatván Erdélybe vitétt. Apafy vendégszeretőleg fogadta az ifjút s úgy ő, mint az udvaránál levő franczia követ s a számüzött magyar urak nem szüntek ostromolni a nagy nevű ifjút, állana ő is, mint atyja halálának bosszulója, Leopold ellen soraikba. De ő minden ösztönzések s ígéreteknek ellenállván, kijelenté, hogy hitét a esászár iránt soha sem fogja megszegni ²⁾; s 1680 ele-

Zrinyi János-
elfogatása.

¹⁾ Opiniones, litterae P. Eszterházy Szalaynál: V, 253.

²⁾ Korneli Fragm. 121.

1683.

jén visszatért Bécsbe, hogy, mint mondá, magát a császári seregben alkalmaztassa. Utóbb az udvar megbízásából ő is munkálkodott leendő sógora, Tököli megbékítésében, s miként említők, menyeközjén is jelen vala; de miután szándéka s feladata nem sikerült, s Tököli 1682 nyarán a hadakozást ismét megkezdte, ő megint visszatért Bécsbe. De a boldogtalan ifjút állhatatos hűsége sem menthette meg szomorú végzetétől. Azt hitték, a kinek atyja bakó keze alatt mult ki, a kinek anyja fogságában halt el, s a kinek nővére Tököli neje, az hűségét csak színleli s jelenleg is csak azért követi a császárt, hogy az utána eredt tatár csapatnak kalauzúl szolgáljon. Elfogatott tehát, s e pusztá gyanúból Rottenburgban, Tirol egy várában, börtönbe vettetett. Fogsága husz évig tartott, míg végre a halál őt megszabadította a kínos élet-től ¹⁾. Benne a hős faj utolsó ivadéka szállott le sírjába.

Bécs megszállása.

Míg a nagyvezér roppant seregei jul. közepén Bécsét körültáborolják s vívni kezdik vala, és míg Károly herczeg seregeivel a Duna balpartjára kelvén, a fővárostól nem messze, a Bisamberg tövében szálla táborba, ott várandó be a birodalmi s lengyel segélyhadakat: Tököli, kinek hada a váradi s egri basák dandáraival majdnem 30 ezerre szaporodott, akadálytalanul nyomult egészen Pozsonyig. Mert miután Schultz tábornok a Vágvonalról visszavonult, a nádor pedig sereg nélkül maradván, elébb Fraknóba s onnan családostúl Németújhelybe menekült, az északnyugati részek is Nagyszombattal s Pozsony városával együtt szintúgy meghódoltak előtte, mint meghódolt biztosainak Soprony, Kőszeg, Ruszt, s az egész dunántúli vidék. Szatmár Ecsed, Szendrő, Murány, Leopolyvár s Árva várain és Győrön, Komáromon kívül alig maradt még valami Leopold birtokában.

¹⁾ Hist. des Revolüt. de Hongrie I, 309. Cserey hist. 136. Hammer török források után említi, hogy egy Zrínyi is hódolt a nagyvezérnek; ez való lehet, de nem Jánosról, hanem nagybátyjáról, Zrínyi Ádámról. Életének némely eseményeit közölte Zrínyi Ilona életében.

Tököli július 26-kán Pozsony városát birtokába vévén, magát a várat is vívni készült; de harmad napon Károly herczeg is oda robogott seregével s Tökölit Nagyszombatig s a Vágig visszanyomván, és Pozsony városát ismét Leopoldnak hódoltatván, meg visszatért elébbi táborába. Nagyszombat aug. 8-kán majdnem egészen a tűz martalékává lett, melyet a város körül táborozó kurucok s törökök által meggyújtott esürről az erős szél a városba is átvitt. A zsákmánylástól féltő polgárok még ekkor sem akarván megnyitni kapuikat, sokan közülök a lángtengerben veszttek el ¹⁾. Tököli s a vele lévő török basák utóbb még egyszer próbáltak szerencsét, a Morva folyamon keresztül Ausztriába törvén; de ekkor még nagyobb veszteséggel kénytelenítették a Vághoz visszavonulni ²⁾.

E közben Bécs is hevesen ostromlatott az ellenségtől, Bécs ostroma. de mind sikeretlenül. A mintegy 10—12 ezernyi vitéz őrség a hős Stahremberg Rüdiger vezérlete alatt, a lakosságtól is gyámoltva, már tizenhatszszor verte vissza a falakra rohanó ostromlókat s huszonnégyszer ütött ki reájok, midőn végre a megszállás hetedik hetében egy részről a bajorok, szászok s más birodalmi segélyhadak, számszerint 31 ezeren, más részről Szobieszky János lengyel király 26 ezernyi sereggel megérkeztek s lothringeni Károly herczeggel egyesültek. A Szárhegyről tűzröppentyük hirdették a mindennapi harczen kívül ragályos nyavalyáktól is fölötte megfogyott városbelieknek a szabadulás napját. Ideje is volt, mert a város már alig tarthatta volna magát több ideig. Az inség oly nagy volt a lakosok s katonák közt, hogy Kollonics püspök még azon 500 ezer forintot is enyhítésökre fordította, melyet Szlepcsényi érsek a Pázmány-féle papnövelde igazgatóinak gondjaira bízott.

¹⁾ Tököli levele Lünignél: Litt. Proc. Europ. III, 21. Wagner: Hist. Leop. I, 598. Analecta Scepus. IV, 195.

²⁾ Wagner: Hist. Leop. I, 604.

1672.

A törökök ve-
szedelme.

Szeptember 12-ke, egy derült nap reggele volt, midőn a vezérek az összesen 80 ezerre emelkedett hadaikat a szabadító harcra felállíták. A jobb szárnyat a lengyel király, a balt Károly herceg, s vele egyebek közt a harcok leendő nagy mestere, a 19 éves Savojai Eugen herceg, a közép-pontot a bajor és szász választó fejedelmek foglalták el. Makacs, véres harc után délután négy órakor a törökök a külvárosokban lévő táborukig visszanyomattak. Itt a kérésbeesés hatalmával még pár óráig védte magát a nagyvezér, míg végre onnan is kiveretvén, az egész török sereg rendetlen futásnak eredt; és esti hét órakor Bécs meg volt szabadítva. A martalék nagy vala, mint a győzelem: 300 ágyú, 15 ezer sátor, köztök a nagyvezéré, ennek minden kincseivel, esett a győzők kezébe. Az ostrom alatt s az ütközetben elesett mintegy 60 ezer török halála boszúáldozat lón a tatárok által elhajtott számos ezer fogolyért. A nagyvezér a szent zászlóval s roppant serege romjaival csak Győr táján állapodott meg futásában, s a szultánhoz irt tudósításában az ütközet elvesztének okát Tökölire s Ibrahim budai vezérré hárítván, emézt azonnal meg is ölette, s Kara Mohammed basát nevezvén ki budai helytartóvá, maga is Budára sietett. Apafy, ki már kiindultakor titkon Bécsbe küldötte volt Vajda Lászlót mentegetődni, hogy csak a kénytelenségnek enged, midőn a törökhöz csatlakozik, az ostrom alatt előterjesztést tétetett a császári udvarral távozott követe által, miképen, ha a török Bécsnél megveretik, ő a császár pártfogása alá hajóland; most a nagyvezértől elbocsáttatván, Lippa felé vezette haza az éhség s a dög által felényire olvadt hadait ¹⁾).

A párkányi
diadal.

A lengyel király és Károly herceg néhány nappal a nagy győzelem után, a Duna balpartján Magyarországra vezették hadaikat, hogy a megfélemlert töröktől még Érsekújvárt vagy Esztergamot elfoglalják. A vezérek emennek ad-

¹⁾ Cserey: 137. kövv. Bethlen Miklós önéletírása I, 540.

tak elsőseget, kivált miután értesültek, hogy az új budai basa mintegy 20 ezernyi sereggel Párkánynál foglalt állást. A lengyelek azonban, kik az előhadat képezik vala, útközben október 7-kén cselbe kerülvén, érzékeny vereséget szenvedtek; a király maga is veszélyben forgott. De két nap mulva egyesülten nyomult előre a keresztény had; s a budai vezér megveretvén, nyakrafőre futott Esztergam falai alá a dunai hidon. Veszteségét nem kevésbé öregbítette az, hogy a hid a tolongó had alatt leszakadt; a csatatéren s a hullámok közt mintegy 6—7 ezer török találta halálát. A győzedelmes keresztény had miután Párkányt is megvette, minden akadály nélkül nyomban hidat vert a Dunán, s átköltözvén, Esztergamot körültáborolta. A Tamáshegy s a vízi város csak hamar megvétetvén, a várbeli őrség is, bár száma hat ezerre ment, elveszté bátorságát, és szabad kiköltözés feltétele alatt a várat okt. 21-kén megadta. A nagyvezér, ki e közben Nándorfehérvárra huzódott vissza, mihelyt Esztergam elestének hírért vette, a basát, kire annak védelme bízva volt, szintén megölette. De mindezen kivégeztetések sem menthették meg Kara Musztafát: a szultán Drinápolyból küldé elébe a halálos ítéletet, mely rajta deczemb. 25-kén végre is hajtattott¹⁾.

Esztergom
visszavétele.

E közben az elébb kénytelenségből elhajlott s Tökölinnek hódolt dunántúli s horvátországi urak, nemesek és városok, mihelyt a török megverettéseiről értesültek, önkényt visszatértek Leopold hűségére; s azon reményben lévén, hogy bűnül nem fog nekik tulajdoníttatni az, mire védelem híjában maguk fentartása végett kényszerítettének, s a sopronyi országgyűlésen helyreállított törvényes kormány ezen-túl is épségben marad, maguk is fegyvert ragadtak s egészen

¹⁾ Szobieszky levelei Lünignél: Litt. Proc. Europ. III, 25. 34. Röder e. h. 68. és a mellékletekben. Wagner: Hist. Leop. I, 620. kövv. Hammer: III, 752. Ungarisch-Türkische Kronik 512. kövv. Han: 537. kövv.

1683

határaikig üzték, rontották a törököt, váraikba pedig minden ellenkezés nélkül német őrséget fogadtak ²⁾). Megfélemltet maga Tököli is, és mielőtt fegyverrel kényszerítették, egyezkedni kívánt a császárral. Követei már szept. 20-kán megjelentek Pozsonynál táborozó lengyel király előtt, s közbenjárását kérték a békés kiegyenlítésre.

Tököli
békehajlama.

A szabad nemzet emberséges érzelmű királya, ki, ha nem tetszik is neki Tököli szövetsége a törökkel, szívéből szánta az oly régóta hányatott magyar nemzetet, örömmel elfogadta a közbenjárást; minek következtében Tököli, bár a budai vezértől felhívott, nem is ment Párkányhoz annak segédelmére, hanem elébbi követihez még Homonnayt is átküldé a keresztény táborba, hogy Szobieszkival s Károly herczeggel alkudozzék. Kívánatai abból álltak, hogy egy valóban szabad országgyűlés tartassék, melyen az elégtelenek is megjelenjenek s minden sérelmek orvosoltassanak; elkobzott javaik visszaadassanak; Tökölinek fejedelmi czímmel a 13 megye birtoka engedtessek át; s míg mindez végrehajtatik, e megyéket a lengyel király tartsa megszállva, a fölkeltek pedig néhány felső megyében háborítatlanul maradhassanak fegyverben. A lengyel kancellár melegen pártolta a fölkeltek ügyét, előadván, hogy ha meg nem hallgattatnak, kétségbeesésökben még inkább a törökhöz csatlakoznának, vele együtt még a győzedelmek után is sok bajt okozhatók a császárnak. De Károly herczeg, ki az értekezleten szintén jelen vala, Kassa átadását kívánta szándékuk komolyságának bizonyításául; egyébiránt végezni felhatalmazva nem lévén, az udvart tudósítani ígérkezett. A lengyel király is újabban kegyelemre, engesztelékenységre kérte Leopoldot. Ekkor történt, hogy egy elkésett litván had, mely hazájából királya után indult, Árvába betörvén, a kuruczcsapatot, mely Árvavárát megszállva tartá, megtámadta, szétverte s 25 helység-

¹⁾ Hist. des Revolüt. de Hongr. I, 311. kövv. Litterae, Opiniones Pauli Eszterházy Szalaynál: V, 265.

nél többet lángba borított. Az alkudozás e miatt félbenszakadt, s Tököli levelei és követei által ismét azon munkálkodott, hogy a török segélyét magának továbbra is biztosítsa; pártfelei pedig, bizalmukat a lengyel királyban elvesztvén, őt nemcsak ágyúkkal fogadták hazatértében Kassa és Eperjes alatt, hanem a merre vonúlt, még a vidéket is elpusztították, hogy őt mennél előbb kivonulásra kényszerítsék. Ez valóban úgy is történt; de mielőtt az országból kiment, Kiszebent és Lőcsét mégis elfoglalta, s a császári hadaknak adta által¹⁾.

1683.

Leopold a lengyel királyhoz írt válaszában általában megígérte, hogy kegyelmét akarja éreztetni Magyarországgal, a Tökölivel való egyezkedést mindazáltal kormánytanácsára bízta. E tanács pedig úgy végezett, hogy a hűségre térők kegyelembe vétessenek ugyan; de Tökölivel többé nincs helye az alkunak, tőle is csak föltétlen engedelmesség kivántatván. E határozat szerint a már nagy mérvben megkezdett elfogatások s jószág-elkobzások megszüntettek²⁾, és 1684-ben január 12-kén közbocsánat hirdettetett mindazoknak, kik febr. 24-ig Pozsonyban megjelenvén, hűséget esküdnek a Károly herczeg elnöklete alatt ott összeült bizottmány előtt, melynek Eszterházy nádor, Gubasóczy püspök s kancellár s Erdődy Kristóf mellett még egyptár német úr is tagjává neveztetett. Tizenhét megye, 12 királyi város, s az urak közül Draskovics Batthyány, Szécsy, Viczay, Barkóczy, Czobor, Illésházy György, Bercsényi Miklós és hasonnevű fia, Révay Elek és Imre, Homonnay Kristóf, s mások számszerint tizennégyen, kiket előbb az önfentartás ösztöne Tökölihez hajlított, egész készséggel letették a hódolati esküt.

1684

¹⁾ Szobieszky levelei nejéhez, melyeket Salvandy 1826-ban tett közzé. 75. kövv. és Lünignél: Litt. Proc. Eur. III, 44. 48. Zaluszky: Epist. Hist. Familiar. Tom. I, Pars. II, 827. Hist. des Révol. de Hongrie I, 312. Han: e. h. 606. Wagner: Hist. Leop. I, 627. Analecta Scep. IV, 196.

²⁾ Csányi János Krónikája 94. kövv.

1684.

A megyék követei egyszersmind sérelmeik s kívánataik be-nyújtására is szólíttatván, leginkább azt sürgették, hogy a török-, tatár-, kurucz hadaktól oly annyira kipusztított ország mentetnék fel az idegen hadak szállásolásától; vagy, ha ez meg nem történhetnék, a katonaság utasíttatnék oda, hogy eleségét a maga pénzén vegye; a lakosoktól pedig az eddig szokottnál kevesebb takarmány kívántassék. De válaszul nyerték, hogy a jelenleg oly költségekkel terhelt kincstár állapota nem engedi a lakosság ebbeli terheit megkönnyíteni; gond lesz mindazáltal reá, hogy a zsoldosok fegyelemben tartassanak ¹⁾).

Tököli látván, hogy Szobieszky közbenjárásában többé nem bízhatik, január 30-kán János-György szász választó fejedelmet kérte fel, vetné magát a császárnál közbe a magyar nemzet mellett. Ugyanakkor egy manifestumban tiltakozott a pozsonyi bizottmány végzései ellen, mely, bár benne külföldiek is ülnének, országgyűlés elébe tartozó ügyekben rendelkeznek. Majd ő is gyűlést hirdetett híveinek Eperjesre; midőn pedig látná, hogy a királyi kegyelem pártjától mind többeket elvon, a megtérőknek ő is bocsánatot hirdetett, egyszersmind tüzzel, vassal fenyegetvén mindazokat, kik a nemzeti ügyet elárulják. És fenyegetéseinek súlyt adandó, Barkóczy Ferenczet és Homonnayt, kiknek elseje Homonna várába, második pedig lengyel őrséggel Ungvárba zárkózott, vívatni kezdé, jószágaikat elpusztíttatá, és több foglyot, némelyek szerint, Ungvár megvétele után, Homonnayt is kivégeztette. De mind hasztalan: a szigor és kegyetlenség már szintűgy nem volt képes összetartani pártját, mint a pápához írt levele és Apafy közbenjáró követsége nem fordított ügyén a bécsi udvarnál; pártja a régi

¹⁾ Wagner: Hist. Leop. I, 631. Han Alt und neu Pannon. 615. De azért mégis kettős portiót követelt a katonaság Csányi krónik. 95. 101. Histoire des Troubles de Hongrie. Amsterdam 1687. IV, 1. kövv.

kuruczokra szállott le, a követek pedig Bécsben, hol tőle föltétlen hódolatot kívántak, süker nélkül jártak ¹⁾.

1684.

III.

Leopold 1684 tavaszán Velenczével is szövetséget kötött a török ellen, s a háború folytatását egyszerre három felé is megkezdette. Lesslie tábornok tíz ezer emberrel a Drávához küldetett; Schultz és Barkóczy Ferencz ²⁾ a felvidéken nyolcz ezernyi haddal Tökölinek vettetett ellenébe: Lothringeni Károly maga a főszereggel, melyben 85 lovas század, 39 gyalog zászlóalj s 70 ágyú egyesített badeni Lajos és neuburgi Lajos hercegek, Stahremberg, Salm, Caprara, Souches s több más tábornokok vezénylete alatt, Buda ellen intézte hadjáratát. E sereg junius 13-kán Visegrádot szállotta meg, s miután a Budáról segélyére küldött hadat megszalasztotta, öt nap alatt mind a várost, mind a fellegrádat hatalmába ejtette. E hely őrséggel ellátatván, Esztergamnál a balpartra szálla a sereg, Buda vívása előtt Vácot s Pestet is elfoglalandó. A törökök részéről ez évben Musztafa, aleppói basa, volt a szerdár, ki mihelyt a császáriak mozgalmáról értesült, a budai, temesvári, egri és bosnyai basák alatt, mintegy 20 ezernyi sereget küldött Váczig elejökbe. Az ütközet itt jun. 27-kén folyt le; a törökök megverttek; Szidi, temesvári basa, megöletett. Vác még az nap megadta magát; Pestet pedig három nap mulva felgyújtva s üresen találták a császáriak.

A háború szerencsés folyamata.

Vác és Pest visszavétele.

És most, miután mind a két helyen elégséges őrség hagyatott, Károly herceg julius 9-kén és 10-kén ismét a jobb

¹⁾ Lünignél Litt. Proc. Europ. III, 52. 58. Han : e. h. 608. 620. 625. Wagner : Anal. Scep. IV, 197. Ezen év eseményeit bőséges részletekkel adja még elő a Hist. des Troubl. de Hong. III-dik kötete, mely 1685-ben először adatván ki, 1690-ben már 3-dik kiadást ért Párisban.

²⁾ Barkóczy Fer. hűségére térése jutalmául a felvidéki mezei hadak alkaptányává neveztetett. Lothringeni Károly hg. levele Barkóczyhoz febr. 22-ről; Capraráé máj. 4-ről. A pálóczi levélt.

1684.

partra tette át hadait és Sz. Endrénél tábornokot ültetett. Alighogy az átszállás végbement, Musztafa basa már is megtámadta a keresztény tábornokot, de visszaveretett; s midőn Károly herceg, három nap mulva, Buda alá a felhévízhez nyomult hadaival, ő Érdnél sánczolta be magát. A vívást nagy erélyvel kezdte meg a keresztény had, melyet most a nádor, — miután Érsekújvárt, nehogy magát eleséggel elláthassa, 3000 magyarral körülvette, más két ezret a Rábavonal védelmére, ugyanannyit a Drávához Lesslie tábornok alá rendelt, -- mintegy 9—10 ezernyi részint lovas, részint gyalog magyarral szaporított. Julius 19-kén egy heves roham, melyben két ezer magyar is részt vett, néhány óra alatt kezünkbe juttatta az alsó vízi várost. Másnap a Gellért hegyét is elhagyni kénytelenített az ellenség; mi által az Érdnél táborozó szerdár összeköttetése megszakadt a várbeliekkel. Míg azonban Musztafa ott táborozik vala, a vívók minden perczen tartották támadásától, s addig délszokról nem is lehetett derekasan megkezdeni az ostromunkát. Károly herceg tehát őt jul. 22-kén reggel tábornok előtt megtámadta s több órai véres harc után, melyben mintegy öt ezer török maradt a harczmezőn, rendetlen futásra kényszerítette; összes tábornoka a mieinknek jutott martalékkul. Az Eszterházy János győri alkormány vezénylette huszároknak oly dicső részek voltak a győzelemben, hogy őket e miatt Lajos badeni őrgróf különös magasztalásra méltatta a bátyjához, Hermann őrgrófhoz s a hadi tanács elnökéhez, intézett levelében.

Buda sikeret-
len vívása.

De bár ezután külső ellenségtől háborítatlanul folytathatták a vár vívását; bár szeptember havában Miksa-Emmanuel, bajor választó fejedelem ismét nyolcz s más német hadak is néhány ezerrel növeszték számukat; és bár a szeptember végén egy újabb haddal közeledő Musztafa szerdár Fehérvárig ismét visszavonulni kényszerített; a vívást mindazáltal a vezérek egyenletlensége, a gyakori tervváltoztatás, az őrségnek, mely eleinte 12 ezből állott, a többször ismételt rohamokat erélyesen visszaverő vitézsége; majd a

keresztény táborban mutatkozó eleséghiány és ragályos nyavalyák, s az eleségökből végkép kifogyott, zsoldot pedig a nádor sürgetései daczára sem nyerhető magyaroknak szétosztása, végre is sükeretlenné tette. Károly herczeg október végén kényszerítve látta magát, a harcok s méginkább a betegségek által mintegy 20 ezerrel megkevesbedett hadakat a vár alól elvezetni, melyek aztán, bár mennyire ügyekedett is a nádor a kimerült s ez évben felette rosz termésű országot megmenteni a szállásolás súlyos terheitől, az éjszaknyugati megyékben osztattak fel téli szállásokra ¹⁾.

Több szerencsével működött a Drávánál Lesslie, a felvidéken pedig Schultz és Barkóczy Ferencz. Amaz Verőczét táborolta körül, s a felmentésére küldött török hadat megvervén, el is foglalta. Emezek Tökölit Eperjes alatt meglepven, megszalasztották; táborát minden szereivel hatalmukba ejtették; Bártfát, Sztropkót és Makoviczát feladásra kényszerítették; Eperjest mindaztál nem birták megvenni. A balszerencse mind többeket elhajlít vala Tökölitől; s ő azután annál hasztalanabbul ügyekedett nyílt leveleiben, nagyobb török segély ígéretei által, összetartani bomladozó pártját, minthogy Leopolddal a francia király is békét kötött, s az eddigelé Franciaországból nyert pénzsegély is végkép megszűnt; más részről pedig az udvar mindent ráfordított, hogy pártfeleit tőle elszakaszsa ²⁾.

Ezen év folytában monhatatlanul sokat szenvedett az ország lakossága mind a tiszai mind a dunai részeken. Amott a kuruczok, kiknek élelmet, ruházatot csak rablás adott, szinte ostromzár alatt tartják vala a vidéket. A velök nem tartó nemesek, hogy legalább életököt biztosítsák, városokba kényszerültek huzódni; de az alatt javaik pusztulásba men-

Inség
az országban.

¹⁾ Wagner: Hist. Leop. I, 634. kövv. Han: e. h. 626. kövv. Röder: I, 91. kövv. Hammer: III, 760. Csányi János krón. 106. Histoire des Troubles de Hongrie IV, 10 kövv.

²⁾ Wagner: Hist. Leop. I, 648. Katona: XXXV, 141. Hist. des Révol. I, 317.

1684.

tek. A városokból alig mertek kijárni a lakosok; mert ha elfogattak, csak nagy váltságdíjért nyerhették vissza szabadságukat; még földeiket művelni, marháikat kihajtani sem bátorzkodtak a kalandozó csapatoktól. A kuruczokkal szinte vetélkedtek a nép kifosztásában s nyomorgatásában a labanczok, Schultz tábornok fent telelő hadteste, mely annál nagyobb terhére vált a népnek, minthogy ez nemcsak fosztogatásainak ki volt téve, hanem kormányilag is reászorítottatott a zsoldosok élelmezésére, porcióik ingyen kiszolgáltatására¹⁾.

De még nagyobb volt talán, ha lehetséges, a nyomor az éjszaknyugati országrészben, mely miután Bécs ostromának ideje alatt a kalandozó tatár csordáktól feldulatott s kifosztatott, már a második télen kénytelenített szállással, élelemmel, porciókkal ellátni a császári hadakat. „Felséged legjobban tudja, — írja a nádor még Buda vívásának vége felé, midőn a szállásolás iránt a megyékbe már kiment a rendelet, — mennyit szenvedtünk legyen tavál a téli szállások miatt, oly annyira, hogy okvetetlenül elvesznek mind a katonák mind a lakosok, ha amaz eljárás folytattatik . . . E szállásolási ügy híre rendkívül elrémítette a nemzetet, s fiait földönfutókká teszi“²⁾. És a mit a nádor a szállásolásról s a kiszolgáltatandó 180 ezer porczioról, minek értékét ő öt millió forintra számította, s a nép inségéről megjósolt, szomorúan be is következett. „A német katonaság, írja kronikájában a sopronyi Csányi János, erős executiokat tartott; mivel a lakosok a tiszteknek nem fizethették meg a havi pénzeket, minden marhájok elhajatott s eladatott; a parasztok nagyobb része elfutott házaiból. Ekkor aztán földes uraik exequáltattak; . . a nemesekkel oly gonoszúl bántak, hogy a kik a végekhez közelebb estek, legértékeseb vagyonukkal Sümeg várába zárkóznak, ellentállásra készülvén. Három ezred parancsol-

¹⁾ Wagner: Anal. Scep. IV, 198. Fata Tarczal. Rumynál: I, 86. Károlyi Sándor önéletírása ez év alatt.

²⁾ Opiniones et litt. Pauli Eszterházy Szalaynál: V, 281.

tatott ellenök; de miután a felség ennek következményeire figyelmessé tétetett, ez még is elmaradt... Számtalan magyar jön városunkba (Sopronyba) koldulni, kiket előbb a tatárok, aztán a két téli szállásolás alkalmával a németek mindenükből kifosztottak. Parasztok, kiknek az előtt 12 ökre, 12 lova, 30 sertvése, és egy birkanyája volt, kiknek az itteni német napszamosok évenként 300 keresztet s kalangyát is arattak, jönek most hozzánk kenyeret kéregetni; s mivel őket eleinte nem akarták a városba eresztetni, a mezőn szedett parajt ették; ez mutatja mily éhséget szenvedtek e szegények“. És ismét: „A mi városunk is jó formán szenvedett a szállásolás alatt, bár mi, itt lévén maga a lothringeni herezeg szállása is, nem természetben, hanem pénzü, havonként 1800 ftotadtunk tartásukra, s e felett szénát és zabot 80 lóra. De a Rábaközét két hónap alatt annyira kiélték a katonák, hogy a legtöbb falu üres maradt, a parasztok elfutottak, ugyannyira hogy a katonákat február végén a Rábaközből Ausztriába kellett küldeni, mivel amott már nem volt mit enniök. Maguk a szegény lakosok kutyáikat, macskáikat is kénytelen voltak megenni éhségökben“¹⁾).

1684.

A hadmunkálatok 1685-ben is szintúgy, mint a mult évben, a Drávánál Lesslie, a felvidéken Schultz alatt körülbelül ugyanannyi hadakkal folytattattak, mint a mult évben. Az ország közepén ismét Károly herezeg kezében volt a fővezérlet. A tél folytában a török Apafy által is tett Bécsben békeajánlatot, mely azonban szintúgy visszavettetett, mint a budai basa békekisérlete, mely szerint 60 ezer aranyat ígért a minisztereknek, ha a császárt az ajánlat elfogadására bírják²⁾. Leopold, a pápától 300 ezer ftnyi segílyt készpénzben s e felett felhatalmazást nyervén, az egyházi jövedelmek egy részét is a háború költségeire fordítani³⁾, a birodalomból is újonnan

1685.

¹⁾ Magyar történ. Tár V, 113. 117.

²⁾ Hermann badeni örgróf jelentése Rödernél I, 126.

³⁾ A hadi pénztárba folyt Szelepcsényi érseknek is, ki 1685. jan. 14-kén mult ki, a már Bécs ostromakor lefoglalt 500 ezer forintján ki-

1685.

tetemes haderőt fogadott; miszerint Károly herceg, a Drávánál s a felvidéken működő hadakon és a több felé alkalmazott, körülbelül 25 ezernyi magyar haderőn kívül, mintegy 45 ezernyi sereggel kezdhette meg, de a birodalmi hadak elkéste miatt, csak júliusban, munkálatait, melyeknek ez idén Érsekújvár megvétele tüzetett céljául.

Érsekújvár
visszavétele.

A herceg jul. első tizedében táborolta körül az erős várat, melyet 3000 török védelmezett. Míg azonban itt a vívás nagy erélylyel folyt vala, Ibrahim budai basa, auguszt. elején Visegrádot megvévén, Esztergamot szállotta meg. A herceg tehát, Caprara tábornokot a vívás folytatására seregének egy részével Újvár alatt hagyván, maga a nagyobb részszel Esztergam felmentésére sietett, melyet, miután már a tamáshegyi várda török kézre jutott, Strasser ezredes csak 1200 emberével sokáig nem volt volna képes megvédeni. Közeledtére, Ibrahim felhagyott a vívással s ütközetre készült. És aug. 16-ka, midőn ez Újfalunál vívatott, ismét új babért fűzött Károly herceg homlokára. A törökök, bár számuk a micinkét jóval meghaladta, megverettek, s 30 ágyujokat és minden táborszereiket hátrahagyva, rendetlen futásnak eredtek; a futamodókat Batthyány és Czobor huszárai s Monaszterli ráczai vették üzőbe. A győzedelmes keresztény had más nap mindjárt visszaindult Érsekújvár vívásának folytatására. De Caprara azt időközben oly erélyesen intézte, hogy már aug. 19-kén végrohamra vezethette ostromtömegeit. A török basa, ki eddig minden megadási felhívásra tagadólag válaszolt, reményét, bátorságát vesztvén, most fehér zászlót tüzetett a falakra; de a vívók, kiknek a vár martalékul ígértetett, dühökben arra már nem ügyeltek, s a falakat meghágván, az őrségből két százat alig hagytak életben. Az éjszaknyugati megyéket 22 évig szünetlen zsarló,

vül egész, 170 ezer frtra becsült arany-ezüst marhája. Timon: Purpur. Pann. 289. Wagner: Hist. Leop. I, 652. Hist. des révol. de Hongrie I, 318.

pusztító vár valahára visszakerült s a várral 90 s néhány ágyú jutott a győzők kezébe ¹⁾).

Ibrahim szerdár, kit a budai helytartóságban Abdurrahman basa váltott fel, miután a Nyerges-Újfalunál megvert hadait Budánál némileg rendbe szedte, a Duna balpartján készült megsegíteni Érsekújvárt, melynek elestéről még nem vón vala hírt. De alig érkezett Nógrádig, midőn nemesak a történekről, hanem arról is értesült, hogy az egész keresztény sereg átkelt az Ipolyon s elejébe siet. Ő azonban nyilt csatába nem bátorkodott többé ereszkedni, s Nógrádot, s a mult télen visszavett Vácot felgyújtván, sietve vonult vissza Pestre, Budára, s Károly herczegnek békét ajánlott. A herczeg azonban csak azon feltétel alatt ígérte az ajánlatot a császárhoz juttatni, ha elébb a Porta szándékát megérti, valjon hajlandó-e visszaadni a béke díjául mind azt, mit a mult időkben Magyar- és Horvátországban elfoglalt; — mit a basa természetesen tagadó válasznak vett. Ez évben mindazáltal a herczeg nem folytatta tovább hadmunkálatait; hanem, miután mind Lesslienek a Drávához, mind a felvidékre Tököli ellen némi erősítvényt küldött, téli szállásokra vezette fáradt hadait. Lesslie és Erdődy bán sikerrel működvén, Eszékvárost még ez évben visszafoglalták ²⁾).

Míg a törökök a harcztéren ily veszteségeket szenvedtek, Tökölinek is hanyatlásban volt szerencsecsillaga a felvidéken. A tavaszon ugyan még kedvezett egy ízben fegyverének a szerencse, midőn Schultzt, ki május elején Ungvárt megszállotta volt, onnan tetemes veszteséggel visszaűzte; de ez volt szerencséjének utolsó fellobbanása. Ezóta csapás után csapás érte a pártvezért. Schultz nem sokára Krasznahorkát, Barkóczy Ferencz pedig juniús elején Ónodot megvé-

Tököli
vereségei.

¹⁾ Han: Pann. 712. Wagner: Hist. Leop. I, 657. Röder: I, 131. kövv. Hammer: III, 775. Csányi krón. 118. Spangár: Magy. Krón. 44. Histoire des Troubles de Hongrie IV, 99—144.

²⁾ Wagner: Hist. Leop. I, 663. Hist. des Troubles IV, 159. Schmidt: Hist. Ottom II, 198.

1685.

vén ¹⁾, a felvidéken lévő császári hadakkal, 8000 némettel s 2000 magyarral jul. 18-án Eperjest szállták meg, melyet Feldmayer, ki a mult években pártolt el a császár zászlai alól, 700 kuruczezal s 300 némettel oltalmazott. De bár mily erélyes volt is a városbeliek önvédelme s érzékeny az ostromlók vesztesége, hét héti küzdelem után, midőn már a Károly hercegtől felküldött Caprara is tetemes segélylyel közelgett, szept. 11-kén a város, teljes bántatlanság, minden javaik s polgári és vallási jogaik megtartásának feltétele alatt, végre megadta magát. Eperjes bukását még azon hónapban Tokajé, utóbb Kállóé is követte ²⁾.

Tököli elfogata-
tása a kuruczo-
kat a királyhoz
téríté.

A balszerenese, mely a törökök fegyverét ez évben is mindenütt érte volt, még saját veszteségei előtt megdöbbenet s arra bírá Tökölit hogy ismét békealkuról gondolkodjék. Szirmay István, kit e végett Bécsbe küld vala, biztosítá az udvart, hogy Tököli nemcsak a még kezén lévő várakat átadni, hanem a maga erejét is a török ellen fordítani hajlandó, ha méltányos feltételek mellett békét, kegyelmet nyerhet. Míg azonban Szirmay Bécsben értekezék, Tököli maga Eperjes és Tokaj elveszte és Caprarának, ki Schultztól a felvidéki hadak vezérletét az imént átvette, Kassa ellen intézett készületeiről értesülvén, oktob. elején Nagyváradra ment, hogy a basát seregeinek szaporítására indítsa. De a basa, segélynyújtás helyett őt, Ibrahim vezér parancsára elfogta s vasra veretve annak táborába küldötte.

Mondják, a szerdár ezt azon okból tette volna, mivel a bécsi udvar Tökölinek Szirmay által tett ajánlatát neki fölfedeztette. Mások szerint Ibrahim szerdár, Érsekújvár elveszte s újfalusi veresége miatt a szultán haragjától tartván, újabban is a békén dolgozott a bécsi udvarnál, s hogy azt

¹⁾ Lothringeni Károly levele Barkóczy Ferenczhez oct. 10. A gr. Barkóczyak pálóczi levéltárában.

²⁾ Schmidt: Hist. Ottom II, 200. Hist. des Troubles IV, 144. Wagner: Hist. Leop I. 669. Spangár 45.

megnyerje, Tökölit, mint a háború kezdetének fő okát. kiadni szándékozott volna a császárnak, felbízattva lévén Caraffától, hogy a pártvezér fején megvásárolhatja a kívánt békét. Amaz állításnak valószínűségét emeli az is, hogy mihelyt Tököli elfogatásának híre Bécsbe jutott, Szirmay a nádor ellenzésének daczára, szintén fogolylyá tétetett. De bármi legyen is a való, annyi bizonyos, hogy a török ennél nem tehetett volna hatékonyabbat a végre, hogy uralmát Magyarországon meggyöngítse, s maga ellen mindenkit fölingerelvén, az ország szabadulását lehetővé tegye. A kuruczok, mihelyt fejedelmök elfogatásáról értesülnek vala, csoportosan visszatértek Leopold hűségére. Caprara már okt. 20-kán utasítá Barkóczy Ferenczet, a mezei hadak tábornokát, hogy miután Tököli követői közöl sokan kegyelmet kérnek, hirdesse ki ő felsége kegyelemlevelét s vegyen hitet a megtérőktől; a megtért katonaságnak adjon alkalmas kapitányokat s más tiszteket; hogy pedig a megtérésre másoknak is kedvet nyújtson: hadaiban tartson jó fegyelmet, Bihar, Szatmár, Szabolcs, Kraszna s Mármaros megyéket és Debreczen városát oltalmazza minden károktól; s hogy e megyék a téli szállásokra jó karban maradjanak, hadait lehetőleg a török részekről lássa el élelemmel ¹⁾. Szücs János és Deák Ferencz Tököli mezei hadainak egy részével Kállóra mentek s Barkóczy Ferencz által kértek és nyertek kegyelmet, azontúl a császári zászlók alatt harcolandók. Petneházy Dávid, a gyalogok ezredese Caprara tábornok előtt tette le a hűségesküt, ki október 13-ka óta Kassát vívta. Ott hódolt a királynak a vén Petróczy István is, ki aztán Petneházyval a városba menvén, annak őrségét és polgárait is reábirta a hódolatra. Kassa októb. 25-kén ugyanazon feltételek alatt, mint Eperjes, kaput tárt. A kuruczok nagyobb része Leopold zászlai alá esküdött. Regécz, Sáros-Patak, Ungvár szintén megadták magokat Leopold vezéreinek.

Kassa
hódolása.

¹⁾ A gr. Barkóczyak pálóczi levéltárából.

1685.

Munkács os-
troma.

Ez utolsó vár börtönéből szabadult ki végre három évi fogsága után Fülel hősies kapitánya is, Koháry István, ki aztán tántoríthatatlan hűsége némi jutalmául az érsekújvári, vagy mint ekkor nevezték, előhegyi főkapitányságban Eszterházy nádor mellé alkaptánynak neveztetett. Az egész felvidéken csaknem egyedül Munkácsra szorult Tököli birodalma, melyet hős lelkű neje, Zrínyi Ilona, megvédeni eltökélve, Caprarának, ki a várat körülfogá, őt annak megadására intő felhívását visszaütötte, kérvén őt, szüntesse meg az ellenségeskedést egy nő ellen, melylyel sem a maga, sem a császár dicsőségét nem fogná öregbíteni. A hadműködéseket ez évben Szolnok, Szarvas és Arad megvétele zárta be, melyeket Mercy és Heissler jobbára már a volt kuruczok közremunkálásával foglaltak el a töröktől ¹⁾).

Ilona herczegné, mihelyt férje elfogatásáról értesült, érzékeny panaszt emelt az új fővezér, Szulejmán basa, előtt a méltatlanságok ellen, melyekkel férje, a fényes Portának hű alattvalója, illettetett, s elégtételt követelt ²⁾. Tökölit Ibrahim szerdár, úgy látszik, a diván tudta nélkül fogatta el, hogy fejével békét vásároljon. Az ügyes, körmönfont új nagyvezér sietett e hibát jóvá tenni, s valószínűleg ugyanazon hírnök, ki Ibrahimnak szenvedett vereségeiért Nándorfehérvárra a halálos ítéletet vitte, volt megbízva azon rendelet átadásával is, mely Tökölit szabadságba s fejedelmi méltóságába visszahelyezte. Ő már decz. 4-kén tudósítá erről hitvesét, s 1686 első napjaiban Nándorfehérvárról Nagyváradra ment, a basával ott a háború folytatásáról, melyre pártfeleit is felhívta, bővebben értekezendő ³⁾).

¹⁾ Károlyi Sándor önéletírása, a gróf Károlyi nemzetség levéltárából. Wagner: Hist. Leop. I, 670. Histoire des révolut. de Hongrie I, 320. 323. Histoire des Troubles de Hongrie IV, 167. Leopold 1689-ki adománylevele, Katonánál: XXXV, 642. Szirmay: Not. Hist. Cottus Zemplén. 258. Han: Pannonia 704.

²⁾ Paur Iván közleménye, Csányi krón. függelékül. Tört. Tár V, 221.

³⁾ Tököli levelei nejéhez. Hist. des Troubles IV, 170. Hist. des révolut. de Hongrie I, 321. 328.

A bécsi udvar, midőn a törökök minden békeajánlatait visszautasította, nyilván elárulá, hogy a következő évben is folytatni szándékozik az oly kedvező szerencsével megkezdett háborút; s erre valóban már az őszi óta mind künn, mind benn nagy előkészületek tétettek. Lengyelországgal és Velenczével még folyton fennállott az úgynevezett szövettség; és e hatalmak, a lefolyt év alatt ha nem nyújtottak is közvetlen segílyt Leopoldnak, de tetemesen megkönnyítették neki a hadviselést az által, hogy Velence a tengeren és Dalmatiában, Lengyelország pedig Moldvában és Bessarabiában foglalkodtatá a törököt. Hogy a lengyelek jövőre ezt még sikeresebben tehesék, a bécsi udvar, közbenjárása által, valahára véget vetett a Lengyel- és Oroszország közt régóta fennálló viszályoknak; e hatalmak 1686-ki májusban örök békét kötöttek, és Oroszország a szent szövetségnek szintén tagjává szegődvén, a töröknek a maga részéről is háborút izent. Még elébb sikerült a bécsi udvarnak Frídrík Vilmos brandenburgi választó fejedelemmel megkötni ama szövetséget, mely szerint e fejedelem némi szilíziai birtokért és 100 ezer tallérért nyolcz ezernyi hadosztályt kötelezett küldeni a császár seregébe ¹⁾).

Nem kevesebb gondja volt az udvarnak most arra is, hogy Apafy, ki, mint említők, már 1683-ban is, és azóta folyton kereste kéz alatt a császár jó kedvét, hogy azon esetre, ha a török Magyarországból kiűzetnék, Erdély, szabadságainak csorbulása nélkül, fogadtassék császári pártfogás alá, a töröktől már is tényleg elálljon, s ha még titkon is, segílyezze a császáriakat. E végett a múlt őszi egy Dunod Artid nevű jezsuita jelent meg Apafy udvarában, őt arra birandó, hogy Mármarosban a császári hadak egy osztályának téli szállást adjon, s a szövetség forma szerinti megkötésére Bécsbe követeket küldjön. Ezen értekezlet folytában Vete-

¹⁾ Wagner: Hist. Leop. I, 677. kövv. Hist. des Troubles de Hongr. IV, 221. kövv.

1686.

rani tábornok egy gyalog s négy lovas ezreddel csakugyan be is vonúlt Mármarosba; Haller János, Pernyeszi Zsigmond, Inczédi Mihály és Szász Miles Mátyás pedig Bécsbe küldettek, s félévi alkudozás után, június 28-kán 1686-ban, fő pontjaiban következő szerződést kénytelenítették aláírni: A császár elfogadja Erdély s kapcsolt részeinek pártfogását; azok védelmére, mihelyt a fejedelem és a rendek által felhívatik, elégséges hadat küld, mely Erdélyben a fejedelem fő parancsa alatt álland; ennek zsoldjáról a császár, éllemezéséről a fejedelem gondoskodik; s addig marad bent, míg a fejedelem kívánja. A mit Erdély a töröktől saját erejével visszafoglal, az övé marad; a közös erővel elfoglaltakból pedig az lesz Erdélyé, mire régibb idők óta joga van. Erdély minden jogait csorba nélkül megtartja. A bevett négy vallás, jogaiban s birtokaiban háborítatlan marad; a kegyuri s papi jogot a császár soha sem fogja Erdélyre kiterjeszteni, sőt azt soha még indítványba sem hozatja. Szövetkezési jogát a fejedelem épségben tartja fen, feltéve, hogy szövetkezései ezen örökös szerződéssel és Magyarország javával nem ellenkeznek. Apafy Mihály és hasonnevű fia, ki utódául már megválasztatott, holtiglan háborítás nélkül uralkodnak; haláluk után Erdély szabadon választja fejedelmét. Ezen szerződés, nehogy annak idő előtti nyilvánítása miatt, Erdély török-tatár hadak prédájává legyen, Tömösvár és Nagyvárad visszavételéig titokban fog maradni; addig is azonban Erdély fegyverrel s eleséggel segíteni a határaihoz közel működő császári hadakat; Dévába és Kolosvárra pedig a háború végeig az őrség két harmadául császári hadat fogad. Téli szállásokra Erdély és részeibe a császári hadak nem küldetnek, hanemha a fejedelem s a rendek megegyeztével. Erdély a pártfogásért s védelemért évenként 25 ezer aranyat fizetend¹⁾.

¹⁾ Bethlen Miklós önéletírása I, 551. kövv. II, 17. 21. kövv. Dumontnál: VII, 2. 130. Historia diplomatia Leopoldini. A m. Kancellaria levéltárában.

Bár azonban az udvar e szerint Erdély részéről már 1686 elején biztos lehetett, nem minden aggodalom nélkül látta mégis, miképen a szabadságát visszanyert s török segélylyel ellátott Tököli még a birt várainak elveszte után is nagy bajt okozhatna a felvidéken, ha netalán régi hívei ismét hozzá csatlakoznának. Ennek meggátlása végett két ellenkező eszközhöz nyúlt a bécsi udvar. 1686 elején Csáky Lászlót kassai főkapitánynya nevezte ¹⁾ s általa számos rendjeleket s más kitüntetések s kedvezéseket, osztogattatott sőt a felvidéken azon megtértek közt, kiknek hűségét magának biztosítani kívánta; a volt köz-kuruczok két havi zsoldot kaptak; ellenben mind azokat, kik, e módon megnyerhetők nem lévén, Tökölihez hívek maradának, elfogatni s ekként velök a felvidékről minden forradalmi anyagot eltávolíttatni rendelte. E nagy mérvben üzött elfogatásokról azonban még alább leszen szó; itt csak azt említjük még, hogy maga Tököli megbékítése iránt sem mondott le minden reményéről a bécsi udvar; s ez volt oka, hogy Munkácsot, melybe hitvese gyermekeivel együtt zárkózott volt, bár ostromzár alatt tartá, vívatni nem engedte; Szirmay Istvánt pedig, mihelyt Tököli megszabadúltáról értesült, Bécsben szabad lábra tette, s a rajta, mint követen, elkövetett méltatlanság miatt panaszkodónak azt válaszolta, hogy elfogatása ő felsége tudta nélkül történt, feledje azt tehát és járjon el tovább is ura érdekeiben ²⁾.

¹⁾ Caprara lev. Barkóczy Ferenczhez ápr. 11. A pálóczi levélt.

²⁾ Csányi János krónikája 123. Ihro Kay. May. haben . . . von Wyen auss etliche schöne gnadten pfening hinein in Ober Ungern geschicket, alda die vornembsten Ungern darmit zu beschenken, dass sie ihme als ihren rechtmessigen Herrn und König mochten getreu verbleiben, und den andern jedten so übergangen sein, einen jedten zwey Monath solth. Hist. des révolut. de Hongr. 321.

IV.

1686.

A hadjárat

Leopold fegyvereit 1686-ban még nagyobb szerencse kísérte, mint a múlt években. Ez év folytatában tünt fel valahára a 145 év óta szolgálárom alatt nyögő főváros s vele együtt az ország fölött a szabadulás csillagzata. Korán köz-hírül lön, hogy lothringeni Károly herceg, a császári hadak szerencse-kegyelt fővezére, az idén Budát, az ozmán hatalomnak Magyarországon kulcsát s legerősebb védfalát fogja megszállani. És a történendőknek mintegy előérzete riasztá fel a keresztény Európát, de még inkább a fényes kaput: angolok, francziák, spanyolok, olaszok, németek, köz és magas rendűek, számosan önként gyűltek a győzedelmes császári zászlók alá; Konstantinápolyban ellenben köz imák, és ünnepléses processiók tartattak Mohammed haragjának megengesztelése, az előérzett szerencsétlenség elfordítása végett ¹⁾. Leopold a külsegélylyel s mintegy 20—25 ezernyi magyarhorvát hadakkal együtt körülbelül százezer embert számlált ezen évben zászlai alatt.

A táborozást Caraffa nyitotta meg, ki összegyűjtván a Szatmár körül telelő 4000 német s a Petneházy vezénylete alatt levő 3000 magyar hadat, február 9-kén Szentjób várát szállotta meg. Harmad napon az 500 főből álló őrség feladta a várat s Nagyváradra kísértetett. A várba őrséget vetvén, Caraffa Debreezen alá szállt, hogy annak lakosait, kik a rájuk kivetett élelmi szállítást Tököli feltűnte óta megtenni elmulaszták, megbüntesse. „Mily kegyetlenségeket követett el itt a magyarokon, jobb elhallgatnom“, úgymond Károlyi Sándor. Nem is menekültek elébb a zord embertől a szegény debreczeniek, mígnem 80 ezer frtot fizettek le neki. Utóbb a Petneházytól cselbe kerített egri őrségből is mintegy három

¹⁾ Ld. ennek leírását Csereynél 171. kövv.

százat vágott le a császári had, Ozmán basával egyetemben ¹⁾).

Caprara időközben folyton megszállva tartá Munkács várát; sőt miután Tököli az ország lakosaihoz egy izgató nyilatkozványt bocsáta szét, és pártfeleinek maradványaival s némi török segélyvel ismét táborba szállt, az eddigi ostromzárt valóságos vívássá változtatta; de az úrnéjokat mind halálig védeni megesküdt őrhadak, s oda menekült nemesek, az erős sziklavárban sükeretlenné tették erőködéseit, s ápril végén a Bécsből vett rendelet szerint a vívással végkép felhagyott, s a felvidéki hadak vezérletét is átadta Caraffának, maga azontúl a derék had munkálataiban veendő részt. Caraffa, leginkább Tököli szemmeltartását nyervén feladatául, ismét csak ostromzár alá vetette a sziklavarat ²⁾).

A derékhad junius első tizedében Párkány mellett gyűlt össze két nagy osztályban, melyek egyikét, mintegy 45 ezer embert, Károly hercege vezérlé; másika, 25 ezer ember, Miksa bajor fejedelem vezérlete alatt állá. Amabban a fővezér mellett Stahremberg, Rüdiger és Caprara, Croy és Neuburgi Lajos hercegek, Suse, Schultz, Dunewald, Pálffy, Thun és Taff grófok, Thingen, Mercy, Lodron bárók, — emebben a bajor fejedelem mellett Lajos badeni, Keresztély szász weissenfelsi és Eugen savoyai hercegek, Schaffenberg, Gondola, Batthyány, Aspremont és Piccolomini grófok, Wallis, Beck bárók stb. foglalták el a főbb vezényleteket. Ezeken kívül még számos spanyol grandot, angol lordot, francia s olasz marquist és német herceget, mint önkénteseket, hozott a kíváncsiság a világhírű harezra. Scherffenberg és Veterani tábornokok mintegy 10—12 ezernyi haddal Erdélybe küldet-

¹⁾ Joan. Vico : De reb. gest. Antonii Caraffa Lib. I, 127. Hist. des Troubl. IV, 203. Wagner : Hist. Leop. I. 681.

²⁾ Hist. des Troubles de Hongr. IV, 181. kövv. 205. kövv. A Munkácsba szorított nemesek levele a nagyvezérhez. M. Történ. Tár V, 222.

1686.

tek, hogy, mint Bethlen Miklós mondja ¹⁾, annyi ezer „oratorral“ vigyék be s mutassák elő a fejedelemnek a szerződés okmányát, melyet Haller és követársai, azon pontja miatt, mely szerint Kolosvárbá, Dévábá német őrség vala vetendő, elfogadni vonakodtak. Scherffenberg Erdélyben hasonló ellenzékre talált, s nem sokára visszatért a derék hadba. E szerződés el nem fogadását utóbb keservesen megbánta e tartomány.

Buda vívása.

Junius 14-kén Párkányról, miután egy újabb hadi tanácsban Buda vívásának terve egyező akarattal elfogadtatott, mind a két fő sereg megindult: a bajor fejedelem Pest felé, hogy azt megvegye; Károly herczeg a Dúnán átkelvén, Buda felé, melyet 18-kán, a Svábhegytől a ma esászár fürdőnek nevezett felhévvezekig, körül is táborolt. A bajor fejedelem, Pestet elhagyva, a dunai hidat kiszedve találván, mihelyt a híd Ó-Budánál elkészült, szintén átkelt a jobb partra, s a Gellért hegyen foglalt állomást. Miként az elfogott törökök s kémeink egyezőleg állíták, Budában a vén Abdurrahaman, másként Abdi, vezérbasa alatt 12 ezer gyalogból és 3000 lovasból állott az őrség. Midőn az ostrommunkák megnyitának, Pálffy és Gondola egy erős lovas dandárral Fehérvár, Batthyány és Bercsenyi egy más dandárral Adony felé küldetének a várnak netalán segedelmére jövő hadak szemmel tartása végett. Batthyány a Csepel szigetnél 20 nagy bárkát fogott el a Dúnán, melyeken Abdi basa mintegy ezer asszonyt s gyermekeket némi értékesebb podgyászszal Belgrádba akart szállítani. A martalék többre becsültetett 50 ezer tallérnál ²⁾.

Junius 24-kén Károly herczeg rohamot intézett az alsó város ellen, melynek falán a megelőző napokon már alkalmas rések törettek volt. Heves harcz után e város-rész a keresztények kezébe esett, s a törökök a felső várba vonúltak. Néhány nap mulva az öt-hat ezernyi sváb és frank, később a

¹⁾ Önéletírásában II, 23.

²⁾ Hist. des Troubles de Hongrie IV, 227. kövv. Röder: I, 179.

nyolcz ezerből álló brandenburgi segély is megérkezett Schöning Ádám vezérlete alatt; s amazok a lothringeni és bajor között, emezek a lothringeni balján a Duna mellett foglaltak állomást. És most a vár minden oldalról körül lőn fogva; a várakok, a közeledési vonalak s a tűzagnák ásása mindenfelől nagy buzgalommal folyt, míg a 60 nagyobb ágyú és 40 mozsár a falak ellen működött. Jul. 13-kán Károly herceg rohamot intézett a bécsi kapu körül; de bár a vívók vetelkedtek bátorságban, bár néhányan a falakra is felkaptak, a várbeliék ellentállásán megtört erőködésök. Másfél ezer keresztény hullott el a rések körül, köztök számos tiszt és önkéntes úr; még számosabban kisebb nagyobb sebbel vitettek el a harcztérről, kik közül Piccolomini, Weldentz és Veja hercegek nem sokára meg is haltak ¹⁾. Pár nap múlva mindazáltal a bajor fejedelem a Gellérthegy felől a legerősebb bástya árkat elfoglalta.

A faltörés ezután újra megkezdett. A löszereket leginkább a spanyol Gonzales Antal s a lőpor rontó hatalmának kifejtésében leleménycs eszű Gábor, ferenczi szerzetes, igazgatta, kit a magyarok e miatt tüzes Gábornak neveztek. Emez elolthatatlan görög tűzzel rombolta le a várfalak védkaróit; amaz saját találmányú tüzes golyókat lödözött a várba, melyek közül egy jul. 22-kén a Duna partjára néző fegyvertárba szállt, a boltozatot áttörte s a lőportárba hatván azt légbe röpítette. Az iszonyú rombolás, melyet ez okoz vala, másfél ezer embert ölt meg a várban; a rázkódás oly heves volt, hogy még a Duna is kicsapott partjain, s egy közel lévő bástyán 60 lépésnyi rés nyílt; de, a vívók boszúságára, oly helyt, hol a meredekség miatt nem lehetett hozzá

¹⁾ Sebesültek: Commercy hg., Blancfort marquis, Crequi marschal fia, Bejar és Escalona spanyol grandok, Róbert herceg fia, Halifax, Fitz-James angol lordok, Stahremberg, Mahldegen, Mansfeld grófok stb. Holtak az említett három hercegen kívül: egy Herberstein, Hortenbach, Ermerstein, Kaiserstein grófok, hat angol milord, három spanyol nemes Bejár herceg kíséretéből stb.

1686.

férni. Károly herceg e rombolás hatására számítva, Abdi basát Königssegg által a vár feladására szólította; de siker nélkül.

Öt nap mulva tehát, mi közben Eszterházy újabban 4000 magyart hozott a táborba, a vezérek ismét s most egyszerre három helyen, a bécsi kapunál, a mai halász-városban, s a kastély oldalán, intéztek rohamot. A várbeliek négy tűz-aknája s azok fellobbanása után magok a kitört várbeliek a kastély táján, mindjárt a harc elején oly nagy romlást tettek a vívókban, hogy azokat Eugen savoyai s Lajos badeni hercegek csak bajjal fordíthatták meg a futamlásból. A harc; e hősök lelkesítő példájára, újabb hévvel megkezdett; s négy órai öldöklő viadal után a külső fal, mind a déli mind az északi oldalon, a mieink birtokába jutott; egy győri hajdú volt az első, ki a falra zászlót tűzött. E falak megvétele négy ezer közvitéz s kétszáz tiszt életébe került ¹⁾ a keresztényeknek; de birtokuk új reményt új erőt öntött ezek kebelébe.

Károly herceg s a bajor fejedelem jul. 30-kán ismét felhívta Abdi basát, adná meg a várat, melyet megtartania már lehetetlen. „Kivánjanak bármely más várat, s kívánságuk megadatik, ha a vár alól elvonúlnak“, válaszolá Abdurrahman; „de Budát, a birodalom kulcsát, a próféta előházát, nem adhatja fel“. A basa kétségkívül tudta, hogy Szulejmán nagyvezér már megindult Eszékről, hogy őt megsegítse. De ideje korán meghozta e hírt Pálffy tábornok Károly hercegnek is, ki ennél fogva Batthyányt és Bercsényit kémújtökből, Scherffenberget és Veteranit Erdélyből, Caraffát és Heisslert a Tisza mellől nyomban magához szólította; a Gellérthegynél még egy hidat veretett; a tábort pedig oly mesterileg mege-

¹⁾ Sebesültek: Croy és a kurlandi hgek, Partus, Tinghen és Diepenthal tabornokok, Goëlin ezredes, Welhersheim s Asty bárók stb. stb. Holtak: Dana gróf, két kapitánynyal, egy őrnagyvezér Károly hg mellett halt szörnyet stb. A bajor fejedelem részén megsebesültek egyebek közt De la Vergne, Aspremont grófok, stb.

rősítette, hogy bizton megvárhatta benne a nagyvezér megérkeztét. Ez aug. 12-ken Hamzsabég és Buda-Örs között jártatott tábort, alig egypár ágyúlövésnyire a keresztényeké mögött, melynek sánczai, a budai hegyeket mind magokba foglalva, a Dunától a Dunáig terjedtek. Károly herceg azonnal 40 ezer embert állíta fel sánczai körül ellene; a többivel folytatván a vár vívását. De a nagyvezér derék ütközetbe nem akart bocsátkozni, s csak azon mesterkedett, hogy míg fő hadának mozdulataival a császáriak figyelmét elfoglalja, ezek háta mögött némi segílyt lophasson be a várba. Ezt már 14-kén megkísérlé egy hat ezer főből álló dandárral, mely azonban, miután egy harmada két basával együtt elhullott, kénytelen lón visszafordulni. Szerencsésebb volt némileg hasonló kísérlete aug. 20-kán, midőn a magát lóháton keresztül vágni törekvő két ezer jancsárból mintegy 300-nak még is sikerült a fehérvári kapun bejutni a várba.

A mieink e közben, bár csekély eredménnyel, szakadatlan folytatták az ostromot. Aug. 22-kén ismét általános roham intéztetett, melyet végre több siker jutalmazott. Károly herceg a bécsi kapunál a belső falon is erős állást fogott, úgy hogy itt már csak a ezölöpzet s a hamarjában felhányt sánczok és földművek védték a várbelieket. A kastélynál a bajorok s badeniek a fő bástya romjain keresztül szintén felkaptak a belső falakra, és bár a nappali ostrom alatt, Rummel tábornok eleste után, azokat meg elhagyni kényszerültek, a beállott zivataros éjen ismételt roham által Miksa fejedelem azokat megint hatalmába ejté, s a kastély tornyából s egy részének épületeiből is kiszorítá a kétségbeesetten küzdő várbelieket. Abdi basa most hírnököt hírnök után szöktetett ki a várból, tudtára vinni a fővezérnek a várbeliek mind szorongóbb helyzetét. Többen közölök elfogattak; de volt még is, ki czélhoz jutott: és Szulejmán vezér aug. 29-kén ismét kísérletet tön, némi segílyt vetni a várba. Egy dandára, mintegy négy ezer ember, most Ó-Buda felől fogott a merényletbe; de a mieink egy csapatáról a másokra

1636.

vettette, 4—5 emberen kívül, kik a városba még is eljutottak, nagy részök levágatott, a többiek visszafordultak; a várbeliek pedig, kik ugyanazon időben egy kitöréssel támogatták amazokat, visszaűzettek. Ez nap érkezett meg Scherffenberg hadtestének egy része is Erdélyből, mi újabb elesüggedést terjesztett a nagyvezér táborában s a várbeliekben.

Más nap Scherffenberg többi osztályai s a svéd király másfél ezernyi dandárból álló segélye is megérkezvén, Károly herczeg hadi tanácsba gyűjté a hadak vezéreit; s végzéssé lett, hogy egy végső, közönséges roham intéztessék a vár maradványai ellen, míg a hadak nagyobb része a tábor sánczainak vonalain álljon harcrendben a nagyvezér ellenében. De ez, annyi sikeres kísérletei után a vár megsegítésében, e napon tétlen nézte, miként veszik meg a keresztények a próféta hitének előházát.

Buda
visszavétele.

Esti négy óraker hat ágyúszó adott jelt a közönséges rohamra. Ezt a bajor fejedelem s a badeni Lajos herczeg a kastélynál kezdé meg legelőbb. Hadait Serini, a felépült De la Vergne és Beck tábornokok vezényelték. Kevéssel utóbb Károly herczeg is a már szintén meggyógyult Croy, Commercy és a neuburgi hercegektől, Souches, Diepenthal és Scherffenberg tábornokoktól környezve, a bécsi kapu körül lévő résekre vezette hadait. A harcot egyrészlől a győzelem reménye, másrészlől a kétségbeesés erélye minden eddiginél hevesebbé tette. Az ostromlóknak minden lépésnyi tért vérrel kelle megvenniök. Egy órai véres harc után Petneházy Dávid, egy év előtt még kurucz vezér, ki csak aug. közepe táján érkezett a táborba 800 hajdúval, ezeknek élén első hatol be a mai uri utczába, s az oroszlanilag harcolónak példája új erőt önt a kétségbeesetten küzdő törökök csapásai alatt lanakadni kezdett németekbe. Abdi basa több főtisztekekkel együtt halva rogy le, s velök együtt hull el az őrség java. A többiek a kastélyba vonúltak, hol még mindig kétesen folyt a harc.

A császáriak a városba hatolván, első dühökben iszonyú mészárlást tőnek annak lakosaiban; majd ők is a kastély felé

nyomultak s hátba fogták a bajorok ellen kétségbeesetten küzdő őrséget. Ekkor végre megtört bátorságuk. Részők a Dunára vezető fedett uton törekedett menekülni, de valamennyien a bajorok foglyaivá lettek; részők, fehér kendőket lobogtatva, a kastély belső részeibe futott. A győzők azonban itt is nyomukban voltak, s dühökben hallani sem akarván a kegyelemről, kiméletlenül vágták, ölték a futamlókat. A kétségbeesés ezeknek most ismét kezökbe adta a fegyvert s újra egy iszonyú mészárlás kezdődék, míg végre a tiszteknek sikerült lecsillapítani katonáik dühét. A janicsárok ágája, az alparanesnok s a mufti, mintegy két ezer emberrel, életben maradtak s foglyokká lettek. A törökök és zsidók asszonyai és gyermekei közül is mintegy másfél ezren menekültek meg a mészárlatból.

A győzedelmes keresztények ezután zsákmánylásra széledtek el a városban, mely a visszavonuló őrség által felgyújtatván, több helyt lángba borúlt. A zsákmánylók közt egy, a bolognai Marsigli, ki egykoron, mint a velencei követség tagja, több tudós törökkel barátságos viszonyba lépett volt, tudományszomjától készve, aranynál ezüstnél drágább kincseket, könyveket, irományokat kutatott a lángok s holt tetemek között. A főtemplom két kamaráját telve találta török irományokkal, melyeket utóbb a bolognai akademiának adományozott. A kastély egy pinczejében föllelte Mátyás király világhírű könyvtárának is némi csekély maradványait, melyeket aztán Rabatta, fő élelmezései biztos, Bécsbe szállított, hol azok máiglan részét teszik a császári könyvtárnak. A győztes hadak egész éjen át zsákmányták a várost; és a felkelő nap, mely 145 évig tükrözé magát a város tornyain tündöklő félholdban, most a török járom alól teljes szabadulást remélhető magyarnak örömkönyűiben fűrészté sugárait a vértől párologó s a tűzvésztlől füstölgő utcákon ¹⁾.

¹⁾ Buda ostromának főforrásai: A lothringeni herczeg naplója Rödernél az I-só kötet mellékletei közt; s ugyanott több más okmány.

1686.

Szeptember 3-kán Károly herceg hálaimát s isteni szolgálatot tartatván, intézkedéseket tőn a halottak eltakarítására; s táborkarával a várat megszemlélvén, benne két száznál több ágyút talált, köztök bámulatos nagyságúakat. A vár főparancsnokságát, míg a császár másként intézkednék, Souches altábornagy kezébe tette le, s négyezer német s kétezer magyar őrt rendelt belé Beck tábornok és Koháry István vezénylete alatt. Batthyányt még az napon szemlére küldé egy huszárdandárral a nagyvezér tábora felé, melyet Szulejmán az utolsó napokban Tétény mellé tett volt át. Batthyány a fehérvári úton már visszavonúlva találta a török sereget. A vezérek ennél fogva, azon reményben, hogy az ellenség még az eszéki hídtól is elvágható leend, pár napi pihenés után, szept. 6-kán a Duna mentében lefelé inditák meg hadaikat. De már Tolnán hírül vették, hogy a sebesen visszavonuló nagyvezér által megelőztettek. Károly herceg tehát egy hadtestet badeni Lajos vezérletére bízván, mely a horvátországi hadakkal kapcsolatban működne, Tolnánál a Dunán hidat veretett, a balparton vezérlendő vissza a megfáradt hadakat. Kalocsáról De la Vergne tábornok, egy más hadtesttel, melyhez Caraffa hadai is csatlakozandók valának, Szeged megvételére indult. Maga a fővezér Pestre felérvén, a töröktől üresen hagyott s felgyújtott Hatvant vette birtokába s látta el őrséggel ¹⁾.

Simontornya.

E közben badeni Lajos Simontornyát megvívén, okt. 9-kén a horvátországi hadtesttel egyesült, melynek vezérlo-

Des Generalfeldmarschalls Hans Adam von Schöning Leben u. Kriegsthaten. 100. kövv. Richards Jakab szentanu angol mérnök naplója. Történelm. Emlékek V. köt. Londoni magy. okmánytár 221. kövv. Histoire des Troubles de Hongrie című munkának 1687-ben kiadott IV-ik kötete 227—322. l. l. Wagner: Hist. Leop. I, 683. kövv. Miller: Epist. vicissitud. Urbis Budensis 78. kövv. Boethius: Rhumbelorbearer Kriegs-helm II, 70. kövv.

¹⁾ Histoire des Troubles de Hongr. IV, 326. kövv. Wagner: Hist. Leop. I, 725. kövv.

tét Scherffenberg vette át, s vele együtt 16-kán Pécsset szállotta meg. Közeledtére a törökök a várost felgyújtván, a fellegvárba vonultak. A mieink, mihelyt a tüzet eloltották, azonnal megkezdék az ostrommunkákat. 20-kán már alkalmas rés. lévén törve, Lajos herceg rohamhoz készülé; elébb mindazáltal feladásra szólítá az őrséget, bár egy átfutottól tudván, hogy az hétezer főből áll, nem vala nagy reménye a felhívás eredményében. Szinte meglepetve érté tehát válaszközl, hogy szabad elköltözés feltétele alatt készek megadni a várat. De értésére esett az is, hogy az őrség s a várba menekült más kétezer ember, víz hiánya miatt, a tiszték ellen fellázadt: ő tehát a szabad elköltözést is megtagadta, s a vár 22-kén kegyelemre is megadta magát. A vár ezután Thüngen tábornok alatt elégséges őrséggel ellátatván, Lajos herceg még Siklóst és Dárdát is megvette, s az eszéki hidat, melynek egy részét a törökök felszedték volt, végkép szétrombolta s fölégette; és miután ama várakban mindenütt őrséget hagyott, hadait novemb. elején téli szállásokra vezette. Útközben mindazáltal még Kaposvárt is körülfogta s harmadnapi vívás után feladásra kényszerítvén, Hoster ezredet hagyta benne parancsnokul ¹⁾).

1686.

Siklós.

Kaposvár.

Ezalatt a Szeged felé indított hadosztály is szép eredményel működött. De la Vergne altábornagy ugyan, midőn októb. 5-kén Szeged erősségét szemlére vevé, ágyúgolyótól találva, halva bukott le lováról; de Wallis és Veterani tábornokok, kik a parancsnokságot átvették, erélyesen hozzá láttak az ostrommunkákhoz, míg Barkóczy Ferencz a legeltető lovasságunkban kapdosó tatáresapatoktól tisztítá meg a vidéket. Egy ily kirándulásából okt. közepén hírül hozá, hogy Zenta körül több ezerből álló török-tatár had táborozik, valószínűleg Szeged megsegéllését célozó. Míg tehát Wallis a sereg egy részével a vívást folytatta, Veterani és Barkóczy

Szeged megvétele.

¹⁾ Röder: I, 233. Hist. des Troubles de Hongrie IV, 328. 333. kövv. Wagner: Hist. Leop. I, 727.

1686.

4 – 5 ezernyi, magyarok és németekből álló lovas dandárral okt. 19-kén Zenta alá siettek s az ellenséget megszalaszták. De ez csak előhada volt Szulejman nagyvezérnek, ki egy magaslat mögött mintegy 12 ezernyi sereggel s 25 ágyúval táborozott, s most, míg a mieink a megfutamlottak táborát zsákmányolni kezdék, lovasságával ellenök rögtön támadást intézett. Veterani zászlóaljait összeszedvén, néhány száz török levágása után ezt is megfutamítá. De alig úzi őket egy óra negyedig a dombok felé, midőn ezekre felérvén, váratlanul az ellenség ágyúsora előtt látja magát, mely egy gyalog hadtól védetve, sűrű tüzelést nyit ellene. A hátrálás a sik téren a sereg nagyobb részének vesztét vonta volna maga után; Veterani tehát az ágyúk ellen is rohamot intéz, s fedezetét egy rövid, de heves harez után, melyben egyebek közt a szép reményű, magát már Budánál is kitüntetett Károlyi István is elesett, végre szétszórván, az egész ellenséges hadat futamlásra kényszeríti. Az ellenség összes löszere, több ezer ló s nagymennyiségű más zsákmány jutalmazta a bátor megtámadást. De még szebb gyümölese lett a győzedelemnek Szeged, melynek 600 főre menő őrsége Veterani visszatérte után a beküldött foglyok által a történekről értesítettvén, oly feltétel alatt, hogy Temesvárra kísértessék, a várat azonnal feladta ¹⁾).

Szulejmán nagyvezér ezen újabb veresége után Belgrádba visszatérvén, Caraffa tábornok utján, ki ekkoron Szolnokon időzék, békét ajánlott, miként e tábornok sürgeti vala, hajlandónak nyilatkozván, Tökölit is kiszolgáltatni a császárnak, ha ajánlata elfogadtatik. Tökölinek, ki, minden erőlködése daczára sem lévén többé képes magának tetemesebb pártot szerezni, a lefolyt évben semmi jelentékenyebb dolgot nem vihetett végbe, már nem vélte hasznát vehetni a török, s őt örömet feláldozta volna a béke díjául. De a

¹⁾ Röder I, 233. Hist. des Troubles de Hongrie IV, 328. 333. kövv. Wagner: Hist. Leop. I, 727. Károlyi Sándor önéletírása.

hadi tanács elnöke, Hermann badeni herczeg a dolgok ezen 1686. állapotában már nem látott oly nagy fontosságot Tököli személyében, s azt válaszolá, hogy a császár csak úgy lesz hajlandó a békére, ha a Porta mind ama tartományokat visszaereszti, melyeket az uralkodó háztól régóta elrablott, mind szövetségeseit kielégíti ¹⁾. A Porta e választ vévén, minden erejéből készült a háború folytatására ²⁾.

¹⁾ Vico : de reb. Gest. Antonii Caraffa 144. 163. 203. Röder II, 6.

²⁾ Hist. des Troubles IV, 339. kövv.

TIZENHETEDIK KÖNYV.

AZ ÖRÖKÖS KIRÁLYSÁG.

A TÖRÖK URALOM VÉGE.

1687—1703.

ELSŐ FEJEZET.

Az örökös királyság megalapítása.

I.

Azon öröm, melyet Budának s vele az ország nagy részének a török járom alól megszabadúlta a hazafiak kebelében ébresztett, nem maradt sokáig háborítatlan. A mint esőkent a török hatalma s benne gyöngült a támasz, melyhez a nemzet 1604 óta vívott szabadságharczaiban újra meg újra folyamodott: úgy nőtt a császár szolgálatában lévő hatalomviselők, miniszterek, tábornokok önkényes hatalomgyakorlata az országban.

A szomorú napok a protestans hitfelekezetek újabb üldözésével álltak be. Csáky István kassai főkapitány az elmúlt őszön rendeletet vőn, hogy maga mellé vévén Károlyi László szatmári, Barkóczy Ferenc zemplényi főispánt, Klobusiczky és Putnoki királyi táblai s két kamarai tanácsost, a királyi városokban szedje el a protestansok templomait. Ezek 1687-ben „Vízkereszt után való nap indultak meg . . . Eperjes városában egyezvén meg a m. generalissal, ottan a templomot elfoglalták; onnét Lőcsére, Késmárkra és Bártfára menvén s hasonlót követvén, a templomok helyett a kerítésen kívül mindenütt mást mutattak helyül, a hol a lutheranusság építhessen és exercitiumát követhesse; úgy az calvinistaság is“. Ugyanez történt Nagybányán is¹⁾. E rendelet annál érzé-

1687.

¹⁾ Károlyi Sándor önéletírása.

1687.

kenyebben sértheték a protestánsokat, mivel nemcsak az 1681-ki törvénynyel, hanem ama szerződésekkel is ellentétezt, melyek szerint Kassa, Eperjes 1685-ben kapuikat a császáriaknak megnyitván, Tököli pártjától elszakadtak.

Volt még az elégyületlenségnek egy más oka is, mely a katolikusok s protestánsokból egyaránt számtalan keserű panaszokat fakasztott. Ugyanazon nyomor s inség, ugyanazon zaklatások és fosztogatások, melyeket, mint fentebb említők, az észak-nyugati vidék a benépszállásoló, ingyen élmezett, minden szükséglettel ingyen ellátott, és a nép s nemesség¹⁾ felett mégis egyaránt zsarnokoskodó idegen katonaság féktelensége miatt három télen keresztül szenvedett, nyomorgatta most már a második télen az északkeleti megyéket; melyek egyébiránt még azon szenvedésekből sem épültek ki, melyeket a mult évek folytában a kuruczok s labanczok hagytak maguk után. Nem csoda, ha ekként vallásukban, vagyonukban, személyökben egyaránt zaklattatván, néhol talán hangosabb panaszokban nyilváníták elégyületlenségöket, s némelyek talán megbánták, hogy Tökölitől elszakadtak, s ismét rája kezdtek fordítani szemeiket.

Caraffa Antal
rémuralma.

E panaszok, az elégyületlenség e feljajdulásai elégségesek voltak Caraffa előtt arra, hogy egy borzasztó üldözést indítson a magyarok ellen, kik iránt, tán épen azért, mivel őket megsértette, oly megrögzött gyűlölettel viseltették, hogy nem átallaná mondani: „ha tudná, hogy van erei közt csak egy is, melyben hajlam, vagy csak kimélet rejlik a magyarok iránt, kész volna azt kimetszeni s tűzre vetni“. Caraffa Antal, nápolyi származású gróf, a hasonnevű cardinál és szentszéki követ s rokona által nyert 1665-ben kamarási tisztséget Leopold udvarában. Utóbb katonai pályára lépett; de azon a bőséges alkalom mellett is kevés érdemet lévén képes felmu-

¹⁾ A szállásolástól a nemesség sem volt fölmentve. „Útamban... Károlyban Terzi gróft (tábornok) találván palotámban, kellett hál-nom hajdúimmal a mosó házban“ — írja Károlyi Sándor 1687. elejéről.

tatni, 1685 végéig az ezredesi rangnál nem bírt magasabbra emelkedni. Azontúl a jezsuiták és a most elbeszélendő események által nyitott magának útát a méltóságokra, melyek 1686 óta reá halmozottak. S úgylátszik, nem is tévedünk állítván, hogy természetes kegyetlensége s fanatismusa mellett leginkább is az emelkedési vágy és kincszomj játszatta véle ama borzasztó szerepet, mely nevét századokon keresztül íszonyat tárgyává tette a magyarok előtt. Igen valószínű, hogy már a protestansok ellen kibocsátott ama rendeletet is ő sürgette s eszközölte ki az udvarnál, mint kiindulási pontot szándéklott terveire. Annyi bizonyos, hogy 1686 őszén, nem sokkal ama rendlet kelte előtt, bár neki kellett volna átvenni a Szeged vívására küldött hadosztály vezérletét, huzamosabban időzik vala Bécsben; s hogy részben e rendlet okozta az elégtelenség ama nyilvánításait, melyekre vádjait, eljárását alapította.

Hogy Tököli, miután a török fogságból megszabadult, volt híveinél mindent elkövetett, pártját ismét újabb erőre, régi számára emelni, kétségtelen; de bizonyos az is, hogy e törekvései eredménytelenek maradtak. A régi kuruczok Petneházyval s más kapitányaikkal Leopold zászlai alatt küzdöttek már a török ellen: s ő 1686 folytában minden ügyekezete daczára sem volt képes valamit lendíteni, hogy magát a császáriak előtt félelmissé tegye. Még elébbi tanácsosai is, látván a török hatalom hanyatlását, lemondtak már azon reményről, hogy a török szövetség által állíthassák helyre elnyomott jogaikat; s mióta Eperjes, Kassa megadásával kegyelmet, bocsánatot nyertek, hűségökben állhatatosak, az időtől s országgyűlési törvényes eljárástól várták sérelmeik orvoslatát. Így, például, Keczer Endréről, ki az 1662-ki országgyűlésen egyike volt a protestans ügy legbuzgóbb védőinek, Tököli István leghívebb barátainak, s Imre legtekintélyesebb tanácsosainak, írva hagyta Rezik János, az egykorú eperjesi tanár, hogy már templomba sem járt, nehogy valamely jöttment ember, vagy Tököli Imrének va-

1687.

lamely ügynöke, oly valamit súgjon fülébe, mi őt gyanússá tegye.

De bár Tökölivel most kerültek is minden összekötést, — mit ennek tehetetlensége nyilván bizonyít; templomaik, eperjesi főiskolájok elvételét panasz nélkül nem tűrhették. S miután azok visszanyerésére reményök nem igen lehetett, legalább azon voltak, hogy a kijelölt helyeken menél előbb építhessenek templomokat, hol vallásukat gyakorolják. E végre Zimmermann Zsigmond, Eperjes városának egyik tanácsosa s a bezárt főiskola felügyelője, egyébiránt Keczer Endre veje, több előkelő városi polgárral együtt buzgón gyűjté a pénzt. Épen ez idő tájban tette Eperjesre székhelyét Caraffa, mint a keletéjszaki megyékben lévő császári hadak tábornoka. Gyűlölete a magyarok iránt gyanakodóvá tette őt, hogy ott is összeesküvést lásson, hol annak nyoma sem volt. Ő nem hihette, hogy Eperjesen, Kassán, a Tököli-féle mozgalmak egykori főfészkeiben, annak most is számosan ne volnának hívei; hogy különösen a gazdag, népszerű Keczer Endre, s fia Gábor, s vejei Zimmermann, Sárosy Márton, Feldmeyer Simon, a város utolsó vívatásakor az őrség parancsnoka, Fleischer György, ugyanakkor városi bíró, Medveczky Samu, Schönleben György tanácsosok, s több más előkelő polgárok, — úgy szinte Kassán, a Tököli uralma alatt birói, tanácsosi hivatalt viselt férfiak, a pártvezérhez titkon most is ne szítanának; ő bizonyos dolognak tartá, hogy a templomépítésre szedett pénz, politikai czélokra, Tököli ügyének gyámolítására gyűjtetik.

Kevéssel előbb, 1686 végén történt, hogy Tököli Imre nővére, Mária, Munkácsról, hova férjével, Nádasdy Istvánnal, még 1685-ben ment látogatóba sógorasszonyához s hol az ostromzár alatt ő is bennrekedt, férje halála után Terzy tábornoktól, az ostromzár parancsnokától, útlevéllal ellátva, Kassára költözött. Caraffa lehetetlennek tartá, hogy az özvegy más czélből jött volna Kassára, mint hogy ott Imre

testvérének pártot szerezzen; s Eperjesen két markotányos-
nét fogatott el, kik által Nádasdyné, állítólag, Eperjesen is
működött volna testvére régi párthíveinek felizgatására. Az
elfogott két nő, valószínűleg kínpadra vonatva, ezt nyilván
vallotta volna. Ezóta semmi kétsége sem volt Caraffának,
hogy Tököli hajdani hívei vele folyton összeköttetésben áll-
nak, a városokat ismét kezére kívánják játszani. Tüstént
megírja tehát a császárnak, miképen „egy messze ágazó
összeesküvést fedezett fel, mely ha eddig ő felsége fegyvere-
inek szerencséje által kitörésében nem gátoltatott volna,
mindent gyökerestül felforgatandó vala. Innen származik
Tököli kevélysége, innen a nyert kegyelmek után is a magya-
rok daczos viselete. Ezen összeesküvés nem új, csak folyta-
tása azon réginek, mely atyja a boldogult Ferdinánd császár
alatt hajtott gyökereket; ki volna ez terjedve több országokra,
honnan a magyarok tanácsosal, pénzzel s egyéb szükségle-
tekkel támogattnak. A királyi kegyelem pazar osztogatása
alattomban annyira megerősítette, oly veszélyessé tette ezen
összeesküvést, hogy róla köteteket írhatna; de elveszhető
levélben többet írni nem bátorodik. Annyit mindazáltal
tudtára adhat, hogy magának ő felségének szentséges szemé-
lye ellen törekednek; minden országait alapjaiból felforgatni,
az egész kereszténységet kiirtani szándékoznak. Nem lehet
tehát eléggé sietni a bűnrészesek példás megbüntetésével. A
király szelídsége, kegyelmessége csak a jóknak ártana, a
gonoszoknak őket martalékul adván. A kegyelem az oka,
hogy e nemzet Sz. István óta örökké lázadásban töri fejét.
Ideje végre, hogy az teljesen s örökre kiirtassék Magyaror-
szágból. De ebben féleszközök czélra nem vezetnek: erélyt
és szigort kell tehát alkalmazni. A bűnyomozást szintűgy
mint a büntetést több városban, de mindig a bűnösök lakhe-
lyén, kell végrehajtani, hogy amaz kimerítő, ez visszajesztő
legyen De tudja, hogy gyűlöletes tárgyról ír, melyben
segélykezet neki nem örömet nyújt valaki: kéri tehát ő fel-
ségét, küldje hozzá meghittebb tanácsosai egyikét, Stratt-

1687.

mant, vagy Kinskyt, hogy segedelmére legyen, s hatalmazza őt fel egy rendkívüli törvényszék felállítására.

Strattmannak, Kinskynek semmi kedve sem volt ugyan az ügybe személyesen befolyni, tanácsukra mindazáltal Leopold engedelmet adott Caraffának, hogy Eperjesen egy rendkívüli törvényszéket alkosson; s csak azt ajánlá neki, hogy régiebb lázongás vagy pártütésért, melyért már kegyelem, bűnbocsánat adatott, senkit se háborgasson, s csak az amnestia után történetekre szorítkozzék a nyomozásban; ez a magyar törvények szerint intézze, kínos vallatást is alkalmazhatván a vádlottakra.

Az eperjesi
vérbíróság.

Csak e felhatalmazás kelle Caraffának; a keresettételnek a király által elejébe szabott törvényességére ő mit-sem ügyelt, s nem ügyelt arra sem, újabb-e a vétség, vagy olyan, melyért már közbocsánat adatott. Február közepén az említett két markotányosné és Szentiványi László vádjára megkezdé az elfogatásokat; s a börtönök pár nap alatt mind megtelének. Ezután a maga elnöklete alatt 12 tagból álló bíróságot nevezett, kiknek nevei következők: Wallis czredes, alelnök, Fischer Mihály, a kassai kamara igazgatója, Szentiványi László, Megyeri Gábor, sárosszegyei jegyző, Harter Mihály, Medveczky Mátyás, eperjesi tanácsosok, Juliani Péter, Friderici Péter, a danczigi származású Braheim Vilmos eperjesi lakosok, Görtz Márton, az eperjesi őrség parancsnoka, Pelsőczy György kir. ügyigazgató, Burghardt Mátyás hadbíró.

Az elfogottak majdnem kivétel nélkül gazdag, tekintélyes hazafiak voltak, kik, mint a már fentebb is említettek, 1685-ben s azelőtt Tökölinél, vagy Kassa s Eperjes városokban tanácsosi hivatalt viseltek, de midőn e városok Leopoldnak hódoltak, teljes bocsánatot nyertek. De Caraffa evvel mitsem gondolt, s a foglyok ellen vádat emeltetett, hogy Munkács várával, vagy magával Tökölivel összeköttetésben állnak. A fővádló, Szentiványi László mellett, egy elvetemedett nő vala, kit emlékeink Tábori Erzsóknak neveznek. A nyomozás kánpadon kezdetett, s a kiállhatatlan gyötrelmek

által kicsikart vallomások, s egypár koholt levél, melyeket azonban Caraffa csak kezénél lévőknél állított, de elő nem mutatott, elégséges alapul szolgált előtte a halálos ítéletre. A bírák közül a lelkiismeretesbek hasztalan tettek ellenvetést: ezek egyike Megyeri Gábor, az év végén tartott országgyűlésen, melyre mint Sáros megye követe jelent meg, nyilván bizonyítja, hogy „a bírák nyelve s voksa nem volt szabad s mindennek a tábornok esze s akarata szerint kell vala törteni“; miért aztán Wallis és Fischer a birói tisztról le is köszönt.

Március 3-kán tétetett nyilvánossá az első véritélet, mely szerint Keczer Endre, s veje Zimmermann Zsigmond s ennek kereskedelmi társa, Raucher Gáspár és Baranyay Ferencz, eperjesi tanácsos s a főiskola felügyelője, minden javaik elvesztésére, jobb kezeik levágatására, s lefejeztetésre ítéltettek. Az ítélet, mely avval indokoltatott, hogy Tökölivel üzeneteket, Tökölinével leveleket váltottak, a törökök s tatárok segedelmét kívánták, harmadnapon végre is hajtatott. Azután a kivégzettek tetemei felnégyeltettek, fejeik a pelengérré szegeztettek, testeik részei a város körül az országutakon függesztettek ki. A kegyetlen ember a város piacán, saját ablakai alatt emeltette fel a vérpadot, melyen 30 zöld ruhába öltözködött bakó és bakóinas működött.

Hasonló sors érte márcz. 22-kén Keczer fiát, Gábort, vejét Sárosy Márton, Fleischhacker Györgyöt, 1685-ben Eperjesen városbíró, Schönleben György és Medveczky Sámuel városi tanácsosokat. Féja György volt kassai bíró, a kánpadon adta ki lelkét, Feldmeyer Simon, 1685-ben az eperjesi őrség parancsnoka, öngyilkossággal előzte meg a véritéletet. — Május 9-kén újabb halálos ítéletek hajtatnak végre Székely Endrén, Weber Dánielen s tetvérén, Fridriken, a város egykori jegyzőjén, Bezzegh Györgyön, Tököli hajdani tanácsosán, Radvánszky Györgyön, Palásthy Gáboron és Kovács Györgyön.

És míg Eperjesen a bakók ekképen működtek, a „drágonyosok az országot futották be, — mint Rákóczý Ferencz mondja — hogy elfogják a Caraffa által kitüzött áldozatokat ... Többen ezek közül soha sem tartoztak Tököli pártjához, s minden bűnök csak abból állott, hogy a hazában tekintélyvel, népszerűséggel bírtak, vagy gazdagok voltak. Hiában hivatkoztak ártatlanságukra, vagy a közbocsánatra, melyet elébbi hibáikért nyertek: új bűnökkel vádolák őket, hogy Tökölinek, vagy hitvesének írtak. A vádlottak előmutattatni kívánták leveleiket; de kérelmök nem teljesített, mert a levelek nem léteztek. E helyett kínpadra vonattak, hogy bűnököt bevallják, bűntársaikat elárulják. Ha aztán kínjaik közt egy szót találtak ajkaikon kicsusztatni maguk ellen, be sem várván, hogy azt a kínpadon kívül is bevallják, a vérpadra hurezoltattak. De még azok is, kiket a legkegyetlenebb kínzások sem bírhattak vallomásra, csak súlyos birságon válthatták meg szabadságukat“. És csak keveseknek jutott azon szerencse, hogy nagy öszvegekért kínzás nélkül bocsáttassanak szabadon; mint, például Róth János, ki tiz ezer talléron váltotta meg magát.

A vármegyék, a királyi tanácsosok, maga az udvarhoz annyira csatlakozó nádor is felriadtak az emberi szörny iszonyú kegyetlenségein, igazságtalan biráskodásán, kivált mitán hírül vették, hogy Szúnyog Gáspár, Otlík György, Szirmay Miklós, Raksányi János, Géczy István, Ostrosith özvegye, Berthóty Ferencz, Kende Márton, Faigel Péter, Keczer Miklós s több más előkelő nemesek is fogva vannak; hogy Berthótyt és Kendét szintén kínpaddal fenyegette a vallomásra; Csáky István és Károlyi László grófok ellen sőt Kálmáczay itélőmestertől Draskovich Miklós országbíró ellen is hasonló módon akarta kicsikarni a vallomást; hogy a bűnyomozás mindinkább oly szint ölt, miszerint Caraffa minden személyes ellenét, minden gazdagot, kitől dús váltságdíjat zsarolhat ki, gyanúba hozni, váddal terhelni ügyezik. Mind ezt kegyetlensége, kincszomja mellett is aligha

merészli vala tenni a tábornok, ha Strattmannban, Kinskyben, s némely más miniszterekben hatalmas támasza nem volt volna az udvarnál.

Ezek pártolásától gyámolítva végre addig ment elbizakodottsága, hogy Petenada Györgytől és Géczy Istvántól, Tökölnek egykoron konstantinápolyi követétől, már maga Eszterházy nádor, Erdődy bán, sőt régi ellensége a haditanács elnöke, Hermann badeni örgróf ellen is olyféle valloást akart kicsikarni, mintha titkon Tökölivel czimboráskodnának. Ekkoron Beresényi Miklós és Barkóczy László, a felvidék követei, a nádorhoz s vele együtt Bécsbe mentek, a szörnyű bíróság eltörlését s Caraffa kérdőre vonatását sürgetni. Szót emelt az udvarnál Lajos badeni örgróf is. Leopold végre engedett: a vértörvényszéket eltörlülte s eljárásának megvizsgálására bizottmányt rendelt. De Caraffa, hatalmas pártolói kegyéből, nemesak büntetlen maradt, hanem még jutalmakat is nyert: tábornagyi s titkos tanácsosi rangra emeltetett, az egész felső Magyarország várainak igazgatójává, nemsokára pedig még arany gyapjas vitézzé is nevezetett ¹⁾. — Méltóbb büntetést vőn Beek és Koháry budavári parancsnokoktól Fink Konrád hadnagy egy német ezredben, ki a várat a fehérvári basának 2000 aranyért s a töröknél nyerendő magasabb hivatalért elárulni szándékozott ²⁾.

A hadviselés ezen évben ugyanazon vezérek alatt hasonló Ezen évi hadjával erővel folyt, mint a multban, és nagy előnyöket s nyereménye-

¹⁾ Vico: de reb. gest. Ant. Caraffa Lib. II, 158. Rezik Ján.: Theatrum publicum lanienae Eperjesiens. Kézirat a pesti muzeumban. Szalay L. után V, 355. Hist. des révol. de Hongr. I, 342. kövv. Szirmay: Not. Hist. Cottus Zemplén. 266. Grellmann: Magazin für Gesch. u. Statist. Göttingen 1795. „Eperjeser Blutbad“ czimű czikkelye. Károlyi Sándor önéletírása.

²⁾ Nach Bekäntniss zu Offen ist hingerichtet, in vier Theil zer-rissen, das Herz herausgenommen, umb das Maul geschlagen stb. Csányi Ján. krón. 130. Wagner: Hist. Leop. II, 3.

1687.

ket eredményezett; de még sokkal nagyobbakat nyújthat vala, ha a vezérek közül mindinkább nem tűnt volna el az egyetértés. Eger a felvidéki, Szigetvár a dunántul szállásolt hadak által kora tavasszal körültáboroltatott, hogy e várak az élelmi szállításban meggátoltatván, könnyebben megvétethessenek, ha azok egyikének vagy másikának vívását tűzné ki végre a hadi tanács. A tervek többszöri megváltoztatása s a hadak ide s tova járatása után Károly hg., a bajor fejedelem s a badeni Lajos julius közepén végre még is csak egyesültek a Dráván túl, hogy Eszéket vívják, és Szulejmán nagyvezért, ki e vár körül mintegy 60 ezer emberrel táborozott, ütközetre kényszerítsék. De Szulejmán nem vala kicsalható sánczai mögül, s ezekben, a vár lövegei által is támogatva, a császáriak támadásait visszaverte. Károly herezeg, erőködéseinek sikertelenségét látván, miután már is majd két ezer embert vesztett, — kik közt egy Pálffy is halva maradt, — hogy a nagyvezért táborából kicsalja, futamlást színlelve, a Dráván átkelt s Mohácsra vezette mintegy 50 ezer főre menő hadait.

Eszékvár
vívása.

A mohácsi
diadal.

A nagyvezér valóban belement a eselbe, s utána nyomulván, Baranyavárnál, a Karasicza mögött, tehát körülbelül ott, hol a nagy Szulejmán szultán 1526-ban, ütött tábort. De Károly herezeg nem maradt azon rónán, melyen II Lajos király seregével együtt elveszett, hanem Siklós felé, a harsányi tetőkön fogott állomást, szemközt a török táborral. Augusztus 12-kén ütköztek meg a számra nézve majdnem egyenlő seregek. És a sors úgy akarta, hogy a hol 161 év előtt a magyar nemzet virága elhullott, a nemzeti függetlenség és jóllét sírba dőlt, a keresztények fegyvere most szintén ott álljon boszút az országot azóta csaknem végpusztulásra juttatott törökön. Két ezer török lett fogolylá, nyolez ezernek hullája borítá a csatatért, s legalább is ugyanannyi veszett el a Karasicza mocsáraiban, az üldözés alatt, s az áttolngó vert had alatt leszakadt eszéki hídnál a Dráva hullámaiban. Az ellenség egész tábora, valamennyi

ágyúja s mintegy öt milló forint értékű martalék esett a győzők kezébe¹⁾.

A törökök annyira megrémültek, vezéreikben annyira elvesztették a bizodalmat, hogy ha a keresztény sereg egyetértésben halad előre a futamlók után, valószínűleg még Nándorfehévár is visszakerült volna. De az újabban teendők terve fölött oly nagygyá vált a meghasonlás egyrésről Károly herczeg, másról a bajor fejedelem s a badeni Lajos közt, hogy emezek pár nap múlva a tábort is elhagyván, Bécsbe mentek, s illető hadosztályaikat is visszaindították. De még azon hadtést is reményen felül nagy sükert aratot, melyet Károly herczeg, mielőtt Mohácsnál a Bácskába átszállt, Dunewald alatt Eszék ellen küldött. Eszék, Valpó, Vukovár, Pozsega, végre Pétervárad több apró erődökkel s a Szerémséggel együtt majdnem harc nélkül kerültek vissza a szörnyű zavarba s esüggedésbe esett török kezeiből²⁾.

Eszék, Pétervárad visszavétele.

Ez alatt Károly herczeg a többi sereggel a Dunán átkelvén, Veteraniit néhány ezreddel Eger ostromzárának erősítésére küldé; maga pedig Szeged felé haladt a szomorú pusztaságon keresztül, melyet a másfél százados török uralom hagyott maga után. „Schol iható víz erei: a moesárok, tavak büzhödt vizét még a marha sem itta. Schol egy viruló fa, melynek árnyéka az utasnak enyhet adna. A fű, bozót oly magas, hogy ha a lovasság rajta keresztül ösvényt, s mintegy barázdát nem nyit, a gyalogság alig vergődhetett volna át. Schol a roppant térségen egy barátságos hajlék, sőt nyoma sem volt az embereknek, kivéve a pástorok néhány nád gunyhóit“. Szegedről a sereg a Tisza ellenében Szolnokra ment át, hogy onnan Erdélybe induljon, azt is hodo-

¹⁾ Wagner : Hist. Leop. II, 6. kövv. Hist. des Troubles de Hongr. V, 32. kövv. Hasslingen, Handbuch auf die Feldzüge 1687—1688 Arnetnél : Das Leben des kays. Feldmarschalls Gr. Guido Stahremberg. Wien, 1853. 79. kövv. Röder II, 15. kövv. Boethius. Kriegshelm III, 106. kövv. Veteranis Feldzüge 30. kövv.

²⁾ Ugyanazok folytatólag.

1687.

latra szorítandó. De a protestans hitvallású birodalmi segélyhadak nem akartak hitsorsosaik megigázásában közremunkálni, s a herczeg kénytelen lón őket az Eger alá küldött Veterani-dandárral feleserélni.

Erdély
szállása.

Apafy a herczeg szándékáról korán értesülvén, Bécsbe azonnal követeket küldte, kik azonban oly válaszzal utasítottak a herczeghez, hogy ez a fejedelmet s a rendeket szerződés által fogja biztosítani vallásuk s törvényeik fentartása iránt, ha jó lélekkel hódolnak a császáruak; az ellentállás fegyverrel fogván megtöretni. Károly herczeg mielőtt Szolnokról útnak eredt, Szatmár parancsnokát; Houchin grófot, küldé be Apafyhoz megvinni, hogy a császári hadak egyedül téli szállást kívánnak a tartományban. A követ Székelyhidára hozta meg a választ a herczeg elébe, hogy a fejedelem kész százezer forintot lefizetni s nagy mennyiségű élelmi szert szolgáltatni, ha a szállásolástól megkíméltetik. Majd, midőn a herczeg hadaival már erdélyi földön, Somlyónál vala, Bánfy György, Alvinczi Péter és Perneszi Zsigmond a fejedelem ugyanazon üzenetével jöttek a herczeghez, de siker nélkül; Scherffenberg tábornok okt. 12-kén ennek határozott üzenetével ment Apafyhoz, miszerint a maga s tartománya javát csak engedelmességgel eszközölheti. Somlyóba, mely kapui megnyitására szólítottatott, s engedelmeskedett, erős őrség vettetett; Veterani előre küldetvén, Kolosvárt és Szamosújvárt is megrakta császári hadakkal.

Károly herczeg ezután ünnepélyesen vonult be Kolozsvárra; s a fejedelem bármennyire szabadkozék, végre is kénytelen lón aláírni az okt. 27-kén Balázsfalván készült szerződést, melynek főbb pontjai következők: a császári hadak Szeben, Kolosvár, Besztercze, Gyulafehérvár, Szász-Sebes, Szászváros, Déva, Vásárhely, Szamosújvár, Somlyó, Monostor és Tövis városok s várakban szállásoltatnak be; ezek élelmezésére Erdély 66,000 köböl buzát, 40,000 mázsa húst, 7000 hordó bort, 120,000 köböl zabot, 144,000 mázsa szénát, 480,000 kéve szalmát szolgáltat; pénzüll hét határnapon jun.

1-ig 700 ezer frtot fizet. Viszont a fejedelem s a rendek a császár részéről biztosítottak, hogy a törvényesen bevett négy vallás, szabad gyakorlatában, templomaiban, egyházi javaiban, iskoláiban háborgattatni nem fog. Apafy és fia fejedelmi hatalmában a törvények szerint fentartatik, s a katonai hatóságok a tartomány igazgatásába, az országgyűlések tartásába, a fejedelem jövedelmeinek, várainak, arany, ezüst és sóbányáinak, vámjainak s egyéb javainak kezelésébe nem avatkoznak. A polgári mind országos, mind megyei s városi tisztviselők hatóságaikban, a rendek, városok s várak jogaikban, szabadságaikban illetetlenül fentartatnak. A fejedelem adományozási joga, a községek s magánosok tulajdona, szabad közlekedése biztosítottatik. A császári hadak a jövő tavasszal kivezetetnek, ha a hadviselés egyebet nem kívánna, s ez esetben a fejedelemmel újabb szerződés kötöttik. A töröktől megtámadtatás esetében a tartomány közös erővel védetik, s ekkoron a császári hadak mellé erdélyiek is bevételnek a megszállott helyekbe. Ha császár ő felsége a törökkel békét kötne, abba Erdély is befoglaltatik.

Apafy ezután már csak árnyék-fejedelem, udvarával s az urakkal Fogarasba, Károly herczeg Szebenbe vonúlt, s miután a tartományt négy hadi kerületre osztotta, Szebent s vidékét Scherffenberg, Gyulafehérvárt s Dévát Veterani, Kolosvárt és Szamosújvárt Stahremberg Guido, Beszterezét Piccolomini tábornokok gondjaira bízván, Bécsbe ment. „Soha könnyebben sem pogány, sem keresztény egy országhoz nem juta, mint akkor a német Erdélyhez; egy korbácslás nélkül fejet hajtának“ — mond Cserey ¹⁾.

II.

Az ország nagyobb részének a török járom alóli megszabálításáért Leopold a nemzet hálájára számolhatni vél. Pozsony
országgyűlési.

¹⁾ Wagner : II, 23. kövv. Veterani's Veldzüge 35. Dumont VII, 2, 150. Cserey 177. Bethlen Miklós önéletirása II, 58. kövv.

1687.

vén, elhatározott szándoka volt végrehajtani azt, mit elődei több ízben sikeretlenül kísérlettek volt meg: a királyi méltóságot családjában örökössé tenni. Harmad nappal a mohácsi győzelem után, auguszt. 14-kén, Ditrichstein cardinal, Kinsky, Strattmann, Rosemberg miniszterekkel, Széchenyi György esztergami érsekkel, Eszterházy Pál nádorral és Korompay Péter nyitrai püspök s kancellárral e végett Bécsben tanácsot tartván ¹⁾, nyolcz nap múlva Pozsonyban okt. 18-kára országgyűlést hirdetett. E tanácskozás folyama még nem jött napvilágra; úgy látszik mindazáltal, a német miniszterek ott igen ellenséges terveket fejtettek ki Magyarország irányában, melyeknek valósítását azonban a nevezett két magyar úrnak jelenleg még sikerült meggátolni, s minden újítást csak ama két pontra szorítani, melyek az okt. 31-kén felolvasott királyi előadásokban foglaltatnak, hol egyebek közt ezt olvassuk: „Miután ő cs. kir. felsége, isten segedelméből szerencsésen túl esett ama súlyos veszélyeken, miknek kedves Magyarországa, mely hajdan dicsőséges I Ferdinánd császár s király alatt az ausztriai fejedelmek s örököseik és utódaik uralmának s hatalmának mindörökre alávettetett, s miknek továbbá koronája, sőt maga ő felsége személye s Bécs városa s következőleg az egész kereszténység ügye a gonoszok pártoskodása miatt ki voltak téve; és miután az ellenség legyőzetvén, Buda, az országnak hajdan virágzó fővárosa, több más erősségekkel s helyekkel együtt a török torkából kiragadtatott, s a török szolgaság alól az ország nagyobb része felszabadított: oda fordítá leginkább gondjait, miként lehetne ezentúl hasonló veszélyeket megelőzni, az országot megbékéltetni, s azon bajoktól, melyek súlya alatt szánandólag nyögött, megmenteni. És e végre nem látott hatékonyabb s alkalmasabb eszközt, mint ha egy részről diadalmas háborúját a török ellen folytatja, más részről az ország rendivel

¹⁾ Ungarische und Wienerische Kriegs- und Staats-Registratur. Bécs, 1687. I, 92.

közönséges gyűlésen tanácskozik, s egyszersmind idősb fiát, József örökös főherceget, szokott módon jövendő királyokul s urokul megkoronáztatja . . .

„Adhatna ugyan ő felsége ezen országnak, melyet részint a lázadók, részint a török kezéből annyi munka, veszély, költség s az övéinek vére által foglalt vissza, teljes joggal új törvényeket; s mit fegyverrel foglalt el, azt a hadjog szerint külön meg is tarthatná magának s örököseinek, külön kormányozhatná szelíd s alkalmas törvények által: ő felsége mindazáltal veleszületett kegyelmességénél fogva a KK. és RR. régi jogait, kiváltságait, szabadságait és törvényeit épségben hagyni, s azokat a megkoronázandó új király által azon esküforma szerint, melyet I Ferdinánd koronáztatásakor mondott, nem különben azon esküforma szerint, mely felett, mindennek a mi kétséges, kártékony, vagy épen kivihetetlen, mellőztével, az egyesség megtörténendik, szinte megerősíteni; a fegyverrel visszafoglalt részeket az országba bizonyos módon ismét bekebelezni s a régi törvények alá vetni kívánja; csak úgy mindazáltal, ha előbb az, mi I Ferdinánd esküformájában II Endre 1222-ki 31-dik t. cikkének megtartásáról beiktatva létezik, meg fog igazíttatni egyszersmind pedig a felséges osztrák ház trónöröködési joga, mely ünnepélyes szerződések által szerzettetett, és ámbár az osztrák ház elsőszülött hercegeinek a királyi széken egymást szakadatlanul történt felváltása által tényleg megtartatott, de az idők mostohaságában, a belmozgalmak alkalmával, e század elején, a roszakaratúak sérelmes értelmezése által színleg meggyöngíttetett s kétségbe vonatott, a rendek méltányos kijelentése által tökéletesen helyreállítatik, s az e végre alkotandó és a koronázási oklevélbe is beiktatandó törvényezikk által örök időkre megerősítetik“. Fejtegeti továbbá, mily ártalmas, a kormányzást mennyire lehetlenítő azon ellentállási jog, mely II Endre említett t. cikkében foglaltatik. Végül felhívja a rendeket, hogy mennél előbb adják be fontosabb sérelmeiket, s egyszersmind

1687.

gondoskodjanak a megrendült igazságszolgáltatás helyreállításáról¹⁾.

Mielőtt a rendek ezen előadások tárgyalásába fognának, felolvastattak Róth János emlékirata az Eperjesen kiállott szenvedéseiről, Radvánszky György s más kivégzettek özvegyeinek panaszai Caraffa vérbirósága ellen, s folyamodásaik elkobzott javaik visszaadatásáért. Meghallgattattak Megyery Gábor sárosi s Medveczky Mátyás eperjesi követek, kik, mint az eperjesi bíróság tagjai előadták, miképen korlátozó a bírakat Caraffa ítéleteik szabadságában, mily önkényesen járt el az ítéletek szerkesztésében. A rendek azonban nem elégedtek meg e mentségekkel, s többen közölök e bírák magatartását is keményen megróván, kívánták, hogy a főrendekkel együtt kéressék meg ő felsége, bocsáttassa szabadon a még fogságban ülőket, s rendelje meg a megnégyeltek még is a gyalázatfán függő tetemeinek eltakaríttatását s a város terén mindeddig fenálló vérravatal elhordatását. A főrendek nov. 4-kén Fenesy egri püspök, Czobor Ádám és Kéry Ferencz urak által átízenték, hogy kívánatukban szívesen osztoznak. Tudatták egyszersmind a rendekkel, hogy kérelmekre a király az előadásokban foglalt tárgyakat illetőleg aképen válaszolt, hogy az örökösödést csak a saját ágyékából származó fimagzatra kívánja értetni; ennek kihalta esetében tehát a rendek királyválasztási joga ismét feléledend. Midőn pedig Endre királynak az ellentállásra vonatkozó törvényczikkét eltörültetni kívánja, az ország egyéb szabadságait nem szándéka megcsorbítani; sőt azokat újra is megerősíti.

Az örökös királyság elfogadása.

A rendek azt kívánták volna, hogy a felső tábla, valamint egyebekben igényli a kezdeményezési jogot, úgy e fontos tárgyban is elébb, vagy legalább velök együtt nyilatkozzék; s midőn őket a kir. személynök, Orbán István, a nov. 7-kei ülésben felszólítá, szólanának a királyi örökösödésről, mély s hosszú esend váltotta fel szavait. „Ne tartóztassa a rende-

¹⁾ Katonánál: XXXV, 431.

ket, — e szavakkal szakasztá meg ismét a esendet a királyi személynök — véleményök kijelentésében az, hogy az urak még nem nyilatkoztak; különben oly valami történhetnék a károkkal s rendekkel, mit nem vártak volna¹⁾. Felállott végre Dolni István²⁾, az esztergami káptalan olvasó kanonoka s követe, és az egész papi rend nevében előadá: miképen az osztrák ház kegyelmessége s Magyarország megszabadítására fordított fáradaimai s költségei méltán igénylik, hogy a rendek ő felsége kívánataiban megegyezzenek; s a papság nevében ki is jelenti, hogy az ő felsége ágyékából származó és származandó osztrák herczégek örökösödési jogát teljes készséggel elismeri; ám lássák a többi rendek, mit mívelnek.

„Ebben senki sem volna ellentartó a karok és rendek közül, — szólal fel utána Petróczy János, pozsonyvárosi jegyző s követ — csak a szabad választás előzze meg“. — „Ki az, — vág szavába a királyi személynök — ki mégis a szabad választást vitatja?“ S midőn a követ neki megneveztetett, őt a maga ítélőmestere által följegyezteté³⁾. A rendek nyilatkozatát sürgető újabb ösztönzésére, Cserminczky Gáspár Zólyom megyei jegyző s követ úgy vélekedett, hogy az örökösödés elvét elfogadhatnák a rendek; de Endre király törvényét épségben kellene fentartani. A királyi személynök

¹⁾ „Hortatur, ne se in dandis vocibus ad DD. Magnates relegend, quia alias DD. Statibus et OO. evenire potest, quod non putarant“.

²⁾ Másutt Mihálynak nevezetik. Szalay: (V, 383.) Kárász Tobias naplója szerint Píber László eszt. kanonokot mondja a papság szónokának. Az előttem fekvő naplóban — melynek eredetije az Erdődyek monyorókeréki levéltárában létezik, Dolnit, Píbernek kanonok s követtársát találok, ki ennél rangjára is magasabban állott.

³⁾ Mivel Szalay forrása az enyémtől ebben is különbözik, ide írom ennek szavait: „Joannes Petróczy notarius Civitatis Posoniensis ad haec alta voce reponit, dicendo: omnino nullus SS. et OO. regni esset contrarius, praevia tantum libera electio antecedit. Dum haec D. Personalis inaudivisset, alta voce querit: quisnam sit ille, qui adhuc liberam electionem disputet, et cum nomen dicti notarii sibi innotuisset, ipsum curavit statim notari“.

1687.

figyelmeztetésére azonban, hogy feltételhez nem lehet kötni ő felsége kivánatának teljesítését, Nádasdy Endre a dunántúli kerület nevében nyilvánítja, hogy József főherceget elismerik örökös királynak; mire aztán a dunáninneneni kerület is kijelenté, hogy a papsággal együtt elfogadja a király kivánatát. Hasonló szavazatot mondott Kende Ádám a 14 éjszakeleti megye nevében, bár, mint megjegyzé, e megyék utasításai ellenkezők. Követte őt a távollevő urak részéről Dúl Mihály, Koháry István követe, a királyi városok nevében pedig Petróczy János. S így a rendek táblája egyező szavazattal végzéssé emelte a királyi ház férfi ivadékanak örökösödési jogát, csak azt kötvén ki, hogy ennek kihaltával a választási jog visszaszálljon a nemzetre, s ennek régi jogai és szabadságai az örökös királyság alatt is teljes épségökben tartassanak fenn.

Az ellentállási
jog eltörlése.

A kir. személynök ezután az előadások másik fő pontját hozta szónyegre, fejtegetni kezdvén a rendeknek, hogy Endre király 31-ki törvényezikkének megigazításával nem egyebet czéloz ő felsége, mint az ország, annak lakosai, mostani s jövőendő királyai békességét; mert valahányszor mozgalmak, lázadások támadtak az országban, azoknak forrása mindig ama törvényezikk volt, mely a rendeknek fegyveres ellentállásra jogot adott. Érezték a rendek, hogy a fenforgó körülmények közt e pontra nézve sem ellenkezhetnek a király akaratával; s ha bár emelkedett is kebelökből néhány szó, mely Endre király törvényét az 1622-ki 20-dik és az 1635-ki szintén 20-dik törvényezikkek értelmezése szerint tovább is fentartani óhajtotta; a vitatkozás mindazáltal leginkább a körül forgott, mi módon segítsen magán a nemzet oly esetekben, midőn jogait, szabadságát a királyi hatalom erőszakosan elnyomni törekedik? Erről, úgy vélekedének, intézkedni annál multhatatlanabb a jövőre, mivel ilyféle jogtapodás az örökös királyság alatt még könnyebben s többször nehezdedhetik reájok, mint eddigelé; holott bizony e tekintetben eddig sem hiányzott az ok alapos panasza. Ime, mondák, az eper-

jesi piacon máiglan fenáll a vérpad, melyen az alkotmányos jogok annyi hazafiak kegyetlen kivégeztetésével megsértettek; s a nemesi kiváltságok gúnyjára máiglan számos ártatlan hazafi nyög ama város börtöneiben. Ime a törvények ellenére kivetett, s az ország lakosait koldusbotra juttatott elviselhetlen katona-porcziók kiméletlen executioja alatt jelenleg is pusztúl az ország. Hosszas vitatkozás után végre abban egyeztek meg: menjen egy választmány a főrendekhez, mely az örökösödésre vonatkozó végzést tudokra adja, s őket egyszersmind felkérje: nyilatkoznának, miként akarják az Endre király fenforgó törvényét módosítani; a kormánynál pedig sürgetnék az eperjesi foglyok szabadon bocsáttatását, a kivégzettek özvegyeinek s árváinak megvigasztalását, az országra rótt porczió-szám kevesbitését.

A főrendeknél e közben már szintén folyamatban vala a két királyi kívánat tárgyalása. Az örökösödés ott még nagyobb ellenzésre talált, mint a rendeknél: attól féltek, hogy miután a bécsi minisztertanácsot eddig sem igen birták el- lensulyozni a fejedelem előtt, az örökös királyság alatt végképp elvesztik befolyásukat. Legállhatatosabban ragaszkodott ez oknál fogva a választási jog fentartásához Draskovics Miklós országbíró, mígnem a reáriadt királynak ezen szavai: „Te vagy tehát egyedül, ki fiamat örökös királynak elismerni nem akard?“ — őt is elnémitották¹⁾; a miniszterek egyike által novemb. 8-kán kezeibe csusztatott irat pedig annyira felháborította, hogy azt felolvastván szélhűdés miatt szörnyet halt²⁾. Eszterházy nádor, Széchenyi György primás, Korompay Péter nyitrai püspök s cancellár ügyekezetei végre a főrendeknél is legyőztek úgy az örökösödésre, mint Endre törvényének módosítására nézve minden ellenzést; s a kir. előadásokra intézendő válaszfelirat nov. 10-kén

E két tárgy a főrendek házában.

¹⁾ Wagner : Hist. Leop. II, 30.

²⁾ Hist. des révolut. de Hongrie I, 360.

1687.

a nádor javaslata szerint mind az uraktól mind a rendektől elfogadtatott. Kijelentetett ebben: hogy az ország rendei készek ő felsége első szülöttét örökös királyukká koronázni, úgy mindazáltal, hogy az egyenes vonalon leszármazandó férfiúgnak magvaszakadtával a nemzet választási joga meg helyreálljon; készek továbbá kiigazítani Endre király törvényét is, feltéve, hogy a rendek ama joga épségben marad, mely szerint csak megidézve állíttathatnak törvény elébe, s a bíróság még hűtlenség esetében is törvényszabta legyen. Végül köszönetet mondanak a királynak, hogy a töröktől visszafoglalt részeket az országba kebelezni ígérte.

A nádor biztosítja a rendeket, miképen ő felségétől ígéretet vett, hogy az eperjesi foglyok szabadon bocsáttatnak, s a katonaszállásolás és porczio-szolgáltatás tekintetében is lehetőleg kevesbítettnek fognak az ország terhei. Ezen ígéretek mintegy előkészítésül szolgáltak a nov. 14-kei ülésre, melyben a kir. személynök előadta, miképen ő felségének az a kívánata, hogy az örökösödés a spanyol királyi ágra is kiterjesztessék; s nem feledé megemlíteni azt is, hogy ennek elfogadása után a rendek is bőséges kegyelmekre tarthatnak számat ő felsége részéről. Ez ellen többen felszólaltak ugyan a rendek részéről; midőn azonban a főrendek üzenetéből megértették, hogy ezek e toldalékot is elfogadják, s majd a papság is a főrendekhez csatlakozott, végre mindnyájan felhagytak az ellenzéssel, s a spanyol ág örökösödése is végzéssé lett, azon kikötéssel hogy, ha valaha ezen ágból lenne királya az országnak, az vagy Magyarországbán, vagy a szomszéd osztrák tartományokban lakjék, s a király távollétében az ország bizottmányok által ne terheltesse. Míg ezután a sérelmek felett folyt a tanácskozás, deczemb. 1-jén a király viszondvezetésül tudtára adatta a rendeknek, hogy mindazoknak, kik a mult időkben a felség ellen akármiképvétkeztek, az egy Tökölit s még fegyverben lévő társait kivéve, teljes bűnbocsánatot ad; egyszersmind pedig, hogy József főherczeg koronáztatását deczemb. 9-re határozta; — mi

azután ünnepélyesen végre is hajtattott, a felavatási oklevél már az előző napon el lévén fogadva.

Az országgyűlés ezután az ország, a protestáns hitfelekezetek s más egyesek sérelmeinek tárgyalásával, s a törvények szerkesztésével még egészen az 1688-ki január 25-kéig kihuzódott, mely napon a megalkotott 29 törvényezikk kihirdettetvén, király s rendek széteszlottak. Az örökösölést, az endrei törvénynek az ellentállási jogra vonatkozó záradékának eltörlését, s a köz bűnboesánatot illető törvényeken kívül a nevezetesebbek még következők: az eperjesi bírószeék eltörültetik, a foglyok szabadon boesáttatnak; a hűtlenségi bűnök ezután csak törvényes uton fognak megítéltetái. A vallás ügyében az 1681-ki törvények megújítatnak; Tót- és Horvátországban jószágbirtoklási joggal ezután is csak katolikusok birnak. A jezsuiták szerzete törvényes testületképen befogadtatik. A kir. cancelláriához két világi tanácsos rendeltetik. A főrendűeknek szabadság adatik hitbizományokat, majoratusokat alapítani. A honosítási díj ezer aranyra szabatik. A főrendek táblájánál az ülések sora szabályoztatik stb. — Az udvar leginkább Eszterházy Pál nádornak köszönhető, hogy kívánatai oly könnyű szerrel valósulást nyertek. Leopold őt még a gyűlés folytában, úgy látszik, a koronázás napján, a német birodalom herezegének czimével, mit rég óhajtott, rég keresett, jutalmazta meg. Ugyanakkor Draskovics Miklós helyébe Csáky István országbiróvá neveztetett.

A koronázás napja nemcsak az udvarnak, hanem kivétel nélkül a rendeknek is nagy örömet hozott. Ekkor érkezett Pozsonyba a hír, hogy Eger vára is megszabadult. E vár ugyan is, mely, mint említők, már kora tavasz óta körül vala táborozva, miután benne az éhség tetőpontjára hágott, s az is hírül esett, hogy Szulejmán nagyvezér fellázadt seregének sürgetésére lefejeztetett, s a lázongások következtében segélyre kilátása nem lehet, deczemb. 7-kén végre aláírta a szerződést, mely szerint kapuit azonnal megnyitandó lészen,

Eger
visszavétele.

1687.

mihelyt az okmány maga Leopold császár által is megerősítetik. Ez néhány nap múlva meg is történnén, az őrség Nagyváradra kísértetett, s valahára az ország tiszai vidéke is megszabadult a török járom alól. Palota is pár héttel elébb adta meg magát Eszterházy Jánosnak ¹⁾.

Munkács
meghódolása.

Pár nappal a rendek szétoszlása előtt, híre jött Pozsonyba annak is, hogy Zrínyi Ilona, Tököli hitvese, január 14-kén Munkácsot szintén feladta Caraffának. A hősiességű nő már két év óta tartá magát a császáriaktól körülzárt sziklafészekben, eltökélve férjének adott szava szerint azt mindaddig védelmezni, mígnem ennek szerencséje jobbra változván, általa fölmentetnék. De pártfelei, kivált Radics Endre, a vár kapitánya, s Absolon Dániel Tökölinek egykori mentora, utóbb meghitt tanácsosa s kancellára, mióta a török hatalmát az országban megtörve, urok szerencsését reménytelenül leáldozva látták, nem osztóznak többé urnéjok kitarlásában; sőt oda fordíták ügyeket, hogy mielőtt vagy éhség, vagy fegyvererő által a vár megadására kényszerítettetnének, idején jó feltételeket alkudhassanak ki urnéjok, maguk s az őrség számára.

Az ekkoron 12 éves Rákóczy Ferencz tudósít bennünket, hogy Absolon és Radics ezen szándékát elhatározássá érlelte Tökölinek egy ezen idő tájban hitveséhez írt levele, melyben, miután a törökben maga is elvesztette már minden bizodalját, felszólítá Ilonát, küldené egyik udvari papját a pápához, s adatná elejébe hogy, ha ő szentsége a császártól kedvező feltételeket eszközölne ki számára, ő, Tököli, nemesak maga katolikussá leszen, hanem a lutheranusok kiirtására is felajánlja egész munkásságát. Absolon, e levél ismeretére jutván, közlé azt Radicsal is; s a két férfiú ezóta szintűgy vallásuk, mint a maguk személyes érdeke által ösztönöztetve, elhatározta a vár feladását. Tudósíták Caraffát, hogy arra

¹⁾ Vico: De reb. gest. A. Caraffa. Lib. II, 245. Hist. des Troubles de Hongrie V, 143. kövv.

urnőjüket is rábirandják, ha feltételeiket viszont ő is elfogadja: Caraffa, ki már szemrehányásokat is vett volt Bécsből, hogy oly sokáig nem tudja magát Munkács urává tenni, kapott az alkalmon s mindent ígért. Ezóta Radies az eleséget, mely még fél évig is kitarthat vala, mind pazarabb kézzel osztogatá az őrség között; sőt annak egy részét el is rejtette. Az eleség ily módon megfogyván, kijelenté urnőjének, hogy két hónap mulva az őrségnek nem lesz mit ennie, határozná tehát el magát az alkura, mielőtt a feltételek elejébe szabtnának ¹⁾).

Ekkor érkezett hozzá Caraffa levele, melyben ez eleven szinekkel ábrázolá, mennyire meg van törve az országban a török hatalma; mily hiú volna a remény annak segedelmében, ki maga is lázadással kénytelen küzdeni. Egy maga akar-e egyetlen, s a segély minden reményétől megfosztott várban ellentállni a császár mindenütt diadalmas fegyvereinek? Férjétől vár-e segélyt, kinek pártja már nincs, ki alig rendelkezhetik egy maroknyi kiéhezett, elrongyollott csapatkával? . . . Vagy a férjének tett fogadása tartóztatja? Gondolná meg, hogy ezen eskü öt királya iránt teszi hűtlenné. Keresztényi jóakarattal inti tehát: hallgasson tanácsára; előzze meg a vas kényszerűséget, s bizza sorsát a császár kegyelmére, nehogy a fényes Rákóczy ház fejedelmi magzatainak inkább mostohája, mint édes anyja legyen²⁾).

A hős lelkű nő végre meghajolt a szükség előtt; s miután meggyőződött, hogy férjének hasztalan fárad kegyelmet szerezni a vár átadásával, annak kapuit január 14-kén főbb pontjaiban következő feltételek alatt nyitotta meg: A várban lévők mindnyájan amnestiát nyernek. A fejedelenné árvaival együtt Bécsbe belebbeztetik; az árváknak minden ingó s ingatlan javaik visszaadtnak, kivéve Munkácsot és Sz. Miklóst, melyekre, mint mondatik, a korona tart jogot. A

¹⁾ Vico : e. h. 258.

²⁾ Hist. des révol. de Hongrie I, 381. kovv.

1687.

fejedelemmé is visszanyeri ingatlan javait s hitbérét; de a fejedelmi jelvényeket s athnamét, melyeket Tököli a Portától kapott, ennek nála lévő ingóságaival együtt kiadja. Az árvák (miként atyjok végrendelete kívánja) a császár s az általa e végett megbizandó egyén gyámsága alatt maradnak stb. ¹⁾ Ilona ezután Julia és Ferencz gyermekeivel Bécsbe kísértetvén, az Orsolya apácák klostromába záratott. A gyermekek gyámságát Kollonics Leopold bíbornok vállalta magára, ki aztán a javak igazgatását Klobusiczky Ferenczre bízta, s általa a protestansok vallásgyakorlatát azokban mindjárt eltiltatta, diplomákat elvétette, lelkészeiket elűzette ²⁾).

Munkácsesal utolsó támasza is elesett Tökölinek. Keble keserűségének a már majdnem valamennyi párthivétől elhagyott, s a török évdíjából és rablásból élősködő pártfőnök egy ingerült hangú nyilatkozványban nyitott utat. Tudja, így szól egyebek közt honfitársaihoz, hogy csak a vas szükség előtt hajlottak meg, de szívök idegen azoktól, kik nekik szolgáljarmot készítenek. Ő azonban, bár egy részről holt híret költötték, másról még most is ígéretekkel csábítják, bár életét minden perezben orgyilok és méreg fenyegeti, balszerencséjében is holtáiglan hű bajnoka kíván maradni a szabadságnak. Emlékezteti őket a Caraffa által végrehajtott vérontásra, s egyéb sérelmeikre; emlékezteti őket Erdélynek a védelem színe alatt lett megigázására; s felhívja őket, gyülekezzenek ismét körülötte, pártfogása alatt a töröknek, ki még korán sincs megtörve, kinek ügyei újabban virágzatnak lesznek indulók az új szultán alatt ³⁾. De mind hasztalan; a törökben már senki sem bizott, hatalmának felvirulását senki sem várta s nem is óhajtotta: Tököli mind elhagyottabb lón a török védelem alatt.

¹⁾ Wagner: Anal. Scep. IV, 202.

²⁾ Lampe: Hist. Eccl. reform 595. Ld monographiámat Zrínyi Ilona életéről.

³⁾ Katonánál: XXXV, 539.

III.

Absolon Dániel a munkálatokért, melyeket Munkács átadásában tett az udvarnak, a Caraffa mellett teljesítendő ^{1688.} Erdély viszo-
 hadi titkári hivatalban vette jutalmát. Az „igen szép elméi, nyai Caraffa
 több nyelvben jártas, jó tollú, ügyes fogalmazónak“¹⁾ ezen befolyása alatt.
 túl még hasznosabb szolgálataira számított a bécsi udvar; mert Caraffának nem sokára Munkács átvétele után azon feladat megoldása tüzetett ki ezúttal, hogy Erdélyben a császári hadak vezérletét átvévén, e tartományt az öreg Apafy halála esetére, ne erőszakkal, hanem jó módjával, egészen a király uralma alá hajlítsa. A hír, hogy a debreczeni „executio“ s az „eperjesi mézárlat“ hőse jó a tartományba, nagy ijedséget szült Apafy udvarában. Híre terjedt a nép között is, „hogy egy szekér kinzó szerszámot“ hoz magával. Teleki szívesen távozott volna előle; de nem tudván hova s merre forduljon, vejét, Vay Mihályt küldé elejébe s ajándékkal ügyekezett őt megnyerni. De mind a mellett is, hogy Caraffa az ajándékot szívesen elfogadta, oly annyira rettegett a kegyetlen embertől, hogy midőn hozzá, a Szebenben megérkezetthez, kellett mennie, elébb végintézményét is megírta, s akként bucsúzott el gyermekeitől, rokonaitól, mintha bizonyos halálnak menne elejébe²⁾.

Telekynek azonban most nem volt oka félni Caraffától; mert inkább ez kereste neki, a tehetetlen fejedelem mindenható tanácsosának kedvét, hogy feladatában mennél elébb s könnyebben ezélt érjen. Caraffa Szebenbe érkezvén, Fogarasba izent Apafyhoz, küldené hozzá főbb tanácsosait, hogy velők a közügyekről értekezzenek. Teleki, Székely László, Bethlen Gergely, Elek és Miklós, Frank Bálint, Bánfy György, Apor István, Sárosy János, Alvinczy Péter s két

¹⁾ Bethlen Miklós önéletírása II, 77.

²⁾ Cserey 180.

1688.

ítélőmester késelem nélkül megjelentek nála. A ravasz ember előbb egyenként értekezett mindegyikkel, hogy Telekiben ez által féltékenységet ébresztvén, őt annál hajlandóbbá tegye indítványának elfogadására, mit sem kételkedvén, hogy a miben evvel megegyezik, azt a fejedelemtől s a tanácsban is elvégzett dolognak nézheti. A csel teljesen sikerült. „Evvel a külön-külön való szembenléttel... mondja Bethlen Miklós, — Teleki elméjében, ki mindenkitől félt, oly szörnyű szöveget ütött, és úgy megijeszté, hogy valamit akart ő, Teleki mindjárt elhitte, fogadta, cselekedte, és tanácscsal, fejedelemmel, országgal megeselekedtette“, úgy annyira, hogy midőn Caraffa Bethlen Miklóssal értekezék, s ez neki azt mondá, hogy indítványait fontosságukhoz képest országgyűlésen kellene tárgyalni, a tábornok e válaszszal némítottotta el őt: „Uram, a ki egy kulccsal bemehet az ajtón, boldond volna, ha több kulcsot s hágesókat keresne, hogy az ablakon juthasson be“.

Bethlen Miklós egyébiránt Erdélyben akkoron legeszegebb, legügyesebb férfiú, kitől épen azért annyira félt is a fejedelmen uralkodó Teleki, hogy őt még a tanácsba sem akarta felvétetni, már előbb egy emlékiratot¹⁾ intézett volt a bécsi udvarhoz, melyben — nehogy hazáján végre is erőszak követtség el, azt fejtegeté, miként lehetne Erdélyt a Portától végkép elszakasztva, jogainak épségben tartása mellett is biztosítani a császár hatalmában. Ezen emlékirat közöltetett volt Caraffával is, midőn Erdélybe küldetett. De ő most látván, hogy a Teleki féltékenysége s önhaszonlesése által kifejlesztett viszonyokban jármot is vethet Erdélyre, egyáltalában nem akart szerződést kötni, mely e tartomány jogait biztosítaná; hanem május 9-kén (1688-ban) a fejedelem és ország nevében oly értelmű nyilatkozatot fogadtatott el a küldöttség által, miszerint Erdély magát a császár-király

Erdély teljes elszakadása a töröktől.

¹⁾ E czímet adta neki: „Moribunda Transilvania ad pedes augusti imperatoris Leopoldi projecta“. Önéletirása II, 66.

pártfogása alá helyezi; Leopoldot s utódait, úgy mint az a mult évi pozsonyi gyűlésen végeztetett, törvényes és örökös uraúl ismeri; lemond a török oltalmáról, adót neki többé nem fizet, s vele és ő felsége minden más elleneivel, hűtlenségi és felségsértési büntetés alatt, megszakaszt mindennemű összeköttetést; sőt fegyvereit, ő felsége parancsára, ellenök fordítandja. Ezen maga-alávetésének jeléül pedig azon várakon s városokon kívül, melyekben már tényleg császári katonaság létezik, még Kővárba, Husztba, Görgénybe és Brassóba is császári őrségeket fogad. S bízik ő felsége kegyelmében, hogy a tartománynak mind vallási, mind egyéb szabadságait fentartandja.

Mit Teleki sürgetéseire a bizottmány, Bethlen Miklós és Apor István ellenzése daczára elfogadott, azt a gyöngge fejedelem is megerősítette, s ugyan Teleki „mindenható munkája által“ a fogarasi országgyűlés is végzéssé emelte. Csak az egy Brassó városa tett kifogást, annyiban, hogy a császári őrséget vonakodott befogadni kebelébe. De az egy dandárral alája küldött Veterani tábornok néhány beröpített golyója ezen ellentállást is megtörte.

Mit a nyilatkozvány elfogadása előtt kellett volna tenniök, a fejedelem s a rendek csak most gondoskodának arról, hogy jogaik szerződéssel is biztosíttassanak. E végett Gyulay Ferencz egy folyamodványnyal küldeték fel Bécsbe, melyben az ország 13 pontban adta elő kívánatait, hogy azok forma szerint okleveles szerződésbe foglaltassanak. E pontok minden lényegesebb tárgyra nézve befoglaltattak azon egyéb-iránt ezeknél még sokkal előnyösebb oklevélben, melylyel a bécsi udvar 1686-ban önként megkinálta volt Erdélyt, melynek elfogadását azonban akkoron Scherffenberg tábornok serege élén sem bírta kivinni. De most, a fentebbi nyilatkozat után, már ezen sokkal kevesebb biztosítást nyújtó pontokat sem akarta megerősíteni a bécsi udvar. Mind az, mit a különben ily fontos ügyek végzésére nem is termett Gyulay kieszközölni képes volt, Leopoldnak egy, jun. 17-kén kelt, leve-

1688.

léből állott, melyben miután az erdélyieket a töröktől való elszakadásukért és császári királyi oltalma alá hajolásukért megdicsérte, csak általánosságban igéri, hogy védelmőkről kellőleg fog gondoskodni. És hogy atyai kegyességét azonnal érezzék, biztosítja őket, hogy a bevett vallások gyakorlásában, lelkiösmereti szabadságában háborgattatni senki sem fog; gond léssen arra is, hogy a császári katonaság, szigorú fegyelemben tartatván, a tartományt védje s ne zsarolja.

Teleki mintegy 12 ezer forintot érő ezüst edényneműt, s a római birodalom grófi címét nyerte szolgálatai jutalmául. „Ilyen olcsón adák el, úgymond Cserey, a szegény Erdélyországot!“¹⁾ Caraffa a kitűzött feladatot, melynek megoldásában őt a kegyetlenségétől való rettegés nem kevésbé segítette, mint fondor elméje, ekként megoldván, a császári hadak egy részével Lippa vívására távozott; Erdélynek, míg az e tisztségre kitűzött Heiszler Donát tábornok megérkeznék, Veteranira bízván hadi parancsnokságát.

¹⁾ Bethlen Miklós önéletirása II, 43. köv. Cserey: 182. Brevis. Compend. Hist. Princip. Transilv. I, 21. Vico: e. h. Lib. III, 290. köv. Lünig. Litt. Proc. Europ. III, 183.

MÁSODIK FEJEZET.

A török háború folytatása; a karloviezi békekötés.

I.

A félhold szerencsésjének, hatalmának lealkonyodta, a számos csapások, melyeket az Magyarországbán Leopold, a földközi tengeren Velence győzedelmes fegyvereitől szenvedett, az ozmánok közt félelmet, köz elégtelenséget s lázongásokat szültek, melyeket Szulejmán nagyvezérnek 1687 végén lett kivégeztetése sem volt már képes lecsöndesíteni. A sereg magát IV Mohammed szultánt is börtönbe vetette s testvérét, II Szulejmánt, emelte helyébe. De az új szultán sem volt már képes visszavarázsolni a mozlem fegyver lealldozott szerencsésjét, s megállítani a keresztényeket diadalokban, melyek 1688 folytában is újabb koszorúkat tűztek Leopold zászlaira.

A győzedelmek sorát ezen évben a királyok hajdani koronázási városának, Székesfehérvárnak, megvétele nyitotta meg. A Duna Péterváradtól fogva hatalmunkban, a törökök belviszonyai, szenvedett vereségeik következtében, zilált állapotban lévén, úgy látták vezéreink s a bécsi hadi tanács, hogy Fehérvár, Sziget, Kanizsa, mik a Dunán túl még török kézen, de már elszigetelve maradtak, abból kiéheztetés által, oly módon, mint Eger, ha tán huzamosabb idő alatt is, de legkevesebb áldozattal lennének kiragadhatók. A siker igazolta a nézet helyességét: Fehérvár, melyet Batthyány

1688.

Fehérvár
visszatöglés-
lása.

1683

Ádám egy magyar dandárral még a múlt évben táborolt körül, eleségéből végkép kifogyván, máj. 19-kén végre megnyitotta kapuit. Az elkényszeredett várbeliek mintegy négyezeren, köztök 1500 fegyveres, bántatlanul kísértettek le Nándorfehérvárba ¹⁾).

Solymos, Lippa
és Lugos
megvétele.

Hogy ama néhány vár, mely Magyarország határait még a török birtokában volt, még inkább elszigeteltetvén, mintegy magától essék vissza a koronára, a hadi tanács azon szerencsés eszmét tűzte ki a jövő hadi munkálatok céljául, hogy a háború széke a Száván túl a török birodalomba tétessék át, s ekként a lenyűgött szerb és bosnyák népeknek is alkalom nyujtassék felkelni régi zsarnokaik ellen. E tervnél fogva Nándorfehérvár megvétele lön a fő feladat. Fővezérül jelenleg az ifjú Miksa-Emmánuel, bajor fejedelem, lön kinevezve; mert ő múlt évi meghasonlása után Károly herczeggel csak ezen feltétel alatt volt hajlandó hadaival tovább is segedelmére lenni császári ipjának. Míg ő megérkezék, Caprara s badeni Lajos gyűjté s rendezé a hadakat Eszékenél. Caraffa Erdélynek reményen felül gyors hódolata után utasítást vévén, hogy az eszéki táborral a Maros vonalán át tegye magát összeköttetésbe, az erdélyi hadak egy részével Solymos alá indúlt, s miután az magát első felhívásra megadta, jun. 18-kán Lippát táborolta körül. A város már harmad napon hatalmába esett, minek következtében pár napi vívás után a vár is kénytelen lön megnyitni kapuit. Utóbb Lugos is hódolt Veteráninak. Erdély e szerint a Vaskapu felől minden megtámadás ellen biztosítottván, Várad, Gyula és Jenő pedig, melyek még a török kezében voltak, elszigeteltetvén, Caraffa Veteránit egy dandárral Karansebes alatt hagyta, s maga a többi hadat Szegeden keresztül Eszékhez vezette ²⁾).

Nándor-Fehérvár
megvétele.

A hadak itt Miksa fejedelem késedelmezése miatt sokáig tétlen heverték, s július végeig, midőn a fejedelem

¹⁾ Wagner: Hist. Leop. II. 43.

²⁾ Vico: e. h. 339.

végre megérkezett, egyéb eredményt sem mutathattak fel Illok megvételénél; pedig a Nándorfehérvár alatt táborozó török hadak lázongása, melynek folytában Hasszán basát a szeraskirságból letévén, helyébe Jegen basát emelték, legjobb alkalmat nyújthatott volna e nagyfontosságú vár megvételére. A fejedelem mintegy 35 ezernyi seregével aug. 9-én táborolta körül Nándorfehérvárt, miután Jegen basa a külvárost felgyújtván, a Duna mentében Szendrő felé vonúlt. A vívást mindazáltal csak a hónap vége felé lehetett erélyesebben megkezdeni, mert csak ekkor érkeztek le Budáról a faltörő löszerek. Idő közben viárok, közeledési vonalok készültek s az őrség több rendbeli kitörései verettek vissza, melyek egyikének alkalmával savoyai Eugen herezeg is nehézebben vitetett el a hareztérről. Szeptember 6-kán a város falain már több rés lévén törve, közönséges roham intéztetett; s két órai véres harc után, mely alatt Scherffenberg tábornok, Fürstenberg ezredes több más főtisztel s mintegy 7—8 száz emberrel elesett, maga a vakmerő bajor fejedelem is megsebesült, a város a keresztények kezébe jutott; az őrség maradványai pedig, kik a győzők dühét elkerülhették, a fellegvárba vonultak. De már ennek falaiban sem bízott többé Ibrahim basa, s azt még az nap kegyelemre megadta.

Az izlam e szent házának eleste, melynek védelmében 6—7 ezer török vesztette el életét, annyira megfélemlíté a török vezért, hogy Szendrőt s Galambóczot is felgyújtá és Szofiaig vonúlt vissza. A mieink nyomban megszállták az üresen hagyott várakat. Nándorfehérvárban négy ezernyi őrség hagyatott Stahremberg Guido parancsai alatt. Miksa fejedelem ezután elhagyta a táborát, a derék badeni Lajosnak adván át annak vezérletét ¹⁾. Ez már Belgrád ostroma alatt is diadalmasan hordta körül fegyvereit a Szávánál. Bródot

Badeni Lajos
hadjárata.

¹⁾ Wagner: e. h. 45. kövv. Miksa fejedelem jelentése a császárhoz Rödernél: II, 66. kövv. Boethius Kriegshelm III, 570. kövv. Arneht: Das Leben d. Gr. Guido Stahremberg. 99 kövv.

1688.

megvén, s Erdődy bánnal Petrinia táján egyesülvén, haddait aug. első tizedében a Száván átvezette, s Kosztajniczát ostrommal megvette; Dubiczába és Gradiskába pedig, melyek a törökök által üresen hagyattak, őrséget vetett; s míg ezután a bán Horvátországba fordult vissza, ő Bróddal szemközt ütött tábor, hogy ott a Száván hídat építsen. Itt vette hírül, hogy a bosnyai basa tőle alig három mértföldnyire, mintegy nyolcz ezernyi, jobbára a föld népéből álló haddal Derbentnél táborozik. Ő tehát podgyászát Bródba átküldvén, szeptember 7-kén estenden három ezer főnyi lovasságával a török tábor felé indula, hogy azt kora hajnalon meglepje. De nem a török, ő maga lepetett meg, midőn szürkületkor a török tábort megközelítvén, azt harcrendben, s nem is nyolcz, hanem kétszer annyi ezer s jobbára janicsárokból és szipahikból állónak találá. A visszavonulást e körülmények közt a harcnál is veszélyesebbnek látván, tétova nélkül megrohanja az ellenséget, s a merész határozatot a reméltnél is fényesebb diadal jutalmazá. Öt ezer török hullája, köztök a basáé, fedte a csatamezőt, két ezeren fogságba jutottak. Az egész tábor a miénk zsákmányává lett, kiknek kétszázra is alig ment a vesztesége. Ezután a derék hadból még vagy hat ezernyi dandárt vonván magához, Zvornikot is elfoglalta ¹⁾. Erdődy bán kevésbé volt szerencsés Bihacs előtt, melyet siker nélkül vívott; de onnan elvonulván, ő is szép diadalt nyert az Unna folyamnál egy török seregen.

Veterani hadjára.

Míg ezek a Száva vidékén történtek, Veterani is nem kevésbé szerencsésen és hasznosan működött Erdély szomszédságában ama terv értelmében, mely szerint a bécsi udvar, mint mondók, a háború székét a magyar korona egykori melléktartományaiba átjátszani, s a felkelésre azoknak is alkalmat nyújtani szándékozott. Miután a fő seregbe távozott Caraffától elvált, még Sasvárt és Karansebest is hatalmába ejté a derék tábornok. Innen négy ezernyi lovas dandárral

¹⁾ Röder: II, 86. Wagner: Hist. Leop. II, 55. Arneth: e. h.

Orsova alá vonúlt, melyet üresen találván, a hozzácsatlakozott ráczokból vetett belé őrseget; maga pedig Oláhországba Czernecz alá szállott. Ekkor úszott le a Dunán Nándorfehérvár alól néhány száz hajó, melyeken e városnak mintegy ezer lakosa menekült legbecsesb vagyonával annak ostroma elől. A menekülők kétszáz erszény (200,000 ft.) pénzben alkudtak meg a tábornokkal a szabad átvonulás fejében, s ennek biztosai előtt már le is olvastatott a pénz egy része, midőn Tököli a szeraszker táborából egy csapattal előrobogván, a biztosokat levágja, a pénzt lefoglalja, s martalékával meg tovább áll. A menekülők erre szintén elálltak az alkutól s fedezet nélkül folytatták útjokat. De negyven hajójok zátonyra került s Veterani martalékává lett, a többieknek nem árthatván a tábornok. Ő ezután a Leopoldnak hűséget esküdött oláh vajdával oly szerződést kötött, hogy ez hadainak élelmezésére havonkint 4200 tallért fizessen, s visszament Erdélybe ¹⁾.

Harmad nappal Nándorfehérvár megvétele után török követek jelentek meg a császári táborban, kívánók, hogy békealku végett Bécsbe vezettessenek. Elkísértettek, de csak Pottendorfba, hova aztán Leopold Caraffa tábornokot küldé le hozzájuk, megtudni ajánlataikat. De a fő követ, Szulfikár effendi, egyáltalában a császár elejébe kívánt vezetetni, állítván, hogy ő ugyan teljes hatalommal van felruházva a béke megkötésére, a szultán levelét azonban fejvesztés alatt magának a császárnak köteles átadni, a föltételeket is csak akkor közölhetvén, ha az alku forma szerint megkezdetik. Azt hitte a Porta, hogy a bécsi udvar, nagy hadi szerencséje után is hajlandó lesz a békére; mert aligha nem tudta már, hogy Leopoldot féltékeny vetélytársa, XIV Lajos a császári fegyver szerencsésjétől felriasztva, mint mindjárt elmondjuk, szintén megtámadni készül. De a bécsi udvar, bízva Oraniai Vil-

A török békét kér.

¹⁾ Veterani's Feldzüge 43. kövv. Török források Hammernél: III, 817.

1688.

mosban, ki épen ekkor foglalta el II Jakab megbuktatásával az angol trónt, s bízva egyéb szövetségeseiben, a francia háború mellett a megtört, meggyöngült török ellen is eddigi szerencséjével reménylő folytathatni a háborút; s csak igen drágán akarta eladni a békét.

1689.

Békealku.

Miután a török elleni szövetségeseik, Lengyelország és Velenceze felhatalmazottai is megérkeztek, 1689-ki februárban Kinszky, Strattmann, Stahremberg, Rüdiger és Caraffa megkezdék ugyan az alkudozást a törökkel; de feltételeiket mind'ők, mind a lengyel és velencezi követek oly magasra szabták, hogy a béke megalakulása eleitől fogva lehetetlennek mutatkozott. Leopold biztosai ugyanis azt kívánták, hogy a török vonúljon ki egész Magyarországból, s mondjon le végkép Erdélyről, Havasalföldről, Bosnyárról és Szervíáról. A lengyel Kameniek várát, egész Besszarabiát, Podoliát, Ukrajnát s a tatároknak Európából Ázsiába költöztetését, — végre Velenceze Negropontot, Antivárit, Malvasiát stb. kívánta magának megadatni. A Magyarországon még kezén lévő várakat kész volt volna ugyan átadni a török; de csak cserében Belgrádjért, Zvornikért; többre azonban nem vala reábirható, valamint arra sem, hogy Tökölit kiadja. Az alkudozás ennél fogva jun. közepén megakadt; a török követek ekkor újabb utasításért futárt eresztettek Konstantinápolyba; maguk annak megérkeztéig Komáromba küldettek¹⁾.

Badeni Lajos
újabb
győzedelméi.

A békealkudozás nem gátolta a háború folytatását. Batthyány Ádám, dunántúli főkapitány Kanizsát, Vecchi tábornok Szigetvárt már rég körüláborolva tarták. Szigetvár a tavaszon végre minden élelemszeréből kifogyván, megadta magát. A bajor fejedelem, szintűgy mint Lothringeni Károly herceg, most a francia háborúval lévén elfoglalva, fővezérré a török ellen badeni Lajos herceg lón kinevezve. A sereg, melylyel munkálatait Nándorfehérvárról július vége felé meg-

¹⁾ Vico: Lib. IV. 414. Wagner: Hist. Leop. II, 110. Török források Hamnerrel: III, 828.

kezdte, nem volt nagyobb huszonkét ezernél; de ennek számát eléggé kipótolta az ő, és Veterani s Piccolomini alvezérek ügyessége s hadaiknak, ezek közt Pálffy Miklós hajdú, Csáky László s Batthyány esztergami kapitány huszár ezredeinek deréksége. Lajos herceg a Morava folyam bal partján indítá meg táborát. Nisszát tüzvén ki munkálata első czéljául. De már Jagodina táján útját állá Redzseb basa, ezen évi szeraszker, mintegy 40 czernyi sereggel, melyet a Morava jobb partján vezetett felfelé. Lajos herceg, az ellenség erejét kikémleltetvén, Grabováig visszavonúlt, s ott a folyamon átkelvén, aug. 29-kén a megkerülésére küldött lovas hadat, a következő napon pedig magát a szeraszker fő seregét is elhatározó ütközetben megverte. Az egész török tábor, benne száznál több ágyú s nagy martalék jutott a győzők kezébe.

A megvert török had azonban Nisszánál meg összeszedte magát, s újabb csapatokkal s lőszerekkel erősödván, e város alatt tábort jártatott s azt sánczokkal véttette körül. De Lajos herceg mihelyt magát némi élelmi s lőszerekkel Nádorfehérvárból, Szendrőből ellátta, oda is követte az ellenséget, és rajta szeptember 24-dikén az elébbinél még fényesebb győzedelmet nyert. Tíz ezer török esett el az egész napon át hullámzó ütközetben, vagy veszett a Nisszava vizébe. A városban roppant zsákmány jutott a győzők kezébe. Nisszát hamarjában, mint lehetett, megerősítvén, s Pálfyt, ki magát hajdúival az utolsó ütközetben dicsőségesen kitűntette, két ezer őrral benne parancsnokul nevezvén, Piccolominit seregének nem annyira a harcok, mint a betegségek miatt 16 ezerre olvadt felével Szerviában hagyta. Ő maga oktob. 6-kán megindulván, a Balkán hegyiség azon ágán keresztül, mely a Vaskapu táján az alsó Kárpátokkal van kapcsolatban, a Dunához Viddin alá nyomult; ott egy török hadat megvert, s a várost elfoglalta, s úgy abba, mint több más erősségekbe is, melyeket a Duna mentében ejtett hatalmába, őrségeket vetett. A beállott tél nem

1689.

engedte tovább folytatni a hadi munkálatokat; ő tehát Csernecznél átkelt a Dunán s miután Brankován oláh vajdát Leopold iránt újabban is hódolatra s élelmi szerek szolgáltatására szerződésileg kényszerítette, az öt hónapi dicsőségteljes hadjáratban megfáradt hadait, melyekhez az Erdélyben lévőket is nagyobb részben hozzá kapcsolta volt, Havasalföldön helyezte el téli szállásokra; s azokat is az erdélyi hadak vezérének, Heisslernek parancsai alá adván, maga Bécsbe távozott ¹⁾.

A szerbek felkelése a török ellen.

Piccolominak, midőn Nisszánál a fővezértől elvált, az őn feladatává, hogy a Balkán hegységnek Szerbiába nyúló szorosait foglalja el, s a szerb népeknek felkelését a török ellen segítse elő, s őket az osztrák uralom alá édesgesse. A török szerencséjének lealkonyodta, kivált Belgrád és Szendrő megvétele óta e népekben nagy volt a mozgalom, melyet Brankovich György, ki magát az e nevű szerb fejedelmi ház ivadékának tartá, s a mult években egy ideig Apafy szolgáltatában is állott, nagy sikerrel szítogatott. Leopold őt, hogy a maga érdekeibe vonja, még az elmúlt évben grófi czímmel ruházta fel. De a badeni herezegnek nem tetszék az ember, ki miután az óhitű papság nagy részét megnyerte, s néhány ezernyi hadat gyűjte maga körül, magát Szervia, Bosnya, Thracia, Bolgárország és a Szeremség örökös urának, fejedelmének kezdé neveztetni. A herezeg tehát Bécsből vett utasítása szerint őt magához édesgetvén, elfogatta s Bécsbe küldötte. Brankovicsnak már jelentékeny pártja lévén hit-sorsosai között, elfogatása nagy esorbát ejtett e nép bizodal-mában a császári kormány iránt.

De Piccolomini e hibát nemsokára ismét helyrehozta. Ő Nisszából kiindulván, minthogy komolyabb ellentállásra többé sehoh sem talált, hadaival átkelt a Balkánon s Uszku-

¹⁾ Veterani's Feldzüge 50 kövv. Röder: II, 97. kövv. Badeni Lajos levelei a császárhoz ugyanott a mellékletekben. Wagner: Hist. Leop. II, 113. kövv. Engel: Gesch. der Wallachei 337. Hammer: III.

big (Scopi) nyomult. Egy ősrége élt e déli szláv népek közt, mely szerint egy oly fejedelem jószolgatott szabadítójokul a török járom alól, ki tevéinek hátán messze földrészek általok soha nem látott állataival jövend hazájokba. A tábornok e regét ügyesen felhasználta a nép rokonszenvének megnyerésére. Tevéje elég volt a nisszai martalékból, s azoknak hátaira most majmokat, kajdácsokat s más külföldi állatokat tétetett. Részint e csel, részint hadainak szigorú fegyelemben tartása, s a keleti vallás eszélyes kiméltése által az arnótok, szerbek s a többi szláv népekben nagy rokonszenvet ébresztett maga s a császári hatalom iránt, kivált miután Csernovics Arsen ippeki patriarcha-érsek is hozzácsatlakozott. E népek segedelmével hatalmába ejté Prisztinát, Kacsianikot, Novibazart, Komanovot, szóval a Balkán hegység hosszában Rumeliától egészen Hercegovináig minden nevesebb helyet, minden szorost, sőt még a Balkánon túl is Perszerint, Uszkubot. Míg aztán hadait téli szállásokra osztá, e népek előbbkelőivel az iránt is sikerrel alkudozék, hogy a jövő tavaszon közönségesen fegyvert fogjanak a török ellen ¹⁾).

II.

Míg Leopold fegyverei ekként a török birodalom szívébe nyomultak, míg ott magának a töröknek keresztény alattvalóiból is új szövetségesek támadtak, régi zsarnokaik ellen tömegesen feltámadni ajánlkozók: a császár régi szövetségesei is minden felől szorongatták az ozmánokat. Szobieszky Moldvában s a Feketetenger északnyugati részein, a muszkák az Azovi tengernél mind belebb tejeszték foglalásaikat; Velence mind a tengeren mind a száraz földön

¹⁾ Rödernél: II, a mellékletben. Brankovics Bécsből Csehországba, Eger várába vitetett foglyúl, hol aztán 1711-ben múlt ki az életből. Arneth: Das Leben Guidos Stahremberg 105. kövv. Wagner: Hist. Leop. II, 121. Török források Hammernél: III, 837. Cserey: 189. Engel Gesch. v. Ungern V, 144.

1689.

Dalmatiában és Morcában győzelemről győzelemre haladt, s ezen utóbbi tartomány majdnem egészen elfoglalta.

Az ozmán birodalom Európában veszve látszék lenni. Még a különben oly értelmes Veterani tábornok is, ki a novemb. 9-kén elhalt Piccolomini helyébe a balkani hadak vezérévé neveztetett, azon reménnyel kecsegtette magát s a bécsi udvart, hogy a régi s új szövetségesek segedelmével az ozmánt egész Európából kiűzhetni, Konstantinápolyt is bevehetni. És veszve is lett volna a török valószínűleg, ha Leopold tovább is ellene fordíthatja minden hadi erejét. De ekkor már ismét ébren vala Franciaország féltékenysége. XIV Lajos, a túlsúlyra vergődő Ausztriától tartva, megszegte a reá nézve különben előnyös regensburgi békét, mely szerint még tíz évig kell vala nyugodni a fegyvernek; s Leopold ellen, hogy erejét megossza, szintén a sorompóba lépett. Hadait még 1688 őszén a birodalomba küldé; Philipsburgot egy havi vívás után októberben megvette, Pfaltz nagy részét elfoglalta. Leopold ezóta kénytelen lón hadi erejének nagy részét a Rajnához küldeni. A török ennek következtében ismét lélekzethez juthatott. Szulejmán szultán a bécsi békealkut a francia király ösztönzéseire felfüggeszté; Köprili Musztafában, Ahmed öcsésében ismét egy erélyes, gondos nagyvezért helyezett az ügyek élére. A hadi szerencse, legalább ideiglen, ismét a félhold felé hajlott: az európai török birodalom meg lón mentve.

1690.

Vereségek
a Balkánnál.

És a körülmények ezen fordulata mellett az osztrák vezérek hibái is nagyon kedvezőleg hatottak a török ügyeire. A balkantáji ó hitű keresztény népek fölkelésének nagy kárára oly korán kimult Piccolomini helyébe, az ott telelő császári hadak vezérévé a szintén jeles Veterani lón ugyan kinevezve, de ő a Viddin alatt nyert veszélyes sebe miatt sokáig nem mozdulhatván, míg megérkeznék, Károly holsteini herceg, s ennek is megbetegülte után, Strasser ezredes lón helyettesévé. Ezek ügyetlen vezérlete alatt a szép nyeremények rövid idő alatt majdnem mind odavesztek. Maguk is fegyvel-

metlen hadaik is annyira zsarolni, fosztogatni kezdék a népet, hogy az nemcsak minden rokonszenvét megvonta az új uraktól, hanem sok helyt maga is ellenök fordult, s megtagadta tőlök az elébb bőségesen kiszolgáltatót ételmi szereket. Az új nagyvezér, Köprili Musztafa, e hangulatról értesülvén, az év végén nagy számú tatár hadat küldött a Balkánhoz. Strasser, a helyett hogy, miként Veteranitól utasításul vette, Kacsianik erős várában várta volna be a segílyt, három ezernyi, jobbára gyalog dandárral esztelenül elejökbe ment, s 1690 első napján a tatároktól körülfogatván, 2200 emberével együtt levágatott. Kacsianik Prisztina, Novibazar ismét török birtokba jutott, s még csak Nissza maradt fenn, midőn ott Veterani februárban végre megérkezett.

A tábornok a hadakat itt összpontosítván, a várost még inkább megerősítetté; de bár egy ideig oly vérmes reményekkel kecsegtette is magát s a bécsi udvart, hogy a felkelendő szláv és arnót népekkel még Európából is kiűzhetni a törököt, a szerb és arnót nép elvesztett rokonszenvét sem ő, sem Leopoldnak e népek számára 1690-ki ápril 6-kán kiadott kiváltság-levele nem volt többé képes visszavarázsolni. E körülmények közt Heissler is tanácsosabbnak látá, Havasalföldről Erdélybe vezetni vissza az amott szállásolt hadakat, minek következtében Brankován vajda, ki a törökkel már időközben is fondorkodni kezd vala, megint végkép elhajólt Leopoldtól. Bosnyában Erdődy Miklós bán már elébb egy újabb győzedelmet nyert ugyan Kosztajnicza mellett a török hadakon; de azt még sem volt képes meggátolni, hogy a bosnyai basa Zvornik várát vissza ne foglalja ¹⁾.

A Bosnyában és déli Szerviában szenvedett veszteségekért némi kárpótlást adott ugyan Kanizsa vára, melyet Batthyány Ádám és Zichy István hosszú ostromzárlat után

• Kanizsa
visszavétel

¹⁾ Wagner: e. h. 129. Veterani's Feldzüge 63. kövv. Hammer: III, 838. Cseréy: e. h. Kerchelich: Not. praelim. 434. Katona: XXXV, 655.

1690.

ápril 13-kán végre feladásra kényszerítettek; de az 1690-ki hadjárat általában véve nem vala kedvező Leopold fegyverinek, s Köprili Musztafa, a tudománykedvelő, szigorú nagyvezér azokon nem egy csorbát ejtett. Ő a tél és tavasz folytában nagy erélylyel folytatta a hadi készüléteket, miszerint legalább százezernyi sereggel kezdhesse meg a hadjáratot. Meg lévén győződve, hogy még Tököli is nagy szolgálatoakat tehet a Portának, reá nagyobb figyelmet fordíta, mint minőben őt pár év óta nagyvezér-elődei részeltették. Az ő tanácsával élve, állapítá meg a hadjárat tervét is, mely szerint, míg ő maga a derék haddal Nissza s az Al-Duna mentében léssen működendő, Tököli egy erős hadosztálylyal Erdélybe törjön, a hűtlen Apafyt onnan elűzendő.

Tököli erdélyi
fejedelmé
nevezetik.

A terv utóbbik részének érdekében alig történhetett volna valami kedvezőbb, mint az öreg Apafy Mihálynak ápril 15-kén közbejött halála. A Porta ennek hírént vévén, Tökölinek haladék nélkül kiadta az athnámét, mely által Erdély fejedelmévé neveztetett; hogy pártja azáltal is erősíttessék, a tartomány adója azon öszvegre szállíttatott le, melyet egykor Bethlen Gábor fizetett ¹⁾). A tatár khán utasítást vett, hogy fiát egy erős hadosztálylyal küldje melléje; az oláh vajdához pedig parancs ment, hogy Erdély új fejedelmét minden erejével támogassa. Tökölinek nem csekély előnyére vált az is, hogy a bécsi udvar a rendek kérelme szerint késedelmeskedett a 15 éves Apafy Mihályt megerősíteni atyja örökségében s a tartomány igazgatása egy kormánytanácsra bízott, melynek élén a hatalmas, de sokaktól gyűlölt Teleki Mihály áll vala.

Tököli jöttének hírére, mivel nem tudatott, mely oldalról fogja megkísérteni betörését, Heissler tábornagynak első gondja volt a parancsai alatt létező hadakkal a szorosokat megraknia. Heister tábornok feladása lön a vaskapui szorost

¹⁾ Praynál: Epist. Proc. III, 476. a jegyzet alatt; de hibásan zavarva össze az 1681-ben kiadott athnáméval.

megóalmazni, hova Gyulay László alatt még egy erdélyi dandár is küldetett erősítésére. Maga Heissler három német ezreddel s a Teleki által vezérlett 4—5 ezernyi erdélyi hadakkal a bozai és töresvári szorost állá el. De Tököli, miután egy csapat hajdújával, a régi kuruczok maradványaival, a töresvári erődöt aug. 15-ke hajnalán meglopatta s elfoglaltatta, az oláh vajdát pedig a szoros nyilásához rendelte, hogy az erőd elveszte után minden erejét ott összpontosító Heisslert csatározással foglalja el, maga a török szerdárral mintegy tiz ezer embert oly kietlen helyeken s meredek hegyeken keresztül vezetett be a tartományba, „melyeken soha lovas ember s tán még gyalog sem járt vala“, s melyen a gyalog is csak mászva, a ló pedig másként nem haladhatott mint ha fát kötöttek farkára.

Augusztus 21-kén bár mondhatlan fáradsággal, de szerencsésen leérvén Zernyest mellé, seregét nyomban harezra rendezi s egy tatár csapatot Heissler háta mögé Tohányba küld vala. Heissler és Teleki mind erről csak akkor vőnek hírt, midőn Tohány helységét lángba borúlva szemlélék, s vigyázatlanságukat jóvátenni szándékozván, seregökkel tüstént az ellenségre nyargalnak. Egy rövid, de véres ütközet után a győztes Tököli lett. A három német ezrednek mintegy, fele a csatamezőn maradt, másik felének nagy része az üldözők vasa alatt futásban hullott el s velök együtt majdnem valamennyi főbb tiszt, Heissler maga Doria ezredessel s több más tiszttel együtt fogolylyá lett. Teleki holt testét másnap rútt sebekkel eléktelenítve találta meg a holtak közt fogolylyá lett titkára Komáromy János, kit Tököli küldött ki felkeresésére.

A zerayesti
csata.

A kormánytanács ezen esemény következtében augusztus hó 24-kén újabban esedezett Leopoldnál, erősítené meg fejedelemségében az ifjú Apafyt, biztosítaná az 1686-dik évben kiadott, de Erdélytől akkoron el nem fogadott hitlevél által a vallási s nemzeti jogok és szabadságok fentartása iránt az országot, különben félni lehet, hogy Tökölinek hó

1690.

dol. De Leopold eltökélve lévén Erdélyt, a fejedelmi méltóság mellőztével, közvetlenül a maga kormánya alá vonni, szept. 4-kén akként válaszolt, hogy e háborgó időben nem volna eszélyes dolog kiskorú egyént, kinek még magának is igazgatóra van szüksége, helyezni az igazgatás élére; maradjanak tehát a közügyek ideiglen a rendek által választott kormánytanács kezében. Mi azonban a vallást s a rendek jogait és szabadságait illeti, általában királyi szavára fogadja azoknak épségben tartását. Az erdélyi hadak e közben jobbra Tökölihez csatlakoztak; s ő szept. 22-kén Szeben melletti táborában országgyűlést tartott s a három nemzet által magát Erdély fejedelmévé választatta. Az ifjú Apafy híveivel Kolozsvárra menekült, honnan aztán azok Bethlen Miklóst segélysürgetés végett követjökül Bécsbe küldötték ¹⁾.

A háború
szerencsétlen
folyama.

A harc egyéb téerein sem voltak Leopold fegyverei szerencsésebbek, mint Erdélyben. Hadereje a francia háború és I József császárra koronáztatásának költségei miatt, ez évben oly csekély vala, hogy badeni Lajos herceg sokaig vonakodott elfogadni a fővezérséget, kivált miután tanácsa, hogy áldoztatnának fel a Szerb- és Bolgárországban tett vívmányok és a csekély haderő szorítkoznék Nándorfehérvár s a Szávavonal védelmére, a bécsi hadi tanács által el nem fogadtatott. Végre azonban mégis csak elvállalá a vezérletet, s auguszt. végén Jagodinára ment Szerviában, hol Veterani, miután Stahremberg Guidót négy ezernyi őrséggel Nisszában hagyta, az egész császári hadat, melynek száma alig ment többre 10 ezer embernél, táborba gyűjtötte volt. A nagyvezér Nisszát ekkoron már 80-, a rumeliai basa pedig Viddint 15 ezernyi sereggel keményen vívja vala, s a zernyesti ütközetnek is híre érkezett.

A badeni látván a császári hadak csekély számát, mely

¹⁾ Cserey 199. Bethlen Miklós. életrajza II, 160. kövv. Wagner: Hist. Leop. II. 138. Röder: II, a mellékletekben 286. 252. 267. kövv. Engel: Gesch. der Wallachei 341. Hist. Diplom. Leopoldini. A m. Kanczell. levéltárában.

miatt azokkal sem Nisszát, Viddint fel nem mentheti, sem ütközetbe a török nagy erejével nem bocsátkozhatik, a többi tábornokokkal egyértelműleg azt határozta, hogy e városok sorsukra hagyatván, a császári sereg mindenekelőtt Erdélyt vegye vissza Tökölitől, ki onnan a Tisza vidékére is könnyen átvihetné a lázadást. Miután tehát Stahrembergnek Nisszára megizente, hogy az ellenséget ott mennél tovább tartóztassa, az őrséget mindazáltal ne áldozza fel; miután továbbá Nándorfehérvár őrségét Aspremont altábornagy. alatt öt ezerre szaporította, Csáky huszár-czredét a Szávánál Erdődy bán és Hoffkirchen alatt örködő horvát táborba küldötte, és Galambócson, úgy Szendrőben is némi őrséget hagyott; maga Veteránival s a velo maradt nyolcz ezernyi emberrel Szendrőnél a Dunán átkelvén, Karansebesre sietett; ott Heister tábornok három ezredét Orsováról magához vonta, s Rác Antal alatt néhány ezer gyalog és lovas rácot küldött oda helyébe, hogy ama szorosoknál örködjék, s Oláhországot is háborgatván, annak vajdáját Tököli mellől saját tartományának védelmére kényszerítse visszatérni. Mielőtt táborát Karansebesről a vaskapui szoroson keresztül Erdélybe vezette, felhívá a rendeket, fel külön a székelyeket, hogy a kik a zernyesti vész után félelemből netalán Tökölihez hajlottak volna, a pártvezért most, midőn maga hatalmas sereggel jó védelmökre, késedelem nélkül hagyják el. Jöttenek hírére az oláhok haza, a tatárok zsákmánnyal rakodva, Nagyvárad felé takarodtak. Tököli maga sem mert derekasabb ütközetbe ereszkedni, s Szeben mellől Medgyesen keresztül a székely földre vonult s egy egész hónapig hátán hordozta a császári hadakat, míg végre azoktól október 25-kén Brassó táján megszoríttatván, a bozai szoroson keresztül Havasalföldre menekült ¹⁾).

Míg azonban Erdély a császár birtokában ekként megtartatott, a mult évi nyereemények egymásután jobbára mind Nándorfehérvár elveszte.

¹⁾ Wagner: e. h. 139. Cserey: 207. Röder: II, 142. kövv.

1690.

elvesztek: elveszett Viddin, melyet a benne hagyott Hompesch ezredes a megszállás ötödik napján, aug. 29-kén, majdnem védelem nélkül feladott; és elveszett Nissza is, melyet Stahremberg Guidó, három héti védelem után, hogy megmaradt 2800 emberével szabad elköltözést nyerhessen, szept. 9-kén adott át a nagyvezérnek. Köprili Musztafa, miután még Galambóczot, Szendrőt, Orsovát, Lippát is megvétette, s Temesvárt, Nagyváradot élelmi és lőszerekkel újabban ellátatta, 60 ezernyi sereggel okt. 1-jén Nándorfehérvárt szállotta meg. Aspremont tábornok a védelemre elég ügyesnek nem látszatván, a hadi tanács Croy herceget küldé le az öt ezernyi őrség parancsnokává. De épen azon nap, melyen megérkezett, okt. 8-kán, iszonyú veszedelem érte az erősséget. A várban három, a vízi városban egy fő löportár, ketségkívül áruulás következtében egymás után felgyuladván, az erősség alapjaiban megrendült: a falak több helyt szétrombolva, ágyúikkal együtt az árkokba roskadtak, az őrség nagyobb része vagy légbé röpült, vagy a romok alá temetett. Az iszonyatos dörgés, rombolás okozta rémülés a még életben maradtakat eszeveszetten hajtá a Dunára, mely egyedül nyújthatott utat a menekülésre. De a minden oldalról akadály nélkül behatott törökök ezek közül is sokakat felkoncezolának, úgy hogy öt-hat százan, köztök Croy és Aspremont tábornokok, alig menekülhettek meg a szörnyű veszélyből ¹⁾.

Szerencsére Musztafa nagyvezér, elégedve hadjárata eredményeit, azt tovább nem folytatta, különben még az igen hanyagúl erősített Budát is könnyen elfoglalhatta volna. Eszéket mindazáltal, melyet Stahremberg Guido hamarjában lehetőleg megerősített, a bosnyai basa nem bírta megvenni.

Csernovics
patriarcha be-
vándorlása.

Említésre méltó, hogy Csernovics Arsen ippeki patriarka, a német tábornokokkal szőtt összeköttetései miatt a török

¹⁾ Röder: II, 132. Arneht: Das Leben des Gr. Guido Stahremberg 120. kövv. Wagner: II, 143. Veterani's Feldzüge 71. 90. kövv.

boszújától félvén, mintegy 30 ezer szerb és albán családdal vándorolt be. A kormány ezen új alattvalóknak a Szerémségben és Tótországban rendelt telephelyet; a király pedig aug. 21-kén egy hitlevet adott ki számukra, melyben egyebek közt biztosítja őket, hogy az ó-naptárral élhetnek, érsekeiket szabadon választhatják, vallásukat háborítás nélkül gyakorolhatják stb. ¹⁾

A badeni örgróf, mihelyt Tököli elillant, serege egy részét Veterani alatt Erdélyben hagyván, más részével Szathmárba sietett, nehogy a Nagyvárad felé bevonult tatárok, egyesülve azon török haddal, mely mint mondók, Temesvárt, Gyulát, Nagyváradot a zárlat alól fölmentette, Szolnokra vagy Kállóra vessék magokat. Ez ugyan nem történt; de a tatárok újra betörték Erdélybe, s mivel tartani lehetett, hogy ezt Tökölivel egyetértve cselekedték; s ő is igyekezni fogott velök egyesülni: a badeni herczeg deczember közepén Szatmárból másodszer is besietett a tartományba, s a tatárokat meg kiüzte a Maros völgyén. Tököli, kivel minap a hozzásatlakozott erdélyi hadak is kimentek volt, az év utolsó napjaiban mind e mellett is be akart törni a töresvári szoroson; de a szemes Veteranitól, ki hadai nagy részét a székely földön helyezte el téli szállásokra, csakhamar kiüzetett; minek következtében a vele volt erdélyiek is haza hullongtak ²⁾.

És most a rendek teljes biztossággal megtarthatták a gyűlést, melyet a kormánytanács 1691-ki január 10-kére a végett hirdetett ki, hogy a császár hitlevele, melyet az ügyes Bethlen Miklós, mint az ország követe, kieszközlött s még novemberben hozott volt le Bécsből, nyilvánossá tétessenek. Említők, miképen az udvar, hadi szerencséjében bizakodva, a rendek minden sürgetéseire sem akarta többé kiadni ama hitlevet, melyet 1686-ban Buda megvétele előtt önként aján-

¹⁾ Kerchelichnél: Not. praelim. 435. Katona: XXXV, 709.

²⁾ Cserey: 210. kövv. Veterani's Feldzüge 107.

1691.

lott és Scherffenberg által csaknem reá erőszakolni akart a nemzetre, mely azt, mivel szerinte Dévába, Kolozsvárba az erdélyi mellé német őrseget is kellett volna befogadni, elvenni nem akarta. Most azonban, midőn a török Nándorfehérvárt visszavévén, Magyarországot s az általa segélyezett Tököli Erdélyt ismét fenyegette, nem látszék tanácsosnak, tovább is megtagadni az erdélyiek kérelmeit. S Bethlen Miklós követők ügyességén kívül, ki most még Caraffának s lord Paget angol, Hemskirchen hollandi, de kivált a brandenburgi követnek, Dunkelmann Gottfridnek pártolását is megnyerni tudta ¹⁾, leginkább Tököli betörésének vala köszönhető, hogy Leopold okt. 16-kán (1690) végre kiadta az oklevelet. Ezen okmányt felette nagyfontosságúvá teszi Erdélyre nézve az, hogy ez szolgál szabályozó alapjául ama viszonyoknak, melyek Erdély s az uralkodóház közt ezentúl léteztek, s melyek szerint intéztettek e tartomány belügyi egészen az újabb időkig. Az ifjú Apafyt, kiskorúságát adván ürügyül, most sem erősíté meg Leopold a fejedelemségben, melyet végkép eltörülni szándékozott; annak reményét mindázáltal tőle nem vonta meg, s őt mindenha cs. k. kegyelemmel ígérte pártfogolni.

A tartománynak azonban következő lelki s testi szabadságokat biztosít a hitlevél: 1. A bevett négy hitvallás eddig élvezett jogait mindenben megtartja; templomokat Kolosvártt, Gyulafehérvártt, s másutt is, hol nagyobb számmal laknak, a katolikusok is mindenütt építhetnek saját költségeiken. 2. A boldogult királyok és fejedelmek minden adományai s kiváltságai, melyeket akár egyes személyeknek, akár valamelyik hitfelekezetnek mind Erdélyben, mind a hozzá tartozó magyar részekben tettek vala, bár kié volt is előbb azon jószág vagy javadalom, jelen birtokosaiknak ezen

¹⁾ Önéletírása II, 120. kovv. „A diplomát megadák és engem a császár nevével a vajdasággal holtig és úri grófi titulussal, jószágokkal megkinálának: de én reversalisomra nézve megvetém.”

túlra is biztosítatnak. 3. Az Approbáták és Compiláták, Verbőczy hármaskönyve (kibagyván mindazáltal Endre királynak az ellentállásra vonatkozó, a mult pozsonyi gyűlésen eltörült záradékát), úgy a szászok municipális jogai teljes érvényben maradnak. 4. A közigazgatás, a törvényalkotás és igazságszolgáltatás fenmarad eddigi alakjában. 5. Tisztségek, legyenek azok akár kormányiak, törvényszékiek, akár kamaraiak, egyedül belföldiek alkalmazhatók s minden tekintet nélkül a vallásra. 6. Az ellenségtől visszaveendő javak elébbi birtokosaiknak vagy utódaiknak fognak visszaadni; a magszakadási esetekben a fiscusra szállandó javak egyedül érdemes belföldieknek adományoztatnak. 7. A tartományi főkormányzót — kit hajdan vajdának neveztek, — az erdélyi katonaság főkapitányát, főkancellárt, belső tanácsosokat és ítélőmestereket a rendek országgyűléseiken szabadon választják, tekintet nélkül a vallásra, s csak megerősítés végett terjesztik a király elébe. 8. A főispánokat, a székelyek kapitányait s a többi méltóságosabb hivatalokat a király, az urak és nemesek közül fogja választani. 9. A 12 személyből álló belső tanácsban, és a szintannyi tagú főtörvényszéknél három-három tag, az ítélőmesterek közül pedig egy katolikus leend; a szebeni főkirálybíró mindig tagja leend a belső tanácsnak. 10. A kormányzó évenként köteles egybehívni az országgyűlést, melynek végzései királyi megerősítés alá terjesztendők. 11. A kormányzó köteles folyton az országban székelni, s tiszti beiktatásakor a törvényekre megesküdni; mind ő, mind a belső tanács és az ítélőszék tagjai a kincstárból húznak díjat. 12. Az évi adó béke idején 50 ezer tallér, háború idején 300 ezer rhenszi forint leend. 13. Az ország semmi szokatlan adóval nem fog terheltetni; a harminczad nem fog felemeltetni. 14. A székelyek adót nem fizetnek, hanem saját költségeiken katonáskodnak. 15. A kereskedés egész szabadságában fentartatik. 16. A tizedet ezentúl is a földesurak bérlik a fiscustól. 17. A szükséges őrségeket, melyek egy része belföldi zsoldosokból álland, német tábor-

1691.

nok, de a kormányzó s a belső tanács és az erdélyi katonaság főkapitányának egyetértésével igazgatandja; a kormány egyéb ügyeire annak semmi befolyása sem leend. 19. Az adózó nép az utasokat, bármi rendűek is azok, s lovaikat élelmezni nem köteles: fogadókról, szállodákról gondoskodjanak a földesurak és a városok; postákat állítson a kormánytanács¹⁾.

Erdély rendei, annyi keserű tapasztalás után, most hajlékonyabbak mint 1686-ban, az oklevelet elfogadták, kormányzóiul Bánfi Györgyöt, főkapitányul Bethlen Gergelyt, cancellárul Bethlen Miklóst, kincstartóiul Haller Jánost választották. Ezeknek megerősítéseért egy újabb követség ment fel aztán Bécsbe, mely egyszersmind az ifjú Apafy fejedelemiségében való megerősíttetését, s a hitlevélnek némi változtatásokkal ünnepélyes formában kiadatását eszközölné²⁾. Leopold ezt csak az év végén (1691-ki decz. 4-kén) teljesítette; Apafy fejedelemiségére nézve azonban most is csak előbbi kijelentésénél maradt, meghagyván egyszersmind a rendeknek, hogy miután a katolikusok az okmány első két pontja által vallási jogaikat sértve lenni panaszozzák; a 3-dik pontban pedig a szászok a magok jogait bővebben biztosítani kívánják: ezek iránt egymásközt barátságosan egyenlítsék ki a nehézségeket³⁾.

A rendek e végett 1692-ben márczius 15-kén gyültek össze Szebenben, s a szászokkal meg is kötötték az egyességet; de a vallást illető 1-ső és 2-dik pontra nézve nem tudtak egymással megegyezni; miért is a gyűlés után Alvinczy Péter és Baranyai Gergely újabban Bécsbe küldettek, kiknek kötelességévé tétetett egyebek közt Apafy megerősíttetését is sürgetni⁴⁾. De hasztalan; a bécsi udvar korlátozott hatalommal sem akarta többé helyreállítani a fejedelmi méltósá-

¹⁾ Szász Károly: Sylloge Tractatumum 68. kövv.

²⁾ U. o. és Hist. Diplomata. Leopold. Kanczell. levélt.

³⁾ U. o. 118. kövv.

⁴⁾ U. o. 130. kövv.

got, mely, ha a töröknek kedvezne a hadi szerencse, könnyen újabb szakadás forrásává válhatnék. A vallás ügyét mindazáltal egy 1693-ki ápril 9-kén Bécsben kelt külön pótléklevélben akként intézte el a király, hogy: 1. A bevett négy vallás mindenike megtartja a maga jogait s javait. 2. A katolikusoknak átadatik: Kolosvártt a reformátusok temploma s az unitariusok collegiuma, Gyulafehérvártt a Báthory-féle templom; Kolosmonostorért, mely nekik szintén visszaadandó, jelen birtokosának 15 ezer frt váltságdíj fog fizettetni. 3. A kathol. ifjúság nevelésére oly egyháziak alkalmaztatnak, kik ellen a többi hitfelekezetek gyanúval nem viseltetnek; az egyházi kormány pedig egy apostoli vicarius kezébe tétetik. 4. A katolikusok, a többi felekezetek rövidsége nélkül templomokat mindenütt építhetnek ¹⁾. E mellett pedig május 14-kén még egy más oklevél is adatott át Alvinczynak, melyet azontúl az ő nevéből kereszteltek el s mely válaszul a rendek egyéb kívánataira, Erdély összes ügyeit ezek közt a székelyek hadi szolgálatait szabályozza, posták behozatalát, s egy Bécsben felállítandó külön erdélyi kancellaria megalapítását igéri ²⁾.

1692.

III.

A nagyvezér, Köprili Musztafa, az elejébe jött ulemáktól kísértetve, 1690 végnapjaiban diadalmenetben vonult be Konstantinápolyba; s a tél és tavasz folytában erélyesen készül vala a jövő nyári hadjáratra, hogy a padisah uralmát Magyarországon is helyreállítsa. Kevéssel II Szulejmán szultán halála előtt, kinek öcsese, II Ahmed lón utódává, június vége felé (1791) indult ki a nagyvezér Drinápolyból a szent zászlóval, mely alatt most százezeret meghaladó sereg gyűlt

1691.

Török had-
járat.

¹⁾ Szász Károly: Sylloge Tractatum 130. kövv.

²⁾ U. o. 378. kövv. Bethlen Miklós önéletírása II, 128. kövv. Ugyanaz: Cruces et Sudores. Katonánál: XXXV, 748. 788. Hist. Dipl. Leopold. Kancell. levéltár.

1691.

össze; s augusztusban Nándorfehérvár alatt táborozék, míg ácsai a Száván hidat vertek. A mult évi szerencse e hadjáratának sikerére nézve is jó reménnyel kecségette őt. De e szerencsét tavál nem annyira a török birodalom megújult ereje, mint az idézte elő, hogy a bécsi udvar hadainak javát a francziák ellen a Rajnához küldte volt, s a Szávánál hagyott sereg száma, miként láttuk, épen nem volt arányban a nagyvezér roppant hadaival. Most azonban gondja volt rá a kormánynak, hogy Péterváradnál annyi erő gyűljön össze, mely képes legyen gátot vetni a töröknek. A Rajnától több ezred visszahívatott, s a birodalomban is gyűjtetett némi segély, minélfogva a mellett, hogy Erdélyben Veteraui parancsai alatt 12 ezer ember, a felső Tiszánál Nigrelli tábornok alatt pár ezerrel még nagyobb sereg állott, badeni Lajos is mintegy 50 ezernyi sereget számlált a derék hadban Pétervárad táján. És ekként a számarány megjavulván, ismét fényesen kitűnt, hogy a török hadak, bár nagyobbak is, a keresztények hadi tudományával többé nem mérkőzhetnek, pedig jelenleg Tökölin kívül számos francia tiszték is léteztek a nagyvezér táborában, őt tanácsaikkal gyámolítók.

A szalánkméni
ütközet.

Az ellenséges hadak auguszt. 13-kán Zimonynál, majd, több napi mozdulatok után melyek által egyik a másikat helyzete előnyeivel ügyekezett felülmulni, aug. 18-án Szalánkemén táján találkoztak szemben egymással. Itt vívatott a következő napon azon ütközet, mely, mint a badeni örgróf a császárhoz írt tudósításában mondja, az e század alatt történt ütközetek közt a leghevesebb, leggyilkosabb vala. Tizenkét ezer török s köztök a nagyvezér, a janicsárok agája, s velök számos más basa és főtiszt hullája fedte a harcmezőt; a többiek hanyathomlok a legrendetlenebb futásban kerestek menekülést. Az egész tábor, minden szerceivel s másfél száz ágyúval és a nagyvezér pénztárával együtt a császáriak kezébe esett. De a nagy győzedelem ezeknek is nagy áldozatába került. Közölök is háromnál több ezren hullottak el s köztök Souches, Keresztély holsteini herczeg és Aremberg

tábornokok, Kaunicz, Below, ezredesek, Zrínyi Ádám, a nagynevű Miklós fia, a Caprara vasasok alezredese, számos más tisztekkal a sebesültek számát mintegy 4000-re teszik ¹⁾).

A nagy győzelemnek azonban csekélyebb lett eredménye, mint különben remélhető vala. A badeni örgróf látván, hogy a 7—8 ezer holton és sebesen kívül betege is számos, nem tartá tanácsosnak Nándorfehérvár vívására nyomúltni elő. Mert miután kisedet hajóhadát a törökök erős naszádserege még aug. 19-ke előtt csaknem egészen megsemmisítette s ennél fogva a Duna felől Nándorfehérvárnak semmit sem árthatott volna; a megvert török had maradványai pedig a város körül lévő erős sánczok közé vonultak: előre látható vala, hogy legjobb esetben is csak nagy áldozattal fogná e várat hatalmába ejtethni.

Ő tehát annak vívása helyett, miután sebeseit s betegeit elhelyezte, seregét ketté osztván, s részét a horvát bán és Hoffkirchen alatt lévő magyar-horvát hadakkal együtt Croy tábornagy vezérlete alatt Tótország és Szerémség védelmére hátrahagyván, más részével Nagyvárad alá szálla. Croy s Erdödy bán teljesen megfeleltek föladatuknak: amaz Bródot, emez Gradiskát a töröktől megvévén, Tótországot s a Szerémséget ismét egészen Leopold uralma alá vetették. A badeni örgróf ezalatt annál nagyobb reménynyel fogott október 12-dikén Nagyvárad vívásához, mivel Veterani Lippát már egy hónappal előbb megvette volt, s a nagyváradai törökök összeköttetése Temesvárral ez által egészen megszakasztott. A palánkok s a város pár héti vívás után meg is vétettek ugyan; de a fellegrvárbán másfél ezernyi őrségével a feladásról hallani sem akart a basa. Az örgróf tehát, látván, hogy a vívás még hosszan tarthatna, különben is megfáradt hadai pedig elégséges ruházat hiánya miatt a táborozást a beállott hidegben tovább nem tűrik, a vívást Auersperg tá-

Nagy-Várad
vívása.

¹⁾ Wagner: II, 177. kövv. Cserei: 218. Leopold levele Lünignél: III, 343. Röder: II, 155. Arneth: 133. kövv.

1692.

bornok vezérlete alatt zárlattá változtatta, s e végett job-
bára huszárokat és hajdúkat hagyván a városban és vidékén,
többi hadait téli szállásokra osztotta ¹⁾.

Zrínyi Ilona
egyesül férjé-
vel.

Tököli, ki az elmúlt nyáron Karánsebest és Lugost ha-
talmába kerítette volt, miután a szalánkeméni ütközetből,
melyben a nagyvezér kívánatára ő is résztvett, bujdosó dan-
darával szerencsésen megszabadult, Fehértemplom (akkor
Fehérpalánk) s Újpalánk táján időzik vala, lesve az alkal-
mat, melylyel vagy Erdélybe törhetne, vagy legalább Lugost,
Karánsebest, miket távolléte alatt Veterani ismét megvett,
visszafoglalhatná. Itt, Újpalánkán, egyesült vele 1692-diki
máj. 13-kán valahára hitvese, a nagy lelkű Zrínyi Ilona, kit
a bécsi kormány Heissler tábornokért, a zernyesti ütközet
óta Tököli foglyáért kicserélt. Ilona, kinek Julianna leánya
még a mult évben Aspremont tábornokhoz adatott nőül,
Ferecz fiát is elvinni óhajtá magával; de engedelmet erre
nem nyerhetvén, császári zsoldosok fedezete alatt egyedül
indult meg férjéhez a bujdosó életre ²⁾.

Nagy-Várad
visszavétele.

Heissler, fogságából megszabadulván, a Nagyvárad os-
tromzárlatára rendelt hadak vezérletét vette át Auersperg-
től, s ott még több erőt is gyűjtvén össze, a várat, melynek
őrségét a tél folytában egy török dandár, mely huszárruhába
öltözködve lopózkodt vala be, kétezerre emelte, május köze-
pén ismét vívni kezdé. A hely, miután árkaiból a vizet egy
helybeli öreg molnár a Peczébe származtatta, a megszaporodt
őrség daczára sem tarthatta fenn magát; s miután falain
több rés lövetett, a basa jun. 5-kén végre megadta az Erdély
birtoka tekintetében felette fontos várat. Parancsnokává Cor-
belli vezérőrnagy lett s őrségül 2000 huszár s 200 hajdú s
ugyanannyi német adatott alája ³⁾. És csak is ez volt az ezen

¹⁾ Wagner: e. h. 181. kövv. Röder: II, 179. kövv. Veterani's
Feldzüge 114. Cserey 220.

²⁾ Zrínyi Ilona élete 91. kövv. Cserey 227. Babocsay, Rumynál:
Monum. Ung. I, 119. Wagner: II, 188.

³⁾ Wagner: II, 207.

1692.

évi (1692) hadi munkálatok eredménye. Mert bár az ősz elején mintegy negyven ezernyi fegyveres gyűlt össze, a badeni örgróf alatt Pétervárad körül, mivel mind a vezér, mind a sereg nagy része vérhasban szenvedett, sőt a mirígyhalál is pusztítani kezd vala, a törökök pedig belgrádi táborukból ki nem mozdultak, a mieink is tétlen maradának, csak egy erődített tábor építésével foglalkodván Pétervárad körül. Ez volt az örgróf utolsó hadjárata a magyar földön, melyen magának tíz év lefolyta alatt annyi babért, a nemzet s uralkodó háza iránt annyi érdemet szerzett. Hadvezéri munkálatainak tere ezentúl a felső Rajna lett, hol Lothringeni Károlynak még 1690 ki ápril 18-kán történt halála óta, mind nagyobb előmenetelt tettek a francziák.

Magyarországban a fővezérlet 1693-ban Croy herczegre bízott. Parancsai alatt mintegy 40 ezernyi had létezett jul. Nándor-Fehérvár vivása.
végén a péterváradi táborban. De Musztafa nagyvezér most nem e tájra, hanem, Tököli ösztönzése következtében, Erdély ellen akart intézni hadjáratot. Veterani, jó kémei által korán értesült e szándékról s készen tartá mintegy 12 ezernyi hadát, hogy a törököt a szorosoknál fogadhassa. A nagyvezér már valóban át is kelt a Dunán s közeledék Erdély felé, midőn Croy herczeg péterváradi táborában ennek hírét vévén, a veszélyt Erdélyről elhárítandó, seregét Nándorfehérvár alá vezeté, nem kételkedvén, hogy a nagyvezér, tervét megváltoztatva, annak felmentésére fog sietni; de egyszersmind bízván abban is, hogy mielőtt a nagyvezér ebben czélját érné, ő már ura leend Nándorfehérvárnak. Előrelátása azonban csak félig teljesedett. A nagyvezér ugyanis értesülvén, hogy a keresztények augusztus első napjaiban Nándorfehérvárt vívni kezdék, bár annak őrsége 12 ezer fegyveresből állott, s falai is jól helyreállítva voltak, meg visszament a Dunán, s maga is annak védelmére sietett. Erdély ekként megmenekült ugyan a veszélytől; de sükeretlen ostromkísérlete után Croy is tetemes veszteséggel nyakrafőre szállott el Nándorfehérvár alól, midőn értesült, hogy a nagyvezér már a Morava folyam-

1693.

nál táborozik, s midőn a tatárok már őirseinkre csapkodtak. De miként Croy a törököt be nem várta, úgy ez sem merté őt megtámadni szalánkeméni táborában; s miután a tatárok, kiket, míg Temesvár és Gyula eleséggel elláttatnék, Nagyvárad és Debreczen vidékének pusztítására küld vala, visszatértek, téli szállásokra költözött. Heissler tábornok még a tatárok betörése előtt megvette Jenőt s az üresen hagyott Világosvárt; de Veteránit sokan gánésolták, hogy ő kizárólag Erdély védelmére szorítkozva; a tatároknak útját állni elmulasztá, bár a hazájáról e csapást elfordítani vágyó Tököli maga idején tudósította volt őt titkon a betörési szándokról ¹⁾).

1694.

A következő 1694-dik év a multnál még meddőbb volt mind hadi tettekben, mind eredményben a főseregnél, mely ekkor, számszerint mintegy 25 ezer ember, Caprara tábornagyot látta a maga élén. Szokás szerint, bár későn, mind a két fél bevonult sáncaiba: a törökök Nándorfehérvár, a mieink Pétervárad körül. Az ősz elején a török, táborából kiindulván, a mieinkét vívni kezdé, de minden eredmény nélkül; s midőn Mihálynapkor az esőzés szokatlan hideggel állt be, a törökök haza, a mieink téli szállásokra költöztek. Gyula e közben már csaknem egy év óta elzárva lévén, mind szorongóbb körülmények közé jutott, mert a mi zárlathadaink minden pénz- és eleség-szállítmányt elfogtak. És miután ezek októberben a várost is hatalmukba ejtették, december elején végre a vár is megadta magát ²⁾).

Gyula
visszavétele.

1695.

Török hadjárat.

A következő tavaszon úgy látszék, a háború ez évben nagyobb tüzzel fog folytatatni, mert mind a két részről nagy készülétek tétettek. A bécsi udvar ez évre tetemesebb segílyt nyert a birodalomból, és Temesvárnak, mely Magyarországon még egyedül maradt török kézen, vívását tűzte ki

¹⁾ Veteráni's Feldzüge 130. kövv. Wagner: II, 230. kövv. Hasslingen, Arnethnél e. h. 151. kövv. Babocsay Rumynál e. h. I, 127. Cserey 229. kövv. Tököli naplói az Akad. által kiadott Monumentak XXIII. köt.

²⁾ Wagner: II, 272. kövv. Cserey 281. Babocsay, Rumynál e. h. 130.

a hadi munkálatok czéljául. Viszont a török is nagyobb erélyt látszék most kifejteni. II Musztafa, a meghalt Ahmed utóda, mindjárt trónraléptekor kihirdeté, hogy személyes hadjáráttal akarja helyreállítani az elődei hanyagsága miatt lehanyaglott félhold hatalmát ¹⁾, s augusztus elején egy roppant haddal Nándorfehérvár alatt táborozék. Tanácsa itt azt határozá vala, hogy a Dráva vidéke helyett, hol a mult években annyi balszerencse érte a török fegyvert, a tiszántúl működjék a sereg, Lippát s a többi elvesztett várakat vegye vissza. E határozathoz képest a szultán augusztus vége felé a Dunán átkelvén, Lippa alá indúlt.

A mi részünkről Temesvárt Veteraninak kell vala vívnia, s e végett hadait még a távasz végével Lugoshoz vezette, ott várandó be a gyalog ezredeket, melyekkel az ostromot megkezdhesse. De ezek mind nem érkeztek, s így ő sem kezdhette meg a vár vívását. A császári fősereg, melynek élén Caprara és Heissler mellett most Fridrik Ágost szász választó fejedelem álla, ki magával nyolez ezernyi hadat hozott, számra mintegy 50 ezer, látván a törökök mozdulatát, Péterváradról szintén a Tiszához sietett, s azon átkelvén, Csanádig nyomúlt elő. A fővezér Veteranihoz parancsot bocsáta, hogy vele Aradnál egyesüljön. De mivel a török Lippát szept. 7-kén már megvette, magyar őrségét, kapitányával, Daróczy Endrével együtt levágta, úgy látszék, a török Erdélyre szándékozik vetni magát. Veterani tehát előterjeszté a fősereg vezéreinek, miképen ő Erdély nyilvános veszélyeztetése nélkül nem távozhatik, s közelednének ők inkább Erdély felé. De „Caprara és Heissler mind a ketten halálos ellenségei valának a szegény Veteraninak, — mond Cserci — és sok mesterséggel késedelmeztetik vala a saxoniai electort, hogy addig, míg ők elérkeznek, hadd essék által a török Veteranin. Úgy is lön“. Szept. 21-kén korán reggel legalább is 20 ezer török támadta meg alig hat ezer ember-

¹⁾ Hammer : III, 874.

1695.

ből álló táborát. A vitéz tábornok, azt híven, hogy a főse-
reg már közeledik feléje, s attól idején meg fog segítetni,
elfogadja az ütközetet, melyet nagy veszély nélkül már kü-
lönben sem kerülhet vala el. De a szász választó nem előre,
hanem hátrayonúlt. Veterani magára hagyatva, tíz óra hosz-
szant hősiességgel védte magát az őt körülözönlött
sokaság ellen, melytől, miután azt hol egy, hol más oldalon
nagy esapással visszaverte, estenden végre is elnyomatott.
Vele együtt seregének fele, mintegy 3000 vitéz, egy harma-
dában magyar huszár, hullott el a csatamezőn; másik felét
Truchsess tábornok szerencsésen visszavezette Erdélybe. A
jeles tábornok halála közbánat tárgya lett Erdélyben, hol őt
„mint édes atyjokat szerették, s a jóról szüntűgy emlegették,
mint Bastát a rosztól“. Erdély azonban mentve lón; a török
ezen ütközet után, mely több főbasának és számos ezer ember-
nek életébe került, még csak Lugost és az üresen hagyott
Karansebest vette meg, s a Dunán átkelvén, hazataka-
rodott ¹⁾).

1696.

E hadjárat újabb bizonyítványa volt a török hatalma
lesülyedtének. A szultán az említett csekély credmény után is,
mintha világhírű ütközetet nyert volna meg, diadalmenetben
vonult be Drinápolyba, s hogy csak annyira is mehetett, mint
ment vala, egyedül annak köszönhette, hogy egy Lothringeni
Károly vagy egy Badeni Lajos helyett, a poharazáshoz, mint
a vezérlethez jobban értő szász fejedelem állott a csá-
szári hadak élén. Képtelensége valamely derekasabb hadi
tetre senki előtt sem volt titok; de mégis ő lett a fővezér
1696-ban is, mivel csak e föltétel alatt volt hajlandó újabban
is 10—12 ezernyi sereggel segedelmére jőni a francia hábo-
rúval még mindig elfoglalt császárnak. Mint tavál, segedel-
met küldött Brandenburg az idén is, melylyel s a magyarok-

¹⁾ Wagner II, 291. kövv. Veterani's Feldzüge 153. kövv. Cserey
239. Bethlen Miklós önéletírása II, 151. kövv. Hammer III, 880. kövv.
Arneth e. h. 165. kövv.

kal és ráczokkal együtt az 50 ezret jóval meghaladta a császári sereg.

1696.

Ismét Temesvár vívása volt a feladat, mihez pénz, lőszer és fuvarosok szüke miatt nagy ügygyel bajjal jul. közepe felé hozzá is fogott, míg Stahremberg 15 ezernyi hadosztálylyal Titelnél foglalt állomást, honnan Heissler már előbb elűzte volt Dzsaffer basát. De alig hozta el Pálffy Aradról a faltörő nehéz ütegeket, melyeknek fele mint fölösleges, Szegeden hagyatott, midőn Stahrembergtől üzenet érkezik, hogy a török hajóhad visszaveretett ugyan, de a szultán Pancsovánál átkelt a Dunán s Temesvár felé tart. Az ostromszerek ennél fogva visszaküldettek Aradra, s a szász fejedelem, táborából fölkerelkedvén, a szultán elébe indúlt. De a szultán a Béga és Temes közti mocsáros vidéken, Hettin mellett sánczolta magát be 50 ezernyi seregével. Az ütközet, mely itt auguszt. 26-kán estenden vívaték, s melyben Heissler és Polant tábornokok halálosan megsebesítettvén, nem sokára meg is haltak, előnyösebben végződék ugyan a törökök részére, mert a császáriaktól 24 ágyút vettek el, de győzőknek ők sem tarták magukat; mert a következő éjen, melynek beálltával mind a két sereg sánczai közé vonúlt vissza, táborukat nagy csendben odahagyván, Nándorfehérvárra takarodtak. A császári vezérek sem törődtek ezután az élelemmel időközben újonnan ellátott Temesvár vívásával. A szász fejedelem haza, Rabutin Erdélybe ment hadaival, hol jelenleg ő volt a hadi kormányzó; Truchsess egy lovas dandárral a felső Tiszához, a többi hadak, melyekből az erélytelen s ügyetlen vezérek alatt s a fizetlenség miatt minden fegyelem eltűnt, Péterváradhoz küldettek, Aradnál csak egy dandár hagyatván a Maros védelmére¹⁾.

Daczára e nyomorúságos hadjáratnak, a következő (1697) évben, mivel segélyt hozni ígérkezett, már harmad

1697.

Eugen herceg hadjárata.

¹⁾ Wagner II, 310. kövv. Cserey 258. Arneth: 175. kövv.

1697.

csére, a lengyelek, kik őt Szobieszky halála után királyukká választották, megmenték tőle Leopold hadseregét, s a császár valahára ismét eltalálta emberét, kinek bizton átadhatá a fővezéri botot. Eugen szavójai herczeg volt ez, már több ütközetnek diadalkoszorús vezére. Ő julius vége felé érkezett le Péterváradra, hol a sereg egy része már a sánczok között táborozék. Értesülvén, hogy a törökök Nándorfehérvárnál gyülekeznek, az erdélyi s felsőmagyarországi hadak egy részét is magához rendelé, mert miután a török a Száva hídát vert, úgy látszék, ismét Pétervárad vívására készül. De a szultán a táborában volt Tököli, s a bölesnek tartott Dzsaffer temesvári basa tanácsára, tervét megváltoztatván, a Száva vidékéről, hol a török hadak a múlt évek folytában annyi csapást szenvedtek, megint a tiszántútra szándékozott áttenni a harezmezőt, onnan a körülmények szerint Nagy-Várad s Erdély vagy Felső-Magyarország ellen intézendő további működéseit; s e tervvel aug. 19-kén Pancsovánál át is kelt a Dunán.

Eugen az ellenség e mozdulatáról értesülvén, egy hadosztályt Nehem tábornok alatt Titelbe vetett, s többi hadaival Szeged felé indula, hogy ott vagy Kanizsánál a Tiszán átkelve, a törököt Nagyváradnál vagy Erdélyben megelőzze. De alighogy aug. 26-kán Zentához érkezett, midőn Nehem tábornoktól hírül veszi, hogy a török tábor a Tiszán átkelt s Titelt készül vívni, mely a nagy erőnek ellentállni nem lesz képes. Eugen tehát, a tanács végzése szerint, nyomban visszafordult, de mire leérkezett, Titel már megvéve, Nehem Péterváradra lévén visszavonulva, maga is megint ennek sánczai közé vezette hadait, melyekkel ekkoron már mind az erdélyiek Rabutin, mind a felső-magyarországiak Vaudemont alatt egyesültek vala.

A töröknek, midőn Titelnél a Tiszán átkelt, nem annyira e csekély erőd megvétele, mint az volt czélja, hogy a keresztény hadat a Tiszánál hátba fogja; de Eugen Péterváradra vonulta után e szándékát megghiúsulva látván, mivel

a mieinket péterváradai erős sánczaikban megtámadni nem tartá tanácsosnak, kovili táborából Földváron keresztül a Tisza jobb partján haladt felfelé, hogy Zentánál e folyamon meg átkelvén, elébbi terve szerint működjék annak tulsó partján. De e tervét már nem engedte végrehajtani Eugen herczeg; mert mihelyt kiküldött kémcsapatai által a török ezen újabb mozdulatairól értesült, szept. 11-kén maga is utána iramodék péterváradai táborából. Útközben Kücsüg Dzsafer, anatóliai beglerbég, s a török utóhad vezére, előhadunk által elfogatván s kérdőre vonatván, megvallá, miképen a török seregnék vagy Kanizsánál vagy Szegednél kellett volna átkelni a Tiszán; de utóbb Zenta választatott átkelési pontúl, s az ott készült hídon már átkelőben is van a szultán táborá.

Ekkoron már csak néhány órányira volt a herczeg A zentai diadal. Zentától s elhatárá, még az napon megtámadni az ellenséget. Seregnék menetét e végett siettetve, napszállat előtt pár órával érkezett (szept. 14-kén) a török tábor élébe, mely a folyam egy tágas kanyarulatában víztől vizig magas sánczokkal vala elárkolva. A szultán a lovasság nagyobb részével s a löszerekkel már a balparton vala, s épen a gyalogság készült átkelni, midőn Eugen a támadásra jelt adott.

Tököli tanácslá a nagyvezérnek, szakasztatná el a hidat, hogy a sánczban lévő sereg a maga szabadulását ne abban, hanem a győzelemben keresve, elszántabban harcsozjon. De a nagyvezér nem merte követni a tanácsot; s a török had bátor ellentállás helyett a híd felé tolongott, vagy úszás által ohajtván menekülni, a vízbe ugrott. De a híd sem adhatott sokaknak menekülést; a tolongó tömeg súlya alatt-e, vagy a mieink ágyúzása következtében, leszakadt, s a rajta lévők a hullámokban találták halálukat. Ekkoron a mieink balszárnya, hol a folyam partja lapos vala, a csekély vízen keresztül gázolva a törökök jobb szárnya s a folyam közé nyomúlván, az ellenséget hátban fogja s a hídtól elvágja, míg a közepén s a jobb szárnyon gyalogjaink s lovasaink, egymással

1697.

harczkezdvben vetélkedve, két helyt is megmászta a magas sánczokat, s egy iszoayú mészárlást kezdének a szörnyű zavarba esett ellenségben. Katonáink dühökben senkinek sem adtak kegyelmet, bármily magas váltságdíjt ígért is egyik s másik életéért. A táborból ezereken alig szabadultak meg a túlpartra: mintegy tizezren a hullámok közt találták sírjokat, 20 ezereken a sánczok közt vérzettek el a mindenfelől betört császáriak vasa alatt. Ezek közt volt maga a fővezér, Elmász Mohammed, más négy vezérről, 13 beglerbéggel s számos egyéb főtisztekkal, kik közül többeket a halálharczban is felházaadt jancsárok magok vágtak le, mivel általok ily veszélybe döntettek. Tököli a holtak közé rejtözve várta be az éjjet, mikor aztán úszva menekült át a Tiszán. A keresztények ellenben csak hatszázat vesztettek holtakban s mintegy másfél ezret sebesekben.

A harc a nap leáldoztával végződött; „mintha a nap maga is késlekedett volna — mondja Eugen maga a császárhoz írt tudósításában, — hogy utolsó sugáraival a császári fegyver legdicsőbb diadalát üdvözölje“. A martalék nagyváltat csak a következő nap tüntette ki, melyen Eugen a helyreállított hídon a túlpartra kelt, hol az ijedtében hanyat-homlok elfutott ellenség, összes lőszerét és podgyászát, kilencz ezer szekeret, a lovaknak, tevéknek s ökröknek számtalan ezreit, a szultán minden ezüst szereit s az egész pénztárt három millió forinttal, sőt magát a szultán kardját és háremét is hátrahagyta. A bírolalom pecsétnyomója, mely a nagyvezér nyakán találtatott, maiglan látható a bécsi császári kincsárban.

A hőst a haditanács, mivelhogy utasítását, mely szerint csak védőleg kell vala működnie, megszegte, a fényes győzelem daczára is kérdőre akarta vonatni. Ő nemsokára személyesen felment Bécsbe, s a tisztnek, ki a haditanács megbizásából kardját elvette, azt e szavakkal nyújtá át: „ime itt van, még piroslik az ellenség vérétől“. A császár azonban most a szokottnál erélyesebb, végre maga is pártjára kelt:

„isten őrizzen engem, mondá, hogy árulónak nézzem a herceget, ki által az ég engem érdemetlenül ily győzelem kegyelmével halmozott el“. Eugen még az őszön egy betörést intézett Bosnyába; s rég fizetetlen hadának zsákmányszerzésre alkalmat nyújtandó, a tartomány fővárosát Bosnya-Szerájt fölégette s kirablotta; a határszélen pedig több várat foglalt el¹⁾.

A hosszú és szerencsétlen háború végkép kimerítette, a zentai nagy vereség pedig egészen elbátortalanította a törököt. Az ulemák isten ítéletét látták az egymást érő nagynál nagyobb csapásban. Egy divánban, melyben egyebek közt a mufti s a janicsárok agája is jelen volt, határozattá lett, hogy békét kell kötni. Leopold, ki ezen évi október 30-kán Franciaországgal valahára békét kötött, most minden erejét a török ellen fordíthatván, úgy látszék, az eddigieknél még nagyobb eredményeket is aratható lenne a harez mezején; mindazáltal Bécsben is általános volt a béke kívánata. A kedélyeket ott különféle okok hangolták a békére. A bonyoldalmakból, melyeket a mindinkább előtérbe tolaikodó spanyol örökösödési ügy vala szürendő, már készült a csomó, melyről eleve is látható vala, hogy végre is csak kard által fog megoldathatni; a bécsi udvar tehát szükségesnek látá, erőt gyűjteni a jövőre, s magát a török részéről idején biztosítani egy hosszú béke iránt. Aztán a tizenhat éves török háború, — mely mellett kilencz évig még a francziával is kelle hadakozni, — bár általában, mint láttuk, nagy szerencsével folyt Leopold részéről, mindamellett is nagy áldozatokba került mind az udvarnak, mind a kormánya alatt levő népeknek, kivált Magyarországnak s melléktartományainak. Az egy

Békehajlam
mind két ré-
szén.

¹⁾ Wagner: Hist. Leop. II, 339. kövv. Hist. des révolut. de Hongrie I, 409. kövv. — Repiczky által közölt török források. Új Magyar Muz. 1851. VIII, füz. és 185¹/₂ I. füz. Ferrari: De reb. gest. Eugenii. Tyrnaviae 1750. 42. kövv. Cserrey: 261. Hammer: III. 898. Arneht: Das Leben des Prinzen Eugen von Savoyen. I. U. a. Das Leben Guid. Stahremberg. s 185. kövv. Tököli naplói i. h.

1697.

időben viselt kettős — török és fránezia — háború nemcsak kimerítette, de tetemes adósságokkal is terhelte a kincstárt, ugyannyira, hogy a végső időkben már képtelen lett fizetni a hadseregek zsoldját: tiszték szintúgy mint közlegények mindig hátralékban valának s gyakran fél, sőt egész év folytában is alig kaphatták ki díjaik egy egy csekély részét; miért is a hadak, miként Erdélyben legújában két dragonyos ezreddel történt, már lázongani is kezdenek vala. A nép, kivált a magyar korona területén, már roskadozott a katonatartás terhe alatt, s minthogy a fizettetlen hadak csak rablásból s fosztogatásból élhettek, miként alább bővebben kifejtendjük, a szó teljes értelmében véginségre jutott.

1698.

Békealku Kar-
lócán.

Ezen s több más, mindjárt említendő okok, a diadalok daczára is, a bécsi udvarnak szintúgy, s tán nem kevésbé, mint a töröknek, felette kívánatossá tették a békét A Konstantinápolyban székelő angol követek e miatt már évek óta dolgoztak a békén Leopold s a Porta között, de mindedig süker nélkül. Lord Paget, Vilmos király követe, jelenleg jobb foganattal működött: közbenjárását a meggyöngült, megtört szultán elfogadta a bécsi udvarnál. A porta azonban eleinte még nem akarta bevallani gyöngeségét s előlegesen nagyon is fenhéjázó föltételeket kívánt alapul vétetni: Leopold vonná ki seregeit Erdélyből, rontatná le Péterváradot, adná vissza Illokot, Pozsegát s az Unnán túl fekvő várakat. E föltételekkel 1698-ki áprilban érkezett Bécsbe az angol követség titkára. Leopold, mint győztes, kevesebbet természetesen nem kívánhatott alapul a fenálló birtokállapotnál, s a békének ily alapon megkötésére fel is hatalmazta az angol és hollandi követeket.

Az előleges vitatkozások részint e felett, részint a szövetséges, s most a békébe szintén befoglalandó Velenceze, Lengyel- és Oroszország érdekei tekintetében, részint végre az alku helyét illetőleg hosszan folytak. Október vége felé Karloviczon valahára mégis csak összeültek az illető felek

és közbenjárók követei; Leopoldot Öttingen gróf a hadi tanács elnöke és gróf Schlick tábornok képviselte. Magyarország részéről annyi világos törvények daczára senki sem küldetett. Mire királyaink a zsitvatoroki békekötés óta minden hasonló alkudozás alkalmával törekedtek, de mit eddigelé csak tökéletlenül értek el, most végre teljesen sikerült: a török megismerte, hogy csak egyenlő jogalapon alkudozhatik.

Tököli a török követ, Rami effendi, és a portai tolmács, Maurocordató, által igyekezett pártoltatni érdekeit; de a követ úgy látta, hogy minden lépés, melyet a pártfőnök érdekében teszen, csak a Porta saját érdekeinek keresztülvitelét gátolja; megszűnt tehát a grófot pártolui. Maurocordató pedig, a bécsi udvar által megnyeretve lévén, bár Tökölinek egykor élete megmentését köszönheté, most a gróf ama felszólítására, hogy miként a multban úgy a jövőben is hasznára válhatik még, ha érdekeit most támogatja, minden kimélet nélkül azt izente neki: „hogy a multakat ne említse, a jelenről gondoskodjék önmaga, a jövőt bízza istenre“¹⁾. S így történt, hogy a békepontokban, melyek felett három havi alku után 1699-ki jan. 26-kán az egyesség végre megtörtént, Tököliről semmi kedvező említés sem tétetik.

A békepontok tartalma következő: Erdély régi határai-
ban a császáré, a temesi bánóság a szultáné marad; Karánsebes,
Lugos, Lippa, Csanád, Becse és Beeskerek erődítései leron-
tatnak; Titel és a Bácska Leopold birtokában marad. A hajó-
zás a Tiszán és a Maroson mind a két félnek nyitva áll. A
határokat a Titeltől a Boszut folyam torkolatáig huzandó
egyenes vonal, a Száva és az Unna képezendik. A keresztény
vallás a török birodalomban szabadon gyakoroltathatik. A
foglyok mind a két részről szabadon eresztetnek. Tököli és

¹⁾ Hist. des révol. de Hongrie I, 420. Tököli naplói az Akademia által kiadott Monumenták XXIII. köt.

1698.

mind azok, kik e háború elején a császártól elpártoltak, ezután török alattvalóknak tekintendők; de nehogy a békét megháborítsák a birodalom belsejében, s ne a határszéleken tűzessenek ki lakhelyeik. A béke 25 évig tartson ¹⁾.

¹⁾ Wagner: II, 448. kövv. Katona: XXXVI, 73. kövv. Hammer: III, 909. Arneht: Das Leben Guido Stahremberg's 208. kövv. Tököli napló. M. Tört. Emlékek XXIII. köt.

HARMADIK FEJEZET.

Az alkotmány újabb veszedelme az örökös királyság alatt.

I.

A karloviczi békekötés örökre felszabadította Magyar-^{1681—1696.} országot — annak az egy ideig még török uralom alatt ma-^{Visszapillantás} radó temesi tartományát kivéve, — a török járom alól; föl-^{a török} mentette egyszersmind Németországot is azon tehertől, hogy ^{uralomra.} magyar szomszédjának, sajátképen a kereszténységnek s közvetve önmagának oltalmára s biztosítására évenként küldjön segílyt a török ellen. Nem lehet tagadni, hogy a 16 éves háború, melyben a török hatalmas végre megtörtetett, nagyobb részben a német birodalom erejével vívatott, s hogy ennél fogva Magyarország felszabadításának dicsőségét a német nemzet büszkén jegyezheti fel a maga történelmének lapjaira. Ezért bizonyosan minden méltányosan gondolkodó magyar hálát mond szívében Németországnak; mert csak miután ezen barbár iga széttörtetett, lett alkalma ismét a magyar nemzetnek valahára fellélekzeni, s annyi évek kényszerű mulasztásait pótolgatva, visszalépnie ismét a művelődés versenypályájára, melyről a harcok zaja által majdnem két század előtt letereltetett.

De mind e mellett is, hogy ezt szívesen és hálásan elismerjük, lehetetlen e késő segítségben észre nem vennünk a gondviselés osztó igazságának törvényeit, mely végre is se-

1681—1696. gedelmére hozta a németet a magyarnak, ki őt s a keresztény műveltséget három századon keresztül saját testével fedezte, legnemesebb fiai vérének hullásával oltalmazta. És lehetetlen nem látnunk a nemesis kényszerűségének bélyegét is lenyomva e késő segélyen, tanúságúl a nemzeteknek, hogy vállaltvetve, testvéries önzetlenséggel segélyezzék egymást a közös veszélynek kezdetén, nehogy ha önzésből, szeretetlenségéből késnek az aránylag csekélyebb, de a veszély elhárítására akkor elégséges segélylyel, utóbb nagy áldozatokkal kényszerítettessenek helyrehozni mulasztásukat.

Magyarország a XV-dik század eleje óta a száraz földön mondhatni egyedül állott őrt a keresztény civilisatio békés haladása fölött, melyet az ozmán birodalom félelmesen növekedő hatalma Európa nagy részében elnyeléssel fenyegetett. Egy egész századig dicsőségesen megvédte a maga határait s velök együtt a nyugati kereszténységet; számtalanszor véres fejjel utasította vissza a hódoltató barbár ellenséget. De e százados, dicső harcában, nemzetünk is sok nemes vért veszte; s félni lehetett, hogy őt ez élethalál tusájában a hatalmas ellenséggel, ki a keresztények elrablott fiaiból újonczozott, száz meg száz ezernyi hadakat hoz vala a harcmezőre, száma aránylag csekély lévén, végre is bukás várja, ha keresztény szomszédjai által nem támogatatik. Számtalanszor folyamodott tehát ezekhez segélyért, elejökbe terjesztvén mindannyiszor, hogy, ha maga legyőzetnék, a pusztító ár őket is elnyeléssel fogja fenyegetni. És bár siketeknek szóla, bár a szerencse változásaiban nem egy súlyos sebet vőn, küzdelmeit azonban egymaga is ernyedetlenül folytató a közös ellenséggel.

A török ily erélyes ellentállásra találván, többször békeajánlatokat tett nemzetünknek: engedné hadosztályait bántatlanul keresztülrobogni a magyar birodalom határszélein Német- és Felső-Olaszországba, még osztályrészt is ígervén az ott szerzendő zsákmányból. De a magyar nemzet mindannyiszor megvetéssel utasítá vissza az ajánlatot, melynek

elfogadása által magát ugyan hosszú időre fölmentheti vala a 1631—1696.
mind súlyosabbá vált harc az áldozatai alól; de nyugati testvéreit tette volna ki a veszélynek. Folytatta tehát harcait úgy magáért, mint szomszédaiért, bár ezek, ha megismerték is már, hogy Magyarország nekik védfalul szolgál, segédelmet a lankadónak még sem nyújtottak, kivéve talán az egy pápát, ki időről időre hullatott némi kis összeget sz. Péter filléreiből a kereszténység védelmére. I Miksa császár, mint a maga helyén említők, maga is vést kiáltva szólalt fel már a német birodalom rendei előtt, miképen ha a magyar nemzet, hosszú küzdelmeiben elfáradva, bukni találna, Németországot is menthetlenül elborítja a pusztító áradat.

Mind hasztalan. S Magyarország egy féktelen oligarchia belviszályai által is megszakgattva, végre elbukott: Mohácsnál a nemesség színe királyával együtt elhullott. A nemzet egy része most a német császári ház ivadékát választá királyául, azon remény s biztatások által kecsegtetve, hogy e kapocsnál fogva biztosabban számolhat a birodalom segélyére. Mind hasztalan. Sőt épen ez sülyeszté el az országot: elegendő segély még ezután sem érkezett; a veszély ellenben nőtt, miután a francia, a Habsburgház ezen újabb gyarapodását nem tűrhettvén, a törököt még inkább felizgatta. I. Ferdinánd számtalanszor elejébe terjeszté Károly császárnak s a birodalom rendéinek, miképen végre is saját védelmök érdekében kellend fegyverhez nyúlniok; de mennél tovább hagyják terjedni az árt, annál nehezebb lesz azt a maga medrébe visszaszorítani; most ezerekkel még többet lehetne segíteni, mint nem sokára milliókkal. Bécs első ostroma rémülettel töltötte el Németországot; de a veszély multával ismét helyreállott a régi gondatlanság. Ezóta önfentartása, önvédelme végett néha-néha nyújtott ugyan segélyt Németország; de az többnyire későn érkezett és eredmény nélkül távozott, úgyannyira, hogy ártott inkább mintsem használt, hódításainak mind tovább és tovább terjesztésére izgatván a törököt.

És e fölött még azon megbocsáthatlan hibába is esett a

1681—1696. német birodalom kormánya, melynek feje a magyarnak is királya volt, hogy e kevés jót és sok kárt eredményezett segélynyújtás következtében már arra is feljogosítva hitte magát, hogy a magyart megfoszthatja nemzetiségétől, ősi alkotmányától. És nem egyszer történt, hogy a török visszanyomására behozott német katonaság nem a török, hanem a magyar nemzet maradványai ellen fordított; s míg a török csak anyagilag, ő erkölcsileg hódoltatott; míg a török a magyarnak csak vagyonában dúlt, csak birtokait vette el, a német katonaság, mely védelmére vala rendeltetve, nemcsak vagyonát versenyt fosztogató, hanem mintha ellenség földjén lenne, kénye kedve szerint bánt vele; személyes szabadsága, nemzetisége, ősi alkotmánya ellen is irtó háborút folytatott. Csoda-e, ha aztán az ekként zaklatott magyar gyakran önként a török karjaiba vetette magát, ki ha koldussá tette is, de nem illette személyes szabadságát, s vele együtt a németre fordult, ki a barát álarca alatt még kiméletlenebb ellenévé lett?

A magyarnak e szövetsége a törökkel, ismét veszélyt hozott Németországra: a török megint Bécs alatt állott, s most csak is a lengyelek segedelmével szabadult meg tőle a német birodalom. Ez végre eszméletre hozá Leopoldot. Kibékült a nemzettel, alkotmányát, nemzetiségét sértetlenül fenntartani igérvén. A magyarok hittek az ígéletnek, s néhány százon kívül, kik Tökölivel maradtak, mindnyájan visszatértek a császár-király zászlai alá, s a németekkel, kiket a veszély végre komolyabb és tartósabb segélynyújtásra indított, vetélkedve buzogtak, valahára medrébe szorítani az izlam pusztító árnját. A közös erőfeszítés sükert aratott. És — nem lenne-e különös, ha a szomszéd most e földet, mivel az ő segélyével szorítottatott le róla a különben őt is fenyegető pusztító ár, a magáénak tartaná, s a nyújtott segélyért feljogosítva hinné magát, vele mint fegyver által meghódítottal, s birtokosával, mint általa megsegítettal kénye-kedve szerint rendelkezni?

Magyarország, midőn a török uralom alól felszabadult, anyagilag mindenütt szánandó pusztulás, nyomor, inség képét tünteti vala elő. Felsőbb részeit, hova a török el nem hatolt, a számos évek alatt bentanyázott, gyakran fizettetlen német katonaság élte s fosztotta ki úgyannyira, hogy lakossága sok helyt koldusbotra jutott. A magyarok nemcsak hogy magok zsold nélkül katonáskodának a 16 éves háború alatt — kivéve azokat, kik már rendes, állandó ezredekke szerveztettek, — hanem a német katonaságot is ingyen tartoztak élelmezni téli szállásain. A népre e végett kivetett élelmi adagok, úgynevezett porciók száma évenként mintegy 200 ezerre emelkedett, melyeknek értéke, például 1685-ben (midőn a porciószám 180,000-t tőn) 4,798,062 forintra, a következő évben 3,568,677 forintra emelkedett stb. Már e teher is majdnem elviselhetetlenül nehezedett a népre, melynek keresetforrásait a végetlen háború elzárta, természetményeit s barmait az átvonuló hadak, tatárcsordák, elgázolták, fölégették, elhajtották. De bár honnan, ki kelle teremteni a „portiot“, különben „executio“ jött a szegény ember nyakára, s még megmaradt barma is elhajtattott s eladatott; ha a paraszt adóját le nem róhatá, s a zaklatás kikerülése végett megszökött, földesurát exequalták a jobbágy nevében. Nem volt ritkaság oly parasztot, kinek pár évvel előbb még 12 lova, ugyanannyi ökre, 30—40 sertése, egy nyáj birkája, s aratáskor vagy 300 kereszt gabonája volt, utóbb a városokban koldúlni látni mindennapi kenyerét¹⁾.

De a „portionál“ s „executionál“, ha lehetséges, még inkább megrontotta az ország népét a jobbára fizettetlen, s elmaradt zsoldjáért kárpótlást magának a nép vagyonából szerezni törekedő német katonaság fosztogatása. Hazai kutfőink telvék e borzasztó zsarlások, fosztogatások leírásával. De a mondottakat tán gyanúsaknak nevezhetné valaki; lássuk tehát, mit ír e tárgyról maga egy császári tábornok, Rabutin

¹⁾ Csányi János krónikája 117.

1681—196.

Az ország súlyai a török háború alatt.

1681—1696. az Erdélyben levő hadak főparancsnoka, 1697-ki márczius 28-kán Montecuccolihoz: „Szánakozás fogja el lelkemet, akár a hadak, akár a szegény nép nyomorúságát tekintem. Ennek nem lévén miből elégítse ki amazokat, a katonaság az iránt sürget, engedném meg, hogy magok hajthassák be szükségleteiket. Én ezt kénytelen vagyok megengedni azoknak, kik valóban nagy szükségét szenvednek, inkább áldozván fel a népet, mint a hadsereget. De azoknak, kik végszükséget nem szenvednek, ezt megtiltom, vagy elhalasztom, mert nem akarhatom, hogy a tartomány végromlásra jusson, és a néppel is akarom láttatni, hogy az inséget róla, mikor lehet, örömet elhárítom. Kérem önt, tudassa esászárral ő felségével, hogy a legnagyobb szerencsétlenségnek nézhetünk elébe, ha még tovább is késik a zsold; s ezen lethargiának csak gyászosak lehetnek következményei“¹⁾.

De a német katonaság hallatlan zsarlásai, fosztogatásai s féktelensége a védtelen népség fölött nem egyedül a fizetlenségből s a katonaság valódi szükségéből hanem még többször fegyelmhiányból, féktelenségből származtak; s 1696-ban annyira ment a dolog, hogy maga az udvar sem tűrhette már szó nélkül az „istentelen kicsapongásokat“ s parancsot küldt a tábornokokhoz: „fékeznek meg e gonosz-ságot, nehogy ily borzasztó bűnök büntetlensége az ég haragját vonja le reájok“²⁾.

A nemzeti élet
feléléde a
visszaszerzett
házában.

De mind ezen annyi szenvedések mellett is, a mint a török az országból lépésről lépésre kiszorított, s az egyes nagyobb várakkal azok területei is visszaszálltak a szent korona birtokába, a megszabadult részeken azonval mintegy önmagától felébredt a nemzet politikai élete, feléledtek az alkotmányos önkormányzat intézményei; a községi és megyei hatóságok ismét kezükbe ragadták a beligazgatást,

¹⁾ Arneth: Das Leben des k. Feldmarschalls Gr. Guido Starhemberg 182. köv. 1.

²⁾ Wagner: Hist. Leop. II, 313.

mely tulajdonképen a török uralom alatt sem enyészett el 1681—1696.
soha egészen. „A török százötven éves uralma alatt is mindig idegen maradt a magyar földön, s nemcsak hogy fel nem olvasztotta magában a megigázott magyar népet, hanem alkotmányos igazgatását sem ölte el végképen; nyomasztó adórendszerével tönkre tette az anyagi jóllétet, kiszívta, elszegényítette a népet, de személyes szabadságát nem ölte el. A török leginkább a vagyonban dúlt, s a személyes üldözés is, midőn előfordult, leginkább közvetlenül a vagyonért történt. A török beligazgatás sajátságos zsarnoksága, s a magyar függetlenség és alkotmányosság, mint két kard egy hüvelyben, állott meg az egész török uralkodás alatt“ — úgymond egy szellemdús írónk ¹⁾).

Igaz ugyan, hogy a török a községekben csak kard által szolgáltatatta az igazságot; igaz, hogy földképén a vármegegyeknek még nevét is eltörülte, szandzsákokat állítván helyökbe, s a basáknak és bégeknek kezébe adta a közigazgatást. De „a török fő gondja a harez volt s a békeség szabta kötelességekből még csak a fegyveres oltalmazást sem teljesítette: harezolt, rabolt és adót szedett. A magyar helységeknek pedig alig volt más közük a törökkel, mint hogy túrték olykori zsarlásait s fizették az adókat. Az igazságszolgáltatásban a helység némely bünökért adózott, s azon kívül nyugton volt. A közesend és közbátorság fenntartásában is magára volt hagyatva. Szenvedett ugyan olykor e miatt; de nem adott állandó szállást s állandó sanyargatási alkalmakat egy-egy katonai helyőrségnek. S így maradt meg a magyar városokban és falukon a magyar községi élet és hatóság. A kádi hatósága mellett megfért egy másik törvényszék; a basa és bég mellett mind e törvényszék, mind pedig egy másik politikai kormányzat“, — a megyei hatóság s az országgyűlés.

¹⁾ Salamon Ferenc: „A török uralkodás Magyarországon“
című nagybecsű munkájában Budapesti Szemle XXX. füz. 325. l.

1681—1696.

A török hasztalan törülte le az ország térképeiről a megyék határszéleit; a nemesség kivonult ugyan a meghódolt megyéből a legközelebb fekvő megyébe, mely szabadon maradt, s ott az elhagyott megyéje területére nézve is folytatta politikai életét. A megyéknek a szandzsákok daczára is megvoltak alispánjai, járásaikban egy-egy szolgabirái, jegyzője és jegyzőkönyve. „A megye rendes gyűléseket tart, határozatokat hoz, gyakran kereseteket visz és ítéleteket mond ki“. Így Pest, Pilis és Zsolt ekkoron egyesült vármegyék, melyekhez még a Kúnság is hozzájárult, Nógrádban, ennek elestével Füleken, Gácsos, Heves és Külső-Szolnok szintén Füleken, Borsod és Csongrád Szendrőben stb. tartá gyűléseit. E gyűléseken nemcsak pörös ügyeket intézett el, hanem még rendes adót is vetett ki, az országgyűlési végzetek értelmében, a vármegye. Egynémely megyének, például Pestnek, számos évről léteznek rendszeres számadásai ezen évi adóról, mely a hódolt helységekből a szolgabírák által hajtattott be. A behódolt helységek kivétel nélkül függésben voltak a megyétől, mely rájuk, hatalmának képviselői által parancsokat, rendeleteket küldött, kebleikben pörös ügyeket intézett el; minélfogva a megyék valának ekkoron a kapocs, mely a török uralom alá jutott falukat s városokat a nemzet szabadon maradt többi részeivel egyesíté, úgy hogy bár azon helységek kénytelenek voltak is adózni a töröknek, túrni annak zsarnokságát, ők magokat folyton a magyar szent korona alattvalóinak tartották.

És a megyék hatásági szintén féltékenyen őrködtek a felett, hogy a hódolt helységek mindennemű pört felterjeszenek hozzájuk, úgyannyira, hogy árulásnak tartatott igazságszolgáltatásért a törökhez folyamodni. És vannak halálos ítéletek, melyek azokra mondattak, kik határ- s más pörökben az alispán tudta nélkül a török elejébe vitték volt ügyöket. A „törökösség“ ellen mindig szigorral jártak el a vármegyék, s csak az ilyen szókat is: „ha egyik vállamnak nehéz, a másakra teszem“, halállal büntették az ország szokásos

törvénye szerint. A füleki végházban hasonló szókért szenvedett halált egy Balogh Mihály nevű nemes ember. Egy Nyéktyt is halálra ítelt a megyei törvényszék, főleg mivel „a haza törvényeinek és országunk rendes biráinak megvetésével a pogány birákhoz folyamodott, mely dolgot törökösségnek neveznek az ország lakosai“. És valóban az 1659-ki 13-dik törvénycikk fejvezetéssel rendeli büntetni azon hódoltság-beli jobbágyot, ki határszabályozási vagy más panaszos ügyben a maga török urához folyamodik. „Ily hatalommal tudott szólani egy idegen hatalom jobbágyaihoz a megye és alkotmányos ország, melynek kormányzói egy értelemben voltak a nép meggyőződéseivel, együtt érezték szenvedéseit, s magokévé tették érdekét!“ — mond fentebb dicséért írónk.

És így történt, hogy — folytatja Salamon Ferencz — „midőn a hódítás árja, melynek százötven évig mi voltunk gátjai, országunk elfoglalt részéről levonúlt, a sok rom között, mely utána maradt, dönthetetlenül hagyta itt a magyar nemzeti érzelmeket és életerőt. Mihelyt kitette lábát egy-egy megszállott megyéből, minden erőltetett átmenet, minden legkisebb ferradalom nélkül lehetett visszaállítani a megyét, mely meg sem szűnt vala. Pestmegye 1684. ápriljében még Gácson tartja a gyűlést; ugyanazon év szeptemberében Pesten ad halát az Istennek, hogy mintegy 150 év mulva ismét régi székhelyén lehet; a tárgyakat pedig ott folytatja, a hol elhagyta volt előbbi szállásán ¹⁾). Ugyanaz történt a többi megyékben is.

II.

A nemzet e megtörhetlen ragaszkodásának alkotmányos intézményeihez, szokásaihoz, nemzeti függetlenségéhez s önkormányzatához már számtalan bizonyítványait látta és csoda

1687—1696.
A nemzet alkotmányszere-
tete figyelembe
nem vétetik.

¹⁾ Salamon Ferencz, említett jeles munkájában, melyből e vázlatot kölcsönzök, e viszonyokat nagy alapossággal és érdekességgel bőven fejtegeti.

1687—1696.

dálhatta a bécsi császári kormánytanács. Ám alig múlt néhány éve, hogy legyőzöttnek vallá magát a nemzeti ellenzék által alkotmányirtó törekvéseiben: s 1681-ben ismét helyreállította a tiz éves kényuralom által eltörült alkotmányt. Azt lehetett volna hinni, hogy e tapasztalásból elég tanúságot merített arra nézve, hogy hasonló kísérlettől, mely a sükernek semmi reményével nem biztat, tartózkodni fog a jövőben. A májdnem csodálatos tünemény, melynek alig van párja a világtörténetben, miszerint egy másfélszázados idegen zsarnokság úgyszólván semmi nyomot sem hagyott maga után e nemzet életében, sem az egyén ősi jellemét, a nyíltságot, egyenességet, büszke öntudatot nem volt képes elkorcsítani, s kétszínűséget, ál-meghunyászkodást, tettetést, hazugságot oltani beléje; sem a tömegnek nem bírta meggyöngíteni ragaszkodását alkotmányos intézményeihez, hazai szokásaihoz, s függetlenségének buzgó szeretetét, — e tünemény, mely épen szemei előtt oly kézzelfogható valóságban folyt le, újabb intés lehetett a császári kormánytanácsra nézve, hogy mindenkorra hagyjon fel olyféle alkotmányirtó kísérletekkel. És mégis, fájdalom, sem elébbi tapasztalatai, sem ezen újabb bámulandó bizonyítványa e nemzet kiirthatlan alkotmány- és függetlenség-szeretetének nem volt képes hasonló kísérletektől visszatartóztatni a császári kormánytanácsot¹⁾.

¹⁾ Nem állhatom meg, hogy ide ne igtassam III Napoleon következő nevezetes sorajt az angol 1688-ki forradalom sikerültének s Anglia azóta egyre gyarapodó erejének, virágzásának, nagyságának okairól: „III Vilmosnak sikerült bezárnia a forradalom örvényét s biztonságba helyezni Angolország jövődjét, s pedig egyedül az által, hogy magaviselete ellenkező lett a Stuartokéval; mert ha ő is ugyanazon tévedéseket követi, ugyanazon nyomokon jár vala, mind azt ismét veszélyeztette volna, mit fölépített. . . . Tegyük, hogy az 1688-ki forradalom ügyét annak megizmosítása helyett elárúlta volna; hogy az angol név felmagasztalása helyett azt lealázta volna; hogy a népet gyámo-lítás helyett adókkal terhelte volna meg, a nélkül, hogy akár dicsőségét, akár kereskedelmét s iparát gyarapítaná; hogy a szabadságot megszorította volna, a nélkül hogy csak a közrendet is biztosítsa: bizonyára egy

E kormánytanács a török uralom alól megszabadúlt Magyarország kormányára nézve megállapított elveit világosan kinyilatkoztatta már az 1687-ki országgyűlés elejébe terjesztett királyi előadások azon pontjában, melyben mondott, „hogy a császári királyi felség az országnak, mint nagy részében fegyver által meghódítottnak, önkénye szerint is szabhat törvényeket“. Akkoron az udvar egyelőre csak a nemzet királyválasztási és ellentállási jogának eltörlését követelte törvénybe ígdatni, s ezenfelül egy bizottmányt kívánt kineveztetni, mely a közigazgatást az elejébe szabandó elvek szerint újra szervezze. Tapasztalta az udvar, hogy minden újítás, mely nem a nemzet kebeléből veszi eredetét, megtörhetlen ellenzékre talál a nemzetnél, mely a „semmit rólunk, nélkülünk“ elvet, azaz törvényalkotási jogait, fegyverrel is kész védelmezni. Most tehát úgy vélekedett, hogy ezen ellenzékét legalkalmasabban kikerülheti, ha a kormányzatban tenni szándékolt újításokat egy ily, könnyen megnyerhető, kevés tagú bizottmány által dolgoztatja ki, melynek tervét aztán szintűgy keresztülviheti, törvénynyé emelheti, az országgyűlésen, mint a választási s ellentállási jog eltörlését sikerült keresztülvinnie,

„E szándék sikerítésére — úgymond II Rákóczy Fe-

újabb forradalom parancsoló szükségé lett volna válandó. Mert a népek egyedül főnökváltoztatás végett nem vetik magokat ama felforgatásoknak alája; ők csak azért kelnek fel, hogy megváltoztassák a rendszert, hogy orvosolják szenvedéseiket, s aztán követelik is erőfeszítéseik díját, s nem is nyugodnak, míg azt meg nem nyerik. III Vilmos kielégíté a maga korszakának kívánalmait, s helyreállítá a közcsendet; de ha a Stuartok politikáját követi vala, őt is megbuktatták volna, és az angol nemzet ellenségei, látván, hogy ismét szüksége van változtatásra, következetlenségről, könnyelműségről vádolták volna őt, a helyett, hogy a kormányzókat vádolják vakossággal és szőszegéssel; azt kiabálták volna, hogy az angol egy kormányozhatatlan nemzet, s miként II Jakab emlékirataiban, egy elmételyesedett nemzetnek nevezték volna őt. De e vádak daczára is elébb-utóbb diadalmaskodott volna a nemzeti ügy, mert Isten s az ész mellette leend vala“. Oeuvres complètes I, 341. kövv.

1687—1696.
Újabb terv a
kényuralom
megalapítá-
sára.

1687–1696. rencz — magyarokat akartak használni eszközökül, hogy ők maguk levén a rájuk vetendő nyűg kovácsai, annak hordása miatt utóbb ne legyen okuk a panaszra ¹⁾). Eszterházy nádor jól ismervén az udvar czélzatait, s tudván azt is, hogy azokról lemondani egyáltalában nem hajlandó, maga is pártolta a bizottmány kinevezését; mert attól tartott, hogy az udvar különben megint a magyarok meghallgatása nélkül kezdené meg szándéklott reformjait; s azt is reménylé, hogy ezeket ily bizottmány s utóbb az országgyűlés közbejöttével mégis szelídebb alakban lehetend elfogadtatni az udvarral. E nézetből indulva ki, az 1687-ki országgyűlés folytában meg is tette az indítványt ilyféle országos bizottmány kiküldésére, s minden módon ügyekezett a rendekkel azt elfogadtatni. De ezek attól féltek, hogy az udvar e bizottmányt állandósítani, sőt az országgyűlés helyébe léptetni s emczt azontúl végkép mellőzni szándékozik: az indítványt tehát nem fogadták el, hanem végzéssé emelték, hogy a mit a folyamatban lévő országgyűlésen elvégezni nem lehetne, halaszszák azt a következő országgyűlésre. A reformok szükségét lehetetlen volt ugyan nem érezniök a török uralom megszüntetése után; de ismervén a bécsi kormánytanács czélzatait, csak a megszokott alkotmányos úton kivánták eszközteni az újításokat, miket a kor és körülmények igényelnek.

Kollonics
országszerve-
zési terve.

A minisztertanács azonban egyáltalában nem volt hajlandó felhagyni szándokával, s mit a rendek tenni vonakodtak, ő maga nevezett ki egy bizottmányt a czélzott igazgatási reformok kidolgozására. A munka elkészítése Kollonics Leopold, a pozsonyi kamara egykori elnökére, most győri püspökre s 1686 óta bíbornokra és Krapf József hadi tanácsosra bízott, ki mint az egykori pozsonyi kormányzóság hivatalnoka, némi ismeretet szerzett volt magának a magyar viszonyokról. Leopoldnak az 1688-ki jul. 29-kén kelt s a bizottság munkakörét meghatározó rendelete szerint Kollonics

¹⁾ Hist. des révol. de Hongrie I, 422.

lett a bizottmány elnöke, Krapf pedig jegyzője; többi tag-^{1687—1696.}jaiul nevezettek: Breuner Szigfrid a birodalmi kamara elnöke, Buccellini s Thun grófok, Dorsch báró, mind a hárman császári tanácsosok és Hoffmann György alsó-ausztriai kormánytanácsos. A nagy terjedelmű munka ¹⁾, melyot Kollonics 1689-ki november 15-kén nyújtott be a kormánynak, Magyarország összes igazgatásának újjászervezési tervét foglalja magában. Vezérelvül tétetett benne: a fenálló viszonyokból indulni ugyan ki a reformokban, de az ország igazgatását lényegére nézve mennél egyenlőbbé tenni az osztrák örökös tartományok igazgatásával; az elnevezéseket, melyekben mint a terv írói mondják, a magyarok nagy fontosságot látnak, lehetőleg kimélni, a formákat, hol azok nem lényegesek megtartani, de annál gyökeresebb átalakítást foganatosítani az elvekben.

Nem lehet tagadni, hogy a terv, a reformokat maguk-^{Az igazságszolgálatásban.}ban véve, sok jót és helyest, sőt némi részeiben oly eszméket s elveket foglal magában, melyek a kort megelőzve, az újabb idők vívmányai közt is megállják helyöket. Így például az igazságszolgáltatás fejezete alatt, meg akarja szüntetni azon számtalan visszaéléseket, melyek a perrendtartásba bocsusztak, eltörölni azon régi intézkedéseket, melyek birák és felek által egyaránt az igazságszolgáltatás kijátszására szoktak kizsákmányoltatni; e végett új polgári s büntető törvénykönyvet, új perrendtartást kíván. Ocsóbbá kívánja tenni az igazságot, melynek kiszolgáltatása az eddigi rendszer szerint, igazságos ügyök mellett is koldusbotra juttatá nem ritkán a feleket. Gátot akar vetni a birák megvesztegethetésének, mely nagy mértékben divatozott, ²⁾ s melynél

¹⁾ Egy példánya néhai Jancsó Imre, az erdélyi udvari kancellária titkáranak egyéb becses könyv- és kézirat-gyűjteményével együtt a magyar academia könyvtárába került. Más példánya a nemz. muzeum kézíratai közt is megvan. Czíme: Einrichtungswerk des Königsreichs Hungarn.

²⁾ Egy elég szomorú példáját közli ennek önéletírásában Károlyi

1687—1696.

fogva a felperes gyakran előleg lekötötte az ítélőmesternek, természetesen az alperes rovására, egy részét a per tárgyául szolgáló követelésnek. Útat akar nyitni az alperesnek, ki eddig a legigazságtalanabb ítéletet is kénytelen volt tűrni, hogy magán kellőleg segíthessen. A büntető perekben, az eddigi túlságos szigor helyett rendszeres büntető perfolyamat akar behozatni, melylyel szemközt az eddigi káros kiváltságok megszűnjenek. Egyenlőséget akar a törvény előtt, úrra, parasztra egyaránt kiterjedőt; s ezért eltörültetni kívánja az urak s nemesek ama kiváltságait, melyek szerint őket a jobbágy eddigelé be nem perelhette, ellenök nem tanúskodhatott, s őket csak elmarasztalás után lehetett elzárni. S mind ezen és hasonló reformok végett újjá kívánja szervezni a törvényszékeket.

Ki fogja tagadni ezen elvek helyességét? Csak az a baj, hogy mind ezen szép reformokat nem indítványként akarja az országgyűlésnek elejébe terjeszteni, hogy annak végzése által emeltessenek törvénynyé, hanem Hoffmann György udvari tanácsos által javasolja kidolgoztatni az osztrák mintájára készítendő új törvénykönyvet és perrendtartást, melyeket aztán ő felsége, teljhatalmánál fogva octroyrozzon az országnak. Csak az a baj, hogy az új törvényszékekbe az ország eddigi birái mellé a német fő hadi tanácsból s az udvari kamarából is kíván néhány fő hadi biztost, főharminczadost stb. kineveztetni birákúl, s német titkárt a magyar mellé.

Az egyházi ügyekben.

Az egyházi ügyek reformjára nézve szintén lehetetlen helyben nem hagyni a terv javaslatát, hogy a török uralom

Sándor, azon peréről szólván, melyet 1696-ban Ramoczaházy György, Balogh István és Tolvaj Ferencz indítottak ellene a Vetésyek magvaszakadta által reá szállott leveleki, encsi és mező-teremi jószágok tárgyában. Előadván ügye igazságát, e bölcs tanácsot függeszti hozzá örökösei számára: „Javallom is mindenkinek, szolgára, procuratorra, levélre ne bízza perét, hanem maga mindenkor jelen legyen, és praepri-mis disponállya és informállya az birót cum sufficientibus rationibus: sőt, ha nem értené, értetésére valóval is értesse — sapienti pauca“.

alatt elszegényedett püspököknek 1200 forint évdíj szabadság, hogy mindenkinek székhelye és székesegyháza legyen. Hogy a valóban nagy szegénységet szenvedő plebánusok és iskolamesterek tisztességes ellátásban részesíttessenek. Hogy a hol templom és iskola nincs, az a földesur és község közös költségén építtessék. De a kathol. egyházzal való gondoskodást nem terjeszti ki a többi egyházakra is. Az egyesült görögök papjainak csak félannyit javasol adni, mint a katolikusokéinak. A protestansok követeléseit pedig éppen mellőzteni javasolja az 1687-ki törvények értelmében; s amazokra nézve az uniót, emezek tekintetében a térítést minden módon javasolja.

Még több helye van a gáncsnak a politikai igazgatás illető javaslatok tekintetében. Helyes ugyan hogy ezen igazgatás alapjául egy jó községi rendszert kíván tétetni; de e rendszert az osztrák tartományokban divatozónak kaptájára kívánja verni. Helyes, hogy fő gondoskodás tárgyául ajánlja az elpusztult országrészek új telepekkel benépesítését; hogy a bevándorlást mindenféle kedvezésekkel kívánja elősegíteni, ingyen s örök joggal kíván telket adatni minden bevándorlónak, kik a robot s más úri terhek alól is mentek legyenek. De e mellett azt is olvassuk a tervben, hogy az elsőség katolikusoknak és németeknek adassék, csak oly célból, hogy az ország lakosságát megnémetesítsék s ezen alázatos, hűséges és engedelmes új polgárok által a mozgalmakra, zavargásra, szabadságaik védelmére nagyon hajlandó magyarok ellensúlyoztassanak. A várakat lehetőleg mind ily német gyarmatokkal kívánja megnépesíttetni. — Csak dicsérni lehet a terv szerzőit, midőn e népesítés sükerének előmozdítása, az ipar, kereskedelem felélesztése végett mindenek előtt erős hitelt javasolnak megalapítani. Sőt még azért sem érdemelnek gáncsot, hogy a felállítandó hitelintézetet a cseh „Landtafel“ mintájára kívánják rendezni. Csak magasztalni lehet őket, midőn az ismeretek terjesztése, a tudományok ápolása végett Budán és Kassán egy-egy egyetem, a többi városokban

A politikai igazgatásban.

1687—1696. főiskolák, gymnasiumok felállítását javasolják. De kételkedni lehet abban, midőn mondják, hogy ezen iskolákat legczélszerűbb leend jezsuiták kezére bizni; s épen gáncsolandók, midőn a protestansok löcsei nyomdája mellé könyvvizsgálatot kívánnak adatni.

Az adó-
rendszerben.

Mellőzve a hadi és katona-élelmezési ügy újjá szervezésének javaslatát, mire nézve egyébiránt a körülmények szerint sok helyest, a nép könnyítésére váló reformot indítványoz a terv, — ennek kétségkívül egyik legfontosabb fejezete az, mely a királyi jövedelmeket, az adót, s általában az úgynevezett, „cameraliakat“ tartalmazza. Béke időben, úgymond, a rendes kiadás mintegy fél millió, a bevétel pedig alig 50 — 60 ezer (?) forint: új jövedelmi forrásokat szükség tehát nyitni. Ily forrás lesz egyebek közt a töröktől visszafoglalt országrész: mire nézve, hogy a király azt, mint melyet fegyverrel, német katonái vérével s annyi költséggel foglalt vissza, hajdani világi birtokosainak ném köteles visszaadni. Tanácsolja mindazáltal, hogy ő felsége ezt kegyelemkép tegye, de csak oly feltétel alatt, hogy e jószágok hajdani birtokosai vagy azok örökösei, jogaikat elébb világosan bebizonyítani, azután hűségesküt letenni s végre a birtok nagysága szerint rájuk róvándó adót megfizetni, a katonaélelmezési s más közterheket viselni tartozzanak. Az egyháziaknak, jogalapjuk világos lévén, köteles ugyan a király visszaadni az illető jószágokat, de szintén csak a közterhek viselése mellett. A mely jószágokra nézve a birtokjog be nem bizonyítottatik, azokat el kell adni.

Az adóra nézve következő a terv véleménye: Magyarországon eddig porták szerint adóztak, egy portára számítván négy oly jobbágyot, kinek legalább négy-négy ökre van, vagy nyolcz két ökröst, vagy végre 16 zsellért. Ily porta 1647 s a következő években, ide nem számítván a városokat és mezővárosokat, volt 7215; félporta pedig, azaz olyan, mely a töröknek is adózott 48. Egy-egy portára azelőtt 3—4 ft. s 12 napi robot róvatott. Utóbb e teher mindegyre nőtt, úgy

hogy 1682-ben egy porta adója már 40 ftra emelkedett. Még sokkal többre rúgott az a következő években, miután 1685-ben kerek számmal négy millió 800 ezer forintba, — 1686-ban negyedfél millióba került az országnak a katonaság élelmezése és szállásolása; 1687 óta pedig a katonák és hadi biztosok épen kényök szerint, mintha ellenség földén lennének, bántak a lakossággal, úgy hogy az adó mennyiségét meg sem lehet határozni. A porták számát az új foglalmányok után kétszer annyira is lehet ugyan tenni; de mivel az adózók véginésre jutottak, oly formán volna mérséklendő egy-egy jobbágy adója mint az Ausztriában divatozik, hol egy egész telkes jobbágy hat forintot fizet. E szerint egy portára esnék 24 ft. Mivel azonban a várak körül jelenleg nagy szükség van kézi munkára, a robotot négyszerezni kellene; s mint-hogy e robot 12 forinittal váltható meg, egy-egy porta összes adója 36 ftra rugna. Ezen adót pedig ne csak a jobbágy, hanem kivétel nélkül minden egyházi s világi úr, káptalan és nemes, katona vagy kamarai tiszt is fizesse földbirtoka arányában. Kivételt egyedül a plebánosok és iskolamesterek földeivel s házaival és a kis nemesség curiaival lehetne tenni. Még azt is javasolja a terv, hogy ezen közteherviselést az országgyűlés megegyeztetével alapítsa meg ő felsége, miután az illető törvény megtartását esküvel fogadta. Hozzá teszi még, hogy az adó behajtása ezentúl nem kamarai tisztokra s hadi biztosokra, hanem a városi s megyei hivatalnokokra volna bízandó.

Midőn Kollonics püspök e tervet a bécsi minisztertanácsnak benyújtotta, még javában folyt a háború mind a francziával, mind a törökkel, s itt is ott is egynémi csorbát szenvedtek a császári fegyverek. A franczia mind veszélyesebbé vált a Rajnánál, kivált miután a német birodalmi fejedelmek egyességét, mit létrehozni Leopoldnak oly nagy bajába került, szétbontania sikerült. A török is nem sokára azután vette vissza Nisszát, Bodont, Nándorfehérvárt; s végre még Tökölnek is újra feltünt Zernyestnél szerenese-

A terv fogad-
natba vételé-
nek elhalasz-
tása.

1687–1696. csillaga, mi által Erdély megint veszélyezve lön. Az udvar e körülmények közt elhalasztandónak ítélte a terv fogantatba vételét, mi Magyarországon is könnyen feléleszthette volna Tököli pártját. Célzatainak valósítását tehát alkalmashoz időre halasztván, egyelőre csak az adók s katonaság élelmezése körül éreztette kényuralmát az országgal. 1692-ben, úgy a következő évben is a háború költségeire két millió forintnyi adót vetett az országra, az utóbbik évben ezt még a katonaság számára kiszolgáltatandó százezer mázsa liszttel, vagy ugyanannyi kassai köből búzával toldván meg ¹⁾.

A vármegyék miként már elébb többször, újabban is erélyes fölliratokat intéztek s óvást tettek a törvénytelen adó s az elviselhetlen porciók terhe ellen, kijelentvén, hogy a mult évi rossz termés, s a benszállásolt német katonaság borzasztó gazdálkodása után a kívánt gabonamennyiséget kiállítani a legjobb akarattal is képtelenek, s az országgyűlés egybehívását sürgették. Támogatta folyamodásukat Eszterházy Pál herceg s nádor is; de egyebet ő sem eszközölhete ki mint, hogy a százezer mázsa liszt szállítása 150 ezer rénusi forinttal határozottatott pótlándónak, mely 1694 máj. 1-ig a pozsonyi és szepesi kamaráknál a két millió forinttal együtt mulhatatlanul befizettség, különben katonai „executioval“ lévén behajtható ²⁾. A hatalomkar e végett valóban több helyt alkalmazásba is tétetett ³⁾.

Kollonics
s az új kor-
mányrend.

A terv fogantatba vételét azonban ha elhalasztotta is, nem veszté el szem elöl a minisztertanács, s 1696-ban a körülmények arra kedvezőbbeknek látszanak. A fölött, hogy a háború folyamában is javulás állott be, a mult évi február

¹⁾ Az ide vonatkozó okmányok meg vannak Szabolesmegye levéltárában 105-dik köteg 3., 64., 65. sz. alatt, és a XV-dik számú jegyzőkönyve 7. lapján. Ungmegye X-dik sz. jegyzőkönyve 124-dik lapján.

²⁾ Dat. Viennae 26. mart. 1694. Zempléni levéltár 153. köteg. 35. sz. Sárosmegyei XXII. sz. jegyzőkönyv 820. l. V. ö. Szirmay: Not. Hist. Cottus Zemplén. 279.

³⁾ Wagner: Hist. Leop. II, 411.

18-kán múlt ki a 99 éves Széchenyi György esztergami érsek, miután egyházakra, szerzetekre, nevelő intézetekre, kórházakra s más közezőlokra életében mintegy harmadfél millió forintot adományozott ¹⁾; utódává pedig Kollonics Leopold, győri püspök, ama reformterv főkovácsa, neveztetett. Ezóta alig kételkedheték a minisztertanács, hogy Kollonicsnak azt nagy hatású tiszténél fogva sikerülend keresztülvinnie, kivált miután, mint látszik, a nádor is megnyeretett pártolására. Kollonics maga, ki e terv létesítése által nemcsak az uralkodó ház, hanem a kath. vallás érdekeit is, miket ő egymástól elválasztani nem tudott, előmozdítani hitte, annyira bízott a sikerben, hogy meghittjei előtt nem is palástolá többé fő czélzatát. Rákóczy Ferencz tudósít, hogy többször hallották tőle e szavakat: „*Faciam Hungariam captivam, postea mendicam, deinde catholicam*“ — Magyarországot elébb rabbá aztán koldússá, végre katolikussá teszem.

S nem is késtek a kísérlettel. „Ugyanezen (1696) esztendőben — írja Károlyi Sándor az akkori deákos magyarsággal, — folytanak az hazának udvar előtt nagy és súlyos dolgai, az midőn majd az színe az országnak. . . felcítáltatt és ottan nagy három dolgok objeciáltattak és conclusumok imponáltattott“. A gyülekezetnek Kollonics következő beszédben adta elő az indítványt: „Semmi sem bizonyítja világosabban ő felsége atyai kegyelmességét, mint azon határozata, miszerint ezután Magyarországgal is oly módon fog bánni, mint Ausztriával és egyéb örökös tartományaival. Szükség tehát, hogy, menyire csak lehet, az ország is alkalmazza magát az örökös tartományok szokásaihoz, igazgatási elveikhez, erkölcsihez és törvényeihez. Magyarország törvényeiben végtelen sok a megigazítandó, mi hogy könnyebben sikerüljön, legtanácsosabb lesz eldobni a hagyományos törvénykönyv köteteit, s belőlök csak azt tartani meg, mit ügyes személyek

A bécsi érte-
kezet
1696-ban.

¹⁾ Podhradzky: Széchenyi Gy. eszt. érsek élete. Új magy. Muz. 1857-ki I. füz. 22. 1.

1696.

kiválogattak, s ezek mellé elfogadni azokat, mit ugyanazon személyek fognak kidolgozni, s aztán könyörögni ő felségénél, méltóztassék azokat az ország örökös törvényei gyanánt megerősíteni, s kihirdettetni. A nagyszámú nemességnek kiváltságai a közterhek viselése alól, minden jó kormány elveivel ellenkeznek. A valóban nemesi származásúak élvezhetik ugyan az őket megillető előnyöket; illő mindazáltal, hogy ők is lemondjanak némely túlságos követelésekről. Mind azok, kik elég javakkal bírnak fényesebb lábon élhetnek, grófi, bárói, lovagi ezímekekkel fognak feldiszipptetni, hogy az ország nemessége új fényt s oly tekintélyt nyerjen, minővel ő felsége többi örökös tartományainak nemessége dicsekedhetik. Hogy végre az adók és más közterhek felosztásában minden igazságtalanság és rendetlenség elkerültesék, s abból származható minden panasznak eleje vétessék, egy állandó s örökös adót szükség megalapítani, mely igazságosan s azon arányban fogna kivettetni, melyben azt ő felsége egyéb országai s tartományai viselik. Ő úgy hiszi, hogy a rendek hálával és örömmel magukra vállalhatják egy harmadát azon adóösszevagnak, melyet az ő felsége uralma alatt lévő többi országok a szükséghez képest fizetni fognak¹⁾).

Néma csend váltá fel az előadást: a bátraknak a meglepetés, a gyáváknak a félelem lánczoló le nyelvöket. Ha meg kellene is hajólni a szükség vas keze alatt, azt sem az egyházi, sem a világi urak nem akarták, hogy a dolog oly színt nyerjen, mintha e kiáltó újítások az ő megegyeztőkkel mentek volna végzésbe. El valának tehát tökéelve, az indítványt ellenzeni: de „jobbára majd kétségbe estek — írja Károlyi Sándor — hogy oly erős kökörtben a hallgatás és bátortalanság miá egészen elfognak nyomattatni“. Nem tudták kire vessék szemöket, ki bátran szót emelve, a zavarból őket kirántathatná. „A nádort — mondja Rák óczy Ferencz, — kinek tiszt

¹⁾ Histoire des révolutions des Hongrie 1, 424. kövv.

kötelessége lett volna, közbenjáróvá lenni a király s alattvalói közt, már megnyerte volt a minisztertanács. A magános urak félték kitenni magokat az udvar haragjának. Végre a sok tétova után Széchenyi Pál kalocsai érsek elhatározta magát, elvállalni az ország jogainak védelmét. Ő, nemcsak születésére, de jellemére s egész magatartására, ruházata, beszédjére, elveire nézve is igazi magyar, egyszersemind élénk szellemű, ékesen szóló férfiú vala. E kitünő tulajdonai honfitársai szeretetét s becsülését szerezték meg neki. Főpapi rangja fedezte őt az erőszak ellen, mely a világi urakat fenyegetheti vala; s ő remélé, hogy a pápa tekintélye s követének pártolása az udvar haragjának következményeit is elfordíthatja róla. Őt különben is kissé elégtelenné tette volt az, hogy a meghalt esztergami érsek segédjévé nem ő, hanem az idegen szász-zeitzi herczeg s bibornok neveztetett; s tán kapott is az alkalmon, mely most kínálkozék, megmutatni a császár minisztertanácsának, hogy ennek útjába ő is képes, ha akar, akadályt gördíteni. De bár mik voltak legyen az érsek indokai, eltökélte magát védeni hazája jogait¹⁾.

Őt gond- és aggodalomteljes hét folyt le már a vitatkozásban, midőn Széchenyi Pál a királytól magán kihallgatást nyervén, neki előadá: „miképen a mód, melylyel a miniszterek a magyarok megegyezését a tervben megnyerni kívánják, a czélt veszélyezteté. E gyülekezet egyáltalában nem lehet hivatta a fenforgó kérdéseket megoldani, nemcsak mivel törvény ellen van, ily nagy fontosságú ügyekről az országon kívül tanácskozni, hanem mivel ilyenekben állandó, tartós végzést csak országgyűlés alkothat. A jelenlévő urak semmire sincsenek felhatalmazva, mi a törvényekkel ellenkezésben áll; s nem is szavazhatnak a megyék nevében a törvények ellenére. Egyébiránt megfosztani kiváltságaitól a nemességet, szolgaságba vetni a szabad embereket, felette veszélyes kísérlet fogna lenni, mely különféle rosz következményeket

1) Hist. des révol. de Hongr. I, 430.

1696.

vonna maga után. Ha rendkívüli adó szükséges, ám ennek megnyerésére legjobb eszköz az országgyűlés, s csakis ennek megegyezése adhat törvényességet s állandóságot valamely határozatnak. Mit ők itt Bécsben végeznének, az ország azt soha sem fogná a maga törvényének elismerni“.

A király akként válaszolt a bátor hazafinak, „hogy ő teljesen osztozik nézeteiben; maga is mindig ezen véleményben volt, mióta csak ez ügy szőnyegre hozatott; de miniszterei által biztosítottván, hogy a megkísérelt módon is céljt érhetni, hagyta őket tenni a mit akartak, meglátandó, mire jutnak“¹⁾. A fürgeteg ekként, legalább egy időre, szerencsésen elvonult a hon egéről. Minthogy a miniszterek eddig leginkább avval vitatták a terv elfogadásának szükségét, hogy a porták száma bizonytalan lévén, a kormány soha sem tudhatja eleve, mennyi adóra számolhat: az urak most ávval háriták el ezen érvet, hogy a porták számát állandólag nyolez ezerre határozták, s e szerint készítették el az adószedőknek adandó utasítást²⁾. Az adóösszeget egyébiránt ez évben is, mint a multakban törvénytelen uton két millió forintra szabta a minisztertanács³⁾.

Katonai
zsarlások.

De bár azon megnyugvással tértek haza Bécsből az ország főrendjei, hogy az alkotmány felforgatásának veszélyét ellhárították: a féktelen katonaság zaklatásai ellen ők maguk is szintoly kevéssé valának biztosítva, mint a jobbágység. Károlyi Sándor, Szatmármegye főispánja írja, miképen még ugyanezen évben (1696), Auersperg tábornok s szatmári parancsnok, Kahlenberg nevű kapitányát egy osztály némettel nagy-károlyi várában reá küldé, hogy tőle hat ezer forintot „exequaljon“. De emberére talált a kapitány, mert midőn rendeletet mástól, mint Auerspergtől előmutatni nem tudott, a haragra gyúlt várúr fegyveres szolgálai által őt várából

¹⁾ Histoire des révolutions de Hongrie I, 432.

²⁾ Károlyi Sándor önéletírása.

³⁾ A zemplénmegyei levéltár egy okmánya szerint 100-dik köteteg 419. sz.

katonáival együtt kiüzette. De a kisebb birtokosokat, kik magukat egy sereg fegyveres szolgálával hasonló erőszak ellen nem biztosíthatták, s még kevesbbé a jobbágyokat, nem volt ki-védje a katonaság zsarlásai ellen: túrni kénytelenítették azokat, ha személyes bántalmaktól menekülni kívántak.

Érdekes e szomorú körülmények rajzát olvasni magától Rákóczytól, ki „Confessiones“ czimű önéletírásában ezen évekről következőleg ír. „Valóban válságosak valának ezen évek egészen a század végeik mind az országra, mind saját állapotomra nézve. . . Veszélyes volt reám nézve távol lennem Bécestől (mert, mint a Tokai-féle lázongásról másutt írja, ekkor az ő elfogatására is ki volt adva a parancs, ha ő azt megelőzve, Bécsbe nem ment volna) és jószágaimon élnem, s felette terhes Bécsben is élnem, mert a német katonaságtól távollétemben végkép megrontattak szegény jobbágyaim. . . A császári katonák magaviselete s bánásmódja hasonló volt a pogányok zsarnokságához a pénz kizsarlásában, mi aztán még gonosz tettekkel is tetéztetett. Mert a fizetni nem tudók feleségeivel visszaéltek, ezek átengedésére kényszerítvén az adósság törlesztése fejében férjeiket. Mások halálra verettek, s még csekélyebb vétségek, s néha a nyomor által kisajtott panaszok is halált vontak magok után. Ezeket s hasonlókat a gonosz szellem ingerléseire kigondolt kínzásokat a közkatonák a népen, a tisztok a nemességen követték el. A panaszok felületes megvizsgálásánál egy német vallása többet nyomott a magyar tanúkénál, mincképpen következtében ártatlanok is sokan elítéltettek s bűnhesztettek. És a katonaságnak ezen összeesküvésében a nép ellen, a közkatonát a tiszt, a tisztet a tábornok pártolta. Ez által az egész törvényes kormány felforgatott; mert a megyék fő- és alispánjai s más hivatalnokok tisztjeiket nem teljesíthették; s kik hivatalaikban buzgóbbak valának, lázadóknak tartattak s vádoltattak, s nem csak dorgálást, de néha verést is szenvedtek.

„Ezeket az udvarnak feljelenteni, többnyire hasztalan volt, mert még az elintézés sürgetése is növelé a költségeket,

1696.

melyeket a németektől kifosztott népnek kellett fizetnie. A biztosok, kik a gyakorlatokra táborba szálló, vagy a téli szállásokra visszatérő katonasághoz leküldettek, s annak számadásait s díjazását rendben tarták, nyertek ugyan hatalmat a panaszok kihallgatására; de a kapzsik ezen neme is csak a nép romlását növelé. Némelyek azok közül a németektől fogadtak el ajándékokat, hogy elítéljék a magyarokat, mások a magyaroktól, kikkel zsarlásaikban osztozának. Voltak köztök, kik szánakozást színelve, nem fogadtak el ajándékot, de iszonyú uzsorával kölcsönzének pénzt a népnek s a megyéknek. Ezekhez járult az őrségnek nagy száma s a parancsnokok túrheterlen üzérkedése. Ezek egy része magának tulajdonítá el haszonvételét mind azon urasági földek s mezőknek, a meddig az ágyúgolyó hatott; más része a kapuknál csapszéket, vámházat, mézsárszéket állíta; az elfoglalt földek művelésére pedig erőszakkal kényszeríték a jobbágyokat. És ekként a németek húzták a mi javaink jövedelmeit, mi az uraknak csak nevét viseltük. És hogy mindezt büntetlenül üzhessék, a generalisoknak évdíjakat fizettek; és így a panaszosak mindenütt süket fülre találtak.

„A panaszok, ha Bécsbe feljelentettek, a tábornokokhoz küldettek le vizsgálat végett, s a költségek gyümölcse, jobbra ezek boszúállása volt, melyet a panaszosak szenvedtek. A törökökkel Karlóczán kötött béke ezekben semmi orvoslatot sem hozott, sőt minden még rosszabb állapotba jutott, s a nemzetet végromlás fenyegette az új szerzeményi bizottság felállítása következtében, melyet nem szégyeltek török jognak nevezni. Leopold ugyanis megfélemezvén a feltételekről, melyeket esküvel erősített volt, midőn a koronát elfogadta, s melyek szerint fogadta volt, hogy a mit a határszéleken a töröktől visszafoglaland, elébbi tulajdonosainak visszaadandja, a koronához pedig visszakapcsolandja: a mit csak a magyarok vérével s pénzével a töröktől visszafoglalt, saját kincstárának tulajdonítá el. A mágnások s nemesek arra kényszerítettek, hogy jogaik bebizonyítására az eredeti leveleket mutassák

be, ezek aztán visszatartatván, a századok óta bírt javaiktól megfosztattak, ha csak azokat drága pénzen meg nem váltották. Ezekből lettek aztán azon uradalmak, melyeket a császár a maga minisztereinek adományozott.

1696.

„De mind evvel sem elégedtek meg. Az ország méltóságait tartó bárók s grófok a törvények ellenére Bécsbe idéztettek, és mivel mindaz, mit eddig kizsaroltak, önkéntes segélynek neveztetett, úgy akarta az udvar, hogy állandó adómenyiségről tanácskozzanak, s az ország törvényei a Kollonics cardinál által készített terv szerint módosíttassanak, s mi fő, a nemesség előjogai a szegényebektől egészen elvétessenek, a nagyobbakéi korlátoltassanak“ stb.

A katonaságnak ezen s hasonló zsarolásai s kihágásai által a dühösségig ingerlett nép aztán a hol és a midőn tehette, szinte véres boszút állá zsarnokain. Így történt egyebek közt 1697-ben a pataki parancsnokkal, ki midőn az újhelyi vásárra menő néptől szokatlan vámot zsarolna, embereivel együtt agyonveretett. A zavargás hamar elterjedt az egész vidéken, hol még számosan barangoltak az előbb Tököli szolgálatában volt kuruczok; ezek most a hasonló sarszolások miatt fölingerelt néphez csatlakozván, a hol csak németet találtak, levágták. Annyira ment e vidéken a németek gyűlölete, hogy azon magyarok sem kerülhették ki már az üldöztetést, kik a magyar kalpagot németes kalappal váltották fel. Egyebek közt Sennyei Ferencz és Vécsey Sándor ez alkalommal néhány sebbel fizettek a főveg-cseréért. És ismét hangzani kezdének a kurucz és Tököli nevek. Kis Albert, egy csapat hajdúval, előbb Tököli, majd az oláh tolvajok ellen Szatmármegye szolgálatában volt embereivel, innen elbocsáttatván, a nagybányai erdőkben barangola. Kárt, fosztogatást nem tettek ugyan, mond Károlyi Sándor, de mivel magukat kuruczoknak nevezték, s önmagukról különféle híreket terjesztének, czifrán, párduczbőrösen, forgósan járanak s egynémelyek közölök hol Petróczynek, hol Ubrisiknak nevezték magukat, nagy bódulást okoztak a

1697.

Kurucz
zavargások.

1697.

vidéken, kivált Szathmár, Ugocsa, Mármaros, Kővár és Közép-Szolnok megyékben, s Erdély némely részeiben.

Még nagyobb lett a zaj, midőn két más hajdúcsapat egyik Szalontai, másik Tokai vezérlete alatt Patak és Tokaj várakat ugyanazon éjjel meghágván, a német őrseget levágták vagy fogolylyá tették. És noha az említett vezérek egyike paraszt, másika közönséges talpas, az utóbbi években falukon járó kalmár volt, pártfeleik is esőselék nép s nem is sok, és sem ész, sem fő, sem tanács, sem pénz közöttök, mégis oly zavarba ejtették a tiszántúli vidéket, hogy a szatmári és váradi német őrsegek magukat már az udvartól s a kassai főkapitányságtól is elzárva hitték. Az esemény az udvarnál is felette nagy zajt ütött; s azonnal katonaság küldetett a vidékre, mely aztán Tokajt, Patakot a kuruczoktól visszavette. A tiszántúli részekre menekülteket Károlyi Sándor vette üzőbe. Mindenfelől megszorítatván és számokban is megfogyván, a kik még életben maradtak, Mármaroson keresztül Moldvába menekültek. Tokai Ferencz és Kabos Márton, hajlú lelkész, elfogatván, Bécsbe vitetett börtönbe. Károlyi Sándor a következő évben Kis Albertet is kézre kerítette, ki egyébiránt, úgy látszik, nem vett részt e mozgalmakban; vallomásaiból mindazáltal oly titok nyomába jött Károlyi, hogy szükségesnek látta meginteni Nigrelli kassai főkapitányt, lenne vigyázásban, mert rövid időn még nagyobb mozgalmaktól lehetne tartani. „De a német nemzet, úgymond, csak semmiben sem tartván már a magyar nemzetet, tudósításaimat megvetette“¹⁾).

¹⁾ Károlyi Sándor önéletírása. Babocsay: Fata Tarczaliens. Rumynál: I, 102. kövv. Szabolcsmegyei XVI. számú jegyzőkönyv. 176. 185. l. l. és a 115-ik kötegben lévő 163. és 164. számú okmányok. Wagner: II, 334.

III.

Midőn Széchenyi Pál, kalocsai érsek, az 1696-ki bécsi értekezlet alkalmával Kollonics primás tervcit bátor fellépte által megghiúsította, a boszús primás, keserű hangon mondá neki: „Azt hiszi-e, hogy a császár nem találand módot a maga szándokainak keresztülvitelére hajlítani a nemzetet?“ „Nem kételkedem ebben, válaszolá a hazafias érsek; de nagy a különbség, valamit kényszerítés, vagy szabad megegyezés útján fogadtatni el valakivel.“ 1698-ban tehát az udvar kísérletet kívánt tenni, valljon hajlandó-e a kiváltságos osztály felajánlani részvételét a közterhekben, s viselni egy részét a háború költségeire szükséges adónak? Az udvar úgy vélekedett, hogy ezt teljes joggal követelheti az urak s nemeseiktől. Az adó alóli kiváltságnak az volt alapja, hogy az egyházi s világi urak s nemések személyesen és saját költségeiken köteleztettek védeni a hazát. A háborút azonban most nem többé az urak banderiumai, nem a felkelt nemesség alkotmányos hada által, melyet a hadviselés újabb módja mellett már kevés haszonnal lehet vala felültetni, — hanem hosszas gyakorlat által betanított s fegyelmezett zsoldosokkal lehetett csak sikerrel folytatni. De, így okoskodék, — ebből nem azt kell következtetni, hogy tehát most a honvédelemnek kötelessége teljesen leemeltetett a nemések vállairól, hanem azt, hogy e kötelességet, mely a honpolgári jog és birtok élvezéséhez kötvé maradt, a megváltozott körülmények közt az elébbitől különböző módon kell teljesíteni: azaz a hon személyes védelme helyett a nemesség most élelmezni s díjazni köteles azokat, kik jelenleg a hont védelmezik; köteles adót fizetni s pedig oly arányban, minőben az előtt járult birtokaihoz képest a hon védelméhez. Nem új kötelességet akart tehát szabni a nemességre, hanem, csak azt kívánta, hogy a régi kötelességet, mivel a megváltozott körülmények közt a

1698.

régi módon haszonnal nem teljesítheti, teljesítse azt egy újabb módon: hadi szolgálata helyett adózzék.

Újabb értekez-
let Bécsben.

A gyűlés, melyen az udvar a köz teherviselés módjának e megváltoztatását a nemességgel elfogadtatni kívánta, Bécsben, szept. 10-kén nyílt meg. És most nemcsak az egyházi s világi urak, hanem a megyék és városok követői is résztvettek az értekezletben. A ministertanács a gyülekezettől négy millió forintot kívánt elfogadtatni évi adóul, oly módon, hogy annak tizenhatod részét a városok fizessék, a többi pedig három részre osztatván, két rész, az 1696-ban megállapított 8000 portaszám szerint, a jobbágyok, egy rész pedig az egyházi s világi urak s nemesek közt osztassék fel birtokaik arányában.

Három héti vitatkozások után végre oly feliratban állapodtak meg a gyűlés tagjai, melyben kifejték, miképen koránt sincs szándokukban kétségbevonni a császári kormány által a közös teherviselés iránt felállított elvek igazságos voltát; sérelmesnek tartják mindazáltal, hogy ő felsége e fontos ügyet az országon, s annak törvényes gyűlésén kívül kívánja elhatároztatni; mert ebben azon törekvést látják, hogy az adóügyet elvonni szándékoznak az országgyűléstől, mely abban egyedül intézkedhetik érvényesen. Elismerik, sőt panaszozzák magok is, hogy elviselhetetlen teher fekszik jobbágyaik vállain, miért a kívánt adóösszeget egyáltalában nem is lehetne reáronni a nélkül, hogy végpusztulásra ne jusson; félnek mindazáltal nehogy ő felsége miniszterei az urak rovására legyenek a népet, melynek érdeke egyébiránt maguknak is szívökön fekszik, melyen urbéri engedményekkel magok is ügyekeztek segíteni. Kijelentik továbbá, hogy valamint a nép, úgy ők is sőt annál még inkább, összerokadnának a kívánt összlet súlya alatt, mert a miniszterek által tervezett felosztásban nem tartatott meg a kellő arány. Emlékiratukhoz a portáknak egy lajstromát kapcsolják, s kijelentik hogy csak oly felosztási arányt látnak helyesnek, mely szerint az egyházi s világi urak és nemesek az összes

adóból egy ötvened részt, a városok, egy tized részt, viselnének, a többi a porták szerint a nép által lévén fedezendő. Remélik mindazáltal, hogy ő felsége a kívánt összevet tetemesen leszállítandja, s országgyűlést hivand egybe, hol az ügyről törvényesen végezheszenek ¹⁾).

De a ministertanács a gyülekezet emlékiratában csak azon törekvést látta, hogy a nemesség, bár nem tagadhatja az adózás igazságos voltát, annak aránytalanul nagyobb részét másokra kívánja tolni ²⁾. A gyűlés tehát feloszlattatott, s a megyékhez rendelet küldetett, mely szerint a négy millióban megállapított adónak egy tizenhatod részét a városok, a többit pedig egy harmadában az urak és nemesek, két harmadában a porták kötelesek viselni ³⁾. A nádor erre nov. 6-kán egy újabb feliratot terjeszte a király elébe, melyben döntő érvekkel bizonyítja be, hogy a papság, az urak és nemesek multhatatlanul tönkre jutnak, ha az adó harmada reájok rovatik. Mondja egyebek közt, hogy számos oly helység van az országban, s maga is bir több ilyen, mely földesúrnak tíz forintot is alig, adó fejében pedig száznál is több forintot fizet. Hogyan fogja már a földesúr ezen faluja adójának harmad részét fizethetni, mennyit ő abból mindössze sem vesz be? Van számos helység, melyben a földesúrnak egy talpalatnyi majorsága sincs, s minden szántóföld, szőlő, legelő, erdő, a jobbágyok kezében létezik. Lehetne-e még is az ily helységek urát kényszeríteni, hogy e helység adója harmadát ő viselje, holott alig van belőle csak némi kis jövedelme ⁴⁾? Ily s hasonló érvek végre arra birták a királyt, hogy deczemb. 24-kén a megyékhez szétbocsátott leiratában oda mérsékelje előbbi rendeletét, miszerint a négy millió forintban megállapított adóból a kiváltságos osztályok, papok, urak s nemesek

Új adó kivételése.

¹⁾ Leopold leirata a megyékhez 1698. decz. 24-ről. A sárosmezei levéltárból közli Szalay VI, 37. kövv.

²⁾ A zemplénmezei levéltár 206. kötegének 127. száma.

³⁾ U. o.

⁴⁾ A nemz. muzeum kézírataiból Szalay L. VI, 35.

250 ezer forintot, a városok ugyanannyit fizessenek, a többi a nyolcz ezer portára lévén róvatandó.

Bár azonban e szerint engedett is az udvar az urak előterjesztéseire, a hosszú okmányt mindazáltal, melyben ezen elhatározását a megyéknek tudtára adja, s az elveket fejtegeti, melyek által az adóügyben vezéreltetik, különös szellem lengi át, mely oda látszik számítva lenni, hogy a néposztályok közt surlódásokat s villongást idézzon elő. Más ezélt alig lehet tulajdonítani az okmány azon pontjainak, melyekben mintegy panaszt emel az ország színe előtt az urak ellen, hogy a közterhekben aránylag résztvenni vonakodnak. „A főpapok, világi urak, főispánok s a többi követek által, vagy legalább ezek nevében, emlékirat nyújtatott be nekünk, melyből kivilágot, a mit eddig sziveikben rejtve tartottak; mert annyi szemfényvesztő szóból, s a törvények annyi idézgetéseiből kitűnt a törekvés, hogy maguk vethessék ki, maguk hajthassák be az adót, hogy a hatalmasok maguktól a kisebbekre, kivált a köz népre háríthassák a terhet. Látván pedig, hogy mi ebben ellentartók vagyunk, az értekezlet összes idejét hiúságos, s mint a következés bizonyítja, álnok szörszálhasogatásokkal töltötték, azon lévén, miszerint az elnyomottak felségítésére czélzó szándékunkat kijátszván, magukat a törvények őrei gyanánt tüntessék fel, a szenvedések kutfejét pedig bennünk kerestessék . . . Mi nem akarunk csorbát ejteni a törvényeken, de ezeknek főalapja, az igazság kívánja tőlünk, a királytól és atyától, miszerint a terhek alatt nyögő szegényeket ne hagyjuk elnyomatni a hatalmasoktól, hanem ügyekezzünk a végett is, hogy az ország jogai fentartassanak, találni módot az előnyöknek és terheknek a kiváltságos osztályok s a köznép közt méltányos felosztására. Annál fájdalmasabban vettük, hogy a gyűlés, néhány hónapig eltöltvén az időt, segély nélkül hagyta a véginségre jutott köznépet, segély nélkül a szabadítékosok közül azokat, kik már alig-alig lélekzenek; hogy a szabadságot, melyet mindnyájok nevében követelnek, ezéntül is csak a maguk

magán javára ügyekezvén kibányászni a hatalmasok, inkább azt akarták, hogy az ország bajai még erősbben növekedjenek, mint azt, hogy atyai szándékunk támogatásával javulást nyerjen a hazának ügye, helyes felosztás által tűrhettebbé váljanak a terhek, gát vettessék a katonaság kicsapongásainak, s ezáltal a népben az erő, a nemességben az ország disze ezentúl is fentartassék.“

És míg a nemzet két főosztálya, a főpapok és urak ellen ily súlyos vádat emel az udvar, minő a trónról még alig hangzott valaha az ország színe előtt, magát azoknak ama vádjá ellen, hogy az adóügyet országgyűlésen, sőt az országon kívül kívánta tárgyaltatni, avval menti, miképen eszébe sem jött válaszaikból vagy tanácsaikból mindjárt megegyezésöket következtetni vagy épen törvényeket, végzeményeket országon kívül hozatni: ő, úgymond, csak tanácskozni akart velök, hogy aztán annál czélszerűbb törvényt lehessen e fontos ügyről alkotni az országgyűlésen. A főpapok s világi urak, úgymond tovább, hogy a közteher alól kibúhassanak, felhozták, hogy több úrbéri teherben könnyítettek a népen. Ezt ugyan érdemül lehet betudni egyeseknek, de ebből egyáltalában nem lehet azt következtetni, hogy e miatt most már fel volnának mentve a közteher arányos hordásának kötelessége alól. A köznép és a kisebb nemesség sorsa, köztudomású dolog, most is felette szomorú; s ennek oka főleg abban fekszik, hogy az adó kivetésének, felosztásának s behajtásának jogát a hatalmasbak önkényesen bitorolták, kik miután magukat tehermentesekké tették, az összes terhet a köznépre s a kisebb nemességre háritották. E visszaélést akarta ő addig is, míg az országgyűlést egybehívja megszüntetni. S ezt senki se merje törvénytelennek nyilatkoztatni, miután ugyanazon törvény, mely a nemeseket az adók alól fölmenti, egyszerismind a haza ótalmának összes terhét reájok veti még pedig oly szigorral, hogy a teher alól kibúvni akarókat halállal, vagy örökös pórságra vettetéssel rendeli büntetni. Hogy az ország védelmét zsoldos sereggel lehet legjobban eszkö-

1698.

zölni, maga a siker mutatja. Az urak s nemesek tehát a katonáskodás terhe alól fel lévén mentve, adózni kötelesek a zsoldosok tartására. E kötelesség ennél fogva kérdés alá sem jöhet, s csak az adó igazságos felosztása körül forog a szó... A mi az öszveget illeti: a négy millió most mulhatatlanul szükséges; nem szándéka azonban azt állandóvá tenni ¹⁾).

De valamint ezen elvekre nézve lehetetlen kezét nem fogni az udvarral, úgy viszont igazságtalan a főrendek ellen mondott ama vád, hogy az országgyűlést csak azon okból sürgették, mivel abban kibúvó ajtót kerestek; s helytelen azon állítás, melylyel leiratát berekeszti, hogy ezen adóügy nem is kíván további országgyűlési tárgyalást, mert az országos végzeményeken és törvényeken sarkall, hogy a személyes felkelés helyébe czélszerűbb katonáskodási rendszer léptetendő. Az országgyűlés elhalasztására e leirat keltekor (december 24. 1698) annál kevésbbé lehetett érvényes okot felhozni, minthogy a török békét már megalakultnak lehetett tekinteni; az országnak állapota pedig, mely a másfél százados török zsarnokság megszűnte után minden lépten csak romokat, hiányokat, hátramaradást tüntetett elő, s az alkotmányos újjá szervezést életkérdéssé emelte, s országgyűlés különben is tizenegy év óta nem hívatott egybe.

A súlyos vád, melyet az udvar a főpapok és urak ellen az ország előtt emelt, annál érzékenyebb sebet ejtett azoknak kedélyén, s gyöngítette ragaszkodásukat az udvar iránt, mint-hogy a vádak nem valának egészen alaptalanok; s az innen származott keserűség kétség kívül nem is maradt hatás nélkül a közelebbi eseményekre. A fölingerlett urak, nemesek a maguk részéről szintén nem maradtak adósak vádakkal, gyanúsításokkal az udvar s a minisztertanács ellen. Az alkalom s az anyag pedig nem hiányzott azokra.

Alighogy a rendek Bécsből hazatértek, midőn híre

¹⁾ A nagyfontosságú okmányt egész terjedelmében közli Szalay László VI, 37—46.

terjedt, hogy a béke a törökkel Karlóczán 1699-ki január 26-kán megkötetett. Az eseményt magában nem lehetett örömmel nem üdvezleni. Remélhető lön, hogy az ország megszabadul valahára legalább egy részétől a nagy számú idegen zsoldosoknak, kik több mint 20 év óta ellenség földjeként pusztították az országot, zsarolták és zaklatták annak népét. Remélhető lön az is, hogy a békében nem fogják az országot annyira terhelni az elviselhetlen porciókkal s oly felette nagy adózással, miszerint Magyarországon, mint Erdélyben egy-egy porta adója készpénzben 300—400, hozzáadva pedig még az ingyen kiszolgáltatót búzát, zabot, szénát, húst stb. 1000 forintra is felrugott ¹⁾).

Az örömet azonban a béke felett nem kevéssé megkeseríté, s ezer panaszra nyújtott okot annak megkötésének módja. Bár a béke egyenesen Magyarországot illette, számtalan törvények s királyi ígéretok daczára, annak kialakulásában egy magyar sem alkalmaztatott. A békelevél szövege nem közöltetett ugyan az országgal, de még is köztudatra jutott annak tartalma; s nem lehetett keserőség nélkül látniok, hogy annak egynémely pontja ellenkezik a törvényekkel; hogy benne Magyarországgal s Erdélylyel oly módon rendelkeznek, mintha csak meghódított tartományok, az uralkodó háznak csak magán uradalmi volnának; hogy benne, „Magyarországról s a magyar királyról“ szó sem fordul elő, hanem e kifejezések helyett mindig gondosan emezek: „császár, császári birtok s alattvalók“ használtak, — mintha az ország tartománya volna a német birodalomnak.

Egyebekben is „az udvar nem sokat törődött azután — Kollonics szervezési terve fogantatosítottatik. mond Rákóczy — a törvények felforgatására ezéző reformindítványokkal; hanem olyképen intézkedett, mintha a törvények már nem is léteznének“ ²⁾). Kollonics újjá szervezési terve több részleteiben tényleg fogantatba tétetett. A fey-

¹⁾ Cserey 275.

²⁾ Hist. des révol. de Hongr. I. 440.

verjog a visszafoglalt részek igazgatására nézve több helyt alkalmazásába vétetett. Bár némely megyék e részeken, mint említők, önmaguk visszakapcsolták magukat az ország testéhez, s helyreállították az alkotmányos, helyhatósági igazgatást; más megyékben azt a bécsi kormánytanács tényleg meggátolta. 1698-ki febr. 1-jén Pozsega, Verőcze Valkó és Szerém vármegyék, mellőzve az alkotmányos formákat, helytartói czímmel Gotthal Péter kormányára bizattak ¹⁾. A visszafoglalt megyékre nézve az ügynevezett új szerzeményi bizottmány (commissio neoacquistica) valóban felállítatott, s a jószágok elébbi tulajdonosaiknak, ha jogaikat bebizonyították is, csak a Kollonics tervezte mód szerint, bizonyos öszveg lefizetése után adattak vissza; azon megyék, melyek elébb a töröknek egészen alávetve, vagy csak adózói voltak, mint például Nógrád, váltságbérül külön adózás alá vettettek ²⁾. A mely jószágokra a tulajdoni jogot teljes próbákkal bebizonyítani nem lehetett, — mi a családok s több káptalan s hiteles hely levéltárainak elpusztulása után nem is volt könnyű dolog, — vagy a kivetett váltságdíjat a tulajdonos lefizetni képtelen volt, azok beiratkép eladattak. Ez történt egyebek közt a Kis-Kúnsággal is, mely 500 ezer forintért a német rend birtokába jutott, míg abból magát kiváltaná ³⁾. És bár a spanyol örökösödési háború következtében a mezei katonaság az országból jobbára kivitetett, az adó tekintetében könnyebbséget azután sem érzett az ország. 1699 végén a birtokos nemesség a jövőre jövedelmeinek tizenhatod részével köteleztetett járulni a jobbágyok adójához; ⁴⁾ a következő évben pedig a kisebb nemesség (nobiles extra seriem

¹⁾ Kerchelich: Not. Praelim. 476.

²⁾ Katonánál: XXXVI, 403.

³⁾ Grueber: Kurzer Entwurf des kays. Hof Ein und Ausganges. Kézirat a volt Janesó-féle gyűjteményben; és az 1708-ki országgyűlés irományai.

⁴⁾ A zempléni levéltár egy okmánya 206. köteg 131. sz.

potiorum constituti) a jobbágyokéval mindenben egyenlő adózás alá vettetett ¹⁾).

IV.

Az elégtelenség az udvar ezen alkotmány sértő ren-
deletei s intézkedéseivel, s a német katonaság szünni nem
akaró zsarnokságával s fosztogatásaival évről évre növeke-
dett; mivel azonban a várakban s városokban lévő német ka-
tonaság azt mintegy elfoglalva tartá, országgyűlés pedig, hol
az elkeseredett kedélyek legalább bajaik elpanaszlása által
szerezhettek volna maguknak könnyebbülést, nem tartattak,
csak meghitt körökben, barátságos összejövetelek alkalmával
törték ki a panaszok. De a kedélyek ingerültségét maga a
titkolódzás szüksége is nevelte; s így az ügyek lassankint
oda jutottak, hogy csak egy szikra kelle a meggyült gyú-
anyag lángra lobbantására, s még csak a vezér hiányzott, ki a
felkelés zászlaját kitűzze. Ezzé az elégtelének, miután
Tököli összeköttetése miatt a törökkeli népszerűségét elvesz-
tette, s mióta Konstantinápolyban tartózkodék, érintkezés-
ben a hazával többé nem is lehetett, hallgatag megegyezés-
sel Rákóczy Ferenczet tüzték ki.

Midőn Zrínyi Ilona I Rákóczy Ferencz özvegye, s Tö-
köli Imre neje, Munkács feladása után 1688-ban Bécsbe köl-
tözni kényszerítettett, gyermekei a 16 éves Juliánna és
a négy évvel fiatalabb Ferencz neveltetését az udvar a gyá-
mul rendelt Kollonics b. bornokra bízta. Kollonics a leányt
anyjával együtt a bécsi Orsolya-szüzekhez, Ferenczet pedig
előbb Neuhausban, utóbb Prágában a jezsuitákhoz a lta neve-
lésbe. Miután az ifjú itt tanulmányait öt év alatt bevégezte,
ellenére Kollonics szándokának, ki őt szerzetessé tenni ügye-
kezett, s használva a bibornok távollétét Rómában, Juliánna
férjének, Aspremont-Reckheim grófnak sikerült őt 1693-ban

1697.

Rákóczy Fer.
feltűnté.

¹⁾ Zemplénmegye XI. sz. jegyzőkönyve 158. l.

1697.

a jezsuiták kezéből kivenni, és Strattmann miniszter befolyásával, nagykorúvá nyilváníttatni. Ősi javainak egyrészét ekkoron visszanyervén, a kormány engedelmével egy évig Olaszországban utazott; 1696-ban pedig a Rajna vidékén táborozó császári hadba kéredzett. Ez csak ürügy volt, hogy Kölnbe mehessen s ott Károly, hessen-rheinfelsi herceg leányával, Karolina Amáliával egybekelhessen. A bécsi udvar eleinte nehézségeket gördített az engedelme nélkül kötött házasság ellen; sikerült azonban nemsokára azokat kiegyenlítenie, mikor aztán ifjú nejével együtt magyarországi jószágaira utazott.

Rákóczy a természettől ritka tehetségeket nyert vala osztályrészü: lelke elég erővel s akarattal bírt szeretetet vagy félelmet gerjeszteni maga iránt. Élénk, beható szelleme 20 éves korában már teljes érettségig fejlődött vala. E kora érettségnek köszönhető, hogy Kollonics és jezsuita nevelői nem voltak képesek neki oly lélekirányt adni, mely őt különböző pályára vonhatta volna attól, melyet rangja, nemzetségének története elejébe szabott; nem voltak képesek előlni kedélyében a tizenkét éves koráig édes anyja környezetében nyert benyomásokat, melyek a szabadságot, hazaszeretetet s nagylelkúséget mélyen meggyökerezették szívében. Saját, noha még fiatal életének története keserű érzelmeket, bizalmatlanságot és gyűlöletet ápolott benne azok iránt, kik őt hazájából s a szülei körből kiragadták, s elébb, hogy a születése által kimutatott pályáról letereljék, hajlamai ellenére szerzetesi életre csábították, utóbb első arájától, a darmstadti Magdolna herceghölgytől, ennek halálát költve, megfosztották és szünetlenül kémekkel környezték. Nemzetségének története pedig, mely őt egyrésztől büszkeséggel, magas lelkesedéssel s nemes nagyravágyással töltötte el, másrésztől szomorú emlékezeteket s hatalmas szenvedélyeket keltett föl lelkében, hamar sejtetni kezdé az ifjúval, hogy sorsától ő is egy nagy, tán szintén tragikai szerepre van hivatva. Anyai nagyatyja s annak sógora, Zrínyi Péter és

Frangepán Ferencz a bakó bárdja alatt múltak ki; nagybátyja Zrínyi János 1683 óta, már a világtól el is feledve, Tirol egy börtönében sorvadott, s ha testileg tengett is még, szellemének világát a szenvedés eloltotta; atyja, viszontagságos életében a fejedelmi székről, melyre már megválasztva volt, közember sorsára jutott; mostoha atyja számkivetésben epegett; hős lelkű anyja, kinek kebelétől oly korán elszakasztott, mostoha atyja sorsában osztozék. Minden, mihez a szeretet lánczai fűzhették, rémítő, legalább bús alakban tűnt fel lelke előtt, mély szomorúságba sülyeszthette, szenvedélyekre ingerelhette kedélyét.

Midőn a jószágaiban megtelepedett ifjú fejedelem saját szemeivel látá hazája szomorú állapotát, az elnyomottságot, melyben az létezik: a szomszédi látogatások s lakomák alkalmával hallott panaszok, ingerlő beszédek, melyekre az elégtelen hazafiak, kivált a heves vérű gróf Beresényi Miklós, ungi főispán, kifakadoztak, annál mélyebb hatást tehettek lelkére, mivel az ősi váraiban s kastélyaiban zsarnokoskodó, úri jogait bitorló, jobbagyait zaklató német őrségektől ő maga sem éldelehetette háboríttatlanul egyszerű mezei s családi életét. „Te tetted, istenem, — mond ő maga önéletírásában, — e nyomorúságokat nekem naponként érezhetőbbekké, te hajlítád szívemet s elmémet nagyobb dolgokra, te eszközléd, hogy a nénémmel folytatott perem alkalmával Beresényi Miklós gróffal s ungi főispánnal szorosabb barátságra léptem, kit aztán, váraink szomszédosak lévén, gyakran meglátogattam. A gyakori vadászataink közben növekedett egymás iránti bizalmunk, s mind őszintébb lett barátságunk, melynélfogva bajainkat egymásnak gyakran elbeszéltük, orvoslattat keresve azok megszüntetésére. Csodálkozva s megvigasztalódva észlelé ő, hogy én a német ruha alatt, igaz magyar hazafi szívet viselek, bár arról a nemzet jobbjára másként vélekedett, s e miatt nem is mert senki velem a haza ügyeiről beszélni. A főbb nemes urak, kik ezen ügyek felett egymás közt nyögdeéselének, megtudván Beresényitől az én

1697—1700.

titkosabb gondolataimat, fölötte örvendének. Mert csak én valék, ki nemzetségem tekinteténél fogva képes lehetett az ő szándékaikat egyesíteni s a kül keresztény fejedelmek barátságát is megnyerni“.

Ekként tehát Beresényivel, kinek házassága elébb Homonnay Krisztinával, majd ennek halála után Csáky Krisztinával, a felvidék legelőkelőbb családjaival rokonsági összeköttetéseket szerzett vala, már ekkor barátságot kötven, úgy látszik, ekkor határozták el azt is, hogy kedvező alkalmal, minő a spanyol örökösödési bonyodalmaktól nem sokára várható vala, ők is lendítsenek valamit hazájok szabadságának helyreállítására; addig mindazáltal mély titokban kivánták tartani szándékukat. Ez volt oka, hogy 1697-ben, midőn hírül vette, miképen a Tokai Ferencz és Szalontai György vezérlete alatt Tokaj és Patak várakat megvett lázadó nép, nagyrészben jobbágyai, őt akarják a maguk élére helyezni, az időt elérkezettnek még nem látván, minden gyanút kikerülendő, azonnal Bécsbe távozott. És midőn ott látná, hogy a gyanút még sem kerülte ki, nehogy annak rossz következményeit érezze, gyóntatója Manegatti atya által hasonló ajánlatokat tétetett a császárnak, minőnek elfogadására az épen e tájban Bécsbe hozott ifjabb Apafy Mihály kényszerítettett, hogy tudniillik nem volna idegen ősi javait Ausztriában hasonló értékű javakkal cserélni fel, mi azonban bizonytalan, miért, el nem fogadtatott¹⁾.

Csak bajosan birván ez alkalmal elkerülni a gyanút következményeit, s különben is kémektől tapasztalván környeztetni magát, ezóta a színlelés álarezát ölté magára. Szünetlen Bécsben lakék, német köntösbe öltözék, magyarúl még beszélni sem akarván; sőt gyakran azt mondotta volna: ha tudná, melyik oldalasantja vonja a magyarokhoz, kirántaná s onnan elvetné. Mindnyájan úgy itéltek fölöle, hogy a

¹⁾ Histoire des révol. de Hongrie I, 407. kövv. II, 8. kövv. És maga Rákóczy is Confessióiban.

maga nemzetét már egészen megtagadta“¹⁾. De bár a veszeltyt ily módon elkerülte is, kedvességet, rangjához illő kitüntetést egyáltalában nem nyerhetett az udvarnál; sőt azután is minden alkalommal hátrátételt, elhanyagoltatást tapasztalt, mit az élénk becsérzetű ifjú nem nézhetett érzéketlenül. Tán ez volt épen főoka, hogy pár év múlva megint odahagyta Bécsset s ismét visszatért magyarországi jószágaira, s itt azontúl huzamosabban időzék, kivált sárosi kastélyában, Eperjes közelében lakván.

Az eperjesi német parancsnok itt, Longueval nevű kapitánynyal, gyakran vendége volt a fejedelemnek. Longueval lüttichi származású, a fejedelemtől is kedvelt francia nyelvet jól beszélő, olvasott, művelt, ügyes társalgású férfiú volt, kit e tulajdonai miatt Rákóczy hamar megkedvelt és szívesen látott házánál; sőt mivel elégületlenségét a bécsi udvarral mesterileg szinlé, bizodalmával is mindinkább megajándékozott, távolról sem gyanítván, hogy az álnok ember azért keresi annyira kedvét, mivel vagy felsőbb helyről, vagy, mint Rákóczy utóbb maga írta, a jezsuiták által, mint azok bécsi házának ügynöke, megbízva, kém, vagy épen kísértői szerepet játszik házánál²⁾. Egy bizalmasabb órában Rákóczy, úgy látszik, közlé vele, miképen előbbi Bécsben lakta alkalmával Villars, a francia királynak bécsi követe, egy ízben urának hatalmas pártfogását igére neki, ha akár még a fiskus kezén lévő némely magyarországi javainak birtokába jutni, akár igényeit Erdély fejedelemségére érvényesíteni kívánná; s mikép ezen ígéretek legújabbban is (1700-ban) ismételtettek a francia király konstantinapolyi követe által, ki pénzt s fegyversegedelmet ajánlott neki, ha nemzete jogainak

¹⁾ Cserei 314. kövv.

²⁾ Rákóczynak egy 1706-ki felette érdekes okmányában, melyben a kiüzött jezsuiták mellett felszólalt hat vármegye folyamodására válaszol, ezt olvasom: „Jesuitae nostras per suum a domo professa Viennensi emissarium, Capitaneum Longueval... literas ad regem Galliae transmittunt“. Egykorú másolatból.

1700.

helyreállítására végezték felkelni szándékoznék. Sőt vannak, kik állítják, hogy Longueval, egy francia ügynök s a jezsuitákkal való összeköttetés által maga eszközlötte volna ki a konstantinápolyi francia követ igazoló levelét Rákóczyhoz.

Lajos királynak kétségen kívül az volt titkos czélzata, hogy Rákóczyt idején megnyerje, miszerint ha majd a spanyol örökösödési háború kitör, általa a bécsi udvarnak Magyarországon elfoglaltatást szerezzen. Mit válaszolt Rákóczy Villarsnak, eddigelé homály fedti. A Konstantinápolyból jött újabb ígéretre azonban határozottabb választ annál szükségesebbnek látott s pedig mennél előbb küldeni, mivel II Károly spanyol király halála egy idő óta minden órán váratott: az örökösödési háború ennél fogva a küszöbön volt; Rákóczy pedig, mint látszik, barátjaival már elhatározta, felhasználni az alkalmat, hazája sérelmeinek orvoslatára. A titokba avatott Longueval természetesen teljes készséggel ajánlkozék a válasz megvitelére. Az alkalom olynemű vala, melyhez semmi gyanú sem férhetett: Longueval pár hónapra szabadságot kért Lüttichbe utazni rokonai látogatására, onnan titokban Párisba menendő; s császári tisztségben ki gyanítana titkos ügynököt? „Október vége felé tehát — így beszéli el ezen eseményt önéletírásában maga Rákóczy — Longueval Bécsbe érkezett, hogy átvegye utasításomat s a levelet, melyet általa a francia királynak küldeni határoztam. Ezen levelet, mivel akkor a francia nyelvben még nem voltam eléggé járatos, általa fogalmaztattam. Zárt ajtóknál, általa tollba mondva, írtam le azt s november elején kezeibe adván egy másikkal együtt, melyet Barbesieux miniszternek írtam, őt útnak eresztettem“.

E levél eddigelé még nem jött napvilágra. Némelyek azt mondják róla, hogy oly határozatlan s általános kifejezésekben volt megírva, miszerint az alig tartalmazott egyebet udvarias bókoknál a francia király iránt. Az utóbb Rákóczy ellen kihirdetett ítélet szerint azonban biztosította volna Lajos királyt, miképen hozzá, az elnyomott népek pártfogó-

jához, vele együtt az egész magyar nemzet folyamodik. Ebben most nincs meghasonlás; egyháziak s világiakban egyenlő az elégtelenség a kormány önkényes intézkedéseivel, egyenlő a készség felkelni hazájok szabadságának helyreállítására; és minthogy az országban jelenleg kevés a német katona, erre jobb alkalom soha sem kínálkozott: a süker bizonyos, ha ő felségétől segedelmet, támogatást nyernek. Ő maga atyját, jóltevőjét tiszteli a királyban, ki iránt a kegyeletet őseitől örökölte. Írt, mint említém, egyszersmind Longueval számára Barbesieux francia külügyminiszterhez is egy hitlevelet, kérvént őt, adna hitelt azoknak, miket leveleinek átadója szóval bővebben előterjesztendő lészen ¹⁾.

1700.

Longueval e leveleket tüstént közlé a jezsuitákkal, kiktől e szerep játszására megbízva volt. Ezek a levelekkel nyomban a császárhoz mentek, s miután azoknak másolata vétetett, azokat ismét kézbesítették Longuevalnak, meghagyván neki, hogy a Versaillesből hozandó választ szintazon módon mutassa be. Longueval ezután Páris felé útra kelvén, 1701 elején érkezett vissza Bécsbe, magával hozván Barbesieux miniszter december 8-kán kelt válaszát. A miniszter ebben biztosítá Rákóczyt, hogy levelét és szóbeli izenetét Lajos király felette kedvesen fogadta, s nem is mulasztandja el őt annak idején pénzzel, tapasztalt hadi tisztekkel, s ha lehet, sereggel is támogatni szándéka végrehajtásában; kívánja mindazáltal, közölné Rákóczy a maga terveit részletebben, s különösen küldené meg neki azon urak névjegyzékét, kik vele tartanak.

1701.

A bécsi kormány e névjegyzéket nagyon szerette volna kezébe nyerni: Longueval tehát Barbesieux levelével melyhez Lajos királynak egy ösztönző kézírata is kapcsolva volt volna, ismét Sárosra bocsáttatott. Rákóczy febr. 11-én írta meg a választ. Menti magát, hogy pártfelei nevét s aláírását

¹⁾ Lünig: Teutches Reichsarchiv. Contin. I, 498. V. ö. Wagnert (kinek úgy látszik, kezében volt a levél másolata) Hist. Leop. II, 737.

1701.

jelenleg még nem küldheti meg, utóbb azt nem fogván elmulasztani; a pusztá neveket mindazáltal szóval közlenni a levél átadója. A süker biztosítására szükséges, hogy a francia király a sereg zsoldjára pénzt előlegezzen, melyet az ország szabadságának kivívása után örömet megtérítend. De e mellett segélyhadakat is kellene küldeni a francia királynak, mi Lengyelországból könnyen eszközölhető lenne. Kivánatos, hogy ő felsége Magyar- és Lengyelország egyesítésére működjék, miszerint a két ország jövőben mind az osztráknak, mind a töröknek ellentállhasson ¹⁾).

A levél már meg volt írva, s Longuevalnak megint útra kellett volna kelni Páris felé. Most azonban, nem tudjuk miért, kételyek, aggodalmak támadtak Rákóczyban, a levelet tehát Longuevaltól visszavévén, megszakasztá, meghagyván neki, égesse el azt. Longueval megtenni ígérte, mi neki parancsoltatott; de a helyett, hogy engedelmeskedett volna, a levelet ismét Bécsbe vitte. Mivel pedig reá még mint vádlóra vagy inkább tanúra is szükség vala, hogy a szándékos árulás gyanújától megmentessék, színleg Linczig eresztetett, s ott aztán a levéllel együtt elfogott.

Rákóczy Fer.
elfogatása.

Rákóczy április 18-án levelet vón néujától, melyben neki tudtára adá, miképen az elfogott Longuevalnál magyar uraktól levelek találtattak, melyek közül egyet (így hallá

¹⁾ A levelek e tartalmát s keletök idejét Wagner e. h. és a Rákóczy ellen utóbb kihirdetett elmarasztaló ítélet (Lünig e. h.) közli. Longueval összeköttetését ezen ügyben a jezsuitákkal maga Rákóczy ekként adja elő említett válaszában a hat megye folyamodására a jezsuiták mellett: „Ut ad nostra, quae propria sunt et tantum hodierna reflectamus, jesuitae nostras per suum a Domo professa Viennensi emissarium, Capitaneum Longueval, a nobis quamquam primum renitentibus obtentas literas ad Regem Galliae transmittunt, et easdem Viennae quoque Imperatori, responsumque manifestant, et praefatum Longuevalium suis comissionibus instructum expediunt Versalliam, et eum Viennae ad prodenda nostra consilia instruunt“. Látjuk ebből, hogy az egész ügyet jezsuiták vezették, mi czélból? — kissé alább ugyanczen levélből megértendjük.

azt néjje,) a fogoly elnyelt volna. Ugyanazon napon híret vette annak is hogy Solari tábornok Eperjesre érkezett. De sem a levél, sem a hír, bár azok vételére megdöbbsent, nem bírhatta őt a menekülésre beteg neje mellől; és Solari őt ápril 28-kán fegyveres néppel elfogván, Eperjesre, onnan Neustadtba vitte, hol ugyanazon börtönbe záratott, melyből 30 évvel előbb nagyatyja Zrínyi Péter a vérpadra vezetett. Ugyanakkor fogatott s vitetett el szintén Neustadtba Szirmay Endre, egykor Tököli bécsi követe, utóbb nádori ítélőmester, a három Vay testvér, Ádám, László és Mihály; néhány hónappal később, törvényes úton idéztetve, Okolicsányi Pál és Szluha Ferencz. Ezekon kívül még más 82 különféle állású férfiú, köztök Széchenyi Pál, kalocsai érsek, elfogatása vagy megidézttetése lett volna szándékban; mi még is a higgadtabb tanácsok s mind bonyolodóbb külviszonyok következtében elmaradt ¹⁾). Beresényi Miklós az elfogatásokról idején értesülvén, Lengyelországba menekült az ország határain pénzzel maguktól a jezsuitáktól láttatván el ²⁾).

Hat hétig ült már neustadti börtönében Rákóczy, midőn végre gróf Buccelini Julius, ausztriai udvari kancellár, Euler hadi tanácsossal nála megjelent, hogy őt kérdőre vonja. Rákóczy első válasza volt, hogy mint német birodalmi fejedelem s magyarországi főrendű, csak e két állam valamelyikének gyülekezete előtt volna köteles felelni; a császár iránti tekintetből mindazáltal kész ugyan választ adni a kérdésekre, de a maga birájának csak ama két állam törvény-székeit ismeri el. Más nap szembesítettett vele Longueval, mint vádló s egyedüli tanú. „Ezen ember elsáppadt annak szemé előtt, kit vádola, akár szégyenből, hogy oly gyávaságot s hálátlanságot követett el a fejedelem ellen, ki őt jótétemé-

¹⁾ Histoire des révolut. II, 22. kövv. Ugyanezeket részletesen elbeszéli maga Rákóczy is „Confessiones“ czímű önéletírásában.

²⁾ „Domino Comiti Bercesenio profugo per Classarium ad Ungvar cambiis, pecuniisque assistunt“. Rákóczy említett levele a jezsuitákról.

1701

nyeire érdemesíté, akár rágalmi miatt támadt lelkiösmereti furdalásból“, mond Rákóczy maga, ki őt, midőn vádjaira esküdni készüle, komolyan meginté: ne kárhoztassa lelkét hamis eskü által. Egyebek közt ugyanis azt állítá, hogy Szirmay, a Vayak s Okolicsányi egy napon értekezletre gyűltek volna a fejedelemhez, holott ez bebizonyítá, hogy Longueval ezen urakat soha sem látta, s ezek a kijelölt napon egymástól igen távol léteztek, és nála Rákóczynál, egyszerre soha sem is voltak.

A bíróság, mely ez ügyben ítéletet mondana, különféle német törvényszékek tagjaiból, kik közt magyar egy sem találtaték, szerkeztetett össze, s a vádpontokat a neustadti polgármester oly kijelentéssel nyújtá át neki, hogy 30 nap lefolyta alatt adja be válaszáat, különben mint makacs fogna elmarasztaltatni. „Ő felségét vallásosabbnak ismerem, mondá neki a fejedelem, mintsem hihetném, hogy megszegni akarná Magyarország törvényeit, melyekre megesküdött; e törvényeket mint sárosmegyei főispán magam is védeni tartozván, készebb vagyok véremet folytatni, mint azokat megsérteni, más birát, más törvényt fogadván el, mint a melyet e törvények előszabnak.“ Az iratot pedig elfogadni egyáltalában nem akarta. A polgármester távozott; de másnap visszajövé, kijelenté, hogy rendelete van, asztalán hagynia az iratot, ha azt most sem akarná elfogadni; s a szerint cselekedett. „Ám tegye, a mit parancsoltak; de kijelentem, hogy akár magammal együtt rothad is el e papiros a börtönben, én hozzá nem nyúlok“ — monda Rákóczy a távozonak.

Ezen eljárás nem hagyá kételkedni Rákóczyt, hogy veszve van, ha valamikép meg nem szabadulhat börtönéből. De szabadulása ekkoron már közelebb jövőben volt, mint tán maga is hitte. Nem sokára elfogatása után, neje egy császári testőr trabantot, ki egykor a fejedelem szolgája volt, küldé hozzá tudakozódní egészsége felől, s tudtára adni, miképen az angol és porosz királyok, s a mainzi és hannoveri választók követeinél tett lépései következtében ezek már renделе-

tet vettek fejedelmeiktől, ügyét a császárnál jó végre vezetni. A hirnök, hogy az üzenetet a börtönbe juttassa, Lehmann Gotfrid kapitányhoz fordult, ki a Castelli dragonyos ezred egy osztályával volt a fogoly őrizetére rendelve. Lehmann az üzenetből megértvén, hogy a porosz király is érdekelve van a fogoly sorsa iránt, maga is porosz alattvaló lévén, a közbenjárást elfogadta, s Rákóczy azóta több levelet váltott általa a maga hitvesével. De nem sokára a jezsuiták is működni kezdenek Lehmann mellett, kire, mint lutheranusból általok lett új katolikusra, már a vallásnál fogva is befolyással bírtak. Itt azonban többet vártak ők a világi érdekektől. Wolff atya a csábítás ékesszólásával fejtegeté Lehmann előtt, mily jutalmat várhat nemcsak Rákóczytól, de az őt pártoló porosz királytól is ha a fogolynak utat nyit a szabadulásra.

A megnyert Lehman maga készíté elő a fogoly megszabadítását. November 7-kén este szobájából, mely a börtön szomszédságában létezett, ennek ajtaja elébe lép, s az ott őrt álló dragonyosnak parancsolja, menjen, gyűjtsa meg gyertyáját. „Kapitány uram, nem szabad elhagynom őrhelyemet.“ — „Menj, monda amaz, addig én őrködöm helyetted.“ S alig távozott a katona, Lehmann a fejedelmet börtönből kiereszti, hogy, mint végezve vala, az ő szobájába menjen, hova aztán a börtönt gondosan bezárván, az őr eljütte után maga is visszatért. Rákóczy itt Lehmann öcscsét találta, ki a Montecuccoli ezredben szolgált mint zászlótartó s nyomban ezen ezredbeli közegyenruhát ölte magára, süvegét mélyen szemébe nyomja, egy úti táskát vett vállára s így követve a csak e végre megjelent zászlótartót, valamennyi őr előtt szerencsésen kijut a kapun, melyet épen ekkor készülék bezárni.

A városban egy magánosan lakó özvegy nőnél apródja, Berzeviczy Ádám, már ruhával s lóval várta a fejedelmet, ki aztán Óvárnak, s a Csalóköznek tartva, Cseklészen, Bajmóczon s Podolinczon keresztül mind a mellett is szerencsésen Len-

Rákóczy
megszökése.

1701.

gyelországba menekült, hogy tizezer forint ígértetett díjúl annak, ki őt élve, hat ezer annak, ki őt halva keríti elő ¹⁾. A határszéleken, miként elébb Bercsényi, úgy most ő is pénzt, váltókat vett kezéhez a jezsuiták gondoskodásából, kik a fejedelem megszabadításával a francia királynak kívántak tenni kedves szolgálatot. Lehmann kapitány, bár a fogoly ablakrostélyát kifeszítette s kötelet eresztett a földig, nem kerülhette el a gyanút, s a halálos ítéletet. De gyóntatója Wolff, úgy látszik, az utolsó perczig kegyelemmel kecsgettette őt, nehogy büntársait fölfedezze; s hogy ezt még végső perczeiben se tehesse, ő kísérte az elítéltet vesztőhelyére is, hol lefejeztetvén, megnégyeltetett ²⁾.

A börtönben három levelet találtak Rákóczy után, egyet a császárhoz, egyet József ifjabb királyhoz s egyet Eleonora hitveséhez. A császárnak szólóban, elpanaszolván a méltatlan szenvedéseket, melyeknek alája vettetett, kijelenti, hogy nem győzött eléggé csodálkozni, midőn látá, hogy egy gonosz s hálátlan ember vádjaira, ki csak maga a tanú is, annyi súlyt fektetnek, miképen hihetik, hogy ő felségsér-

¹⁾ Histoire des révol. de Hongrie II, 28. kövv. Wagner: Hist. Leop. II, 739. Érdekes részletekkel s hosszan beszél el szabadulását „Confessiones“ czimű önéletírásában is.

²⁾ „Nos ipsos in carcerem detrudi, et postmodum iterum iidem e carcere elabi faciunt. Ut Neostadii Capitaneo Lehmann, nostrae evasionis instrumento, per suum, qui simul ne moriturus alteri cuidam sacerdoti forte complices detegat, praepedirent, Patrem Wolff, salvatorem nostrum, ad locum usque supplicii adhaerendo, de eius praestita contra fidem Caesari debitam nobis assistentia, poenitentiam praedicant, et simul in Poloniam tam nobis, quam domino C. Bercsenio profugis per classarium ad Ungvár cambiis pecuniisque assistunt... Atque ita... dum una fidelia et Regem Galliae, nosque et imperatorem, erga omnes obsequiosi, devinciunt, omnes produnt, sibi solis fidi, fisique: si nos hoc bello optatum, ut speramus, sorciamur finem, praestiti nobis obsequii a nobis. . . . Galliaeque Rege amplas se remunerationes aucupaturos; si succumberemus, ex nostris a Fisco Caesareo deglutiendis Dominiis in exhibitae . . . fidelitatis praemium, portionem non minimam asportaturos“.

Rákóczy említett levele 1706-ból. Egykorú másolat.

tést követett el ellene, kit nemcsak kegyelmes királya, hanem atyja gyanánt tisztelt. Panaszkodik, miképen a francia királyhoz írt levelének helytelen értelmet tulajdonítanak, holott annak célzatát elég világosan megfejtette a gyóntatójához írt levelében; panaszkodik, miképen a keresztények közt hallatlan módon, fogolytársait jutalom-ígéretekkel csábíták, hogy ellene valljanak; miképen a legképtelenebb vádak emeltették ellene, s a szembesítésnél esküjét, melyet ártatlan voltára letenni akart, a hazai törvények ellenére, el nem fogadták. Midőn tehát rémülve látná, hogy a honi törvények mindenben félretétetnek, s őt erőnek erejével elveszteni akarják, hogy javai már az ítélet előtt elkoboztattak, meneküléséről kelle gondoskodnia. Esküszik mindazáltal az élő istenre, hogy kész most is Magyarország törvényei szerint törvényt állani. Végül ártatlan hitvesét s kisdedeit kegyelmébe s irgalmába ajánlva, könyörög, láttasson felette törvényt hazája törvényei szerint ¹⁾).

Hitvесе által még börtönében értesülve lévén, hogy Beresényi Lengyelországban Du Héron francia követ pártfogása által II Ágost királytól védelmet, Lithvániában némi jószágot is nyert és Strattmann osztrák követ üldözéseit szerencsésen kikerülte, maga is a francia követhez folyamodott, ki aztán nemcsak Beresényivel összehozta őt, hanem Lajos királyhoz is több rendű leveleket írt személyök s ügyük mellett ²⁾). A fejére kitett díj miatt mindazáltal Rá-

¹⁾ Hist. des révol. II, 32. Katona : XXXVI, 174.

²⁾ Szalay L. ezeket (VI. 69.) Petrovics regestaiból felszámlálván, hozzáveti: „Baj, hogy mind ezen irományoknak eddig még nem vettük másolataikat a magyar történezet számára“. Ebben vele kezefogva, csak azt írhatom, hogy később nem volt oly könnyű azokhoz hozzáférni, mint volt Lajos Fülöp idejében, midőn Petrovics regestáit készítette. Én még 1850-ben, a respublica idején, tettem ez iránt Párisban laktom alatt lépéseket; de bár maga a boldogült Toequeille volt külügyi miniszter is buzgón támogatta folyamodásomat utódja Drouin de L'Huys előtt, ezt az engedelem megadására nem lehetett reá bírni.

1701.

kóczy is veszélyben forgott, kivált miután a lengyel király a bécsi udvarral szövetségbe lépett, míg végre Du Héronnak sikerült őt Lubomirszky Ilona, s annak férje, Siniavszky belcei főispán, Rákóczynak a Báthoryak és Kosztkák által különben is távol rokona, házánál, biztos menedéket szereznie ¹⁾. Távozta után csakugyan kisülvén, hogy Longueval a többi vádlottakat soha nem látta, nem ismerte, a Vay testvérek és Szluha kezességre szabadon eresztettek; Szirmay mindazáltal s Okolicsányi egyelőre Bécsbe vitettek, utóbb fontos alkudozások eszközei gyanánt szolgálandók.

A katonaság az országból kivittetik.

Midőn Rákóczy Lengyelországba menekült, már megkezdődött a spanyol örökösödési háború. A bécsi kormányt ez arra kényszerítette, hogy azon német ezredeknek, melyek Magyarországon feküdtek, nagy részét kiszállíttassa a Rajnához, hol badeni Lajos —, és Felső-Olaszországba, hol Eugen savoyai herceg vezérlete alatt álltak a francziák ellen harczoló császári hadak. A magyar korona egész területén, Erdélyt s Horvátországot is ideértve, mindössze alig maradt több császári katona 15—16 ezernél, melyekhez még Deák Pál és Bagosi alatt egy-egy ezred huszár és gyalog magyar osztatott fel a Tisza vidékén. Minthogy ezekből az országban levő számos, azelőtt végházakul szolgáló várak őrsége is alig telt ki, e várak közül több, nehogy a kedélyek forrongása miatt minden órán kitörhető lázadás támpontjaivá váljanak, már 1701 folytában lerontattak. E sorsban részesültek Visegrád, Nógrád, Veszprém, Kanizsa, Sárospatak, Regéc, Ecsed s több más apróbb vár erősítése. E fölött, hogy a harcz mezején a Magyarországon hagyott ezredek magyar katonasággal pótolhassák, 1702-ben rendelet ment a nádorhoz, állítana Pozsonyban egy katonai bizottmányt a

¹⁾ Hist. des révol. II, 46. kövv. V. (Memoires du Prince François Rákóczy) 16. kövv.

külföldre szállítandó magyar s horvát hadak fogadása végett. A nádor ez ügyet Koháry Istvánra bízta, ki aztán oly buzgalommal járt el feladatában, hogy rövid idő múlva tizenkét magyar ezredet, felében lovast, felében gyalogot, küldhettek ki a francziák ellen.

A magyarok azonban egyéb nyomattatásaik közt bosszúsán nézték, hogy a másfél százados török járom alatt lakosságában úgy is megfogyott haza fiatalsága, — melyet egyébiránt, Kollonics elvei szerint, idegen gyarmatok beszállítása által ügyekezett a kormány pótolni, — ama véres harezok színhelyén folyassa véréit, míg benn idegen zsoldosok szorítják le az ősi szabadság helyreállítására czélzó vágyakat, idegen zsoldosok zsarolják a föld népét. Erdődy Kristóf a magyar kamara elnöke, s vele többen mások nem mulaszták el figyelmeztetni a kormányt a kedélyek forrongására, s tanácsolni, mérsékeltetnének legalább az adók, melyeknek súlya a népet könnyen lázongásra ingerelhetné. De figyelmeztetésök süker nélkül maradt. A spanyol örökösödési háború sok pénzt nyelt el, s annak egy részét a magyar korona területéből akarta kiszerezni a minisztertanács¹⁾. Leopold e háború költségeinek fedezésére 1701-ben újabb rendkívüli adót vetett az országra²⁾; sőt a következő évben a már egyszer megkísérlett, de ingerlő hatása miatt eltörlött fogyasztási adót is újra életbe léptette³⁾; mi ismét panaszokkal, ingerült kifakadásokkal töltötte el az országot. E mellett az új szerzeményi bizottmány kiméletlen szigorral tette alkalmazásba Kollonics terveit: ekkor, 1702-ben, adatott el beiratilag, daczára a nádor ellentmondásának, a Jász-Kún-ság is 500 ezer fton a német rendnek, mindaddig annak földesurasága alatt maradandó, míg magát tőle az említett összezen ki nem váltja. A franczia háború nyelte el ama 326

De más új ter-
hek vettet-
nek az
országra.

¹⁾ Wagner Hist. Leop. II, 740.

²⁾ Leopold nyomtatott nyílt levele.

³⁾ Kassavárosi levéltár. 11744. sz. al.

1701.

ezer forintot is, melyet Draskovich gróf a Nádasdy-féle sár-
vári uradalomért fizetett le a kamarának ¹⁾).

Az egyházi ja-
vak
adóztatása.

És ezen politikai intézkedések mellett, az egyházi ügyekben kelt némely rendeletek is, részint közvetlen, részint közvetve, még inkább szítogatták a kedélyek ingerültségét. Leopold 1701-ben április 9-kén az egyházi javakat illetőleg, Kollonics érsek sürgetéseire, egy hosszú okmányt bocsátta ki, mely szerint a töröktől visszafoglalt részeken az összes egyházi javakat és tizedeket visszaadta törvényes birtokosaiknak, úgy mindazáltal, hogy a fiskusnak előjoga legyen azokat a háború szükségére bérbe venni, s a papság a fegyverjog elismeréséül és a megszüntetett banderium-alakítási köteletség fejében, a tizedek tizedét (de a plebánusok díjazására szánt tizenhatodot amazokból mindenekelőtt levonván,) a kamarának országszerte évenként szolgáltatassa be. E rendelkezés magában véve, teljesen megegyezett ugyan a törvényekkel; a görög-nem-egyesült s még inkább a protestans népséget mindazáltal nem kevésbé bántotta az, hogy a rendelet egy külön pontja szerint ők is szintúgy köteleztettek tizedet adni a kath. főpapságnak, mint ennek saját hívei, a nélkül, hogy a tizenhatod az ő lelkészeiknek szintúgy kiadatott volna, mint a kath. plebánusoknak. Méltányosabb volt ennél azon rendelkezés, mely szerint a püspökök megyéikben pappónöveldek felállítására köteleztettek; a patronatusi jog iránt pedig rendeltetett, hogy ha valamely jószág ura a protestans hitfelekezetre térne, vagy a jószág akár házassági, akár más úton protestans kezekbe kerülne, a patronatusi jog a legközelebbi kath. rokonokra, ezek híjában a királyi fiskusra szálljon ²⁾).

A protestanso-
kat illető ren-
delet.

De ha ezen utolsó pontok ellen nem volt is a protes-
tansoknak mit ellenvetniök, annál élénkebb volt panaszuk

¹⁾ Grueber. Kurzer Entwurf des Kays. Hof Ein-und Ausganges.
Kézirat.

²⁾ Katonánál: XXXVI, 186—201.

azon színtesen évi kir. rendelet ellen, mely, míg az előbbi intézkedések a kath. egyházzal oly kegyelettel gondoskodtak, a protestánsoknak a törvények ellenére, még vallásgyakorlati szabadságát is újabb korlátok közé szorította. E rendelet ugyan is akkép hangzik, hogy 1. az ágostai és helyét hitvallásúak csak azon országrészekben gyakorolhatják vallásukat, melyek 1681-ben a király hatalma alatt léteztek. Az újabban visszafoglalt részekben csak a kath. vallásnak van szabad gyakorlati joga. 2. Mivel sok helyt csak azért engedtetett meg a protestánsoknak a vallásgyakorlat, mert azon helyek akkoron vég helyek voltak, a mely helyek tehát megszűntek végek lenni, ott ezentúl a nem katolikusok nyilvános vallásgyakorlata sem türethetik. 3. A többi helyeken is nem oly módon engedtetett meg nekik a nyilvános vallásgyakorlat, hogy a katolikusoknak szabad legyen az ő hitfelekezetökre általtérni; azok ellen tehát, kik a kath. vallást elhagyván, más hitfelekezetbe léptek, mint hitszegők ellen keresetet lehet indítani ¹⁾.

Ezen rendeletek értelmében történt aztán, hogy Leopold 1702-ben Korponán a tisztujítás alkalmával mindazon jogokat visszavonta, melyek előbb e városnak, mint vég helynek adattak, s az ellenszegülőket kemény büntetés alá vetetni parancsolta ²⁾; hogy továbbá a következő évben, midőn Pestváros régi jogait föllevenítette, az e végre kiadott rendeletében nyilván kikötötte, „hogy a ki az igaz róm. kath. vallásnak nem híve, azt a városba polgárul bevenni, vagy ott túrni semmi ürügy alatt ne merészkedjenek“ ³⁾. Ezen rendeletek szerint üzetek ki Pápáról, Simontornyáról a protestáns lelkészek, s fogatott el a kalocsai érsek által Hódosi Mihály veszprémi superintendens, kit végre Fehérvárt és Esztergamban szenvedett egy évi sanyarú börtön után

¹⁾ Katonánál : XXXVI, 213.

²⁾ Hist. Diplom. de Stat. Relig. Evang. in Hung. 134.

³⁾ Katona e. h. 253.

1702.

épen akkor sikerült a porosz, hollandi és svéd követeknek az udvarnál tett erélyes előterjesztéseik által szabadságba helyzetetni, midőn Kollonics őt, a vallásához szenvedései közt is megtörhetlenül hűségest, gályarabságra küldeni szándékozott ¹⁾.

Mind e vallásügy, mind a nyomasztó adók és más alkotmányserelmek tárgyában, úgy Magyarországból mint Erdélyből, több panaszos feliratok, több követségek küldettek Bécsbe ez évek folytában ²⁾. De mindez szintoly sikeretlen maradt az önkényes uralmi rendszertől elállani nem akaró minisztertanács előtt, mint herczeg Eszterházy Pál nádor felszólalása, ki látván a kedélyek mind hevesebb forrongását, eddigi tétlenségéből szintén felébredve, 1703-ban az adók mérséklése s más törvénytelenések megszüntetése végett egy erélyes emlékiratot nyújtott be a királyhoz ³⁾. Ez alkalommal az országban mind mélyebb gyökereket verő elégtelenséget s az ebből támadható veszedelmet élő szóval is élénken ábrázolván, egyebek közt azt mondta volna Leopoldnak: ha az önkényes kormányrendszert, mely szerint az ország igazgattatik, meg nem változtatja s az adóról újabban kiadott rendeleteket vissza nem vonja, meglássa, marad-e Magyarországnak még tovább is királya, ő maga pedig nádora.

Az udvar azonban mindezek ellenében nem keresett, nem talált más orvoslát, mint hogy a delegált pozsonyi bizottságot az állapotok tüzetesebb megvizsgálására s kimerítőbb tudósításadásra utasította.

Ezen bizottság, mely először 1684-ben magának a Lo-

¹⁾ Ld. e követek feliratát Ribinyiné: Memorab. Aug. Confest. II, 481.

²⁾ Hist. Diplom. e. h. Abauj még 1699-ben Csáky Imrét küldé fel, kieszközleni, vettessék gát a hadi biztos önkényének, ki az udvartól kivetett összesen felül is szedi az adót. Abaujmegye levele egy más megyéhez. Zemplénmegyei levéltár 150. köteg 47. sz.

³⁾ Mása meg van a Kassa városi levéltárban 12079. sz. alatt.

thringeni hercegnek elnöklete alatt kezdett vala működni; de mivel sem határozott utasítása, sem hatásköre nem volt, a belbajok orvoslatát sem eszközölheté, a beállott hadi zaj miatt nem sokára végkép széteszlott, újabban 1697-ben lön megalakúlva, a nádor elnöklete alatt. Leopold ekkor nemesak Pozsonyba, hanem Kassára és Budára is rendelt egy-egy bizottságot, a világi hazafiak mellé néhány fő hadi tisztet is nevezvén ki azok tagjaiul.

E bizottságok működésének azonban ekkor sem volt semmi látszatos eredménye. Az udvari kancellária e miatt 1699-ben megrovást is intézett a pozsonyi bizottsághoz. Ez azonban nem késett megfejtteni ennek okait. „Hogy működésünknek semmi vagy igen kevés a látszatja, — úgymond válaszában a bizottság — oka leginkább abban rejlik, mivel az adónak s katonaságnak a megyék közt eszközözlendő aránylagos felosztása s illetőleg elhelyezése, s az ezen érdemben hozzánk felterjesztett panaszok elintézése véglegesen a bécsi miniszteri bizottságnál történik; onnan pedig az eldöntés mindig elkésve s hiányosan érkezik le. Másik oka az, hogy sem utasításunk, sem, főleg a hadi tanácssal szemben, tekintélyünk sem, hatóságunk nincs“. Nem hallgathatják el végre azt sem, hogy a bizottság tagjai semmi díjat sem nyernek, a mi nélkül pedig Pozsonyban nehéz megélni¹⁾.

Ezen s több más hasonló felterjesztések következtében Leopold e bizottság ezélszerűbb szervezésének ügyét is Kollonics cardinál-prímás kezébe tette le, mindenekelőtt felterjesztést kívánván tőle a következő kérdések felett: szükséges-e ezen bizottság? mily formába legyen az öntve? s mily szabályok szerint működjék? Nem volna-e ezélszerűbb azt az udvari kancelláriába beolvasztani?

E kérdésekre Kollonics mindenekelőtt magától a bizottságtól kívánt választ. A bizottság 1701-ki ápril 1-jén a

¹⁾ Acta Commissionis Posoniens. A volt m. kir. kancellária levéltárában.

1702.

következő pontokban adott véleményyt: 1. Ha a bizottságnak határozott utasítás és szabályzat adatik: az igen életrevaló s hasznos közeggé fog válhatni. Mert miként a miniszteri bizottságnak nagy előnyére vannak az alá rendelt kormány-székek: úgy a kancellária is sokat fog nyerni, ha a katonaság s megyék közt felmerülő, különösen a hadi-gazdasági ügyek elintézésében e bizottság intéző közegül álland szolgálatára. 2. Helyisége maradna Pozsonyban, hol hetenként háromszor tartana ülést. 3. Elnöke lehetne a méltóságban legidősb tag; tagjai maradjanak, kik már négy éven át azok: a papságból, a főrendüekből, a kancelláriából, a nemesi rendből s a polgárokból kettő-kettő; ezek mellett a fő hadi biztosnak is, a ki eddigelé csak írásban érintkezett a bizottsággal, személyesen kellene helyét elfoglalni annak keblében. 4. A bizottság mellé egy főpénztárnok kinevezése is mulhatatlanul szükséges lenne; s ilyennek mindjárt ajánltatik is Palugyay Antal. 5. Végre ő felsége, kegyessége szerint, rendeljen a bizottság tagjainak fizetést is, mi eddig nem volt, habár az csak félannyi volna is, mint a hasonrangú kormány-széki tagoké. Hasonló szervezetű bizottságokat kellene Budán és Kassán is alakítani ¹⁾).

E szervezetben működtek aztán e bizottságok, míg nem aztán utóbb a felállított kir. helytartótanács keblébe tétettek át. A pozsonyi bizottság működésének azon felterjesztésekben találunk nyomára, melyekben Veszprém, Soprony, Mosony-, Vas-, Zala-, Komárom-, Nyitra-, Liptó-, Barsmegyék panaszai következtében az udv. kancelláriától intézkedést kértek a katonai zsarlások és zsákmánylások ellen, melyekkel nemcsak a föld népét, hanem a nemcsséget is majdnem a kétségbeesésig zaklatják; vagy az adófizetéstől s katonatartástól fölmentetni ajánlanak némely kimerült vidékeket, s a vallási törvényezikkek megtartását sürgetik. Egy felterjesztés tartalma szerint legtöbb volt a panasz Drieszberger fő

¹⁾ Acta Commiss. Posoniens. e. h.

hadi biztos ellen, ki, bár tagja volt a bizottságnak, annak üléseibe még sem járt; de annál önkényesebben avatkozott az adó behajtásába s kezelésbe s kegyetlenkedett executiói által a megyék népe ellen.

Az e felíratra érkezett felsőbb utasítás folytán a bizottság két pozsonyi kanonokot küldött ki Drieszberger hatalmaskodásainak megvizsgálására. De a kérdőre vont előtt igen csekély volt mind a vizsgálók, mind maga a bizottság tekintélye, s egyenesen kijelentette, hogy előtte csak az irányadó, a mit neki ő folsége a bécsi haditanács által rendel. A bizottság ennek folytán erélyes felterjesztést intézett a kanczelláriához, támogatná tekintélyét a miniszteri tanács előtt, különben működésének nem lesz semmi eredménye. Az irományokban azonban semmi nyomát nem találjuk az orvoslathoz, mely a bizottság felterjesztéseire leérkezett volna ¹⁾.

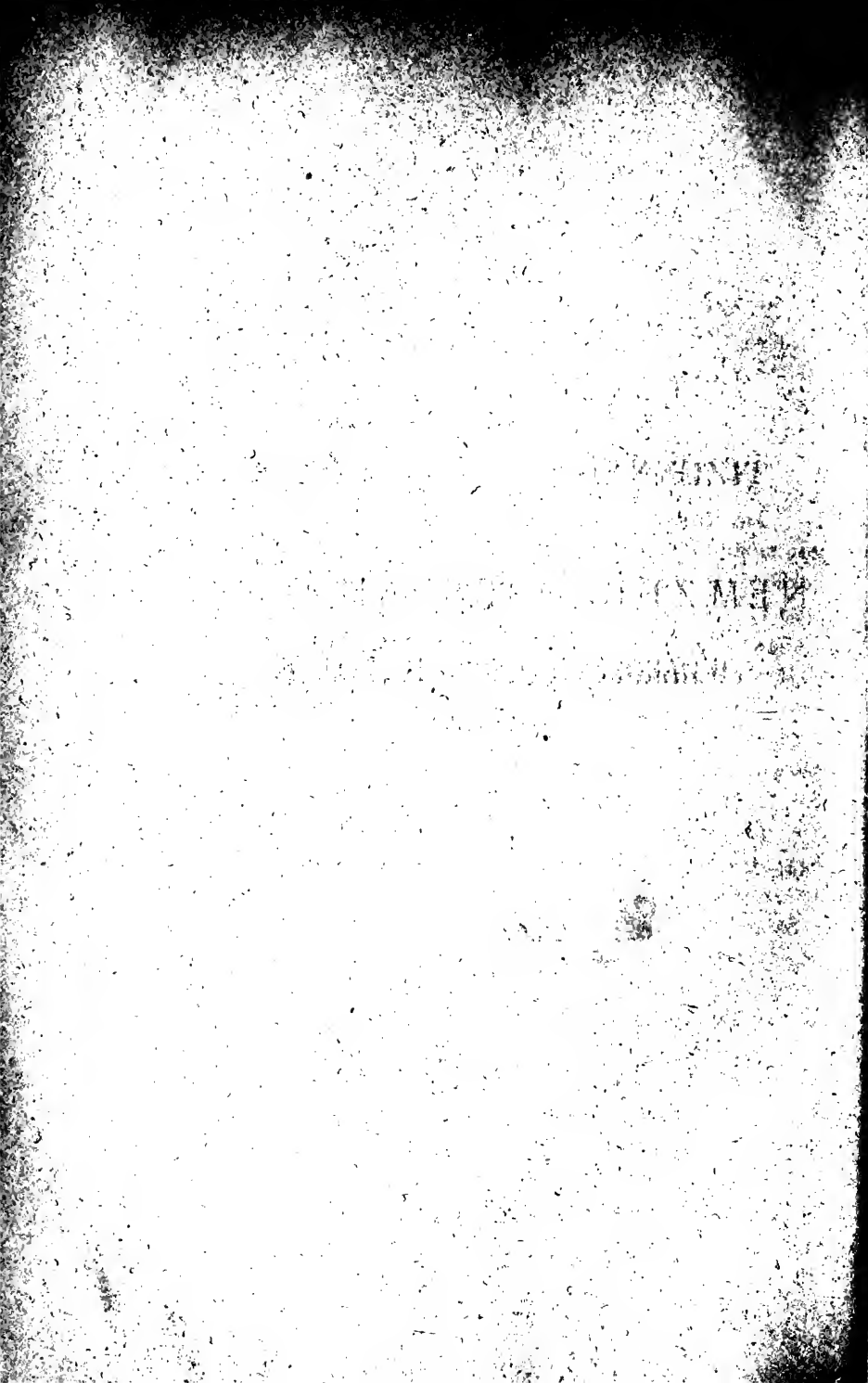
¹⁾ Acta Commissionis Posoniens. Kanczell. levéltár.

TIZENNYOLCZADIK KÖNYV.

NEMZETI VISSZAHATÁS:

II RÁKÓCZY FERENCZ FELKELÉSE.

1703—1713.

ELSŐ FEJEZET.

I Leopold országlatának vége 1703—1705.

I.

Du Héron, a lengyel udvarnál levő francia követ, buzgón működék uránál Rákóczy és Bercsényi segélyezésének érdekében. Ezek által a magyarországi ügyekről értesítettvén, még 1701-ki decemberben több levelet írt mellettök királynak; a következő évi január 5-kén pedig egy hosszú tudósításban részletezte „a két magyarnak“ a következő kérdésekre adott válaszait: mi a céljok? Ahhoz mi eszközökkel birnak? Milyenek az országban s azon kívül való összeköttetések? Mi kezeséget nyújthatnak szándokaik őszinteségéről? Szükség-e ügyökben lengyeleknek is részt venniök? ¹⁾ De minthogy a spanyol örökösödési háborút Leopolddal egyelőre csak Anjou Fülep, a praetensiv örökös, kezdte meg Olaszországban, s XIV Lajos maga még nem lépett a harczterre: ez tudtára adatá Rákóczynak, hogy számolhat ugyan segélyére, de csak akkor, ha majd maga is megkezdí a háborút Leopolddal; addig is a fejedelemnek 12, Bercsényinek 8 ezer franknyi évdíjat rendelt.

Azonban II Ágost lengyel király, a bécsi udvar működéseinek következtében, s ingereltetve az által is, hogy Du Héron titkon a svédekkel, most Lengyelország ellenségeivel, összejátszott, a francia szövetséget megszakasztván,

1702.

Rákóczy első
összeköttetése
XIV Lajossal.

¹⁾ Petrovics regestái Szalaynál VI, 69.

1702. Leopold pártjára kelt, s Du Héront határaiból kikísértette. Benne nagy jóakaróját, barátját vesztette el Rákóczy. Helyette a francia udvar Bonac marquis-t küldé a maga ügyvivőjeül Danczkába, meghagyván neki egyszersmind, a két magyar menekülttel is folytatnia az elődje által kezdett összeköttetést. Ezáltal tett aztán Rákóczy 1703. elején, midőn a háborút már Franciaország is megkezdte volt, oly értelmű előadást a francia udvarnál, miszerint, ha ez Danczkában elégséges pénzt, fegyvert s néhány tapasztalt hadi tisztet rendelkezésére bocsát; a lengyel uraknál pedig kieszközli, hogy az ő, Rákóczy, vezérlete alá 4000 lovast s ugyanannyi gyalogot állítsanak: ő bízik magában, hogy rövid idő alatt hatalmába ejti a császári seregek által majdnem egészen odahagyott, elégületlen s forrongó Magyarországot. Bízik továbbá abban is, hogy ennek rendeinél kieszközli, hogy a magyar trónra a francia király szövetségese, Miksa Emánuel bajor választó fejedelem, emeltessék, ki akkoron már Linczet és Paussaut is elfoglalta Leopoldtól. A terv sikerítésére hasznos volna még az is, ha a francia udvar a törököt reábirná, hogy némi segílyt adjon Tökölinek. De a francia udvar, a magyar körülményeket nem ismervén, kevés valószínűséget látott a terv kivitelében, melyet, mint Rákóczy panaszkodik, inkább az ő száműzöttségének türehetlensége miatt már szélsőségekre vetemedett kétségbecstéből származtatott ¹⁾.

Kis Albert,
Esze Tamás
lázasítása.

Mialatt Rákóczy a francia udvarral ezen terv elfogadása felett értekezett, magok az események segedelmérő jöttek felkelési ügyekezeteiben. A Tisza-vidék népe, egy részről az adószedőktől, másról az országra kivetett s a francia háborúba küldendő 12 ezer zsoldos kiállításával foglalkodó hadszedő hivataloktól majdnem a kétségbeesésig zaklattatván, a tél folytában (1703-ban) mindinkább elveszté türel-

¹⁾ Memoires du Prince Rákóczy. Hist. de revolüt. de Hongr. V. 17. kövv.

mét; mert annyira ment a dolog, hogy a sóval oly bővelkedő országban a nép már kenyerét is sótlan ette, e bányaterméknek a kamara által felette magasra szabott ára miatt. Kis Albert, a fentebb említett egykori kurucz hadnagy, ki miután börtönéből megszabadult, s néhány czimborájával erdőkben, hegyeken bujkálva ügyekezett elkerülni a császári zsoldosok közé való besoroztatását, egy Esze Tamás nevű tarpai sóárussal, kit a sótiszték megkárosítottak, az elégületlen nép élére állván, vele gyülekezeteket kezdte tartani, melyekben arról tanácskoznak, miképen lehetne segíteni nyomasztó sorsukon. A tavasz elején az elégületlenek Bige Lászlót és Pap Mihály orosz papot Lengyelországba küldék, hogy Rákóczyt és Beresényit felkeresvén, őket az ország megszabadítására behívnák, mi most, midőn a császári zsoldosok az egy Montecuccoli ezreden s a csekély várórségeken kiyül egészen kivezettettek, könnyen sikerülhetne. Rákóczy sem vakon követni, sem megvetni nem akarván a nép hívását, a követeket Beresényi lovászával küldé vissza, ki az ügyek állapotát bővebben megvizsgálná, s a népnek jó reményt vinne. A lovász két hónap mulva azon keesegtető hírrel tért meg, hogy a nép őt a fejedelem jószágain s egyébütt is a Tisza vidékén nagy lelkesedéssel fogadta s csak zászlókat kér, melyek alá a fejedelem bejöttéig sorakozhassék, mert már mind nagyobb tömegekben gyűlőng a hegyek közt; hogy a szintén elégületlen nemesség sem fog késni fegyvert ragadni, mihelyt a fejedelem segélyéről biztosítatik ¹⁾.

Rákóczy a nép e forrongásáról értesülvén, annál kevésbé tétoázott azt céljaira felhasználni, mint hogy körülbelül e napokban érkezett hozzá annak híre is, hogy a bécsi kormány, mely a francia udvarral szőtt újabb összeköttetéseiről s terveiről is értesült, őt egy megbizott bíróság által

¹⁾ Rákóczy önéletírása; és Mémoires du Prince Rákóczy; Hist. du révolut. de Hongr. V, 19. kövv. Wagner Hist. Leop. II, 741.

1703.

ápril 30-kán, mint felségsértő lázadót elmarasztaltatván, fej- és jószágvesztésre íteltette ¹⁾). Rákóczy tehát egy nyílt levél kíséretében néhány zászlót azonnal beküldött az országba, melyekre neve mellé aranyos betűkkel e szavak valának hímezve: „Az istenért és szabadságért“. A levélben igérvén, hogy nemsokára maga is elégséges segélylyel jövend az országba, inté egyszersemind a népet, hogy új parancsok vételeig minden rablástól s erőszaktól tartózkodják, legfelebb arra törekedvén, hogy a német őrsegtől valamely várat csellel ejtsen hatalmába. Más részről Bercsényit Daneczába küldé, Bonac francia ügyviselőnek a történeteket tudtára adni s általa a francia udvartól a vállalat véghez vitelére egy jelentékenyebb pénzösszeget kieszközteni. Maga az ország széleihez közelebb, Droszoviczére utazott, Konzsky lengyel tábornokhoz, vele a teendőkről tanácskozandó. Itt látogatá meg őt újabban is Pap Mihály egy Majos nevű, szegény ugyan, de eszes, bátor nemesemberrel, ki hírül hozá, hogy a nép, kifejtetni látván zászlóit, tömegesen fut azok alá s ragad fegyvert, hazáját az idegen kormánytól megszabadítandó; hogy már több ezren várazkodnak reá a határszéleken, s kéri őt, ne késnék élökre állani ²⁾).

Majos valót mondott: a nép nagy számmal gyűlt a vett zászlók alá, s Marmaros-, Ugocsa- és Szatmármegyékben barangolva rablá, fosztogató a nemességet és a templomokat. A kassai és szatmári német kapitányok a vármegyektől azt kívánták, ültetnék fel a nemességet s üznék szét a garázda rablókat. Károlyi Sándor, szatmári főispán eleinte vonakodott hajólni intésökre, illetlennek állítván, hogy rablókat egy főispán maga vegyen üzöbe; de midőn magát s megyéjét a németek által a miatt szintén a lázadó czímmel hallaná gyaláztatni, e rágalmat megczáfolandó, megesküdött Nigrelli

¹⁾ Lünig Teutsches Reichsarchiv folytatása I, 498.

²⁾ Rákóczy önéletírása; és Hist. des revol. V, 23. kövv. Lünig e. h. 499.

tábornok előtt, hogy ama kóbor csoportokat, teljék bár mibe, szét fogja ugrasztani. És mihelyt Szatmár és a szomszéd megyékben elegendő erőt gyűjtött, s némi gyalog és lovas némettől is támogattatott, értesülvén, hogy a magát kurucz-nak nevező lázadó nép, számszerint mintegy kétezer, Mármarosban Dolha táján táborozik, június 7-kén rájuk csapott s öt zászlójokat elvevén és 150-et bennök levágván, a többit a hegyek közt elszélesztette s meg hazament megyéjébe ¹⁾.

Rákóczy egy héttel később értesült e vereségről, midőn vállalatára már megindulván, csak egy napi távolságra volt a határoktól. De bár az eszély jöttének halasztását most annál inkább javaslá, mivel még sem Bercsényi nem tért meg a pénzzel Danczkából, sem a néhány lengyel úrtól, névszerint Visznioveczky herczegtől és Potoczky kievi főispántól ígért segélye meg nem érkezett: ő csak a fiatal tűz és honszeretet ösztönére hallgatva, útját néhány fegyveres lengyel kíséretében mégis folytatta, s június közepén a Beszkéd alján fekvő Klinecz határszéli helységbe érkezett, ott szándékozván bevárni az ígért segélyt s összeszedni az iránta való bizodalomból felkelt s veresége után még inkább vezérre szorúlt népet. A fejedelem itt azt hallá, hogy Esze Tamás és Kis Albert alatt még mindig egy erős csapat maradt együtt a felkeltekből; annál kellemetlenebb lón meglepetése, midőn azt másnap magához hivatván, mindössze is alig 200 rosz puskájú parasztot s 50 lovasat látott maga előtt. De ő még akkor sem esett kétségbe a siker felől, s azonnal hozzá látott a fegyelmetlen csapat rendezéséhez.

Kitartását rövid időn mind nagyobb siker jutalmazá. A rusznyák nép Beregben, Ungban, mihelyt megérkeztéről értesült, eleséget is hozván magával, csoportosan gyűlt zászlai alá, s kevés nap múlva már 3000 gyalogra s 500 lovasra nőtt a felkelő sereg. Sőt a jászoktól s kunoktól is küldöttek érkezének hozzá, őt e népség csatlakozásáról biztosítók, mihelyt

Rákóczy
az országba
jő.

¹⁾ Károlyi Sándor önéletírása. Hist. des revol. V, 24.

lejebb érkezik. Rákóczy tehát Munkács alá vezette táborát. És bár onnan a Montecuccoli lovas ezred által hamar ismét a lengyel határokra kényszerítettett visszavonulni, mely alkalommal podgyászát is elveszté; hada mégis egyre nőtt azon gyakorlottabb lovas csapatok csatlakozása által, melyek elébb, megérkezének hírére fegyvert ragadtak, de mivel a tiszavidéki nemességet kezdék fosztogatni; ez által a hegyek közé szorítottak ¹⁾).

E közben Károlyi Sándor, dolhai győzedelme után, az elfogott öt zászlóval, Nigrelli tanácsából is, Bécsbe sietett, hogy, úgymond, Szatmár és Ugocsa megyéknek, melyeknek dandáraival verte szét a lázongókat, e hűségökért valamely kegyelmet nyerjen az udvartól. Kollonics érseket, a minisztereket, jezsuitákat, szóval mindazokat, a kiknek befolyásától legtöbbet remélhete, eljárván, előadá nekik a nép lázongásának okait, a már elviselhetlen nagyságra emelkedett közterheket, a nemzeti katonaság mellőzését, s kérte őket, gondoskodnának komolyabban a nép lecsöndesítéséről, szállítanak le a túlságos adókat, melyek még nagy veszélybe ejthetik a hazát; Szatmár és Ugocsa megyéknek különösen ne mulasztanak el megjutalmazni hűséges szolgálatait az adóhátralék elengedése, portáik számának, s a só árának leszállítása által; a szenvedései által fölingerlett s tévútra tántorodott népnek, hogy tűzhelyeihez visszatérhessen, hirdetnének közbocsánatot. Előadta mindezeket a császárnak is, midőn pár hét múlva valahára kihallgatást nyerhetett. A császár kegyelmes szavakkal fogadta ugyan őt, s megdicsérte az ő és ősei hűségét. De a miniszterek nem nagy fontosságot helyeztek előadásában; sőt némelyek azt szintűgy, mint iratban benyújtott előterjesztéseit egyenesen megvetették, s még azt is állították, hogy a zászlók I Rákóczy Ferencz idejéből valók s valami fegyvertárból vétettek elő, s nem érdemelnének egyebet, mint hogy nyilvános helyen bakó keze által

¹⁾ Hist. des révol. de Hongr. V, 29. kövv.

égettessenek el. Utóbb, midőn híre érkezett, hogy Rákóczy jun. 27-kén Munkács alá nyomúlt, de más nap a Montecuccoli ezred által visszaszorítottatott, nem tagadhatták ugyan többé a lázongást; de azt most már teljesen megsemmisítettnek hívén, fölöslegesnek állíták a további intézkedést. Kérelmeire pedig csak azon választ adták, hogy az adókat, a porták számát leszállítani most a birodalom nagy költségei nem engedik s e fontos tárgyban egyébiránt is országosan kell intézkedni. Legfelebb a só árát illetőleg lehet Szatmárnak s Ugocsának tenni oly kedvezést, minőben Mármaros részesül, feltéve, hogy a kamara ez által ne károsúljon, mi iránt annak véleménye meg fog hallgattatni. A felkelt népnek is lehet kegyelmet hirdetni, ha az illető községek érte jót állanak. Hasztalan törekedett Károlyi kedvezőbb választ nyerni kérelmeire; hasztalan nyújtott be Leopoldnak s József ifjabb királynak is még egy emlékiratot: két hónapi fáradozásai után is eredmény nélkül, boszúsan kénytelenítettett távozni az udvartól ¹⁾). Midőn Bécsből haza indúlt, a város kapujánál egy aranyat követelt tőle a vámos; ő megadta azt, de megesküdött, hogy majd nemsokára visszatér magának azt megtéríttetni.

És míg ekként Bécsben lenézték, megvetették a népmozgalom okainak megszüntetését sürgető hazafiak tanácsait, a mozgalom mind közönségesebbé lett az országban s Rákóczy hadereje napról napra félelmesebbé növekedett. Bercsényi sikerrel tért meg Danczkából a francia követtől, ki már is tetemesb pénzüsszeget kézbesített neki s még többet ígért rövid idő múlva küldeni. Rákóczy, hadainak egy havi zsoldját megfizetvén, most már a fegyelmet is szigorúbban kezelhette egyre növekedő táborában. Hogy ezt könnyebben élmezhesse, s a már csatlakozást ígért hajdúkhoz és jászkúnokhoz közelebb esvén, harcziasabb csapatokkal nevelhesse, mihelyt Bercsényi a Lengyelországban felfogadott

A felkelés
gyarapodása.

¹⁾ Károlyi Sándor önéletirása A grófi nemzetség levéltárából.

1703.

két század dragoynyossal és a Visznioveczky és Potoczky lengyel uraktól nyert négy századdal megérkezett, a beregi hegyekből a Tiszához, s a Tiszabecsnél Kende Mihály alatt örökös csapatot vezérével együtt levágván vagy szétvervén, a folyamon át Szatmárba s onnan Szabolcsba vezette hadait. A nemesség, melyet jul. 18-kán Náményből kelt levelében felkelésre szólított¹⁾, iránta vagy inkább felkelésének sikere iránt még bizodalmatlan, késett ugyan, mint kívánta, előtte megjelenni, sőt számosan Kis-Várdába s más kastélyokba zárkózának; de a parasztság kevés nap alatt nyolcz ezerre szaporítá hadait.

Még hasznosabb volt reá nézve azon három-négy ezer harcpróbált lovas csatlakozása, kik Diószegnél gyűltek volt össze, de a váradi őrség s a vidék felfegyverzett ráczaí által meglepetvén szétverettek, s most a segélyökre ment Bercsényi által a táborba vezettettek. A hajdúvárosok csak azon feltétel alatt ígérték csatlakozásukat, ha elébb Kállót megveszi; ő tehát késedelem nélkül e vár alá szállott; s mivel ostromszerei teljesen hiányoztak s a megkísérlett roham mindegy hevessege daczára is visszaveretett, tüzes nyilak belődözése által ügyekezett megingatni a városi lakosság állhatatosságát. És ez nem is maradt süker nélkül. A támadt tűz eloltatott ugyan, de a vagyonát féltő lakosság a csak 40 főnyi német őrséget feladásra kényszerítette. A várban talált négy kis ágyú s néhány mázsa por tette a fejedelem első tüzéri készletét. Az őrség is zsoldjába álla²⁾).

Nemsokára a hajdúvárosok harcziás népét is zászlai alatt látván, Bercsényit egy hadosztálylyal az Olaszi s Várad vidéki rác lakosság megbüntetésére küldé, kik a Diószegnél nyert győzedelmökben elbizakodva, a felkelökhöz szító falvakat fosztogatták, a fejedelemnek őket csatlakozásra intő felhívására³⁾ pedig süketek maradtak. Bercsényi egy regge-

¹⁾ A levelet a nemz. muzeum kéziratai után közli Szalay VI, 91.

²⁾ Hist. des révol. de Hongr. V, 47. kövv.

³⁾ Ld. ezt a nemz. muzeum irományaiból Szalaynál e. h. 95.

len Olaszi előtt termett, a palánkot s földbástyákat meghágta, a várost felgyújtotta, rácz lakosait pedig vezérökkel, a híres Kis Balázsszal együtt kardra hányatta.

E győzedelemlél, mely a vidéket a ráczok rablásaitól megmentette, a váradi német őrséget pedig megfélélnkítette, nem csekélyebb lón hatása Huszt megvétélének. Midőn a fejedelem Kállóhoz szállott, a hozzá szegődött Ilosvay Bálint és Imre testvéreket egy csapattal Mármárosba küldé. Imre itt Huszt várába lopódzván, a több év óta fizetetlen, s kapitányukkal e miatt elégedetlen német őrséget fellázítá, mely aztán, a parancsnokot megölvén, a várral együtt a fejedelem hűségére esküdött. Mihelyt pedig a megye e vártól, mely által eddig féken tartaték, megmenekült, az egész megyei nemesség a fejedelemhez csatlakozott. Ennek szerencséjére Rabutin, Erdély hadi kormányzója, bár legalább is 6000 harcedzett katonát vezethet vala ellene, egyedül védelemre szorítkozott s Rákóczy mozgalmainak szemmel tartása végett Glöckelsperg tábornokot csak ötszáz lovassal küldé Somlyóra. De e tábornok ott csak egy kis őrséget hagyván, biztosabbnak tartá Szatmárba vonúlui; minek következtében Somlyót Szücs János, a fejedelem hadnagya, egy dandárral rövid napok múlva megvette. Maga Rákóczy Szatmár alá indult, s miután N.-Károlyt, a bécsi útjából még vissza nem tért urának távollétében, inkább szép szóval s némi fenyegetéssel, mint erőhatalommal feladásra bírta, Szatmártól egy órányira a vetési mezőn, a Szamos mellett tábort járatott. Ez idő tájban a mármárosin kívül már a szabolcsi, ugocsai és szatmári nemesség is hozzá szegődött s mindinkább nevelte seregének számát ¹⁾).

Rákóczy, ezen hadi mozdulatának s a Szatmár alatt töltött egy hónapi táborozásának azt adja okául, hogy a még egy ideig Munkács mellett veszteglő Montecuccoli-ezrednek egyesülését kívánta meggátolni a szatmári őrséggel; utóbb

¹⁾ Hist. des revol. V, 60. kövv.

1703.

pedig, midőn ettől tartani már nem volt többé oka, nem akarta magára hagyni a szatmári, szabolcsi és mármarosai nemességet, mely ügyéhez csatlakozott. Azonban meggondolva, hogy e vármegyéket senki sem fenyegette, Szatmárt pedig, melyben Glöckelsperg megérkezte után mintegy 1500-ra ment az őrség száma, bár nagy, de tanulatlan seregével s minden ostromszerek hijában, megvenni nem igen remélhető: azt kell hinni, hogy szatmári táborozásával ő tulajdonkép Erdélyre czélozott. Nagyatyja a tartománynak valóságos, atyja pedig választott fejedelme vala: nem hihető tehát, hogy azt ő is ne kívánta volna mindenekelőtt hatalmába ejteni, kivált miután előre láthatá, hogy ennek birtoka nélkül alig fogja magát Leopold ellenében fentarthatni, mihelyt ez hadainak egy részét Németországból visszahívandja. És valóban, olvassuk is emlékirataiban, miképen kissé később emlékeztette is Ráday Pál és Okolicsányi Mihály követei által XII Károly svéd királyt a nagyatyjaik által kötött ama szövetségre, melyben kikötöttet, hogy ha idő folytával a Rákóczyak Erdély birtokától erőhatalommal megfosztatnának, a svéd korona őket hatezer fegyveressel s 40 ezer tallérral segítendi annak visszaszerzésében ¹⁾.

Erdély
állapota.

Erdély körülményei azonban ilyféle terveknek most nem látszának kedvezni. Az akadály nem abban feküdt, mintha Erdély elégedett volt s panasza, felkelésre oka hiányzott volna. A sérelem ha több nem, mint Magyarországbán, bizonyára elég volt itt is mind az adóra mind egyebekre nézve. Adót, a kötött szerződés szerint, békében 50, háborúban 400 ezer tallért volt volna köteles fizetni a tartomány. A béke már rég helyreállott, s még is évenként rendszeren 800—900 ezer forintot hajtatott be a bécsi kormány. A porziózás terhe alatt is csak úgy nyögött a nép, mint Magyarországbán; s ha Csereynek hihetünk, évenként körülbelül ezer forintra ment pénzben s természetnyekben egy-egy

¹⁾ Hist. des revol. V, 87. kövv.

kapu adója ¹⁾); a szegényebb sorsú nép pedig a sóval annyira bővelkedő Erdélyben is, mint sok helyt Magyarországon, sótlan ette kenyerét ²⁾). És miként az adóra, úgy egyebekre nézve sem tartattak meg a kötménybe foglalt határozatok. A kormány csak névszerint maradt a kormányzó s tanácsa kezében; mert tényleg azt részint a német főhadi-parancsnok, részint a német kamarai bizottmány bitorolta, mely 1699 óta állandóvá lett a tartományban ³⁾). Ezek tudta, megegyezte nélkül semmi, csak némi fontossággal bíró ügyben sem intézkedhetett az országtanács, melylyel amazok, egymás közt szinte vetélkedve, éreztették az idegen kényuralom súlyát. A vallás dolgában, ha a protestansok túlnyomó száma s a protestans kancellár, Bethlen Miklós, öröködése miatt nem létezett is tulajdonkép vallási üldözés; egyes sérelmek mindazáltal, például a fehérvári iskolának hatalomkarral lett lefoglalása, a Kollonics gyártotta öt pont, melyek a diplomával ellenkeztek ⁴⁾ stb. még sem hiányoztak. Az oláhok épen erőszakkal hajtottak a római kath. egyházzal való egyesülésre ⁵⁾).

Mind ezen s hasonló okok miatt a gyűnyag nem is hiányzott a népben és a székelységben, kivált miután a felülről származott sérelmeket kapzsiságuk s magán haszonlesők, önkényes eljárásuk és hanyagságuk által magok a kormányon ülő erdélyi főbb emberek is tetemesen, s az alsóbb néposztályokat tekintve, még ingerlőbb szenvedésekkel szaporították. A főhatalom, mennyiben azt Rabutin tábornok, s a katonai bizottmány élén egymást felváltott Tavonat és a két Seeau grófok magokhoz nem ragadták volt, Bánfy György kormányzó, Bethlen Miklós kancellár, Apor István néhai

¹⁾ Cserey 275. Bethlen Miklós önéletírása II, 69. 179. 185. 195. s több más helyt.

²⁾ Bethlen u. o. 277.

³⁾ Bethlen M. e. h. 181. 184. stb.

⁴⁾ Ld. azokat Csereinél 291.

⁵⁾ Bethlen M. önéletírása II, 201. kövv. Cserey 285. kövv.

1703. kincstartó és Szász János szobeni királybíró s kormánytanácsos kezében volt; kik azonban a közjóra való gondoskodás helyett inkább örökös viszályokkal, egymás elleni fondorkodással töltötték idejüket.

A közügyre, az igazgatásra kivált Bánfy kormányzónak kell vala gondot viselnie; de, ha Bethlen Miklósnak hihetünk, ő semmit nem lendítő tunyaságában jobbra kártyázással pazarlá idejét, s egyébire sem volt gondja, mint hogy Rabutinál való hizelgése, árulkodásai, minden jogsérelmek szórtlan eltürése stb. által magát a főméltóságban fentartsa. Tehetség, s ügylátszik, jóakarát is, legtöbb volt a kancellárban; de amazok áskálódásai miatt az ő kezei kötve voltak, s mint buzgó protestans az udvarnál sem bírt kedvességgel. A kormánynál lévők nagyobb része a szegénység véres verejtékéből, vagy közpénzekből gazdagítá magát; kezelési hűség s tisztaság, önzetlenség s vesztegethetlenség nagy ritkasággá lőnek ¹⁾. „A diploma és aprobata szerint — mond maga a kancellár — törvényes gyűléseknek és octavalis terminusoknak esztendőnkint kell vala lenni: mind is ha két-három terminus volt (számos évek folytában); vármegyékben sem folyt a törvény. Országgyűlése felette sok és hosszasak, ... de igen vékonyan volt csak híre-pora is a törvénynek; hanem a gyűlések substantiája állott ezekben: a katolikus status összeesküvése Apor urannál, a szász nemzeté Szász Jánosnál; meg a gubernator aluszik vagy kártyázik. Délután úr, főember, tábla mind részeg“ ²⁾.

Az ország rendei ezek miatt már 1698-ban s azontúl is több ízben erélyes felterjesztéseket tőnek Bécsben, részletesen előadván a kormányzóság fogyatkozásait s kívánván azok megigazítását; de pártfogások, vesztegetések által a minisztereknél, jezsuitáknál, ezen urak minden bajt el tudtak magoktól hárítani. Bethlen kancellár 1702-ben Bécsbe utaz-

¹⁾ Bethlen e. h. 281. 366. kövv.

²⁾ U. o. 190. kövv.

ván, mind a császár mind a miniszterek, Harrach, Salm stb. előtt, maga is egy erélyes, pártatlan bizottmány kiküldését sürgette, melynek se Rabutin, se a kamara, se erdélyi úr ne legyen tagja, mely mind a megyékben, mind a székelyeknél, szászoknál szigorú vizsgálatot tartson, hogy, úgymond, „az udvar annyi ellenkező tudósítások homályából kibontakozhassék, s Erdélyban ama borzasztó népsanyargatást megszüntesse ¹⁾.”

Mind hijába; a kormányon azontúl is az említett urak maradtak, — mígnem Szász János, iszonyú bünei miatt, melyeket a hatalom s magas állás palástja alatt számos évig üzött volt. 1703-ban végre, mint köz gonosztevő, hóhér pallosa alatt mult ki, a következő évben Apor meghalt, Bethlen lázadási gyanú miatt elfogatott. „Keserves, és a mint Isten ítéletét, úgy a maradék előtt gyalázatot érdemlő dolog volt ez, hogy a gubernium sem jámbornak, sem gonosznak igazságot nem szolgáltatott,“ — úgymond Bethlen ²⁾). A rabok kik gyakran pusztá gyanúból vagy magán ellenségeik egyszerű feladása, fondorlata következtében fogattak el, nem ritkán minden nyom nélkül tűntek el, mint például Dévai Csáky István ³⁾); még többen évekig sanyarogtak a börtönökben minden vizsgálat, kihallgatás nélkül. „Kérdezzék meg kiált fel ismét Bethlen, — kérdezzék meg a szebeni tömlöcztartót, ... hóhért, czigányokat, magát a sok rabot, akkor tudják meg ki volt Rabutin, magyarul: Rabbá-tön, ki volt Szász János; és kik voltunk mi, Isten és felebaráthoz jég. gondviseletlen, pökedelem gubernium ⁴⁾.”

Ilyen lévén Erdély állapota, azt lehetne hinni, hogy Rákócynak csak zászlait kelle kifejtenie, miszerint az egész tartomány tömegesen fellázadjon. A szegényebb nemesség-

¹⁾ Bethlen e. h. 266.

²⁾ U. o. 240. kövv.

³⁾ U. o. 242.

⁴⁾ U. o. 341.

1703.

ben, a székelységben s a köznépben nem is hiányzott a hajlam a felkelésre; de az úri rendben, melytől amazok irányt vehettek s vártak volna, egy részről a kormánynak fentebb vázolt erkölcsi süllyedése; más részről a pazar kézzel osztogatott grófi, bárói czimek ¹⁾ oly annyira meggyöngítették már a közjólét iránti érdekeltséget s a szabadság büszkébb ösztöneit, hogy az nemesak nem támogatta, sőt inkább maga is lehetőleg elfojtani ügyekezett az alsóbb osztályok szabadság vágyait, mozgalmait. A többiek, kik kormányhivatalban valának, azt a főbbek hanyagsága s haszonlesése mellett magok is gazdagodási eszközül tekintvén, az igazgatás változásait egyáltalában nem óhajták. Valamennyiök felett pedig gyanús szemmel s vas kézzel őrködött mintegy 6000-nyi német hadával Rabutin, hogy a lázadást, a hol mutatkoznék, elfojtsa. Midőn a kurucz csapatok Erdély szélein kezdenek vala portyázni, Bánfy kormányzó Bethlen Miklóssal és Apor Istvánnal, a tanács végzése szerint, aug. 13-kán Rabutinhoz menvén, magok terjeszték elő annak szükségét, hogy 3—4 ezer embert, lovast, gyalogot állítsanak ki az országból, kikhez Rabutin is adna ugyanannyi német hadat, miszerint a hét-, nyolczezernyi had a határszélek valamely alkalmas pontján táborba szállván, a tartományt megvédje. Továbbá az urak és nemesek, hogy hűségökben gyanú ne legyen, javaikkal, családjaikkal a német őrségű várak s városokba, — a kormánytanács tagjai pedig maga Rabutin mellé vonuljanak.

Ha Rabutin a tervet elfogadja, s még inkább ha ama nyolcz ezernyi had felét a határszéleken hagyja, másik felével pedig Rákóczyt felkeresi, nemcsak Erdélyben meggátolhatta, hanem Magyarország nagy részében is elfojthatta volna a lázadást; mert bár ekkor már számos ezeren álltak Rákóczy zászlai alatt, a rendes katonaságnak s ágyúknak alig fogott volna ellentállhatni a csőcselék sokaság. De Ra-

¹⁾ Cserey 303.

butin azon gyanúval fogadta a tervet, mintha a kormánytanács csak azért akarta volna a határszélekre küldeni a német katonaság nagyobb részét, hogy háta mögött annál könnyebben föllázadhasson. „Ha ti hadértő emberek volnátok, — rivalkodék a három főúrra, — megérdemlenétek, hogy mind a háromnak elütnék a fejeteket; de mivelhogy ahhoz nem tudtok, nem veszem roszt néven. Állítsatok egy lovas hadat egy jó fővel a Kis-Szamos mellé; ti üljetez veszteg Fehérvárott: én gondom a többi. Lármát senki ne csináljon; a főtisztek kiki lakjék maga tisztsége mellett,“ — így hangzék válasza ¹⁾. S minthogy Somlyó felveretéséről ép e napokban értesüle, négy-öt száz főnyi német s rácz dandárt küldött oda a kuruczokra. E dandár aug. 21-kén Somlyót meglepven, a kuruczokat szétugrasztá, a várost fölgyújtá, lakosságának egy részét, mivel a kuruczoknak ellent nem álltak, kardra hányatá, s aztán Zilajt is fölégetvén s kirabolván, meg visszatért. És ugyan e módon cselekvék a tábornok mindenütt: a kuruczok betörésének semmi akadályt nem vett, s ha aztán a lakosság, melyet nem védett, életét, vagyonát megóttalmazandó, a kuruczokhoz hajótt, nyomban rájok tört, s magokat levágatá, vagyonukat felprédalá s felégeté.

E körülmények közt azon remény biztatá Rákóczyt, hogy a tartományt több ponton egyszerre megtámadva, talán még is sikerülend lázadásra birnia; s az eredmény tanúsítá hogy nem rosztul számított. Ilosvay Imre, Guti István s más kapitányok alatt tehát, nem sokára Szatmár alá érkezte után, majdnem egy időben intéz vala támadást Kővárban, Szolnok, Hunyad és Zaránd megyékben. Ilosvay Kővárt szállta meg s már majdnem feladásra is birta, midőn Rabutin ennek hírét vevén, mintegy két ezernyi lovas és szekerekre rakott gyalog haddal szept. 15-kén a vár alá roboga; s mivel a kuruczok jöttének hírére visszavonúltak, csak a vidék

Erdély
fellázítása.

¹⁾ Bethlen Miklós önéletírása II, 306.

1703.

lakosságát vágta, égette, s azután a kevéssé biztos várórséget fölcserélvén, pár nap mulva Déva alá sietett, mert vett hírei szerint a kuruczok Zarándban s a Maros völgyében is kalandoztak. De alig távozott Kővárról, midőn Ilosvay megint benyomult Belső-Szolnokba, s Bethlen Sámuel hadát, melyet az ország Rabutin parancsa szerint Sz. Benedeknél, Deés és Szamosújvár között állíta fel, szétvervén, Dobokát, Kolost, Tordát is bekalandozá. Ugyanazon időben Guti is szerencsével harezolt. Miután Halmágyot megvette, Koszta rácz hadait Dévánál, mielőtt Rabutin segedelmére érkezett, szétugrasztotta, aztán októberben Száva Mihályt két izben is megverte s foglyává tette; majd Fehérvárt és Balászfalvát is megvévén, emennek parancsnokát, Pekry Lőrinczet, magával szintén foglyul vitte¹⁾. Pekry utóbb szintén hűséget esküdött Rákóczynak.

A felkelés terjedése Magyarországon.

E közben Magyarországon is roppant haladást tett Rákóczy ügye; mert ha Erdélyben fonák, Magyarországon, tudunkra, egészen októberig semmi intézkedés nem tétetett a lázadás elfojtására azon felül, hogy aug. 13-kán a megyék egy királyi leirat által hűségre intettek, szeptemberben közönséges fölkelés rendeltetett, októb. 9-kén az önkényesen kivetett adók, a helyett hogy eltörültettek volna, háromnegyedre szállíttattak, s tíz nappal később azoknak, kik hat hét alatt a király hűségére megtérnek, közböcsánat hirdettetett. Ezért irhatta Rákóczy szept. 26-kán Szatmár alól XIV Lajosnak, miképen az országot egészen a Dunáig magához hajlította, s eddigelé semmi ellentállást nem tapasztalt szándékában; minélfogva nem alap nélkül hiszi, hogy hazájának felszabadítását illető reményei, melyek száműzetése alatt

¹⁾ Bethlen Mikl. életrajza II, 307. Cserey 321. V. ö. Szilágyi István Magy. Muz. 1855-ki foly. I. füz., ki véleményem szerint tévedt, midőn a fehérmegyei Sz. Benedeket teszi a csata helyéül. Az általa közlött 1702-ki okmány más mozgalomról szól, mely e csatának nem volt, nem lehetett előzménye.

szenvedéseit enyhíték, mármár teljesedésnek indulnak ¹⁾). E tétlenséget eléggé megfejtí előttünk a gróf Mansfeld helyében a haditanács elnökévé lett Eugen savoyai herczegnek októb. 3-kán Stahremberg Guidohoz, az olaszországi hadvezéréhez írt ama levele, melyben kijelenti hogy, ha az összes birodalom ügye örvény szélén állana, s azt onnan 50 ezer forinttal megszabadíthatná, kénytelen volna vesztét nézni a birodalomnak, mert nemcsak 50, de kevesebb ezer forintot sem képes kiállítani ²⁾).

S így történhetett aztán, hogy míg maga Rákóczy a fő haddal Szatmár alatt álla, egyes csapatok a felvidéken egészen a Vágig, az alvidéken Kecskemétiig, Szegedig lobogtathatták zászlait. Orosz Pál, a Tiszán innen lévő gyalog s lovás hadak parancsnoka, szept. 9-kén minden fegyveresét összegyűjtván, Tokajt táborolta körül, midőn pedig Nigrelli kassai főkapitány a Montecuccoli-ezredet a hegyaljára küldé, Budai István Kassa táján vert meg egy német csapatot, minek következtében a már haldokló Nigrelli az említett ezredet meg visszahívta Kassa védelmére. Azt mindazáltal ezen ezred sem gátolhatta meg, hogy Kis-Szeben még szeptemberben, a következő hónap elején pedig Késmárk is kaput ne nyisson. Eperjest Luby György sikeretlenül kísérté ugyan meg s vereséggel kénytelenítettett alóla elvonulni. De Turócban Blatnicza, Szklabina, Zniováralja; Trencsényben Óvár magok tüzték ki szeptember folytában a lázadás zászlóit. Ugyanakkor Ocskay László, egyike azon rabló lovasok főnökeinek, kik még a Beszkéd-hegy alján csatlakoztak Rákóczyhoz, Ebergényi ezredének egy csapatát, mely ezrede kiegészítésére Németországba indult, a fejedelem pártjához csábítván, annak segélyével Lévát vette meg s Korponát is Rákóczyhoz szegődtette.

¹⁾ Petrovics gyűjteményéből közli Fiedler: Actenstücke zur Gesch. Franz Rákóczy's II, 437. Az Österr. Geschichtsquellen. Zweite Abtheil. Diplomataria et Acta XVII. kötetében.

²⁾ Arneth: Prinz Eugen von Savoyen I, 212.

Nem kisebb szerencsével folyt a háború a közép Tisza táján: Deák Ferencz a kiskúnokból szedett hadaival Kiba két ezernyi rácz seregét Halas táján megverte, a vezért magát megölte; Szőcs János és Borbély Balázs pedig Szolnokot vette meg. Más csapatok Munkácsot, Ungvárt, Nagyváradot, s mint említők, Tokajt táborolták körül. Ez utóbbi alá ment a szatmári táborból szeptember második felében Bercsényi is egy erős hadosztályal, míg maga Rákóczy folyton Szatmár megvételeiben fáradozott. Ennek ostroma szintén jobb lendületet nyert vala, mióta báró Sennyei István, tárkányi kastélyában magát megadni kénytelen, a fejedelemhez szegődött, s táborába menvén, őt még a török háborúk idejében szerzett bőséges tapasztalataiból merített tanácsaival gyámolítá. Szeptember 28-kán a város megvétetvén, porrá égettetett, a szőlőhegyek kunyhóiba szorult lakosság vagyonyában, mennyire azt a tűz megkimélé, a kuruczok és németek osztozának. E süker annyira felbátorítá a kuruczokat, hogy okt. 1-jén a várra is rohamot intéztek; néhánynak sikerült is feljutni a bástyákra, de mivel társaik által eléggé nem gyámolítottak, részben levágattak, részben visszazettek. Faltörő ágyúja egy sem lévén, Rákóczy nem akarta tovább sikeretlen rohamkísérletekkel fogyasztani embereit; az ostromot tehát zárlattá változtatta és seregének egy részét Sennyei István vezérlete alatt megerősített táborában hagyván, kiválogatott négyezer legjobb emberével, lovassal, gyaloggal maga is Tokaj alá indult, hol Bercsényi erőlködéseivel még mindig daczolt a német őrség¹⁾.

Károlyi s Andrassy is a felkelőkhez csatlakoztak.

Bercsényi a Tiszához közeledő fejedelemnek október 15-kén Károlyi Sándor szatmári főispán, és ennek sógora Andrassy György kíséretében ment elejébe. Károlyi auguszt. végén boszúsán érkezett Kassára Bácsból, hol „a maga és elei

¹⁾ Hist. des revol. V, 72. kövv. Wagner: Hist. Leop. II, 743. Katona: XXXVI, 370. Kolinovics u. o. 275. Spangár: Magyar krónika. 70.

hűségeért nemcsak jutalmat nem, hanem inkább gúnyt, gyalázatot aratott“. Károlyba vissza nem térhetvén, Kassán akart egy kissé időzni s Nigrelli tábornoktól szállást kért. „Nincs már“, — válaszolt emez. — „Ha itt nem adnak, oda kell tehát mennem, hol adni fognak“; s azonnal értekezésbe lépett a Tokajt vívni kezdett Orosz Pállal; midőn pedig Bercsényi Tokaj alá érkezett, maga is a kurucz táborba lopódzék Kaszáról, hol Nigrelli halála után (szept. 23.) Veterani és Montecuccoli ezredesek vették át a parancsnokságot. Károlyi a fejedelemnek hűséget esküdött, és miután sógorával együtt szolgálataát is fel ajánlotta, azonnal tábornokká neveztetvén, Kecskemétre küldetett a jászkúnok seregének vezérévé. Utasításul vitte magával, hogy a bácskai és szegedi ráczokat is ügyekezék megnyerni a nemzeti ügynek¹⁾. Ezt meg is kísérlé ugyan Károlyi, de sikertelenül; a ráczok Monaszerli alatt Pest táján mind számosabban gyűlőngének a császári zászlók alá.

Tokaj további vívásának vezérletét Rákóczy maga vévén át, Bercsényi egy dandárral Eger alá vonult, melynek polgárai eleve följelenték csatlakozási szándékukat. A várost tehát átvévén, s Telekessy püspököt reábirván, hogy megyéjében, Gyöngyösön, maradjon, már a vár vívásához is készületeket tőn, midőn Ocskaytól hírül vette, hogy Schlick tábornok Németországból két ezred lovassággal s néhány száz labanczczal beküldetvén, Forgács Simon és Koháry István tábornokokkal, s Bottyán János ezredessel, a dunavidéki felkelt hadak vezéreivel, egyesült, és őt, Ocskayt, megverte, Lévát visszafoglalta, s a már szintén Rákóczyhoz hajlott bányavárosokba indult. Bercsényi tehát Eger alól tüstént a császáriak ellen küldetett, s Károlyi is parancsot vett, hogy hadaival nyomban utána siessen. E vezérek, hadaikat Lozoncznál novemb. 12-kén egyesítvén, s Ocskay csapatait is magokhoz vonván, Forgácsot, Koháryt és Bottyánt Zólyom

¹⁾ Károlyi Sándor önéletírása. Hist. des revol. V, 81. kövv.

1703.

előtt nov. 15-kén megverték s a városba szorították, minék hírére Schlick Bajmóczra vonúlt vissza, ott várandó be a Ricsán tábornok alatt érkező segélyhadat, melyet azonban Winkler kurucz kapitány Rajeson felvervén, megtizedelt vala.

Beresényi és Károlyi két hétig feküdt Zólyom alatt, nagy lőszer híjában annak semmit sem árthatván. A városban növekedő éhség azonban arra bírta Forgácsot és Koháryt, hogy a megsbesült Bottyánt némi őrséggel behagyván, a többivel magok az osztroluki szoroson át egy éjen Sz. Kereszt felé szökjenek; mely alkalommal a szoros táján lévő 1300 hajdútól némi kárt szenvedtek. De bár Forgács és Koháry egyesült is aztán Schlikkel Privigyénél, s bár Eszterházy Antal ezredes és komáromi főispán is síkra szállt némi magyar hadakkal, a császáriak többé nem mertek megütközni a kuruczokkal, s a bányavárosoknak is azt javaslák, hajóljanak meg ideiglen a szükség kényszerűsége előtt, magok pedig Trencsénmegyén keresztül a Vág jobb partján Leopoldvárra, onnan Pozsonyba húzódtak.

Beresényi ezután Zólyom városát ostrommal vette meg, s a várat zárlat alá helyezte, utóbb Szempeznél szálla táborba; Károlyi pedig, kihez „a magyar labanczok“ közül is mind többen, köztök Ebeczky István, később híres kurucz vezér, átszöktek, egy ideig a császáriakat űzi vala, aztán Nagyszombatot, Szent-Györgyöt, Modort, utóbb Szomolyánt, Szakolczát, Sassint, Élesköt és Detreköt is Rákóczy hűségére hajtotta. Majd midőn Trencsényben, Nyitrában „az egész tótság is fegyverbe öltözött“, Trencsény, Nyitra, Bajmócz, Árva, Likava várakat is zárlat alá helyezvén, karácsony előtti napon két ezred magával Dévény-új-falunál a Morván is átkelvén, a bécsi hidak felé lobogtatta a nemzeti zászlókat; a Marcheck mellett felhányt sánczokat megvette, őrségüket jobbára foglyaivá tette, Schlosshofot kirablotta s fölégette, és más nap gazdag martalékkal tért vissza Beresényihez a szempezi táborba, onnan egy hét múlva a Csallóközbe menendő. Léva és Zólyom már elébb megadta magát.

Bécset remegés szállotta meg, s a korona is oda vitetett Pozsonyból¹⁾.

A felvidéken ezalatt szintén jelentékeny haladást tettek Rákóczy fegyverei, kivált mióta XIV-dik Lajos király nov. 15-kétől kezdve havonkint tízezer tallérral segítette őt. Bár ő maga öreg lőszer híjában Tokajt még nem volt képes megvenni, pártfeleinek s a meghódolt városoknak száma folyton szaporodott. Lőcsét Monoki Ferencz körül-fogván, a két száz főre menő német őrség védelemre készült; a polgárok azonban, hogy városukat nagyobb károsodástól megőrizték, a németeket nov. közepén maguk megadására kényszerítették. Szepesvárat annak ura, Csáky Mihály, szintén német labanczokkal védelmezte Görgey János kurucz hada ellen, mígnem a várúr egy himző szolgája a német kapitányt megsebesítvén, oly rémülést okozott a várban, hogy az pár nap múlva megadta magát. A nógrádi nemesek egy része is, kik Gácsvárba zárkóztak vala s Ocskay csapatait október elején visszaverték, a kért segedelmet meg nem nyervén, mihelyt értesültek, hogy Schlick a bányavárosoknak maga is hódolatot javasla Rákóczy iránt, szintén a fejedelemhez szegődtek. Ráday Pál, ki hódolatukat megvitte, a fejedelem titkárává lett. Gács bukását megelőzte Bozók és Kékkő váráé; az utóbbik urai, a b. Balassák is kuruczokká lévén; s csak hamar követte azt a szorongatott Csábrágnak, a bányavárosok ez utolsó bástyájának capitulatiója is. Nehogy pedig a Montecuccoli ezred Kassáról eleségért a vidéken ide s tova száguldhasson, a fejedelem lovasságának nagyobb részét e város zárlatára küldé²⁾,

Ugyanezen időben Orosz Pál Erdélybe is újabb csapatokat vezetett, s Toroczky István aranyosszéki főkapitányt,

¹⁾ Károlyi Sándor önéletírása. Bel. Not. Hung. Nov. II, 63. 468. IV, 600. kövv. Kolinovics Commentarii de reb. Hung. Katonánál e. h. 389. kövv. Wagner : Hist. Leop. II. 748.

²⁾ Hist. des révol. V, 88 kövv. Katona : XXXVI, 365.

1703.

ki Henter Mihály Sepsi, Kézdi és Orbai székek alkapitányával és némi német hadakkal Rabutin dragonyosaiból Bonczidánál táborozik vala, nov. 10-kén megvervén, magát is elfogta. Toroczky aztán szintén Rákóczyhoz esküvén, egyikévé lett a párt legtevékenyebb vezéreinek ¹⁾. A bonczidai győzelem óta a felkelés a székely földön is mind szélesebben elterjede; s Rabutin, hogy a főbb nemességet az elpártolásban meggátolja, minden előkelőnek hűtlenség büntetése alatt meghagyta, hogy Szebenbe s más német őrséggel ellátott városokba vonuljon. A kormányzék pedig, mely ekkoron már szintén Szebenben létezett, a bonczidai ütközetből csúfosan megfutott Henter s a kuruczokhoz szító nemesek ellen Apor elnöklote alatt hűtlenségi keresetet indított. Orosz Pál, a bonczidai győzelem után értesülvén, hogy Kolosvár ötszáz németből s 200 ráczból álló őrségének egy része Apahidára ment vala, seregét két felé osztá s oly hirtelen elborítá a németeket, hogy azok lövést is alig tehettek, s nem csekély veszteséggel futottak vissza Kolosvárhoz, s benmaradt társaikat is annyira elrémíték, hogy ha Orosz a város alá megy vala, az mindjárt megadta volna magát. De a kuruczoknak kedvesebb vala a zsákmány, s avval megrakodva, meg vissza jöttek Magyarországra. Gúti azonban folyton a Székely-földön maradt, lázítván annak lakosságát. Rabutin, ki a népet védeni nem tudta, mihelyt értesüle, hogy egyik vagy másik vidék, javait megmentendő, a kuruczokhoz hajolt, azonnal ráküldé egy-egy dandárt, „s Aranyosszéktől kezdve — mond Bethlen Miklós, — Beszterczéig égeté, öleté s vágatá az országot; de kuruczot keveset, mert az idején elfutott... Ők könnyen elszaladtak a lovassággal, de a székelyt, mint a borbélyt, úgy ölték a németek, közel 1500-ig. Akkor égeték, pusztíták el a németek Udvarhelyszéket is;... a szék, követe, levele által kegyelmet kért és mentette

¹⁾ Szilágyi István: Adversariak Csereyhez. Új Magy. Muz. 1855 foly. I. füz. 44. l.

magát, hogy a kurucz erővel keltette föl, tüzzel vassal fenyegetvén. De Rabutin a követeket tömlőczbe vetette; a levelet a fogával is rágta s lábaival tapodta, az ő szokott furiája szerint. . . . Az Isten tudja, mely nehezen oltalmazók meg Tordát, — folytatja Bethlen — hogy fel ne égesse, kardra ne hányassa akkor, mikor Aranyosszékot és Décsét, és csak azért, hogy miért hódolt meg a kuruczoknak. . . . Merő Saullá válék . . . Egyszer azt izené, írják meg a patensben, hogy az anyák hasából is kihasogatja a gyermekeket . . . — Hatalmas Isten, mi csak hóhérok vagyunk, mondá erre a kormányzó; — Apor meg ismét: olaj is kellene a sebhez, nemcsak bor és étető; bizony kiesik ennek a csebernek a fenéke. Sóhajtottunk, sírtunk, nyögtünk. Báró Tige ezredes — kire ama parancs végrehajtása bízott, Isten s ember előtt protestált ellene, és ugyan sokat is elmulasztott kegyetlen parancsában; de a rácz egészen a Rabutin geniusához alkalmaztatott nemzetség. Zsák megtalálta a foltját“¹⁾.

II.

Leopold, kinek erejét a francziával és bajor szövetségével mind szerencsétlenebbül folytatott háború egészen elfoglalta, miután ellenségei Insprukot, Landaut, Ágostát megvették, a hadi tanács elnökévé lett Eugen herczeg előterjesztése következtében már maga is átlátva miniszterei veszedelmes kormányrendszerét, örömet megbékült volna a szenvedett elnyomás miatt fellázadt nemzettel. Az adók egy negyedét októb. 9-kén kelt leiratában elengedte; ugyanazon hónap 18-kán minden megtérőnek kegyelmet, a sérelmeknek orvoslatot ígért²⁾. De ez már későn is történt s elégtelen is volt a kedélyek lecsilapítására, melyeket a kezdet sükere, s az országban keringő száz sérelempontot magában foglaló irat³⁾ oly igen felizgatott. Eszterházy nádor, titoknok, Je-

Békítő lépések a kormány részéről.

¹⁾ Cserey 321. kövv Bethlen M. önéletírása II, 345. kövv.

²⁾ Kolinovics, Katonánál e. h. 402.

³⁾ U. o. 407.

1703.

szenszky által, az udvar kívánata szerint, békét ajánlott a szempezi táborban időző Beresényinek; ki miután az ügyet Rákóczyval közlőtte s tőle választ vett, kijelenté a követ előtt, „miképen nagyon csodálkozok, hogy az ország nádora azt kérdezi, miért nyúltak légyen fegyverhez? A közbenjárás a nádor részéről nem lehet kedves a nemzet előtt, mert maga a nádor ellen is sok a panasz, s ő mindaddig részrehajlónak fog tekintetni, míg nem a haza ellenségeitől elállva, az ország rendeihez csatlakozik. Ha annak módja szerint akarnak alkudozni, az ország lakosai nem idegenek a békétől; de mindenekelőtt elégséges biztosításról kell gondoskodni, hogy az ország bizhassék abban, mire az udvar magát kötelezné“¹⁾).

E lépés sikertelen maradván, b. Scalvinioni Jeromos, udvari kincstárnok, Széchenyi Pál kalocsai érseket, ki a bécsi gyűlésen tanúsított hazafisága által az egész nemzet tisztelétét megnyerte, szólítá fel a közbenjárásra a felkelteknél. Deczemb. 10-kén kelt levele telve van hizelgő magasztalásokkal az érsek iránt, miképen a jelen súlyos körülmények közt csak az ő éles belátása, az udvar iránti hűsége s evvel egyenlő hazaszeretete segíthet a bajokon; csak ő fedezheti fel, mi légyen e nagy pártütésnek tulajdonképen oka, mi czélja, s mi módon volna az lecsilapítható. Kéri tehát őt, nyilatkoznék ezek felől²⁾).

Az érsek deczemb. 20-kán válaszolt, miképen ő Veszprém táján, hol leginkább lehetett tartani a lázadástól, eddig is minden lehető megtőn a kedélyek csilapítására; s ha ő felségétől megbízatik, a békeügyet kész minden erejével, vérével s életével is elősegíteni. A lázadás okait, czéljait, úgymond, ő, ki annak fejeivel nem értekezett; csak a nép szavából, a közvéleményből ismeri, s kész azt egész őszinte-

¹⁾ Hist. des revol. II, 104. kövv.

²⁾ Miller: Epistolae AEpporum Georgii Strigoniensis et Pauli Colocens. e Comitib. Széchenyi 35. l.

séggel megírni. A sérelmek alapjának tartatik a királyi szó megszegése, mi ilyféle jelenségekben mutatkozik: a kiváltságok, okmányok, törvények szentül megtartásának Pozsonyban tett ígérete számtalan sérelmek által megsemmítettett; minden jelentékenyebb hivatal idegenekre ruháztatott, minden nyereségesebb vállalat s keresetmód idegeneknek adatik; adók zsaroltatnak ki a magyaroktól, nem az ország határainak őrzése vagy kiterjesztése, hanem idegen czélok végett; ezen adók aránytalanok, elviselhetlenek s nem is természetnyekben, hanem pénzben szedetnek, minek szerzésére nincs mód; a fiskusra szállt javak nem érdemes magyaroknak, hanem idegeneknek adományoztatnak; a fiskus maga féktelelenül tapodja az ország minden törvényeit; a pörök az országon kívül, bizottmányok által ítéltetnek el; a katonaság féktelensége az előljáróságtól türetek, azért soha senkinek elégtétel nem adatik; az udvar az ügyek bevégzését húzza vonja; a tanácsosok s biztosok kevélyek és kapzsiak; a kamarai bizottmányok jogot, törvényt kényök-kedvök szerint sértenek; a magyar nemesség szintúgy mint a magyar nemzet megvettetik. A nem katolikusok ezekhez még vallási sérelmeiket kapcsolják, panaszozzák templomaik elfoglaltatását; gyűlölik az újszerzeményi bizottmányt, mely ítélt s rendelkezik oly javakról, miket a király esküje szerint köteles vala visszafoglalni s birtokosaiknak visszaadni; mely az uradalmak körüli nehézségek eligazítását a rendes törvényszékektől elvonja. Megsértetett a papság is, mivel az alapítók szándékai s a törvények ellenére a javadalmak idegenekre, vagy szerzetesekre ruháztatnak; az alapítók czéljai önkényleg megmászattatnak; a kamara a templomokat házakká, ólakká alakíttatja át; egyházi javakat azok birtokában levőktől elfoglalt. Mond egy sérelmet a maga részéről is valamenyiek nevében, a tizedeket illetőt. Ezek, úgymond, körülbelül az okok, melyek a Franciaországától is izgatott népet felkelésre ingerelték.

És mi légyen a bajok orvoslata? Könnyű volt volna

1704.

eloltani a szikrát: erejük tudata s Ausztria félelme a forrongó kedélyeket kevélyekké teszi; s a béke helyreállítását a francziákkal kötött szövetség is megnehezíti. De miután még attól is tarthatni, hogy Morvát, Csehországot előzönlük s a francziákkal egyesülnek, úgy hiszi, hogy a kiket fegyverrel megfékezni már nem lehet, békére kell édesgetni; mire, ha megbízatik s utasításokkal és kellő hatalommal elláttatik, örömeit felajánlja magát ¹⁾.

Leopold 1704-ben január 2-kán hatalmazta fel az érseket, hogy mint jónak látja, irás vagy követek által, vagy ha szükség személyesen is érintkezésbe lépjen a felkeltekkel, őket békés egyezkedésre bírja, sérelmeiket átvegye s őket azok sikeres orvoslatáról biztosítsa; mi végett véle együtt, a szükséges intézkedések megtételére, a nádort bizandja meg, vagy, ha szükség, országgyűlést is hirdettet; gyámolítására pedig a hadi tiszteknél Eugen herceg, a hadi tanács elnöke által a kellő rendelkezéseket minél előbb megteendi ²⁾.

Az érsek már január 5-kén átküldé Beresényihez az oldala mellett lévő Viza kalocsai prépostot, kérvén őt, adna neki találkozó, vagy küldene hozzá valamely alkalmas személyt, kivel értekezessék. Beresényi hajlott a kérelemre, s a felett, hogy az érseknek menevédet iratott, Károlyit is megbízta, keresné fel őt Sümegen, az érsek rendes székhelyén. Károlyi ugyanis az év elején öt ezer emberrel a Csallóközbe s onnan a befagyott Dunán keresztül január 12-kén Pápára nyomult, a dunántúli vidéket is, mire ott nagy volt a hajlam, felfegyverzendő. És miután ott a népet fegyverre szólította, másnap az érsekhez Sümegre ment, s örömét nyilvánítván neki, hogy az országból, mint mások, ki nem futott, a Beresényivel leendő találkozás helyéről s idejéről értekezett vele, biztosítván őt, hogy Rákóczy s pártja nem idegen a békétől.

¹⁾ Miller e. h. 39. kövv.

²⁾ U. o. 46.

Míg az értekezlet e felett megnyílnék, Károlyi felszólításainak, melyeket nemcsak a megyékhez, hanem a horvátokhoz s ráczokhoz is intéz vala, nagy lett a sikere. Bezerédy János és Sándor László pápai kapitány s más „böcsületes katona rendek“ mintegy 60 lóval már Somorjában felkeresték volt őt, a dunántúli föld hódolatát meghozva s pártfogást kérve. Midőn pedig seregével Pápára, Sümegre érkezett, minden felől az egész tartományból seregesen jöttek a lovas és gyalog hadak s a vármegyék követei, úgy annyira, hogy egy hetet csak a hódolat elfogadásával, a sok tisztt felosztásával és a védelembiztosítások kiadásával kell vala töltenie. Míg Sümegen időzék, a bácskai, drávamelléki és szerémségi ráczoktól is követek jövének hozzá, kik nemcsak a hódolatot letették, hanem 3000 fegyverest is ígértek küldeni a fejedelem zászlai alá. Károlyi, ki színtúgy mint Beresényi, már elébb úgy gondolkodék, hogy a ráczokat minden áron, még a despotaságra való reménynyújtással is meg kell nyerni, nagy örömmel fogadta most követeiket; azonnal hitlevelet adott nekik, seregében pedig kemény parancsot hirdettete ki, „hogy senki a ráczságnak élete vesztése alatt legkisebb sérelmet se tegyen“.

E közben Szarka Zsigmond ezredes Kanizsát, Csáktornyát megvévén, a Drávaig az egész földet Muraközzel együtt meghódította; Sándor László Veszprémet, Székesfehérvárt, utóbb Simontornyát és Siklóst hajtotta Rákóczy hűségére; más kapitányok, ki Stiria, ki Ausztria felé küldetvén, Kőszeget, Sárvárt, Szombathelyt, Körmöndöt, Sz. Gotthárdot, Alsó s Felső Lendvát, Rusztot, Kismartont, Kapuvárt, szóval, a nyugati részeket egészen a Lajtáig meghódoltatták, úgy hogy csak Soprony, Fraknó, Lánzsér, Borostyánkő és Németújvár maradt a császár birtokában. Soprony meghódoltatását Oeskey Lászlóra és Török Istvánra bízta Károlyi, kiket jan. 17-kén egy dandárral a város alá indíta. De a polgárok Bécsbe nyomban követeket küldvén, a császárnak hűséget esküdtek, s addig huzták-halaszták vála-

1704.

szukat a külvárosban tivornyázó Ocskaynál, míg nem január 26-kán báró Blumberg alatt 400 labancz érkezett a város védelmére, kiket a belvárosba a kuruczok szemeláltára bebocsátván, Ocskaynak végre kiadták a tagadó választ ¹⁾).

Széchenyi ér-
sek s Bercsényi
értekezlete.

Károlyi maga kétség kívül más módon bánt volna el a várossal, hogy az magát a nemzeti ügyből ki ne vonhassa; de neki Pápán kelle maradnia, hogy onnan Széchenyi érseket Lében-Sz.-Miklósra kísérje, hol reá Bercsényi várakozott. Az érsek számos dunántúli nemes úrral jött a találkozóra, az értekezlet mindazáltal csak hármuk közt folyt. Az érsek ama kérdésre: mi tulajdonképeni oka fölkelésüknek? szintén azon sérelmek elszámítását vette válaszul, melyeket előbb már maga is megírt volt az udvarhoz; midőn pedig biztosítá őket, hogy a király azokat orvoslani kívánja, Bercsényi és Károlyi kijelentették, hogy alkudozásba, a fejedelem elhatározása szerint is, mindaddig nem bocsátkozhatnak, míg az udvar mindenekelőtt kezességet nem nyújt, hogy a törtéendő megállapodás jobban meg fog tartatni, mint az ediggi, annyiszor megsértett kötmények. Ily kezességet csak külfejedelmek jóállása nyújthata, mi iránt azonban az érseknek semmi megbízása sem volt. Az országgyűlést illetőleg nem látták lehetségesnek, hogy azt ő felsége most összehívhassa, midőn tőle az egész ország elhajlott. „A mennyire észrevettem, — úgymond az érsek a királyhoz január 28-kán az értekezlet eredményéről adott tudósításában, — ők magok szándékoznak az országban valamely közönséges gyűlést tartani; s legtanácsosabbnak látom, hogy némely külfejedelmek közbenjárása e gyűlést vagy megelőzze vagy avval egy időben történjék meg; mert a nádor közbenjárását már elégtelennek tartják, az ő tekintélye is annyira meg lévén már rontva, hogy maga is inkább panaszló, mint közbenjáró szerepre van utasítva. Az ügy kiegyenlítése — így végzi tu-

¹⁾ Károlyi Sándor önéletírása. Csányi János Krónikája. Történ. Tár. V, 177.

dósítását az érsek, — nem lehetetlen, ha ő felsége a szerződés megtartásának biztosságáról kegyelmesen intézkedik. De ettől függesztik fel az egész ügyet, úgy hogy ily kezeség nélkül a gyűlés sem vezetne eredményre ¹⁾).

Még ugyanazon nap írt az érsek Rákóczynak is, megküldvén neki Leopold jan. 2-kán kelt s őt az alkura felhatalmazó levelének mását. „Ebből, úgymond, láthatja fenséged, mit kíván az udvar. Hogy pedig én mit lések teendő, s mi irányban működendő, következtesse fenséged ama velem született igaz magyar indulatból, melyet már nem egyszer dühöngő udvaroncok irányában is nyilvánítottam.“ Magyar vére, úgymond tovább, azt sugallja neki, hogy most legjobb alkalom nyílik az ősi szabadság békés helyreállítására, mert a császár nemcsak szerződni és ígérni, hanem szerződvényét s ígéreteit a magyarok által választandó kezeség által is biztosítani hajlandó. Ez ugyan levelében nem foglaltatik, de más beszédei s irataiból eléggé kiténik. Ezen alkalmat ha megvetnék, utóbb kárát vallhatná a nemzet. Figyelmezteti őt a francia támasz mulékonyságára, a magyar nép állhatatlanságára, a háború okozta dúlások s vérontásokra, miket igazolni csak akkor lehet, ha a sérelem békés úton nem orvosolható. Úgy vélekedik e végett: legcélravezetőbb eszköz lehetne egy, a fejedelem által kihirdetendő országgyűlés, mely közértelemmel biztosítaná valahára a hányatott haza szabadságát ²⁾).

E levél már nem találta Tokaj alatt a fejedelmet. Ő hasznára fordítván a körülményt, mely szerint a január első napjaiban beállott hideg a Tiszát s Bodrogot befagyasztá, minden oldalról ostromot rendelt; s bár az nem sikerült, az őrség mindazáltal nem várta be annak megújítását, és szabad elmenetelt kötvén ki, a várat feladta. Rákóczy, ezután Miskolcra menvén telelni, hadainak nagyobb részét szintén téli

¹⁾ Miller: Epist. Archiepporum Georg. et Pauli Széchenyi 68.

²⁾ Miller e. h. 71. Hist. des revol. II, 127.

szállásokra osztá; és mivel arról értesülve nem lön, hogy az aldunai rácok követői Károlyihoz e népség hódolatát már bejelentették, Deák Ferencz és Ilosvay Imre ezredesek vezérlete alatt a dunavidéki rácoknak, ha jó szerével hódolni nem akarnának, erőhatalommal meghajlítása végett, egy dandárt Földvár felé küldé. E vezérek, a Dunán átkelvén, Kreutz tábornokot, ki a budai s más helyek őrségeivel s a Monaszterli alatt lévő rác csapatallal útjokat állá, megverték ugyan s őt magát is fogva küldék a fejedelemhez; e tévedésnek mindazáltal felette sajnósak lőnek következményei: a rácok, e vélt szöszegés miatt haragra gyúlva, ismét mindnyájan a császár pártjához szegődtek, melytől őket azontúl semmi módon sem lehetett elvonni ¹⁾.

Csatározások a
rácokkal.

Nem kevésbé növeltek a magyarok és rácok közti ingerültséget s ellenségéskedést a Nagyvárad vidékén és Pécsent ugyanczen időben lefolyt események. A kuruczok Nagyváradot, mióta a hideg beállott, Bihar mellett elsánezolt táborukból inkább csak őrszemmel, mint elzárva tarták. A szegedi és aradi várparancsnokok magokhoz vevén az Arad táji rácoknak Tököli vezérek alatt lévő dandárát, s a váradi őrség egy részét, január 7-kén a kuruczok bihari táborát megtámadták, őket részben levágták vagy fogságba ejtették, részben szétugrasztották. Maga Jármay Ferencz, kurucz kapitány, is elesett. Midén azonban, győzedelmöa után még Diószegét is fölégetvén, Belényes alá szálltak s azt vívni kezdték, a vár segedelmére robogott Bóné Endrétől viszont ők szenvedtek vereséget. Midén Deák Ferencz és Ilosvay Imre Kreutz tábornokot és Monaszterli ráczeit Földvár táján megverték, Sándor László és Zana György Siklós vidékén jártak kuruczokkal, s hírét vevén amazok győzedelmének, ők meg Pécs alá szálltak, hogy ezen, akkor sok rácztól, némettől s horváltól lakott s még be nem hódolt várost megsarczolják. Míg azonban a sarcz felett folyt az alku, a

¹⁾ Hist. des revol. V, 134. 136. Károlyi önéletírása.

városból két lövés történt a kuruczokra, s egyet ezek közül megsebesített. A kuruczok amiatt oly dühösségre fakadtak, hogy a várost azonnal megrohanták, a lakosok közül több százat felkonezoltak, s vagyonukat felprédálták, még a templomoknak sem kegyelmezvén. „Ekkor bomlott fel, úgymond Károlyi Sándor, a magyar hite a rácz nemzetséggel“¹⁾).

Rákóczyt Miskolczon érte Bercsényi tudósítása Széchenyi érsek békeajánlata felől. Minthogy mind a nádor Jeszzenszky által, mind maga Széchenyi is mindenekelőtt azon kérdést intézték volt Bercsényihez: mi légyen tulajdonkép a felkelés oka; és különben is feltett szándéka volt, csak külfeljedelmek biztosító kezessége mellett kötni meg a békét: a fejedelem miskolczi nyugalalmát legelőbb is egy nyilatkozvány készítésére fordítá, mely „a világ valamennyi keresztény fejedelemeinek s államainak és minden rangú, méltóságú és hivatalú rendeinek és karainak“ megfejtené felkelése okait. „Recrudescunt inelytae gentis Hungariae vulnera, — a nemes magyar nemzet sebei megújulnak“ — így kezdi a nagy terjedelmű, híres okmány ecsetelni a nemzet szomorú állapotát, melybe Leopold országlata alatt, a minden alkotmányos szabadságot eltörlni, a nemzetet minden ősi jogaitól, magától nemzetiségétől megfosztani törekedő császári miniszterek s más külföldi tanácsosok s tábornokok önkényes, erőszakos kormányintézkedései által sülyesztetett, végig menve a király s nemzet közt létező kötmények, nemzeti jogok és törvények mindazon sérelmein, melyeket hosszú országlata folytában előadtunk. „Mi — így végzi be oklevelét a fejedelem — mi édes hazánk ezen járombóli megszabadítása végett készek vagyunk feláldozni életünket, javainkat, utolsó csepp vérünket. Isten s minden angyalai és szentei s a keresztény világ előtt tiszta lélekismerettel kijelentjük, hogy fegyverre kelésünk alatt semmi uralomvágy, semmi magán haszon vagy dicsszomj nem lappang. Istenbe vetjük reményünk horgo-

Rákóczy
manifestuma.

¹⁾ Károlyi Sándor önéletírása.

1704.

nyát, hogy maga az ég is harezoland mellettünk, . . . s a gondviselés valahára a hajdani boldogság biztos révébe vezetőndi e sokat hányatott nemzet hajóját¹⁾.

Még azon eszmék s keserű érzelmek benyomása alatt volt Rákóczy keble, melyek e sérelmi okmányt lengik át, midőn Széchenyi érsek említett levelét vette a szentmiklósi értekezletről. „Bizonyára mohón nyelném el, — így válaszol neki febr. 5-kén — az osztrák háztól nyújtott megaranyozott étket, ha nem tudnám, hogy a gyógyszerészek is megszokták aranyozni lapdacsaikat, hogy azoknak szép külszínre elpalástolja keserűségöket, s e példából nem tanultam volna, hogy nem mind arany a mi fénylik. Ő a kardot örömmest föleserélné az olajággal, ha hihetné, hogy az éték valóban oly izü is, minő a látszata. De annyi megszegett eskü, annyi megsértett törvény, annyi ártatlanok párolgó vére, s igazak üldözése inkább győzni vagy halni késztetik őt, mintsem a széttört igát ismét rákényszerítse a maradék nyakára. Nem tagadja, hogy az igazságos fegyvernek csak jó béke lehet a czélja; de hol a jó béke, s állandóságának reménye? . . . Elismertetnek a kötmények sérelmei, a törvény-

¹⁾ Datum ex Castris nostris in dominio nostro Munkacsienſi positus, die 7-a mens. Iunii a. d. 1703. E kelet, hely s idő áll az okmány végén a Hist. des revol. de Hongr. II, 108. lapján; ezt olvasom egy egykorú írott példányban is, mely gyűjteményemben létezik. De Szalay László, nagy érdemű történészünk Ráday Pálnak, az okmány írójának még kéziratban lévő önéletírásából, Kaprinai kézírataiból s más kiadatlan levelekből meggyőzőleg bebizonyította (VI, 140.), hogy ez költött datum, s a manifestum 1704-ki január első felében íratott. Szerzőjének én, tekintve az irány hasonlatosságát Rákóczynak Leopoldhoz a börtönben hátrahagyott leveleivel, eddigelé magát Rákóczyt tartám; de e hitemet megingatta Rádaynak ezen állítása önéletírásában: 1704-ben Rákóczy intimus secretariususa írja a manifestumot⁴. Miként a Rákóczykor legszorgalmasb nyomozója, Thaly Kálmán úr tudósít, e híres manifestum eredeti fogalmazványa Péczelen, a gr. Ráday család levéltárában létezik. Az irat Ráday Pál keze írása, de Rákóczy saját kezű correctióival.

telen adóknak mégis csak a következő országgyűlésig ígértetik kényszerű eltörlése; miszerint az elkövetett igazságtalanságok nem orvoslatának, hanem ismétlésének marad fenn félelme“¹⁾).

Széchenyi érsek levelében a királyhoz, mint láttuk, két fő pont foglaltatott: egyik a külfejedelmek közbenjárására s kezességére, másik a Rákóczy által kihirdetendő országgyűlésre vonatkozó. Az udvarnál mind a kettő nagy visszataszításra talált. Leopold nem foghatá meg, miért nem kívánják a magyarok inkább József ifjabb király közbenjárását, ki azt, mihelyt reá megkéretik, teljes készséggel elvállalni is ajánlkozik. Az elégtelenség által hirdetendő országgyűlés nem kevésbbé sérelmesnek látszik a királyi tekintélyre nézve. Széchenyi a külkezességet s az országgyűlést, mint a Rákóczyhoz írt levele mutatja, önmaga is kívánta; mert bár békét óhajtott, a nemzeti jogok és alkotmányos szabadság helyreállítását és biztosítását ő is csak oly buzgón kívánta, mint a felkeltek. Az érsek hazafias lelkülete ismeretes lévén, jól tudták ezt az udvarnál is: most tehát a nádor által akartak még egy kísérletet tenni az elégtelenségnek az iránt, hogy elégedjenek meg József ifjabb király közbenjárásával, fogadják el a király által kihirdetendő országgyűlést, s egyezzenek meg egy fegyverszünetben, mely alatt a békeügy tárgyalassék. Ezek végett ismét Jeszenszky Istvánt s vele Tolvaj Gábort utasította a nádor Beresényihez. Széchenyit mindazáltal mellőzni s megsérteni nem akarván, az udvar e külön küldetést oly színben adta neki elő, mintha abban még az érsek január 28-kai levelének vétele előtt megégyezett volna, s csakis úgy kívánja végrehajtatni, ha Széchenyi abban szintén megegyezik²⁾).

De az érsek e követségtől semmi eredményt sem várván, azt, minthogy elküldetése egyenesen belátására hagyatott,

Széchenyi
a béke iránt
Rákóczyhoz írt

¹⁾ Miller e. h. 75.

²⁾ U. o. 81.

1704.

egészen mellőzte, s a helyett febr. 14-kén maga írt ismét Rákóczyhoz, hazafias aggodalommal adván tudtára, hogy az udvar a poroszszal alkudozik 30 ezernyi segélyhad iránt; ez ugyan súlyos feltételt szabott, követelvén, hogy a császártól királynak ismertessék el: de az udvar ezt elfogadni végre sem lesz idegen; sőt hogy később, lemondva Spanyolországról a francziával káros békét kötni, vagy magát a törököt behívni, mintsem hogy Magyarország elszakadását tűrje. Buzgó hazafiúi indulattal kéri őt tehát, előzze meg a veszélyt, egyezzek meg egy országgyűlésben s József ifjabb királynak, ki a nemzet sérelmeiben részt még semmi módon nem vett, közbenjárásának elfogadásában. Gondolja meg, várhatná-e a nemzet jogai s szabadságának nagyobb biztosságát egy idegen fejedelemtől? „A fonák politika — úgymond — annyira elterjedt már a fejedelmek közt, hogy a kötmények szentségének megsértését egyik sem veszi komolyan lelkére“. Ő erősebb kezességet lát a belső biztosításban, ha t. i. az igazgatás, a fegyvererő hazafiak kezébe adatik, mire pedig a császár most örömet hajlandó. Okolicsányi Pál által, ki e levelet Rákóczyhoz vitte, szóval még bővebben is előadatta ezen indokokat ¹⁾).

De Rákóczynak ezek iránt különböző vala véleménye. Ő egy előleges országgyűlést nemcsak czélra nem vezetőnek, hanem veszélyesnek is látott, attól tartván, hogy azon az udvar széthúzó pártokat támaszthat, vagy a protestansok vallási s a nemesek birtokjogi sérelmei oly keserű viszályokat idézhetnek elő, hogy azok közt az ország jogai és szabadságainak biztosítása könnyen háttérbe szorúlhatna. Kell ugyan, úgymond, országgyűlés, hiszen épen az a nemzet egyik fő sérelme, hogy róla nélküle annyiszor határoztak; de elébb adjon a császár biztosítást őszintesége felől, e biztosítás álljon a svéd és porosz királyok, Lengyelország és Velence kezességében; elébb e hatalmak követeinek jelenlétében tar-

¹⁾ Miller e. h. 102. kövv.

tassék meg a békealku, s csak ha egyszer az egyesség megtörtént, hívassék egybe az országgyűlés a szerződvény megerősítésére. Mindenekelőtt pedig semmíttessék meg az ellene hozott gyalázatos ítélet, s újíttassék meg a III. Ferdinánd és Rákóczy György közt létrejött szerződvény azon pontja, mely szerint emennek örökösei szintoly szabad fejedelmeknek ismertetnek el, mint Báthory Zsigmond vagy János király fia ¹⁾. — Abban mindazáltal Széchenyi kívánatára meg egyezett, hogy az érsek őt személyesen keresse fel bővebb értekezlet végett, mi czélból elébb Vácot, február 29-kén kelt levelében pedig Gyöngyöst tüzte ki neki találkozási helyül ²⁾.

Rákóczy e szilárd magatartására nemcsak hazaszeretetésből, mely őt nemzete alkotmányos szabadságának mennél teljesebb helyreállítására s biztosítására készíté, hanem fegyverei szerencséjéből is meríté az erőt. Mert bár az udvar az év elején Schlick helyébe az ügyesebb Heister küldé a Lajtához főtábornokul; Pálffy János altábornagyot pedig, ki magát miként régebben a török háborúban, úgy az utóbbi évek alatt Német- és Olaszországban a francziák ellen számos alkalommal kitüntette, nevezé ki horvát bánná, de e hadvezérek még csak most kezdének erőt gyűjteni. Pálffy a horvátokat és ráczokat, Heister pedig kevés rendes katonája mellé az osztrák és stajer népet, s a Sopronyhoz tartozó falukból s Eszterházy Pál jószágáiból a kuruczok elől elfutott két-három ezernyi parasztot fegyverezte fel. Heister egyelőre a haimburgi, brucki és fischamendi erősségekbe vonta magát. Midőn azonban Károlyi február vége felé három ezernyi dandárral Soprony alá nyomúlt, s azt süker nélkül kérvén fel, Ruszton üttötte fel főhadi szállását, Heister is megindúlt a Fertő felé, s Nyíri Endre ezredes kuruczait Traisdorfnál felvervén, Höfleinba szállott s Kismartont kezdé

¹⁾ Miller e. h. 110. kövv.

²⁾ U. o. 122.

vívni. De Ráti György, a vár és város parancsnoka, hat-hét száz kuruczával visszaverte őt, s Heister, midőn Károlyit is Höflein felé hallá közeledni, Ausztriába visszatérvén, a határszéleken Neustadtól kezdve Haimburgig osztá fel hadait.

Károlyi ekkor Kis-Martonba tette át főhadi szállását s az egész fertővidéket Rákóczy alá hajtotta; sőt még Ausztria határszéli helységeit is hódolatra intette nyílt leveleiben, minek azonban csak az lett következménye, hogy azok lakosai minden jószágaikkal a végerőségekbe s Bécs külvárosaiba vonúltak; a stajerek pedig egész Regedéig őrvonalt állítottak a határszéleken. Károlyi, a maga hadait azok könnyebb élelmezhetése végett egészen Köpesényig elnyújtá; de mivel a vidék német és horvát lakossága helységeit odahagyván, Sopronyba, Fraknóba és Ausztriába vonúlt, az élelmezés nagy bajjal járt, s annak megszerzése végett, Károlyi végre is kénytelen lőn hadainak megengedni a zsákmánylást. Nyíry Endre a hegyeken át Ausztriába is becsapott s Mannersdorffot fölégette. A nádor ezen s hasonló pusztítások miatt szemrehányásokat tőn Károlyinak, mire ő akként válaszolt, hogy a dúlást nem a kurucz, hanem Rabutin kezdte Erdélyben, s ha ez avval nem hagy fel, ő majd Bécsig s azon túl viszi a pusztítást. Ha a nádor szánja a népet, szállíttassa vissza jobbagyait lakjaikba s intse őket hódolatra; mert ha meg nem hajólnak, fogadja neki, hogy nagy világot gyűjtand nekik, miszerint házaik lángjainál olvashassák meg pénzeiket ¹⁾.

Nagyobb bajt okoztak ennél Károlyinak a protestansok, kik annál inkább sürgették a linzi békekötés óta elfoglalt templomaik visszaadatását, mivel az udvar, hogy a felkelők közt szakadást okozzon, ügynökei által alattomban teljes szabadságot ígért nekik vallásuk gyakorlatában, ha a katholicusok mellől elállanak. Károlyi ez ügyben intézkedni nem

¹⁾ Károlyi önéletrása s levele a nádorhoz Katonánál XXXVI, 493. Csányi János krón. 185. kövv.

bátorkodván, azon tanácssal ügyekezett őket lecsendesíteni, hogy kérelmeikkel a gyöngyösi értekezletre utasítsák köve- teiket¹⁾. Ezen értekezlet mindazáltal Károlynak, ki azon egy előleges fegyverszünetet vélt tárgyalandónak, egyáltalában nem tetszék. Még kevésbé volt ő megelégedve Bercsényi magatartásával, mely a felkelés többi főnökei közt is mind nagyobb bizalmatlanságot ébresztett Bercsényi iránt.

Leopold ez alatt már attól is tartván, nehogy az elégület- lenek a bajor fejedelemmel csatlakozva Bécsre szállják meg, Angolország és Németalföld közbenjárását végre elfogadta²⁾. Emennek követe, Hamel-Bruyninx még a gyöngyösi érte- kezlet előtt találkozni kívánt Bercsényivel, mi végre ez neki valóban küldött is útlevelet. Az udvarnak kétség kívül az vala szándokában, hogy Bercsényit a fejedelemtől elvonja, vagy köztök legalább vizályt támaszson, s e czélból a gróf- nak Bécsben őrizet alatt lévő nejét még a hollandi követtel való találkozására előtt férjéhez bocsátotta. A fejedelem e találkozásról maga Bercsényi által eleve értesítettvén, s hallván a bizodalmatlanság kitöréseit is, mely szerint avval vádoltatott, mintha külön s önzőleg kívánna egyezkedni az udvarral, e hangulatról nem késett őt tudósítani, s bár maga teljes bizodalmat nyilvánított iránta, egy latin levélben, hogy azt Hamelnek is megmutathassa, figyelmezteti őt, hogy a béke ügye nem tőle magától, hanem a nemzettől függ, mely nem egyesek érdekében, hanem a maga szabadságaiért fogott fegyvert³⁾.

Széchenyi érsek márczius második felében utazott Gyöngyösre. A fejedelem Egerből, melynek várát nem rég táborolta körül, Fierville francia s két lengyel követ kísé- rében érkezett oda, pár nappal utóbb pedig egy török követ is megjelent előtte. Az értekezletre a fejedelem felhívása kö-

A gyöngyösi értekezlet.

1) Károlyi életírása.

2) Miller e. h. 126.

3) Hist. des revol. II, 149. V, 132. kövv.

1704.

vetkeztében Bercsényin kívül az előbbkelő nemességből is számosan gyűltek össze, kivált a protestánsok közül, kik vallási szabadságuk helyreállítását, templomaik visszaadatását már ez alkalommal kieszközölni kívánták. A dunavidéki protestáns nemesség e végett Fodor Lászlót és Rétey Jánost küldé oda a maga kebeléből¹⁾. Rákóczy úgy vélekedék ezek előtt, hogy a vallás ügyét csak országgyűlés intézheti el biztosan, várnák el tehát békében, míg ezt a körülmények egybehívni megengedik. De e válasz nem elégité ki a protestánsokat, s míg a fejedelem s pártja főbbjei az érsekkel a béke iránt értekeztek, Okolicsányi Pál konkolyt ügyekezett hinteni közöttök. El akará velök hitetni, hogy Rákóczy, Bercsényi, katolikusok lévén, kiknek szövetségese is, a francia király, egyike a protestánsok leghevesebb üldözőinek, soha sem lesznek hajlandók orvosolni a protestánsok sérelmeit; hogy az országgyűlésre való halasztás által csak időt kívánnak nyerni, míg a francziákkal s a bajorral csatlakozván, csak úgy elnyomhassák a protestánsokat, mint azt Kollonics cardinál tette vala; ellenben, úgymond, a császárt annak megismerése, hogy rendeletei túlhajtattak, valamint a Lengyelországot nagy részben elfoglalt svéd király közel léte és szövetségesei, az angolok és hollandiak, kik mind protestánsok, most hajlandóvá tették a vallás sérelmeinek orvoslatára. Az ingerültséget, melyet az efféle izgatás a protestáns nemességben támasztott, idején észrevette Rákóczy a nélkül, hogy annak szerzőjéről értesült volna, és sietett őket megnyugtattani, esküvel is fogadván, hogy szövetségeseinek semmi ily szándoka nincs, hogy azok az ország belügyeibe avatkozzon, soha sem fognak, hogy a jövő országgyűlésen, mind azt megnyerendik, mire jogaikat a törvényből és szerződésekből bebizonyítani csak képesek²⁾.

¹⁾ Károlyi Sándor önéletírása.

²⁾ Hist. des revol. II, 158. kövv. Rákóczy lev. XIV Lajos királyhoz, Fiedler: Actenstücke zur Gesch. Franz Rákóczy's e. h. II, 442.

Az értekezlet egyébiránt csak kevés napig tartott, a felek értelme egymástól nagyon különböző lévén. Az érsek mindenek előtt József ifjabb király közbenjárását kívánta elfogadtatni; de Rákóczy s társai kijelentették, hogy a király nem lehet egyszersmind közbenjáró is, s miként már elébb úgy most is oly ünnepélyes kezességet kívántak, minő a különországok s fejedelmek közt van szokásban. Ennélfogva az angol és hollandi követek olyféle közbenjárásával sem elégedhettek meg, minő ezeknek felhatalmazó levelében foglaltaték. E levélben ugyanis oly kifejezések fordulnak elő, miszerint a követek felajánlhatják jó szolgálataikat, mihelyt a császár vasalljaitól annak rende szerint megkéretnek, sérelmeik megszüntetésének kieszközlésére, feltéve mindaztál, hogy aztán a vasallok készek fegyvereiket ő felsége a császár, lábaihoz letenni. „Ilyfélék által, mond tudósításában az érsek, nemcsak ki nem engeszteltetnek, sőt még inkább felingereltetnek az elégületlenek kedélyei, kik magokat nem vasalloknak, hanem szabad állam tagjainak tekintik, s kik ennél fogva nem is kötelesek bárkinek lábaihoz tenni le fegyvereiket, melyeket törvényeik és szabadságuk helyreállítására ragadtak kezeikbe. Míg pedig a kezesség kérdése kívánatuk szerint el nem döntenek, addig a békealku részletes tárgyalását megkezdeni sem akarják.

Nagy volt az akadály továbbá abban is, hogy az elégületlenek az örökös királyság megállapítását kieroszakoltnak állították, minél fogva Józsefet csak azon feltétel alatt fognák elismerni királyuknak, ha a királyválasztás szabadsága helyreállítván, az országlakosok újabb szavazata által megerősíttetnék. A királyságnak a nemzetre reakényszerített örökösségét állíták minden bajok és sérelmek forrásának, mert ebből származtatják úgy személyeik, mint javaik felett a kényuralmat ő felsége miniszterei“.

Széchenyi e körülmények közt mit sem végezhetvén, oda működék, hogy a fejedelem legalább fegyverszünetet kössön, mely alatt az alkudozást újabb alapon meg lehessen

1704.

kezdeni. Rákóczy a fegyverszünetet Ausztriára és Stiriára nem vonakodott kiterjeszteni; de többre nem vala reábirható, bár az érsek Gyöngyösről elutazta után is írt hozzá e tárgyban, aggodalommal adván elejébe, hogy Heister tábornok egy erős sereggel közelget az ország belsejébe s Károlyi hadait már széjjel szórta. Írt ugyanakkor az angol és hollandi követeknek is, kérvén őket, azon legyenek az udvarnál, hogy az elégületlenek kívánsága a kezesség iránt teljesíttessék, különben minden ügyekezeti gyümölcstelen marad. És hogy erre az udvart is hajlandóbbá tegye, nem mulasztá el megemlíteni, hogy az elégületlenek hatalmas szövetségesekre támaszkodnak, hogy a francia király már állandó követet tart Rákóczy mellett, hogy lengyel követ is kettő van nála, egy a király, más a rendek részéről, s az ő Gyöngyösön léte alatt még török követ is (tán valamely végvár basájának biztos) érkezett hozzája. Aggodalmát fejezi ki az iránt is, nehogy Heister bejövetele a fegyverszünet iránt tett fáradozásait megghiúsítsa. „Pedig, úgymond, hogy őszintén kijelentsem véleményemet, nem gondolom, hogy ezen, sőt sokkal nagyobb sereg is képes legyen az elégületleneket úgy megtörni, hogy az ország pusztulásával még sokáig ne védhessék magokat, és szövetségesaik által idegen háborúba is ne bonyolíthassák az országot. És miként Scalvinioni miniszternek jelenté, már is két ezer svédet s más rendes katonát várának Lengyelországból“¹⁾.

III.

Az udvar ére-
lyesebb
fellépése.

Széchenyi ügyekezetei, miként a felkelteknél, úgy az udvarnál is, eredménytelenek maradtak. Mióta a bajor választó fejedelem, a helyett hogy, miként Rákóczy sürgette, Csehországba törni s onnan a magyarokkal egyesülni ügye-

¹⁾ Miller e. h. 132—149. Lengyeleket csakugyan fogadott is fel számára Bonac francia követ; de a svéd király azokat magához vonta volt.

kezett volna ¹⁾, Tirolnak fordúlt, az udvar Bécs ostromának félelmétől megmenekülvén, fegyverrel akarta megkísérteni Magyarország lecsöndesítését. Míg az érsek az említett módon járt el a békealkuban, melytől Bécsben jó eredményt úgy sem vártak, Leopold s haditanácsa mindent megtőn, hogy jelentékenyebb erőt vethessen a fölkeltek elejébe. Heisternek eddig alig három ezernyi serege öt-hat ezerre emeltetett; Pálffy János bán és Herberstein tábornokok utasítást vőnek, hogy amaz a horvátok, emez a ráczokból mennél nagyobb hadat gyűjtsenek a császári zászlók alá, s egyszerre három oldalról támadják meg a dunántúli kurucz hadakat; Ricsán tábornok végre a morvákat s osztrákokat gyűjté fegyver alá. E hadi működés sikerének öregbítése végett pedig Eszterházy nádor márcz. 20-kán, a munkálatok kezdetén, nyílt levelekben hirdette a dunántúli vármegyéknek, hogy ő felsége nemcsak amnestiát biztosít mindenkinek, ha a fegyvert leteszik, hanem kész helyre állítani az ország régi szabadságát, megszüntetni minden sérelmet s e végett országgyűlést hirdetni ²⁾.

És mire Rákóczy Gyöngyösről Eger vívásához, Széchenyi pedig Sümegre visszatért, e rendszabályok már nagy fordulatot okoztak a dunántúli ügyek állapotában. Károlyi még idején értesüle, hogy Pálffy a horvát, Rabatta a stájer, Herberstein a rácz hadakkal ugyanazon időben szándékoznak megindulni, hogy mind ama hadakat egyesítvén, a Lajta felől támadandó Heisterrel is egyetértve működjenek, és mégis a helyett, hogy elszórt hadait összevonni, s miként Rákóczy tanácslá, Heistert Ausztriában megtámadni ügyekezett volna, még inkább megosztá seregét. Pálffy és Herberstein egyesülésének meggátlása végett Muraközbe, honnan elébb Niezky Sándor dandárát visszahívta volt, újabban

¹⁾ Ráday Pál emlékirata Szalaynál VI, 156.

²⁾ Szalaynál VI, 158. Az amnestiának nyoma van Pálffy levelében is Széchenyihez. Miller e. h. 155.

1704.

hadakat küldte Bakacs Lukács, Szarka Zsigmond és Zana György vezérlete alatt, kik aztán ott még inkább megszakadoztak. Zana György a maga osztályával Herbersteint kiijesztette ugyan tótfalusi sáncaiból, s aztán vett parancsa ellenére, a Dráván átkelvén, Tótországot dúlta, prédálta; de míg ő odajárt, Pálffy és Rabatta horvátokkal és stájerekkel a Mura hídját Szerdahelynél márcz. 10-kén elfoglalván, Bakacsot és Szarkát a Murába ugrasztották. Ők magok a had egy részével úsztatva megmenekültek; de Inkey János sokakkal együtt elesett vagy fogolylyá lett; másnap Csáktornya is a győzők hatalmába esett. Zana György a veszélynek hírért vévén, most már sietett odahagyni Tótországot; a szerémségi ráczok azonban utána eredvén, őt is szétverték. Pécs táján a ráczok felhagytak az üldözéssel, s e szerencsétlen várost rohanták meg, hol aztán még kegyetlenebbül gazdálkodván, mint előbb a kuruczok, azon templomokat, klastromokat isfeldúlták, melyeket amazok illetetlenül hagytak. A lakosság nagyobb része Szigetre menekült, de sokan, köztök Horváth kanonok s négy jezsuita, leölettek ¹⁾).

Károlyi vere-
sége.

Bakacs és Zana veszedelmének hírére „egészen megveszett a magyarnak a szíve“, mond Károlyi Sándor; s mind többen hasznukra kívánván fordítani a kikiáltott amnestiát, a kuruczok száma napról napra kevesbedett. A fejedelem e balszerencséről értesülvén, márcz. 30-kán Eger melletti táborából, a vármegyék nemességét személyes fölkelésre szólítá ²⁾). Míg azonban e rendelet fogamatba vétetett, Károlyi újabban azon hibát követte el, hogy bár ekkoron már maga is minden nap magára várhatta Heistert, a maga tetemes gyöngítésével Niczky Sándort a megyék dandáraival a már ügyis elveszett Muraköz felé indítá. De Niczky csak Szalónok és Borostyánkő várakig juthatott, s ezek táján a szét-

¹⁾ Károlyi életírása. Egy szemtanú levele Katonánál XXXVI. 497 kövv.

²⁾ Zemplénavármegye levéltárából. Fasc. 174. sz. 1886.

ugrasztott hadak egy részét is összeszedvén, Borostyánkőrt birta feladásra.

1704.

Károlyi, látván hadainak fogytát s az ellenség mind nagyobb áradását, mind a fejedelemtől, mind Bercsényinél segedelmet sürgetett; s hadainak addig is némi foglalkodást adandó, ismét Soprony alá szálla s azt felkérte. De hasztalan ijeszté azt öt napon át tüzvel, fegyverrel: a benlévők nem féltek pisztolyaitól, ágyúja pedig nem volt. A szeles, havas márcziusi napok, s eleség hiány öt meg visszatérni kényszeríték Kismartonba. Itt értesüle, hogy míg Pálffy Sz. Grót és Pápa, a Dráva vidéki ráczság pedig, számszerint tiz ezer, Herberstein alatt Székesfehérvár felé utasítottatott, Heister Ebenfurtnál gyűjti össze hadait, s mind a sopronyi, mind a feketevárosi szorosokat az osztrák s magyar határszélek felfegyverzett népével ellátván, maga egyenesen Höfflein felé szándékozik indulni, hogy Kismartonba szorítsa az egész kurucz hadat, s „mindnyájoknak a dunántúl szakaszsa nyakukat“.

Ö tehát, hogy Heistert más felé fordítsa, Lóczi Endre és Benkő Ferencz ezredes kapitányokat mintegy 1200 hajdúval s két csapat lovassal Kismartonban hagyván, maga a többi lovassággal Bécs felé indult portyázni. Útja közben figyelmezteté öt Forgách Simon tábornok, ki mellőztetését a horvát bánság betöltésénél s némely szolgálinak ellene való gyanúból történt elfogatását rossz néven vévén, ekkor szökött ki Bécsből, hogy Rákóczyhoz szegődjék ¹⁾, — miképen Hei-

¹⁾ Rákóczy arról tudósít emlékiratában, hogy ekkoron csak a szenvedett sérelmeket adta Forgách pártseréje okául; de a törökországi száműzöttségben megvallotta neki, hogy József ifj. királynak, kinek még gyermekkori megbizottja volt, megegyeztével szökött meg Bécsből, hogy Rákóczyt és pártját reábirja, hagynának fel az új királyválasztással, hanem csak azt követeljék, hogy József azonnal, még atyja életében vegye át a kormányt. „Ha, u. m. Rákóczy, ezt akkor felfedezte volna, mind engem, mind a nemzetet hajlandónak találja vala a terv elfogadására“. Hist. des revol. V, 142.

ster egyenesen Kismartonnak tart; ő mindazáltal útját egész Schwechatig folytatá, ott két német ezred podgyászát lefogalván, s egyéb zsákmányt is bőséggel szerezvén, csak másnap, nagypénteken tért vissza Neziderbe.

De alig pihenhet itt egy óráig, midőn a Kismartonban hagyott lovas csapat lélekszakadva vágat be a helységbe, hírül hozó, miképen a Heister közeledtére Kismartonból kivonult hadosztály Feketevárosnál a császáriaktól utól éretett és széjjelveretett, ők magok is egészen a szőlőig úzettek. Károlyi tehát azonnal felültette seregét, s útnak eredt Óvár felé, hova a lovasság virradatkor érkezett, nyomban követve Heister hadaitól, a gyalogság azonban elvágatván, részint szétfutott, részint fogolylyá lett. A lovasság eddig csak tűrhető rendben folytatta visszavonulását, bár a dunántúliak ebből is szökdöstek; de midőn másnap éjjel a Gencsy Zsigmond által vezetett utóhad az ellenséggel puskázni kezdé, a lovasságot is oly rémület lepte meg, hogy hanyatthomlok futásnak eredt, s Károlyi „mezítelen fegyverrel s vérrel“ is alig birta őket lecsöndesíteni. Ellentállásról e hangulatban szó sem lehetett többé, s mivel a győriek az abdai hidat elrontották, Lében-Szentmiklós alatt úsztatva kelt át a Ráb-czán, s a mocsáros vidéken jobbára gázolva jutott az árpási hidakhoz, hogy a Rábán s Marczalon is átkelve, Pápára juthasson.

Itt a sereget szemle alá vetvén, hüledezve látá; hogy a dunántúli nép egészen eloszlott mellőle, s a tiszavidékiek is teljességgel haza kívánkoznak. Mihelyt tehát bizonyos hírt szerzett, hogy a Pápa felé rendelt horvátok s a Fehérvárnak indúlt ráczok még távol vannak, 3—4 napi nyugvás után Földvára sietett, hol aztán márczius végnapjaiban malmok tombáczain ezer baj- és veszélylyel kelt át a Dunán. A sereg itt végkép széjjel oszlott, s vezére szégyenkedve s búsan ment az Egert vívó Rákóczy táborába¹⁾.

¹⁾ Károlyi önéletírása.

Heister csak Győrig űzte a futó hadat; s onnan ápril 5-kén ment át Pápára, melyet Bezerédy János azonnal feladott. Eszterházy Dániel, ki elébb harmadfél ezernyi hadat gyűjtött maga körül Fehérvárnál, miután az ápril 8-kán oda érkezett Heister által lovassága szétugrasztatott, maga futással menekült; s utóbb Széchenyi érsek által bizonyságlevelet adatott magának, hogy csak kényszerítve követte Rákóczy zászlait. A városban még ezernél többre ment az őrség száma; de védelemre annak sem volt kedve. Példáját követte Veszprém is; s ekként a dunántúli vidék, az amnestiat e körülmények közt, Sándor László s más kevesek kivételével, kik a Bakony sűrűseibe vonólanak, örömet fogadván, egy időre egészen lecsöndesült ¹⁾).

Bercsényi e közben a Vág vidékéről Morva ellen intézett zsákmányló kalandokat, s Komárom városát fenyegette megrohanásával; egyébiránt seregének szervezésével foglalkodván, majd Érsekújvárt, Nyitrát, Bajmóczot táboroltatá körül s Trencsény várost birta febr. közepén feladásra, a vár még azután is Illésházy Miklós főispán kezében maradván. A fejedelem előre is látá, hogy a Dunántúl győzedelmes Heister onnan Bercsényi ellen forduland, elhatározta tehát magát, hogy mihelyt Heister a Vág felé fordul, ő maga meg Dunántúlra menjen, ügyeit ott helyreállítani. Ehhez képest Károlyit visszaküldé Kecskemétre, hogy a kúnokat újabban is ültesse fel; Forgách Simonnak pedig meghagyta, szólna Sinzendorf Ferdinánddal, Eger vára kapitányával annak átadása iránt, melyet maga hiányos ostromkészületeivel eddig elé nem birt megvenni. Forgách oly egyességre lépett a várbeliekkal, hogy ezek még négy hónapig maradnak az erősségben, s a városból magokat élmezhetvén, békében maradnak, és ha ezen idő alatt sem érkezik segedelmök, a várat feladják. A fejedelem ezen ajánlatot teljes készséggel elfogadta; mert Heister csakugyan átkelt Komáromnál a

¹⁾ Wagner: Hist. Leop. II, 752. kövv.

1704.

Dunán, s Bercsényi, kit a Csallóközből fenyegetett, segélyért reménykedék.

A fejedelem, ki Forgáchsal ápril végén már a Dunánál táborozék, Károlyit négyezer lovassal haladék nélkül Bercsényi mellé küldé, Forgáchot pedig szintannyi lovas haddal Imsodnál úsztatta át a Dunán, őt maga is azonnal követni szándékozván, mihelyt a híd és hídfő Soltnál elköszülend. De e munka alatt nemsokára meggyőződék, hogy a mellette maradt népet, mely egészen a Duna s Tisza közének lakosságából állván, tűzhelyeit a ráczoktól félté, nem lenne tanácsos a Dunántúlra kényszeríteni; ő tehát, hogy e népnek munkát adjon, a ráczok szétszórására határozta őket fordítani. Egyébiránt is, miután a Pálffy és Herberstein alatt lévő horvátok és drávántúli ráczok, nagy pusztítás és kegyetlenkedés közt szintén haza tértek, Forgách maga is elegendő erővel birt Rákóczy uralmát a Dunántúl ismét helyreállítani. A vidék lakossága, bár azt Pálffy minden módon a császári zászlók alá ügyekezett vonni, jobban szíttott a kuruczokhoz, úgyannyira, hogy Forgách, midőn május folytában a Rábán is átkelt, ismét mintegy 25 ezer embert, lovast, gyalogot számlált zászlai alatt. Még gr. Eszterházy Antal, császári ezredes és Pápa főkapitánya is Rákóczynak esküdött hűséget, ki őt azonnal tábornokká nevezte ¹⁾. Hasonlókép a vitéz Balogh Ádám, kire a dunántúli vidéken még jelentékeny szerep várt.

Rákóczy s a török segély.

A körülmények e fordulatában Rákóczy, ki a török ellen különben is nagy ellenszenvvel viseltetett, nem örömet hallá XIV Lajos konstantinápolyi követének ajánlatát, mely szerint ez török segedelmet volna számára kieszközlendő. Hazájának szabadsága s nem önhaszon lévén a cél, melyre törekedék, nem kívánta többé e részről újabb bajokba bonyolítani az országot. Miért tudtára adá a követnek, hogy legfeljebb 12 ezer törököt, s azt is csak mint zsoldost s oly

¹⁾ Hist. des révol. de Hong. V, 146. kövv.

feltétel alatt lenne hajlandó elfogadni, hogy a Porta e segély ürügye alatt határait egy talpalatnyival se terjeszsze; mert inkább fizetne az ország neki némi tiszteletdíjat segélyeért, mint sem bármily magyarországi várba engedje őt befészkelődni. A török segély fékentartása végett azonban kívánná, hogy a nápolyi spanyol kormányzó segítse őt a francia király részéről vagy 3—4 ezer emberrel s hadi szerekkel; Lajos király pedig küldje meg a pénzsegélyt, melyet egy év előtt ígért, de lefizettetni elmulasztott. Míg seregének a zsoldot rendesen ki nem adhatja, arra pedig magának nincs módja, addig semmi derekasat nem kezdhet Ausztria ellen. Mert bár oda minden órán betörhetne, azt kénytelen elhagasztani, mivel ha ott seregét rablásból tartaná, az egész nép felzúdulna ellene; ha pedig fizetetlen seregét szorítaná fegyelemre, ez szöknék el mellőle ¹⁾).

A bécsi udvar attól féltében, nehogy a felkeltek, mi egyébiránt csakugyan főtervök vala, a bajor fejedelemmel c̄atlakozzanak, s addig is, míg ezt végrehajthatnák, Forgách alatt Ausztriába, Stiriába törjenek, Heistert, ki május elején Bercsényit a Vágon átnyomta s Érsekújvárt a zárlat alól fölmentette, meg visszautasítá a Dunántúlra. A tábornok, a Vág őrizetét Pálffyra bízván, Komáromnál átkelt a Dunán s május közepén már ismét Fehérvárnál álla hadaival, tüzzelvással fenyegetvén a másod ízben is hűtlenné lett dunántúli népet, mit kevéssel utóbb tényleg is végrehajtott. Május 24-kén Eszterházy Antal dandárát Csikvárnál megvervén, a futamlókat Veszprémbe üzte, s e várost zsoldosaival iszonyúan feldúlatta, kifosztatta s felgyújtatta. Még a nők, gyermekek, papok sem találtak kegyelmet a dühös had előtt. Midőn a székesegyházat fosztogatták, a nagyprépost egy kanonok társával megvédeni ügyekezett annak kincseit; de emez megöletett, amaz súlyosan megsebesített. Széchenyi érsek e borzasztó dúlásnak Sümegen híret vévén, keserű panaszt

Heister dúlái.

¹⁾ Fiedler Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's II, 445. köv.

1704.

emelt a császárnál, Heister ellen, ki az ismét folyamatnak credt békealkut megnehezíti s mindenkit elidegenít a császártól, kérvén őt, bizná emberségesebb s eszélyesebb tábornokra seregei vezérletét ¹⁾).

Bercsényi
győzedelme.

A csikvári vereséget s veszprémi dúlást néhány nap múlva véresen megboszúlta a Dunáninnen Bercsényi, ki Károlyi hadaival a Garannál csatlakozván, Nádasdy Ferencz dandárát, — ki a tavaszon mint önkénytes kezde szolgálni Pálffy mellett s most már tábornoki rangra emeltetett, — a Csallóközből kiszorította, Nagyszombatot visszavette; s egy elfogott levélből értesülvén, hogy Pálffy Ausztria védelme végett, Ricsán tábornokot is magához vonni szándékozik, Ocskayval ennek elejébe indítá. Ricsán tábornok Ocskaytól hátba fogatván, a meklenburgi ezreddel, Trautmannsdorf vasasaival s némi osztrák felkelt néppel a Fehérhegy szorosán keresztül Szomolyán felé törekedék, midőn Bercsényi hadai máj. 28-kán útját állván, őt csatára kényszeríték s hadait teljesen szétverték. A császáriak veszteségét egykorúak három-négy ezerre teszik; a meklenburgi ezredből alig maradt néhány ember. Maga Ricsán, sebbe esvén, Jabloncza várába menekült, hol azonban másnap többekkel együtt fogásba esett. A kuruczok e harcban sok fegyvert s tömérdek zsákmányt nyertek. Bercsényi jun. 2-kán Nagy-Szombatban „Te deummal“ ünneplé a fényes győzedelmet. S hogy azt még bőségesebben gyümölcsöztesse, Károlyit Ausztriába küldé. Károlyi jun. 9-kén egy lovas csapattal egészen Bécs alá száguldott; kuruczai még a császári vadaskertben is ejtettek el néhány vadat, egyebek közt azon két párduczot is, melyekkel a császár nyúlászni szokott volt. „Be nagy gorombaság!“ — írá Pálffy jun. 11-kén Nádasdy Ferencznek ³⁾).

¹⁾ Wagner Hist. Leop. II, 754. Széchenyi levele jun. 2-ről Leopoldhoz. Hist. des revol. II, 219. kövv.

²⁾ Wagner e. h. Matyasovszky kancellár lev. Szalaynál VI, 175. Rákóczy levele a francia királyhoz, Fiedlernél e. h. II, 445.

³⁾ Szalaynál u. o.

Károlyi már visszatérőben vala e kalandról, midőn Forgách levelét veszi Szemeréről: sietne át a Dunán, hogy Sz.-Miklósnál vele egyesülhessen, s Heistert, ki Veszprémből Győr felé indúlt, együtt támadják meg, nehogy, úgymond, a Győrhöz szorúlt német megszökhessék¹⁾. Forgách pár nappal elébb, mitsem Károlyit magához szólítá, már Koronczónál, a Marczal mellett táborozék, mi által a Pápáról jövő Heisternek győri útja egészen el lőn zárva. Maga Heister, kiről Rákóczy azt jegyzi meg, hogy a lovassághoz vén tábornok létére sem értett, a nyári hőségtől eltikkadva, közelíté meg a magyar tábornok. Ha Forgách akkor megütközik, a diadalt csaknem bizonyosnak tarthatá; a kurucz sereg égett a harcзыágytól. De ime, ütközet helyett Forgách maga az előörsekhez megyen, s miután ott Heister egy tisztével, Viárd tábornokkal, egykori bajtársával, hosszan beszélgetett, táborát Szemeréhez visszavonván, Heisternek útat nyitott Győr felé. Heister azt nyomban el is foglala, s e várossal magát összeköttetésbe helyezte. Az elámúlt magyarok árulásról kezdének gyanakodni s Forgáchban minden bizodalmokat elvesztették, mit b. Andrassy István ezredes nem is késett tudtára adni. De Forgách ezt megveté, s be nem várva a feléje már közeledő Károlyit, hadai unszolására jun. 13-kán a Győrben lévő császári hadakkal elejébe jött Heisterrel megütközött. A csata szerenesétlenül végződött a magyarokra nézve. Egy órai heves ágyú és puskatüz után Forgách és Eszterházy Antal rohamra akarták vezetni csapataikat; de ezek, vezérök iránt már bizalmatlanok, nem mozdulának. Heister ezt látván, ő küldé rohamra nehéz lovasságát, melynek tömegei a gyakorlatlan kuruczokat csakhamar megnyomák. A lovasság kevés veszteséggel vonúlt ugyan vissza; de a gyalogságból másfél ezer odaveszett: „ez volt pedig a legjobb gyalogságom, — mond Rákóczy, — nemesak mivel még a török háborúban harcзhoz edzett, hanem azért is, mivel

1704.

A koronczói vereség.

¹⁾ Matyasovszky kanczellár lev. Szalaynál VI. 175.

1704.

legjobban fogyverzett vala“. Forgách maga csak ötszáz gyalogra, és száz lovasra tette vesztességét; de a csatamezőn 1678 hulla olvastatott meg; igaz, hogy e számban foglaltatnak a Heister részén elesett ráczok is, kiket a ruházat egyenlősége a kuruczoktól megkülönböztetni nem engedett. Forgách hat ágyúja s 23 zászlója is a győzők kezébe esett ¹⁾).

Károlyi győzedelme Nagyfalunál.

Károlyi, közeledtében búsan hallá az ütközet szerencsétlen fejleményét, s a futamló had egy részét összeszedvén, Sárvár mellett ütött tábort, hova aztán Forgách is megérkezett. Forgách itt ismét átvette hada maradványainak vezérletét s a Somlyóhegy mellett a Bakony szélén szálla táborba; de seregének bizodalját nem volt többé képes visszanyerni. Károlyinak azonban nem sokára alkalma esett megboszulni a koronczói vereséget. Rabatta tábornok, Grécz parancsnoka egy gyalog s két lovas zászlóaljjal s néhány ezernyi fölfegyverzett stajer néppel, melyet Erdődy Sándor gróf vasmegyei főispán és Hevenesy János némi magyar határszéli felkelőkkel is szaporítottak, junius vége felé Sz. Gothardot kezdé ostromlani. Károlyi, erről július 3-kán értesülvén, 13 zászlóaljjal még azon éjjel kiindula Sárvárról, s másnap reggel már az ellenség előtt álla Nagyfalunál; s látván annak zavarodását a maga rögtöni megjelenése miatt, azt haladék nélkül megtámadta, s oly keményen megverte, hogy vesztességét némelyek négy ezerre teszik. Rabatta hat ágyúját és minden táborszerzeit is elvesztvén, nagy bajjal menekült Stiriába, Erdődy és Hevenesy pedig Monyorókerékre, mely azonban utóbb Vörösvárral együtt szintén hódolni kényszerített ²⁾). Károlyi e győzedelme ismét felbátorítá a kuruczok csüggedésnek indúlt kedélyeit, s még népszerűtlenebbé tette Forgáchot; minélfogva ez aztán kénytelen is lón lemondani a

¹⁾ Hist. des révol. V, 149. kövv. Kolinovics, Katonánál: XXXVI, 553. kövv. Forgách levele Széchenyihez Millernél e. h. II, 6. Forgách leveile a Rákóczy-levéltárban.

²⁾ Kolinovics e. h. Wagner: Hist. Leop II, 756.

vezérletről, a hadi értekezlet azt határozván, hogy ezentúl Károlyi és Eszterházy Antal álljanak e hadak élén, amaz a stajer széleken, emez Simontornya vidékén, Forgách pedig a Vághoz menjen Bercsényihez; de „a makacs, heves, indulatos embernek, ki — mint Rákóczy maga mondja, — ellen-szenvvel viseltetett Bercsényi iránt“, nem vala kedve ennek közelében lenni, s még azután is sokáig izgágáskodék a vezérek közt, mígnem Rákóczy őt más feladattal bizandó meg, magához parancsolta ¹⁾.

E közben Rákóczy mindig Solt táján időzék, sürgetve a dunai híd s a solti és földvári hídfők elkészítését. Széchenyi érseket sem tette a gyöngyösi kísérlet sükeretlensége hanyagabbá a békeügy előmozdításában. Az udvar jóakarátát is folyton ébren tartandó, mihelyt hírért vette, hogy Heister s Pálffy Károlyit a dunántúli vidékről visszanyomták, újabban írt Leopoldnak, miképen fegyvereinek ezen előnye után több engedékenységet remél az elégületlenek részéről ²⁾. Leopold botránkozva értesült ugyan az érsek ápril 2-kai leveléből, hogy ezek még a királyi örökösödést s József fiának királyságát is feszegetik; ápril 20-kán kelt válaszában mindazáltal készségét a sérelmek orvoslatára ismét kifejezván, meghagyta az érseknek, keresné fel újra az elégületlenek vezéreit, s birja reá őket, hogy az alku Pozsonyban vagy Nagyszombatban e végett kiküldendő biztosok által mennél előbb megkezdessék; eszközöljön ki továbbá tőlök három hónapi fegyverszünetet, mely szerint magok a felső megyékbe, névszerint Szepes, Sáros, Ungvár és Zemplénbe visszavonulván, az elzárolt várakat szabadságukra hagyják. A közbenjárásra nézve is nem sokára kiadatja elhatározását ³⁾.

Rákóczy azonban ápril végén még Egerből megírta az érseknek, miképen a dunántúli ügyeket egyátaljában nem

Ismételt
békekísérlet.

¹⁾ Szalay VI, 178. Hist. des revol. V. 145.

²⁾ Miller e. h. 173.

³⁾ U. o. 184

1704.

tartja oly fontosságúaknak, hogy azok miatt legkevésbé is megváltoztatni kívánná előbbi válaszát; magok a császáriak is érzik azt, hogy 6000 németből álló sereggel nem fogják az igazság erejétől támogatott magyarokat legyőzhetni. Kéri az érseket, tudassa az udvarral, miképen ha Rabutin nem szűnik meg Erdélyben a nemzeti ügghöz csatlakozott urak nejeit bántalmazni, s a becsület szóra beküldött tisztet letartóztatni, ő is visszatörüléshöz nyúlанд 1).

E levéllel egy időben vette az érsek a bécsi hadi tanács ama leiratát, mely szerint a kezesség kérdését a császár akként döntötte el, hogy az angol és hollandi követek ünnepelesen közbejárjanak; Svéd- és Lengyelország beavatkozása azonban az e hatalmak közt folyó háború bevégezése idejére halasztassék 2). Miután Bercsényi Vizának és Okolicsányinak máj. 4-kén kereken kijelentette, hogy a fegyverszünetet, úgy mint az udvar kívánja, el nem fogadhatják, Leopold máj. 8-kai leiratában ez iránt is akként módosította kívánatát, hogy avval is megelégszik, ha seregeiket az elégtelennek, csak a Vágon tútra, a császári hadaktól némi távolságra vezetik vissza, az elzárolt várak alól pedig elvonulnak. A magyarok azon panaszainak megszüntetése végett, hogy a császári hadak miként Veszprémben, úgy másutt is, minden hadi szükség nélkül iszonyú pusztításokat s kegyetlenségeket követnek el az ország lakosain, az udvar gróf Lamberg Ferenczet küldé le biztosúl, reménységét fejezvé ki, hogy most már semmi sem gátolandja a fegyverszünet megkötését s a békealku megkezdését 3).

Széchenyi, e leveleket vévén, május közepén személyesen átment Paksra Rákóczyhoz. De ez a fegyverszünetben egyáltalában nem akart megegyezni, mint mely a császáriaknak igen nagy előnyére, a magyaroknak ellenben szintolyan

1) Miller e. h. 204.

2) U. o. 216.

3) Miller e. h. I, 233. 239.

kárára szolgálna. Hasztalan erőködék neki Széchenyi bebizonyítani, miképen a császár szándokai a magyarok teljes kielégítése tekintetében most őszinték lévén, ha a békét magok is hasonló őszinteséggel kívánják, nincs mit tartani a hadakozás megújításától, a fegyverszünet tehát bizvást elfogadható. Hasztalan lépett közbe Vilmos pfaltzi választó fejedelem is, ki egyebek közt annak kieszközléséről is biztosítá Széchenyi által a fölkelteket, hogy a mely nap a fegyverszünet kezdetét veendi, Heister az nap vissza fog hivatni. De Rákóczy hajthatatlan maradt, s győző okokkal fejtegette az érseknek, hogy a nemzet veszedelme nélkül mindaddig nem köthet fegyvernynyugvást, míg az udvartól hiú ígéretek helyett teljes biztosítást nem nyer, mit a belső biztosítékok mellett csak a külfejedelmek kezességének elfogadása nyújthat. Hasonló véleményben voltak az elégületlenek többi fejei, kik közül Bercsényi és Forgách külön is nyilatkoztak¹⁾. Emez még a koronczói csata után is így ír vala Széchenyihez: . . . „A fegyverszünet egyedül nem fogja biztosítani a békét, hanem ha az adók megszüntetnek, a kormány a magyarok kezébe visszaadatik, hogy hazájokban ők magok legyenek az urak. . . Menjen ki a német az országból s úgy magam is működni fogok nemcsak a fegyverszünet, hanem a béke mellett is. . . Hagyjon fel az udvar ármányaival, míg ideje van, különben mi mindnyájan, kik józsefiak vagyunk, azon ismeretes verset fogjuk énekelni: a böles vétek nélkül alkalmazza magát az időhöz“²⁾).

Az érsek nem késett az elégületlenek ezen érzelmeit Leopold béke-nyilatkozata. mind egyenesen mind a pfaltzi választó és gróf Kaunicz miniszter által is tudatni Leopolddal, ki aztán junius 20-kán következőleg jelenté ki akaratát: Az osztrákház jogának Magyarországra, úgy miként azt az utolsó pozsonyi diéta meghatározta, s melyet egész Németország s többi örökös tarto-

¹⁾ Miller e. h. 250. 257. kövv. 281. 288. 319.

²⁾ U. o. II, 6 kövv.

1704.

mányainak vérével s költségével, mondhatja, újonnan szerzett, szentnek és sérthetetlennek kell ugyan maradni, s ebből ő felsége egy hajszálnyit sem fog engedni; viszont azonban a hűségére visszatérőknek ő is teljesen megbocsát, őket javaik s méltóságaik birtokába visszahelyezi, valamennyi magyar tartományai jogait, kiváltságait megtartja; a bevett vallások szabadságát a sopronyi és pozsonyi törvények szerint biztosítja, s nem fogja engedi, hogy a lelkiösmeret erőszakoltasék, vagy vallása miatt bárki is hátratételt szenvedjen: szóval gondosan fog ügyelni, hogy a törvények végrehajtásának és soha többé meg ne sértessenek. A béke helyreállta után azonnal kihirdetendő országgyűlésen minden sérelmet megörvosland, az adót addig is eltörli, a só árát leszállítja, s az adó meghatározását a gyűlésre bizza. És mind ezt Erdélyre is hasonlókép kívánja értetni. Ezek felett gondoskodni fog arról is, hogy a magyar borkereskedés nagyobb lendületet nyervén, alattvalóinak anyagi jólléte is gyarapodásnak induljon. Kívánja ezeknél fogva, hogy a tőle elidegenedett magyarok s erdélyiek felhatalmazottai az ő biztosaival Pozsonyban, vagy más közel fekvő helyen találkozzanak, s akár csak maguk, akár az angol és hollandi követek közbenjárásával (mások most a köztök folyó háború miatt részt ebben nem vehetvén) fegyverszünetet kössenek s aztán a közbéke módjait is megállapítsák. Ő Felsége ezentúl gyakrabban s a közelebbi országgyűlésre is bejövend az országba s a rendekkel közösen kívánja elhatározni az országgyűlési, igazságszolgáltatási, hadi, kamarai s más közigazgatási ügyek kérdéseit; ha maga nem jöhetne, József fiát küldi le, reá akarván különben is bízni a magyar ügyek gondjait¹⁾. Pár nappal később az angol és hollandi követek is biztosíták az érseket a császár ígéreteinek őszintesége felől²⁾.

Hogy Leopold most, a koronczói győzedelem után is

¹⁾ Miller e. h. II, 23.

²⁾ U. o. 30.

ennyi engedékenységet tanúsított, abban csakugyan József ifjabb királynak is elhatározó része volt. Midőn Ráday Pál és Okolicsányi Mihály a mult télen a svéd királyhoz küldettek, egyszersmind megbizatást nyertek a porosz udvart is meglátogatni s pártfogását eszközteni ki a magyar protestansok részére. A porosz örömet teljesíté a kérelmet, s báró Fuchs tanácsai szerint, azok által, kik József bizodalmit bírták, kéz alatt oda működik vala, hogy benne bizalmatlanságot ébreszsen atyjának tanácsosai s Magyarországbán követett politikája iránt ¹⁾. A fondorlat annál könnyebben sikerült, minthogy látnia kelle Józsefnek, hogy csakugyan e tanácsosok fonák politikája vitte oda az ügyet, hogy már az ő megkoronáztatásának érvényessége is kérdésbe vonatik: azóta tehát minden módon ügyekezett a békét helyreállítani. Nem valószínűtlen, hogy, miként utóbb maga is vallá, Forgách szintén összeköttetésben volt légyen pártjával; különben nem lehetne megfejteni a Széchenyihez írt levelének ama kifejezését: „mi józsefiek“. De legyen ez bármiként. annyi igaz, hogy Józsefnek felette szívében feküdt a felkeltek megbékítése, s már Leopold levelét megelőzőleg biztosítá az érseket, hogy ő minden erejéből dolgozik a béke helyreállításán, s mihelyt ez megtörténik, huzamosabb időre az országba jövend ²⁾.

Az udvar ezen politikájára azonban azon elfogott levél is nagy hatású lehetett, melyben Marsin marechal, a bajor fejedelem mellett küzdő francia had vezére, jelenté Rákóczy-nak, hogy miután a francia-bajor seregek Augsburgot Nürnberget, Passaut elfoglalták, s remélhető, hogy a magyarokkal is nemsokára egyesülnek, mikor aztán maguk szabhatják meg a békefeltételeket Leopoldnak: ovakodják tehát a fejedelem elfogadni ennek békeajánlatait ³⁾. Bár e levél

¹⁾ Klement emlékirata Fiedlernél II, 2.

²⁾ Miller II, 14.

³⁾ D'Artanville: Mémoires pour servir à l'histoire du prince Eugen. V. ö. Hist. des revol. II, 226.

1704.

elfogatott, tartalma mindazáltal nem maradt titok Rákóczy s főbb pártfelei előtt, mert a bajor fejedelem külön hírnök által is terjeszté köztök e biztatásokat. Annyi bizonyos, hogy Rákóczy, Bercsényi kivált ezen egyesülésre a francia-bajor hadakkal alapították leginkább a felkelés sikere felől ápolt reményeiket.

De a dunántúli nemesség nagy része, mihelyt az udvar ígéretei hírre kaptak, mindemellett is óhajtá a béke megkötését. Julius elején Eszterházy Dániel ezek részéről huszonharmad magával küldetett Rákóczyhoz, hogy őt ezen értelmökről tudósítván, a fegyverszünet elfogadására bírják. Maga az érsek újabban is meghatólag ösztönzé őt, hogy, ha a fegyverszünetre nem hajlanék is, ne mulassza el meghatalmazottait mennél előbb Pozsonyba küldeni, kik, bár fegyver alatt is, fogjanak hozzá az alkuhoz, nehogy talán az udvar mostani jóindulata a megátalkodás miatt szintén keménységre változzék¹⁾. Még buzgóbbak lőnek eziránt a hazafias érzelmű érsek kérelmei, sürgetései julius folytában, midőn a pfaltzi fejedelem s az angol és hollandi követek által értesült, miképen a francia-bajor hadak Hochstättnél nagy ütközetet vesztek, minélfogva a bajor saját országát is alig fogja megvédeni az őt üldöző császáriak ellen.

Rákóczy időközben a földvári hídfőt Eszterházy Antal védelmére bízván, solti hadaival a bácskai rácok ellen tön portyázatot, a Duna mellett le, egészen Titelig, s onnan felfelé Szegedig égetvén, pusztítván azoknak lakjait. Közeledtének hírére a ráctság részint a Szerémségbe, részint a még török lakta temesi tartományba menekült. Egy részök a moosáros vidéken a nádasokba vonúlt; de a kurucok őket azokból jobbra kipörzsölték. A korhadt falú bácsi erődöt annak parancsnoka, Fluck ezredes, minden ellentállás nélkül, az első felkérésre megadta. Szeged azonban ellentállott, miért azt a fejedelem julius 20-kán körül táborolta. A palánk — a

¹⁾ Miller: II, 34. 46. kövv.

mai belváros — melyet rácز nép lakott, néhány nap múlva megvétetett ugyan; de a várnak, melyet 400 főnyi német őrség, három torony, négy körönd és mély árkok védtek, ostromszerek híjában nem sokat árthatott a fejedelem. Mindazáltal majd egész hónapig kénytelen volt a város alatt vesztegleni, mert súlyosan megbetegedett, s orvos a vidéken nem levén, azt a bányavárosokból kellett hozatnia. Míg itt táborozik vala, megkérte a temesvári basát, engedné meg, hogy tábora a bánságból is élelmezhesse magát, a tartományába futott ráczokat pedig belebbezné, vagy üzné át a Dunán, nehogy azok ismét visszatérjenek. — Itt vette hírét, hogy az erdélyiek őt gyulafehérvári gyűlésökön, jul. 6-kán, fejedelmökké választották ¹⁾. De a mily örömet ez, annyi búsulást okozott neki ama hír, hogy a császáriak és szövetségeseik a francia-bajor seregen Hochstätnnél fényes diadalt nyertek. „Ezen esemény — úgymond emlékiratában — minden reménytől megfosztott, a bajor fejedelemmel egyesülhetnem; pedig ez volt az egyedüli alapja az általam megkezdett háborúnak, melynek nehézségeit előre látám vala ²⁾).

Ezen ütközet hírét vevén, egy perczig sem habozott tovább a fejedelem, Széchenyi érseknek, kívánata szerint, másodszor is személyes találkozt adni Gyöngyösön. Rákóczy már elébb is kijelentette volt neki, hogy ő semmit inkább nem óhajt a békénél, mihelyt látja, hogy az udvar őszintén kívánja biztosítani a haza szabadságát. És minthogy ennek Leopold jun. 20-kai leirata némi jelét adta, most ő sem volt idegen a fegyverszünettől, mely alatt a béke tárgyalatnék. E végett már aug. 17-kén meghagyta Károlynak, függoszsze fel ideiglen a dunántúli hadmunkálatokat ³⁾. Sietni mindazáltal nem akart még a békeértekezlettel, részint mivel elébb Kassát és Eperjest is hatalmában akarta látni, — mi végett Forgáchot e városok szorosabb ostromzárlatára már aug.

¹⁾ Rákóczy levele Fiedlernél II, 448.

²⁾ Hist. des revol. V, 153. 161. kövv.

³⁾ Széchenyi levelei Millernél II. 85. 88.

elején felküldötte volt; részint mivel elébb határozott választ kívánt valahára hallani a már annyiszor ígért, de még mindig késő francia segélyről. E végett Michelt, a konstantinápolyi francia követnek néhány hónap óta nála levő titkárát, aug. 9-én oly utasítással küldé Párisba, hogy adná elé királyának, miszerint ha tőle gyors segély nem érkezik, kénytelen lesz a császárral megbékülni, mit a nemesség is nagyon kezd ohajtani, látván, hogy nem teljesítetnek az ígéreték. Az ő serege jelenleg öt ezerre olvadt, mert a nép zsoldot nem kapván, az utóbbi bal események után szétfutott. Hogy ő a németeknek sikerrel ellentállhasson, legalább 15 ezer zsoldos hadra lenne szüksége; küldjön tehát pénzt ő felsége. Szükséges e fölött, hogy a király 6000 gyalog és 2000 lovas albaniait fogadjon mellé zsoldjába: ez azon segély, mit tőle vár a magyar nemzet; ha ezt s a szükséges pénzt meg nem nyerheti, a békét elfogadja ¹⁾.

Mialatt Rákóczy maga Szeged alatt táborozék s onnan aug. második felében a Mátrához érkezett, Bercsényi a már rég elzárolt Bajmóczot keményebben kezdé ostromolni, s júliusban valahára meg is vette. Utóbb Trencsényt is körül fogta; miután pedig az aug. közepén a császáriak által fölmentetett, Nyitrát kényszerítette hódolatra, s onnan egy dandárral Morvába ment zsákmányolni ²⁾. Hasonlót tett Károlyi is a stajer földön, mielőtt a fejedelem parancsa szerint aug. vége felé a dunántúlról visszajött. A dúlások, égetések, melyeket júliusban Rabatta betörésének megboszulására sz.-gothárdi győzedelme után e tartományban elkövetett, keserű panaszokra s oly fenyegetésekre fakasztották Pálffy, hogy ha azokkal fel nem hagy, ő is kénytelen lesz visszatorlással élni a kuruczok jószágain; mit Károlyi visszavonulta után a horvátok és stájerek meg is tettek, Vasban, Szalában több helységet elhamvasztván ³⁾.

¹⁾ Friedlernél II, 449.

²⁾ Millernél II, 90.

³⁾ Szalay L. VI, 196. kövv.

Azonban a császári fegyverek szerencsége Németországban a békehajlamot megint háttérbe szorította az udvarnál, s ama párt, mely a békét erőhatalommal kívánta kényszeríteni az országra, ismét felülkerekedett. Széchenyinek panaszai, esdekléseivel sikerült vala ugyan júliusban oda vinni az ügyet, hogy Heister, ki a magyarokat kegyetlenségei által még inkább ingerlé, sőt az érsek béketörekvéseit is többféleképp gátolá, valahára visszahivassék. De a háborút s erőszakot javasló párt augusztusban neki ismét átadatta a hadak fővezérletét. Ő ugyan, miután Körmendbe, Kismartonba s Kapuvárba őrségeket vetett, aug. 20-kán gyorói táborából, Sárvár mellett, amnestiát hirdetett; de még ez is oly szavakba volt foglalva, melyek csak az ingerültséget szitogatták. „Bár ő felsége — írja nyílt leveleiben Heister — a pártütők ezen istentelen csöcselékét haragjában méltán kiirthatná; megemlékezőn mégis a vele született kegyelmeségéről, engem, jelentékenyen megsaporított hadakkal újra fővezérül küldött be, hogy a megtérőknek s azt kívánóknak, (kik maguk is eléggé tapasztalhatják, miképen a pártütőknek nem más a céljuk, mint hogy az ország kincseit különféle módokon maguknak összeharácsolják, az országot rézpénzzel árasztván el, az aranyat, ezüstöt pedig maguknak tartván meg) cs. kir. kegyelmet osztogassak; azokat pedig, kik a pártütés főnökeit tovább is követik, legyőzzem s kiirtsam . . .“¹⁾.

A békehajlam
csökken
az udvarnál.

És alig vette át a hadak vezérletét, daczára a kihirdetett kegyelemnek, már is borzasztó kegyetlenségekkel sanyargatta az országot. Sárvárról Pápára nyomulván, e várost végkép kifosztotta s felégette, lakosait kardra hányta²⁾. „A cartellát (cartel-t) semmiben sem tartják meg — írja aug. 22-kén Széchenyi érsek, — a paraszt embernek puska-

¹⁾ Paur Iván, függelékül Csányi János krónikájához. Történ. Tár V, 227. kövv.

²⁾ Csányi János krónikája.

1704.

porral töltik meg a torkát, száját, s a hasán veti ki magát a por; sütik, nyúzzák elevenen a szegénységet, az asszonyokat emlőjöknel fogvást kötik fel a gerendában, úgy kínozzák őket; a templomokat fosztják, a papokat ölik, vagdalják. Ha ezekben alább nem hagynak, bizony hasonlót s többet is várhatnak¹⁾.

IV.

A második
gyöngyösi érte-
kezlet.

Ezt írván, már készülöben volt az érsek Gyöngyös felé, hol szeptember elején találkozott Rákóczyval. Az érseken kívül még Viza, már címzetes püspök, Okolicsányi Pál és báró Szirmay, ki az érsekhez nem rég segédül rendeltetett, képviselték az udvar érdekeit. Ezeken kívül még a vágmel-leki tizenegy megye protestans rendei közül is számosan megjelentek, kik, miként az első értekezleten, úgy most is, Okolicsányi Pál által felizgatva, újabban sürgették a protestans vallás sérelmeinek, haladék nélküli orvoslatát. Rákóczy ebben az udvarnak a hazafiak közt szakadást czélzó fondorlatait fődözte fel, mert kevéssel elébb egy levelet vett a Lengyelországban lévő francia követtől, Bonac marquistól, tudtára adót, „miképen XIV Lajos király nem rég egy brevét vett a pápától, melyhez a császárnak, szinte a pápához küldött egy közleménye is csatolva volt, magában foglaló azon pontokat, melyeket, állítólag, a magyar elégületlenek szabtak volna a béke föltételeiül. Brevéjében a pápa azt írja Lajos királynak, miképen e pontok egyenesen a kath. vallás kiirtására czéloznak; azt hiszi tehát ő szentsége, hogy Lajos király rászedetett, midőn a magyarokat pártfogásába vette. Ennélfogva tehát neki, a követnek, meg volna hagyva urától, kijelenteni a fejedelem előtt, miképen őt egyáltalában nem hajlandó segíteni a kath. vallásra nézve oly káros czélzataiban“. Ezen pontok, — mond Rákóczy, — Bécsben koholtat-

¹⁾ Széchenyi lev. Vizához s Okolicsányihoz. Miller e. h. II, 91.

tak, szemlátomást azon sérelmekből, melyeket ott Okolicsányi a fölkelés okai gyanánt adott elő.

Rákóczy a fondorlatnak ekképen nyomára jutván, az előtte megjelent protestans követeknek elejébe terjeszté, hogy sérelmeik orvoslata végett, mihelyt csak lehet, országgyűlést fog összehívni, és szentül megesküdött, hogy a mit ott végezni fognak, azt ő mind hűségesen keresztül hajtandja: legyenek tehát még egy ideig türelemmel, s várják meg a gyűlést, miként azt a felvidéki 13 vármegye megvárni hajlandó. Különbén is, ő még semmi törvényes tekintéllyel nincsen felruházva, melynélfogva kívánataiknak eleget tehene. De a követek megátalkodva sürgették kívánataik haladék nélküli teljesítését, bár mi okokkal fejtegette is nekik a fejedelem annak, ez idő szerint lehetetlenségét, s bár mi szentül fogadta is, hogy kívánataik a gyűlésen elégtételt fognak nyerni. E makacsság meggyőzte őt, miképen Okolicsányitól vannak felizgatva, hogy azon esetre, ha tőle nem nyernek orvoslást, a császártól ígért biztosítást fogadják el. A fejedelem tehát, látván hogy velők nem boldogúl, magához hivatá udvari hada főkapitányát, Vay Ádámot és főudvarmesterét, Otlík Györgyöt, kik közül amaz kálvinista, emez lutheránus, s mind a kettő józan gondolkodású, s nagy tekintélyű vala illető hitfelekezeténél. Megmutatván ezeknek Bonae marquis levelét, felfödözte előttök a fondorlatot, s kijelenté nekik, hogy a vágvidéki követek kívánatának eleget tenni, annyi volna, mint az ellenök híresztelt rágalmat megerősíteni; s mintsem hogy ezt tegye, ha azon követek az ő biztosításai-val meg nem elégednének, kénytelen lesz ellenök egy nyilatkozványt tenni közzé, hogy a pápa s a francia király az ő érzelmeiről meggyőződjenek; s ő hiszi, hogy a felvidéki 13 megye helyeslendi nézeteit, minek azután az lehetne következménye, hogy az ország két külön vidéke, egymás ellen fogjon fegyvert. Vay és Otlík a veszélyt világosan átlátván, nem késtek a cselről hitfeleiket is értesíteni, s előttök, mintegy kezességet vállalni a fejedelem szavai s ígéreteiért.

1704.

A vágvidéki követek erre szintén megnyugvának s bizodal-
muk még erősebb lett Rákóczyban, mint bármikor azelőtt.
A protestansok ezóta nem is feszegették többé a vallás
ügyét¹⁾.

E közben Széchenyivel is folyt az értekezlet. Az érsek
mindenekelőtt a fegyverszünet kérdését hozta szónyegre.
Rákóczy, miként fentebb láttuk, ettől, lényegére nézve, nem
volt idegen, s ezt újabban is kijelenté az érseknek; gyanú-
ját mindazáltal nem hallgathatá el az udvar őszinteségét
illetőleg, miután Heister, épen ez értekezlet előtt küldetett
be ismét az országba, s itt a Dunántúl a földesuraktól adót
szed, s őket hadfogadásra kényszeríti; katonáinak pedig
minden féktelenséget megenged²⁾. De mindamellet is bizto-
sítá az érseket, hogy hadvezéreinek már megküldte légyen
a parancsot, szünnének meg minden ellenséges munkálattól,
mihelyt értesülnek, hogy a császári vezérekhez is hasonló
rendelet érkezett; biztosait pedig azonnal elküldi Selmeczre,
hogy ott a császár meghatalmazottjaival hosszabb fegyver-
szünetet kössenek, mihelyt az érsek őt tudósítandja, hogy a
fegyverszünetnek vele közlött előleges feltételei a császártól
is alapúl fogadtatván, ennek biztosai Selmeczre indulnak³⁾.

Selmeczet azért kívánta a fejedelem kitűzetni az alku-
dozás helyéül, mivel orvosai, a még gyengélkedőnek, a vih-
nyei fürdőt javasláknak, s maga is közel kívánt lenni az értekez-
lethez. Vihnyére ő nemsokára meg is indult. Ipolyságon,
hol néhány napig időzék, fogadá Veterani grófot, Kassa alpa-
rancsnokát, ki az e város feladását illető szerződést terjeszté
elejébe; itt fogadá az erdélyi rendeknek fejedelemmé vá-
lasztatását meghozó ünnepélyes követségét is, melynek élén
gróf Mikes Mihály, a sepsi, kézdi és orbai székek főkapitá-

¹⁾ Hist. des révol. V, 172.

²⁾ Az érsek levele a császárhoz, Millernél: e. h. II, 102.

³⁾ U. o. 105. kövv.

nya állott. Rákóczy, mivel a hochstätti ütközet után semmi reménye sem volt e tartományt békében birhatni, nem igen kapott a fejedelemségen; kormányát nem vonakodott ugyan átvenni a béke megkötéseig, anélkül mindazáltal, hogy címét is fölvenné. A követek ezt észrevévén, elejébe terjeszték, miképen Pekry, Tökölinek régi híve s rokona, megmondta legyen nekik, hogy a fejedelem maga nem szándékozik elfoglalni a fejedelmi széket, hanem csak a magyar urak által akarja kormányozni a tartományt; ők azonban ennek nem akartak hitelt adni, mert sorsuk ekként nem lenne jobb, mint a német kormány alatt, tekintve, hogy ők a magyarokat, — kik iránt a tartományban inkább ellen-, mint rokonszenv létezik, — szintén idegeneknek tekintik. Nekik fejedelemre van szükségök, ki köztök lakjék; különben félni lehet, hogy Pekry, a szászokkal s más pártfeleivel, Tökölit hívja be. A fejedelem ezen figyelmeztetés helyes voltát annál kevésbbé vonható kétségbe, minthogy Tököli, mióta ősi javait Rákóczytól visszanyerte, bár titokban, csakugyan összeköttetésbe lépett a tizenegy vágvidéki megyében lévő lutheránus pártfeleivel. Ez okból Rákóczy nem is vonakodott tovább elfogadni a fejedelmi címet ¹⁾).

De bár e cízzel még nem élt azon okmányokban, melyeket október 7-kén a császári biztosoknak menevédül küldé ²⁾, ezek egyike, b. Seilern, még az ellen is hosszú vitát támasztott, hogy Rákóczy magát „Isten kegyelméből fejedelemnek“ írta. E vitával csaknem egészen letelt a 15 nap, melyre a fejedelem az ellenségeskedést felfüggeszté. Végre, midőn a fejedelem határozottan kijelentette, hogy címében semmit sem változtat, s az ideiglenes fegyverszünet elteltével, seregét megindítja, Seilern is felhagyott a huzavonással, s megjelent Selmeczen, hol biztos társai, Szechenyi érsek, s gróf Koháry István, s az érsek segédei, Viza

1704.

Rákóczy az erdélyi fejedelemséget elfogadja.

A selmeczai alkudozás a fegyverszünetről.

¹⁾ Hist. des révol. V, 176. kövv.

²⁾ Miller e. h. II, 120.

1704.

és Szirmay, reá régóta várakoznak vala. Rákóczy ennek következtében, okt. 15-kén, szintén kinevezte Bercesényit, gróf Mikes Mihályt, Jánoky Zsigmondot és Ráday Pált a maga teljhatalmú biztosaivá. Megjelentek még a közbenjárók is, lord Stepney Angolország, Hamel-Bruyninx Holland részéről.

Pár nap előtt fogadta a fejedelem a sebeiből felépült Bottyán János elébb császári ezredest, ki a németektől gyanúból elfogatott, de a nép által kiszabadítatván, most Rákóczyhoz sietett. A fejedelem őt, miután hűségi esküjét vette, tábornokká nevezvén, Érsek-Újvár körülzárolására küldé.

A közbenjáró angol és hollandi követek tudatták a császár biztosaival, hogy a fejedelem örömmel fogadta ugyan az angol királyné s a hollandi statusok közbenjárását; de bár csak a fegyverszünet lesz az értekezlet tárgya, még is mindenek előtt kívánja, hogy a császári biztosok, okmányilag nyilatkoztassák ki, mily alakban fogadta legyen el a császár e közbenjárást? Seilern ebben megint izgágáskodék, s úgy akarta az okmányt szerkeszteni, hogy a szerint a közbenjárás pusztán közbenvető könyörgés lett volna az említett hatalmak részéről a magyarok mellett. Míg e fölött folyt a vita, az ideiglenes fegyverszünet ideje letelt, s csak bajosan lehetett a fejedelemtől kinyerni, hogy azt október végeig kiterjessze, mert mindebből meggyőződött, hogy az udvar, ezen értekezlet által csak időt akar nyerni, míg Németország-ból több zsoldost küldhet a csatasíkra. Széchenyi nagyon restelte e huzavonást; s hazája javát, mint mindig, őszintén óhajtván, végre mégis csak kieszközlé, hogy a császár leveleiben előforduló kifejezésekből úgy szerkesztessék a nyilatkozat, miszerint abból kitünjék, hogy ez szintoly horderejű közbenjárás, minő az egymással hadakozó hatalmasságok közt szokott lenni¹⁾.

A közbenjárás diplomatikai ünnepélyessége e módon

¹⁾ Hist. des revol. II, 247. kövv. V, 176. kövv

meg lévén állapítva, az értekezlet sajátképeni célja, a fegyverszünet is szőnyegre került valahára. De ha már eddig is úgy látták a fölkeltek, hogy az udvarnak, ezen egész értekezlettel nem más a célja, mint időnyerés, abban ezentúl még kevésbbé lehetett kétségök. Ama föltételek helyett ugyanis, melyeket az érsek minap Gyöngyösön előterjesztett, s melyekre Rákóczy akkoron válaszolt is, most újak s a magyarokra nézve oly súlyosak adattak elő, hogy eleve is lehetett tudni, miképen azokban nem fog megtörténhetni az egyesség. Egyebek közt kívántatott, hogy a fölkeltek az egész dunántúli tartományból, a dunáninneniben egész az Ipoly folyamig, s úgy a Duna és a Tisza közéből, és végre a Tiszántúl a Körös és Maros közt fekvő földről is kivonúljanak; továbbá, hogy még azon kerületben is, mely az elégületlenek birtokában marad, minden császári őrségekkel ellátott várak, melyek az elégületlenek hadai által elzárattak, névszerint, Magyarországon: Eger, Kassa, Eperjes, Szendrő, Nagyvárad és Szatmár; Erdélyben: Szeben, Kolosvár, Fogaras, Görgény, Déva, Szamosujvár és Brassó, minden ostrom alól fölmentessenek, oly módon, hogy az elégületlenek azoktól két, a népesebbektől három mérföldnyire távol maradjanak; a császáriak ellenben azokba hadakat, élelmet, s más szükségleteket szabadon szállíthassanak stb. És e föltételek akkoron adattak elő, midőn e várak egynémelyike már nem is volt többé a császáriak kezében²⁾). Seilern végre, még avval is elárulta a jóakarát hiányát, hogy a föltételek 15 pontját egyenkint, szőrszálhasogató huzavonással kívánta tárgyalatni.

Azonban Széchenyi érsek, tudván, hogy a fejedelem az ideiglenes fegyverszünetet meghosszabbítani e körülmények közt egyáltalában nem hajlandó, a föltételeket október 24-kén tömegesen átnyújtá a közbenjáró hatalmak követei-

¹⁾ Ld. e várak capitulatióinak idejét: Thaly Kálmán: A nagyszombati harc 2. és 3. l. a jegyzetekben.

1704.

nek, hogy azokat, a magyarok felhatalmazottaival közöljék. De ezek, mielőtt azokra választ adnának, egy külön jegyzetben tudtára adák a közbenjáró követeknek, miképen ők, teljes őszinteséggel kívánják a béke helyreállítását; úgy látják mindazáltal, hogy ezen őszinteség egészen hiányzik a császáriak részéről. Ezt bizonyítja az, hogy Heister tábornagy, még az ideiglenes fegyverszünet alatt sem függesztette fel hadi munkálatait; Simontornyát, Siklóst s a dunántúli tartomány nagy részét akkoron ejtő hatalmába, midőn a fejedelem a maga hadainak már szünetet parancsolt; és bizonyítják az átnyújtott föltételek is, melyeket olyanoknak találnak, hogy azoknál súlyosabbakat akkor is alig lehetne felállítani, ha ügyeik már kétségbeejtő állapotban volnának, s kegyelemért kénytelenítettnek esedezni. Kívánják tehát, hogy miután e föltételek csak húzavonás végett adattak elő: a császáriak is oly őszinteséget tanúsítsanak a fegyverszünet sazt követőleg, a béke helyreállításában, minőnek ők maguk adják bizonyosságát; s ezen elfogadhatlan föltételek helyett hozzák szőnyegre a kalocsai érsek által minap Gyöngyösön előterjesztetteket s a fejedelemnek azokra kiadott válaszát. A közbenjárók azonban e helyett, a császári biztosok kívánsága szerint, csak amazokra sürgették a választ, s e mellett az ideiglenes fegyverszünet meghosszabbítását; mit midőn a fejedelem megtagadott, az értekezlet széjjel oszlott. Rákóczy mindazáltal, hogy békülési szándokának továbbra is jelét adja, Széchenyi érseket, míg egyenesen vissza nem hivatalnák, magánál tartóztatta ¹⁾.

Érsek. Újvár
megvétele.

A fejedelem előre látta volt az értekezlet eredménytelenségét, s már midőn Vihnyére ment oly intézkedéseket tőn seregénél, hogy annak félbenzakadtával Érsekújvárt azonnal körültáborolhassa, mit aztán november 10-ke táján valóban végre is hajtott. A város lakosait, sőt a német őrség némely tisztjeit is, kiket még munkáesi várából ismer vala,

¹⁾ Hist. des revol. II, 257. kövv. Miller e. h. 123. kövv.

magá iránt jó indulatúaknak tudván, néhány napi ágyúzás után rohamot parancsolt. Az őrség ezt látván, azonnal fehér zászlót tűzöt ki, s a várat nov. 16-kán feladta ¹⁾. Innen haladéknél Leopoldvár alá szállott, Beresényit pedig a lovasággal Morva szélére küldé, hogy az addig is idegen földön éljen, míg reá szükség leend.

E szükség azonban nemsokára beállott, Heister a Németországban fekvő császári seregből jelentékeny segedelmet nyervén, miután, novemb. 28-kán gajári táborából a megtérőknek utolsó ízben kegyelmet ígért, a makacsokat s azoknak még nejeit s gyermekeiket is tüzzel-vassal fenyegette. deczember második felében Marchecknél átkelt a Morván s 15 ezernyi sereggel, Nagyszombat felé nyomult. Beresényi ennél fogva, Ocskay és Ebeczky dandárait, az ellenség háborgatása végett, annak háta mögött és szárnyainál hagyván, a Szeredtől félórányira fekvő Farkashidára vonult vissza, mert tanácsai szerint a fejedelem is oda vezette seregének nagyobb részét, csak néhány zászlóaljat marasztván Leopoldvár zárlatának folytatására La Motte ezredes alatt.

„A hadi mesterségben nagyon újoncz lévén, úgymond emlékirataiban Rákóczy, — örömet éltem volna azok tanácsaival, kik magukról állíták, hogy azt jól értik; de csakhamar észrevettem, hogy ahhoz ők sem tudnak sokkal többet“. Valamennyien megegyeztek abban, hogy a szűk helyről, hol a tábor áll, nyiltabb térre kell vezetni a sereget, s e célra azon magaslatok lennének legalkalmasabbak, melyeken Nagyszombat fekszik. A sereg tehát karácson napján e város felé indult; de a célzott harcztérre csak másnap jutott el, midőn az ellenség már oly közel létezett, hogy a harcztért sem kellőleg megválasztani, sem a város vidékét, mely előtt a sereg állott, hadtanilag megvizsgálni nem volt idő. Senki

A nagyszombati harc.

¹⁾ E várívás részleteit ld Thaly Kálmánnál: A n.-szombati harc 4. k.

²⁾ Egykorú másolat a monyorókeréki levéltárból.

sem tudta, vagy senkinek sem jutott eszébe, hogy a várostól nyugatra csekély távolságban egy meredek árku patak foly, mely a lovasság mozgalmait meggátolandja, s mely aztán, midőn a csata megnyilt, Heisternek hátvédül szolgált. De daczára e hibának, s daczára annak is, hogy az egész kurucz seregben kevés lévén az értelmes tiszt, a lovasság és a gyalogság mozgalmi összhangzólag nem hajtattak végre, s ez amattól nagy távolságra maradt el; Eszterházy pedig a balszárnyon csak egyetlenegy hosszú vonalban állítá fel lovasságát, minélfogva osztályának nagyobb része a harcban részt sem vehetett; az ütközet eleje szerencsésen folyt a magyar részről. Ebeczky a jobb szárnyon, hol Bercsényi vezénylett, hatezer lovassal az ellenséget oldalba fogván, annak sorait szétbontá s a tábor közepén lévő podgyászig hatolt s azt fosztogatni kezdé, az ágyúkat pedig elfoglalta. Hasonlókép Ocskay a balszárnyon nagy erélylyel rohant az ellenségre, s tetemes kárt tön benne.

A győzelem már-már a magyarok kezében volt, mert még a középben is, hol Rákóczy maga osztá a parancsokat, derekasan viselte magát a gyalogság. Ekkor azonban az ellenség ama nagy hézagba, mely a magyar lovasság és gyalogság közt támadt, némi lovas csapatokkal benyomulván, a mieinket oldalba fogta, s megzavarta. De még nagyobb zavart okozott ezekben az, hogy Scharodi, német szökevény, kapitánya egy szintén német szökevényekből alakult 500 főnyi zászlóaljnak, embereivel ugyanazon időben elpártolván, a magyar gyalogságra rohant, s azt, az előre nyomuló németekhez csatlakozva, futamlásra kényszeríté. Rákóczy azt megpillantván, a magaslatról, honnan eddig az ütközet fejleményét szemlélte, mellette lévő karabélyosaival akart előre nyomulni, hogy az ütközetet helyreállítsa; de íme, néhány nemes urak, kiket udvari főkapitánya, Vay Ádám, oly megfigyással rendelt melléje, hogy őt a csatába vegyülni ne engedjék, lovának kantárait megragadva, őt helyéből mozdulni nem engedék. A balszárny még vitézül tartá magát, s csodá-

kat mívelt; de miután az ellenség sorain keresztül egészen a podgyászig hatolt, ez is fosztogatásnak esett.

Az alkalmas idő, midőn még a meghajlott sorokat helyreállítani lehetett volna, okként elosonván a magyar sereg mind nagyobb zavarba bonyolódott; s Rákóczy, hogy a futamlókat összeszedje, egy dombra hátrált karabélyosaival, hol aztán Bercsényi is nemsokára hozzácsatlakozván lovaságával, mely csekély veszteséget szenvedett, harczrendben, lassan vonúlt vissza a Vág vecsei hídjá felé, La-Motte ezredést a leopoldvári zárlat-haddal Nyitrára rendelvén. Gyalogságát csak az mentette meg a végveszélytől a nyílt téren, hogy a német sereg, győzelme daczára is, szintén nagy rendetlenségbe és zavarba jutott az ütközet alatt. Bercsényi a had egy részével Sellye alá vonúlt, hogy az ottani hídhöz érkező futamlókat is összeszedje, mi nagy részben sikerült is.

Heister nem is üldözte őt, mert serege, a győzelem daczára is felette sokat szenvedett. Jobb szárnyán, melybe Ocskay lovasai fúródtak be, egész zászlóaljok összevagdaltattak, magát Heistert is nagy veszély fenyegeté, melytől őt gróf Czobor Márton mentette meg, azon pillanatban lővén agyba egy kuruczot, midőn ez fegyverét már felemelte a fővezérre. „Ezen első ütközetem, — mond Rákóczy — meggyőzött a felől, hogy közlünk senki sem érti a taktikát; hogy legénységem jóakarátú, de a felett hogy fegyverzete nagyon hiányos, tisztjei sincsenek, kik vezetni tudnák; s végre, hogy nem kell bízni a szökevény németekben“¹⁾.

1) Hist. des révol. V, 181--198. Wagner (II, 761.) a császáriak veszteségét holtak és sebesekben 700-ra a magyarokét 1500-ra teszi, De Spangár, magy. krónikájában (74. l.) olvassuk: „Ebben a csatában a pártosok közül vezett el 180 és nem 3000, sem 1500, a mint a bécsiek írják; mert ezeknek holt tetemeit, a melyek egynehány napig el nem temették, némely szerzetes személy kétszer is megszámálta“. Leírja az ütközetet Bel is: Not. Hung. Nov. II, 64. Legújabbán pedig nagy részletességgel s élénkséggel leírta azt Thaly Kálmán: „A nagy-szombati harcz“ című munkájában.

1705.

Még a Vágnál időzék Rákóczy, midőn hírül vette, hogy Forgách Simon, ki, mint említők, Kassát, Eperjest november elején feladásra bírta volt, decz. 25-kén, a fejedelem nevében, Szatmárt is átvette, Pestre s Erdélybe költözni engedvén belőle a néhány gyalog zászlóaljból s Glöckelsberg 400 lovasából álló őrséget. A fejedelem februárban Verebélyen hadi tanácsot tartván, akkép osztotta fel vezérei közt a teendőket, hogy Károlyi Ausztriába törjön, Bercsenyi és Eszterházy Antal a derékhaddal a Vágvonalon őrködjék, szemmel tartván a Nagyszombatban telelő Heistert; Bottyán pedig Esztergomot zárolja el és csapdosson át a Dunántúlra, maga a fejedelem Egerbe ment, előkészítendő a következő tavaszi hadjáratot. Károlyi a befagyott Dunán átkelven, Ebeczky, Deák Ferencz, Gencsy és Géczy Gábor ezredesekkel harmad izben is egészen Bécsig száguldozott, s onnan utóbb a dunántúli megyékbe tért át, azokban is megújítandó a felkelést; de a lovasságával utána eredt Heister által Kilitinél megveretvén, a Bakonyon keresztül, hol hadának nagyrésze elszökdösött, a Dunához, s ezen is átkelven, a Tiszántúlra vonúlt, melynek különben is főkapitányává neveztetett. Bercsenyi e közben a Vág mellől előre nyomulván, Heister hátrahagyott gyalogságát Nagyszombat, Sz.-György, Bazin és Modor városokból részint kiűzte, részint maguk megadására kényszerítette, s a fölkelést ismét egész Pozsonyig s a Morva vizéig terjesztette ¹⁾.

Szatmár megvétele után keletéjszaki Magyarországon — az egy, de szintén zárlat alatt lévő Nagyvárad kivételével, — egészen Erdélyig megszűnt Leopold uralma. Erdélyben Bussi-Rabutín még ugyan tartotta magát két gyalog s négy lovas ezredével; de Toroczkay, Pekry és Teleki szünetlen kapdosásai ezeket is nagyon megfogyasztották, úgyhogy

¹⁾ Károlyi önéletírása. Hist. des revol. V, 200. kövv. Bel: Nov. II, 105., 121., 132. Matyasovszky kancellár lev. Erdődy Sándorhoz febr. 9-kéről. A monyorókeréki levéltár eredetijéről. Thaly Kálmán: A nagy-szombati harc.

Rabutin mindinkább csak a szász városok Szeben, Brassó, Medgyes védelmére kénytelenített szorítkozni. Még Kolozsvárból is kivonta az őrséget s hadi szereket; a falak egyrészét pedig lerontatván, a városnak hadi fontosságát megszüntette. Rákóczy őt még a szászvárosokból is kiszorítani szándékozván, 1705 elején Forgách Simont 14 ezernyi sereggel küldé Erdélybe.

Ennek egy erélyes, tekintélyes főre volt volna szüksége, ki az egymással viszátkodó, megoszlott belföldi urak közt egységet s rendet teremteni képes legyen. A régi kormány főbb embereiből még csak Bánfy György kormányzó volt a maga helyén; de ő is Szebenbe zárkózék Rabutinnal. Bethlen Miklós kancellár, a tartománynak kétségkívül legeszesebb, legügyesebb embere, egy politikai irányú irata miatt, melyben Erdély kormányának véleménye szerint legczélszerűbb átalakítását tárgyalta ¹⁾, vejével, Teleki Sándorral együtt a mult júniusban elfogatott s hűtlenségi kereset alá tétetett ²⁾. Apor István, hajdani kincstartó meghalálozott. Haller István többekkel együtt Bánfy mellett Szebenben maradt, semmi rokonszenvvel nem viseltetvén a magyarországi fölkeltekhez. Jól tudta ugyan a fejedelem, hogy Forgách nem azon ember, ki minden igényeknek megfelelően s a tartományban magának kedvességet tudna szerezni; mert a fölött, hogy az erdélyiek általában véve idegeneknek tekinték a magyarországiakat, s őket csaknem szintannyira gyűlölték, mint a németet, Forgách előkelő eredetére büszke, indulatos, izgága természetű s a borított is mód felett szerető ember vala. De mivel ott mindenesetre tapasztaltabb tábornokra volt szükség; ilyen pedig az erdélyiek közt, kik iránt a fejedelem különben is, nem alap nélkül, bizalmatlansággal viseltetik vala, nem találtatott, s a magyarok közül is ő látszék legtanultabbnak, s a tehetség benne nem is hiányzott: a

¹⁾ Ld. ezt önéletírása végén II, 296.

²⁾ Supplicatio. U. o. 416.

1705.

fejedelem kénytelen volt őt nevezni ki oda fővezérül. Hatóságát azonban csak a seregre s hadi munkálatokra szorította. Forgách, midőn Erdélybe indula, teljhatalommal kívánta ugyan magát felruháztatni, mert azt hitte, Bercsényi is függetlenül intézkedik az éjszaknyugati vidéken. De a fejedelem, ismervén emberét s az erdélyiek féltékenységét, a tartomány polgári igazgatását egy országos tanácsra bízta, melynek tagjaiúl Barcsay Mihályt, Teleki Mihályt, Jósika Gábort, Sárossy Jánost s a szászok közül Kolosvárit oly utasítással nevezte ki, hogy Forgáchcsal egyetértőleg működjenek. De az egyetértés, mint alább látandjuk, nem sokáig tartott a tábornok s a kormánytanács között. Forgách a tavasz nyiltával, miután elébb Szamos-Újvárt elfoglalta, Medgyest kezdé vívni, s bár nem kevés veszteséggel, azt végre meg is vette. Ha innen egyenesen Brassó alá ment volna, valószínűleg azt is megveheté vala, mert serege ekkoron már mintegy 30 ezerre szaporodott, a németek pedig igen megrémültek. „De ő csak részegséggel, vendégséggel vesztegeté el az időt“. Utóbb Balázsfalvára szállítá táborát s onnan egy válogatott dandár által a verestoronyi erődöt is megvéteté; minek következtében Szeben szoroson el lön zárva ¹⁾).

V.

Rákóczy pénz-
ügyi
viszonyai.

Míg az ország külön vidékein s Erdélyben ezek történnek vala, Rákóczy maga részint a pénz- és hadügy szervezésével, részint az újabban is megindított békealkudozásokkal foglalkozék. A nagyszombati ütközet fejleménye eléggé meggyőzte őt, hogy a betanított s jól fegyelmezett német hadak ellen a győzelmet korántsem biztosíthatja a síkra vezetett olyféle gyülevés, tudatlan hadak túlnyomó száma, melyek a portyázást, apróbb cselvetést ismerték ugyan még a törökkel folyt háborúból, de a hadviselés

¹⁾ Hist. des revol. de Hong. V, 165., 198., 204. Cserey 327. kövv.

taktikai módszeréhez semmit sem értettek; hogy tehát jó tisztekre, jól fegyverzett s fegyelmezett zsoldos hadakra van szüksége, hogy a nemzeti ügynek diadalt szerezzen. E végett mindenekelőtt elégséges pénzforrás teremtését kelle munkálatba vennie. A népre adót vetni, melynek nagyrésze a túlságos adóztatás miatt fogott fegyvert, eddigelé nem volt s még ezután sem lett volna eszélyes rendszabály, miután e nép küldé saját lovaikkal és fegyvereikkel az önkényteseket, ez állítá ki élelmöket is.

Pénzt eddigelé két forrásból merített. Ezek egyike volt a bányák nemes ércze. De a mit ebből merített, azt mind elnyelte a fegyervásárlás Danczkában, a lőszerrek előállítására s az udvari hadainak ruházatára szükséges posztó s egyéb szükségletek beszerzése. Sok pénzbe került az ólom is, mely az országban kevés találtatván, mint az arany s ezüst termelésére ezen érczek olvasztó hutáiban nélkülözhetlen kellék, szintén külföldről vala szállítandó. Ezt a fejedelem, szintúgy mint a posztót, Lengyelországon keresztül leginkább Sléziából húzta, mely tartományt e végett, miként ez azt maga is szorgalmazá, eleitől fogva semlegesnek nyilatkoztatta. Másik pénzforrása volt a rézpénz, melyet a vert ezüst nagy szűke miatt, még a mult évben kezdé veretni. E rézpénz, nehogy nagy súlya miatt használhatatlanná váljék, belértéke szerinti nagyságban nem verethetvén, előlegetesen kikérte a megyék és városok megegyezését; mit megnyervén, kétfélet készített. Az egyiket polturának, a másikat libertásnak nevezték el a közéletben, mivel egyik lapján e felirat állott: „pro libertate“. Másik lapján mind a kettő az ország czimerét viselte. A kisebb polturából tiz ment egy libertásra; emeből pedig nyolez tett egy tallért. A császáriak e pénz miatt is ügyekeztek népszerűtlenné tenni a felkeltek ügyét, miként Heisternek a mult évi aug. 20-kán közzé tett kiáltványából fentebb láttuk. Erdélyben az annál népszerűtlenebb volt, mivel azt hitték, Rákóczy és Bercsenyi a magok számára gyűjtik az aranyat,

1705.

ezüstöt¹⁾. Hitték ezt sokan, noha, mint alább látandjuk, alaptalanul, Magyarországon is; de bár e körülmény nem maradhatott titokban a fejedelem előtt, a mindinkább növekedő költségeket másként fedezni képtelen lévén, kénytelen volt azontúl is folytatni a fonák finánczrendszert.

E pénznek eddigelé nem volt kényszerített folyama, s úgy látszik, egynémi nehézség fejlett ki körülötte a forgalomban. A fejedelem, e bajon segített, s a tervben lévő hadi reformok szükségleteire azt még nagyobb mennyiségben s biztosabb folyamba tenni kívánván, mindjárt a nagyszombati ütközet után, 1705-ki január 1-jén a fontos tárgyat a Lévára maga mellé gyűjtött kormánytanács elejébe terjesztette, kívánván, hozna végzést, mely a rézpénznek kényszerített folyamat adna az országban. Széchenyi érsek, ki, mint mondók, a selmeczi értekezlet után is a fejedelem mellett maradt, sőt ez időtájtban némi kedvet is mutatott Leopoldtól elszakadni, úgy látszik, szintén részt vett e tanácskozmányban, s nagyon ellenzé a rendszabály meghozatalát. „A mi a rézpénzt (mit kongónak, az ezüst pénzt pedig pengőnek neveztek) illeti, — írja január 9-kén Léváról Pálffy János bánnak, — eléggé voltam érette, hogy eltörültessek, megmutatván, abból minemű kára és romlása leszen az országnak;

¹⁾ A jó Cserey, hazájában anyai önzésnek tanúja, kivált az öregebb Teleki Mihály és Apor István mellett, azt hitte, Rákóczynak is, kit egyáltalában nem kedvelt, inkább maga, mint a közjó felé hajlik a keze; s nem tudván, mi végre megy Lengyelországba az arany, ezüst, ekként gyanúsítja őt: „És hogy inkább a jó monetát maga utolsó szükségére reserválhassa, kit nagy bőséggel Lengyelországba átkülde, és ott nagy úri jószágokat vásárla. (Ez nem igaz; mert Jaroslawot ajándokul kapta, mint látni fogjuk, a francia királytól,) Bercsényi tanácsából rézpénzt verete, tiz, négy s egy polturásokat s nagyobbakat, kit közönségesen libertásnak nevezének, mert a pénz egyik felén az van nyomtatva: „pro libertate“. Ezzel a rozsz pénzzel bőven kezde fizetni a hadaknak; meg is tiltá mind Magyarországon, mind Erdélyben, az ezüst pénzzel ne éljenek; ő pedig maga számára, hol ezüst pénzt kapott, libertással mind felváltotta“. 341. l.

de szívök már megkeményedett. Mindazáltal már fehér jó pénzt is bocsátanak ki s fizetnek vele¹⁾.

A végzés tehát meghozatott; és, mint Rákóczy emlékirataiban olvassuk, elég jó sikerrel. Ő ugyan tartóssága iránt nem ápolt vérmes reményeket; nagy megelégedésére vált mindazáltal, hogy a bányákból nyert aranyat, ezüstöt fegyver s posztó beszerzésére fordíthatá, s képessé lett hadait jobb karba állítani. Maga Széchenyi is kénytelen volt elismerni az eredményt. „Édes méltóságos fiam uram, — mondja idézett levelében, — mennél tovább halad ezen mozgalmak kiegyenlítése, annál veszedelmesebbnek látom lenni; mert ezek naponkint mind jobb rendbe veszik magokat, regementeket állítanak s fizetik hadaikat, német, francia instructo-
rok vannak köztök, gyakoroltatnak, naponkint hozzá szoknak a hadakozáshoz“.

A fejedelem február végnapján (1705) nagy ünnepély-lyel ment be Egerbe; és néhány nap mulva Konstantinápolyon s Erdélyen át marquis Desalleurs francia tábornok érkezett hozzája, azontúl Lajos király állandó követe minőségében maradandó mellette. „Azt hittem, fegyvert, tiszteket és pénzt is hoz, — mondja Rákóczy; de csak két mérnök-tiszt, Le-Maire és Damoiseau, vala kíséretében. Feladata volt, részletes tudósítást adni urának a magyar hadi állapotokról; mi végett egy, kérdésekkel teli emlékiratot nyújtott be a fejedelemnek a háború folyamáról, a várakról, a fegyvergyárakról stb.²⁾.

Ennek tudósításából értesülünk, miképen a fejedelem még Egerbe érkezte előtt, febr. 15-kén a megyékben zsoldot kiáltatott, nyolcz libertást a gyalognak, tizenkettőt a lovasnak havonkint, s élelmezést a táborzás alatt. A nép nagy számmal jelentkezvén, a főispánok által egy évre zsoldba fogadtatott, s örömrivalgások közt tette le a hűségi esküt, s

Hadszervezete
s tábori
viszonyai.

¹⁾ Miller e. h. 137.

²⁾ Hist. des revol. V, 206.

aztán egy havi zsolddal a behívásig hazabocsáttatott. E megyei hadaknál sokkal nagyobb gondot fordított a fejedelem udvari testőr-hadaira, a német ezredekre, a francia granátos és a vadász osztályokra. Testőr hada ezer karabélyos lovasból és két ezred gyalogból állott, melyeknek egyike kék, másika vörös egyenruhájú, mindegyike 1200 főből, jobbra a fejedelem munkácsi uradalmabeli jobbágyaiból vala szerkesztve, s „palotás“ nevet viselt. E gyalog hadat a fejedelem Szentiványi János dandárnok és báró Limprecht alezredes, Murányvár egykori parancsnokának vezényletére bízta, ki, miután a várat feladni kénytelenítettett, a fejedelem szolgálatába állván, végiglen példás hűséggel ragaszkodott hozzá.

A német ezredek számszerint nyolcz lovas és ugyanannyi gyalog zászlóalj a német szökevényekből s a fejedelem szolgálatába állott foglyokból s azon magyarokból szerveztettek, kik elébb a császári ezredekben szolgáltak. Ezen zászlóaljak egyenruhás, jól fegyverzett s fegyelmezett és német, vagy legalább németül tudó tisztek alatt álló legénysége, a megyei hadaknál nagyobb zsoldot húzott.

Újonnan szervezte a francia granátosok osztályát is, mely a nagyszombati csatában százyolczból hatvanra olvadt, s tiszteit is mind elveszté. A megmaradtak mellé most ugyanannyi magyart válogatott ki seregéből, érdekében állván, hogy Bécsben híre legyen, miképen francia hadi test is szolgál zászlai alatt. E jól fegyverzett osztály legénysége havonkint 12 libertást kapott zsoldúl. — A vadászosztály magvát egy nemes ember alkotta, ki a tavaszon jól betanított 60 vadászszal lepte meg a fejedelmet. Ezeket ő kétszázig szaporítván, testőr-hadához kapcsolta. Volt még egy körülbelül 200 főből álló török s krimi tatár had is a fejedelem zsoldjában, kiknek parancsnokává a szerzetes báró Andrassy Miklós lőn. A szabadságszeretet hozta őt klastromából a táborba, hol magát több ízben kitüntette bátorsága által; csuháját azonban mint katona is megtartá. Látván, hogy a nagy

részben protestansokból álló hadi nép előtt nincs tekintélye, önként ajánlkozék e tatár csapat vezéréül, mely őt aztán dervis ezredesnek nevezés nagy tiszteletben tartá. Desallours marquis szerint, 1705. tavaszán a felkeltek hadi ereje hat karabélyos, nyolcz német és száznégyszáz mezei; lovas- és a két palotás, nyolcz német és ötvenhat mezei gyalog zászlóaljából, számszerint (az erdélyieken kívül) 44,800 főből állott, a granátosok és vadászok osztályain kívül; mind ezek közül azonban csak 1400 lovas és 5300 gyalog vala jól fegyverkezve s fegyelmezve. Maga a fejedelem 75 ezer gyalogra, lovasra teszi zsoldosainak összes számát ¹⁾.

Hadban e szerint nem, de annál inkább szenvedett hiányt jó tisztekben. Bonac marquis, a Lengyelországban székelő francia követ, küldött ugyan neki néhány francia tisztet, kik közül a fejedelem Fierville d' Hérissi lovagot, La Motte ezredest, ki Vauban marechal segédje volt, De Rivière, ki Érsek-Újvárt erődíté meg, Barsonville, Saint-Just, D'Absac, Bonefous, Chassant tiszteket, s a már említett Le Mairet és Damoiseaut dicsérettel említi. „De a többiek — úgy mond, — kik Konstantinápolyból vagy Lengyelországból, Fériol és Bonac követek egyáltalában nem biztos ajánló leveleikkel jönnek vala hozzám, szerencselovagok voltak, kik idegen neveket vőnek fel, hogy az uraiktól, tisztjeiktől lopott okleveleknek hasznát vehessék. Ezek viseletökkel gyalázata-tára váltak nemzetöknek, s attól csak elidegeníték a magyarokat. Mihelyt látták, hogy kényök-kedvök szerint nem élhetnek, Lengyelországba távoznak“. A német szökevények közül, miután Czelder Orbán, bár szintén ilyen, de különben mint szigeti fi, magyar volt, csak Roth János ezredest, ki elébb, mint császári tiszt magyar nőt vett, emeli ki a fejedelem, mert a többi, három-négyszáz hadnagyot kivéve, mind csak altiszti rangban szolgált elébb a császári seregben, kik

¹⁾ Hist. des revol. V, 208. kövv. Desalleurs tudósítása Fiedlernél II, 457. kövv.

1705.

csak jobbak híjában emeltettek magasabb rangokra; de nagyobb bizodalmat nem érdemlének. Egy Brémer nevű ezredes, ki Scharodi példájára ez évi juniusban, Imsodnál lett árulóvá, agyon is lövetett.

E körülmények közt eleitől fogva oda fordítá gondjait a fejedelem, hogy magyarokból képezzen mennél több alkalmas tiszteteket. E végett nagy udvart tartá, hogy a nemességet oda édesgesse, s mennél több nemes embert ügyekezett fogadni szolgálatába. Hogy pedig a hadi pályát velök megkedveltesse, mihelyt a hó elolvadt, táborba szállá velök, előttök gyakoroltatá francia gránátos osztályát s palotásait, s a mint egyikben s másokban hajlam támadt a rendes szolgálatra, azt mindjárt fölvette testőr hadába. De a többi tábornokok e jó példát nem igen követték hadtesteik begyakorlására ¹⁾).

A békealku
újabb felvétele

E hadi foglalkozások közt, melyekkel a telet és tavaszt Egerben tölti vala, a béke ügyét sem hanyagolá el, a mennyire tőle függött, a fejedelem. Széchenyi érsek, ki részint Léván, részint Gácson telet, nem vévén választ Bécsből az oda még Selmeczről írt leveleire, a béke ügyét újabban is felélesztendő, Bogyay György udvari nemes szolgáját küldé fel Bécsbe, tudatván ott általa, hogy csak úgy lehetne remélni a felkeltek békére hajlását, ha a sérelmek orvoslatának általános ígéletén felül, részletesen is külön minden főbb panaszaira nézve, értésökre adatnék, mi módon szándékozik az udvar azokat megszüntetni, s e nyilatkozatot a közbenjáró külhatalmak eleve is biztosítának. Gróf Kaunicz meghalálózván, gróf Harrach lón a császári tanács elnökévé, ki Vizával, Szirmayval és Okolicsányival több ízben értekezvén, az érseket fölszólítá, kérne egy újabb értekezletet Rákóczytól. Az érsek e kívánatnak febr. 24-kén felelt meg, tudatván a fejedelemmel, hogy segédbiztosai is nemsokára leérkeznek ²⁾).

¹⁾ Hist. des revol. e. h.

²⁾ Hist. des revol. II, 290. Széchenyi lev. Millernél e. h. II, 143. l.

Ezt követőleg az angol és hollandi követek által jelenté ki az udvar, miként szándékozik eljárni a külön sérelmek orvoslatában. Előre boesátván, hogy ő felsége újabban is nyilvánlatkoztatta, miképen az angol királyné és hollandi szövetséges státusok közbenjárását szívesen elfogadja, s mindent megtenni hajlandó, mi a fölkelteket a tökéletes helyreállítás biztosságáról meggyőzheti, azokon felül, mik már a junius 20-kai leiratban foglaltatnak, különösen a következőkről biztosítják az ország rendeit: a katonaság régibb kihágásai felett ő felsége szigorú vizsgálatot tartat s teljes elégtételt adat; a jelen kihágásokat, mik a háború elmaradhatlan következményei, a helyreállítandó béke maga is megszünteti, a jövőben pedig gondja lesz reá, hogy a zsoldosok szigorúan megfélektessenek, mi iránt a rendekkel bővebben fog tanácskozni a legközelebbi országgyűlésen.

Mi a király benlakását illeti, újabban is kijelenté a császár, hogy József ifjabb király Magyarországon fog székelni, s az országgyűlést minden három évben, sőt gyakrabban is összehívandja. A királyválasztásra nézve megmarad elébbi nyilatkozatánál, minthogy az osztrákház örökösödése nem is új, hanem századok óta érvényben van, s az utolsó pozsonyi országgyűlésen nem is történt egyéb, mint hogy az határozottabban az elsőszülött ágára szorítottatott. A magyar kormányt illetőleg, ne kételkedjék az ország: ő felségének határozott akarata a jövőben, valamennyi erre vonatkozó törvényt lelkiismeretesen megtartani; a törvényszékek, az udvari kanczellária már is e törvények szerint működnek; titkos tanácsába is több magyar urat szándékozik kinevezni ő felsége. A mi azon panaszt illeti, hogy a karlóczai béke a magyarok befolyása nélkül kötöttet, annak oka abban fekszik, mert a török háborút épen a magyarok pártütése idézte elő. Ezen kérdést egyébiránt a jövő gyűlésen a rendekkel azok megelégedésére kész a császár elintézni. Az amnestiáról, a hivataloknak egyedül magyarokra ruháztatásáról, a hazafiaknak érdemszerinti megjutalmazásáról, újra is min-

1705.

denkit biztosít ő felsége, valamint arról is, hogy az egyházi javadalmak betöltésénél a nemesekre kiváló figyelem leend.

A protestansok vallása tekintetében előbbi nyilatkozatára hivatkozik. A nádori és kancellári tiszt tekintélyét teljesen helyreállítani eltökélt szándoka, s az iránt a gyűlésen közakarattal végezend a rendekkel; ugyan ezt fogja cselekedni a magyar udvari kamara függetlensége tekintetében is, úgy intézendvén azt el az országgyűlés közbejöttével, hogy panaszra ne legyen többé ok. A só ügyét illetőleg, valamint annak árát már leszállította, úgy a többi visszaélések megszüntetését is a rendek tanácsa szerint fogja elrendelni. Az adó tárgyában újra is kijelenti, hogy azt csak a rendek tanácsával és megegyeztetével fogja ezentúl kivettetni.

Az új szerzeményt az országhoz, minden kivétel nélkül visszakapcsolandja; az egyes javakra nézve, melyek ezen visszaszerezett országrészekben léteznek, eddig is az volt a fiscus utasítása, hogy azokat régi birtokosaiknak visszaadja, mihelyt jogaikat kimutatják; erre nézve ezentúl egyedül csak az ország törvényei fognak szabályul szolgálni. Arról, hogy a magyarok külföldre ne idéztessenek, s meghallgatás és elmarasztalás előtt el ne fogassanak, az országgyűlésen bővebben kellend tanácskozni. Azt mindazáltal előleg is kijelenti a császár, hogy a birtokjogok tekintetében az igazságot szigorúan fogja kiszolgáltatni. Ha a szükségtől kényszerítve, némely koronajavakat elzálogosított, az országgyűlés tanácskozzék azok kiváltása módjáról. A királyi városokra s köztök a bányavárosokra is atyai gondot fordítand. A jászok, kunok s hajdúvárosok ügyét az országgyűlés intézze el. A követek úgy hiszik, hogy ezen engedményekkel, melyeket az angol királyné s a hollandi szövetséges rendek közbenjárására tett a császár, minden békét kívánó meg lehet elégedve; szükség tehát, hogy a magyarok, miután a közbenjárást ünnepélyes alakjában elfogadták, ezekről szintén nyilatkoztassák ki véleményöket.

Mintán Viza, Szirmay és Okolicsányi is lejöttek Bécs-

ből, az érsek velök Egerbe ment s a fentebb közlött pontok felett ismét megkezdé a fejedelemmel s biztosaival az alku-dozást. A felkelt rendeknek azonban ezekre nézve az volt a válasza, hogy mind ezek már Bocskaynak, Bethlennek, Rákóczy Györgynek is megígértettek, s a törvényekbe is befoglaltattak, úgy hogy azok nem is tekinthetők új engedményeknek, hanem csak végrehajtást várnak; a fő nehézség tehát csak abban van, hogy valamint e pontok annyi régibb szerződések és törvények után sem nyertek soha teljes végrehajtást, úgy most sem lehet bízni, hogy azok ígéret szerint végrehajtsanak, ha a végrehajtást külhatalmak nem biztósítják. Ők pusztá közbenjárással ennél fogva nem lehetnek megelégedve, hanem forma szerinti kezességet kívánnak, s pedig nem egyedül az angol s hollandi, hanem a svéd és lengyel hatalmasságok részéről is. E nélkül mint eddigelé, úgy ezután sem fognak egyezkedni.

Az érsek mind ezt hűségesen megírta Bécsbe, nemesak Eugen herczeg, Harrach és Scalvinioni minisztereknek s a közbenjáró követeknek, kérvén, sürgetvén őket, birják a császárt a külbiztosítás elfogadására, hanem magának a császárnak is, kijelentvén neki, hogy miután az sem új, szokatlan dolog, sem kisebbségre nem válhatik ő felségének, a béke pedig csak ettől függ: ő készebb tűrni, bár mint rágal-mazzassék is e könyörgése miatt némelyektől, mintsem megszűnjék tovább is esedezni előtte, fogadja el a béke ezen egyedüli eszközét, a külhatalmak kezességét ¹⁾.

Az érsek e levelet ápril 28-kán írta; de mire az Viza és Okolicsányi által, kikre az ügy szorgalmazását szívökre kötötte, Bécsbe felvitetett, Leopold császár és király már a halállal vívódek, mely május 5-kén véget vetett 65-éves életének, s majd 49 évig tartott országlatának. Mondják, egy ízben azon óhaját fejezte volna ki, hogy története hibáival

¹⁾ Az érsek levelei Millernél e. h. II, 143—164. Hist. des revol. II, 289—329.

1705.

együtt irassék meg, miszerint fia abból tanúságot meríthessen. És valóban, hosszú uralkodásának története nyújthat is elég üdves tanúságot minden fejedelemnek, hangosan hirdetvén, miszerint fényes győzelmek, hódoltatások, új szerzemények, szóval, a hadi szerencse korántsem elégséges arra, hogy valamely fejedelem népei által szerettség, emléke azoknál tiszteletben, áldásban maradjon; s hogy erre csak azon fejedelem tarthat számot, a ki népei jogait szintén tiszteletben tartja, s azok erkölceit, jellemét, meggyőződéseit, ősi hagyományait, szóval, egyéniségét tanulmányává tévén, kormánya rendszabályainál ezeket nem hagyja ki a számításból; nem erőszakolja, hanem gyöngéd kimélettel tartja szem előtt minden intézkedéseiben, még akkor is, midőn a kor s körülmények újításokat igényelnek. Jólétben, míveltségben minden nép kíván haladni, s eszélyesen vezetve, emberi természeténél fogva nem lehet idegen a czélszerű újításoktól, ha azok az ő meggyőződéseivel, vágyaival, egyéniségével összhangzólag intézettek.

MÁSODIK FEJEZET.

I József országlata 1705—1711.

I.

József a férfikor virágában, 27 éves korában vette át 170.
örökös országlalát. Ő már gyermek-éveiben is mutatott némi önállóságot, midőn az udvari cselszövények kedvelt tanítóját, az érdeemes Rummelt, egy jezsuitával törekedtek fölcserélni: „ha e tanítót tőlem elveszitek, mondá, én többé semmit sem tanúlok.“ Őszinte békehajlamait s eltökélt akarát a nemzet jogai s törvényeinek megtartása iránt ő már atyja életében is többféle módon kijelentette; de, bár némely miniszterek erőszakot javasló tanácsait roszszalá, megkötve koronáztatásakor mondott esküje által, míg Leopold élt, a kormányügyekbe nem avatkozhaték. Mihelyt azonban magát a hatalom birtokában látá, e tanácsosokat, kik ellen, mint említők, kéz alatt a porosz udvar által is izgattatik vala, a kormánytól azonnal elmozdította. Kollonics esztergomi érseket, ki Leopoldra végiglen nagy befolyást gyakorolt, teljesen mellőzé; a magyar ügyek vezetését Harrach miniszter kezéből kivévén, a békés irányú Salm herczegre bízta. Kiváltképen pedig a béke s háború ügyeiben egyaránt helyes nézetű Eugen herczeg tanácsaival kezdé élni. Ezek szerint Heister tábornagyot, kit a magyarok, kegyetlensége és gögje miatt, mindenek felett gyűlöltek, s részben azért is, mert hadseregét, daczára nagy-szombati győzedelmének, néhány hónap alatt tönkre juttatta, — mindjárt kormányá

Békekisérlet.

1705.

elején visszahívta, s helyébe Herbeville tábornagyot küldé be a hadak vezérletére.

Az elveket illetőleg, melyek szerint a békét helyreállítani s az országot kormányozni szándékoztak, el volt ugyan tökéelve, fentartani az 1687-ki törvényeket, melyek a királyság örökségére s az ellentállási jog eltörlésére vonatkoznak, s azonképen a koronához visszakapcsolt Erdélyben is fentartani kívánta a maga jogait; de nem kevésbé szilárd akaratot nyilvánított az iránt is, hogy a törvényességet az ország jogaira nézve helyreállítsa, a sérelmeket orvosolja, s a törvényes kívánatokat teljesítse. Ezen értelemben közlé József mindjárt kormánya első napjaiban szándékait a nádorral, ki aztán máj. 18-kán kelt nyílt levelében az országnak tudtára adá, hogy nádori tiszténél fogva az új fejedelemmel a köz bajok orvoslatát szorgalmazván, tőle oly választ vett legyen: miképen az egész ország tudhatja, hogy neki a boldogult császár életében semmi része sem volt a kormányban; azon jog és törvénysérelmeket tehát, melyeket az ügyeket intéző tanácsosok eddigelé elkövettek, neki senki sem fogja felróhatni. Ő el van tökéelve, mind azt szentül megtartani, mit koronáztatásakor fogadott, mi hitlevelében foglaltatik; mihelyt a körülmények engedik, az országgyűlést azonnal egybehívja, s hitlevelét a törvénykönyvbe igtatandja. És miképen maga el van határozva a törvényt mindenben megtartani, szintűgy reméli, hogy az ország rendei sem késnek letenni hűségküjököt. A nádor tehát felszólítja a rendeket, siessenek megragadni az alkalmat, mely a sokat szenvedett haza bajainak békés orvoslatára nyújtatik; Isten és világ előtt kijelentvén egyszersmind, hogy a kik a szabadság örve alatt hazájok pusztításától megszűnni nem akarnának, mint ellenségek, fegyverrel fognak kényszerítettetni a békére, nehogy e tűz vég veszedelemre juttassa a hazát¹⁾. Ugyan ezen értelemben nyilatkozott József b. Pfeffershoven tábor-

¹⁾ Katonánál: XXXVII, 30.

nok s budai hadi kormányzónak is, ki a fejedelem szavait még a nádor előtt közzé tette az országban ¹⁾).

Eszterházy nádor ennek következtében a maga törvényes közbenjárását a fölkelteknél még egyszer megkísérlendő, Jeszenszky nádori titkárt e biztosításokkal tüstént Egerbe küldé Rákóczyhoz. Jeszenszky, az udvar megegyeztével Szirmay Istvánhoz vala utasítva, hogy vele együtt tegye az előterjesztést a fejedelemnél; mi arra mutatott, hogy Szécheny, érseket, kinek munkálatai eddig célra nem vezettek, melőzni szándékoznak. Az ajánlatnak azonban most sem lett sikere. A biztosok oly válaszszal tértek vissza, hogy mielőtt az ország a József hitlevelében tett ígéretek végrehajtásával megelégedhetnék, magának a József királyságának kérdésével kell tisztába jöni; egyébiránt a hitlevelnek ama záradéka is aggodalomban tartja a rendeket, melyben az mondatik, hogy a király oly módon kötelezi magát a törvények megtartására, „a mint ezeknek értelme és gyakorlata felett a király és a rendek megegyeztével az országgyűlés végezend.” E záradék, úgy mondák, kaput tár arra is, hogy az udvar, kedvező körülmények közt, a maga előnyére bár melyik sarkalatos törvénynek is új értelmet adjon.

Az udvar ennél fogva ismét igénybe vette Széchenyi érsek működését, s a közbenjáró angol és hollandi követek által is felszólíttatá őt, fordítaná oda ügyekezését, hogy József királysága s hitlevelének érvénye kérdésbe többé ne hozassék; mert félni lehet, nehogy ha e dolog tovább is feszegettetik, a királynak békés szándokai mindjárt kormányza kezdetén megváltozzanak. Működjék az érsek abban is, hogy a fölkeltek elégeljék az angol és hollandi hatalmak ünnepélyes közbenjárását, illetlen lévén, még más hatalmak kezességét is kivánni az új császár ígéreteinak biztosítására, ki

¹⁾ Katonánál: XXXVII, 34. Katona ez időből Rákóczy egy levelének, melyet Józsefhez írt volna, kivonatát is közli. De ez, ha nem koholt, mindenesetre későbbi levél.

1705.

eddigelé annyi bizonyítványait adta a magyar nemzet iránti jó akaratának, hogy bűn lenne őszinteségében kételkedni. Az érsek bár neheztelését elébbi mellőztetése miatt el nem titkolhatá, csak hazafiúi érzelmeire hallgatva, ismét érintkezésbe lépett Rákóczyval; s ennek válaszát vévén, tudatá az udvarral, s a közbenjáró követekkel, miképen a magyarok semmit inkább nem óhajtanak a békénél, mely jogaikat, szabadságaitkat biztosítsa; és minthogy a békére ő felsége is hajlandó, kivánságuk oda czéloz, küldene ki az udvar mennél elébb békés hajlamú biztosokat, kikkel értekezhessenek, addig is pedig, míg az egyesség valahára megtörténhetnék; minden további hadi működés azonnal függesztessék fel ¹⁾).

És valóban, voltak is számosan a rendek között, kik József békehajlamait, melyekről a nádor s a budai kormányzó leveleiből szintűgy mint Szirmay és Jeszenszky híreszteléseiből értesültek, felhasználni kívánták a béke helyreállítására. Rákóczy, ki a haza javát önzetlenül óhajtván, mindenben a rendek többségének akaratát kívánta teljesíteni, ezek békevágýáról értesülvén, kérdést intézett a megyékhez az angol és hollandi hatalmak közbenjárása iránt. A megyék azt egy értelemmel elfogadandónak vélték, úgy mindazáltal, hogy az udvar azokon kívül még a svéd és porosz királyok kezességében is megegyezzek ¹⁾). A fejedelem tehát, nehogy bárki által is arról vádoltathassék, mintha „magán érdekeit a közjónak elejébe tenni kívánná“, jul. 1-jén ócsai táborából az ország rendeinek szept. 1-jére a Rákosra közönséges gyűlést hirdetett. Ő, úgymond meghívó levelében, valamint elejétől fogva a haza köz javának keresésére szentelte minden ügyeket: a szerint most is, bár mire forduljon a dolog, a köz akarattól el nem vonja magát, és miként eddig sem titkolt el semmit a közügyben a nemes haza lakosaitól, úgy

¹⁾ Millernél e. h. II, 177. 178. 182.

²⁾ Fiedler: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy' s I, 282 (Österr. Geschichtsquell. Diplomataria et Acta) IX. köt.

most is csak a közakaratot kívánja zsinórmértékül nézni intézkedéseiben. Ezen kívül még a protestans rendek követneinek a mult évben, Gyöngyösön adott szavát is beváltani szándékozóik valahára, mely szerint vallási panaszaik elintézésére egy közgyűlést ígért vala²⁾).

A fejedelem mindazáltal egyáltalában nem osztozott a rendek vérmes reményeiben a béke megkötése iránt. Ő ugyan nem kételkedett Józsefnek, kit személyesen is ösmert, jó indulatában, „melylyel — mint a Széchenyi érsekhez aug. 17-kén kelt levelében írja — a magyar nemzet iránt nemcsak viseltetik, hanem szánakodni is látszik annak szerencsétlenségén“³⁾. De azt még sem hitte, hogy József, e jó indulata mellett is képes legyen a már oly mélyen gyökerező kényuralmi rendszert annyira megváltoztatni, hogy Magyarország alkotmányos szabadsága minden más hatás hozzájárulta nélkül eléggé biztosíttassék. Ezért, bár nem vonta kétségbe a császár őszinteségét, még sem bízott egyedül az ő ígéreteiben, s ezek mellett még két dolgot multhatatlannak látott a nemzet biztosítására: a külhatalmak formaszertinti kezességét és Erdély függetlenségét ha nem is a magyar koronától, legalább a bécsi kormánytól. Úgy lévén pedig meggyőződve, hogy e föltételeket a bécsi kormány nem fogadja el: ő is inkább azon időre kívánta halasztani a kiegyezkedést, midőn majd a közönséges béke tárgyalatik, melybe, a francia királytól vett újabb ígéretek szerint is, mind ő maga, mint erdélyi fejedelem, mind Magyarország szabadságainak biztosítása be volna foglalandó.

A francia király ugyan is, Desalleurs követe által értesülvén mind a bécsi udvar, mind a magyarok békülési szándokáról, azt minden módon ügyekezett meggátolni, Chamillard statustikára által már május 19-kén értesíté báró

Rákóczynek
még nincs reménye
a békére.

¹⁾ Katonánál e. h. 36. Hist. des revol. V. 244.

²⁾ Millernél e. h. II, 186.

1705.

Kökényesdi Vetésy Lászlót¹⁾, a fejedelemnek Párisban lévő követét, miszerint azon reményben, „hogy a fejedelem a császárral a közönséges béke előtt meg nem egyezik, újabban is igéri neki, hogy őt minden lehető módon fogja gyámoltani, minek azonnal jelét is adandó, a hadi segílyt havonkint tiz ezer tallérról ötven ezer fontra emelé“²⁾. A franezia király ezen ígéreteit egyenesen is tudtára adta Desalleurs követ által Rákóczynak; ki midőn azt jul. 8-kán, Vereségyszázán kelt levelében a királynak megköszönte, egyszersmind értesíté őt, hogy bár a bécsi udvar békeígéretei után a rendeket, véleményök bővebb megértése végett, kénytelen volt is egybehívni, mindazáltal óhajtsa és meggyőződése ellen történék, ha ezek a békét csakugyan megkötnék³⁾. Még világosabban fejezte ki értelmét a három héttel később Vetésyhez írt levelében. „A békességnek dolga — úgymond — mindazon állapotban vagyon, melyben Kegyelmed hagyta; és jóllehet én hasznát Magyarországnak ebből teljességgel nem látom, mindazonáltal én ezen ügynek vezére, nem ura lévén, hogy ha Magyarországnak tetszik, távoztatnom nem lehet . . . de mind ezekben csak az időtől kell, úgy látjuk, várni; én soha javallani édes hazámnak nem fogom, hogy csalárd ellenségének hitelt adjon . . .“ Elmondván aztán, hogy hadaival az ellenségre indul, hozzá veti: „a békességnek állapota teljességgel a közlő operatióktól függ, jól tudván, hogy ha az ellenség szerenesés lesz, felfuvalkodott szokása szerint, az eddig tett ígértétől is eltávozik; hogy ha pedig fegyverünknek ad Isten szerencsét, bizonyos lehet benne az elector (bajor fejedelem), hogy ezen nemzet nemcsak a békességet visszaveti, de még a választásról s interregnumról is kérdést fog tenni . . .“⁴⁾.

¹⁾ A magyar források (Pray : Ep. Pr. III, 585.) őt Vitéznek nevezik; maga így jegyzi alá magát: Ladisl. Vetésy de Kökényesd.

²⁾ Fiedler e. h. I, 281.

³⁾ U. annál II, 452.

⁴⁾ U. annál I, 282.

De midőn ekként el vala határozva, a békét jelenleg, kellő kezesség hiánya miatt, nem pártolni, s nemzetének ügyét inkább a közönséges békekötésre halasztani, egyszersmind az iránt is elégséges biztosítást kívánt szerezni magának s a nemzetnek, hogy ügyök kétségtelenül befoglaltassék egykoron e közönséges békébe. A francia udvar eddigi igéretei mind csak általánosak és szóbeliek lévén, élénken panaszkodik egy más, szintén Vetésyhez írt levelében, miképen „bujdosásától fogva nem nyerhette meg a francia királytól, hogy vele forma szerint szövetséget kössön, vagy csak írásban biztosítást adjon, hogy Magyarország nélkül Ausztriával nem köt békességet. Biztosítá ugyan nem rég követe által, hogy az ő, mint erdélyi fejedelem, követét, részeltetni kívánja a kongresszusban, s tudta nélkül meg nem alkuszik, de mi haszna — úgymond, — ha írásban semmi sincs, a mit az országnak megmutathatna. . . . Azt gondolják-e, hogy minden azon 50 ezer font, és hogy avval bizonytalanra vettetik vele Magyarország dolgát? Kívánja ennél fogva, hogy a francia király s a bajor fejedelem, írott biztosítást adjanak neki a következő pontok felett: 1. Vele, mint erdélyi fejedelemmel, örök védő s támadó szövetséget kötnek; a békességről addig nem alkuszhatnak meg, míg Magyarország az osztrák háztól el nem szakad, vagy minden törvényes igazságait másként meg nem nyeri; s nála nélkül az alkuba nem is ereszkednek. 2. Ha az ország elébb kénytelen lenne békét kötni, akkor annak elszakadva lévő része Erdélylyel együtt teljes felsőségi joggal az ő kormányára alatt marad, holta után a rendek szabadon választhatván fejedelmöket. 3. A mostani pénzsegély addig foly, míg a háború tart. 4. Ha fogolylyá lenne, kiszabadítják; ha kénytelen lenne kibujdosni, Lengyelországban személyének biztonságot s annyi jószágot szereznek, hogy abból a vele lévőkkel állapotjához képest élhessen. Ezekre pedig a gyűlésig, melyet legalább szeptember végéig vontatni fog, határozott választ kíván ¹⁾.

¹⁾ Fiedler e. h. I, 284. kövv.

1705.

A békealku
előtti
hadakozások.

Míg a gyűlés ideje s a bécsi udvar válasza az ellenségkedés fölfüggesztése iránt megérkeznek, a dunántúli megyékbe szándékozott átrándúlni a fejedelem. Ő e végett már a tavasszal hidat veretett Paksnál a Dunán, melynek balpartján Eszterházy Dániel, jobb partján Bottyán tábornok öröködék egy-egy hadosztályal. Bottyán, ifjúságában diákból a császári seregben katonává szegődvén, vitézsége által Badeni Lajos és Savoyai Eugen alatt ezredesi rangra emelkedék, s mint említők, még a mult évben állott a felkeltekhez. Ő józan, gondos tiszt vala, kinek, mivel katonáit fegyelemben tartá, a nép előtt is nagy volt kedvessége. A ráczok felette félték tőle, azt hívék, hogy fegyver, legyen az kard vagy golyó, nem hat be testébe. A fejedelem egy francia mérnöktisztet rendelt vala melléje, hogy a jobb parton egy hidfőt építsen. Bottyán azonban, ahhoz jobban vélvén érteni, a maga esze szerint hányatott fel némi sánczokat, melyeknek gyöngeségét nemsokára saját kárával tapasztalta. Épen azon időben ugyanis, midőn a fejedelem Ócsára érkezett, Glöckelsberg tábornok őt a Dunántúlra kelésben meggátolandó, egy dandárral a hidfőt megtámadta. A rosz mű nem sokáig állhatá ki a budai nagy ágyúk rontó hatását, s Bottyán kénytelen lőn a hídon átkelni, melyet nyomában az ellenség azonnal föléggett ¹⁾).

A fejedelem tervét ekként meghiúsúlva látván, Vác felé vezette hadait, mert Bercsényitől, ki a Vág vidékén táborozék, ugyanazon időben értesüle, hogy Herbeville tábornagy, miután hatezernyi dán haddal megerősödött, a rég ostromzár alatt lévő Leopoldvárat szándékozik megsegíteni s ellátni élelemmel. A tudósítás csakhamar valónak bizonyult

¹⁾ Ezen erőd veszedelme előtt Bottyán Tolnán és Somogyon át a Szerémségbe, Szlavoniába, le egészen a Száváig a ráczok ellen intézett portyázást, s onnan nagy zsákmánynyal térvén vissza, míg maga Bottyán várán dolgoztatott, hadainak egy-egy osztálya által Szegedet, Péterváradot és Földvárt táboroltatta körül, sőt Buda alatt is megcsapta a németeket. Ld. ezeket bővebben: Thaly: Bottyán élete 52. kövv.

be. Az udvar, bár békét óhajtja, a hadi munkálatok előleges felfüggesztésében nem akart megegyezni. Rabutin, mint említők, Erdélyben már csak Szeben, Brassó és Fogaras védelmére kénytelenített szorítkozni, s állapota e három helyt is oly veszélyes vala, hogy ha gyorsan meg nem segítetik, Erdély menthetetlenül egészen kisikamlík a császáriak kezéből. Az udvar tehát attól tartván, nehogy e tartomány, ha a császáriak abból egészen kiűzetnek, ismét elszakadjon a magyar koronától, s azt Rákóczynak átengedve, kénytelenítették a békét megkötni, Herbevillenek utasításúl adta, hogy e tartományt minden áron megsegíteni ügyekezzenek. E végett növeltetett serege is a hat ezer dánnal. Herbeville a Csallóközben, Komárom táján készült a nehéz feladatra; s addig is, míg számára a pénz és egyéb szükségletek megküldetnének, a szintén szorult állapotban lévő Leopoldvárt kívánta fölmenteni.

A fejedelem tehát, miután reménye többé nem lehetett, hogy hídját a Dunán idején helyreállíthassa, örömet megegyezett Bercsényi indítványában, hogy seregét szintén a Vághoz vezetvén, a császári tábornokot szándokában meggátolja. Nyílt mezőn mindazáltal, bár serege Herbeville 15 ezernyi hadánál, mintegy kétszerte számosabb, de gyakorlatlan vala, a jól fegyelmezett ellenséggel ütközetbe bocsátkozni nem látván tanácsosnak, csel által ügyekezett azt a Vág és Dudvág közé szorítani, s előnyös helyzetéből intézni a támadást. A terv oly helyesen készült s Herbeville is oly vigyázatlanul ment be a cselbe, hogy — miként néhány évvel később maga a Herbeville parancsa alatt lévő Pálffy beszélte volt a fejedelemnek — midőn Rákóczy előnyös helyzetében sorait kifejtvén, a támadást megkezdé, a császáriak azon vették észre magokat, hogy helyzetök oly kétségbeejtő, miszerint az egész császári sereg könnyen elfogathatik; de szerencséjükre, s a fejedelem nagy boszúságára, a szavakban bőszeges, de a kivitelben soha sem pontos Bercsényi egy, Eszterházy Antal más részről, oly hiányosan hajták

1705.

vége dandáraikkal feladatukat, hogy az ellenség a cselből kétszer egymásután kiszabadult, s a farkasfalvi szorulaton keresztül Leopoldvárhoz jutott. „Mindenki más — úgymond Rákóczy — árujáról vette volna gyanúba e két tábornokot, hol azonban nem volt egyéb mint vastag tudatlanság és fejevesztettség, mely miatt egyik habozásból a másikba estek. Bercsényi soha sem tudta magát annak idején elhatározni. Eszterházy nem saját gondolatai után indult, hanem az őt környező fiatal segédtsztek badar beszédei közt habozott, soha sem tudván, mit tegyen, mert mindig az utoljára szólónak tanácsát látta legjobbnak“.

Ugyanezen napon érkezett a fejedelem táborába Szirmay, békeajánlatokat hozván az udvartól. Tőle tudta meg Rákóczy, hogy Herbeville nem maradhat soká Leopoldvár alatt, mert feladata, hogy Erdély megsegéllésére siessen. Rákóczy tehát észrevévén azt is, hogy seregében mindenki elégedetlen tábornokai elébbeni magoktartásával, s bízva feles számokban, ütközetet óhajtanak, visszatértében szándékozott útját állani Herbevillenek, s ötelválni a Csallóközben hagyott podgyászától. E végett, midőn értesült, hogy az ellenség Leopoldvár alól Nagyszombat felé indult, ő Cziffer tájára vezette hadait. Herbeville azonban észrevévén, hogy útja Pozsony felé el van állva, jobbra, a Fehérhegység felé indult, azon keresztül szándékozván kerülni Pozsonyba. Rákóczy megelégedett azzal, hogy az ellenséget elmetszette podgyászától; de az Ocskay, Eszterházy Antal és Ebeczky által feltüzelt Bercsényi elejébe terjeszté, hogy valamennyi főtiszt sűrgeti az ellenség megtámadását, hogy a sereg már is morog s nyugtalanodik, mivel az ellenséget magok előtt futni engedik. Hasztalan veté nekik ellen a fejedelem, hogy a jobbra gyalog hadból álló ellenséget egy lovas sereggel a hegyszorosok közé követni, hol ez ki nem fejlődhetik, emerre nézve felette veszélyes vállalat fogna lenni. De Bercsényi a többi főtisztekkel együtt mind addig nem tágitott, míg a fejedelem jobb belátása ellenére, bár alvezéreinek belátáshá-

nya s konoksága miatt, boszúsan, végre beleegyezett. „Nem tudom — úgymond emlékirataiban — azért-e, mivel esztelen sürgetéseik által magamat sértve érzém, vagy mivel még igen fiatal s tapasztalatlan lévén, elég szilárdságom nem vala, rávétetni engedém magamat... Meggyőződéseim ellen s egy nemével a daczos boszúságnak cselekedtem ezt; s nem tudom, nem kívántam-e magamban megverettetésünket, hogy mondhassam, miképen igazam volt“. A kimenetel valóban meg is adta neki ezen elégtételt.

A magyar sereg Pudmericz táján, még azon napon, aug. 11-kén, megközelítette az ellenséget; de oly veszélyes helyzetben, hogy ez egy perczig sem kételkedett támadást intézni előnyös állásában. Egy rövid esata után, melyben a magyarok részéről, a helyzet akadályai miatt, a seregnek csak egy osztálya vehetett részt, ez megnyomatván, a többiek sorait is anyira megzavarta, hogy mindnyájan futásnak eredtek, a nélkül hogy az ellenség által, kit e váratlan fejlemény szinte meglepett, üldöztek volna. A veszteség ennél fogva jelentéktelen volt ugyan, de annál nagyobb lön a gyalázat; s Herbeville is célját érte, mert azután háborítás nélkül mehetett vissza a Csallóközbe, hogy onnan erdélyi útjára készüljön ¹⁾).

Rákóczy, mihelyt nagy részben szétfutott seregét a Vágnál összeszedte, Bercsényit egy lovas dandárral Morva és Ausztria széleire küldé, hogy — mint maga vallja, — egy beütés által megmutassa az udvarnak, miképen, ha tábornokai képesek is pillanatnyilag megzavarni s szétszórni a fölkelte hadakat, de nem képesek azokat legyőzni s megtörni. Fő célja azonban kétségkívül az volt e betörésnél, hogy Ausztriát és Morvát fenyegetve, Herbevillet Erdélytől vonja el. Augusztus 19-kén e végett személyesen is átment Nyitrára Széchenyihez s minden módon oda működött az érsek-

¹⁾ Hist. des révol. V, 217—244. Wagner: Hist. Josephi 58. Bel: Not. Hung. Nov. IV, 581.

1705.

nél, birná reá az udvart, hogy Herbeville erdélyi hadjáratát felfüggesztvén, egyezzek meg az ellenségeskedés azonnali megszüntetésében, s küldené le minél előbb mind a maga biztosait, mind a közbenjáró hatalmak követeit a rendeknek szept. 1-jén megnyitandó gyülekezetére, melynek helyét Rákosról, Szécsényre változtatta ¹⁾).

Az érsek Rákóczyval eziránt egyértelemben lévén, nem is késett buzgón előterjeszteni mind az udvarnak, mind a közbenjáró hatalmak követeinek, hogy miután ő felsége szüntűgy, mind Rákóczy s felekezete őszintén kívánják a békét, s ennek létesülésére énnélfogva a legjobb remény biztat, nincs ok, miért ne parancsoljon hadainak ő felsége is azonnal fegyverszünetet, kivált miután Rákóczy abban is hajlandó megegyezni, hogy Rabutin Erdélyben magát s kiéhezett három várát eleséggel kellőleg elláthassa. De az udvar, úgy látszik, szintoly kevésbé osztozék mint Rákóczy az érsek reményeiben az iránt, hogy a békének oly könnyen s oly hamar megvettessenek alapjai; s mivel Erdélyt minden áron s mindenek előtt biztosítani akarta a maga birtokában, Herbevillehez újabb parancs küldetett, siettesse erdélyi hadjáratát ²⁾).

II.

A szécsényi
gyűlés.

Augusztus végnapjaiban Nyitráról, hova Bercsényi is foglyává tett 500 osztrák és morva fölkelttel érkezett meg időközben, vele és Széchenyi érsekkel együtt Szécsénybe indult a fejedelem, hol reá már számos egyházi és világi rendek várakozának. Bercsényi a fejedelemmel egy kocsiban ülven, útközben kíváncsian tudakolá tőle minemű eljárást

¹⁾ Katonánál e. h. 41. A gyűlés helyét Rákóczy eleinte azért tette volt a történelmi nevezetességű Rákosra, mivel Pestet időközben meglepéssel szándékozott elfoglalni. Mivel azonban a terv időelőtt elárulattván, megghiúsult, a gyűlést sem lehetett megtartani az ellenséges erőd ágyai közelében.

²⁾ Hist. des révol. V, 244. Wagner Hist. Jos. 59.

követend a gyűlésen? „Azt, — lőn a válasz, — hogy ott, mint a rendek egyike jelenek meg s velök együtt szavazok, a mit pedig végeznek, foganatba teszem.“ Bercsényi nem adott hitelt a válasznak s panaszkodék, hogy a fejedelem megvonta tőle bizalmát; de midőn a gyűlés, az egri püspök, Telekessy, által tartott isteni szolgálat után, az o végre készült nagy sátorban, a szécsényi gyepen megnyílt, csakhamar meggyőződött, hogy mint mindig, úgy most is igazmondó vala a fejedelem. Ő ugyanis a gyülekezetben megjelenvén, miután a rendeknek maga iránt tanúsított ragaszkodását megköszönte, számot adott két évi ügyviteléről, szerencsésnek mondván magát, hogy a közügyet oda vezethette, miszerint a nemzet az idegen uralom alól felszabadulván, a rendek most teljes szabadsággal intézkedhetnek érdekeik felett. Megemlíté ezután, hogy a háború folytatása alatt egy jó béke megkötésének alkalmát sem mulasztá el előkészíteni. A esászár biztosai — ugymond — jelen vannak, s előadandók lesznek ő felsége ajánlatait. Ezek felett végezni a gyűlés feladata; mert ő itt csak oly minőségben jelent meg, mint az ország főrendinek egyike, mint a rendek javát buzgóan kívánó polgár. Ennélőgva tehát lemond minden hatalomról és tekintélyről, melyet neki a rendek által iránta egyenkint letett hűségeskü adott. Ő a szabályokat, melyek szerint a gyűlés tanácskozásai intézendők lesznek, még csak indítványozni sem akarja; hanem eleve kijelenti, hogy mindent elfogadand, mit a rendek egyértelemmel végzendenek. S ezt mondván, azonnal el is távozott a gyülekezetből.

A protestans rendek mindenek előtt elkobzott templomaik s egyházi jövedelmeik visszaadásának kérdését óhajták szőnyegre hozni; s mivel jól tudták, hogy a nagy számmal jelen lévő főrendek, tábornokok, mind megannyian buzgó katolikusok, és az erősen képviselt papság indítványukat mellőzni szándékozik: mindenek előtt oda törekvének, hogy a gyülekezet, miként a rendés dietákon szokott lenni, alsó és felső táblára oszoljék; mert így a rendek tábláján, hol ők

1705.

többségben valának, biztosabban ezéljokat érendik. E végett tehát, Szirmay és Okolicsányi tanácsára, másnap korán reggel a tanácskozási helyül szolgáló nagy sátorba gyülekezvén, rövid értekezés után elhatározták, hogy az alsó tábla elnökeül királyi személynököt válasszának, s azzá Radvánszkyt azonnal ki is kiáltván, vele együtt Rákóczyhoz mentek, választásuk megerősítését kívánván.

A fejedelem csak azon válaszzal bocsátá el őket, hogy miután a megelőző napon kijelentette, miképen a gyűlésen csak mint egyszerű polgár kíván jelen lenni, őt nem illetheti meg annak bírálata vagy épen visszavetése, a mit a gyűlés a közügy tekintetében végezni jónak lát. Mihelyt ezek távoznak, az összes katolikus egyháziak s világiak kopogtatának be a fejedelemnél, kiről azt hitték, hogy Radvánszkyt a személynöki méltóságban megerősítette, s kijelenték, hogy ők egyáltalában nem egyezhetnek meg ezen, az ő hozzájárulások nélkül tett választásban. A fejedelem csak bajjal tudta némileg lecsillapítani felindulásukat, s azután velök együtt a gyülekezetbe menvén, előadá, miképen ma is ugyanazon elhatározását ismétli, melyet a megelőző napon tudokra adott, minélfogva ő Radvánszky elválasztása felett, ki neki személynök gyanánt jelentetett be, nem bíraskodhatik, s csak azt kívánja megérteni, miként akarják a rendek gyűléseiket elintézni.

Alig végezte szavait, s már is nagy zaj támadt azok ellen, kik a főrendek, a papság s a rendek nagy részének távollétében, az ország összes karainak s rendeinek jogait bitorolni merészlék; ők e választást érvényesnek el nem ismerhetik, hangzék mindenfelől; sőt keresetet kívánnak indítani azok ellen, kik e merényt elkövették. A fejedelem látván, hogy a kedélyek mindinkább felhevülnek, maga kezd szólani. Csudálkozását jelenté, hallván, mi módon ment végbe Radvánszky megválasztatása, melyet tehát szintúgy, mint a többi távollévők, ő sem ismerhet el érvényesnek. Ezen eseményből meggyőződhetnek a rendek, hogy közösen szükség

tanácskoznio, s mindenekelőtt a tárgyalás rendét s módját kell meghatározniok. S hogy e fölött teljes szabadságban végezthessenek, ismét távozott a gyűlésből.

Radvánszkyt s ágostai hitfelekezetű társait — mert a reformatusok nem igen vettek részt ama cselben — a rendek indulatos kitörése oly annyira megfélemlíté, hogy a fejedelem távozta után, a többiekkel együtt ők magok is sürgetni kezdék egy főnök megválasztását, ki más nem lehetne, mint a fejedelem. Az indítványt Bercsényi egy hosszú beszéddel támogatá, fejtegetvén a gyülekezet előtt, miképen most rendes országgyűlést tartani senkinek sem lehet szándokában. Egy rendes diéta szükségessé tenné, hogy mindenekelőtt az országos méltóságok töltsenek be, mi azokat, kik jelenleg e méltóságokat viselik, s kik közül többen kedvök ellen tartóztattak le Bécsben, méltán el fogná idogeníteni. Királyválasztásról sem lehet itt szó, miután a császár ő felsége békét ajánl s megszüntetni akarja a nemzet sérelmeit. Nem tehetnek tehát jobbat a rendek, mint ha a lengyelek példája szerint, egymással szövetséget kötnek, s e szövetségnek főnököt választanak, kinek vezérlete alatt tegyék a többi teendőket szabadságaik helyreállítására.

A gyülekezet hangos tetszéssel fogadta Bercsényi előadását. Azonnal egy választmány neveztetett mind a négy rendből, mely a szövetség alakjáról s a főnök hatóságáról véleményt nyújtson be a gyülekezetnek. Egy más választmány a fejedelemhez küldetett, megvinni hozzá a határozatot s megtudni az iránt az ő véleményét is. A fejedelem helyeslé az eszmét s csak azt jegyzé meg, hogy a választandó főnököt nem fejedelmi, hanem tisztviselői minőségben kell a szövetség élére helyezni, így kívánván ezt a nemzet mind külső, mind belső viszonyai; s hogy továbbá egy tanács is nevezendő ki melléje. Három napi tanácskozás után a rendek abban állapotának meg, hogy főnökük a vezérlő fejedelem címét viselje, s huszonnégy tanácsos legyen oldala mellett, kik vele a politikai, hadi és törvényes ügyeket igazgassák, a

1705.

közgazdasági ügyek vezetése egy más tanácsra lévén bízandó. Elkészítettetett továbbá az esküforma, mind a vezérlő fejedelem, mind a szövetséges rendek számára, s a fejedelem megkérétt, nevezné ki az elejébe terjesztett jelöltek közül mind a két tanácsot. A 24 tagú fő tanácsba következők neveztettek: a papságból: Telekessy István, egri püspök, Pethes András, ansariai és Illés István szendrői címzetes püspökök; a főrendekből: Bercsényi Miklós, Forgách Simon, Eszterházy Antal, Barkóczy Ferencz, Károlyi Sándor, Csáky István, Petróczy István, Eszterházy Dániel és Zay Lőrincz; a nemesi rendből: Galambos Ferencz, Vay Ádám, Kálmánecsy István, Jánoky Zsigmond, Gyürky Pál, Labsánszky János, Soós István, Berthóty Ferencz, Török István, Kajály Pál és Beniczky László. A közgazdasági ügyek vitelére Klobusiczky Ferencz elnöklete alatt, a következők lőnek kinevezve: Radvánszky János kincstartó, Krucsay Miklós kassai, Spatay Gábor nyitrai kanonokok, Keezer Sándor, Szirmay Péter, sz.-györgyi Horváth Zsigmond, Plathy Sándor, Szentpétery Imre, Szepessy Pál, Pápay János, Prileczky Pál, Izdenczy Márton, Fodor László, Pálóczi-Horváth György, és titkárul Olasz Ferencz.

A választások megtörténvén, Rákóczy ünnepélyesen a gyűlésbe kísértetett s vezérlő fejedelemnek újabban is kikiáltatott. Ezután Telekessy egri püspök misét énekelt. Annak végeztével felolvastatott a szövetség okmánya, mely szóról-szóra eképen hangzott: „Mi alólírt magyarországi Statusok és Rendek adjuk tudtára mindennek a kiknek illik, ezen levelünknek rendiben: hogy minekutána a szabadságos uraságra vágyódó ausztriai ház a királyi diplomákat hiti megszegésével általhágván, minden törvényeinket megvetvén és a földre tapodván, hazánkat, nemzetünket minden szabadságitól nemcsak megfosztotta, hanem feltalált minden kegyetlenséggel üldözte, és sokakat közölök rettenetes kínokkal e föld színéről eltörteni nem irtózott volna, Istennek csodálatos vezérléséből azon kegyetlen uralkodás rabságából Méltóságos

fejedelem Rákóczy Ferencz, kegyelmes urunk kiszabadulván, és azon hazának eltörlő ártatlan vérünket szomjuhozó ausztriai ház ellen velünk együtt fegyvert fogván, és már harmadfél esztendőől fogva hadakozván, a végre, hogy ezen ügy dolgában közönséges akarattól tovább is annál jobb rend vétethessék, e folyó 1705-dik esztendőnek szeptember havának 1-ső napján, ide a szécsényi mezőben generalis Conventusra bennünket hívogató levelei által összegyűjtött volna: közönségesen itéltük, hogy mindeneknek előtte egy oly fejet válaszszunk magunknak, a ki velünk együtt hittel confoederálván, ezen hazánk ügyét, valamig Isten által régi szabadságink helyrehozásának megnyerésével kívánt célját el nem éri, nemcsak a hadi dologban, hanem a törvényes, egyházi, bellicum, oeconomiai állapotokban is igazgassa, kormányozza, és velünk együtt oltalmazza: tetszett közönségesen és egyenlő akarattal a praetitulált méltóságos Fejedelmet, minékünk is confoederált Statusoknak, Vezérlő Fejedelmünknek választanunk, a minthogy választottuk is. Melynek hogy nagyobb ereje és állandósága légyen, a következő két rendbeli esküvésnek módjával ratificáltuk, stabilizáltuk, sőt annak világig való megtartására nemcsak magunknak, hanem maradékainknak is sub poena notae infidelitatis et perduellionis in patriam (hütlenség és honárulás büntetése alatt) obligáljuk és obstringáljuk“.

A fejedelem ezután az egri püspök kezébe a következő esküt tette le:

„Én fejedelem Rákóczy Ferencz, úgymint a Haza szabadságáért confoederált magyarországi statusok és rendek választott vezérlő fejedelme, esküszöm az élő Istenre, ki az atya, fiú és szent lélek, teljes szent háromság, egy bizony örök Isten, boldogságos szűz Máriára, és Istennek minden szenteire, hogy ezen confoederált nemes magyar haza Statusainak és rendeinek az Ausztriai ház által minden megbántott szabadsági és törvényeinek helyreállítására öszvekött és ugyan mostan is megerősített szövetségét, mint tulajdon éle-

1705.

temet úgy becsülöm és tartom, azt felbontani, vagy az ellen járni, titkon vagy nyilván, sem keresek, sem engedek; sőt teljes erőmmel és tehetségemmel azt terjeszteni, segíteni, ahhoz külső confoederatusokat szerezni, a köztünk való egyességet, mint ezen szövetségnek lelkét, kiváltképen megtartani, de másokkal is megtartatni igyekezem, és ezen összeszövetkezett magyarságot, hazánk szabadságának ügyét el nem hagyom, igazán vezérlem, és a confoederált statusokat, úgymint az egyházi urakat, nemességet, szabad királyi városokat, a nemes jászokat s kunokat, hajdú és mezei városokat, az összeszövetkezett Magyarország, minden nemes, vitézlő rendét, hazánk köz törvényes szabadságiban s igazságiban, kinek-kinek maga approbált törvényes privilegiumiban háborgatni sem kívánom, sem engedem, sőt azokban megtartani, oltalmazni tartozom; nevezet szerint pedig a religiókból olykor származni szokott diffidentiáknak eltörlésére és szívbéli egyesség nevelésére fogadom, hogy az országban bevett három religiót maga szokott törvényes szabadságiban megtartom, és másokkal is megtartatom, sőt valamit ezen confoederált statusokkal kötünk, rendelünk és végezünk, azt nem csak megtartani, de teljes erővel és tehetséggel véghez is vinni igyekezem. Isten engem úgy segítjen, a boldogságos szűz Mária és Istennek minden szentei“.

Ezen eskü után a fejedelem, a nemzet régi szokása szerint, az egész gyülekezet éljen kiáltásai közt, a főbb urak által fölemeltetett. Majd maga a fejedelem vette által az egyházi és világi uraktól, az újon nevezett tanácsosoktól, a megyék és városok követeitől azoknak esküjét, mely által fogadták, hogy „a szövetségbe szabad akaratjok szerint belépnek, az ellen sem titkon, sem nyilván nem fondorkodnak, a kit fondorkodni tudnának, a legközelebbi főtisztnek vagy magának a vezérlő fejedelemnek följelentik, a közügyet el nem hagyják, a szövetséget s annak lelkét, az egyességet, megtartják, a választott fejedelemnek engedelmeskednek, barátinak barátjai, ellenségeinek ellenségei lesznek, őt utolsó

csöpp vérükig semmi ügye mellett el nem hagyják, és mivel a szövetség a magyar nemzet javára, boldogságára céloz, mindenek felett a haza javát munkálják, annak oltalmára igyekeznek, és valamit a confoederált statusok közakarattal rendelnek és végeznek, félelem s tekintet nélkül nemcsak megtartani, magokat ahhoz alkalmaztatni, de minden erejük s tehetségökkel véghez is vinni igyekeznek“.

Ezután a szövetségi okmány három példánya valamennyi jelenvolt rendek által aláíratván, s megpecsételtetvén, azoknak egyike a fejedelemnek adatott át, másika a lengyelországi primás levéltárába, harmadika a protestans rendek kívánsága szerint, György, hanoveri választó fejedelemnek, utóbb angol királynak, küldetett. A megyékben pedig és a királyi városokban a követek hazatérte után, egy-egy külön könyv készítettett, melybe a szövetségi okmány után, minden nemes és városi polgár beírta a maga nevét s rá ütötte a maga pecsétjét. Utóbb, mindezen könyvek átküldettek a fejedelemhez¹⁾. Hogy Erdély rendeinek is alkalom nyujtassék a szövetséghez csatlakozniok, Barkóczy, Pethes és Gombos tanácsosok követekül neveztettek, hogy azon alkalommal, midőn a fejedelem Erdélyben magát felavattatja, a szövetséges rendek részéről ennek üdvözlétére menvén, egyszersmind Erdély rendeit is szólítsák fel a szövetségbe lépésre.

A gyűlés azonban még néhány hétig elhúzódott, mindenekelőtt a protestansok megnyugtatósa végett, a vallás ügye vétetvén tanácskozás alá. Ez volt a legkényesebb kérdés, mely könnyen veszélybe ejtheté a szövetséget. A protestansok a III Ferdinánd és I Rákóczy György között létrejött nagyszombati szerződésben megemlített 90 templomot, melyek közül azóta több a katolikusok kezébe került, magoknak minden hiány nélkül visszaadni követelték. A fejedelem meg vala győződve, hogy ha e követelésnek enged, az egyes-

¹⁾ A szövetség ered. levelét, más arra vonatkozókkal együtt ld. Századok 1870-ki foly. 337. kövv.

1705.

ség felbomlik a katolikusok és protestansok között. Minden ügyekezését reáfordítá tehát, hogy a protestansokat engedékenységre bírja. Három napi súlyos munka után, mely alatt, — mint maga mondja — több ízben négy óra hosszant is folyton kellett beszélnie, végre mégis sikerült a felek megelégedésére, barátságos egyezéssel intézni el a kényes ügyet. A protestansok a 90 templom visszaadásának követelésétől elvben elállván, megelégedtek a fejedelem által kidolgozott azon szabályokkal, melyek szerint, az e végre mind a vármegyékben, mind a városokban felállítandó bizottmányok barátságos egyezéssel döntenék el minden kérdésben forgó templom ügyét. Átalában véve a bevett vallások szabad gyakorlatára nézve az 1608-ki s 1647-ki törvények s az 1659-ki hitlevél újítottak meg kötelező szabályúl, azon megjegyzéssel, hogy az 1681-ki sopronyi törvényeket senki se merészelje akként értelmezni, mintha azok a földesuraknak a patronatusi jognál fogva hatalmat adnának a lelkiösmereteken uralkodni, különben az 1647-ben kiszabott büntetés alá essék. Az áttérés a bevett vallások egyikéről a másikra, mindenkinek teljes szabadságára hagyatott.

A kathol. papság e végzéseknek ellentmondott ugyan; de miként Rákóczy tudósít, s maga az ellenmondás szerkezete is bizonyítani látszik, ezt csak színre tevő némely túlbuzgók megnyugtatósa végett, maga sajátképen nem lévén elégedetlen a végzésekkel. Ezt bizonyítja a három vallás közti barátságos egyességet hirdető érme is, mely ez időtájon veretett, s egy közös máglya tüzét ápoló három áldozárt ábrázol e felirattal: „concurrunt, ut alant“ (közösen ápolgatják)¹⁾. Még kevesebb ellenzésre talált magánál a kath. papságnál is a jezsuiták ellen hozott végzés, kiket a közvélemény mindinkább vádola, hogy a mult időkben a kényuralomnak nemcsak eszközei, de szítogatói is voltak légyen. E végzés szerint

¹⁾ Szegélyén pedig ezen körirat olvasható: „Concordia religionum animata libertate“.

rendeltetett, hogy mind azon javak, melyeket a szerzet megalapításakor az iskolák, collegiumok, academiák és seminari-umok fentartására rendelt alapítványokon felül, „a tisztelendő clerusnak és a hazában lévő más régi szerzeteknek kisebbségére és kárára az ausztriai háznak törvénytelen uralkodása által magoknak adományoztattak, tőlök elvétetvén, régi egyházi birtokosaiknak visszaadassanak.“ Továbbá, hogy e szerzet tagjai egyedül az ifjúság oktatására s bizonyos helyekre szoríttassanak; „a kik a német nemzetből valók és németesek, az országból kimenni kényszeríttessenek.“ A szerzet benmaradandó magyar tagjainak végre meghagyatott, hogy szerzetők igazgatása tekintében az osztrák tartománytól négy hónap lefolyása alatt végkép elszakadván, magoknak nemzeti főnököt eszközöljenek, különben a szövetséges ország részeiben ők sem maradhatván.

Végeztetett ezen kívül, hogy mindazon javak, melyek a bécsi kormány által az eperjesi vértörvénytörvény működése alatt, vagy akármely más időben a haza szabadságainak védelme miatt elkoboztattak, az illető családoknak visszaadassanak, mi végett a fejedelem egy külön bizottmányt rendeljen. Különösen Tököli Imre fejedelem minden lefoglalt javaiba visszahelyeztessék, s azon adósságok, miket a haza védelmének ügyében tett, a köz kincstárból téríttessenek meg. A híres pártvezér, kit egyébiránt Rákóczy eddig is bőségesen ellátott költséggel, e végzésnek hasznát nem vehette többé. Ő a török kormány által, a bécsi udvar sürgetéseire, a karloviczi békekötéskor, nejével együtt Kis-Ázsiában a nikomediai öböl mellé belebbezett. Itt egy mezei lakban, melyet a török lakosság „Virágmezőnek“ nevezett, hajtá le fejét a végnyugalomra, annyi viszontagságtól hányatott élet után, 1703-ban február 16-kán, a hősiesség lelkű Ilona fejedelemasszony; tetemei később Konstantinápoly Galata nevű külvárosában, a jezsuiták templomának nagy oltára mellé takarítottak el. Tököli őt még harmadfél évvel élte túl, míg 1705-ben, szept. 13-kán, tehát épen azon napokban, midőn

Zrínyi Ilona és
Tököli halála.

1705.

javairól a szécsényi gyűlés az említett módon intézkedett, ő is megszűnt élni. Végrendeletében, mely által mostoha fiát, Rákóczyt, nevezte főörökösévé, szívére kötötte neki, hogy tetemeit Magyarország vagy Erdély valamely nagyobb városának lutheranus templomába temettesse el, s tűzessen zászlót és írasson néhány sort sírja fölébe¹⁾. De titkára, Komáromi János, engedelmet erre a török kormánytól nem nyervén, tetemei a nikomediai örmény temetőben lelték nyughelyöket.

A fiskusra szállott egyéb jószágokra nézve a fejedelem teljes hatalmat nyert a gyűléstől, miszerint azokat érdemes hazafiaknak tetszése szerint adományozhassa. Felhatalmaztatott végül, a tanácssal együtt arra is, „hogy midőn az ausztriai ház, a maga követei vagy az angol, hollandi s más hatalmasságok közbenjárása által a békeség tárgyalását folytatni fogja, a fejedelem ebbe ne csak beereszkedhessék, hanem a körülmények szerint végezessen is; a szerződést mindazáltal, megerősítés végett, köteles legyen a szövetséges rendek elejébe terjeszteni“²⁾.

A béke ügyében jelentékeny lépés tétetett az által, hogy a szövetséges rendek, miként Bercsényi beszédéből föntebb láttuk, József királyságának érvényességét feszegetni többé nem akarták, s bizalommal kezdenék viseltetni békehajlamai őszinteségében. E bizalmat nem kevésbé emelte a közbenjáró hatalmak követeknek szept. 3-kán kelt levele, melyben a fejedelemnek tudtára adták, hogy kormányaik Stepney és Hamel-Bruininx mellé még egy-egy rendkívüli felhatalmazottat is küldtek Bécsbe gróf Sunderland és báró

¹⁾ A végrendeletet eredetijéről kiadva közlik a Magy. Történ. Emlékek, Írók XXIII, 397. kövv. Petrovics gyűjteményéből Fiedler e. h. II, 465. V. ö. Szalayt VI, 155. E végrendeletből nyilván való, miképen Kolinovics és Timon folytatója tévednek, midőn állítják, hogy Tököli, élete végszakában, katolikussá lett. Katona e. h. 64.

²⁾ A gyűlés végzéseinek egykorú magyar példánya. A gyűlés naplóját közli a Rákóczy Tár I, 421. kövv. Hist. des revol. de Hongr. V, 244—258. V. ö. Katona e. h. 50. kövv.

Rechteren személyében a békealkudozás folytatására, mi végett magoknak útleveleket kérnek küldetni, hogy még a szécsényi gyűlés folytában lejöhessenek. E kíváнатnak annál nagyobb készséggel felelt meg a fejedelem, mivel egy pillanattig azt hívé, hogy az udvar már szintén hajlandó a békealku alatt, miként maga s a szövetségesek óhajtják, felfüggeszteni a hadi munkálatokat, s elhalasztani Herbeville erdélyi hadjáratát. Annál kellemetlenebbül lepte meg őt aztán a hír, hogy Herbeville, kit eddig a Sz.-Péternél s Gutánál lévő Bottyán hadteste szemmel tartott, Komáromból a tulsó parton megindult Buda felé, onnan Szegednek Nagyváradnak Erdélybe menendő. E hír a szövetséges rendek bizalmát az udvar őszinteségében annyira megingatá ismét, hogy sokan már végkép mellőzni is kívánták a békealkudozást, kivált miután a közbenjáró követek is késtek Szécsényben megjelenni. Sikerült mindazáltal Széchenyi érseknek végre mégis rávenni a fejedelmet, hogy mielőtt okt. 8-kán előre küldött hadai után távozott, Bercsényit, Csáky Istvánt, Sennyey Istvánt, Jánoki Zsigmondot, Gerhárd Györgyöt, Kajáli Pált és Lapsánszky Jánost biztosáivá nevezze, kik a császári felhatalmazottakkal és a közbenjáró követekkel október 27-kén Nagyszombatban értekezzenek a fegyverszünet megkötése felett ¹⁾.

Midőn Rákóczy Szécsényt odahagyta, Herbeville tábornagy Schlick és Glöckelsperg tábornokokkal Budánál már átkelt a Dunán és Szeged felé tartott. A fejedelem, hogy útjokat e pusztá, homokos vidéken még inkább megnehezítse, Vak Bottyánt egy lovas hadosztálylyal e vidékre küldötte, útasításul adván neki, hogy a császári sereg előtt, mennyire lehet minden eleséget elpusztítson s örökös kapkodással nyugtalanítsa a levonuló hadat. Ugyanezt kell vala tenni, vett rendeletei szerint, Károlyi Sándornak a Tiszán túl,

Herbeville
hadjárata Er-
délyben.

¹⁾ A közbenjáró követek, Rákóczy és Széchenyi levelei. Hist. d. révol. III, 13. köv. Miller e. h. II. 189—210.

1705.

Szegedtől Erdélyig; s oly reménnyel kecsegteté magát Rákóczy, hogy az ekként kifárasztott s kiéheztetett császári hadon, Erdély határainál, maga feles seregével könnyen elhatározó győzedelmet nyerend. Forgách Simon tábornokot még szeptemberben visszaküldé Szécsényből Erdélybe, hogy az igazgató kormánytanácssal közreműködve, hadai számára a Meszes hegységhez elegendő eleséget s néhány ezer munkást rendeljen, kik által a karikai és zsbói szorosokat, a közvélemény szerint az egyetleneket, hol egy sereg átvonulhat, melyek valamelyikén vala tehát Herbeville is a betörést megkísérlendő, elsáncoltassa. A várakozásnak azonban a három tábornok egyike sem felelt meg eléggé. Bottyán és Károlyi nem mulaszták el ugyan a vidéket, melyen császáriak átvonultak, pusztítani, lakosait ideiglen távozásra kényszeríteni s Herbeville hadai ellen gyakori apróbb támadásokat intézni; de mivel a császáriak jobbra két szekérvonal közt haladtak, s a megtámadásokat gyalogság hiányában egyikök sem intézhette elég hatálylyal, legfőlebb a takarmányért kijárókat, betegeket s más maradozókat szedhették el csak tőlök. Herbeville Szegedről, miután ott egy magához vont rácz dandárral 22 ezerre szaporodott, Debreczen felé vette útját Erdélybe. Rákóczy mintegy két héttel elébb érkezett a Meszes szorosaihoz, mint a császáriak; de ott sem eleséget, sem munkást nem talált elegendőt, s a hiány miatt Forgách a kormánytanácsot, ez pedig a tábornokot vádolá, sőt hűtlenségről is gyanúsítá. A szorosoknál ezután felhányt sánczok, melyek munkáját Karikánál La-Motte ezredes, Zsibónál Damoiseau hadmérnök tiszték igazgatták, sem készültek úgy, hogy az ellenség azokat egyes csapatokkal meg ne kerülhette volna. Idején észrevette ezt a fejedelem; de ő is abban bízott, hogy a császáriak magok nem igen szemesek, az irántok általában rossz indulatú népségben pedig senkit sem találnak, ki őket mellék útra vezesse.

Mind ezen hiányok daczára a fejedelem Magyar-Egregy mellett tábornokot ütvén, a legjobb remények közt tölté az időt

az ellenség megérkeztéig. Győzedelmében semmit sem kételkedvén, november 11-kére Gyulafehérvárra országgyűlést hirdetett, melyen magát a fejedelemség birtokába beigtattassa. Az erdélyi urak, megérkeztének hírét vévén, seregeseen gyűlnek vala melléje Egregyhez „s mindjárt tisztségeket s a várakba szorúlt más urak jószágait kezdék szorgalmazni“, — mondja Cserey; — a fejedelem alig győzte őket figyelmeztetni, hogy még ideje előtt volna osztozkodni a medve bőrén. Végre sátora elé hivatván őket, azt mondá nekik: „Kegyelmetek afféle szorgalmazásoknak hagyjon békét; nincs most ideje: mert ezt a rajtam lévő mentét (kék kamuka vala a mente, nyuszt mállal béllelt) sem tudom még enyém-e, vagy a másé: ha a németen győzedelmet veszünk, majd megleszen érdeme szerint mindenkinek az előmenetele“. A győzelmén azonban senki, még a kolozsvári jezsuiták sem kételkedének. „Ők két kézre tudván játszódni, pater Kapi intézkedéséből nagy költséggel diadalívet emeltek vala Kolozsvárban, különféle festvényekkel, ábrázolatokkal, gyalázatos hizelkedéssel s hazudsággal Rákóczy Ferencz hadi viselt dolgait az igazságnál feljebb magasztalván és a római császárt alázván“ — írja ismét Cserey. Kétségkívül a szécsényi gyűlés végzését óhajták érvényöktől megfosztani.

Rákóczy, ha az Erdélyben és határain lévő minden hadait összevonni akarta volna, képes vala 35 ezer lovast és tíz ezer gyalogot egyesíteni 25 öreg löszerrel. Javasláknak is neki az erdélyi urak, ne állana harezot oly szoros helyen, mi a fegyelmezett s csekélyebb számú németnek csak hasznára válhatik; hanem szálljon hátrább a Keresztes mezejére Tordához, s ott ereszkedjék derék ütközetbe. De ő a tanácsot nem követvén, a hadak nagy részét eloszlatá. Pekry Lőrinczet, a székely hadakkal Fehérvárhoz, Orosz Pált néhány ezer lovassal Felekhez, Kálnoky Pétert a háromszéki és csíki hadakkal Szt-Péterhez küldé, hogy Orosz Szebent, Kálnoki Brassót tartsa szemmel, s gátolja a netalán kitörni szándékozó németeket. Károlynak is, kivel folytonos közlekedésben

1705.

áll vala, megizené, hogy maradjon a császáriak háta mögött, s ütközet esetében onnan intézzen ellenök támadást. Ha a különben szemtanú Csereinek hihetünk, nem is maradt a fejedelem mellett egyéb had, mint: a lovasságból a maga palotás ezrede, Bóné Endre huszárjai és Forgách Simon két német ezrede; a gyalogságból pedig a maga kék és vörös palotás ezredein kívül, Kajdi, Kenyheczsi, Esze Tamás, Eszterházy Antal, Ecsedi János magyar, Roth német ezrede, s az udvarhelyi németből kuruczczá lett Ritter kapitány ezrede s végül, a mintegy 500 főből álló, úgynevezett francia gránátosok, kiknek nagyobb része azonban szintén magyarokból álla. Még az erdélyi urakat is jobbára elküldé maga mellől, mit többen megvetésnek tekintvén, felette rosz néven is vettek.

A zsidói csata.

Herbeville e közben, miután Debreczenben, mely Károlyi intézkedéséből a lakosok által üresen hagyatott, fáradt hada pár napig megpihent s a bőségben talált eleséggel eltöltözött, Somlyóra érkezék. Csak másnap, midőn onnan kiindula, tűnt ki a két szoros közül, melyiken szándékozik megkísérteni a betörést. Herbeville Karika felé vette útját, mit a mindig közelében lévő Károlyi azonnal tudtára adott a fejedelemnek. Azonban két szökevény vagy maradozó nem sokára hírül hozta, hogy a császáriak meg visszafordulván, a zsidói útra tértek. Glöckelsberg tábornok ugyanis, ki a vidéket jól ismeré, egy oláh kémtől, ravasz, tanult paraszt embertől, megértvén, hogy a karikai szoros fölötté erősen el van sánczolva, társait is rábirta tervök megváltoztatására. Ezen Rákóczy is nem kevésé búsula, mert a felett, hogy a zsidói sánczok csekélyebbek voltak, e szoros táján némi mellék utak is léteztek, melyeken — mint a kimenet igazoló — a sánczok mögé lehetett kerülni. Miután, tehát Karikánál csak két zászlóaljat hagyott őrségül, podgyászait pedig a Szamos felé indította, hadait maga is Zsidóhoz vezeté. Ideje erre elegendő volt, mert míg maga két óra alatt Zsidóhoz érhetett, az ellenségnek két-három menetet kelle tennie, hogy a hegyeket megkerülhesse. A zsidói szorosnál jobb

szárnya eléggé védve volt a sánczok által, balszárnyát azonban, melyhez egy szelídebb lejtőn az ellenség könnyen hozzáférhetett, volt oka féltennie. Károlyihoz tehát tüstént parancsot bocsáta, hogy a Sennyey Ferencz-féle dandárt Karikán keresztül e szárny erősítésére küldje, maga pedig, mihelyt az ellenség támadását észreveszi, azt viszont ő is fogja hátba, „mert csak ez kívántatott — úgymond — ahhoz, hogy az ellenség megsemmisíttessék“.

November 10-kén az ellenség egy órányira szállott meg a magyarok sánczaitól, balszárnyával a Szamosra támaszkodva. A fejedelem még azon este felosztá hadait, a jobb szárnyat Desalleurs marquis, a balt Forgách Simon vezérletére bízván. Másnap levelet vőn Károlyitól, melyben ez vele a maga állomását tudatván, rendeleteinek pontos végrehajtását ígéré. Mindenek el lévén intézve, a fejedelem nem látott maga előtt más teendőt, a hadosztályok megszemlélésénél; ezt azonban reggelije utánra hagyva, a félóránnyira fekvő Szurdok helységbe lovagolt, hol Csáky László házában vendégül váratték. De már az étkezés végén hírül veszi, hogy az ellenség megkezdte a támadást, mit különben az ágyúzó is hirdetett. Ő tehát azonnal lóra ül és sánczai felé siet. Különösnek látszék előtte, hogy az ágyúzás rögtön megszűnt. A talányt azonban nemsokára megfejté neki az elejébe lovagló Desalleurs tábornok, elmondván, hogy az egész balszárny megfutamlott, minélfoga a jobbszárnyyal sem tehetvén többé semmit, ő is visszavonult. Előjött kevéssel utóbb Forgách is, s elbeszélé, miképen a ráczok néhány német zászlóaljjal a balszárnyat az erdők közt megkerülvén, egyszerre csak a tetőn termettek, s mivel a lovasság kötelességét nem teljesítve, megfutamlott, a homlokban és oldalt megtámadt gyalogság is meneküléséről gondoskodott, és szétugrott. A vesztesség holtakban nem volt ugyan jelentékeny az erdős földeken s oly rövid csata után; de azokból, kik közelebb vidékről származtak, sokan haza futottak, s ágyúi is mind a sánczokban maradtak, zsákmányúl az ellenségnek.

1705.

A fejedelem mindent veszve látván, a podgyászt Szamosújvárra indította, s maga is oda sietvén, a sereg maradványait szintén oda rendelé. Útközben találkozék Sennyey dandárával, melyet az elébbi napon Károlyi seregéből a balszárnyra rendelt, mely azonban elkésett. Ettől érté, hogy Károlyi a császáriak háta mögött egészen tétlen maradt; mert támadás helyett hadi tanácsot hívott egybe, melyben a tisztetek úgy vélekedének, hogy a fejedelem helyismeret nélkül adott parancsot a támadásra, minthogy ezt csak egy mély úton keresztül hajthatták volna végre, melyet az ellenség bizonyosan jól megrakott gyalogokkal. A fejedelem környezetében némelyek úgy vélekedének, hogy Károlyi, már ekkor megnyerette lévén Pálffy által, szándékosan mulasztá el a támadást, minek azonban Rákóczy nem adott hitelt, s minden hibát azon szájas tisztetek ferde tanácsaiból vélt származni, kikre a tábornok kelletinél többet hallgatott. Egyébiránt Károlyi, ha teljesítette volna is a vett parancsot, nagy kárt nem tehet vala az ellenségben; mert ez ama mély úton túl is, számos szekereivel s megfűrészelt, levágott fák torlaszaival oly keményen megerősítette tábora hátulját, hogy ahhoz bajos vala hozzáférni lovas haddal, minő Károlyié vala.

A fejedelem Szamosújvárról Bethlenbe, s onnan miután Kővár vidékéről Bay Mihályt s Pápay Gáspárt követekül a tatár khánhoz küldötte, hogy őt a Portán segélyt szorgalmazó követeinek támogatására birja ¹⁾, — családi jószágára, Ecsedre ment téli szállásra. Herbeville győzelme után Kolozsvárra vonúlt, hol a jezsuitáknak gondjuk volt szétszedni a Rákóczy ünneplésére emelt diadalívet; de pater Kapi még sem vélte tanácsosnak bevárni a németeket. Ezeknek azonban a télen át sem engedett sok nyugodalmat kiállott fardalmaik után Károlyi, ki elébbi hibáját azzal ütötte némileg helyre, hogy egész télen nem szünt meg kapdosni a német

¹⁾ Naplójukat a Tört. Társ. 1871. juniusi ülésén ismertette Thaly Kálmán.

hadakat. Egyébiránt Rabutin, értesülvén Herbeville megérkezéstől, ugyanazon napon, melyen a zsbói csata vívatott, Szebenből kitörvén, Orosz Pált Feleken, Szappanyos Mihályt Porumbákon felveré; hasonlót tőnek a brassaiak Kálnoky Péterrel; Pekry Lőrincz hadai pedig Fehérvárnál, megértvén Herbeville győzedelmét, szétfutának. Szörnyű bódulás, futás lőn az egész tartományban: az urak s nemesek közül sokan az oláh és moldva földre költözének; még többen siettek családotul a fejedelemhez, kívül mintegy 12 ezer lélek vándorolt ki. A kibujdosók jószágait azután a németek lefoglalták, ingóságaikat váraikba hordák. A forradalomnak Erdélyben vége szakadt ¹⁾).

A zsbói szerencsétlen ütközet, s mi ezt követé, Erdélynek a felkelésre nézve, mondhatni, teljes elveszte nemcsak magában véve nagy veszteség volt Rákóczy s a felkelők ügyére; hanem még érzékenyebb csapássá lőn az általa, hogy a kuruczságot az egész országban felette lehangoló, a császáriak elbizakodását pedig nevelvén, a nagyszombati békealku jó végre jutásának reményét is mindinkább csökkenté.

E kedvezőtlen helyzetben mind Rákóczy, mind Bercsényi csak az által véle némileg javíthatni, ha a dunántúli országrész, melyből a mult s folyó évben ott szenvedett csapások következtében a kuruczság szinte egészen kiszorúlt, a felkelők részére ismét megnyeretnék, s a kurucz zászlókat onnan megint Ausztriába, Stiriába lehetne lobogtatni.

Ez azonban nem volt könnyű feladat; mert gróf Pálffy János bán és Heister Hannibal tábornok német, horvát és rác hadakkal az egész dunántúli országrészt elfoglalva tarták. A némesség nem volt volna ugyan idegen a felkeléstől; de a várak: Buda, Esztergom, Győr, Pápa, Fehérvár, Tata, Kőszeg, Pécs, Szigetvár, Simontornya stb. jól meg valának

¹⁾ Hist. des révol. de Hongrie V, 263—280. Cserey 351. kövv. Wag. hist. Jos. 61. kövv. V. ö. Katonát XXXVII, 74.

1705.

rákva német és rácز őrségekkel, melyek mind a vármegyéket, mind azon elszéledt kurucz csapatokat féken tartják vala, melyek az ideig és mult évi vesztett csaták után lakjaikba viszatértek, vagy a Bakonyban és Somogy erdeiben lézengve bujkáltak az őket szünet nélkül fenyegető császáriak előtt. Az itt vesztett csaták szinte közönséges félelmet keltettek a kuruczokban a dunántúli földtől. „Akárki menjen is Kegyelmed helyett innét a Dunántúl által — így vigasztalá egyebek közt Eszterházy Antal is 1705. ápril 22-kén Kássán kelt levelében Károlyit, a Kilitinél szenvedett veresége után — hasonló confusus szerencsétlenségben fog evezni; mert tudom, s mindenkor tapasztaltam magam is, hogy a Dunán túl lévő föld ehhez a földhöz képest respective fatalis terra szokott lenni“¹⁾).

Bottyán dunán-
túli
hadjárata

E nehéz feladat szerencsés végrehajtására a kuruczság tábornokai közül egy sem volt annyira hivatva, mint a vakmerőségig bátor, vitézeivel minden veszélyt megosztani szerető, népszerű Vak-Bottyán. „A Bakony és Somogyság nyelte a kuruczot, írja Beresényi Károlynak ápril 8-kán²⁾. Csak menjen által Bottyán uram haddal: meglátja Kegyelmed micsoda fordítást tesz szívökön“. Bottyán hivatottságát e feladat szerencsés megoldására különösen nevelte az is, hogy hadseregének tisztjei, névszerint: Kisfaludy György, Domokos Ferencz brigadérosok, Bezerédy Imre, Balogh Ádám, Török István, Kisfaludy László, Somogyi Ádám, Sándor László, Szekeres István, Hellepront János, Kiss Gergely és Réthey György lovas —, Fodor László, a három Horváth, Tamás, Ferencz és Mihály, b. Cziráky László, Balogh Ferencz, Lóczy Endre, Séllyei Gergely és Benkő Ferencz gyalog ezredes kapitányok mindannyian dunántúliak valának, s a kilitii vesztett csatából csak igen kevés közvitéz kíséretében menekültek a Dunán inneni részekre Károlyival,

¹⁾ Thaly Kálmán: Bottyán élete 63.

²⁾ U. o.

szétvert ezredeik legénysége vagy tűzhelyeikhez tért vissza, vagy még a Bakonyban és Somogy erdeiben kalandozott.

Rákóczy tehát igen helyes tapintattal Bottyánt nevezte ki a Dunántúl főtábornokká, e tartomány visszafoglalását tűzvén ki feladatául. A fejedelem rendelete Bottyánt Kecskeméten érte. Ő egészen Szegedig kísérte volt Herbeville táborát, azt hát mögül és a szárnyakon szünet nélkül fogyasztván s nyugtalanítván hat ezernyi lovas hadával. Szegednél Károlyi vette át tőle e feladatot; ő pedig Kecskemétre ment vissza seregével, hogy azt megpihentesse, magát pedig, mivel a Bottyánvár alatt nyert sebei a folytonos lovaglásban megújultak, ápoltassa. Ő nagy örömmel fogadta e kineveztetést, mely oly tágas tért nyitott vállalkozó tetterejének, s azonnal erélyesen készült hadjáratára.

Mindenekelőtt október végén Horváth Tamás ezredest a hajdúkkal a solti rév elfoglalására küldé, Bezerédy Imrét pedig Paks táján költözteté át a Dunán. Maga nov. 4-kén korán reggel indult meg mintegy nyolcz ezernyi seregével, s azt még azon nap éjén átszállítá a Dunán, s virradtakor már Földvár alatt termett. E vár birtoka felette fontos vala feladatának szerencsés megoldására, mert még az neki mind a tiszai, mind a dunántúli részekkel összeköttetést biztosított, egyszersmind a Dunát is elzárta s a Budán lévő császáriak közeledését Péterváradal, Eszékkal s a ráczsággal meggátolta. Ő tehát e várat egy bátor és heves rohammal még az napon elfoglalta.

E fontos vár birtokába jutván, a vármegyékhez nyílt leveleket bocsáta szét, melyekben azokat behódolásra s a confoederatio iránti hit letételére inté, s egyszersmind szigorú fegyelmet igére tartani seregében. Minthogy Pálffy bán ez időben a maga vasas ezredével s mintegy három ezer horvátal Komárom és Győr táján —, Heister pedig körülbelül ugyanannyi német és rác haddal Vasmegyében táborozott: Bottyán, mielőtt ezek ellen indulna, a császáriak kezében lévő néhány várat szándékozott elfoglalni, részint hogy előre-

1705.

nyomulásakor azok hátvédül, részint hogy a megyék felkelő nemességének s a mult időben elszéledt kuruczoknak, kiket ismét a nemzeti zászlókhoz csatlakozni remélt, mind megannyi gyűpontokúl szolgáljanak. E kettős célra törekedve, hadait novemb. 6-kán három irányban indítá meg. Egy hadosztályt gr. Csáky Mihály tábornok, Ebeczky István és Kisfaludy György ezredesek vezérlete alatt Komárom felé indítá azon utasítással, hogy a bánt szemmel tartsák, s a Rábaközt hódoltassák be. A másik hadoszlopot Balogh Ádám, Hellepront János és Sándor László ezredesek vezérletére bízván Tolnán és Baranyán át Pécs és Siklós megvételeére küldé. Maga mindenekelőtt Simontornyát szándékozott elfoglalni, s onnan megfordúlva Palotát, Tatát és Pápát megvívni, s ott Csákyval egyesülve Pálffy bánt támadni meg.

Feladatát mind a három hadoszlop nagy gyorsasággal és szerencsével oldotta meg. Az első jelentékenyebb sikert, mely aztán a többi vezéreket s hadakat a jó példa követésére s nemes versenyre buzdítá, Bottyán maga vívta ki, midőn Simontornyát novemb. 11-kén, tehát épen az napon, melyen Rákóczy Zsibónál vereséget szenvedett, daczára a császáriak makacs ellentállásának, rohammal vette meg.

Legtöbb eredményt munkálatai gyorsaságától várván, miután Simontornyában Horváth Ferencz alatt őrséget hagyott, hadának egy osztályával Sz.-Fehérvárat táboroltatá körül; s hogy a rácoknak a budai németekkel lehető egyesülését még inkább meggátolja, francia hadmérnökei által a Sióvonalt Foknál és Hidvégnél megerősítettván, szintén őrséggel látta el. Mialatt pedig ezen erősítések készülének, maga Bottyán Palotát szállá meg, s azt szintűgy, mint elébb Simontornyát, egy merész rohammal foglalta el.

E győzedelmek híre hamar befutotta az egész dunántúli tartományt, s azt eredményezé, hogy mind az ott bujkáló kuruczokból, mind a megyei nemességből naponként jelentékeny szaporodást nyertek hadai. Ő tehát ezek egyrészét magához vonván, a megvett Palotáról azonnal a már néhány

nap óta körül táborolt Fehérvár alá szálla. Itt vette Bercsényi levelét, melyben ez őt a szerencsétlen zsidói ütközetről s annak a kuruczságra tett leverő hatásáról tudósítá. Mit Bercsényi írt vala, ugyanazt érzé Bottyán is, hogy a kuruczságban elterjedt lehangoltságot csak ő fogja megszüntethetni, ha mennél előbb Styriába és Ausztriába nyomúlva, az elcsüggedt felkelőket felvillanyozza, Bécszet pedig, mely Herbeville győzedelmében s Erdély meghódolásában már a felkelés elnyomásának kezdetét vélte látni, diadalmas fegyvereinek körülhordása által ismét megrémíti.

Bottyán tehát meggyőződve, hogy a maga gyors és sükeres működésén fordul meg a nemzet ügye, a szerencsétlen hír vétele után azonnal indulót fúvatott s hadait Tata alá vezette, melyet Csáky Mihály már egypár hét óta ostromzár alatt tart vala. E vár őrségének egy része mind lovasok, mind gyalogokban magyarokból állván, mindjárt Bottyán megjelenése után ennek táborába szökött által; mi annyira elcsüggeszté a benmaradt németeket, hogy már az első ostrom alkalmával kegyelemre feladták a várat. Ekként november 22-kén már Tata falairól is a felkelők zászlói lobogtak.

Mialatt Bottyán ennyi sikert aratott, Csáky Mihály is szerencsésen haladt előre társaival. Mihelyt Komáromot némileg megközelíté, Pálffy bán helyesen itélvén, hogy ez csak előhada a felkelők seregének, Győr tájáról Óvárra, a Lajta őrzésére vonúlt vissza, minek következtében Csáky a Rábaköz nagy részét is behódoltatván, mint mondók, Tatát zárolá el. Bottyán ennek megvétele után nyomban Pápa alá sietett, melyet Miglio ezredes parancsai alatt nyolczszáz német gyalog és kétszáz rácz lovas védelmezett. Faltörő ágyúknak szűkölködvén, Bottyán itt is szokott módja szerint rohammal kísérle meg az erősség elfoglalását. Szerencséje itt sem hagyá cserben; mert bár, személyesen vezérelvén ostromcsapatait, maga három sebet kapott: a várbelicket azonban Miglio vezérek annyira lehangolá, hogy már ostrom közben

kitűzték a fehér zászlót; sőt négyszázan közölök a felkelők-
höz csatlakoztak.

A harmadik hadosztály, mely, mint mondók, Balogh Ádám, Hellepront, Kisfaludy László és Sándor László ezredesek vezérlete alatt Földváról Tolnának, Baranyának indult, e közben szintén szerencsésen végrehajtá az elejébe tűzött feladatot: megvette Bottyánvárt, Pécsét és Siklóst, vezérok példája szerint mind a hármat rohammal. Míg ezután Hellepront Szigetvárnál maradt vigyázóul a maga ezredével, a többiek Zalamegyébe hatoltak, s miként előbb Somogyban, úgy itt is hadaikat folyton szaporítván, itt szinte két részre osztak. Kisfaludy László Sümeget, Csobánczot és Kapornakot foglalta el; Balogh Ádám, Sándor László és Kiss Gergely pedig Vasba nyomultak, s Hidvégnél a Rábán átkelvén, Csákyval egyesültek. Míg ezután Csáky és Ebeczky Pálffy bán hadait csipdesé, a többiek decz. 8-kán Kőszeg alá szálltak, s a várost és várat feladásra szólíták fel. A polgárok, hogy városukat megmentés, szívesen hajóltak volna a felhívásra; de Toppelstein parancsnok főbelövetéssel fenyegeté azokat, kik alkuba ereszkednének, sőt a kuruczok követeire is lövetett. Elbizakodottságát azonban nemsokára lett oka megbánnia. A kuruczok ugyanis, embertelen tette miatt, nagy haragra gyűlván, ostromlétráikkal azonnal rohamra indulának, s bár két izben visszanyomattak, a rohamot harmadszor is megújítván, a várost elfoglalták, dühökben katonát és polgárt egyaránt levágtak, a várost pedig kifosztották s felgyújtották. Harmadnapon, deczember 10-kén, a belső vár is megadta magát.

Bottyán, mihelyt Kőszeg megvételéről értesült, Pápáról Győr felé vezette hadait s oda rendelte a Kőszeg birtokába jutott hadosztályt is, hogy azzal egyesülvén, Pálffy bánnak harczot adjon. A bán ugyanis Óvár alatt a hátába került Ocskay, Somody és Köröskényi lovas ezredei által háborgattatván, nemrég az erős Győr ágyú alá huzódott. De ő itt sem akarta bevárni a kurucz hadakat, s mihelyt hírül

vette, hogy Bottyán a Rábán átkelt s a kőszegi had is közel, azonnal Sárvár felé vonula. Bottyán tehát látván, hogy vele meg nem ütközhetik, maga is odahagyta a faltörő ágyúk nélkül megvívhatatlan Győrt, s csak Török István ezredest hagyván annak elzárolására, Pálffy után idula, ki Szombathely falai közé zárkózék. Bottyán eleinte azt hitte, hogy a Sárvárról elvonuló bán Heister Hannibal tábornokkal akar egyesülni, ki, mint említők, Sz.-Gotthárd táján táborozék mintegy négy ezernyi német és rác hadakkal őrizvén a stajer határokat. Annál inkább megörült tehát, midőn értesült, hogy Pálffy Szombathelybe zárkózott; mert most már bizonyosnak tartá külön mindkettőjük felett a diadalt. Hogy Heistert tévedésbe ejtse, Szombathelyt egész seregével körül-táborolta s viárcokat is kezdé ásatni; maga azonban hat ezred lovassal és szekerekre ültetett néhány száz hajdúsággal sebesen Sz.-Gotthárd alá nyargala s Heistert a téli ködös időben meglepven, hadait teljesen szétverte s azok maradványait a határokon túl Styriába kergette.

Az ellenség üzéséből Sz.-Gotthárdra visszatérvén, Bottyán egy lovas hadosztályt Horvátország megsarczolására s behódoltatására a Dráván túlra küldött, maga pedig azonnal visszaindult Szombathelyre. De Pálffynak, Heister veszedelme után, itt sem volt kedve bevárni a diadalmas kurucz tábornokot, s mielőtt visszavonulási útja teljesen elzáratnék, Bruck és Német-Újhely falai alá menekült.

Ekként tehát a dunántúli országrészt, mely november elején még egészen a császáriak birtokában létezett s a felkelésre nézve mindenkorra veszve lenni látszék, az év végén egészen megszabadult a császáriaktól s a diadalmas Bottyán ismét Bécs külvárosaiig portyáztatá fúrge kuruczait. E nagy eredmény hamar elfeledteté a zsbói szerencsétlenséget, ellensúlyozá Erdély nagyobb részének a császáriak alá hódolását, a nemrég lehangolt, elcsüggedt felkelteket pedig újabb kedvre villanyozta. A nyert diadaloknál nem csekélyebb volt azon eredmény, hogy Bottyán hada, mely Földvárról megin-

1705.

dültakor csak nyolezezer lovasból s gyalogból állott, teljes húszezerre növekedett, s e felett még mintegy 10—12 ezer felkelt nemesség áll vala rendelkezése alatt ¹⁾).

„Csodálatos — írta Rákóczy decz. 30-kán XIV Lajosnak — az isten kegyelme, a ki minket veszteni, de győzni is engedett, s a ki nekem kárpótlásul Erdély egy darabjéért az ország terjedelmes dunántúli részét adományozá; hadaimat 12 ezerrel szaporitá s a fiatalabb Heister megveretése után még a Szerémség s a Dráva és Száva közti föld lakosait is hozzám hajlította“ ²⁾).

Miután Pálffy bán az országból kiszorittatván, brucki táborába vonúlt, Bottyán lovas ezredeinek egy részét Ausztriában portyáztatá; többi hadaival pedig Kismartont, Nezsiedert és Rusztot vette meg. Itt látogatá meg őt b. Andrassy kíséretében gr. Beresényi Miklós főtábornok s vele s főbb tiszteivel a további munkálatok iránt hadi tanácsot tartott. Ebben az végeztetett, hogy Bottyán maga a behódolást több felszólításra is megtagadott Sopronyt vegye ostrom alá, s az alatt Andrassy és Ebeczky a Lajtavonalt őrizve, tartsák szemmel Pálffyt s csapkodjanak Ausztriába; Kisfaludy György pedig Kiss Gergelylyel a Stájerföld határainak őrzetére vonuljanak ezredeikkel; Ocskay végre Soprony ostroma után a Vág mellékére menjen vissza hadával.

Soprony os-
troma.

E végzések szerint Bottyán decz. 24-kén már Soprony körül táborozék hadaival, s azt a Rivière francia hadi mérnök által berendezett ágyútelepekből oly hevesen kezdé bombákkal s tüzes golyókkal lövetni, hogy a külváros nagy része pár nap alatt a tűz martalékává lett s a belváros házai is tetemes kárt szenvedtek. Mivel azonban a városiak még ekkor sem hajóltak meg, Bottyán, résttörő ágyúi nem lévén, szokott módja szerint rohammal szándékozott a várost elfog-

¹⁾ Ld. e hadjáratot részletesen előadva Thaly: Bottyán életében 60—96. ll.

²⁾ Fiedler: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's II, 456.

lalni. Már az ostrom-létrák is elkészültek, midőn hírül veszi, hogy Pálffy Horvátországból és Bécsből némi hadakkal szaporodván, brucki táborából Soprony felmentésére készül, s visszaverésére a Lajtavonalt őrző Andrassy és Ebeczky alig fognának elégségesek lenni. Ő tehát megelőzni határozta Pálffyt szándokában. Seregének egy részét Soprony elzárására hátrahagyván, más részével gyorsan a brucki tábor előtt termett, s azt nyomban megtámadván, a bánt egy véres harc után, melyben kivált a ráczok nagy veszteséget szenvedtek, Bruck falai közé üzte s táborát feles élelmi szerekkel, melyek Soprony megsegéllésére voltak szánva, elfoglalta.

Célját itt elérvén, s reménye sem lévén, hogy Pálffy az erős Bruckból kimozdúljon, Bottyán deczember utolsó napján már ismét Soprony előtt állta, s 1706 első napjaiban a Lénárt-hegyre hat bombavető mozsarat s nyolcz mezei ágyut vonatván, január 3-kán emezekből a tüzes golyókat, amazokból a bombákat oly hevesen szórátá az egész napon át a városra, hogy a külvárosban az első bombázás alatt épen maradt házak is kevés kivétellel mind leégtek, s a belváros is nagy kárt szenvedett. Azt hitte Bottyán, hogy a polgárok vagyonek e pusztulása miatt szívöket vesztvén, majd csak kitűzik a fehér zászlót; de csalatkozott, a polgárok kitartása megtörhetetlen volt. Ő tehát, mivel lőszere már fogyatékán volt, elébbi terve szerint, létrákon intézendő rohammal akarta bevenni a várost. Január 6-kán három ostromesapatot rendelt ki seregéből, melyek egyikét ő maga, másikát Ocskay, harmadikát Horváth Mihály ezredes vezénylé. A kuruczok mind a három oldalon nagy elszántsággal és fűrgeséggel teljesíték a feladatöt, s itt is, amott is többen fel is jutottak a falakra. Horváth Mihály ezredes, ostromesapata élén maga ragadta baljába a zászlót és szinte szerencsésen felvergődött; de alighogy azt a fal ormára feltűzhette, már is halálosan megsebesítve bukott vissza a várfal árkába. Ezredesök eleste miatt nagy elcsüggedés szállta meg a hajdúk kebleit, s a falakról,

létrákról, ki még szerét tehette, siétve kezdett hátrálni. Bottyán látván, hogy a merész kísérlet igen nagy áldozatába kerül, s a polgárok elszánt bátorsága ennek daczára is kétessé teszi a sükert, mind a három ostromesapatnak visszavonulót fuvatott. Vesztességét a kutfők néhány százra, Kolinovics valószínűleg nagyítva, épen 760 főre teszi.

Bottyán e sikeretlen roham után, mely alatt azonban a városbeliek közül is felesen hullottak el; Beresényi nevében még az napon újra megadásra hívta fel a városbelieket. Ezek pár napot kértek a megfontolásra, mi nekik meg is adatván, az alku megkezdetett. Weitersheim tábornokot, az őrség parancsnokát annyira megfélemlítette a kuruczok vakmerősége, hogy a békét, ha a városból szabadon kivonólnia engedtetik, elfogadni szándékozott s e végett a kitakarodásra már össze is gyűjté katonáit. A polgárság azonban, Dobner polgármester által feltüzelve, most sem akarta megnyitni kapuit, s a tábornokot keserű szemrehányásokkal illetvén, végre is maradásra bírta. A feladás megtagadásának jeléül a polgárok jan. 8-kán a kuruczok táborára sütögették ágyúikat. Bottyán tehát, kinek nemesak réstörő ágyúja hiányzott, de fogyatéknél lévők lőszerét sem remélhette egyhamar megszaporihtani, nehogy vitézeit, kik a nagy hideg miatt is sokat szenvedének, haszon nélkül fogyaszsa, január 9-kén még egy rohamot színlelt intézni; s minthogy a polgárok még ekkor sem tüzték ki a fehér zászlót, más nap táborát felszedetvén, hadait a közel lévő falukban szállásoltatá el, s az ostromot zárhatta változtatta¹⁾.

Ő maga a Sopronytól egy órányira fekvő Harkán tartá főhadí szállását. Január vége felé azonban Hellepronttól

¹⁾ Csányi János krónikája. Történ. Tár V. köt. Ritter-kron. a Soprony városi eredetiről vett másolat a m. Akad. kéziratáráb. Kovachich: Samml. noch Ungedr. Schrift. 446. Kolinovics Comment. A nemzeti muz. kéziratáráb. 390. l. Okmányok Thaly Kálmánnál: Bottyán életében 98. kövv.

ertesülvén, hogy a rácok ismét nagyobb tömegekben csapkodnak át a Dráván, Soprony vidékéről, melynek ostromzárását egy időre maga Beresényi, majd Andrassy vette át, január végnapjaiban néhány ezreddel az alvidékre indult. A már több hét óta elzárolt Székes-Fehérvárat utjába ejtven, február 1-jének éjjelén a fallal körülkerített rácz külvárost rohammal vette meg s felprédáltatta, lakosait, kik idejekorán a belvárosba nem menekülhettek, kard élére hányatta. Majd azonban a belső várbeliek is segélyére siettek a ráczvárosnak; de Bottyán ezeket egy véres utczai harc után a belvárosba visszaűzvé, seregét a kifosztott ráczvárosban pihentette ki, s aztán az ostromzárt szorosabbra vonván, Baranyán keresztül a Drávához sietett. Szlavoniában két egész hétig portyáza fel s alá; a ráczokat, kik ellentálltak, levágatá vagy török földre üzeté, a többieket hódolatra kényszeríté. A nyugtalan népséget ekként egy időre, mint hivé, megfélemlítvén, a Dráván meg átszálla s Földvára rendelte hadait, hol egy állandó hidat szándékozott építeni; maga egy lovas csapattal Bottyánvárat tekinté meg.

Mihelyt azonban ő Szlavoniát odahagyta, gr. Herberstein eszéki várparancsnok, b. Nehem péterváradí tábornokkal egyesülve és számos odamenekült ráczok által is támogatva, utána indulának s utóhadát Igalnál Somogyban fel is verték, s mintegy ötven foglyot ejtettek a hajdúkból; majd Bottyánvárat táborolták körül. Bottyán tehát lóhalálában nyargalt Földvára rendelt hadai után, hogy azokkal kedvez várát megsegítse. De Hellepront, bár őt Bottyán az érkezendő segély iránt biztosítá, nem állhatta ki a császáriak kemény tüzét, s nehogy magát megadni kényszerítsék, idején vonult ki a várból, hol aztán a benyomult császáriak az oda menekült népet s még a nőket és gyermekeket is irgalom nélkül felkonczolták. Herberstein s Nehem innen Fehérvár felmentésére indult; de Bottyán ekkor már a mult évben derekasan megerősített Sióvonalon várta őket hadaival, s a német tábornokok, vele megmérkőzni nem mervén. Szlavo-

1706.

niába tértek vissza¹⁾. Bottyán ezután senkitől sem háborgatva, kényelemmel készíthette el Földvárnál a hajóhidat és a hídfőt.

Erdélyi ügyek.

Mialatt Bottyán 1705 késő őszén s a következő év telén és tavaszán a dunántúli részekben ily szerencsésen folytatta a háborút a császáriak ellen: egy részről Károlyi és Pekry a Magyarországból bevitt hadakkal, más részről Mikes Mihály a székelyekkel Erdélyben is jobbra fordították némileg Rákóczy s a felkelők ügyeit. A zsigódi szerencsétlen ütközet nagy bódulást okozott Erdélyben, a felkeléshez szítók sorai közt. Pekry Lőrincz Fehérvárnál értesülvén a németek győzedelméről, Moldván keresztül Rákóczyhoz futott, hadai szétoszlának. Midőn Rákóczy, ki, hogy az erdélyieket az elcsüggedéstől megóvjá, az ütközet után Bethlenig behatolván, néhány napot hadaival a szőcsi és láposi mezőn töltött vala, november második felében Kőváron keresztül Ecséd felé indula, mintegy 10—12 ezerre menő csapat, s abban sok nő és gyermek, bujdosott ki vele hazájából.

Az elcsüggedt tartományt ismét fellelkesíteni, s a menyire lehetséges, a császáriaktól visszafoglalni Károlyi Sándor feladatává tette a távozó fejedelem. Károlyi azonban, kit nagyon elszomorított némelyek azon vádja, hogy ő lett volna a zsigódi szerencsétlenség oka, mivel a császáriakat oldalt foghatta s megverhette volna, eleinte semmi kedvet sem mutatott az Erdélyben maradásra, s Vay Ádámhoz, a fejedelem udvari kapitányához írt levelében panaszt is emelt, hogy míg mások csekély érdemekért is gazdag jutalmat vesznek, neki csak alaptalan vádak s a legfáradalmasb feladatok jutnak. Rákóczy, kinek Vay e levelet megmutatta, annak elolvasásán rendkívül felháborodott, s éles szemrehányásokat tőn Károlyinak. Csodálkozik, hogy nem veszi észre, vagy csak érteni nem akarja benne való bizodalját, melyet az által

¹⁾ Kolinovics i. h. s. okmányok Thaly Kálmánál: Bottyán élete 110, kövv.

tanúsít, hogy éppen azon fontos ügyeket bízta reá, miket másokra bízni nem mer. De ha már ő a haza szolgálatába belefáradt, ő, a fejedelem maga fogja őt felváltani, mivel oda mászt nem küldhet. Tudja, mire veti személyét, s a mi még fontosabb, hazája dolgait; de legalább eleget tesz kötelességének, hogy nyugodni nem megy. Ő régóta kész már minden áldozatra. „Elkeseredett szívem, megvallom; de bennem az az eltökélés: az ügyért, mely engem szolgálatjára a megvetett föld népi közé hozott; nem Erdélyországért, mert enélkül eddig is eltartott a jó Isten, de hazám ügyéért megyek, melynek szolgálatja, látom, kinek-kinek személyes kielégítésében áll. Ezt, lássa, hogy veszi kegyelmed éntőlem; de nem titkolhatom hazám ügyén elkeseredett szívem titkait, melyeknek kinyilatkoztatására a Kegyelmed levelei adnak ösztönt. Eszembe jut Kegyelmed minapi írása: hogy kedvetlen szolgának nem sok hasznát veszi az ember. Én indulok. Lássa Isten, hová teszi és mit csinál hazám dolgaival; ha nincs más orvoslás, rajtam ne muljék“¹⁾.

E keserű irat megtette hatását Károlyira. Ő, miként a távozó fejedelem nov. 27-kén Erdő-Szadáról kelt levelében neki meghagyta volt, azonnal felállította az őrvonalat Déstől Tasnádig. A tél multával pedig, e vonal védelmét Orosz Pálra bízván, maga márcz. 26-kán Abrudbányára, onnan a hónap végén Zalatnára ment. Néhány nappal utóbb Herbeville dán ezredét Benedekben felvervén, Halmágyot szállá meg; sőt ápril 28-ka éjjén Gyulafehérvár ellen is, de sikertelen rohamot intézett²⁾. Dévát azonban Rabutinnak három havi kemény ellentállás után Csáky András február végén, midőn őrségének már sem vize, sem elesége nem volt, kénytelen lőn átengedni; Csáky maga az őrség egy részével fogóságba esett, de más része febr. 22-ke éjjelén keresztül vágta magát az ostromhadon³⁾.

¹⁾ A Károlyi grófi levéltárból Szalay: VI, 304.

²⁾ Károlyi Sándor naplója.

³⁾ Cserey 560. Mémoires de Rabutin 149.

III.

1705.

A nagyszombati békealku folyama.

Az alkudozások e közben nem tettek nagy haladást Nagyszombatban, hol a szövetséges rendek említett biztosaival mind a császári felhatalmazottak, gr. Wratislav Venczel cseh kancellár és Széchenyi kalocsai érsek, mind a közbenjáró követek találkoztak október 27-kén. Az értekezlet tárgyául mind a két fél felhatalmazása egy előleges fegyverszünet megkötését tűzte volt ki. De a császári biztosok s a közbenjáró követek oda törekedtek, hogy addig húzzák-vonják az ügyet, míg Herbeville Erdélybe érkezik hadaival; miután pedig ez megtörtént, Bottyán dunántúli hadjárata legjobb folyamatában lévén, a magyar biztosok nem kívánták többé a fegyverszünetet. Wratislav kancellár s a közbenjáró követek ennél fogva nem sokára odahagyták Nagyszombatot s csak Széchenyi maga maradt ott a magyar biztosokkal, mind ezeknél, mind az udvarnál oda irányozván működését, hogy a fegyverszünet kérdése mellőztetvén, egyenesen a béke tárgyalása kezdessék meg ¹⁾. A felek ettől nem lévén idegenek, a jegyzetváltás csakugyan megindult a magyar biztosok és a közbenjáró követek közt. És bár az értekezlet csak az előzmények körül forgott, mivel azonban ez alkalommal felette fontos nemzetjogi kérdések lőnek megvitatva, mi aztán a későbbi békealkura mintegy bevezetésül szolgált, hiba volna e levelezés tartalmát mellőznünk.

A közbenjáró követek november közepén Bécsbe viszsztatérvén, onnan e hó 19-én felszólíták a magyar biztosokat, adnák elő minél előbb a magyarok kívánatait, melyek a békének alapjául szolgálhatnak. Válaszúl nyerték, hogy e kívánat még időelőtti; mert mielőtt a béke tárgyalását érdemlegesen megkezdenék, az előzmények felett kell megtörténni az egységnek ²⁾. Ezen előzmények különösen a királyi örö-

¹⁾ Hist. des révol. III, 19. kövv. Miller : II, 215. kövv.

²⁾ Hist. des révol. u. o. 27. kövv.

kösödés és II Endre király ellentállási záradéka körül forogtak. József királyságát a magyarok nem akarták ugyan többé kétségbe vonni; arról mindazáltal határozott nyilatkozatot kívántak az udvartól, hogy a királyi örökösödés megállapítása és az endrei záradék eltörlése soha semmi szín alatt nem fog az udvartól jogalapúl vétetni arra nézve, hogy Magyarországra kényuralmat hozzon be.

A közbenjárók e pont előleges meghatározását maguk is szükségesnek látván, már elébb, szept. 3-kán kelt levelökben épen e végett ígérkeztek lejönni a szécsényi gyűlésbe. Most azonban, decz. 14-kén kelt levelökben akként nyilatkoztak, hogy e pontok előleges tárgyalása csak nehezítené a béke létrejöttét, s legzélszerűbb lesz ezt is a békealku alatt, a többi pontokkal együtt tárgyalni. Így kívánja ezt az udvar is; minél fogva nekik, a közbenjáróknak, nem áll hatalmukban, ezen két pontot előlegesen tárgyalni. Egyébiránt nem is volna erre többé szükség, miután ő felsége nekik, a közbenjáróknak, forma szerint kijelentette, hogy „a magyar nemzet sérelmeit törvényesen orvosolni, jogait, törvényeit, kiváltságait helyreállítani el van határozva, és hogy soha nem volt szándokában, a királyi örökösödés jogát arra használni, hogy Magyarországon korlátlan kényuralmat alapítson meg“. Kívánják tehát, hogy a magyar biztosok, mint sértett fél, a béke tárgyalásába ereszkedve, adják elő kívánataikat ¹⁾; s hogy a fölött egymással gyorsabban érintkezessenek, ismét visszatértek Nagyszombatba.

De Bercsenyi és biztostársai úgy vélekedtek, hogy e pontok előleges tárgyalását egyáltalában nem teszik fölöslegessé ő felsége említett ígéretei. „A királyi örökösödés alatt, úgy mondák deczember 20-kán kelt válaszukban ²⁾, — kapcsolatban az endrei záradék eltörlésével, ő felsége miniszterei folyton kényuralmat értenek, s nem csak elébb, hanem

¹⁾ Hist des révol. III, 19. kövv. Miller: II. 99 kövv.

²⁾ U. o. 107. kövv.

1705.

még jelenleg is oly színe és szelleme van minden, ő felsége nevében kelt kiadványoknak, mintha e nemes Magyarország a többi örökös tartományok módjára, szintén tulajdona volna az osztrák háznak; s következőleg, mintha az endroi törvény záradékának eltörlésénél fogva, a törvény kötelezése nem is terjedne ki a királyra oly módon, mint a szabad országokban divatozik, hanem inkább csak az országlakosokra, mint a királyi örökség alattvalóira, szorítkoznék. Múlhatlan szükség ennél fogva előlegesen határozni az örökösödés és az endrei záradék felett, hogy a nemzet nyugton kezdhesse meg a békealkut... Nem is elégséges pedig, hogy csak általában jelentse ki az udvar, miképen nincs szándokában zsarnoki uralmat megalapítani; mert hiszen Csehország és Ausztria sem zsarnokilag, hanem saját törvényeik szerint igazgattatnak. De Magyarország azért semmi módon nem akar azokhoz, s a többi örökös tartományokhoz hasonlónak tekintetni... A törvényes elégtétel általános ígérete a nemzetet ennél fogva ki nem elégítheti. Ki nem tudja, hogy ilyféle általános kifejezések a királyi kegyelmességről mindenütt szokásban vannak? Ez az, mi a magyarokat felkelésök kezdete óta bizodalmatlanokká tette: a felséges udvar, mielőtt csak megkérdezte volna is, hogy mi az a „minden“, már is kihirdetette, hogy mindent megad, mit a nemzet kíván; és mégis most, midőn a magyar bizottmány, hogy az országlakosok békehajlama erősödjék, az alkudozás bevezetése gyanánt, a közbenjáró uraknak némely sarkalatos tételeket előlegesen kijelölt, a fölséges udvar semmit sem tekint oly törvényesnek, hogy alkudozás nélkül önként megadja. Úgy látszik tehát, az udvar a törvényeket nem helyreállítani, hanem megvitatni, feltették alkudozni szándékozik; ennyire azonban nem terjed ki e bizottmány hatalma. Nehogy mindazáltal a békealkut szándékosan gátolni látszassék, e körülményt nem késett a fejedelemnek följelenteni a bizottmány... Annyit azonban eleve is mondhatnak, hogy a törvények helyreállításának általános ígérete, az ország rendeit annyira nem fogja kielé-

gíteni, hogy a további alku őszinteségében bízzanak Czélszerűbb volna tehát, ha az udvar nemesak ezeket hallgatással nem kívánná mellőzni, hanem azon egyéb pontokat is, mik mint törvényesek, a békébe úgy is felveendőek, a bizodalom szilárdítása végett előleg is önként megadná.“

A válasz, melyet erre a közbenjáró követek deczemb. 23-án írtak, tovább is czélszerűbbnek vitatja ugyan e két pontnak a többiekkel együtti tárgyalását, mindazáltal jelentékeny biztosítást nyújt a nemzet alkotmányos jogainak. „Midőn — írják egyebek közt, — a király kijelenté, hogy a törvényeket helyreállítja s kényuralomra nem vágyódik, annak helyesen nem lehet más értelmet tulajdonítani, mint hogy ő felsége azon királyi hatalommal, mely a magyar törvényeken alapúl, meg fog elégedni: Ausztria, Csehország s a többi örökös tartományok törvényei tehát itt ferde értelemben hozatnak fel. Ha pedig úgy fog találatni, hogy ez ellen mégis vétett a kormány, az innen származott s az alku alatt előterjesztendő sérelmeket ő felsége törvényesen és részletesen megszüntetni fogadta. Az Endre király törvényzáradékának eltörléséből sem következik, hogy a király minden kötelesség alól fölmentetik s az egyedül a nemzetet terheli: egyébiránt e kérdés bővebb meghatározása is a békealkura maradjon... És minthogy ő felsége valamennyi megsértettnek állított törvényt részletesen helyreállítani ígért: egyáltalában nem lehet azt állítani, hogy azért halasztja ezt a békealkura, mintha minden törvényt kétségbe vonni s azok felett új alkut szándékoznék kívánni; mert ő felsége, szintűgy mint a közbenjárók, mind a maga mind a nemes nemzet biztosítása végett, őszintén s ünnepélyesen kívánja intéztetni a békealkut.“¹⁾

A magyar biztosok azonban még határozottabb nyilatkozatra kívánták szorítani az udvart az iránt, hogy az örökös királyság megalapításából semmi módon nem akar

¹⁾ Hist. des révol. III, 121.

következtetést vonni az önkényes uralomra. „Úgy látjuk, válaszolák deczemb. 28-án, még nem fejeztük ki értelmünket elég világosan. Tehát, hogy jobban kitűnjék, mi különbséget értünk mi az örökös tulajdon és örökös királyság közt, és mi tesz bennünket idegenekké oly örökösségtől, minő más örökös tartományokban, Ausztriában, Csehországban létezik: a felett, hogy el nem hallgathatjuk, miképen némely törvények erőszakkal tolattak az országlakosokra, mi aztán nagy sérelmeket szült, csak röviden jelentjük, hogy jól tudjuk mi, hogy a király Magyarországon nem akar a cseh és osztrák törvények szerint kormányozni. Tudjuk azonban azt is, hogy az örökösségnek két alapja lehet: egyik a trónnak a születés jogánál fogva való átvétele a nemzet választásának hozzájárulása nélkül; a másik, tulajdoni joggal való uralkodás a saját törvényeikkel ellátott örökös tartományokban, miként Ausztriának és Csehországnak is külön törvényeik vannak, s mindenik a maga saját jogaival, törvényeivel bir. De az örökösségnek és a birtoknak, melyet a németek e szóval fejeznek ki: „Leibeigen“, a fejedelemeire nézve, ugyanazon alakja van mind a két örökös tartományban. És innen következett, hogy az endrei záradék eltörlése után Magyarországra is szintazon-féle örökségi formát akarták kiterjeszteni oly módon, hogy, mivel valamennyi örökös tartományokra bizonyos összeget, például tizenkét milliót vetettek ki adóul, Magyarország pedig szerintök az örökös tartományok harmad részét tenné, tehát fizessen négy milliót. Hasonlókép, midőn az örökös tartományokban bizonyos számú ujczok szedettek: Magyarországon is, mintha amazokhoz hasonló örökös tartomány volna, szintazon arányban rendeltetett meg a katonaiállás, azon nyilvános parancscsal, hogy ez ellen szólani sem szabad, mivel az új szerzeményi jognál fogva itt is korlátlan a király hatalma; és ezt ők nyomtatott kiadványok által ügyekeztek bizonyítani, melyek szerint a rendőrség Magyarországon is a többi örökös tartományok módjára szabályoztatott... Ebből láthatják a közbenjáró

urak, hogy nem alap nélkül cselekszenek az ország szövetséges rendei, midőn kívánják, hogy mielőtt békealkura ereszkednének, határozott nyilatkozattal biztosíttassanak ő felsége részéről, miképen a királyság örökösségét nálunk nem úgy érti, mint a többi örökös tartományokban, s következőleg olyféle örökös tulajdoni jogot, mint amazokban bir, ez országra kiterjeszteni nem akar; s végre hogy velünk nem oly módon kíván alkudozni, mint amaz örökös tartományaival, hanem mint a törvényei szerint szabad országgal, szabad országlakosokkal és ezeket soha sem szándékozik megfosztani e szabadságtól . . .“¹⁾

Az udvar, erről szóló átalános nyilatkozatai után örömmest mellőzte volna e kérdés tovább vitatását, s értesülvén, hogy a fejedelem az 1706-ki januárban a kormánytanácsossal s pártja más előbbkelőivel Miskolczon gyűlést tart, a közbenjáró követek által felszólíttatá a fejedelmet és a szövetséges rendeket: hogy miután ő felsége ama nyilatkozata folytán, miszerint az ország törvényeit helyreállítani s azok szerint kormányozni szándékozik, a békealku elől minden akadály elhárúlt, adnák ki rendeleteket, hogy ez akár fegyverszünettel, akár a nélkül, valahára tényleg s érdemlegesen megkezdessék²⁾. De miután a szövetséges rendek tanácsa február 5-én az új kancellár báró Sennyey István által kijelentette, hogy a békealkut mind addig nem lehet megkezdeni, míg az udvartól a magyar biztosok decz. 28-kai jegyzékére határozott válasz nem érkezik³⁾: a közbenjárók február 10-kén (1706.) egy újabb nyilatkozatot küldöttek át a magyar biztosokhoz, mely szerint ő felsége január 20-kán kelt leiratában ismételve kijelentette légyen, „*hogy a magyar nemzetet az ország saját jogai, törvényei és kiváltságai szerint fogja kormányozni; hogy a trónörökösödés joga alatt egyáltalában*

¹⁾ Hist. des révol. III, 133.

²⁾ U. o. III, 151. kövv.

³⁾ U. o. 173. kövv.

1706.

nem ért korlátlan önkényes uralmat, sőt hogy Magyarország minden karait, rendeit s országlakosait ugyanazon ország törvényei s alkotmánya szerint az ő jogaik és szabadságaikban fenntartani akarja.“ Egy későbbi jegyzékben pedig külön is tanúskodtak a közbenjáró követek, hogy e nyilatkozat valóban ő felsége szavait foglalja magában, s ilyenek gyanánt közöltetett a magyar biztosokkal ³⁾.

A szövetségek belügyei.

E nyilatkozattal csakugyan elhárították az akadályok, melyek miatt a békealku eddigelé meg nem nyilhatott. Mielőtt azonban erről szólnánk, vessünk egy pillanatot a magyar szövetséges rendek belső ügyeire, mert főleg ezek végett hívta össze Rákóczy január 25-kére (1706.) a miskolci gyűlést. Ennek egyik főtárgyát a pénzügy képezte. A fejedelem, miként fentebb említők, a megyék s városok megegyeztetével, a felkolás első évében két millió rézpénzt veretett a hadi költségek fedezésére. E pénzek belértéke nem felelvén meg a névszerinti becsnek, melyben kibocsáttattak, rövid idő mulva annál inkább elveszték névszerinti becsöket, mivel számos hamis pénzverők támadtak, kik gyártmányaikkal az országot szinte elárasztották. Ennek múlhatatlan következménye lett, hogy a kereskedés megzavartatott s minden czikk felette megdrágúlt.

Még nagyobb volt a baj a magánosok pénzvizonyaiban. A múlt század végső évei óta elszegényedett s birtokaik nagy részét elzálogosítani kénytelen urak s nemesek, e rézpénznek most némi bőségében lévén, avval kivánták letisztázni adósságaikat, kiváltani birtokaikat. De a hitelezők, zálogtartók nem fogadtak el rézpénzt; miből számtalan pörlekedés támadt; a rézpénz folyama pedig még alább sülyedt. Az arany s ezüstpénz árucikké lőn s mindenki ezt ügyekezett beváltani az értéktelen rézért. De mind e mellett is, mivel a két millió már végére járt, a fejedelem a tanácstól végzést

¹⁾ Hist. des révol. III, 187. kövv. Józsefnek idézett levele megvan az országgyűlés irományai közt. Közli Katona is 128.

kivánt, mely őt újabb két millió kibocsátására hatalmazná fel. Némely tanácsosok azonban, úgy látszik Plathy Sándor után indulva ¹⁾, úgy vélekedének, hogy az említett bajok megorvoslása tekintetében czélszerűbb volna, végkép megszüntetni a rossz pénz veretését s adót vetni a népre a szükséges költség megszerzése végett.

E vélemény már-már többséget nyert a tanácsban, midőn a fejedelem is szót emelvén, előadá, miképen bármi nagyok légyenek is a rézpenzből származott bajok, az adó kivétele kétségkívül még nagyobbakat szülne. Emlékezzenek meg az urak, úgymond, hogy épen az adók s azok behajtása körüli szigor és visszaélések ingerelték a népet felkelésre. E szigor és e visszaélések most is csak oly módon elmaradhatlanok lennének az adó behajtásánál, mint előbb, miután a népnek aranya s ezüstje nincs, s azt alig is volna képes szerezni magának. E nép eddig nem csak fiait nagy számmal küldé a zászlók alá, hanem a katonaság élelmét is ingyen szolgáltatá. Mi lenne következése, ha most a zászlók alatt szolgáló legénység családjai, rokonai az adószedők zaklatásainak tétetnének ki. S aztán nem is a nép, hanem az urak, nemesek s haditisztek kezében van a rézpenz túlságos bőségben; mivel pedig ezek adót nem fizetnek, ennek súlya kétszeresen terhelné a népet a nélkül, hogy az urak s nemeseknél felhalmozott rossz pénz jobb folyamot nyerne.

Ezen s hasonló okoknál fogva a tanács csakugyan meghozta a végzést újabb két millió rézpenz kibocsátására. Hogy mindazáltal a hamisítás lehetőleg meggátoltassék, rendeltetett, hogy a pénzek finoman metszett Mária képére veressenek, melyet ne legyen oly könnyű utánozni; továbbá, végzéssé lőn az is, hogy e pénzzel zálogot váltani s adósságot tisztázni is lehessen, ha a szerződésben határozottan nincs megnevezve a pénznem, melyben a fizetésnek történni

¹⁾ Ld. ennek véleményét a finanszügy elintézéséről Millernél e. h. II, 299.

kell. Alig oszlék el az ülés, melyben e határozatok hozattak, Forgách Simon avval fenyegeté a szintén Miskolczon lévő Szirmayt, hogy egy jószágát, mely ennél vala elzalogosítva, ezen új pénzzel fogja kiváltani; mi aztán okúl szolgált ama hír elterjedésére, hogy e végzést a szintén eladósodott Bercsényi eszközölte ki fondorlataival ¹⁾).

Ezen kívül még egyéb nevezetes intézkedések is keletkeztek e gyűlésből. Egyebek közt a tanács mellé egy kancellária állíttatott fel, kancellárrá báró Sennyey István neveztetvén. Különféle hadi szabályzatok készíttettek. Válasz íratott azon éjszaknyugati hat megye előterjesztésére is, melyek a jezsuitáktól megnyerelve, a szécsényi gyűlésnek ezek ellen hozott végzését eltörültetni szorgalmazták. A terjedelmes válaszban, melyet a fejedelem saját nevében íratott, éles tollal czáfoltatnak a jezsuiták mellett a Pozsony-, Nyitra-, Trencsény-, Liptó-, Turócz- és Árva megyék által felhozott érvek, s fejtegettetnek azok veszedelmes iránya, szelleme, vétkei, melyek miatt azt, mint a polgári társaság legártalmasabb ellenségét, az országból végkép kiirtani, vagy legalább szigorú korlátok közé szorítani javasolják mind az egyház s igaz vallásosságnak, mind az ifjúság czélszerű nevelésének, mind végre a szabadságnak érdekei ²⁾).

Még együtt valának az ország tanácsosai, midőn Szirmay a közbenjáró követek említett levelével megérkezett, melyben a fejedelem és tanácsa a békealku megkezdésére sürgettették. Rákóczy s a tanács még ugyan nem voltak meggyőződve, hogy az udvar, ebbeli ígéretei után is, kielégítse a nemzet kívánatait alkotmányának biztosításában; mert a felett, hogy Erdély birtokához Józsefet is felette ragaszkodni tudták, a korlátlan uralom rendszerét is mélyebben, erősebben meggyökerezve látták a bécsi kormánynál, mint-

¹⁾ Hist. des révol. V, 288. kövv.

²⁾ U. o. Egykorú másolat, melyből a Rákóczynak Neustadtból való megszöktére vonatkozó adatokat már fentebb közlök.

sem hihették volna, hogy azt József jóindulata daczára is képes legyen egyhamar megváltoztatni. A békealku megkezdését mindazáltal a fejedelem és tanácsa még azon esetben is hasznosnak látták, ha eredményre mindjárt nem vezetne. Nem kételkedtek ugyanis, hogy az angol és hollandi kormányok, magok is alkotmányosak lévén, ha komolyan akarják, képesek oly nyomást gyakorolni az udvarra, hogy ez teljesen kielégítse a nemzet kívánatait: oda kelle tehát törekedniök, hogy a közbenjárókat a nemzeti ügy igazságos voltáról meggyőzhessék, mire az alku elég alkalmat volna nyújtandó. Más részről Franciaország minden ígéretei s biztatásai mellett sem kötött eddig formaszerinti szövetséget; remélhető volt tehát, hogy a békealku megkezdése által vagy reábirható lesz Lajos király e lépésre, vagy legalább elvállik, hogy ígéretei hiúk, biztatásai önzök, melyekre a nemzet többé nem hallgathat.

E szövetség megkötése iránt ugyanis — melyet mióta Desalleurs francia követ udvaránál megjelent, eddig sem szűnt meg ugyan sürgetni, az év folytában még határozottabb lépéseket tett a fejedelem Kökényesdi Vetésy László által ¹⁾, kit e végett a francia udvarhoz küldött vala. Ő e szövetséget nemcsak azért kíváná mindenekfelett, mert csak az által remélhető a nemzeti ügyet a valamikor létrejövendő általános békébe befoglaltatni; hanem azért is, mivel eleve látá, hogy Franciaország támogatása nélkül Erdély átengedését alig fogja magának kieszközölhetni a bécsi udvartól. Vetésy a fejedelem e kívánatát a következő pontokba foglalva nyújtá be szeptember folytában (1705) a francia udvarnak:

Viszonyok a
francia udvar-
ral.

¹⁾ Kökényesdi Vetésy László — ki Praynál (Ep. Proc. III, 585.) hibásan neveztetik báró Vitéznek — szatmármegyei nemes, Bagosy Pál ezredében kapitányi rangban szolgált. Onnan különféle okokból bucsút vévén, hazament atyja jószágaira, ki azonban a esászárhoz hűségben maradván, s Szatmárba zárkózván, kitagadással fenyegette fiát, ha a fölkeltekhez áll. Értessülvén, hogy a bajor választó fejedelem Rákóczy

1706.

1. Köttessék szövetség egy részről Lajos király s a bajor választó fejedelem, más részről Rákóczy erdélyi fejedelem s a szövetséges magyar rendek között, minélfogva amazok ezek nélkül békét a császárral nem kötnek, s az egykor megkötendőbe emezeket is befoglaltatják, úgy hogy Rákóczy Erdély birtokában, a rendek szabadságaikban biztosíttassanak. 2. A francia király Rákóczynak élete folytáiglan havonkint 50 ezer fontot fizetend. 3. Ha Rákóczy kénytelen lenne az országból kivonúlni, vagy elfogatnék, Lajos király őt bármi áron kiváltandja és számára Lengyelországban annyi jószágot vásárland, hogy abból rangjához képest élhessen¹⁾). Vetésy, hosszú halogatás után, végre azon választ nyerte, hogy mivel neki a francia udvarnál formaszerinti megbízatása még nincs, a király Desalleurs követe által intézteti el az ügyet a fejedelemmel, mi végett már meg is küldetett volna e követnek az utasítás. Desalleurs vett is ugyan ez iránt utasítást, mely azonban akként hangzott, hogy a meddig csak lehet, húzza-halaszsa az egyenes választ, végre pedig jelentse ki, miképen királya a fejedelemmel s a rendekkel mindaddig nem kötheti meg illőleg e szövetséget, míg amaz Erdélyben a fejedelemségbe tényleg be nem igtattatik, ezek pedig a császár alattvalói lenni meg nem szűnnek²⁾).

A fejedelem tehát, midőn Szirmayt a szövetséges rendek őszinte békehajlamának kijelentésével, s a békealku elfogadásának biztosításával ereszté vissza az udvarhoz,

mellett lévő követe, ettől egy huszár tisztet kér, a maga huszár ezredének parancsnokául, a követ által kieszközlé, hogy ő küldessék oda Rákóczy ajánlatával. De nemsokára ennek szüksége lévén Párisban ügynökre, a választó fejedelem megegyeztével 1705-ben Vetésyt küldé oda; kinek aztán első működése lón a szövetség sürgetése. Oesterr. Geschichtsquellen. Diplom. et Acta IX. Band. Fiedler: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's I, 22. kövv.

¹⁾ U. o. I, 35.

²⁾ U. o. 3. 23. 40. kövv. 286. kövv.

Desalleurs marquis is komolyabban értekezett. Közölvén vele elhatározását, miszerint a békealkut megkezdeni kívánja, felszólítja őt, írná meg minél előbb udvarához, hogy ha királya a háborút a szövetséges rendek által még tovább is folytatni óhajtja, multhatatlanul szükséges, hogy velök és vele, mint Erdély fejedelmével szövetséget kössön. E szövetség tervét közölte is mindjárt a marquisval, kívánván, hogy szerezzen magának udvarától utasítást és teljhatalmat, melly-nél fogva a szerződvényt ama terv alapján megköthesse.

A gyűlés végével Bercsényi többi biztos társaival azonnal visszament Nagyszombatba, hol aztán a közbenjáró követek is megjelentek az értekezletek megkezdése végett. Mindenekelőtt a fegyverszünet tárgyalása került szőnyegre. Bercsényi ez ügyet szándékosan húzta-vonta, mivel a fejedelemnek elhatározott akarata lévén az alku eredménytelensége esetében Esztergamot vívni, a miskolci gyűlés úgy végzett, hogy a fegyverszünet előbb meg ne köttessék, mintsem a fejedelem e város vidékére érkezik hadaival. Ez ápril végén megtörténvén, ő maga is találkozóra ment Stepney angol követtel Nyitrára, s ott minden eddigi nehézségeket kiegyenlítvén, a fegyverszünetet május 8-kán végre meg is kötötte a császári biztosokkal; mi által nagy bizodalmat gerjesztett maga iránt a közbenjárókban. Az udvar, angol és hollandi szövetségeseitől nyomatván, hogy nagyobb erőt vezessen ki az eddiginél a francziák ellen, jelenleg mindent mozgásba tett, hogy Rákóczyt a maga szándékára hajlítsa Stepney előadá neki, miképen József császár a régi jó indullal viseltetvén irányában, nem fogja ellenzeni, hogy őt neje meglátogassa; s ő, a követ, készséggel ajánlá szolgálatait ennek kieszközlésére, ha a fejedelem e kívánságát a császárnak egy levél által tudtára adja. De Rákóczty a jelen körülményekkel nem látta megférhetőnek, hogy e végett bármi módon is kérelmet intézzen a császárhoz; kijelenté azonban, hogy nejeinek tudtára fogja adni, hogy őt a fegyverszünet alatt örö mest látná magánál, ha erre engedelmet

A n.-szombati békealku folytatása.

1706.

nyerhet a császártól. Az udvar-azonnal útnak ereszté a fejedelemt, nem mulasztván el szívére kötni a nemzeti ügy iránt szeretettel nem viseltető nőnek, hogy férjét a békére hajlítani ügyekezzen. A fejedelemt látogatásának ürügye alatt nemsokára gróf Wratislaw cseh kancellár, a császár kedvence s békebiztosainak egyike is átrándult Pozsonyból Érsekújvárra, hol a fejedelem nejével időzik vala. A gróf a mult időkből ismerőse lévén a fejedelemnek, barátságos őszinteséggel beszélt vele a fenforgó ügyekről. Egyebek közt ajánlatot tón neki egy souverain fejedelemség iránt a birodalomban, ülésel és szavazattal ennek gyűlésein, s e mellett oly egyéb előnyöket is ígért neki, mik a fejedelem családjára nézve sokkal hasznosabbak valának Erdély választás alá eső fejedelemségénél; nem mulasztván el egyszersmind kijelenteni, hogy a császár megegyezését Erdély birtokára soha sem fogja megnyerhetni. Elbeszélé neki, hogy ő a bajor fejedelemnél is hasonló küldetéssel volt légyen megbízva, s bizonyára rövid időn meg fogja ez bánni, hogy nem fogadta el ajánlatait.

De Rákóczy önzetlen s a hazafiasság szent érzelmeitől át meg át hatott lelkére, mind ennek nem lett hatása. „Nem kétlem, — mondá a grófnak — hogy a mit ön a császár részéről nekem ajánl, igen előnyös lenne családomra nézve. De én soha sem tartám szemem előtt ennek érdekeit, s egyedül hazám szabadságáért kezdtem a háborút. A kapcsokat, melyekkel születésem e hazához köt, azóta még szorosabbakká fűzték hálaérzelmeim, melyekkel a nemzet iránt azon bizodalmaért tartozom, hogy kormánya gyepelőit kezembe adta. Én még Erdélyt sem kívánom magamnak ő felségétől; s teljesen megelégszem avval, ha azon szerződés végrehajtatik, melyet Leopold császár elődömmel, Apafy Mihály fejedelemmel kötött. Ha erre nézve személyem az akadály, kötelezem magamat, hogy visszaadom megválasztatásom okmányát az erdélyi rendeknek, hogy magoknak egy, a pártok előtt kedvesebb személyben választhassanak fejedelmet, ám legyen az szolgálaim legkisebbike. Én szívem legbensőbb

érzelmeit tártam fel a gróf előtt; vigye meg azokat a császárnak, ki engem személyesen ismervén és jó indulatáról biztosítván, bizonyosan nem fogja helytelennek tartani őszinteségemet“. Wratislaw csodálkozással hallá a nemes szív e nagylelkű nyilatkozatát s bánatos részvétellel mondá neki: „Fenséged, fájdalom, felette sokat bízik Franciaországban, a szószegeése s hiú ígéretei által szerencsétlenekké tett fejedelmek e kórházában; ön is azok sorába jutand, s ön is ott fogja bevégezni életét“. — „Én nem vizsgálom e tekintetben Franciaország magaviseletét, válaszolá végül a fejedelem; én csak a haza iránti kötelességem szavát követem“.

Az udvar átalában nem volt megalégedve a fejedelem válaszával, s látván, hogy neje, ki a nagy embert megérteni képtelen lévén, reá hatással sem lehet, s ki őt, tán mivel a fényes ajánlatokra nem hajólt, nemsokára el is hagyta, mást választá a kísértés eszközéül. A fejedelem, mindenki tudtára, gyöngéd szeretettel viseltetik a bécsi világ előtt közönségesen, magánál az udvarnál is tiszteletben álló Júlia nénye, Aspremont grófné iránt, kiben képmását látta a szép lelkű, felejthetlen anyának. Most tehát a kedves nővért küldé hozzá József császár. Júlia elmondá neki, mily jó indulattal viseltetett a császár iránta fogsága alatt, kivált mióta nyomára jött, hogy méltatlanul bántak vele, s miképen azon érzelmeiben maiglan sem változott. Ismétlé előtte mind azt, mit elébb Wratislaw előadott; sőt biztosítá őt, hogy a császár mintegy carta-bianca-t adott neki, melyet tetszése szerint tölthetne be, csak az egy Erdély birtokát vévén ki ¹⁾. De Rákóczyt a kedves nővér sem birta megingatni önzetlen hazafiságában.

A fegyverszünet, melynek tartama előlegesen junius utolsó napjáig határozatott, május 16-kán a császár, 20-kán a fejedelem által megerősítettvén s kihirdettvén, az alkudozás junius elején a béke föltételei fölött is megkezdődött,

¹⁾ Hist. des révol. V, 295. kövv.

1706.

melyeket az összes tanács dolgozott volt ki Érsekújváron. A császári biztosok, Károly lothringeni herceg s olmücsi püspök, gr. Wratilaw cseh kancellár, Széchenyi Pál kalocsai érsek, Illésházy Miklós, Lamberg Ferencz és Wolckra Ottó grófok Pozsonyban —; a szövetséges rendek felhatalmazottai: Bercsényi, Károlyi, Csáky István, Sennyey kancellár, Petes Endre egri prépost, Galambos Ferencz, Jánoky Zsigmond, Gerhárd György, Kajály Pál és Labsánszky János Nagyszombatban székelének; a közbenjáró követek, Stepney és gróf Rechteren hol itt, hol amott tartózkodván a szükség szerint. Az értekezletek gyorsítása végett utóbb gróf Wratilav is Nagyszombatba tette át szállását.

A szövetséges rendek tanácsa a béketervet elkészítvén, a bizottmányt az a következő 23 pontban szolgáltatta a közbenjárók által a császári felhatalmazottak kezébe:

1. A készítendő szerződést külhatalmak s nevezetesen a közbenjárókon kívül Svéd-, Porosz- s Lengyelországok és Velence kezessége biztosítsa.

2. Erdély az osztrák ház uralma alól kivétetvén, fejedelmét szabadon válaszsza.

3. A kieroszakolt (1687-ki) pozsonyi törvénycikkelyek, mint minden bajok forrásai, egészen törültsenek el; a trónörökösödés kérdése értekezlet tárgya maradván, az endrei záradék állíttassék helyre.

4. Az idegen katonaság egészen vonúljon ki az országból.

5. A nádori, országbirói, báni, koronaöri, kancellári és más alkotmányos tisztségek s az országtanács törvényes hatásköre állíttassék helyre.

6. Hasonló módon a főkapitányságok is élésztesse nek föl.

7. A törvénytelen kamra és kir. fiskus helyébe a törvényes kinstartóság állíttassék vissza.

8. A korona az országba visszahozatván, Murány várában őriztesseék.

9. Az úgynevezett újszerzeményi, másként török vagy fegyverjog örökre töröltessék el; s a jószágok, melyek a kamara által e jog örve alatt elfoglaltattak, minden váltságdíj nélkül, igaz tulajdonosaiknak adassanak vissza, az új adományosok s vevők, a kamarán keresvén magoknak kárpótlást.

10. Az udvari hadi tanács és kamara avatkozása a magyar ügyekbe teljesen megszűnvén, az udvarnál ezek kizárólag a kancellár által kezeltessenek, ki váltva egyszer egyházi s egyszer világi legyen.

11. Minden hazai tisztségek s méltóságok valláskülönbőség nélkül érdemes hazafiakra ruháztassanak.

12. A bevett vallások jogaira nézve: azoknak szabad gyakorlata az egész országban oly állapotba helyeztessék, minőben az a szécsényi barátságos egyesség alapján az ország némely részeiben már tényleg divatozik; templomok, javadalmak ozentúl soha, semmi szín alatt ne foglaltassanak el.

13. A jezsuiták az országból üzessenek ki; javaik, a mennyiben egyházi eredetűek, a papságra, ha világiak alapítványai, az alapító családjára essenek vissza.

14. Az igazságszolgáltatás, a törvényszékek, a perrendtartás a hazai törvények által szabott útra tereltessenek vissza.

15. Az udvar, a kamara s a fiscus által törvénytelenül megkárosítottoknak teljes elégtétel szolgáltatassék, mind javaik, mind családi irományaikra nézve.

16. Az elhunyt császár alatt törvénytelenül, az ország-lakosok kárára kelt adományozások, kiváltság- és kegyelomlevelek, jószág-beiratok és elzálogosítások, töröltessenek el.

17. Az ország sürgető szükségeire vert rézpénz mostani becsében maradjon; beváltására évenkint a bányatermelés fele fordíttassék; s azontúl rézpénz az országgyűlés határozata nélkül ne veressék.

18. A karloviczi békekötés, a rendek tudta s befolyása nélkül köttetvén, sérelmére vált az országnak; azontúl rólok nélkülök a király békét ne kössön.

19. Bár az országlakosok hazájok, szabadságuk igazságos védelmére fogván fegyvert, ez által nemcsak bünt nem, sőt ellenkezőleg dicséretes dolgot cselekedtek; nehogy mindazáltal e dicső tettök valaha balra magyaráztassék, úgy nekik, mint a soraikban harczoló idegeneknek teljes amnesztia adassék.

20. Mivel a törvénytelen kormánytól szenvedett számtalan egyéb sérelmek közt, a nemesi előjogok is érzékeny csorbát szenvedtek: ennél fogva a szövetséges rendek vezére, fenséges Rákóczy Ferencz fejedelem s a főtábornok gróf Bercsényi Miklós ellen hozott törvénysértő ítéletek semmisíttessenek meg; magok érdemeikkel arányos elégtételt nyerjenek.

21. A nemesek, jászkunok, hajdúk előjogai sértetlenül tartassanak fenn; országgyűlés legalább minden három évben tartassék.

22. Valamennyi törvények, szabadságok, intézmények, szerződések s királyi hitlevelek, minden pontjaik és záradkaikkal s a királyi esküvel együtt szentül és sértetlenül erősíttessenek meg s tartassanak fenn. Törvénytelen adókkal sem nemesek, sem parasztok, országgyűlés határozata nélkül soha ne zaklattassanak.

23. Mindezek a szövetséges rendek összeségétől megerősítettvén, a teljhatalmú kezesek jelenlétében hajtassanak végre. A kik addig az ellenfélen álltak, hivatalaikat tegyék le. S így aztán a tartandó országgyűlésen a főtisztségek s méltóságok törvényesen betöltetvén, s a törvényes kormány helyreállítatván, a számtalan többi, itt nem említett sérelmek is orvosoltassanak ¹⁾.

Midőn e béketerv a szövetséges rendek tanácsában elkészült, az alkuban való részvételre kinevezett erdélyi biztosok, Pekry Lőrincz, Teleki Mihály és Kemény Simon még nem érkeztek meg Nagyszombatba, mivel gróf Althan, kinek a fegyverszünetet a császár részéről Erdélyben kihirdetnie

¹⁾ Hist. des revol. III, 351. kövv.

kell vala, oly későn ereszttetett útra, hogy a magyar biztosok csak július elején vettek hírt arról, miképen a fegyverszünet ott is annak rende szerint kihirdettetett. Nehogy mindazáltal a békealku e miatt késdolmet szenvedjen, a közbenjárók sürgetéseire, Rákóczy ideiglen Jánoky tanácsost nevezte ki az erdélyi biztosok helyetteséül; s a béketerv, mint említők, e körülmény daczára is áttétetett a császári biztosokhoz. Ezek csak június 29-kén, tehát a fegyverszünet végén, készültek el válaszukkal, minek következtében a fegyverszünet július 24-kéig lön meghosszabbítva ¹⁾.

Kevéssel elébb megjelentek végre az erdélyi biztosok is; midőn azonban megbizatusukat a császári bizottmánynak átküldöték, ez azt elfogadni s részvétüket az alkudozásban megengedni nem akarta. A magyar bizottmány ennek következtében kijelenté, hogy a császári biztosok válaszát a békepontokra mindaddig nem veheti át, míg a részvétöket követelő erdélyiek is el nem ismertetnek a békebizottmány tagjaiül. A császári biztosság tehát nem ellenzé tovább az erdélyiek részvételét, de csak oly feltétel alatt egyezett meg hozzájárultokban, hogy külön felhatalmazást elő ne mutassanak; a szövetséges magyar rendek pedig ígérjék meg, hogy megerősítik ama feltételeket, melyek iránt a császári bizottmány az erdélyiekkel megegyezend. Ez világosan oda mutatott, hogy a császári bizottmány a magyarok szövetségétől az erdélyieket elszakasztani s velök külön alkura lépni törekedik.

E vitatkozásokkal ismét annyi idő telt el, hogy még csak két hét maradt fenn a fegyverszünetből a további alkura. A magyar biztosok tehát, nehogy arról vádoltathassanak, mintha a császári bizottmány válaszanak el nem fogadása által azt visszavetették volna, s ők lennének okai az értekezletek eredménytelenségének, a közbenjárók azon kijelentésére, hogy ebből a magyarok s erdélyiek közti szövetségnek semmi csorbulása nem következik, július 12-kén átvették

¹⁾ Hist. des révol. IV. 49.

ugyan a császári bizottmány választ a békepontokra, úgy mindazáltal, hogy arra elébb nem fognak válaszolni, mintsem a császári bizottmány az erdélyieket is elismeri ünnepelesen felhatalmazott biztosoknak ¹⁾).

A császári bizottmány válasza a békepontokra csekély reményt nyújtott az iránt, hogy az alkudozás eredményre vezessen: annyi volt abban, épen a fő pontokra nézve, a nehézség. Ime, röviden a válasz tartalma:

1. A kötendő szerződés fő ereje a belső biztosságban, a törvények végrehajtásában, a király s nemzet közti bizodalomban áll inkább, mint a külső hatalmak kezességében, melyről vitatkozni is fölösleges, mielőtt a szerződés tényleg megköttenék.

2. Erdélyt a magyar koronától elszakasztani s a felsőges ház uralma alól kivenni nem lehet. Tiltja ezt a karloviczi békekötés is; ellenzi magoknak az erdélyieknek nagy része is.

3. Nem lehet megengedni, hogy a pozsonyi országgyűlés valamenyi törvényei erőszakoltattak volna; ha mindazáltal a rendek azokban módosítást kívánnak, az a jövő országgyűlés teendője marad; e törvényeknek s különösen a királyi örökösödést és jogokat illetőknek addig, a közbenjárók által adott értelmezés szerint épségben kell maradniok.

4. Az idegen katonaság teljes kivezettetését sem az ország, sem a német birodalom biztossága nem engedi; kevesbítéséről mindazáltal az országgyűlésen lehet majd végezni.

5. A nádori s egyéb főtisztségek törvényes hatáskörének helyreállítása meg fog történni.

6. A főkapitányságok kérdése az országgyűlés végzésére tartatik fenn.

7. Kamarának vagy kincstartónak nevezik-e a királyi jövedelmek kezelőjét, mindegy, csak e jövedelmek pontosan

²⁾ Hist. des revol. IV, 39—65.

beszédessenek s a király és az ország által kitűzött czélokra fordítassanak. A szorosan királyi jövedelmek kezelésébe avatkozni a rendeknek nincs joguk; ezt csak az adóra nézve tehetik, mi iránt az országgyűlésen bővebben intézkedhetnek.

8. A korona őrzésének törvényes helye nem Murány, hanem Pozsony.

9. Az új szerzeményi bizottmányt kész eltörteni az udvar, fentartván mégis, hogy a királyi jogok épségben maradjanak.

10. A kancellár hatósága a rendek kívánata szerint helyre fog állíttatni.

11. A tisztségeket s egyházi és világi méltóságokat is kész ő felsége magyarokkal betölteni, megjegyezvén mindazáltal, hogy a honosítottakat sem lehet kizárni.

12. A vallások jogait illetőleg, a szécsényi végzések ismeretlenek, a törvényeket mindazáltal végrehajtandja ő felsége.

13. A jezsuiták ügyét a jövő országgyűlés döntse el.

14. Az igazságszolgáltatás a törvények szerint fog szabályoztatni.

15. A kamara által igazságtalanul megkárosítottak elégtételt fognak nyerni. De azokról, kik a Tököli-féle mozgalmak alatt szenvedtek rövidséget, már végzett az 1687-ki diéta VII-dik és XI-ik cikkelye.

16. Hasonló a válasz a jószágok adományozásai s elzáogosításaira s a kegy- és kiváltság-levelekre nézve.

17. A nagy bajról, melyet a rézpénz kibocsátása okozott, a jövő országgyűlés végezzen.

18. Úgy arról is, hogy mi része legyen az országnak a törökkel való békekötésekben.

19. Az amnesztiáról biztosíttatnak a szövetséges rendek.

20. A Rákóczynak és Beresényinek adandó elégtétel az 1608-ki XXIII. t. cikk szerint az országgyűlésre hagyatik; egyébiránt minden jót várhatnak ő felsége kegyelmétől, ha a békekötést őszintén elősegítik.

1706.

21. A jászok, kunok és hajdúk ügyében végezzen a jövő országgyűlés. Ez pedig meg fog tartatni minden három évben.

22. Az adó csak az országgyűlésen a rendek megegyeztetével törvényesen fog kivettetni.

23. A békekötés, ha létre jő, kívánat szerint rövid idő alatt meg fog erősíttetni; az országgyűlést is, melyen a sérelmek orvosoltassanak, mindjárt kihirdeti ő felsége. De hogy ő felsége hívei hivatalaikat letegyék s ezek újonnan töltsenek be, ellenkezik az igazsággal¹⁾. — Ezen utolsó pont megtagadása által kivált Beresényi érzé magát sujtva; mert a közvélemény szerint ő csak azért tétette be ezt a rendek kívánatai közé, mivel a nádori méltóságra ő vágyott Eszterházy Pál herczeg letétele után²⁾.

A békealku
megszakadása.

Három nappal később, mint sem e válasz a magyar rendek bizottmányának átadatott, julius 15-kén, kijelenték a közbenjárók, hogy ő felsége súlyos okoknál fogva nem egyezhet meg abban, hogy az erdélyi bizottmány „Erdély szövetséges rendeinek“ nevezete alatt a békealkuban résztvegyen; azt mindazáltal nem ellenzi, hogy „a magyarokhoz szövetséget erdélyiekkel“ is tartassék egyezkedés³⁾. Hasztalan kívánta a magyar bizottmány azt is, hogy a fegyverszünet újabban meghosszabbíttassék; az udvar ezt kereken megtagadta: minnek következtében, a békealku rögtön megszűnván, a magyarok, kik a császári bizottmány válaszára, idő hiánya miatt még nem is felelhettek, „Veracius Constantius“ álnév alatt kinyomtatva adták a világnak tudtára mind azon érveket, melyek a császári bizottmány válaszában ellenében a nemzet ügyét támogatják⁴⁾. A nemzetet maga a fejedelem jul. 30-kán érsekújvári táborából kelt nyílt levelében értesíté az alku eredménytelenségéről, azt egyenesen az udvar őszin-

1) Hist. des revol. IV, 67—121.

2) V. ö. Katonánál: XXXVII, 247.

3) Hist. des révol. e. h. 127.

4) U. o. 220—362.

teség hiányának s önkényes uralmát folytatni törekedő vágyának tulajdonítván, „a ki midőn látná megerőtlenedett hadainak a nyugovás által lett megépülését, megkoplaltatott várbeli őrségeinek megelevenedését s netalán máshonnan jöhető segítségének reménységét, elszakasztá a frigybeli időnek kötelét és az által... az alkudozás folytatását minden igaz ok nélkül abbanhagyá. Kihez képest minthogy a közbenjáróknál is már tudva vagyon kihiresztelendő minden dolgainkban való őszinteségünk, és az egész keresztény világ is ösmeri s javalja Isten által feltett fegyverkezésünknek igaz ügyét, buzduljon fel kinek-kinek hazáját szerető magyar vére a bosszúállást kereső kevély ellenségünk bosszúállására,..... fordítsuk annak nyakára igaz ügyünk mellett Isten által kivont szabványunknak bosszúálló élet; és kiki mutassa meg cselekedettel, hogy a midőn édes hazájának szabadságát szereti, annak kimunkálását néző kevés alkalmatlanságát is nemcsak szívesen szenved, hanem annak felette vérenek kiontását sem kiméli, elhíhetvén minden bizonynyal, hogy az igaz ügyet szerető Isten minden dolgainkat oly végre vezérli, a melyért hálaadó szívvel magyar nyelvünk dücsőségét örökké hirdesse“¹⁾).

A békealku megszakasztásának hírére a nádor s a Bécsbe száműzött többi királyparti, egyházi s világi urak, kik jövedelmeik élvezetétől már három év óta megfosztva valának, nem kisebb csüggedéssel jajdúltak fel, mint az országnak békéért sovárgó egyéb lakosai. A nádor, Erdődy György országbiró, Pálffy Miklós, Czobor Mark, Eszterházy Mihály, Batthyány Ferencz, Kéry János grófok s a többi királyi tanácsosok, kikkel a szövetséges rendek békeföltételei szintén közöltettek volt, annál búsabb szívvel értesültek az alku megszakasztásáról mennél igazságosabbnak látták a föltételek legtöbbjeit, s mennél könnyebben kiegyenlíthetni vélték azon néhány pontot, melyekben az udvar engedni nem akart.

¹⁾ Egykorú másolatból.

1765.

Úgy látták, a fő nehézség az Erdélyt illető pontban fekszik, némi tanácskozások után tehát a nádor augusztus 9-kén előszóval adta elő a császárnak hú tanácsosai kérelmeit, az értekezlet folytatása — s véleményét azon módok iránt, melyek szerint a főbb nehézségek elintézhetőek lennének. József erre felhívá őt, venné az ügyet a jelenlévő magyar urakkal újabb megfontolásra, s foglalná iratba véleményeiket. „Midőn a legmélyebb csüggedéssel értesülünk, — ekképen írtak fel ennek következtében aug. 12-kén a királyi tanácsosok, — miképen a béke helyreállításának reménye ismét eltűnt, s az e végett intézett alkudozás leginkább... az Erdély igazgatását illető nehézség miatt megszakasztatott s újra megkezdetik a hadakozás... Magyarország s Erdély végpusztulására, köteles hűségünk Felséged iránt, nem különben mint hazánk szeretete kényszerít bennünket, hogy legfelsőbb trónja előtt leborúlva, mint hú tanácsosok és száműzött alattvalók, alázatosan könyörögjünk Felséged előtt, ne engedje egyedül Erdély igazgatásának alakja miatt elveszni a hajdan oly virágzó országot s Erdélyt is vele együtt“. Tanácsolják tehát neki, hogy a visszaszerzett Erdélyt kapcsolja ugyan össze Magyarországgal, mint annak elváihatlan tagját, tartsa fenn benne a maga, mint törvényes magyar király, főuralmi jogát is; de igazgatását bizza egy a tartomány által választandó hűbéres vajdára oly formán, mint azt Rudolf 1595-ben Báthorynak engedte át. Ezt igénylik mind Magyarország s mind Erdély törvényei: ezt javasolja maga királyi hitlevele s koronáztatásakor letett esküje is. A karloviezi békekötés sem ellenkezik evvel, az inkább Erdély határaitra, mint igazgatásának alakjára vonatkozá¹⁾. De az udvar nem adott helyt a vélemény s kérelemnek; és auguszt. 15-kén a Rákóczy által kiboosztatott nyilatkozvány ellen maga is egy újabb nyilatkozványt tett közzé, melyben mindazoknak kegyelom ígértetik, kik a fegyvert leteszik s a Tiszán

¹⁾ Miller e. h II, 294. kövv.

túl az Erdélyből kiindult Rabutinhoz, a Tiszán innen s a Duna vidékén Stahremberg Guidóhoz csatlakoznak, ki a Rajna melletti hadakból is erősítvényt nyervén, emitt főtábornagygyá neveztetett ¹⁾).

IV.

A fegyverszünet leteltével a háború augusztus elején mind a két részről megindult. József a békealku nem sikerülte miatt boszús, a háborút ezentúl erélyesebben szándékozván folytatni, hadainak fővezérévé Stahremberg Guidó gróft nevezte ki. Az új fővezér, míg maga a Duna mentében szándékozék működni Rákóczy ellen, ki, — mint mindjárt elbeszélendjük, — Esztergomot vívá, a felkelőket három oldalról akarván megtámadni, Rabutint Erdélyből kirendelte és Kassa elfoglalására, Pálffy bánt pedig oda útasította, hogy mennél előbb a maga, Köpcsény mellett táborozó mintegy nyolcz ezernyi hadainak erősítésére siessen.

A háború
megújulása.

Pálffy már július vég napjaiban átkelt a Murán mintegy három ezernyi horvát és rác hadával, melyről ő maga így ír vala Stahrembergnek: „Embereim szép legények, de szintoly fegyelmetlenek is, mert gyújtogatnak, fosztogatnak, gyilkolnak, s nincs ki őket megfékezhetné. Saját tisztjeikre is fegyvert emelnek, s nehogy tömegesen megszökjenek, kénytelen vagyok türni rakoncátlanságukat“ ¹⁾). Midőn Pálffy e szilaj haddal Zalába tört, Bottyán tábornok Dobrokanál táborozott hadai egy részével s a jul. 31-kén vett parancs szerint Kisfaludy György és László, Bezerédy Imre és Wohlfart lovas ezredeivel és szekerekre ültetett 500 hajdúval nyomban Pálffy ellen indula. De ez nem merte őt bevárni féktelen seregével, és Sz.-Gotthárdról auguszt. 5-kén Styriába fordúlt, az osztrák tartományokon keresztül folytat-

¹⁾ Arneth: Das Leben des gr. Quido Stahremberg 405.

²⁾ U. o 415.

ván útját Stahremberg táborába. A fővezér azonban maga sem volt képes megfékezni a rakoncátlan népet, s felét, mint javíthatlan zsványt, hazájába visszaküldvén, másik felét német ezredeibe osztotta be.

Bottyán e szerint Zalában, Vasban ellenséget többé nem találván, a németek azon sánczai ellen indúlt, melyeket azok a fegyvernyugvás alatt Soprony és Ausztria védelmére a Fertő tavától Bánfalva és Fraknó felé a határokig építettek, és Stahremberg Miksa, Guidó öcscse, alatt öt ezernyi fegyveres néppel őriztettek. Ezen erődítések mély árkokból, mellvédekből, palisádákból s hat redoutból állának. Bottyán ezeket aug. 18-kán támadta meg és, miként más nap maga írá Károlynak, az árkokat az ellenség heves tüzelése daczára rözsékkal behányatván, nagy erélylyel rohant az ellenségre. „A sánczok hármát, úgymond, erős ostrommal, vérrel megvén, a népét (jobbára ráczokat) halomban rakattam; hármát penig hitre feladván, kettejéből rabságra hajtattam, az egyikéből pedig fegyver nélkül az accorda és capitulatio szerint Sopronyba kísértettem. A lovasát pedig egész a sopronyi kapuig vágtuk. Esett el az ellenségből több négy száznál, rabul pedig száznegyvet hoztunk. . . . Egy szóval, a mieink oly vitézül viselték magukat, hogy minden tartózkodás nélkül rajta mentek; a minthogy ilyen erős ostromot, nem emlékezem, hogy láttam volna, mint ezek tettenek“. „A mieinkből, mint szinte Károlynak Eszterházy Antal még az nap megírá, elesett egy hadnagy, három zászlótartó, tizenöt közkatona; sebes: száz.“

Bottyán e fényes győzedelem után az árkokat behányatván, a czölöpzetet pedig kivágtatván vagy felégettetvén, az erődítéseket egészen elrontatta. Nyitva állott ekként az út megint Ausztriába, s Bottyán, hogy a ráczok s horvátok Zalamegyében elkövetett dűlásait megboszúlja, néhány ezer lovassal be is tört Ausztriába s azt egészen Leobersdorfig pusztítá és zsákmányoltatá. Aug. 31-kén Bezerűdy Imre két ezred lovassal egy újabb betörést intézett Német-Újhely felé

s onnan Badenen keresztül, melyet, mivel lakosai katonáira puskáztak, felégetett, egészen Bécs alá nyomúlt, és onnan zsákmánynyal terhelve tért vissza¹⁾. Míg ezután Bezerédy a sánczok behányásával s Ausztria nyugtalanításával foglalkodva, tovább is e vidéken maradt, Bottyán, a fejedelem parancsára, Komárom felé vezette hadait.

Rákóczy ugyanis már a tavasz óta tervezte volt a háború folytatásának esetében Esztergom vívását. Az alkudozás alatt e végre minden szükségleteket előkészítte. Tizenkét ezernyi serege, faltörő ágyúi, mozsarai Érsekújvár piacán szekerekre rakva, minden órán készen álltak az indulásra. A Dunán egy híd építésére szükséges hajók, tombácok s egyéb kellékek mind együtt valának. Nyerges-Újfalunál s a vele szemközt lévő Csenke pusztán a Duna mindkét partján hídföket s a jobb parton egy hadtest befogadására elég nagy erődöt készítettett. E hely a rómaiak idejében is egy legio állomása vala; s a sánczásó munkások számos emlékeket s feliratokat találtak Marc Aurel császár idejéből. A fejedelem augusztus elején a Garan torkolatánál tábornok jártatván, Le Maire francia mérnöktiszt vezetése alatt Párkánynál, a Duna balpartján állíttatá fel ütegeit, s mihelyt a híd elkészült, átvezetett seregével a várat körültáboroltatá.

Esztergom
megvétele.

Két nap múlva már elég tágas rés törtetett a város falán, hogy azt rohammal megvehesse. Nemsokára a vár falán is nyílt rés; de a rohamot, melyet a fejedelem azon át megkísértett, a várbeliek visszaverték. Ezután a várhegy oldalában létező ugyanazon barlangból, melyből egykoron Mansfeld herczeg, Rudolf hadainak fővezére, ő is tűzaknákat kezdé ásatni. De a munka lassan haladt, s a várbeliek egy éjen kitörvén, a barlangot visszavették, az aknák munkásait kardra hányták. A barlangot s aknákat néhány nap múlva ismét hatalmába ejté ugyan a fejedelem; de mivel hírül vette, hogy egy részről Stahremberg Komáromból a Dunán hidat veret

¹⁾ Ld. a kutföket Thalynál: Bottyán élete 117. kövv.

1706.

s a várat megsegíteni készül; más részről Rabutin, Erdélyből kiindulván, miután a Karikán Gencsy Zsigmond hadát szétugrasztotta, hol maga Gencsy is elesett, Károlyi kapdósásai s égetései daczára, Kassa felé tart: a vár vívásával felhagyni s Kassa védelmére sietni határozta magát. Mielőtt azonban szándékát végrehajtaná, még egy kísérletet kívánt tenni a várbelieknél. Beizen tehát, hogy tűzaknai készen állnak, de mielőtt azokba tüzet vettetne, még egyszer megadásra szólítja az őrséget. Guckländer, a vár parancsnoka, mivel Stahrembergtól többszöri üzeneteire sem nyert választ, nem mert a képzelt veszélylyel tovább daczolni, s a várat szabad elköltözés feltétele alatt szept. 14-kén feladta. Más részről azonban, Bottyán távollétében a budai német őrség is kezeibe kerítette a császáriaknak oly igen alkalmatlan földvári hidfőt, mely őket az alvidéktől s a ráczoktól elzárta volt.

A fejedelem amaz alig várt szerencsés esemény után nyomban készületeket tőn Rabutin ellen indítani hadait, ki a vett rendelet szerint Erdélyt odahagyván, mintegy tiz ezernyi sereggel a Maros mentében közeledett a Tiszához. Rákóczy, mihelyt megindultáról értesült, Bercsényit a Vágvonalról Eger felé rendelte, s egyszersmind a Tiszán túl lévő Károlynak is parancsot küld, hogy Bercsényivel egyesülvé igyekezzenek mind a ketten útját állni Rabutinnak. Bercsényi aug. 28-kán már Jászberénynél táborozott seregével, Károlyit azonban, bár egymással sűrűn levelezének, hasztalan sürgeté az egyesülésre, kinek késedezése miatt aztán maga sem mert gyöngébb hadaival erélyesebben működni a felfelé siető Rabutin ellen. Ez tehát semmi akadályra sem találván, miután az üresen talált Szolnokba őrséget vetett, Egert süker nélkül feladásra szólította s Miskolcot és Szikszót, mivel a Bercsényi által felgyújtatott malmokból kenyérben hiányt szenvedő seregét el nem láthatta, boszúból felégette, bánatlanul Kassa alá vezette hadait. Bercsényi ezt az említett ok miatt meg nem akadályozhatván, Ordódy György alatt még idején némi hadakat küldött a kassai őrség

erősítésére, szept. 19-kén Keresztesről kelt levelében pedig Sennyey Istvánt, a szövetséges rendek kancellárát szólítja fel, hogy mivel, úgymond, Kassát „érdemes ember nélkül hagyni nem tanácsos, bár positive nem parancsolhatja neki főcommendansúl való benmaradását; mindazáltal ne terhelhetnék ez által is tanúsítani hazája iránti szeretetét“. Midőn Rabutin Forrótól Nagy-Idának indult vala, szept. 25-kén mind Bercsényi, mind Károlyi küldöttek ugyan nyugtalanítására némi lovas hadakat; de mivel ezek sem egyetértve működtek, magok a portyázók talán több kárt szenvedtek, mint az ellenség. Mindössze is csak annyit nyertek vele a kuruczok, miként Bercsényi szept. 26-kán Tornáról írja, hogy az ellenség, nagyobbtól tartva, egy napig helyben maradt ¹⁾).

A fejedelem mindezekről s Kassa körültáboroltatásáról is értesülvén, minden módon sietteté hadainak megindulását Esztergomból. De mielőtt innen távoznék, e fontos várat is lehetőleg biztosítani ügyekezett Stahremberg ellen, kinek ellenséges tervei felett nem lehetett többé kétsége. Bottyán tábornok három ezreddel őrködék a Duna mellett Komárom táján; Rákóczy tehát segedelmére rendelé még Bezerédyt is hadosztályával Soprony alól, meghagyván mindkettejöknek, hogy Stahremberget Esztergamtól elvonni ügyekezzenek. Szint ezen czélból Forgáchnak saját kezével írt rendeletet, hogy maga alá vévén valamennyi német lovasságát, Pozsony alá siessen. Fierville francia mérnökezedes, ki nemrég szabadult meg Pozsonyból, hol hadi fogolyként őriztetett, egy tervet nyújta be neki, mely szerint egy, a Dunára nyíló, rendszeren hanyagúl őrzött földött úton igen könnyen meg lehetne lepni e várat, melyben, mióta a koronával együtt annak száz főnyi őrsége is Bécsbe szállítatott, igen csekély a német őrség. Fierville maga ajánlkozék a terv végrehajtására. Ennek sikerítése tétetett tehát Forgách feladatául. Miután

¹⁾ Thaly: Rákóczy-Tár. Bercsényi levelei II, 139. kövv.

1706.

még Chassant francia ezredest két ezreddel, melyeknek egyike német szökevényekből állá, a nyerges-újfalusi erődbe, Bonefous ezredest és Horváth Tamást pedig a maga ezredével s a palotások két zászlóaljával Esztergomban őrségül hagyta, végre pedig Eszterházyt két lovas ezreddel, úgy Bottyánt is a vár alá úztatott híd mellé a balpartra rendelte, hogy onnan a várat eleséggel mennél jobban ellássák: maga szept. második felében karabélyos ezredével Bercsényi felé indult, ki Torna mellett néhány mértföldnyire táborozik vala a Rabutin által ostromlott Kassától.

De alig távozott még két napi útra Esztergomtól, midőn Eszterházy által értesítették, hogy Stahremberg a nyerges-újfalui erődöt megtámadta s huszonnégyszáz órai bombázás után a ben hagyott két ezred egyikének, a német szökevényekből állónak, árulása következtében az erődbe jutván, azt elfoglalta, a másik ezredet, Lóczy Endre hajdúit, jobbára kardra hánnya, Chassan maga is fogságba esett. A fejedelem tehát néhány testőr kíséretében azonnal visszasietett Esztergomba, s csak némi újabb intézkedések után folytatta útját Torna felé. Stahremberg szept. 27-kén szállotta meg Esztergomot, melyet a Sz.-Tamás hegye felől azonnal lövetni is kezdé. Az őrség két izben jó sikerrel tört ki a vívókra; de csakhamar viszály támadt annak magyar és német része között s Bonefous a várat szabad elköltözés föltétele alatt okt. 9-kén feladta. Az erélytelen parancsnok fogsággal lakolt, s életét is csak annak köszönheté, hogy idegen. De a fontos vár elvesztének oka, melyből a Dunán uralkodni lehet vala, nem egyedül a francia ezredes volt. Bezerédy, a vett röndelet daczára, meg sem mozdult Soprony alól; Forgách pedig, kinek a fejedelem, mint mondók, épen azért írta vala saját kezével a röndeletet, mivel önfejűségét ismerte, mit sem gondolván a Pozsony ellen végrehajtandó csellel, Bazinban állapoték meg, azt s a szomszéd Modort és Sz.-Györggyöt sarczolgatá; Pozsony polgáraival pedig szüretjök elvégzése fölött ereszkedett alkuba s aztán Ausztriába ment Zissersdorf határszéli

város megvétele. A fejedelem őt utóbb, mint alább említendjük, szigorúan meglakoltatta engedetlensége miatt.

Most Kassa megmentése volt egyedüli tárgya Rákóczy gondjainak. Bercsényi s a hozzá csatlakozott Károlyi tornai táborukból eddigelé kevésbé háborgatták Rabutin s ez a fejedelem megérkezétségéig bizonyosan hatalmába ejtette volna a fontos várost, ha annak nem Radics dandárnok a parancsnoka. Ezen erélyes aggastyán, ki egykoron a fejedelem anyjának szolgálatában Munkácsot oly hosszan és dicsőségesen védelmezi vala, most is megfelelt a benne vetett bizodalomnak s a császáriak minden rohamait vitézül visszaverte. A fejedelem, mihelyt a táborba érkezett, Károlyit a maga hadosztályával a város közelébe, a Hernád és Tarcza közé rendelte, honnan a császáriaknak több kárt tehete. De ez még talán el sem érkezett rendeltetése helyére, midőn Rabutin, kinek hadaiban ragályos kór kezdte pusztítani, a város alól elszállta, s miután Göncznél Károlyit megriasztotta, s a tokaji szüretet lefoglalta, elébb Debreczenbe, s annak a lakosságtól üresen hagyott házaiban seregét megpihentetvén, a tél beálltával Pestre ment, a hadi tanács rendeletéből Stahremberggel egyesülendő. Bercsényi ez alatt ismét a Vághoz vezette osztályát s a Fehérhegyek apró várait visszafoglalván, Lipótvárat ostromzárólá. ¹⁾

Kassa
felmentése.

Mivel a beállott tél minden derekasabb hadi munkálatot meggátolt, a fejedelem Rozsnyóra gyűjté az országos tanácsot, meghíván oda az Ausztriából sok rabbal és zsákmánnyal visszatért Forgáchtot is, kit aztán elfogatván, Krasznahorka várába záratott. A fejedelem őt családi s más tekintetektől nem akará elítéltetni, s azért nem is állítá hadi tanács elébe. Mivel azonban értesült, hogy elfogatása közönségesen Bercsényi fondorlatainak tulajdoníttatik, kivel eleitől fogva viszálykodék, nem rég pedig, a békealku alatt

A rosnyai gyűlés.

¹⁾ Hist. des révol. V, 307. kövv. Kolinovics, Katonánál e. h. 276. Cserey 362. Wagner: Hist. Jos. 136. kövv. Arneth: e. h. 413. kövv.

1706.

Érsekújvárbán, egy szemle alkalmával, össze is vezett: a fejedelem az országtanács előtt fejté meg elzáratása okait; mi aztán ez által is helyeseltetvén, Forgách Szepesvárbá vitetett fogságra. A nyugtalan ember itt csak hamar összeköttetésbe lépett Lubomirszky herczeggel a XIII szepesi város hűbéres birtokosával, ki különféle módokon ármánykodék a fejedelem ellen a bécsi udvarnál. Lubomirszky védelmet ígért Forgáchnak, s ez kísérletet tőn a megszökésre; de a kötél, melyen a falról leereszkedni kezdett, elszakadván, az öröktől kifíczamodott czommbal találtaték a fal tövében, mitől aztán holtig sánta maradt. Nagyobb biztosság végett utóbb Munkácsra vitetett, a háború végéiglen ott foglyoskodandó¹⁾.

A francia szövetség viszonyai.

A rozsnyai gyűlésen egyébiránt nagy fontosságú tárgyak vétettek tanácskozás alá. Említők, miképen a fejedelem a mult év vége s még inkább Leopold halála óta mind az udvaránál lévő francia követ Desalleurs marquis, mind Vetésy László által komolyabban kezdé sürgetni a szövetséget XIV Lajos királylyal, ettől függvén mind az ő erdélyi fejedelemségének, mind a nemzet jogainak biztosítása az egykor megkötendő általános békében. Ő ezt egyenesen is tudtára adá a francia királynak, 1705-ki jul. 8-kán írt levelében, kijelentvén neki, hogy miután József császár a nemzet szabadságait helyreállítani ígérkezik, a rendek közül sokan kívánják a békét, miért is végakarattjok megtudása végett kénytelen lesz országgyűlést tartani.

Lajos király, kinek e szövetségre semmi kedve sem vala, érdekei mindazáltal úgy kívánták, hogy a császári hadak egy részét a magyarok által tovább is foglalkottassa: hogy ezeket s főnöküket a maga jó indulatáról meggyőzze, a pénzsegélyt havonkint 50 ezer fontra emelte²⁾.

¹⁾ Hist. des révol. V, 325.

²⁾ Petrovics gyűjteményéből Fiedlernél: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's II, 452. Vetésy emlékirata u. o. I, 3.

Említők azt is, miképen azután Vetésy újabban is sürgette Versaillesben a szövetséget, s miképen arra Desalleurs által kijelentette neki a francia udvar, hogy míg a fejedelem Erdély birtokába tényleg be nem helyezkedik, a magyarok pedig József alattvalói maradnak, a szövetséget velök meg nem kötheti; kész azonban Rákóczyt elismerni erdélyi fejedelemnek s őt pártfogásáról tovább is biztosítani. A fejedelem ezt is halálával vette ugyan tőle; de nem mulasztá sajnálkozását is kifejezni nov. 25-kén kelt levelében, hogy nehézségeket tesz a szövetség iránt, melyet egykoron őseivel s Apafyval megkötni nem vonakodott; csak ennek megkötése nyugtathatja meg teljesen a kedélyeket, s képes őket arra buzdítani, hogy tovább is működjenek érdekei elősegítésében ¹⁾. Még erélyesebben sürgette ezt a fejedelem a nagyszombati békealku előtt, úgy levén elhatározva, hogy ha kívánatára a francia udvar nem hajól, József ellenben a békeföltételeket elfogadja, a békét nem áldozza fel Lajos hitü ígéreteiért. Még ugyan nem veszté el hitét Lajos őszinteségében; de kétségkívül gyanút ébresztett benne az, hogy bár elég pazar volt is ígéreteiben, még csak azt sem nyerhette meg tőle, miszerint iratban adassék ki a biztosítás az iránt, hogy az erdélyi fejedelemség függetlensége s Magyarország alkotmányos jogainak fentartása a közönséges békébe fel fog vétetni. Nem kevésbé ápolta e gyanúját Vetésy is, ki nem szünt őt figyelmeztetni a francia udvar fortélyaira. Tudósítá őt egyebek közt, hogy e szövetségről február 14-kén (1706) beszélt légyen a bajor vál. fejedelemmel is, ki inti általa Rákóczyt, ne higyen Desalleursnek, „ki nemesak hanyagúl, hanem a legálnokabb módon jár el ügyeiben a francia udvarnál“. Vigyázna tehát az ország javára, mi egyedül e szövetségtől függ, „ámbar — jegyzé meg a bajor — a mostani világban, midőn merő önzés uralkodik, a szerződések megtartására

¹⁾ Petrovics gyűjteményéből Fiedlernél: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's II. 453.

1706.

sem sokat hajtanak, érdekek úgy kívánván“. Vetésy már ekkor megjósolá Rákóczynak, hogy Desalleurs által czélt ebben soha sem érend, sőt magában az udvarban sincs nagy bizodalma. „Szép szavait, pénzt nem fogja ugyan kimélni, hogy a magyarokat hadakozásban tartsa, de a jövőre ténylegesen nem fogja magát kötelezni. Vigyázzon tehát magára a fejedelem, hogy ezen sirenek éneke a maga s az ország veszedelmére ne vigye őt. Ha a francia a szövetséget most megkötni nem akarja, békéljen meg a bécsi udvarral. A francia már sokakat vitt jégre; barátsága olyan, mint a nádból csinált bot, melyre ha támaszkodunk, nemcsak eltörik, hanem darabja még a kezét is megsebesíti“¹⁾).

A nagyszombati békealku valóban elég indok lehetett volna a francia udvarra nézve, hogy a szövetséget, ha igéretei őszinték, késedelem nélkül megkösse: e helyett azonban most egy újabb mesterfogással élt, mely oda volt számítva, hogy a felkeltek fejeit maga iránt a szövetség megkötése nélkül is hálára kötelezze, a császárral való békekötéstől visszatartsa, s egyszersmind a szövetség sürgetésében lanyhábbakká tegye. Lengyelországban 700 ezer francon megvásároltatá a jaroszlavi uradalmat, s Rákóczyt avval a nagyszombati békealku megnyíltá előtt megajándékozá. Hogy pedig még erre nézve is kötve tartsa őt, s ezen adományt még más netalán később támadandó nehézségek elosztására is felhasználhassa, nagyobb biztosság ürügye alatt, a jószágot nem Rákóczy, hanem barátnéja, Sziniavszka lengyel főkapitánynevére iratta. Ugyenezen időben Bercsényinek egy szép ezüst asztali készületet küldött ajándokul. S mind kettőjüket biztosítottá Desalleurs által, hogy bár a szövetséges rendekkel, míg ezek a császár alattvalói lenni meg nem szűnnek, a szövetséget meg nem kötheti; Rákóczyval mindazáltal, mint Erdély fejedelmével, kész azt megkötni, mihelyt magát

¹⁾ Petrovics gyűjteményéből Fiedlernél: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's II, 452. Vetésy emlékirata u. o. I, 42.

tényleg behelyezi Erdély birtokába ¹⁾). Az ifjú, nyílt s egyes-
nes lelkű fejedelem a francia udvar e tettében nem álnok
csel fogást, hanem őszinte jó indulatot látott, s azután nem is
sürgette egy ideig a szövetséget, úgy vélekedvén maga is,
hogy a francia udvartól kívánt halasztás csak a diplomatai
illem és bevett szabályok megtartásának kívánatából szár-
mazik.

De a tapasztaltabb, gyanakodóbb Vetésy, ki közelről
tanulta ismerni a francia udvar ármányosságát, oly könnyen
nem vala kielégíthető. S miután újabb sürgetéseire, melyeket
a fejedelemnek még előbbi meghagyása szerint tett Versailles-
ben, s melyekben a bajor fejedelem követe által is gyámolítta-
ték, ismét csak azon választ nyerte, hogy eziránt már határo-
zott útasítás küldetett Desalleurshez: isten szerelmére kéri a
fejedelmet, ne bizzék a francziában, kinek ügyei oly rosszúl
állnak, hogy nemcsak máson, de magán sem segíthet; s ha
Desalleurs azonnal nem köti meg a szövetséget, egy pillana-
tig se késsék a császárral megegyezni Nagyszombatban ²⁾). A
békealku azonban, miként láttuk, nem Rákóczy hibája miatt,
eredménytelen maradt. Erről ő mindjárt aug. 5-kén tudósítá
Lajos királyt. Nem hallgatá el előtte, mily ígéreteket tett
neki a bécsi udvar neje és nénye által; de mivel a császár
követei a legfontosabb pontokat országgyűlésre halaszták,
hogy ott aztán fegyver nélkül alkudhassanak a nemzettel,
Erdélyt pedig Magyarországtól elszakasztani egyáltalában
nem akarták, az alkunak vége szakadt. Kijelenti, hogy még
Erdélyről is kész volt volna lemondani, ha ebben a magyarok
és erdélyiek megegyeznek. Megvallja azonban, hogy mind ő,
mind a rendek azért is szakasztottak a bécsi udvarral, mert
hiszik, hogy Lajos a szövetséget velök megköti, miszerint
annálfogva a közönséges békébe foglaltassanak. Biznak

¹⁾ Vetésy emlékirata Fiedlernél e. h. I, 4. kövv. 10. — Rákóczy
levele Vetésyhez u. o. I, 289.

²⁾ Fiedler e. h. I, 45. 291.

1706.

abban is, hogy ő felsége nem lesz idegen, a maga követé által Konstantinápolyban is oda működni, hogy a török némi segedelmet adjon, mire ez könnyen reá volna bírható ¹⁾).

Azonban a nagyobb erély, melyet a bécsi udvar a nagy-szombati alku megszakasztása —, s a külföldön, mind a Raj-nánál, mind Olaszországban nyert előnyei után nálunk is kifejteni látszék, aggálylyal tölté a fejedelem szívét a jövő évi hadjárat tekintetében. Miután Kassa az ostrom alól felszabadult, gyöngyösi táborából, élénk színekben ábrázolá Lajos királynak nov. 8-kai levelében az ország állapotát. Bár, úgy-mond, részint az ellenség, részint hogy ezt élelmétől meg-foszszák, önmagok egész vidékeket fölégettek, és szomorú nézni az üszköket, a végetlen pusztulást, a nemzet még is ki-tartó a maga jogai védelmében; az áldozatkészség, az ön-megtagadás nagyobb még benne, mint eleve hitte: de örökké ez így nem tarthat, különben elvesz az egész ország. Nem titkolhatja tehát, hogy nagyobb segélyre van szüksége az eddiginél. Ő maga két lengyel ezredet fogadott zsoldjába; de ez nem elég; „s nagy ideje, hogy a nemzet eredményét lássa a király ígéreteinek, miszerint nem hagyja el a nemze-tet, mely az ő pártfogása alatt nyerendő jobb béke s nagyobb biztosság reményében visszaveté azt, melyeket neki a bécsi ud-var ajánlott“. Kéri tehát őt, adjon parancsot a Portánál levő követének, hogy ott a jövő évi hadjáratra hat vagy nyolcz ezernyi hadat fogadjon. A bécsi udvar ismét lépéseket tesz egy újabb békealkura. Ő azonban azon reményben, hogy kívá-natai teljesíttetnek, az elfogadást Lajos válaszának megér-keztéig elhalasztja ²⁾).

De mennél nagyobb volt a fejedelem bizodalma a fran-czia királyban, annál nagyobb aggodalmat keltett benne ama hír, hogy Lajos békét ajánlott a bécsi udvarnak. Franciaor-szágnak a háború mind a három színhelyén, úgy Olasz- és

¹⁾ Fiedler e. h II, 468. Petrovics gyűjteményeiből.

²⁾ U. o. 472.

Spanyolországban, mint a Rajnánál szenvedett veszteségei ezt igen hihetővé tették. Rákóczy tehát mindjárt Rozsnyóra érkezte után (decz. 18-kán) sietett ezen aggodalmát közölni Lajos királylyal, kijelentvén egyszersmind neki, miképen teljes bizodalommal viseltetik ugyan a Desalleurs által tett ígéretében, hogy az ő, mint erdélyi fejedelem, követeit is formászerint elfogadtatja a beállandó békealkunál, hol azok aztán Magyarország jogait is védhessék. Hazája iránti kötelessége mindazáltal kívánja tőle, hogy ez iránt írott biztosítást kérjen a királytól, s kérje őt egyszersmind arra is, felhatalmazottai közé nevezzen ki oly egyént is, kinek a magyar s erdélyi dolgokról kellő tudomása vagyon ¹⁾). A hír, mely a békeajánlatról szólott, nem is volt alaptalan; Lajos király valóban tett ily ajánlatot a bécsi udvarnak, mely azonban oly súlyos feltételeket szabott már előzőleg is Spanyolországra nézve, hogy Lajos azokat nem fogadhatta el; miről aztán a francia kormány megbíztaból Vetésy által a feledelem is azonnal értesítettett ²⁾).

E tudósítás, mely novemb. 29-kén kelt, kétségkívül még Rozsnyón érte a fejedelmet s az országos tanácsot; s ez adhatott alkalmat arra, hogy ismét szőnyegre hozassék a francia szövetség. Rákóczy, hogy a maga részéről minden akadályt elhárítson, melyet a francia udvar halogatási ürügyül használhatna fel, eltökéllé magában, hogy a tavasszal Erdélybe megy s magát a fejedelemségbe ünnepélyesen beigattatja. A tanácsosal e szándokát közölvén, egyszersmind kérdést intézett hozzá az iránt is, teljesítheti-e a nemzet a francia udvartól a szövetség megkötésére kívánt ama feltételt, hogy magát az osztrák háztól függetlennek, a királyi trónt megürültnek nyilatkoztassa ki? A vitatkozás részleteiről nincs tudomásunk; de, úgy látszik, egyértelmű volt valamennyi jelenlévők véleménye. „A nagyszombati békealkuból

¹⁾ Fiedler e. h. II, 474.

²⁾ U. o. I, 46. kövv

1706.

— úgymond emlékirataiban Rákóczy — nyilván látta a nemzet, hogy törvényeinkkel, szabadságunkkal egyező békére nem számolhatunk, és hogy a közbenjárók, bár ügyünk igazságát elismerték, kedvünkért nem fognak viszályba keveredni a császárral, kinek fegyverei annyi előnyöket nyertek Franciaország felett. Ennélfogva senki sem volt a tanácsban, ki hajlandó nem lett volna függetlenséget kinyilatkoztatni, hogy aztán a francia királylyal szövetséget köthessen, melynélfogva ez bennünket az általános békekötéskor pártolhatna“. A fejedelem mindazáltal nem mulasztá el a tanács urakat figyelmeztetni e lépés veszélyességére: gondolnák meg, ha a közönséges békekötésig a nemzet legyőzetnék, e lépés arra indíthatná az udvart, hogy Magyarországgal is akként bánják, mint II Ferdinánd alatt bánt Csehországgal. De az előterjesztésnek nem lett hatása: mindenki úgy vélekedék, hogy a nemzetnek, ha azt a legyőzetés szomorú sorsa érné, mostani mérséklete bizonyosan nem fogna érdemül beszámíttatni; a francia szövetség mellőzése tehát mindenesetre veszteség lenne a nemzetre nézve. Végzéssé lön ennélfogva, hogy a szövetséges rendek a nagyfontosságú kérdés eldöntése végett az 1707-ki május 1-jére az ónodi mezőre közönséges gyűlésbe hívassanak.

Ezután még a pénzügy is szőnyegre került a tanácsban; mert a rézpénz mind nagyobb becsvesztése már a hadviselésre is lankasztólag hatott. Mind a bécsi kormány, mind magánosok gyakran vádolták a szövetséges rendek fejeit, hogy míg az országot rézpénzzel árasztották el, az aranyat, ezüstöt saját számukra rakják félre s biztosítják a külföldön. Ha ebben van is tán némi való, az, úgy látszik, csak oly arany s ezüstről áll, melyet a birtokukban lévő rézpénzért magán uton váltottak be. „A mi a bányákat illeti, írja Rákóczy, bár mit mondjon is a világ, többszöri saját vizsgálatimból tudom, hogy azok jövedelmei nem üték meg a rájuk fordított költséget.“ Minthogy a bányamunkások eddigelé régi szokás szerint aranyban, ezüstben fizettettek, a termelést ezek majd-

nem egészen fölemésztették. Most tehát szóba jött, s mint látszik, végzéssé is lett, hogy e munkások ezentúl rézpénzzel fizetessenek, miszerint az így megtakarítandó nemes érczet is a hadak felszerelésére s ruházatára szükséges anyagok beszerzésére lehessen fordítani. Minthogy azonban az egyre növekedő költséget ez koránt sem fedezheté, Bercsényi azt indítványozá, hogy marhában, gabonában szedetnék némi adó, s e természetmények azután a morva és sziléz határszéleken fordíttatnának jó pénzzé. E kereskedés vezetésével báró Hellenbach fő bányaigazgató bizaték meg, s az északi s keleti megyékre, — mert a nyugatiak birtokára biztosan számítani soha sem lehetett, két milliónyi adó vettetett ki, mely e módon természetmények s marhában szedetnék be a megyék által. Már a mult miskolci tanácsban öt főkapitányság állítatott fel az országban, s most minden főkapitány mellé egy egy tartományi biztos és pénztárnok neveztetett, ki e természetményi adót a megyéktől átvegye. Kiegészítettett végre a főkapitányságok szervezete is, mely szerint aztán az egész hadügy oly módon lenne átalakítandó, hogy a külön ezredek ezentúl ugyanazon vagy legalább a szomszéd megyék legénységéből alkottassanak; mi az ezredekben egész új osztályozást tön szükségessé. E nagy munka gyorsítása végett minden főkapitány mellé még egy alkapitány, egy hadbíró s egy felszerelési biztos neveztetett ¹⁾.

Még együtt valának Rozsnyón a tanácsosok, midőn b. Andrassy István tábornok Sümegről nov. 15-ről kelt levele hírül hozta, hogy Zalában, Győrvar falu mellett, ismét egy fényes diadalt nyert a dunántuli kurucz-sereg. Heister Hani-bal tábornok rendeletet vétén, hogy a Kőszegen táborozó Stahremberg Miksával egyesüljön, mintegy négy-öt ezernyi horvát, rác és német haddal a Murán átkelve, Zala vármegyét égeté, pusztítá. Báró Andrassy István tábornok tehát Bezeredy Imre és Kisfaludy György brigadérosokkal,

A győrvári győzelem.

¹⁾ Hist. des révol. V. 327. kövv.

1706.

Török István senatornak Ordódy Imre alezredes által vezényelt ezredével, Kisfaludy László, Balogh Ádám és Somody Ádám ezredesekkel azonnal megindult s az ellenséget nov. 6-kán a Győr vár melletti gáton épen átkelőben találván, nyomban meg is támadta s visszaűzte. Más nap pedig homlokban támadván meg azt, heves viadal után, oly annyira szétverte hadait, hogy azok közül mintegy három ezer részint a csatamezőn maradt, részint a falu melletti tóba veszett. A többiek majdnem négy mérföldnyire üzettek; tábornokuk pedig, Heister Hannibal, midőn menekülni akart fogságba esvén, Érsek-Újvárra kísértetett. A győzedelmes Andrassy mintegy 22 elfogott zászlót, s több réz dobot küldött diadala jeléül a fejedelemhez ¹⁾).

A rozsnyai gyűlés után Bercsényi a Vágvonalon lévő hadaihoz sietett, mert lord Sunderland angol követ találkoztót kért volt tőle, hogy kormánya megbiztából a békealku megszakasztásának tulajdonképeni okairól tőle bővebb felvilágosítást nyerhessen ²⁾. Úgy látszik azonban, e követjárásnak az volt valódi indoka, hogy Sunderland kitapogassa a szövetséges magyarok véleményét, valljon azon előnyök után, melyeket a császári hadak az év folytában a Rajnánál, Flandernben és Felső-Olaszországban a francziák —, Károly király pedig Spanyolországban vetélytársa, V Fülep ellen nyertek vala, nem volnának-e hajlandók, kevesebb igényekkel, újabb alkudozást kezdeni? Mert igen valószínű, hogy a bécsi udvarnak tudomása volt arról, mire most XIV Lajos a magyarokat Desalleurs marquis által ösztönzé, és örömezt gátot vetett volna a vég elszakadásnak. De ha csakugyan ez volt célja Sunderlandnak, azt nem érte el. A szövetséges rendek tanácsa január 22-kén 1707-ben kelt körlevelekben hirdeté ki május 1-jére az ónodi gyűlést ³⁾; más körlevelek-

¹⁾ B. Andrassy tábornok hivatalos tudósításai a fejedelemhez; Forgách grófhoz. Thalynál: A nagyszombati s győrvári harc 121. köv.

²⁾ Hist. des revol. V, 334. köv.

³⁾ Katonánál: XXXVII, 340.

ben pedig február 3-kán a császár iránt addig hűségben maradt urakat is felszólítá, csatlakoznának még az ónodi gyűlés előtt a szövetséghez, s jelennének meg ők is Ónodon, ha a törvények által a hűtlen hazafiakra szabott büntetést elkerülni óhajtják ¹⁾.

Hogy lord Sunderland küldetésének czélja valóban egy újabb békealku előkészítése volt légyen, bizonyítani látszik az is, hogy a császár pártján lévő magyar urak viszont ugyanazon időben az udvarnál feszíték meg minden erejüket, hogy a béke ügyének valamikép újabb lendületet szerezzenek; e végett mind a nádor, Eszterházy Pál herczeg, mind más tanácsosok, maga Keresztély-Ágost szász herczeg is, — ki a katholika egyházba térvén, 1692-ben, 26 éves korában cardinállá, 1706-ban Kollonics esztergami érsek segédjévé, ennek az 1707-ki január 21-ben történt halála után végre esztergami primássá lett, kivált az ónodi gyűlés kihirdetése óta több ízben előterjesztéseket tőnek a császárnál. József végre megegyezett, hogy hívei Bécsben összegyűlvén, véleményöket a teendők iránt előadják. Az urak márczius vége felé gyűltek össze, s meggondolván, hogy a mult nagyszombati alku kivált négy, úgymint a külhatalmak kezességét, Erdélyt, az idegen katonaság kivezetését és a vallást illető pontok miatt maradt eredménytelen, magok is különösen ezek felett tanácskoznak; mikről aztán következőleg terjeszték elő véleményöket s kérelmeiket, kijelentvén, hogy azokban a magyar törvényeket s alkotmányt vették zsinórmértékül:

A magyar tanácsosok béketörvényei.

I. Bár a külhatalmak kezességének közbejötté sérteni látszik is a királyi tekintélyt, miután eddigelé a nemzet és királyai magok közt, koronázási hitlevelek által biztosíták egymást, s illendő is, hogy az alattvalók királyaik esküvel is pecsételt szavának teljes hitelt adjanak; mivel azonban a szövetséges rendek épen e hitleveleket támadják meg, s mind élő szóval, mind iratban azt állítják, hogy ezen hitlevelek, s

¹⁾ Józsefnek mindjárt említendő levele ápril 12-ről.

1707.

az általok biztosított országos jogok, szabadságok és szerződések idő folytával annyira meggyöngültek, hogy azoknak már alig tartatott meg valamelyik pontja; hogy a mit a király szentül ígért is, miniszterei s kormánytestületei annak végrehajtását meggátolták; e miatt pedig aztán oly bizalmatlanság támadt az országlakosokban, hogy egy újabb békeszerződésben is csak úgy nyugodhatnak meg, ha azért külhatalmak is kezeskednek: e kezességet annál inkább elfogadhatónak vélik és tanácsolják ő felsége hívei, minthogy ez különben sem példátlan újság a nemzet történetében. A bécsi békekötés alkalmával ugyanis, nemcsak a szomszéd tartományok, hanem Ferdinánd főherczeg, akkora Stiria és Karinthia független fejedelme is kezeskedtek a szerződés megtartásáért. Még világosabb példája van ennek 1618-ban, midőn a felséges udvar Bethlen Gábornak a római pápa, a spanyol, francia és lengyel királyok kezessegét önként megajánlotta, s hogy az a vele kötött békéből mégis kimaradt, nem is más az oka, minthogy azt Bethlen, mint akkora feleslegest, nem sürgette. Mivel pedig jelenleg a szövetséges rendek bizalmatlansága oly nagy, hogy e kezesseg nélkül szerződni egyáltalában nem akarnak; s kétségbeestökben készebbek magokkal együtt a hazát is végveszélybe dönteni: könyörögnek tehát hű tanácsosai ő felsége előtt, hozná meg a békéért ő is ezen áldozatot, melytől végnapjaiban már Leopold császár sem volt idegen, s melyet maga ő felsége is alku tárgyául ismert el.

II. Erdélyt illetőleg úgy vélekedtek a királyi tanácsosok, hogy e tartomány a törvények szerint elválhatatlan ugyan a magyar koronától; de ebből nem következik, hogy igazgatása is közvetlen a király kezében legyen. Bizonyítják ezt az 1595-ben Báthoryval s az 1606-ban Bocskayval kötött szerződések. Ezeknél fogva, kénytelenek is kijelenteni, hogy az ország törvényeivel s a királyi hitlevelekkel ellenkező, a korona jogaira nézve sérelmes is azon oklevél, mely szerint a boldogult császár a magyar országtanács tudta s megegyezte

nélkül szabályozta Erdély jelenlegi állapotát. Mivel azonban Leopold a szabad fejedelmválasztást okmányilag megerősítette, s az erdélyiek valamint akkor csak e feltétel alatt hajlottak hozzá, úgy azt most a magyar szövetséges rendekkel együtt fentartatni kívánják, mellőzni azt most sem lehet. Oda kellene mindazáltal fordítani az ügyet, mi nem volna lehetetlen, hogy az erdélyiek Apafy Mihályt, az általok egykor már különben is megválasztott fejedelmet fogadják el, vagy válaszszák meg újonnan, ki aztán, — vagy ha őt az erdélyiek befogadni nem akarnák, egy más választandó fejedelem is, a király iránti hűségeskü mellett Erdélyt régi határaiban, a részek nélkül kormányozza.

III. Mi a szövetséges rendek azon kívánságát nézi, hogy az idegen hadak kivezettessenek, oda járul a hű tanácsosok véleménye, hogy, az országnak, a kereszténység e védfalának, biztosságát a törvényekkel megegyeztetve, mihelyt a béke helyreáll, a mezei katonaság az országból, úgy a magánosok váraiban és belföldi városokban lévő őrségek is, mint már szükségtelenek, valóban kivezettessenek; a határszéli várakban mindazáltal idegen hadak is maradhatnak, de a magyarokkal egyenlő számban, s a magyar kapitányok parancsa alatt; a főkapitányságok is az ország belsejéből szintén a határszélekre tétessenek át oly formán, mint ez a többi örökös tartományokban is divatozik.

IV. A vallásügy tekintetében végre, minthogy az utolsó pozsonyi és sopronyi országgyűléseken a protestánsoknak, a kath. vallás kisebbségével is elég szabadság engedtetett, a mennyiben e gyűlések törvényei pontos végrehajtást nem nyertek volna, teljesen foganatba tétessenek. A mit a protestánsok netalán még ezek felett kívánnának, az a jövő országgyűlésen tárgyalassék“.

„És ezek azok — így végződik a nádor felirata — miket Felsőged hű tanácsosai a felkeltektől sarkalatosoknak tekintett négy pontra nézve általam közmegegyezéssel s alázatosan előterjeszteni kívántak, könyörögvén Felsőged előtt,

1707.

adná ki ezekre mennél előbb kegyelmes határozatát, s e végre utasítandó biztosai által tudatná azt még az ónodi gyűlés előtt a szövetségesek főbjeivel is, hogy őket mennél előbb a békealku újabb megkezdésére lehessen indítani s visszatarthatatni minden veszélyes szándékoktól, melyekre őket a kétségbeesés ragadhatná; hogy ekként dicső elődei példája szerint, kik a mozgalmakat mindig szelidebb eszközökkel ügyekeztek megszüntetni, a sóvár szivekkel óhajtott békét helyreállítván, e sokat szenvedett haza inséges nyomorából valahára megnyugodhassék, s Felséged szolgálatára a maga megfogyatkozott erejét összeszedhesse“¹⁾.

De a bécsi udvar, bár a fennebbi felírás után már nemcsak a szövetséges rendektől, hanem saját híveitől is megértette az összes nemzet ragaszkodását törvényeihez, bízva fegyvereinek a francziák ellen nyert mult évi győzedelmeiben, a külhatalmak kezességét s Erdélyt illetőleg egyáltalában nem akart engedni. József ápril 12-kén egy körlevelet bocsáta ki, melyben, miután a béke helyreállítására irányzott, de sikeretlen törekvéseit elszámlálta, arról vádolá a nemzeti fölkelés fejeit, hogy a belháború szítogatása által csak magán hasznukat czélozzák s egyebek közt, hogy az arany s ezüst pénzt is közszükség színe alatt magán javokra gyűjtik s viszik ki az országból. „És mivel gyanítani lehet, hogy kihirdetett gyűlésökben is a királyi tekintély ellen összeesküdni s a már is sokat szenvedett nemzetet még nagyobb bajokba bonyolítani szándékoznak“, a megjelenést e gyűlésen mindenkinek megtiltja, annak, mint törvénytelennek, határozatait eleve is megsemmisíti, híveit állhatatosságra, a fölkelőket megtérésre inti, míg kegyelmének útjai nyitva állanak, a makacsokat fegyvereinek hatalmával s a felségsértőkre szabott büntetéssel fenyegeti²⁾. Rákóczyval különösen már előbb az

¹⁾ Datum Viennae, circa finem marcii, anno 1707. Az 1708-diki országgyűlés irományaiból.

²⁾ Egykorú másolatból.

által akarta éreztetni haragját, hogy nejét, ki tőle Galgóczon elválván, a karlsbadi fürdőbe ment, még a mult ősszel őrizet alá tétette. A fejedelemné azonban egy sétalovaglás alkalmával nemsokára Szász-, onnan Lengyelországba menekült.

Mialatt a királyi tanácsosok Bécsben süker nélkül működének, Bottyán újabb babérokat aratott a Dunántúl. Stahremberg Guidó tábornagy miután Esztergomot a mult évben miként elbeszéltek, a kuruczoktól visszafoglalta, seregeivel a tél közeledte miatt a sopronyi vonalra húzódván vissza, onnan mindinkább megfészkelte magát a Rábaközön s Köszeget is megvétette. A felkelők részéről ez időben b. Andrassy István volt a vezénylő tábornok a Dunántúl. Ő ugyan Balogh Ádám, Bezerédy s a Kisfaludyak segélyével szép győzedelmet nyert Győrvárnál Heister Hannibálon: a fejedelem mindazáltal, nehogy Andrassy erélytelensége miatt a császáriak még több előnyököt vívjanak ki a dunántúli részeken, 1706 vége felé ismét Bottyánt nevezte ki vezénylőnek a Dunántúl. A koros, de még erőteljes tábornok ekkor épen mézes heteit éli vala ifjú, szép nejével, gr. Forgács Farkas Julianna leányával, s úgy látszik, egy kissé késedezők elválni ifjú nejétől; mert csak több sürgetés s olyféle hírek vételére indult meg, hogy a németek mind több égetéssel, pusztítással nyomorgatják ott a föld népét.

Ő tehát deczember közepe táján (1706) a Dunán Karvánál átszállván, azonnal szokott erélyével és gyorsaságával kezdé meg hadi működéseit, s miként Eszterházy Antal már január 15-kéről írja Károlyinak, „Rábaközből alkalmasint kigyomláta az ellenséget; Köszeget visszafoglalta, s a hazamenő ráczokra két ízben hatszázig valót lecsapatott¹⁾. Köszegezen Ebergényi császári tábornok hétszáz német lovassal s négyszáz gyaloggal erősen elsánczolta volt magát. De, miként Bezerédy Imre írja Károlyinak, nem merte bevárni a

Bottyán újabb
hadjárata
a Dunántúl.

¹⁾ A Károlyi levéltárból közli Thaly: Bottyán élete 137.

1707.

kurucz hadat s Nyékre s Keresztúrra szállott; de hihetőleg onnan is elmegeyen és Sopronyon felül a lineánál fogja magát kvártélyba venni ¹⁾. Minthogy a németek Széplak, Nyék, Keresztúr, Kabold és lackenbachi sánczaikból a kuruczoknak behódolt helységeket kegyetlenül pusztították, Bottyán ezért Styria pusztításával állá boszút. Kuruczaink Hartberg-nél a tartományba törvén, Braunauig az egész vidéket fel-dúltak, mintegy tizenhat helységet fölégettek s gazdag zsák-mánynyal tértek vissza. E mellett az ellenség sánczaira is szünet nélkül portyázának s viszont égették s dulták a Sopronyhoz tartozó falukat ²⁾.

De e portyázások s dúlások csak előjátékai valának a komolyabb harcoknak, melyek ez évben a Dunántúl lefolytak; Stahremberg Guidó tábornagy el volt határozva ez évben megtisztítani a Dunántúlt a kuruczoktól s megmenteni valahára Austriát és Styriát azok becsapásaitól. Terve szerint míg maga a Duna balpartján szándékozik munkálkodni, a Kassa alól Pestre, Budára vonult Rabutinnak, innen egy, Pálffy bánnak más felől kell vala szorongatni s mint egy körbe zárni a felkelőket. De Bottyán-gazda nélkül tette a számadást.

A hadjáratot Rabutin kezdé meg Budáról. Mielőtt derék hadával megindula, élelemszerzés végett az éhségtől sokat szenvedett serege s lovai számára portyázókat küldé szét a vidékre. Bottyán azonban jó eleve oly rendeletet bocsáta ki a tartomány népéhez, hogy az ellenség közeledtére minden gabnaneműt vermekbe rejtsenek, az el nem rejthető élelmi szereket, nehogy belőlc az ellenség táplálkozzék, égesék el, magok pedig a közeledők elöl vonuljanak félre. A népszerű tábornok iránt nagy bizodalommal viseltetett a dunántúli nép, mely őt „jóltevő Jánosának“ nevezte, s legtöbb helyt pontosan teljesítvén rendeletét, az eleség-szerzés végett ki-

¹⁾ A Károlyi levéltárból közli Thaly: Bottyán élete 137.

²⁾ Kolinovics. És Bezeredy lev. Károlyihoz. Bottyán élete 140.

küldött csapatok jobbára üres kézzel tértek vissza. Ez, s az innen eredt mindennemű nélkülözés lón Rabutinnak s fővezérének e hadjárat alatt legerősebb ellensége, mely által hadaik tönkre tétettek.

De Bottyán és kuruczai különben sem mulasztának el semmi alkalmat, mely a végre kínálkozott, hogy az ellenségnek ártsanak. Bottyán jó eleve kikémltetvén az ellenség terveit, hogy azokat megghiúsítsa, még három lovas s ugyanannyi gyalog ezredet kért segélyül a fejedelemtől, ki azonban kérelmét egészen nem teljesíthetvén, csak három ezredet, két lovast, egy gyalogot küldött hozzá Karváról, reménységét fejezvé ki, hogy ügyessége e segélylyel is tönkre teszi a németet. Ajánlá neki mindazáltal, hogy túlerőtől okozható nyilvános veszélynek vakmerően ne tegye ki hadait, „hanem éjjel nappal körülötte portyázván, kapdosván, ezen módon igyekezzék tönkre tenni a császár népét“¹⁾.

Így megerősödvén, egy osztályt Nagy János és Réthey alatt Bezerédy mellé küldé Kőszegre oly utasítással, hogy ha az osztrák tábornagy aláinduland, őt oldalt kísérve s kapdosva huzódják vissza a derék sereghez. Hasonló rendelet ment Kisfaludy Lászlóhoz és Kis Gergelyhez, kiknek feladata volt Pálffy mozdulatait tartani szemmel. Ő maga, miután a várakat kellő őrséggel s eleséggel ellátta, tíz lovas és kilencz gyalog, de részben hiányos ezreddel a dunántúli részek közepe táján, a síófoki vonaltól nem messze foglalt állást, hogy onnan oda forduljon, hol jelenléte legszükségesebb.

Rabutin február 6-kán indult meg Budáról, s miután Bicskénél Stahremberg hadainak egy részével egyesült, Simon-tornyát kezdé vívni; de miután a megkísérlett roham nem sikerült, azt odahagyván a Balaton felé vonult, útjában mindenütt csapkodva, fogyasztva a fürge kurucz lovasság által. Innen Kreuz tábornok alatt egy hadosztálylyal Csobáncz

¹⁾ Rákóczy lev. 1707. febr. 3-ról.

1707.

várát kezdé ostromlatni. E magas hegyen épült, de különben tekintélytelen lovagvár azért vonta magára az ellenség figyelmét, mivel elhírült, hogy a vidéki birtokosok nejeikkel s legértékesebb marháikkal ott kerestek menedéket. De bár csak harmincz kurucz hajdú volt a várban, ezek a benlévő körülbelül szintannyi nemből s velök versenyt küzdő hősies nejeiktől elszántan támogatva, megszegényíték a kincsre vágó császáriakat. A roham visszaveretett s Kreuz tábornok egy golyótól találva, maga is halva maradt ¹⁾).

A Balaton mellől Rabutin, hol seregének élelmet sehol sem találta, Sümeg alatt termett; de azt megsem kísértve, Pápa alá vezette hadait, kísérve s csapkodva mindenütt Bottyán által. De miután éhező hadát élelemmel ott sem láthatta el, s a marc. elején reá rohant kuruczoktól érzékeny vereséget szenvedett, Sárvár felé vette útját. Itt az elejébe jött Stahremberg Miksa, Ebergényi és Cziginyi tábornokok által fedve, átkelt a Rábán és a sopronyi vonalba huzódott éhség s fáradtság miatt szinte harc képtelenné lett s tetemesen megfogyott seregével. E sereg, melyből a kuruczok Budától a Rábáig mintegy másfél ezret vágta le, sokakat el is fogtak, miként a sopronyi Ritter krónikája beszéli, számos esetben, saját szinte kiéhezett lovait kénytelenítettetett leölni s felfalni, hogy magát az éhhaláltól megmentse. A fegyelem benne kivált a dánok közt annyira kiveszett, hogy útközben szidta, átkozta tisztjeit, miért hozták ily nép közé, ily országba hol a felett, hogy éhen kell vesznie, sem nappal sem éjjel nem nyughatik az őket szünetlenül körülrajongó s csapkodó kurucz lovasoktól. — Bottyán, miután a Rábavonalt áttörte s a császáriakat Soprony falai alá tolt fel, e várost is ostromzár alá vétette, Ausztriába és Styriába pedig több ízben portyázókat küldé ²⁾).

¹⁾ Kolinovics: Comment. A nemz. muzeumban lat. fol. 389. sz. alatt.

²⁾ Ld. az ekkori levelezéseket s jegyzeteket Thalynál: Bottyán élete 141. kövv.

Pálffy bán vártnál később jelent meg a csatatéren. Bottyán mihelyt juniusban értesült, hogy mintegy hat ezer ráczezzal s horvással közeledik felfelé, hogy Sopronynál Rabutinnal egyesüljön, ezt meggátlandó, Bezerédyt küldé ellene. Maga pedig junius 23-ka éjjelén három gyalog s egy lovas ezreddel váratlanul Győr alatt termett, s annak Sziget nevű külvárosát rohammal megvévén, a benne talált két ezred rácz őrséget részint levágatta, részint a Rábeczába ugrasztotta. A reá következő éjjen azonban ezt drágán fizette meg a Szigetben hagyott Révay Gáspár ezrede; mert a várparancsnok által éjjél után meglepetvén, az utczai harezban annak nagy része elesett vagy a vízbe fült, maradványait aztán a kün táborzó Bottyán megsegélvén, magához vonta. Az ágyukkal s erődítményekkel és őrséggel jól ellátott Győr ostroma nem lévén Bottyán tervében, ő megint Soprony vidékére a Fertő és Lajta közé vezette hadait, részint hogy Rabutint Sopronynál szemmel tartsa, részint hogy Ausztriába portyáztasson. De Rabutinnak a bánnal való egyesülését sem Bezerédy, sem maga Bottyán nem akadályozhatta meg¹⁾.

V.

József királynak ápril 12-kén kelt s fentebb említett nyílt levele Rákóczyt már nem találta Magyarországn. Ő a rozsnyai gyűlésből Munkácsra ment telelni s megtenni készületeit felavattatására az erdélyi fejedelemségben. Mióta Rabutin Erdélyből távozott, Glöckelsberg parancsa alatt csak néhány várban maradván német őrség, Pekry Lőrincz ezek kivételével a tartományt ismét Rákóczy hűségére hajlított, sőt a várak közül is Görgényt, Bethlent megvette, Kolosvárt, Brassót körül táboroltatta. Az urak nagy része azonban most is híve maradt Józsefnek, és Szebenbe, Brassóba, Fogarasba zárkózék. Pekry ezek jószágait szeltében

¹⁾ A kútföket ld. Thalynál: Bottyán élete 161.

1707.

lefoglaltatá. Glöckelsberg az őszön meghalálózván, Rabutin az alatt, míg Kassa vívása után Debreczenben időzött, Tiege tábornokot két ezernyi haddal küldé vissza a mindenfelől szorongatott császáriak segedelmére. Tiege aztán Kolosvárt fölmentvén, annak erődítéseit löporral széthányatta s a benne lévő német őrséget szintén Szebenbe szállította; de visszavértében Pekry hajdú által Kocsárdnál február elején éjente fölveretett s kevésen mult, hogy hada nagy részével maga is ott nem veszett; az éji harcban mintegy másfél ezer német esett el. A várakba szorult urak állapota felette súlyos vala. Javaikból annyi idő óta mit sem nyerhetvén, megtakarított készleteikből kelle élniök; legtöbben már drágaköves, gyönyös köntöseiken, arany ezüst marháikon is túladni kénytelenítették, hogy életüket tengethessék. „Ezek a roszt százszok töltözének meg velek, — mond Cserey, — mert ők nem érezték a revolutiot; sőt többnyire mindnyájan inkább meggazdagodtanak, mert mind a katonaság mind mi, a mi pénzünk s egyebünk volt, házbérben s étel ital s egyéb szükségsek vásárlására nekik adtuk”)“

Rákóczy fel-
avatása erdélyi
fejedelemmé.

A felavatási országgyűlést a fejedelem Marosvásárhelyre hirdette ki s april elején ott maga is megjelent, a szövetséges magyar rendek e végre még a szécsényi gyűlésből kiküldött választmányának s palotás hadának kíséretében. De mindjárt eleinte kevés örömet s annál több bajt, kellemetlenséget tapasztalt e fejedelemségben. Mivelhogy ősei gyanúba estek volt, hogy a fejedelemséget örökössé akarják tenni családokban, ő maga is bizalmatlanságot tapasztalt a rendek részéről. Midőn velök a hitlevél megállapításán tanácskoztak, minden módon Apafy hitlevelét kívánták volna megújíttatni, mit azonban ő, mint a fejedelem méltóságával megférhetlent, elfogadni egyáltalában nem akart. Végre sikerült ugyan keresztülvinnie, hogy ősenek, I. Rákóczy Györgynek hitlevele vétessék mintául; de utóbb annál erő-

) Cserey 369.

sebb gyökereket vert a bizalmatlanság a rendek szívében; mit a felavatási ünnepélyek után csak hamar el is árultak. Mert, bár „a haza atyjának“ czímével tisztelték meg őt a rendek, — mi valóban helyesen fejezte ki új fejedelmök érzelmeit, melyekkel irántok viseltetett; — egyebek közt oly törvényjavaslatot terjesztettek elejébe, mely erdélyi hadát végkép tönkre tette. E törvény minden földesurat felhatalmazott, hogy jobbágyaikat, kik megegyeztök nélkül szegődtek a zászlók alá, hazatérésre kényszeríthessék. A fejedelem hosszan küzdött e törvény megalkotása ellen; de végre mégis kénytelen lön azt megerősíteni, nehogy bizalmatlanságukat egyenesen gyanúra fokozza, mintha saját jobbágyaik fegyveres erejével akarna felettök kényuralmat gyakorolni. E törvény erejénél fogva a rendek nagyobb részben nem is késtek jobbágyaikat elvonni a zászlók alól; pedig az sem tetszett nekik, ha a fejedelem magyarországi hadakat küldött a tartomány védelmére.

Ezen előzmények után ápril 5-kén déli egy óra tájban a marosvásárhelyi mezőn nagy ünnepélyességgel ment végbe a beigtatás. A fejedelem, a magas emelvényre lépven, melynek hat lépcsője zöld posztóval, menyezete pedig perzsiái szép szőnyegekkel vala bevonva, s az arany paszománnyal ékesített veres bársony székre leülven, az ország nevében gr. Pekry Lőrincz tábornok által üdvözlötetett. Majd maga a fejedelem emelt szót. „Régi szokás, úgymond, hogy a fejedelmek beigtatása isten szabad ege alatt magasabb e melvényeken megy végbe, jelképeül annak, hogy a fejedelmek az isteni gondviselés által más halandók fölébe emeltetvén, ennek mintegy eszközeivé lesznek; miért is nem felfuvalkodva, hanem a világot igazgató isten hívásából őrt állva s kormányozva kötelesek az alájok rendelt népet boldogítani.“ Elmondván aztán a maga viszontagságteljes életét, „úgy hiszi, úgymond, hogy az Úr keze csak azért szabadította meg őt annyi veszedelmekből s vezette vissza hazájába, hogy ennek eltaposott szabadságát helyreállítsa. Átveszi tehát a

1707. fejedelmi méltóságot, hogy az országot igazságosan, jogaiban és szabadságaiban védve, mindenkinek jogot szolgáltatva, a szegényeket, özvegyeket s árvákat oltalmazva igazgassa“. Beszédét végezvén, Pekry tábornok az ország rendjeinek végzése szerint a „Felsőleges“ czímet ajánlá fel neki; mit a fejedelem csak hosszabb vonakodás után, ismételt kérelmekre lón hajlandó elfogadni. Végre Bartha András ítélőmester felolvasta a megállapított felavatási feltételeket; a fejedelem pedig azok megtartására letette a hitet. Az ünnepélyt ugyanazon ítélőmester ékes szónoklata zárta be, mit a rendek s a nép háromszoros éljen kiáltása követett. A fejedelem ezután az emelvényről leszálván a rendek által a jezsuiták templomába kísértetett, s miután ott a „Téged Isten dicsé-
rünk“ hálaíma elénekeltetett, a fejedelem közel lévő szállá-
sára menvén, a rendek s a papság hódoló látogatását fogadta ¹⁾).

A fejedelem felavatása után a magyar szövetséges ren-
dek követei is üdvözlék a testvér haza rendeit, őket csatla-
kozásra szólítván a szövetséghez. Mire végzésé lett, hogy az
ónodi gyűlésbe Erdély részéről is küldöttség menjen. Majd
Desalleurs marquis francia követnek adott nyilvános kihall-
gattatást a fejedelem; mely alkalommal a követ szerencse-
kívánó levelet nyújta át neki urától. E közben kinevezettek
az ország tanácsosai, a táblafiak s egyéb tisztviselők; a
fejedelem mindazáltal több helyet üresen hagyott a németek
váraiba szorúlt urak számára.

Míg a törvények felett folyt a tanácskozás, a fejedelem,
tanácsosai sürgetésére, Teleki Mihályt és Henter Mihályt a
törökhöz követekül nevezte ki, hogy fejedelemmé választatá-
sát hírül vinnék a Portára. De a török, ki a bécsi udvarral
viszályba keveredni óvakodék, különféle ürügy alatt addig

¹⁾ Aszalay Ferencz a szövetkezett rendek tanács-titkárának le-
vele Károlyi Sándorhoz. Thaly Kálmán közleménye II Rákóczy Ferencz
fejedelem Emlékiratai 206. köv. És Rákóczy levele Pekryhez. Thaly:
Történelmi Kalászkok 232. l.

húzá-halasztá az útlevelek megküldését, hogy a követek végre is visszatértek Nándorfehérvárról.

A fejedelem eközben Cserey János, a történetíró rokona, által a székelyektől egy dzsidás ezredet állíttatott fel, melyet aztán szintén udvari hadai közé sorozott. Maga pedig ezalatt száz nemeset egyesített egy csapatba „Nemesek társulata“ czíme alatt, kiknek ő maga lett ezredesök, Kemény Simont, a fejedelem unokáját nevezvén ki alezredessé, Bercsényi fiát, a később francia marehallá lett Lászlót pedig zászlótartójává. E csapat mintegy bensőbb testőrsége lett a fejedelemnek, kinek ajtajánál mindig kettejöknek kell vala örködniök. Ezt a fejedelem, ki tanult tisztekben oly nagy hiányt szenvedett, hihetőleg ily tisztek növeldejévé szándékozott kiképezni maga körül. Egyébiránt, miként magától tudjuk, ő egy katonai rendet is szándékozott alapítani; s a száz nemesnek e rend magkövéül kell vala szolgálnia. E csapatot ő eleitől fogva tisztelet tárgyává ohajtván emelni a közvéleményben, már a tagok felavatását is némi szertartással hajtá végre. Mindenkinek, ki abba fölvetetni ohajta, hiteles megyei bizonyítvánnyal kellett tanúsítania, hogy régi nemes családból származik. A csapatot, miután összeszerkesztetett, alezredese Kemény Simon által a fejedelem fogadó teremébe vezettette: itt a társaság szabályai felolvastatván, valamennyien megesküdtek, hogy egymást semminemű veszélyben el nem hagyják és soha semmit el nem követnek, mi nemesi nevékhöz, rangjukhoz méltatlan volna. Végül a fejedelem valamennyit egyenkint megölelé s megcsókolá. „Ezen intézmény az egész magyar és erdélyi nemességben szép vetélkedést ébreszte, s egykoron, ha Isten engedi vala, bizonyosan megfelelt volna várakozásainak“, mond a fejedelem¹⁾.

¹⁾ Hist. des révol. V. 337—350. Cserey 375., kit azonban sokszor elragad gyűlölete Rákóczy ellen. E nemesi társaság intézményét tüzetesen ismertette Thaly Kálmán 1868. január 8-kán tartott akadémiai értekezésében.

1707.

Az ónodi gyűlés, melynek határnapját Rákóczy mindjárt Erdélybe érkezte után május 16-kára halasztotta¹⁾, a küszöbön állá; a fejedelem tehát, miután az elejébe terjesztett törvényeket megerősítette, a gyűlést eloszlatá, s rövid időzése után Radnóton, mely ősi javaihoz tartozott, visszatért Magyarországra, szerencsi kastélyába.

Az ónodi
gyűlés.

Az árvizek miatt Ónodnak Borsod megyében fekvő határában a gyűlést megtartani nem lehetvén, a Sajó balpartján, Ónodhoz ugyan közel, — miért a gyűlés e várostól kölcsönözött nevét meg is tartá — de a Zemplén megyéhez tartozó körömi fensíkon vonattak fel a sátorok, melyek közül egy óriási nagyságú volt, s a gyűlés tanácskozási teremül vala szolgálendő. A sátorokat mintegy tíz ezernyi hadtáborra fogta körül, a gyűlést minden ellenséges meglepés ellen biztosítandó; mert híre szárnyal vala, hogy Rabutin Erdélybe visszakészül hadaival. A fejedelem május 23-kán estenden ment át Szerencsről a táborba, s az elejébe sietett rendek által oly pompával fogadtatott, minő még nem sok láttatott Magyarországon.

A menetet erdélyi új, vörös egyenruhájú palotás ezredének két csapata nyitotta meg; követte ezeket a karabélyos lovasok ezrede, mely után Giczey Zsigmond főlovász- s Otlík György főudvar-mesterek és Vay Ádám udvari főkapitány a fejedelemnek aranytól csillogó egy-egy harczménét vezették. Ezek után a tanácsosok párosan lépdelének, kiknek hosszú sorát Beresényi és Károlyi tábornagyok zárták be. Közvetlen utánok jött a fejedelem, királyvörös bársony mentében, forgós, tollas kalpaggal vörhenyeg színű török ménen ülve, s a „száz nemes társulata“ által környezve. A fejedelmet az urak, nemesek, megyei s városi követek fényben egymással vetélkedő tarka serege követte, mindegyik a maga megyéjének zászlója alatt. A menetet végre a fejedelem udvari népének párduczbőrös kaczagányokkal, kolcsagtollas

¹⁾ Katona e. h. 342.

fővegekkel ékeskedő csapata zárta be. A fejedelem várdalakú sátorához érvén, a kíséretet kölcsönös üdvözlések után elbocsátá és sátora belsejébe vonult, melynél egy oldalon az erdélyi dzsidás palotások s a karabélyosok, a másikon a francia gránátosok őrködének.

A megyék közül némelyek még hiányozván, a fejedelem néhány napig zárt ülésekben értekezék az ország tanácsával egy, mind magában igen kellemetlen, mind következményeiben veszélyessé válható ügy felett, ha azt csirájában el nem fojtják. A békealku megghiúsulta következtében Okolicsányi Pál, ki elébb Szirmayval és Vizával segédbiztosúl volt adva béketörekvéseiben Széchenyi érsek mellé, Turóczvármegyében oda működék, hogy annak rendeit Józsefhez visszahajlítsa. Gyámolítá őt ezen ügyekezeteiben Rakovszky Menyhért alispán is, ki a kathol. vallás iránti buzgalmától s a jezsuiták iránti barátságától indítatva, már 1705-ben is ünnepélyes óvást tett a turóczy boldogságos szüz conventjében a szécsényi gyűlésnek a vallás ügyében s a jezsuitákról hozott végzése ellen¹⁾. Kettejüknek sikerült odahajlítani a megye rendeit, hogy január 1-jén némely más megyékhez körleveleket intézzenek²⁾, melyekben elszámolván a háborúból az országra háramló bajokat, a nyomást, melyet a seregek s tábornokaik a népre gyakorolnak, felszólíták a megyéket, csatlakoznának Turóczmegyéhez, s keresnének egyértelemmel orvoslatot e bajok ellen, melyek nagyobb részben némely előkelő fölkeltek önhaszonleséséből áradnának a közönségre; a jövő gyűlésen gondolkodnának inkább arról, miként békélhessenek ki az udvarral, mintsem a polgári háború folytatásáról.

E levelek félreismerhetlenül oda irányzának, hogy a megyék, kilépven a szövetségből, térjenek vissza a király hűségére. Meggondolván, hogy a nép a háborút már valóban

¹⁾ Katonánál e. h. 58.

²⁾ Közli azt egész terjedelmében Szalay: Magy. Tört. VI, 421.

1707.

unni kezdé, e levelek nagy szakadást okozhattak volna a nemzetben. A nagyszombati békealkuig szakadatlan jöttek-mentek, ha nem maga Széchenyi érsek, legalább biztosságédei, Szirmay, Viza, Okolicsányi, vagy a közbenjáró hatalmak követei, Bécsből a fölkeltek fejeihez, s ezektől Bécsbe vissza. A biztosok e járás-keleése szünet nélkül ébren tartá a reményt, hogy végre mégis csak létrejö egy, az alkotmányos jogok tekintetében hasznos béke, s daczára az elvesztett csatáknak, mindenki kedvezőleg szólott a háború végeredményéről. De mióta minden alku megszűnt, a többség semmi kecsegtetőbb jövőt nem látott maga előtt. A megyék főnökei, szerencsére nem osztozának Turócz nézeteiben, s ennek körleveleit rosztalásuk kijelentésével küldék be a fejedelemhez, biztositván őt rendíthetlen összetartásukról a többi szövetséges rendekkel.

A gyanúsítás, melylyel személye a körlevelekben, ha nem is egyenesen önhaszonlesésről, legalább arról vádoltattott, hogy túri pártfeleinek rendetlenségeit, holott minden ügyekezete a közjóra volt irányozva, s a háborútól elmaradhatlan bajokat ő fájlalá legérzékenyebben, — nem különben mint a szakadást, meghasonlást támasztani törekvő szándék a szövetséges rendek között, mélyen megillette a fejedelemnek már Erdélyben is megsértett önértetét, s ingerült kedéllyel jelent meg a körömi táborban. A tanácssal tehát előlegesen azon módokról értekezett, melyek által a Turóczmegyééhez hasonló izgatásoknak a jövőben elejét venni lehetesen. Végzéssé lett, hogy Turócz követi feleletre vonassanak, s Okolicsányi Pál, e szakadás főkovácsa, ki, miként említők, a vallás miatt már a mult évek alatt is meghasonlást ügyekezett támasztani a lutheránusok közt, elfogatván, kereset alá helyzettessék.

Az előadások s más előleges munkák elkészülvén, az első közgyűlés május 31-kén tartatott. A Telekessy püspök által végzett isteni szolgálat után, Krucsay István tanácsitkár felolvasá a gyűlésre meghívott rendek s követek ne-

veit; majd a fejedelem is megérkezett a tanácssal, s miután Telekessy által az összes rendek nevében üdvözöltetvén, a számára készült emelvényen leült, jobbán Telekessy, Pethos püspökök és Sennyei kancellár néhány senatorral, balján Bercsényi s Károlyi s a többi tanácsosok foglalának széket. E gyűlésben csak a jelenlévők igazoltattak; s a meg nem jelent főrendek nyolcz, a nemesek négyszáz forintnyi birságra íteltettek. Más nap, június 1-jén a nagyszombati békealkura kiküldött bizottmány számolt a maga eljárásáról, s az eredménytelenség okairól, avval végezvén előadását, hogy „a német nemzet soha sem őszinte alkuvásaiban, s csak rászedni törekedik a magyarokat“. Majd Széchenyi érsek és Szirmay volt császári biztosok javaira mondatott ki az elkobzási ítélet, mivelhogy nem elég hazafisággal jártak volna el a békealkuban.

A harmadik közülésben, mely jun. 4-kén tartatott, a sérelmek összeszedésére mind a papságból, mind a megyei s városi követekből választmány neveztetett, mely Klobucizky Ferencz elnöklete alatt végezné feladatát. Azután a rozsnyai tanácsülés végzésének értelmében két milliónyi adót kívánt a fejedelem, úgy mindazáltal, hogy a megyék természetnyben, marhában is szolgáltatassák ki a rájuk eső illetményt. „Sokfelé járván némelyeknek elméjük — írja a naplójában ¹⁾ Beniczky Gáspár, — tanácslották, hogy fiscalitásokból, bányákból stb. kitelhetik a kívánt summa; s ha nem telik ki, vegye vissza ő felsége az ajándékozott, de az országot illető jószágokat“. De a hadi tisztek ebben épenséggel nem akartak megegyezni. „A fejedelem pedig kívánta, — folytatja a napló — hogy mind úr, mind szegény attól a mie vagyon adózzék; nem lehet ragaszkodni se fiscalitásokhoz, se bányákhoz, se harminczadokhoz, melyeknek ugyan nagy híre vagyon, be is hoznak esztendőnként egynehány százezer

¹⁾ Kiadta ezt Thaly Kálmán a Rákóczy-Tár I, kötetében.

1707.

forintot, de a haza ily nagy-szükségeihez képest nem derék dolog, s különben is ebből a hadak számára mindenféle szükséges dolgokat szerzett eddig külföldön az ország“. A fejedelem kívánata ezentúl nem elleneztetvén, a két millió forintnyi pénzsegély megajánlatott.

Annál hevesebb vitára szolgált azonban tárgyul a rézpénz, mely már 15 millió forintra szaporodván, értékét nagyobb részben elvesztette a forgalomban. Közkívánat volt, hogy annak további veretése beszüntetessék s forgalma két millióra szállíttassék. A birtokos urak különösen nagy hévvel ellenzék azt, hogy ezen értékevesztett pénzzel zálogba vetett jószágokat s adósságokat ne lehessen törleszteni. A hadi tiszték azonban s a szegényebb nemesek úgy tapasztalván, hogy ez nem a vármegyék, hanem csak a felszólalók véleménye, ezeket többségökkel leszavazták. A fejedelem, látván, hogy e tárgyban a rendek közt élesebb viszály törhet ki, hogy minden aggodalmat megszüntessen, a rézpénz ügyét érettebb megfontolás végett a jun. 6-kán, hétfőn, tartandó következő ülésre halasztotta.

A fejedelem ezen negyedik ülést eleve is viharossá sejtven válni, oly intéssel nyitá meg azt, hogy gondolnák meg a rendek, miképen végzéseikért isten törvényszéke előtt számadásra fognak vonatni, lennének tehát egyetértők s önzetlenek. De Berkes Endre váczai prépost s püspökhelyettes tizenhárom megye nevében ismétlé a mult gyűlési kisebbség tiltakozását a rézpénznek jószág-kiváltásra, adósság-fizetésre fordíthatása ellen. Most azonban már mind a fejedelem, mind Bercsényi s más méltóságok felszólaltak, kérdeztvén Berkest: van-e a tizenhárom megyétől e tiltakozásra megbízó levele? — s kijelentvén egyszersmind, miképen e gyűlésre nem a nemes vármegyék hivattak meg, hogy szavazatukat egy-két ember által előadassák, „hanem minden nemes ember tulajdon maga személyében való jelenlételre hívatott meg. Kisült azután, hogy Berkesnek semmi olyféle meghatalmazása nincs; sőt maga is megvallá, hogy nem közakarattól, hanem csak

némelyek ösztönzésére szólalt fel. Evvel a vitának vége is szakadt, az ügy eldöntése máskorra halasztatván“.

A rendek néhányainak szakadást, meghasonlást czélzó szándéka, mely e gyűlés kezdetétől fogva elég világosan nyilatkozott, nem kevésbé boszantá a fejedelmet. Ő tehát, tárgyhasonlatosságnál fogva, szőnyegre hozta Turóczmegye ama bűnös tettét, mely szerint január 1-én kelt s már fentebb is említett körlevelei által szakadást ügykezett előhozni a szövetséges rendek közt. És midőn erre Eszterházy Dániel a sereg részéről ily bűnök ellen törvényes büntetést kívánt, a fejedelem felszólítá Turóczmegye követeit, Rakovszky Menyhértet és Okolicsányi Kristófot, Pál fiát, adnák elő, mi okok indíták erre megyéjüket. Rakovszky szólani kezdett; de mivel szava a gyülekezet tompa zúgásában nem vala eléggé érthető, a fejedelem a két követet magához közelebb szólítá. Itt Rakovszky újra elmondá, hogy az átvonuló hadak kihágásai, a tiszték által elkövetett zsarlasok, a sereg számára kívánt eleség kiszolgáltatása s a rézpénz által okozott károk, megyéjét erején felül terhelik.

Az előadás sokban túlzott lévén, a heves vérű, indulatos Bercsényi gyakran belevágott szavába; s csak bajosan bírta őt a fejedelem a szólónak háborítatlan meghallgatására indítani. Rakovszky beszéde végeztével Rákóczy hideg vérrel válaszolá neki, miképen az elszámlált bajok közösek, s elmaradhatlanok a háborútól, melynek folytatására a bécsi udvar keménysége s a nemzet elhatározása, miszerint szabadságának helyreállítása előtt fegyverét le nem teszi, kényszeritik az országot. Nem látja azonban, mi oka legyen ezek miatt különösen Turóczmegyének panaszkodnia a többiek felett, holott a háború kezdete óta az egy Schlick tábornok futamló hadán kívül más ellenséget még épen nem, a nemzeti seregből is felette keveset látott a maga kebelében, fekvése szerint nem esvén a mozgó hadak útjában. De a panasznál még helytelenebb a megye azon állítása, miszerint az általa szenvedett bajokat némely egyének a magok hasznára zsákmányolnák ki.

1707.

Ez, úgymond, egyenesen az ő személyét sújtja, mert méltatlan volna a rendek bizodalma, mely által a szövetség vezérévé választatott, ha ily rendetlenségeket túrne, föltéve, hogy a megye által azokról értesítettett. De mikor s ki ellen hozott a megye ő elébe ilyféle panaszt? Ezt pedig nem tévén, miért fordult panaszaival a többi megyékhez? Őt magát is bűnösnek, vagy részrehajlónak tekinti-e a megye? Kérdezi végül a követeket, küldött-e valaha rendeletet a megyére, mely által bár mivel is több terhet tett volna annak vállaira, mint mennyit köz elhatározásból minden megye visel?

A két követ mind nagyobb zavarba esvén, nem tudott egyebet mondani a már hallottak ismételésénél; mire a kissé tűzbe jött fejedelem emelt hangon mondá, hogy az ilyféle merénylet, mint a szövetség létezését aláásó, felette kárhuzatos. Túróczmegye bizalmatlanságot árult el személye ellen, midőn őt, mint a szövetség fejét mellözve, oly úton kívánt segíteni bajain, mely az egyességet veszélyezteti; de a maga felhozott külön sérelmei sem alaposak, minthogy a mit eddig előadott, közös lévén valamennyiökkel, sérelemnek nem is tekinthető, miután a nemzet folytatni akarja a háborút, míg szabadságát helyre nem állíthatja. Elégtételt kíván tehát az összegyűlt rendektől a vezérökön Túróczmegye vagy annak tisztjei által elkövetett rágalmakért. „Azt vártam — mond emlékirataiban a fejedelem, — hogy a gyűlés törvényes kérészet fog indítani Túrócz ellen; de beszédemet végezvén, mindenki hallgatott“. Hosszú csend után tehát ismét szót emel, s mondja, hogy fájdalmas reá nézve látni, miképen a rendek haboznak az ő kívánata felett; holott a szövetség bármely tagjától sem lehet megtagadni az igazság kiszolgáltatását.

De a csöndet még ezután sem szakasztá meg senki. A tanácsurak azt vélvén, e tárgyban a többi rendeket, kivált a megyék követeit illeti a szó, ezek pedig a tanácsuraknak akarván hagyni a szólás elsőségét, mindnyájan hallgattak. A fejedelmet azonban, ki e hallgatás okát magának megfejtteni nem tudá, mély keserűség szállotta meg; mert a hosszú hall-

gatás azt látszék előtte bizonyítani, hogy a gyűlés helyesli Turóc követeinek panaszait. Fölvillantak lelke előtt mindazon fáradoalmak, gondok s áldozatok, melyeket a háború kezdete óta szenvedett a közjó miatt; s e makacs hallgatásban vádat vélt látni, hogy mind ezen áldozatokat csak azért tűrte, hogy kincseket halmozzon fel magának hazája kárával. E méltatlanság keserű érzelmét tovább nem fojthatá magában fölingerült nemes lelke. „Ezt érdemlettem-e tőled — szóla most belőle a kitörő indulat — ezt érdemlettem-e tőled szolgálataimért, ó haza! Életemet, véretem, hitvesemet, gyermekeimet, mindenemet feláldoztam, dicső eleim példája szerint, hajdan virágzó szabadságodért, és most ily hálát kelljen-e aratnom! Te látod, Istenem, szívem tisztaságát, te tudod, hogy nem a magam hasznát kerestem törekvéseimben. Inkább a sír borítson el, mint e gyanúsítást türjem. Édes hazám, ne engedd, hogy rajtam száradjon ez igazságtalanság“. Kijelenté végre, hogy az ügyek ezen állapotában vezéri tisztét tovább nem visleheti, melyet is ezennel letévén, távozni fog erdélyi fejedelemségébe. S e szavait végezvén, távozásra indula.

A fejedelem e nem várt szavai villanyos erővel hatottak a gyülekezetre. Klobusiczky senator, a közigazgatási tanács elnöke, a fejedelemnek útját állja, s őt erővel letartóztatva székébe visszavezeti. Ugyanazon pillanatban Bercsényi, kit a fejedelem beszéde, mint sok másokat is, könyekig megindított, felkiálta: „Hogyan, szövetséges rendek, oly hálátlanok lennétek-e, hogy inkább távozni hagyjátok szabaddítókat, mintsem neki igazságot szolgáltatassatok rágalma-zói ellen? Nem, nem, sem hogy ez megtörténjék, inkább haljanak meg ezen árulók!“ A viharként felzajlott rendek tömegéből is számosan felkiáltanak: „inkább haljon meg egy ember, mintsem az ország vezérétől megfosztatván, szolgaságba süllyedjen!“ E közben Bercsényi kardot ránt, s Rakovszkyt vállon sujtja. Példájára száz kard villog a szerencsétlenek felett. Károlyi Rakovszkynak fejére vág, ugyanazt cselekszi

1707.

a két Ilosvay, Imre és Bálint s az áldozat halva rogy le. Okolicsányi Kristófnak több sebbel ugyan, de mégis sikerül menekülnie a sátorból; künn azonban elfogatik. A zaj a rendek gyülekezetéből kihatott a táborba, s Rakovszky neve Rákóczyéval fölcseréltetvén, szájról szájra megy, hogy Rákóczy levágatott. A fejedelem udvari hadai s a francia granátosok már-már rohamot akarnak intézni a sátor ellen, midőn a tévedés felvilágosúl. A fejedelem, kinek indulatát e váratlan esemény azon perczen meghütötte, néhány tisztet küld a sereghez, hogy a rendet helyreállítsák; a rendektől pedig kívánja, ne lenne tovább bántalmok a turóczi nemeseknek; egy ügyvédet, ki lábaihoz borúlt, maga véd meg az erőszaktól.

A zaj lassankint lecsillapúlt; de Beresényi indulatát az elesett áldozat sem lohasztá le, s a csend némileg helyreállván, ismét szólni kezde, mondván, hogy a történetekkel még nincs kellő elégtétel szolgáltatva: a rendeknek törvényes ítélettel illik megboszulniok a vezérok és szövetségökön ejtett sérelmet. Szükséges tehát, hogy a turócziak felett törvényes eljárás tartassék. Az indítvány közakarattal elfogadtatott s más nap foganatba is vétetett. Okolicsányi Kristóf két ízben is kihallgattatván, halálra ítéltetett s junius 9-kén a körömi mezőn lefejeztetett. Otthon pedig, Túróczban, Révay Ferencz, túróczy főispán, több ugyanazon megyebeli nemsekkel együtt míg ügyöket a kinevezett bizottság megvizsgálná, fogságra vetetett. És végre mivel ama pártos levelek a megyei közönség nevében irattak, az ítélet súlya az egész megyére kiterjesztetett: Túróczmegye zászlaja Rakovszky hullája felett szétépetett, pecsétje összetöretett, maga a megyei hatóságok sorából kitörültetvén, a négy szomszéd megye között osztatott fel. A rendek, mint látszik, az ítélet túlságos szigora által akarták igazolni az indulat hevében Rakovszkyn s követtársán elkövetett, de jog s törvény szempontjából semiképen sem igazolható hatalomesínyt.

Rákóczy, — miként emlékirataiban tudósít, — attól tartván, nehogy a világ azt mondja, miképen e véres episod

szándékosan s csak azért készítettet elő, hogy a megfélemlített rendek azáltal a függetlenség kinyilatkoztatására kényszeríttessenek¹⁾, a tanácsnak egy külön ülésben megfonto-

¹⁾ E vádat azonban mindamellett sem került el. Ha e vádat csak az ellenfélől hallanók, úgy hiszem, a történetíró minden pártosság nélkül felmenthetné magát annak czáfolgatásától. De még Vetésy, a fejedelem embere s követe is hasonló vádakot mond ellene s a felkeltek néhány fejei ellen. Rákóczynak a Vetésyvel folytatott s Fiedler által kiadott diplomatai levelezései közt (Actenstücke I, 292.) egy francia okmányt találunk: „Particularités secreites de la prétendue Diet d'Onod de 1707“ cím alatt az 1707-ki május és június alá sorozva, mely így kezdődik: „Le Prince Rákóczy m'avoué, que Lui et le Comte Beresényi, après avoir legerement engagé leurs paroles à la France pour la déclaration de l'interregne, et sans estre assures de pouvoir effectuer leurs promesses, vue que personne de leurs partisans ne vouloit y donner son consentement, prirent la résolution de les y forcer, ou de perir dans la peine“. Mondja tovább, hogy e végett gyűjtöttek oly nagy sereget Ónod alá, színlag az Erdélybe visszatérő Rabutin ellen, „mais en effect, pour se rendre par la crainte, ou par la violence ouverte maitres de l'assemblée; et pour ne pas effaroucher personne, ils cachèrent soigneusement, même à leurs plus intimes confidens leurs intentions au sujet de l'interregne. Mais il arriva fort appropos pour eux que les sieur Paul Okolicsányi et Rakovszky escrivirent dans ce temps la de la parte de leurs Comté des letters aux Comtés voisins, pour se joindre ensemble pour le bien public, et pour produire dans leurs assemblée les griefs qu'ils avaient contre le gouvernement des chefs“. Mondja aztán, hogy ezt felhasználva, a két nemes vesztél eleve elhatározták, a gyűlést ezáltal megfélemlítendők. Hogy Rákóczy eleinte törvényesen akarta őket elítéltetni, de Beresényi, attól tartván, hogy ez úton nem fognának ezélt érni, őt arra bírta, hogy úgy, mint történt, intézzék a dolgot, s magára vállalta annak végrehajtását. „Avant les seances de cette prétendue diette, immédiatement apres l'ouverture d'icelle, le Prince Rákóczy et le Comte Beresényi disposerent le Comte Károlyi d'entrer avec eux dans la résolution de chatier l'insolence, comme ils disaient, des ces dits deux gentilhommes; sans s'ouvrir neanmoins audit Seigneur au sujet de leurs intentions pour la declaration de l'interregne“. Hogy, tovább, a francia tiszteket megesküdtetéek parancsaik teljesítésére, s a három Illosvayt választák eszközül a gyilkosságra, kik annak végrehajtására szintén megesküdték volna. „Le mot fut pour eux — folytatja — que le Prince Rákóczy après avoir déploré le sort de ces confédérés, et

[1707.

lásúl terjeszté elejébe, nem volna-e tanácsosabb a jelen körülmények közt elhalasztani az elszakadás kijelentését?

s'etre plaint de la trahison qu'on leurs faisait, se demettra da sa puissance de chef et renoncera a toute l'authorité qu'ils lui avaient donné dans leurs assemblée de Szécsény, et se levera pour s'en aller; le Comte Bercsényi criera vengeance, et mettera sa main sur le sabre. Le signal pour les troupes etait un coup de pistolet, que Jean Illosvay devait tirer à l'entrée de la tente, après que le Prince Rákóczy en sortirait... Pendant la nuit qui précéda ce funest jour, l'artillerie fut chargée a cartouches et braquée contre la tente, ou l'assemblée devait se tenir, et les troupes furent prêtes d'agir. L'assemblée ayant prise seance, le Comte Bercsényi parla des lettres des dites deux gentilhommes; il demanda, qu'on les examine et qu'on delibère contre ses traîtres de la Patrie. Le Prince Rákóczy, derriere lequel les trois Illosvay se tenaient debout et bien armés, fit ses plaintes préméditées contre les sieurs Paul Okolicsányi et Rakovszky et fit le semblant de se demettre de sa charge de chef des revoltés. Le Comte Bercsényi prit la parole et cria vengeance contre les prétendus traîtres; mais l'affaire arriva, comme il l'avait prévu: l'assemblée disputa pour et contre, et voulait examiner le cas à loisir...; alors pour rompre le coup, le Prince Rákóczy se leva de sa place pour s'en aller; mais en effet pour donner le signal a ses satellites... Le Comte Bercsényi et les autres tombèrent sur les deux victimes stb.“ — A nélkül, hogy egyes hibákon felakadnánk, midőn például Okolicsányi Kristóf helyett Pált nevezi, vagy midőn azt állítja, hogy a RR. pro et contra vitatkoztak a fejedelem kívánata felett — minek éppen ellenkezőjét állítja Rákóczy, s miről Kolinovics sem tud semmit; lássuk röviden azt, érdemel-e hitelt Vetésy elbeszélése, melylyel Rákóczynak eddigelé éppen nemessége s tisztaságaért becsült jellemét oly annyira befeketíti? Válaszunk határozottan az: hogy nem érdemel hitelt; s érveink pár szóval következők. Ezen okmány nem 1707-ben íratott, mint a gyűjtemény szerint lehetne gondolni, hanem 1715-ben; mit eléggé bizonyít az, hogy az ónodi gyűlést „pretendue diète“-nek nevezi, mit nem nevezhetett így 1707-ben, midőn még Rákóczy szolgálatában állott. Az irat keletének ideje pedig itt főfontosságú dolog. Rákóczy ugyanis Vetésyt, kinek párisi működésével utóbb egyáltalában nem vala megelégedve, s azt neki több leveleiben is kijelentette, 1711-ben követi állomásáról visszahívta, Brenner szepesi prépostot küldvén helyébe. Rákóczy ismervén már emberét, oly színt adott a visszahívásnak, hogy őt másfelé akarja alkalmazni. De a furfangos Vetésy sejté a kegyelemvesztést s haragjában boszún törte fejét. Egyebek közt, bár, mint Klement-

Ennek s az erre vonatkozó egyéb kérdéseknek érett meghányását egyébiránt még más okok is tanácsolták. Rákóczy, a rozsnyói gyűlés végzéseit Vetésyvel is közölvén, — ki ekkor már hiteles követként működék a francia udvarnál, —

1707.

nek, a fejedelem egy más ügyvivőjének tudósításaiból olvassuk, 100 ezer franknál többet hasztalan elpazarlott, némi hátralékainak fejében, míg azok ki nem fizettetnek, nemesak a nála lévő követségi irományokat, hanem az arany gyapjú gyémánt keresztjét s 12 ezer tallér árú ékszereket is, melyeket a fejedelem Párisban készíttetett, letartóztatá, miért őt Rákóczy utóbb bűnvádi kereset alá is fogatta. Mi lett a kereset vége, nem tudjuk; annyi bizonyos, hogy Vetésy ezóta heves gyűlölettel viseltetett Rákóczy ellen. Klement 1714-ben amnestiát kérvén s nyervén, Vetésy általa ügyekezett megnyerni a császár kegyelmét, mi meg is adott neki azon feltétel alatt, hogy mind a maga, mind Klement eredeti irományait, melyeket 500 aranyon magához váltott volt, kézbe szolgáltassa. Ő azonban ennél többet is tett. Az irományok mellett egy emlékiratot nyújtta be a fölkelésről, melyben nagy részrehajlással vádolja annak fejeit, Rákóczyt és Bercsényit, egyedül az ő önzésöknek, hiúságuknak s uralomvágyuknak tulajdonítván a forradalmat. Kétségkívül ekkor írta ő az idézett okmányt is az ónodi gyűlésről a felkelés fejének terhelése s a maga szépítése végett. Azt állítja, hogy Rákóczy s Bercsényi vallomásaiból beszéli el e gyűlés történetét; mi azonban egyáltalában hihetetlen. Vetésy oly szabad szájú ember volt, hogy, miként maga panaszkodik (I, 12), a fejedelem őt e miatt hazatérte után meg is dorgálta, s nyelvének fékentartására intette. S neki mégis minden aprólékos körülményekkel beszélte volna el a hatalmasíny tervét, melyet, szerinte, mindenki előtt titkolt? Maga ezen állítólagos eltitkolása is az elszakadási szándoknak hazug ráfogás, holott bizonyos, hogy az mind Rozsnyón, mind Ónodnál fenforgott s meghányatott elébb a tanácsosok gyűlésében. Az épen nevetséges, hogy a hatalmasínyt Rákóczy, ellentállás esetében, Vetésy szerint, a francia tiszték által akarta volna végrehajtatni. kiket e végett, mint mondja, meg is esküdtetett. Tudjuk pedig, hogy az egész hadakozás ideje alatt legfőlebb 10—12, s különösen ekkoron alig 5—6 francia tiszt vala szolgálatában, a francia granátosok legiója pedig ekkoron már sokkal több magyart, mint francziát foglalt magában, úgy hogy emezek száma a nagyszombati esata óta 60-nál soha sem ment többre. Végül az egész elbeszélés ellenkezik Rákóczynak egyebekből eléggé ismeretes, nyílt, egyenes, loyális jellemével, s mi ennek főke volt, nemes lovagiasságával.

1707.

ez márczius 19-kén kelt levelében csodálkozását fejezte ki, hogy a fejedelem és tanácsa a szövetség megkötése előtt is készek, miként a francia király kívánja, kinyilatkoztatni az elszakadást az osztrák háztól; s Istenre kéri a fejedelmet, ne hagyja magát rászedetni a francziától. Meglátja, ha ebben enged, a fontos lépés után, mely minden békés kiegyenlítésnek útját vágja, mind ő, mind az ország magára fog hagyatni a francia udvartól. Lajos ezt csak azért kívánja, mivel eleve is tudja, hogy szerencsétlenségei után nem fog hatalmában állani a magyarokat befoglaltatni a közöséges békébe; s azért nem is a szövetség, mit megkötni soha sem fog, hanem csak az célja, hogy a magyarok minden hidat lerontsanak, mely a bécsi udvarral békére vezethetne. A mint a dolgok állanak, Lajos maga is súlyos feltételek alatt lesz kénytelen elfogadni a békét, nem hogy még ő szabná annak feltételeit, s örülni fog, ha csak {Spanyolországot is megmentheti unokája számára. Ha a francia Bécsset venné meg, akkor elhiszi, reákényszeríthetné Ausztriát, hogy mondjon le a magyar koronáról. De vereségei után egy talpalatnyi földet sem enged át a magyarok kedvéért, „és a békesség tractájakor kevés emlékezet leszen a szegények felől“. Tartsa még tehát a fejedelem a maga szabadságát, miszerint a bécsi udvarral a körülmények szerint megalkudhassék; s ne czimboráskodjék oly hatalommal, mely mások vesztével is csak a maga hasznát keresi. Meglátja a fejedelem, ha egyszer a nemzet Ausztriától elszakadt, Lajos király egyebet sem fog adni szép szavaknál, mert elérte célját: Magyarország kelletlen is kénytelen lesz a maga romlására folytatni a háborút¹⁾. Egy hónappal később még erősebb érveket használt, hogy Rákóczyt elmozdítsa szándokától. Jelenté neki, hogy a há-

¹⁾ Fiedler o. h. I, 49. kövv. Az előbbi jegyzetben mondottak után, megvallom, félve idézem Vetésy leveleit. Mert miután Fiedler épen azon példányból adta ki azokat, melyet Vetésy a kormánynak benyújtott, nem lehet mindig biztosan tudni, valjon nem tett-e több okiratban

borúnak az olasz földön vége szakadt, mert Lajos király, hogy ott lévő vert hadait megmenthesse, Milánót s Mantuát átengedte a császárnak. Ez, úgymond, nyilván mutatja, mint kelljen bízni a francziában. A mantuai herczeg szövetségese volt Lajosnak, s ez annak tartományát mégis, az ő megkérdezése nélkül, oly módon adta át a császárnak, mintha az saját jószága volt volna. És így fog bánni a magyarokkal is, mihelyt a bécsi udvartól végkép elszakadván, az egyezkedési utat maguk előtt bevágják. Vetési, hogy a fejedelmet s a nemzetet e veszélyes lépéstől visszatartóztassa, személyesen is hazajönni szándékozott Párisból az ónodi gyűlésre. De a francia kormány sejté e szándokának indokait s elutazását különféle ürügy alatt oly sokáig késleltette, hogy annak idejére meg nem érkezhett.

Kétséget nem szenved, hogy Rákóczy, Vetésy minden tanácsai s intései daczára is, miknek ő hitelt annyi ellenkező ígéretek után nem adhatott, kivánta az elszakadást az osztrák háztól. A hatalom gyakorlata annak megtartása vágyát is mind erősebben fölébreszté lelkében. És bár a galgóczyi találkozás alkalmával azt vallá is Wratislaw előtt, hogy, feltéve Erdély szabad fejedelemsválasztási jogának helyreállítását, ő személyére nézve, ha csak ebben van akadály, kész arról lemondani; ő mindamelllett is, miként későbbi alkudozásaiából látni fogjuk, e tartományt, őseinek egykori birtokát, minden módon ohajtá magának biztosítani. A nagyszombati békealku meggyőzte őt, hogy ebben egyezkedés által a bécsi udvarral soha sem fog célt érhetni, s erre őt csak a francia szövetség és pártfogás segítheti. De ő, miként hadakozásának egész ideje alatt soha és semmiben, úgy most sem akarta a nemzetre ráerőszakolni személyes nézeteit s ohajtásait.

is oly hamisításokat, melyenkről őt az ónodi gyűlésre vonatkozóban menthetlenül vádolom. Teljes hitelt csak akkor érdemel, midőn állításai egyéb okmányokkal, kivált a Petrovics gyűjteményéből átvettekkel összehangzanak

1707.

Ő tehát a függetlenség kinyilatkoztatását még egyszer nyílt kérdés gyanánt terjeszté az országtanács elejébe; mert jól érzi, hogy hatalmának, melylyel a szövetséges rendek által felruházott, egyedül ezek bizodalmasában fekszik az alapja, ezt pedig a történetek után a kényszerítésnek legkisebb gyanúja is felforgathatná. A tanács azonban a történetekben nem látott akadályt az elszakadás kimondására. Sőt mindnyájan akként vélekedtek, hogy Turóczmegyének elkövetett merénylete inkább egygyel több okot szolgáltat arra, hogy a függetlenségi nyilatkozat minden hasonló ármány megelőzése végett megtétessék.

A fejedelem azonban a jun. 7-kén tartott ülésben mindjárt a mult vérengző nap után nem látta időszerűnek szőnyegre hozni az oly igen fontos kérdést. E helyett, miután Okolicsányi vallatására s általában a turócziai ügyének megvizsgálására bizottság neveztetett, a rézpénznek tegnap félbeszakasztott ügye vétetett tárgyalás alá, mely aztán a következő napon oly végzéssel fejeztetett be: hogy a rézpénzből a forgalomban csak két millió két százezer forint tartassék fen, úgy mindazáltal, hogy a tiz polturások négy polturára, a husz polturások nyolcz polturára szállíttassanak le, az egy polturások pedig értéköket azután is tartsák meg. A forgalomban maradó rézpénz minden darabja bizonyos idő alatt bélyeggel jegyeztessék meg; az így megjegyzett pénz jó folyó pénznek tartassék s adósságok kifizetésére és elzálogosított javak kiváltására is fordíttathassék. Minden megye a maga keblében két hites tagot nevezzen, kik e pénz rendes forgalmára felügyeljenek, s minden városban s községben ugyanazon célra alfelügyelőket rendeljenek. A ki áruját e pénzért eladni nem akarná, árujának elkobzásával bűnhesztessék, s ez a vevőnek adassék át, valamint a kialkudott ár fele is, másik fele a felügyelő javára esvén. A kik pedig e pénzt adósság lefizetésére vagy a zálog kiváltására elvenni nem akarnák, az 1647-ki törvénykönyv 125-dik és az 1652-dikinek 52-dik czikkelye szerint bűnhesztessenek.

A következő napokon a két millió forintnyi hadisegélynek, mely mindenkitől birtoka arányában fizettetnék, a vármegyék közti felosztása, — ezután pedig „a törvényt tévő országútábla“ kérdése foglalkodtatá a rendeket. E törvényszék felállítását már a rozsnyai tanácsban indítványozta volt maga a fejedelem. Most tehát végzéssé lett, hogy e törvényszék huszonnégy bíróból alljon, kik aztán ki is nevezettek ¹⁾, s végeztetett, hogy e bírák november, december s január hónapokban Eperjesen, a következő három hónap folytában pedig Korponán mind azon ügyekben szolgáltatassanak igazságot, melyekben a királyi tábla, az országbíró széke s az itélőmesterek szoktak itélni.

Junius 14-kén végre az osztrákház uralkodásának megszüntetése került szőnyegre. Felolvastatott mindenekelőtt a franczia királynak a rozsnyai országtanácsban előadott azon üzenete, mely szerint a szövetséges rendek ösztönöztetnek, mondanának ellent az osztrák ház uralkodásának Magyarországon, mert e nélkül velök, mint más hatalom alattvalóival, szövetséget nem köthet. Előadott továbbá, hogy a nagyszombati békealku mindenkit meggyőzhetett, miképen a bécsi kormánytól sohasem várhatják, Magyarország jogainak helyreállítását s teljes épségben fentartását, hanemha arra külhatalom által kényszerítettik; ez pedig csak azon esetben remélhető, ha a franczia szövetségnél fogva a közönséges békekötésbe Magyarország is befoglaltatik, jogai, szabadságai külhatalmak kezessége által is biztosíttatnak. A rendeknek tetszék az indítvány, s azt e saájtságos felkiáltással: „eb ura fakó; mai napságtól fogvást József nem kirá-

¹⁾ A kinevezett bírák nevei ezek: Mérey István, Berényi Ádám, Novotha István, Rajman Ádám, Madocsányi Miklós, Kvassay István, Gyürky István, Ebeczky Tamás. Luby György, Matyasovszky György, id. Görgey János, Pintér Márton, Abaffy László, Szirmay András, Ráth György, Zabreczky János, Györy Ferencz, Reviczky Imre, Huszár József, Sándor Menyhért, Andrássy Mátyás, Ramocsay György, Janka Péter, Sárpataky János.

1707.

lyunk!'' elfogadván, az elszakadást következő nyilatkozattal igtattatták jegyzőkönyvükbe:

„Mai naptól fogva Józsefet nem ismerjük el többé királyunknak, ellene mondunk uralkodásának, készebbek mindnyájan halált szenvedni, mintsem alattvalói maradjunk. Ezen nyilatkozatunkat szövetségünkre mondott hitünkkel erősítjük. A királyság mindaddig üresen fog maradni, míg a jövő országgyűlésen új királyt nem választunk. Józsefnek ezen letételét pedig a királyságból külön törvényczikkbe kívánjuk igtattatni''.

A francia udvar még a rozsnyai gyűlésen a bajor választó fejedelmet indítványozá a maga követé, Desalleurs marquis által megválasztatni az ország királyává. Ezen indítványt a követ a rendek előtt is megújította oly módon, hogy az északkeleti tizenhárom vármegye Erdélylyel együtt Rákóczy fejedelem kormánya alatt maradjon. Végzéssé lett ennek következtében, hogy a bajor fejedelemnek tudtára adassék, miképen az ország kész őt ünnepélyesen is megválasztani a maga királyává, mihelyt értesül, hogy a trónt elfoglalni hajlandó, s annak elfoglalására ő felsége a francia király által is segítettik; e végzést a vezérlő fejedelem tudassa a trónjelölttel.

A további végzések szerint, a kormányhatalom addig is, míg a jövő gyűlésen a királyválasztás megtörténék, a vezérlő fejedelem kezében megerősítettett; s azon esetre, ha neki a közjó tekintetéből az országból ideiglen netalán távoznia kellene, helytartójává Beresényi Miklós választatott. Továbbá a háború folytatásának szükségleteire a harminczadok fölemeltettek; ellenben a nép könnyebbsége végett a só ára leszállítottott; a hadfogadás, élelmezés czélszerűbben szabályoztatott stb.

Junius 20-kán megérkezett végre az erdélyiek küldött-sége is, mely aztán ünnepélyesen fogadtatván, a két testvérhaza rendeinek szövetsége is megújítottott. Mindezek után az alkotott törvényczikkelyek a fejedelem által megerősített-

vén és kihirdettetvén, a gyűlés' június 22-kén szétoszlott. A függetlenségi nyilatkozat, a törvényezikkek sorában második, ekként hangzik:

„Miután az osztrák ház, királyi hatalmával visszaélve, és a határozott törvényekben és hitlevelekben kifejezett kötelmeit tekintetbe nem véve, különféle ürügy alatt erőhatalommal és vérontással törekedett a nemes magyar nemzet romlására, s magát nem akképen, mint királyhoz, kormányzóhoz s fentartóhoz illik, hanem az ország-lakosok és szabadságaik nyilvános ellensége gyanánt viselte; és miután a nemzet mind az osztrák főbb uraknak, mind I Leopoldnak, mint valamely istenségnek, mély alázatossággal benyújtott számtalan köüyörgéseire sem nyerhette meg sérelmei orvoslátát, sőt naponként mindenek rosszabb állapotba sülyedtek: e súlyos iga s kényuralom mind azon sérelmet és szabadságaink eltiprását is méltán szemcink elébe állítá, mely zarnok kormányának elejétől fogva, de kiváltképen a mi korunk emlékezetére bármí ürügy alatt elkövettetett, s melyeket mi egybegyűjtve már egyéb nyilvános iratainkban terjesztettünk a keresztény világ ítélete alá. És bár e sérelmek által felingerelve, már fegyverfogatunk s kényuralma ellen irányozott szövetkezésünk s a vezéri kormány megalapítása által is eléggé s tényleg ellentmondottunk a királyi hatalommal visszaélő hatóságának, s magunkat az alól s az iránta való engedelmességtől fölmentetteknek nyilatkoztattuk: éretten megfontolván mindazáltal a most uralkodó I József császárnak királyi koronánkra képezett helytelen követelését, melyet a pozsonyi diétán az ország rendei s karai által örökös joggal nyertnek állít, s tekintve azt, hogy magából ezen diéta rendeletéből, mely így szól:

„Mi Leopold... Minthogy a mi Magyarországunk régi jólétének helyreállítására fordított gondjaink között az is hasznos eszköznek látszék, hogy ugyanazon Magyarország s kapcsolt részei valamennyi egyházi s világi urainak, nemesinek s egyéb rendeinek az 1687-ki sz. Lukács napjára

1707.

sz. k. Pozsony városunkba közönséges gyűlést hirdetvén, s ott magunk is jelen lévén, fenséges József főherceget, elsőszülött fiunkat az ő jövődöbéli királyoknak s uroknak megkoronáztattuk. . .“ — tekintve, tehát, hogy magából ezen diéta rendeletéből kiviláglik, és saját emlékezetünkből is kétségtelenül tudjuk, hogy akkoron még tényleg fennállván az iszonyatos eperjesi vérpad borzasztó mézsárlásai, s az ország majdnem minden főbb rendei életök s javaik veszedelme miatt végszorongattatásban lévén, minden előleges választás nélkül kényuralmilag emeltetett fel a trónba; tekintve, továbbá, feltételesen mondott esküjének semmiségét, az erőszakolt szavazatoknak törvénytelenységét; s végre mi legtöbb, tekintve azt, hogy a kényuralmat, melynél fogva annyi álnok békealku után is nemhogy az országot régi szabadságába visszahelyezni ügyekezett volna, hanem atyjának kormánytetteit megerősítvén, maga is folytatta, és szolgálai megigázást czélozó fegyvereinek kegyetlen pusztításától meg nem szünt; — és mivel, más részről már országunk alapítója, Sz. István első törvénykönyvének negyedik cikkében, a maga fiának, Sz. Imrének, s következőleg minden utóbbi magyar királyoknak adott parancsait a következő szavakban fejezte ki: „Ezekből pedig, azaz, a főnökökből, zászlósokból, főispánokból, katonákból s nemesekből szolgának senkit se tégy, senkit ne nevezz. Ha békeszerető léssz, úgy királynak s királyfinak fogsz tartatni és szerettetni a katonáktól; ha haragos, kevély, irigy, viszálkodó léssz, s fejedet a főnökök s urak fölébe emeled, a katonák hatalma megalázza királyi méltóságodat s másnak adják országodat; — ezen ítéletet pedig az elhunyt császár is magára vonta azáltal, hogy magát nyakunk fölébe emelte, az ország karait s rendeit, szabad nemzetünket zsarnoki szolgaságba s hűbéri alattvalóságba sülyesztette, megigázott gyanánt elnyomta s hazánk összes törvényeit, szabadságait eltiporta; s végre a trón birtokát József is csak a kényuralom által, nem pedig törvényes királyi jognál fogva, mint nem szabadon választott, hanem atyjá-

tól erőszakosan feltolt követeli: Mi tehát ezen, egyértelműleg s közakarattal alkotott törvényczikkelyünk erejénél fogva magunkat I József császár s általa az egész osztrák ház engedelmissége, királyi tisztelete, s koronánkra, országunkra s kormányunkra bármi módon követelt joga s hatósága alól szabadoknak, menteknek nyilatkoztatván, annak ellenmondunk, azt megtagadjuk. És ilyképen szabadságaink s legfőbb jogunk erejénél fogva, mi bennünket isteni és emberi törvények szerint megillet, önként és szabadon, senki által nem kényszerítve, s minden ellenmondás nélkül, a trónt üresnek nyilatkoztatjuk. S végre, az ország mindazon fiait, kik jelen törvényczikkelyünk keletétől számítandó két hónap alatt szövetségünkbe lépni vonakodván, az ő hűségében és szolgálatában bármi cím alatt megmaradnak s az ország törvényes hűségére vissza nem térnek, a haza ellenségének nyilvánítjuk, úgy hogy a mondott határidő eltelvén, minden javaik örökre elkoboztatnak s az országra hárúlnak, hivatalaik, méltóságaik, előjogaik megsemmisítettnek; azonképen az egyháziak is, kik jelen rendeletünknek magokat alája nem vetik, minden javadalmakra képteleneknek nyilvánítatnak s minden politikai jogoktól megfosztatnak“.

A fejedelem és tanácsa e törvényczikket, bevezetéssel és zárszóval ellátva, külön okmány gyanánt is kiadta. A bevezetésben elmondott, mennyire ügyekeztek a szövetséges rendek a háború elejétől fogva megalkudni a bécsi udvarral, de ennek őszinteség hiánya miatt mindig sikeretlenül. A zárszóban reményöket fejezik ki, hogy midőn Portugal, Németalföld és Schweitz példájára, elidegeníthetlen szabadságukat helyreállítják, a külhatalmak segedelmöket, támogatásukat tőlük nem fogják megtagadni ¹⁾).

¹⁾ E gyűlés történetének forrásai: Beniczky Gáspár naplója. Rákóczy-Tár I. köt. Rákóczy emlékiratai. Diarium et Articuli Conventus Onodiens. A nemz. muzeumban. Egykorú másolat. Hist. des révol. de Hongrie V, 357. kövv. Kolinovics Commentarjai. A nemz. muzeum

1707.

A gyűlés után Vetésy is megérkezett Párisból, hírül hozván, hogy a francia fegyverek Bervick herceg vezérlete alatt Alamanza mellett nagy győzedelmet nyertek Ausztria és szövetségesei felett. Ő Belgiumon utazván keresztül, tisztelkedett az ottlévő bajor fejedelemtől is, ki a magyar királyságra nézve kijelenté neki, hogy ő nem szeretné a maga viszonyait a bécsi udvarral még nagyobb zavarba bonyolítani, s e miatt nem igen óhajtja a magyar koronát; hogy azonban mindamellett is királyjelöltül engedte magát Lajos király követe, Desalleurs marquis által bemutatatni a magyar szövetséges rendeknél, azt csak Lajos kedvéért s határozott kívánatára cselekedte: ő mindazáltal csak azon feltétel alatt lesz hajlandó elfogadni e királyságot, ha Lajos részéről oly erélyesen támogatatik, hogy annak megtarthatása iránt biztos lehessen.

Vetésy, ki még mindig azon meggyőződésben vala, hogy Lajos király nem fog szövetséget kötni a magyarokkal, s a bajor fejedelem magyar királylány jelöltetését is csak eselből indítványozta, azt híven, hogy Rákóczy maga vágy e méltóságra, s az indítványt ennél fogva nem pártolandja: július 19-kén sietett tudósítani a bajor fejedelmet, hogy mind Rákóczy, mind a többi urak őszintén kívánják őt királylány választani. Ügyekeznek tehát hazamenni s összegyűjteni maga körül országa erejét; e felett pedig igen kívánatos volna, ha a francia udvar által néhány ezer embert nyerhetne a magyarok számára a svéd királytól, ki ekkoron Lengyelországba készülé táborával Lescinszky Szaniszló támogatása végett ¹⁾).

Tíz nappal később egy emlékiratot nyújtott be Rákóczynak, melyben fejtegeté, hogy ő még mindig kételkedik Lajos király ígéreteinek őszinteségében a szövetség megkö-

kéziratai közt. Egyes részeket közöl belőle Katona is XXXVII, 344. kövv. Revel. arcanor. Rákóczyi per Alex. Károlyi Praynál: Ep. Proc. III, 581. Fiedler: e. h. I, 74.

¹⁾ Fiedler: e. h. I, 63.

tésére nézve, ha csak azt a bajor fejedelem kedvéért nem eselekedné. Szaván kell tehát őt fogni. Küldje őt a fejedelem vissza kellő felhatalmazással Párisba, köteletségévé tévén ott kijelenteni, hogy az ország a bajor fejedelmet Lajos király kívánata szerint királyává fogadja, egyszersmind pedig minden módon sürgetni a szövetség megkötését. Ha Lajos még ezután is tétovázna s halogatni kívánná azt: tanácsolja a fejedelemnek, egy perczig se késsék tovább, hanem béküljön meg, mi még most sem lehetetlen, a bécsi udvarral. Jobb lesz a kevésbbé előnyös béke is, mint, hogy magára hagyatva, a császár boszúját kényteleníttessék végre is érezni. Ezen esetben, igaz, Erdély birtokára nem számíthatna; de nemes szive ezen áldozatot nem fogja megtagadhatni hazájától ¹⁾. Vetésy tanácsa, részben legalább elfogadtatott; mert, mint alább látandjuk, csakugyan visszaküldetett a bajor fejedelemhez s a francia udvarhoz, melynél egyébiránt Rákóczy most már Desalleurs marquis által is újra sürgetni kezdé a szövetség megkötését.

Az ónodi gyűlés végzéseit, melyeket a fölkeltek oly nagy nyilvánosságra hozni ügyekeztek, a király hűségében megmaradt urak sem vélték szó nélkül hagyhatni. Herczeg Eszterházy Pál nádor jul. 29-kén a maga s a király hűségében megmaradott valamennyi egyházi s világi úr, nemes és polgár nevében e végzéseknek ellenmondott s azokat semmiseknek nyilvánította; aug. 20-kán pedig ez iránt a keresztény világ valamennyi államaihoz is intézett egy hosszú kiáltványt. Kimutatván ebben József királyságának törvényességét, s ügyekezeteit a pártok által megszakgatott Magyarország nyugalmanak s békéjének helyreállítására, mi végre még Nagybritannia és Holand közbenjárását is igénybe vette: fennen hirdeté, hogy mind ezen császári királyi jóakarát és kegyelem a felkeltek önzésén és gonoszságán szenvedett hajótörést. Elmondá ezután, hogy a rozsnjai pártgyűlésen,

A király híveinek tiltakozása.

¹⁾ Fiedler : e. h. I, 58.

1707.

ellenére az ország törvényeinek, — holott ezek oltalmára s állítólagos sérelmeik orvoslására hirdetik, hogy fegyvert fogtak — a királyi felség ellen irányzott törvénytelen összeesküvésök megállapításáról s ő felsége híveinek kiirtásáról tanácskozáván, ezeket fenyegetésekkel intették a hozzájuk csatlakozásra, s május 1-jére, majd 17-kére Ónodra közönséges országgyűlést hirdettek. Ide némelyek ugyan önként, a többség azonban csak kénytelenségből gyüle össze, kik aztán kevesek kivételével a béke helyreállítását sürgették. Látván ezt a lázadás főnökei, hogy ezen békés hajlamokat megfélemlítsék, Turóczmegyve követeit, ellenére a népjognak, hallatlan sérelmére a törvényeknek, magok a lázadók főnökei istentelen kézzel agyonvagdalták, s a gyülekezet többi elrémült tagjait arra kényszerítették, hogy a felséges osztrák ház uralkodását Magyarországon megszüntnek s megsemmisítettnek kiáltsák ki, s mind azokat, kik ő felségének hűségében azontúl is megmaradnának, az ország ellenségeinek, s jószágaiktól megfosztottaknak nyilvánítsák.

Hosszan magyarázván ezután a törvényeket, melyeken a királyi méltóság s örökösödés alapúl, s az interregnum kikiáltásának oly gyülekezet által történt kikiáltását, mely maga is törvénytelenül hívatott egybe, s melyben az ország hűséges státusainak hatalmasabb, józanabb, hivatalok, méltóságok s híres nemzetségek által kitünők nagyobb száma nemcsak meg nem jelent, de végzéseinek ellen is mondott: mind azokat, kik abban részt vettek s végzéseinek engedelmeskednek, hűtlen lázadóknak, felségsértőknek s a haza ellenségeinek, s mint ilyeneket, minden javaiktól, méltóságaik s hivatalaik és jogaiktól megfosztottaknak nyilvánítja. Kijelenti végre, hogy ő felségének, mint törvényes királyuknak tovább is mind életök fogytaig hívei maradnak, bizonyosnak tartván, hogy ő felsége őket minden ősi jogaikban és törvényeikben, hitleveléhez képest szentül megtartandja s megörzendi ¹⁾).

¹⁾ Egykorú nyomtatvány után Szalay: Magy. Tört. VI, 438—450.

A körlevélhez egy névjegyzéke volt csatolva mind azon uraknak, megyéknek és városoknak, melyek a király iránt hűségben maradtak, miből azt igyekezett megmutatni Eszterházy nádor, hogy a törvényes nemzet színe ellenzi a szövetségesek pártos törekvéseit. E jegyzék tizennégy megyés és címzetes püspök, nyolcz káptalan, kilenez zászlós úr, huszonöt főispán, negyven más főrendű, gróf és báró, s tizenhárom szabad kir. város nevét számlálja el; kikhez kapcsolandók volnának még más nagy számú nemesek, jelenleg a császári őrségektől megszállott várakban s városokban vagy a külföldön tartózkodók ¹⁾).

József még a nádor körlevelének kibocsátása előtt egy nagy tanácsot tartta Bécsben, melynek feladatául tűzte ki, hogy a háború erélyesebb folytathatására találna módokat. Bár az ő és szövetségesei fegyvereit mind Német-, mind Olaszországban folyton kísérte a szerenese, de Spanyolországban az almanzai ütközet óta (1707-ki april 25.) öcsésének Károlynak ügye veszélyes fordulatot vőn. E fölött szövetségesei mind türelmetlenebbül kezdék sürgetni, állítaná ki egész illetményét a Rajna vidékén is, hol eddigelé jobbára amazok viselték a háború súlyát.

A harez folytatása.

Az ügyek ezen állásában, mivel több hadat a külföldről behozni nem lehetett; a háborút pedig, mégis, mintegy válaszul az ónodi gyűlés végzéseire, nagyobb erélylyel kívánta folytatni: némelyek végkép elhagyandónak vélték Erdélyt, hogy valamennyi hadak a Tiszánál öszpontosítottván, a pártütést tulajdonképeni fészkeben lehessen levívni. De József veszélyesnek látá magára hagyni Erdélyt, nehogy onnan Rákóczy még a törökkel is kapcsolatba tegye magát; minek híre most különben is mind erősebben kezdé szárnyalni. Végzéssé lőn tehát, hogy Rabutin a maga hadaival oda mennél előbb visszatérjen, Stahremberg Guido a Vág-

¹⁾ Szegedy III, r. 246. Miller: Epist. Széchenyi. II, 313. Fiedler: II, 480.

1707.

nál Ausztriát, Pálffy a Dunántúl Stiriát védje, mint lehet, a felkeltek ellen.

Rabutin e végzés szerint aug. 6-kán indult le Bécsből hadaihoz, s miután pár hétig még Pápánál, Körmendnél viaskodott a kuruczokkal, a hónap végén Ó-Budánál átkelt a Dunán, és sept. elején Erdélybe visszaindult; s bár hada csak hét ezerből áll, Rákóczy részéről, útjában sehol sem talált ellentállásra, s miután az Aradot ép ezen időben vívó Károlyit közeledte által e vár alól visszavonulásra kényszerítette, szeptember végén szerencsésen bejutott Erdélybe. Itt Pekrynek tétetett feladatául, hogy a szoros utakat elállván, őt Magyarországra ügyekezék visszavetni, hol aztán Károlyi venné őt üzőbe. De Pekry nem tette meg kötelességét, miért őt Rákóczy a vezérlettől megfosztván, még haditörvénszék elejébe is szándékozott állítani ¹⁾.

E közben Stahremberg a Csallóközből a Vághoz nyomult, hol jelenleg, Beresényi távolléte miatt, Eszterházy Antal állott a fölkeltek élén, s némi szerencsés csatározások után Leopoldvárat eleséggel újabban is ellátván, Ocskaynak a Fehérhegynél zsákmányló nyolcezerzernyi hadát meglepte s megszalasztotta, azután pedig Detrekőt vette meg. De két ezrede, melyeknek fedezete alatt Sásvárba eleséget szállítattott, aug. közepe táján viszont Ocskaytól veretett meg. Még kevésbbé volt képes ellentállni Pálffy a dunántúl. Bottyán, Bezerédy, Balogh mintegy tízezerzernyi hadainak; miért utóbb Starhemberg is kénytelen lón átkelni a Dunán, hogy Pálffyval egyesülvén, Stiriát, Ausztriát a fölkeltek sűrű becsapásai ellen közös erővel megvédhesse. De ennél többre nem is terjedtek ez évben a császáriak hadimunkálatai ²⁾.

A kuruczok azonban még az ősön s télen is jelentékeny

¹⁾ Fiedlernél e. h. II, 478. Rákóczy emlékiratai.

²⁾ Wagner: Hist. Jos. 200 kövv. Kolinovics Katonánál e. h. 327. Hist. des révol. V, 375. kövv. Arneth: Das Leben des Gr. Gu. Starhemberg 425. kövv. Patachich levelei gr. Eszterházy Imre kalocsai érsekhez a Csáky grófok Szepes-mindszenti levéltárában.

előnyöket nyertek. Ők a császáriak vonalain számos ízben áttörvén, újra meg újra portyázni, harácsolni száguldának Ausztriába és Styriába. Így Bottyán sept. végén a Fertő melletti császári hadakat egész Bécs-Újhelyig nyomta fel és számos községet megsarczolt. Ezután Sopronynak fordulván, a városból kicsalt Nádasdyt és Ebergényit verte meg okt. 2-kán. „Mi Sopronynál — így ír maga e harcáról okt. 17-kén Szluha Ferencznek Pápáról — háromszáz harminczkilencz horvátot s hatvan németet levágván, derék tiszteteket fogtunk . . . Azon csatán Budacsy, karlóczy generálisságból való vice-colonellus elesett több főtisztekkel együtt; német sok esett sebbe, kiket a hajdúság lúdözött“¹⁾. Soprony ezután még szorosabban ostromzároltatott; s a polgárok szüretjököt is csak nagy összeg pénzen válthatták meg. Október közepén Csepreg és Kőszeg tájékán Bottyán másod ízben is megverte a Sopronyból kiment Nádasdyt, hol horvát s német megint több veszett el háromszáznál²⁾. Novemb. közepe táján Bezerédy, Balogh és Kisfaludy László 3000 kuruczczal törtek be Styriába s ott Friedberg és Hartberg kerített városokat ostrommal bevén, a bennök volt őrségből a németeket lefegyverezvén, elbocsáták, de a ráczokat leölték; a városokat pedig felprédálták. Innen Bezerédy, kit a Pápára, téli szállásra visszatért Bottyán a határok őrizetére hagyott, visszatérvén, deczemb. elején meg Ausztriába tört, Újhelyig s Badenig portyázván, kevésben mult, hogy a vadászaton lévő császárt is el nem fogta. József csak Újhelybe futva kerülte el a fogságot³⁾.

VI.

Rákóczy e közben, az ónodi gyűlés óta minden munkásságát arra fordítá, hogy a függetlenségi nyilatkozatnak

A fölkelők
belügyei.

1) Thalynál: Bottyán élete. 173. Ritter krónikája.

2) Bottyán élete 175.

3) U. o. 180.

érvényt szerezzen. Ő tiszta jelleme, buzgó hazafisága, szelíd, igazságos, eszélyes kormánymodora által a nemzet bizodal-
mát teljes mértékben birta; de ezt korántsem láthatá elég-
ségesnek a kitűzött célra. Ő nem volt katona: minden
hadtudományát csak az egy-két kiműveltebb francia tiszt-
tel való társalgásából s eddigi tapasztalataiból meríthette;
ha azonban látköre tágult is ezáltal a hadiügyekben, azon
tulajdonokkal nem vala felruházva, mik egy kitűnőbb had-
vezérben mulhatatlanul szükségesek. És míg ezt ő, kiben az
eszély és szerénység sokkal nagyobb mértékben meg volt az
erélynél, magában jól érzi vala, párthíveiben sem talált egyet
is, kiben jelesebb hadvezéri tulajdonok léteznének. Sennyey
Istvánt a köszvény pár év óta egészen képtelenné tette a
tábori életre. Forgách Simont, kinek a többi közt leg-
több hadi tudománya volt, önfejűsége, megférhetlen ter-
mészete, mint láttuk, várfogságra vitte. Legtöbb hadvezéri
tulajdonság létezett, mikép azt utóbb maga Rákóczy is elis-
merte, Károlyi Sándorban; de iránta ekkoron még kevés bi-
zodalommal viseltetett a fejedelem. A két Eszterházy, Antal
és Dániel, bár a lefolyt török háborúban szereztek maguknak
némi hadi tapasztalatot, sem annyi tudománnyal, sem annyi
szellemi önállósággal nem birtak, mennyi egy hadvezérben
megkivántatott; az eddigi harcokban még annyi tehetséget
sem tanúsítottak, hogy egy hadosztályt, egy szárnyat lehetett
volna oly bizalommal parancsuk alá helyezni, hogy feladatu-
kat pontosan s helyesen végrehajtják. Ocskay dandárnok
helyén volt ugyan egy hadtest élén, melynek az volt feladata,
hogy az ellenség földére törjön be, vagy az útban lévő ellen-
ségben kapkodjon, őt nyugtalanítsa, eleségét, podgyászat
szedje el; de valahányszor nehezebb körülmények közt vagy
rendes ütközetben haditudományt tapintatot, önállóságot,
erélyt kelle kifejteni, nem igazolta saját hiedelmét, vagy
alárendelt tisztjei magasztalását, hogy kitűnő hadvezér.
Bottyán végre miként a Dunántúl oly erélylyel s gyorsaság-
gal végrehajtott hadjárataiból láttuk, kétségkívül legjelesebb

volt valamennyi kurucz tábornok közt, de őt, kire az aristokratiai születésű főbb tábornokok mindig irigy szemmel néztek, sőt a kit, mint a nép emberét, nyersesége miatt le is néztek szintén nem lehetett az összes kurucz hadak élére állítani.

De bármi jeles vezéri tulajdonok léteztek volna is a nevezettek, vagy a többi alvezérek valamelyikében, felette bajos feladat lett volna azt Beresényi mellőzésével fővezérré tenni. Neki a felkelés megkezdése, a fejedelem meghitt barátsága, s különben élénk szelleme, tekintélye a szövetséges rendek közt oly annyira biztosítá az elsőséget mindjárt a fejedelem után, hogy mást, saját megegyezte nélkül elejébe tenni alig lehetett volna; benne pedig sokkal nagyobb volt a nagyravágyás, mintsem önként hajlandó volt volna hátralepni. És bár az elmeélt az ellenség szándokainak kipuhatlásában s a teendők megítélésében tőle megtagadni nem lehet; de a kellő képzettség a hadtudományban, az önbizalom hiánya s a válságos percekben innen származó habozás, tétovázás, magát elhatározni nem tudás szintoly alkalmatlanná tették őt az ütközetek vezérletére, mint kényelemvágya, gögös, csipős, gúnyos, lenéző társalgási modora s nehéz természete, miknél fogva az alvezérekkel örökké viszálykodott, nem ajánlhatták őt hadak szervezésére ¹⁾. „Beresényi — így jellemzi őt emlékirataiban maga a fejedelem — nem tűrte az egyenlőséget, kemény, türhetetlen volt az alája rendelték irányában, gúnyos, metsző a társalgásban, hiú a komolyságban, keserű, megvető a feddésben, makacs véleményeiben, kiesnylő mások véleménye iránt, szóban bőséges, habozó a cselekvésben, tétovázó a kétségben, határozatlan a tanácsban, mindig másra toló a baleseményeket“ ²⁾.

Azonban, egy kitünő fővezér hiányánál, kivált a hadak szervezése s begyakorlása tekintetében, még tán nagyobb

¹⁾ Hist. des révol. V, 115.

²⁾ U. o. 353.

1707.

akadály volt a szükséges pénzerő hiánya, a tanult, kiképzett tisztek ritkasága s maguknak a hadak elemeinek minősége. „Az első durva, részeges, míveletlen, de esapataik által kedvelt vezéreket, — miként magától Rákóczytól értesülünk, — idő folytával más, míveltebb, fegyelmet, rendet tartani, a számadásokat vezetni képesebb tisztek válták fel ugyan: kik azonban, a felett, hogy a haditudományban nem kevésbé járatlanok voltak, még a katona szeretetét és bizodalját is sokkal kisebb mértékben bírják vala; s mi nem kevés alkalmatlanságot okozott, magánszekereiket, podgyászaikat egyre szaporíták“. A pénzhiánya miatt, a palotásokon s más udvari hadain és a német szökevényekből alkotott pár ezreden kívül, egy huzamosabb időre szegődött állandó zsoldos hadra sem tehetett soha szert a fejedelem. A legénység nagyobb része eleitől fogva végiglen önkénytesekből állott, kik saját lovaikon, saját fegyvereikkel jöttek a zászlók alá. „Mióta pedig a nemesség a szövetséghez állván, lassankint ismét urává lett joblágynak, azoknak kedvét ügyekezett szegni a hadi élettől, hogy őket a mezei munkákra hontarthassa. Az ezredek lassankint mind gyöngébbek lőnek. A kik zsákmánynyal némileg már megrakodtak, inkább kívánták azt tűzhelyeiknél békében éldelni, mint magokat a lassankint behozott, büntetésekkel járó fegyelemnek alája vetni. S ennélfogva azok is, kik még szolgálatban voltak, mihelyt szerét teheték, minduntalan hazaszöktek, s csak bajjal lehetett őket a zászlók alá visszaterelni. Eleinte a hadinép a várak s városok zárlatára alkalmaztatván, nem távozott messze tűzhelyétől, és zsákmányt bőségesen s minden veszély nélkül szerezhettek a németekkel bezárkózott földesurak jószágain; de mióta e várak s városok megvétettek messzebb is távoznik kelle a nélkül, hogy martalékvágyok kielégítettetett volna. Lova, fegyvere a katonának sajátja lévén, amazt hosszabb hadjáratokban, előrsi állomásokon, portyázásokban fásasztani nem igen szerette“.

Hasonló rajzot ad a seregről Bercsényi is okt. 9-kén

Ungvárról Károlyihoz írt levelében. „A hadaknak oszlása megszokott nyavalyánk; nyavalyánknak szokott panasza; most ezek valának okai (Rabutin Erdélybe) szabados bémene- telének; majd több oka lesz szabados telelésének. Régen tudom ezt én már, hogy mi nem hadakozunk hanem vontat- juk a háborút; háborgatjuk ellenségünknek szándékát, nem ellenzzük; panaszoljuk fogyatkozásinkat, s magunk fogyat- kozásainak panaszait sajnáljuk. Roszaságát a had praetentio- val fedezi: elébb fogy el profontja mintsem megeszi; elébb szakad mundírja, mintsem elkészül; elébb fogy el kongója mintsem kiosztjuk; elébb tudja okát, miért nem győzheti, mintsem reá indul . . . Minden consolatióm abban van, hogy szomszéd Lengyelországban még több rosztat tapasztaltam lenni in principiis libertatum.“¹⁾

Végül a nép maga is mindinkább unni kezdé az eleség ingyen kiszolgáltatását a sereg számára, kivált miután e körül lehetetlen vala meggátolni minden rendetlenséget s hűtlenséget. A fejedelem ugyan a mult év óta már rendes magtárakat állíttatott a vármegyékben, melyekből az eleség a táborba s várakba vala szállítandó. De e magtárak biztosai gyakran gondatlanok, vagy hűtlenek valának; s a felett, hogy e miatt nem ritkán tetemes mennyiségű gabona is megromlott vagy eloroztatott, ellenség közeledtének hírére e magtárak gyakran elhagyattak s rablók martalékvá let- tek; s azokat új szállítmányokkal ellátni súlyosan esett a népnek.

Szóval, a hadiállapotok a hadviselés ezen ötödik évé- ben is oly tökéletlenek valának, oly kevés bizodalmat nyujt- hattak a nemzeti ügy végdiadala tekintetében, hogy min- denki aggodalommal nézett azon időpercz elébe, midőn a császár Franciaországgal végre megbékülvén, külföldön lévő hadait is a fölkelés elnyomására fordíthatja. Mióta a vezérletben jártas, ügyes Starhemberg Guido küldetett be

¹⁾ Rákóczy-Tár. I. Bercsényi levelei 214.

1707.

fővezérré, bár még igen csekély erővel rendelkezhetett, Rákóczy már is tartani kezdett a háború balfordulatától. Midőn Starhemberg az ónodi gyűlés idején a Csallóközből a Vághoz nyomulván, Sempténél Vág-Újhelynél némi sánczokat építtete, a fejedelem aggodalomteljesen mondá Bercesényinek: „ha az ellenség azon irányban halad, melyet Starhemberg kitűzni látszik, háborúknak három hadjárat alatt vége szakad; s ha diplomatiai alkudozásaink nem sikerülnek, ideje lesz minden erőnket megfeszítenünk“¹⁾).

A fejedelem ezen aggodalmának bővebb indokolását olvassuk Bercesényinek Károlyihoz októb. 18-ról Leleszről írt levelében. „Gyanakszik kgyld, hogy haragszom utóbbi Ungvárról írt irásomban. Én bizony nem haragszom, csak, hihető, influentiámból írtam egy darab magyar Apocalypstist. Ha kgyld gondolja azért haragszom, hogy igazat írt kegyelmed: nekem is gondolnom kellenék, azért szomorkodik kegyelmed, hogy igazat írtam. Bizony talán méltó is volna szomorkodnom; nem azért, hogy írom kgyldnek is másnak, hanem azért, hogy igaz. Nem csak Erdélyben, de másutt is itt is, régen éneklem én ezen Jeremiás siralmát. Két három étszaka nem alszik kgyld, bizony én sem! De mi haszna? . . . Mikor időnk s nyugalomunk volna a jóra való készülethez: kiki magáéhoz lát közölünk. Osztán lárma, lárma! Össze-futunk mindenfelől; nem hogy oltuk a tüzet, hanem hogy nézzük, hogy hogyan ég: ahun, ahun, nézd! — Most is, ítélje kgyld, azt írja (Eszterházy) Antal úr solennissime: már az ellenség Tót- (Vág-) Újhelytől és Beczkótól fogva a Vág mellett lineáit felicissime elvégezte, cum omni fortificatione sui, s már innen jártatja currensét s Tapolicsányig csapdoz; ellenkező állást foglalni nem lehet, mert nem subsistálhat. Hanem a hadak igen kedvetlenek, kvártély kell nekik; a tisztek pörleni kéredzenek már a téli havakban; a közkatoná is már egymást fosztja, parancsolni sem mernek nekik,

¹⁾ Hist. des révol. V, 372.

hanem könyörgéssel ha kit kiigazíthatnak. A föld népe engedelmet kér a hódolásra; — ha meg nem engedik; nem oltalmazhatja, éhen hal; ha elhajtja: az Ipolyig semmi sincs, azon innen kell hozni a hadat. Hát nem igaz Apocalypsisom? . . . Mit szomorkodol irásomon? boszonkodjál te is, mondj ellene mind az ördögnek s mind az Istennek, mert majd, hitemre, az utóbbiak gonoszabbak lesznek az elébbieknél! Mi a Maros és a Vág? Mind csak egy ág: ott az oláh s itt a tót puskáz már. Ez a bökkenője, hogy popularis periit amor — a nép szeretete, lelkesedése kiveszett“¹⁾).

A fejedelem ezek szerint az ország saját erejében eléggé nem bízhatván, annak szabadságát ezentúl külszövetségek s e végre ezéző diplomatiái működések által ügyekezett biztosítani, mit különben most a körülmények is főszükséggé tőnek. Azon viszonyokon kívül, melyek közte s a franczia király és a bajor fejedelem közt léteztek, s melyeknek tovább fejlődésére mindjárt visszatérünk, most újabbakba is ragadták őt a külföldi események s törekvések. Lengyelország a szász Ágost és Lescsinszky Szaniszló ellenkirályok közt két pártra szakadt; amazt I Péter ezár, emezt XII Károly svéd király támogatója. Ez, hogy Ágostot lemondásra kényszerítse, Szászország egy részét elfoglalta, s hadaival jelenleg is ott táborozék. Ágost ennek következtében Lengyelországból kivonulván, a ezár a hozzászító lengyelekkel Rákóczyt akarta fölemelni a lengyel trónra, mi végett az ónodi gyűlés előtt egy Korbó nevű orosz papot s tanácsosát két ízben is járatta volt nála.

Rákóczy diplo-
matikai
működései.

Az ajánlat felette meglepte Rákóczyt, kinek nem lehetett nem látnia, hogy ennek lehetnek ugyan szerencsés, de lehetnek igen bal következményei is Magyarországra; mert ha azt elfogadja, ellenségévé teszi a svédet, s elidegeníti magától talán a francziát is, kivel a svéd barátságos összeköttetésben áll, s kinek szövetségét Lajos most is egyre sürgette; ha pedig a

¹⁾ Rákóczy-Tár. I Beresényi levelei 217. l.

1707.

ajánlatot visszautasítja, a czárt haragíthatja magára, kit pedig a bécsi udvar régóta kerítgetett szövetségesévé, hogy segélyével a magyar forradalmat elnyomhassa. Rákóczy az ajánlatot némi mentségekkel eleinte mindamellet is mellőzni akarta; de a követ kijelenté neki hogy a czár ezen esetben Eugen herceget fogja fölemelni a lengyel trónra s a császárral szövetséget köt a magyarok ellen. A fejedelem tehát, hogy időt nyerjen, mely alatt e mindenkép bajos körülményekből kibujhasson, közép utat választ. Megköszöné a czárnak személye iránt tanúsított jó indulatát; de figyelmezteté őt, miképen a lengyelek szabad nemzet lévén, meg van győződve, hogy a czár, saját szándokainak érdekében is, nem fogja a lengyelek királyválasztási jogát erőszakolni. Legzélszerűbb lesz tehát mély titokban tartani ezen követjáratot, míg a legyel nagy tanács maga nem tesz neki, Rákóczynak, ilyféle ajánlatot.

Mihelyt a muszka követ távozott, a fejedelem Ráday Pált, erdélyi cancellariája igazgatóját, még az ónodi gyűlés megnyilta előtt, azonnal a svéd királyhoz küldé Szászországba, s egész őszinteséggel tudatván vele a czár ajánlatát s a maga válaszát, kéré őt, nyilatkoznék őszintén, várhat-e tőle segélyt, ha ő, Rákóczy, az ajánlatot visszautasítja, s ezen esetben a czár ellene szövetkeznék a császárral? Mit se hajtson a fejedelem Péter czárra, lón a kitérő válasz, ő, a svéd, rövid idő mulva Lengyelországba megy, hogy Szaniszlót trónjába helyezze, s a czárt onnan kiűzze. E válasz természetesen nem elégíthette ki a fejedelmet, s minthogy a czár hadai, a magyar határokhoz közel táboroztak, ő maga pedig a hozzászító lengyelekkel, hogy őket Rákóczy megválasztására hajlandókká tegye, Lublinban gyűlést tartott: a fejedelem egy új tervet kezdé szőni, miszerint e körülményekből mind magára, mind hazájára nézve kedvező eredményeket származtasson. E terv abból állott, hogy a francia király közbenjáró szerepet vállaljon a svéd és a czár között, hogy ezek megbékülvén, mindaketten szövetséget kössenek

vele, a francziával, Ausztria ellen; segedelmmökkal a bajor fejedelem Magyarország trónjára, ő, Rákóczy, Erdély biztos birtokába juthasson, Lengyelország Szaniszlónak maradván. „Ime ez a kulesa minden ekkori törekvéseimnek, s a czárral kötött szerződésemnek“ mond a fejedelem ¹⁾. A süker iránt nagy reményeket ápolta magában Rákóczy, mert a terv mindnyája érdekét legyezgeté: a francia, ki maga ajánlá szövetségesét, a bajort, magyar királylyá, e szándokában czélt érvén, s tán még a svédttől is nyerhetvén segílyt, ellenségeinek jobb sikerrel fog ellentállhatni; a svéd Szaniszlót, kiért a háborút kezdte, trónján biztosítva látandja; a muszka felette igénylé a francia barátságát, mert csak azáltal reménylé elérni, hogy az európai hatalmaktól császári czímet nyerhessen.

Időközben a czár ösztönzéseire egybegyült s pártfogása alatt lévő lengyelek Rákóczyt csakugyan meghívandónak határozták országuk trónjára. A követet, ki a lengyel rendek e hajlamát hírül hozá, Munkácson fogadta a fejedelem s oly válaszszal bocsátá haza, hogy nemsokára ünnepélyes követség által nyilvánítandja háláját a rendek s a czár jó indulatáért. Rákóczy azt vallja emlékirataiban, hogy a lengyel királyságra, a fölött, hogy azt a svéd ellenzé s ennélfogva a francia udvarnál sem nézetett volna jó szemmel, még azért sem érze magában kedvet, mert azt lelkiösmerete megférhetetlennek tartá a magyar és erdélyi rendeknek mondott esküjével, ellenkezők lévén Magyar- és Lengyelország érdekei. „Mint lengyel király, úgymond, kénytelen leendek vala jó egyetértésben lenni a császárral, míg mint a magyar szövetség fejének s Erdély fejedelmének ellene háborút kelle viselnem, melybe a lengyeleket aligha lehetett volna belevonni“.

Mindemellett is, mielőtt az ígért követséget útnak eresztette, az erdélyi országos tanácsot Husztra gyűjté, meghallandó annak véleményét: elfogadja-e, ha a körülmények

¹⁾ Hist. des révol. V, 369. kövv.

1707.

szerint azt el nem kerülhetné, a lengyel királyságot? A tanács egyértelemmel az elfogadás mellett nyilatkozott. Nem késett ezután aug. második felében útnak ereszteni Bercsényit, ki egyedül vala beavatva minden terveibe. Mivel azonban őt némi fényvel kívánta felléptetni, társaivá nevezte még báró Klobusiczkyt, a gazdasági tanács elnökét, Berthóty Ferenczet, a XIII vármegye alkapitányát, Keczer Sándort ugyanazon kerület tartományi főbiztosát és Ráday Pált. Bercsényinek egy saját kéziratú hitlevelet adott a czár számára, hogy vele mindenekről titkosan értekezessék. A valamennyiök nevére szóló utasítás feladatukká tette, a czárral, kinek barátságát mind Lengyel- s mind Magyarország és Erdély érdekében mindenekelőtt biztosítani kívánta, szövetséget, szerződést kötni ¹⁾, s következő pontokat foglalt magában: 1. Ügyekezzenek megnyerni a czár jó kedvét hatalmának magasztalása által, mely a közel jövőben még nagyobb gyarapodásnak fog örvendhetni. 2. Ezt semmisen mozdíthatja inkább és gyorsabban elő, mintha ő czári felsége a francia királylyal szövetségbe lép. 3. E szövetségnek eszüközül kellene szolgálni arra is, hogy a svéd királylyal megbéküljön. 4. Mihelyt ezek megtörténnek, czélszerű leendő, közbenjáróul lépni fel a francia s bécsi udvar között: és ha ennek következtében, a közönséges béke megkötetik, 5. Abba Magyarország is befoglalandó szabadságai biztosításául. 6. A kereszténységben a béke ekként helyreállván, a czár tengeren és szárazon háborút indíthat a török ellen, annak Konstantinápolyból s egész Európából kiűzése végett, miben őt egy részről Magyar- és Lengyelország, más részről Franciaország is támogatná ²⁾.

A czárnak, ki előbb Rákóczyra a lengyel királyság miatt nehoztelt, mivel azt hitte, hogy csak időt akar nyerni, míg a svéd király Lengyelországba megy, most tetszék a

¹⁾ Hist. des révol. V, 373. kövv.

²⁾ Károlyi Sánd. Revel. arcanor. Rákóczy. Praynál e. h. 582. köv.

terv. Minek következtében sept. 4-kén oly szerződésre lépett a magyar felhatalmazottakkal, mely szerint kikötöttett, hogy a lengyel királyválasztás három hónapig elhalasztassék, miközben Rákóczy a francia királynál s a bajor fejedelemmél a czár és a svéd király közt elvállalendő közbenjárás iránt a kellő lépéseket megtegyje; de ha ez el nem fogadtatnék, a királyválasztás megtörténik, s Rákóczy, feltéve, hogy a lengyelek semmi módon nem kényszerítették, azt elfogadni köteles. A czár viszont segedelmére lesz Rákóczynak s a magyaroknak, hogy amaz a lengyel trónt és Erdélyt békésen birhassa, emezek szabadsága teljesen biztosítsassék. Más pontok oly esetekről szóltak, melyekben ezen ügyek balul találnának kifejlődni.

A fejedelem ugyanezen időben a francia udvarnak is előadatta a tervet Desalleurs marquis által; ki azonban vagy mivel Bercsényitől vélte származni a tervet, kivel, maga is amahhoz hasonló nehéz természetű, gúnyos, metsző modorú lévén, örökké viszálykodék; vagy mivel azt hitte, hogy Rákóczy czélzatai nem őszinték, s a czárral kezdett alku tulajdonképen Lajos érdekei ellen irányoztatott: oly kedvezőtlen színben állítá azt udvara elejébe, hogy ez semmi lépést sem tett a svédnél, s általában az egész ügyet kedvetlenül fogadta. A czár pedig Bercsényi biztatásaira, miszerint kétségtelennek állítá, hogy a francia udvar saját érdekénél fogva is örömet meg fog egyezni a tervben, a svéd királynak valóban tizenkét évi fegyverszünetet ajánlott, igérvén, hogy ha ezt megnyeri, s általában Rákóczy terve elfogadtatik, seregeit azonnal a császár ellen fordítandja, őt arra kényszerítendő, hogy Magyarországról a bajor, Erdélyről Rákóczy javára lemondjon; föltéve mindazáltal, hogy a francia király a közbenjárást elfogadja, s vele aztán szövetséget köt, melynél fogva annak idején ő, a czár, is befoglaltassék a közönséges békébe.

Ha a francia udvar mind erről őszintén értesítettet volna, s a tervet elfogadja. a bécsi udvar feje fölött új vész-

1707.

ború vala összegyűlendő, s Rákóczy is mindenben czélját éri. De mivel Lajos király mindamellet is, hogy Bercsényi sept. 17-kéről maga is felvilágosítani ügyekezett a francia kormányt, mégis Desalleurs tudósításai után indult, ki előtte az egész ügyet gánytárgyává tette: s ennek következtében a czár ajánlatát a svéd is visszavetette, s hadaival nem sokára Lengyelországba indult: az egész szép terv füstbe ment.

A fejedelem mihelyt a svéd előnyomulásáról értesült, futárt futár után küldé Varsóba Bercsényi s követtársa után, hogy visszatértöket siettesse; mert miután a czár a svéd elől visszavonult, ő sem akarta magára vonni ennek haragját¹⁾. Rákóczy az ügyek ezen fejleményének következtében ezen-túl még annyival is kevesebb kedvet érezhetett magában a lengyel trónra, mivel Bercsényi által már sept. 5-ről értesítetett, hogy Siniavszka nagy generálné a fejedelem azon barátnéja, ki őt Neustadtból megszökése után magánál oly vendégszeretőleg látta, akkánt nyilatkozott volna, miképen mind ő, mind egész Lengyelország csodálkozik, hogy Rákóczy, habár feltételesen is, az ország megegyezte nélkül fogadta el a koronát; mert a czár erőszakosan csikart ki mellette néhány szavazatot, de az ország egy tanácsosa sem szavazott reá. A longyelek békét óhajtanak, Rákóczy királysága pedig háborút hozna nyakukra. A longyelek megunták már a muszka beavatkozásait, s ha ő megveretik, vagy visszavonúl, mindnyájan a svéd királyhoz s pártfogoltjához, Szaniszlóhoz állanak²⁾. Ezentúl tehát Rákóczy is inkább a svéd király kedvét ügyekezett megnyerni mindaddig, míg ez a czártól egy elhátározó ütközetben megveretvén, Benderbe vonúl ni kénytelenítettett; mi aztán újabb fordulatot adott az ügyeknek.

Rákóczy azonban, bár tervének sikerültét Desalleurs

¹⁾ A szerződés okmánya Fiedlernél e. h. I, 308. A czár előadása a francia mediatio iránt u. o. 312. Bercsényi lev. Torcy francia miniszterhez n. o. I, 68. Vetési emlékirata a bajorhoz u. o. I, 74. kövv. Hist. des révol. V, 383. Revel. arcan. Rákóczy e. h. Praynál 583. kövv.

²⁾ Fiedlernél e. h. I, 66.

ekként meggátolta, nem tekinté azt végkép megghiúsultnak, sőt azután is buzgón munkálkodék annak foganatosításán.

Ugyanis bár előbb határozottak valának a francia udvar ígéretei, hogy mihelyt Rákóczy Erdélyben a fejedelmi széket elfoglalja, a magyar szövetséges rendek pedig az osztrák háztól elszakadnak, azonnal megköti velök a szövetséget, most, miután a föltételek teljesítetttek, mégis egyre vonakodék szavát beváltani. Ha Vetésynek ebben hihetünk, Desalleurshez oly utasítás küldetett, hogy huzza-halaszsa e szövetséget minden módon, melyet csak ügyessége s a körülmények kezére szolgáltatnak, mert a királynak nincs szándokában azt megkötni. Ugyanazon időben pedig Lajos király egy kegyteljes levelet irt Rákóczyhoz, melyben mindazáltal csak általános kifejezésekben biztosítá őt pártfogásáról: ígéré neki, hogy minden bizonynyal befoglaltatja a közönséges békébe; de a szövetséget nem is említette, sőt hogy Rákóczyt annak erősebb sürgetésében meggátolja, szinte elhalmozta őt személyes kegyekkel. Ekkor iratta át nevére Jarosláv uradalmát; százezer tallért ajándékozott neki azon gyémánt-gombok és ékszerek árának kifizetésére, melyeket Rákóczy magának Berlinben készíttetett; kifizette hátralékait is a havi pénzsegélynek, s végre az aranygyapjas rendet is rövid idő alatt megküldetni ígérte neki a spanyol király által. Ugyanezen időben Bercsényi szája is becsukatott százezer frank ajándokkal ¹⁾.

Mindezekből lehetetlen volt Rákóczynak át nem látnia, hogy a francia ígéretei a szövetség iránt hiú biztatások, s mind magát, mind az országot csak úgy fogja biztosíthatni, ha a bajor a magyar királyságot elfogadja, s abban Lajos által is segítettik, és kivált ha a czárt illető fentebb közlött tervét sükerre érlelheti. E czélből, mihelyt a követség Varsóból visszatért, Vetésy Lászlót október 15-kén rendkívüli követévé nevezte a bajor fejedelem s a francia udvar mellé,

¹⁾ Vetésy emlékirata Fiedlernél u. o. I, 6. 10.

1707.

amarra nézve a következő utasítással látván őt el: adná elé, miképen a magyaroknak főkivánsága, őt mennél előbb királyokul tisztelhetni, mert hiszik, hogy atyja lesz az országnak. Fejtse meg neki a körülményeket, melyek közt, s az okokat, melyek miatt Rákóczy a lengyel koronát elfogadta. Tudja, hogy a francia miniszterek e miatt zajt ütöttek ellene, holott ő épen ez által vonta el a czárt a bécsi udvarral való egyesülésétől, s nyerte meg a francia és a bajor részére. A czár még most is felette óhajtja a francia közbenjárást maga és a svéd között, s ezért most ő, Rákóczy, által tesz még egy végkisérletet Lajos királynál; mi ha nem sikerülne, félni lehet, hogy a czár Béccsel szövetkezik. Ez a bajor érdekeire nézve is felette veszélyes lenne, miért ügyekezzenek ő is odahatni a francia udvarnál, hogy ennek közbenjárása békét szerezzen a czár és a svéd között. Ha ez megtörténik, a czár minden erejével fel fog lépni a császár ellen. Tudja Rákóczy, hogy Lajos király inkább óhajtja a svéd szövetségét, az ő közbenjárása által remélvén békét nyerni; de a czárt sem kell megvetni, ki szintén hatalmas. Ösztönül a bajornak ebbeli szolgálataira igéri neki Rákóczy, hogy mihelyt vele s hadaival egyesülhet, őt azonnal megválasztatja magyar királylyá. Az egyesülés Slézián keresztül történhetik meg legkönnyebben, hova Rákóczy elejébe fog menni a maga hadaival. Hogy a bajor királylyá választatván, az ő kárait, miként igérte volt, megtérítse, ő nem kívánja; ő csak hazaszeretetből áldozott s megelégszik Erdélylyel. A tizenhárom vármegyét sem kívánja ehhez kapcsoltatni, s minden óhajtása csak abból áll, hogy Szabolcs, Szathmár és Bihar csatoltassék Erdélyhez, miszerint ennek a Tisza legyen határa, és hogy az őt örökségül illető Zrínyi és Frangepánféle javak birtokába jussanak, s végre, hogy Moldva- és Oláhország, ha a töröktől visszavétnék, szintén neki jussanak osztályrészü. Megérintvén ezután a viszonyokat, melyekben vele mint magyar királylyal fogna állani, kéri őt, hogy ha személyesen mindjárt be nem jöhetne, küldjön 15 ezer em-

bert a maga zsoldján és tábornoka alatt. Tegyen lépéseket aziránt is, hogy az arany gyapjas rend neki és Bercsényinek mennél előbb megküldessék ¹⁾).

Ugyanazon időben, midőn Vetésy a Belgiumban lévő bajor fejedelemhez indult, onnan utóbb Párisba menendő, Rákóczy Tournon francia grófot s tábornokot, ki neki nem rég ajánlotta volt fel szolgálatait, hasonló utasítással küldé Lajos királyhoz, egyszersmind azt is kívánván általa, hogy Desalleurs, ki magát a muszka ügyben oly ellenségesen viselte, s a szövetséget is mesterségesen gátolja a francia udvar s a magyarok között, mennél előbb visszahivassék s a közös érdekek tekintetéből jobb indúlatú követtel pótolassék ²⁾).

Külgügyeit ekképen elintéztván, Rákóczy az ország tanácsát s a megyék követeit november második felében Kassára gyűlésbe idézte, mely aztán deczemb. 5-kéig húzódott ki. Itt mindenek előtt a hadak az ónodi gyűlés végzései értelmében téli szállásokra osztattak szét; azután pedig a pénzügyek kerültek szőnyegre. Rákóczy a bajor fejedelemnek tett ígérete szerint a jövő hadjárat céljául Sléziát tűzte ki, hogy ott vele egyesülhessen. E végett a tavasszal mennél erősebb zsoldos hadat óhajtván gyűjteni zászlai alá, mindenekelőtt a pénzalap kiállítását fogta célba, mi, úgy látszik, egyedüli tárgyát tette e tanácskozásoknak; s a fejedelem egy leveléből értesülünk, hogy a rézpénz által okozott zavarok daczára is sikerült neki a megyéket egy összeg jópénz előteremtésére indítani ³⁾).

¹⁾ Fiedlernél Actenstücke stb I, 295. Rákóczy levele Lajoshoz u. o. II, 477. (Petrovics gyűjteményéből.)

²⁾ U. o. I, 304. II, 477.

³⁾ U. o. II, 479. Hist. de révol. V, 385 Kovachich: Vestig. Comit. 809.

VII.

1707.

Az országgyű-
lés egybe-
hívása

Mióta a függetlenségi nyilatkozat a békealku újabb felvételének utját egészen bevágta, a nádor, az új esztergami érsek Kersztély Ágost szász herezeg, s a többi urak, kik József hűségében megmaradtak, nem szűntek őt s minisztereit sürgetni, hirdetne országgyűlést, s a nemzet sérelmeinek tényleges orvoslása által szüntetne meg minden okot, melyer a fölkeltek lázadásuk igazolásául szoktak felhordani. A nemzet nagyobb része már felette megunta a hosszú háborút, mely az ország nagy részét elpusztította s békéért sovány. Sokan várva várják az alkalmat, mely módot nyújtson, ha csak némileg is igazolható ürügy alatt letenni a fegyvert, a körülmények között nem látván lehetőségét, tetemesebb külségély nélkül, melynek, reménye mindinkább eltűnt, saját erejökkel keresztülvinni az ónodi gyűlés elszakadási határozatát, s mind többeket megszállot a félelem. Egy országgyűlés tehát, melyen a császárnak a sérelmeket megszüntetni, a törvényeket helyreállítani hajlandó szándokai tényleg bebizonyíttatnának, kétségkívül sokakat elvonand a fölkeltek pártjától, s minden tekintetben elősegítendi az ország megbékítését. József, három évi kormányának történetéből már maga is meggyőződött, hogy pusztá igérotokkal nem lehet a kedélyeket lecsillapítani s csak tények szüntethetik meg a nemzet bizalmatlanságát. Ő tehát a kérelmekre hajólva az országgyűlést, az év végén, az 1708-bi február 29-kére Pozsonyba kihirdette ¹⁾).

1708.

Eszterházy nádor, tapasztalván, hogy a meghívó királyi leveleket lehetetlen, miut kívánta volna, minden megyéhez eljuttatnia, azt január 26-án Rákóczyhoz több példányban küldötte meg, kérvén őt, venné szívére a haza romlását s a béke érdekében osztatná azt szét a pártján lévő vármegyék között, s ne gátolná, hogy azok követeiket az ország-

¹⁾ Kovachich: Vestig. Comit. 810.

gyűlésre felküldhessék, melyen ő felsége minden sérelmeket orvosolni szándékozik. Ha ezt nem cselekedné s annak következtében az országra még nagyobb veszély s nyomor háromlanék, annak csak ő lenne oka, úgy hogy még a késő időkben is átok fogná terhelni emlékezetét¹⁾. De a meghívó levélnek néhány példányát azon vármegyék, melyekhez az egyenesen eljutott, már elébb átküldötték volt a fejedelemnek, ki aztán febr. 18-án Nagy-Károlyban kelt körleveleiben a királynak e gyűlés tartásában való szándékait gyanúsítván többek közt így nyilatkozik: „Látván (a bécsi udvar) mily hasznos volt az utolsó (1687-ki) pozsonyi gyűlésnek alkalmatosságával oly diétának összehívása, a hol a maga megcsinált emberei által ama közmondást bizvást kimondhatta; „Amit az úr kér, azt jobbágnak akarni kell“, — és azon kevés számú gyűlekezet által mind az esküjének záradékát: „prout conventum fuerit stb. (amint a törvények értelme fölött meg egyeznek stb.) magyaráztatni, mind az örökös királysága által az elviselhetlen vas jármot és azon igát nyakunkba vetni, a melyet eddig való fegyverünk boldogulásával és összeszövetkezett szívünkkel s hírünkkel nyakunkból kivetettünk. Kitészik ennél is nyilvánban szándéka abból is, hogy mindaddig, míg a békességet tractálni kívánta: vagy propositiókat tétetett, vagy a tétettekre válaszolt, holott mostanában mindeneket félretétvén és emlékezetbe sem hozván, csak gyűlést hirdet, a hol a kevés számú követekkel, maga birodalmában lévő városban armádiája között kedve szerint alkudhasson, sőt azok távollétében is a tőle úgynevezett országgal mindazokat újonnan is megerősíttesse, a melyek elviselhetlensége miatt kénytelenítettünk fegyverünkhöz nyúlni. Melyeket midőn a nemes vármegye eleibe levelünk által újonnan terjeszteni kívántuk, nincs kétségünk benne, hogy kinek-kinek egyenkint is ügyünk és szövetségünkbeli hitünk mellett szive úgy felgerjesztetik, hogy ellenségünk ily esa-

¹⁾ Bél : Not. Hung. Nov. I. 389.

1708.

lárdságát látván, hitünk szerint is nemcsak országos végzéseinket fentartani kívánja, de föltett hadakozásunknak ezéjját is mindaddig üzniakarja, a miglen Isten ő szent felsége kegyelméből súlyos hadakozásunkat állandó békességgel és keresett szabadságunknak helyreállításával koronázhatjuk. Hogy ha mindazáltal találatnának némelyek, a kik ellenségünk hitegetéseinek és hízkeléseinek nagyobb hitelt adván . . . azon gyűlésben személyek szerint jelenlenni kívánnának, (ámbar azt szövetségbeli hitök és igaz magyarságok meg nem engedné is) előttünk megjelenvén, ütlevelünket annál is inkább megtagadni nem fogjuk, mentül inkább kívánjuk, igaz igyekeztünket és hazánk boldogulása mellett fáradozó, igaz, eltökélett szándékunkat, úgy ellenben ellenségünk csalárd hitegetését . . . nyilván valóvá tennünk⁽¹⁾).

Midőn tehát a nádor levelét csatolmányaiival együtt vette, febr. 28-kán Tokajból oly értelemben válaszolt neki, hogy a nagyszombati békealkudozáskor volt volna ideje az országgyűlés egybehívásának; kéri a nádort, kevesed magával, kik abban, hogy magokat a császár alattvalóinak nevezik, nagyobb dicsőséget látnak, mint hazájok szabadságában, ne gyalázza meg az országot a külföld előtt azzal, hogy a császárnak oly kis számú hívei magokból erővel Magyarországot akarnak csinálni; — ne emlegesse közbenjáró hivatalát, ki az ország szabadságának elnyomását nyugottan nézte, sőt azt elnyomni maga is segítette; kövesse inkább az elfelejthetetlen Prényi nádor dicsőséges példáját. „Mivel pedig, így végzi levelét, a hozzáküldött levelek tartalma a vármegyék előtt tudva vagyon s azok különben is a császártól jönnek, kit urunknak senki közölünk nem ismer, azokat Kegyelmednek eredetiben s illetetlenül visszaküldöm⁽²⁾).

Pozsonyban ennélfogva nem sokan jelentek meg. Egykorú irományok szerint a főrendek közül jelen volt kilencz

¹⁾ Az országgyűlési irományok közt.

²⁾ U. o.

megyés, tiz czímetes püspök s ötvenhét világi úr; a rendek táblájánál pedig két káptalan, Pozsony, Nyitra, Trencsén, Bars, Esztergom, Pest, Győr, Soprony, Mosony, Vas, Szala, Somogy, Baranya, Fehér és Komárommegyék, huszonöt távollévő úr s tizennyolez város követei. A rendek márczius elején Csáky Imre váradi püspököt, Nádasdy Tamás grófot, Fiáth János itélőmestert és Rezler András Pozsony városi követet azon kérelemmel küldötték a királyhoz, halasztaná el megjelenését hú jobbágyai közt mindaddig, míg a tárgyalások némi sükerig meg nem érleltetnek; s engedné meg, hogy az összegyűlt rendek a fölkeltekhez követeket küldhessenek, kik őket ő felsége jó szándokairól meggyőzzék s arra bírják, hogy a magok kebléből szintén néhány megbízottat utasítsanak a gyűlésre, kijelentvén egyszersmind, hogy a rendek Keresztély Ágost herezeget s esztergomi érseket kívánnák megbízni ama kiküldetéssel ¹⁾. A rendek e folyamodására József márcz. 12-kén Lichtenstein Ádám herezeget, és Traun Ottó grófot nevezte ki biztosaiul, kik a királyi előadásokat a rendekhez megvinnék; de a fölkeltekhez küldendő követségben nem egyezett meg. Az előadásokban, melyek april 4-kén olvastattak fel, inté a rendeket, hogy minden viszályoktól tartózkodván, s minden magánsérelmeket a jövő gyűlésre halasztván, jelenleg csak a közsérelmek orvoslátát s a béke helyreállítását fognák tanácskozásaik alá.

A rendek april 14-kén a sérelmek összeszedésével kezdték meg tüzetesebben az országos ügyek tárgyalását, ezeknek kellvén mindenek előtt orvosoltatni, hogy a béke valahára helyreállhasson. Vezérfonalul ebben Józsefnek 1687-ben kelt hitlevelét vévén, júniusban egyebek közt a következő főbb sérelmeket terjesztették fel az udvarhoz: 1. Miután, ellenére mind ő felsége hitlevelének, mind boldo-

¹⁾ A nevezett követek tudósítása a nádorhoz s érsekhez. Dat. Vienne 7. a. m. Martii 1708. Országgy. iromány.

gult atyja biztosításainak, miszerint a királyi örökösödés mellett is minden alkotmányos törvények teljes épségben maradnak, s az ország nem fog más örökös tartományok módjára igazgattatni, a sarkalatos törvények felette sokban csorbát szenvedtek, azokat ő felsége teljes épségben állítsa helyre. Nevezetesen, ellenére azon sarkalatos törvénynek, miszerint nemes embert, még ha hűtlenségről vádoltatnék is, csak törvényesen elmarasztalva lehet elfogni, számos urak s nemesek egyszerű vádra elfogattak, s törvénytelen, jobbára idegenekből szerkesztett törvényszékek elébe állítottak, s ezeknek önkénye, nem pedig a honi törvények szerint íteltettek el a legsúlyosabb büntetésekre, jószág- s fejvesztésre, s többen még maiglan is elfogva tartatnak stb. Ezen törvényszékek tehát s azoknak ítéletei örökre törültessenek el, s az elítélteknek, ha s mennyire még lehet, vagy legalább örököseiknek elégtétel szolgáltatassék. Ha valaki a jövőben hűtlenségről vagy felségsértésről vádoltatnék, a honi törvények szerint, rendes hazai bíraktól íteltessék meg. — Nem kevésbé sértik az alkotmányos törvényeket azon törvénytelen, az ország hozzájárulta nélkül, gyakran csak a tábornokok, esászári biztosok, a haditanács, sőt egyes várkapitányok által kivetett önkényes adók, melyek, bár több ízben eltörültettek, mégis a hol lehet, tényleg a legnagyobb kegyetlenségekkel hajtának be, úgy hogy a miatt urak s nemesek börtönbe vettettek, a nemtelenek pedig verésekkel is oly borzasztólag zaklattattak, „hogy többen fizetni másként módjok nem levén, gyermekeiket adták el, vagy a kínzások miatt kétségbeesve, öngyilkoságra vetemedtek“. E törvénytelen adók tehát örökre törültessenek el; s ezentúl csak országgyűlés vessen adót az országra. — Szint oly sajnos és törvénytörő a nemesség jogaira nézve a töröktől visszafoglalt részekén gyakorlott fegyverjog, mely annyi, hajdan virágzó családot juttatott koldusbotra. Az új szerzeményi bizottmány tehát minden bevégzett vagy még folyamatban lévő pöreivel szüntettessék meg, s a javak törvényes bir-

tokosaiknak adassanak vissza. — A só árának meghatározása ezentúl csak országgyűlésen történhessék. Szóval az ország rendjeinek valamennyi jogai sértetlenül fentartassanak.

2. Az országgyűlés a sarkalatos törvények szerint legalább minden három évben múlhatatlanul tartassék meg. A püspököknek s más egyházi személyeknek végrendelkezési joga teljes épségben állíttassék helyre.

3. Magyarország ügyei egyedül a törvényes kormány-székek, s ezekben született magyarok által, s a törvények értelmében tárgyalassanak. A magyar udvari kancellária minden más idegen hatóságtól, melyeknek törvénytelen befolyását eddigelé túrni kénytelenítették, függetlenné tétessék s magyar tisztviselőkkel láttassék el.

4. Az idegen hivatalnokok az országot annyira elárasszították, hogy a szegény hazafiak, a magyar nemzet legnagyobb megvetésével s gyalázatára, minden tisztségekből kiszorítva, s hazájokban úgyszólván száműzöttek, szomorú szívvel kénytelenítették túrni megvetett sorsukat. Ezentúl tehát mind a határszéli kapitányságok, a főispánságok, a magyar kamarai elnökség, s minden más tisztségek, úgy az egyházi javadalmak is, az idegenek elmozdítatván, csak magyarországiaknak adassanak; ezen utóbbiak tekintetében egyedül az időszerinti esztergami érseket, mint a ki magának a hazára nagy érdemeket szerzett, vévén ki a többiek közül.

5. A törvényes hazai bíróságok, melyek 1650 óta felüggesztettek, úgy hogy azok e félszázad alatt egyedül 1700-ban, de akkor is csak úgy tartattak meg, hogy a fiscus mindenki ellen, de a fiscus ellen senki sem keresetelt igazságot, helyreállítatván, ezentúl a törvényes időkben szakadatlanul működjenek. A királyi ügyigazgató mindenben kivétel nélkül szoríttassék a törvények tiszteletére, s kereseteit csak ezek szerint, mint bármely magánfél intézze; és a megszakadások eseteiben eddigelé gyakorlott számtalan visszavétel véégkép szüntettessenek meg.

6. Vallását mindenki az 1608-ki, 1681 és 1687-ki tör-

vények szerint szabadon gyakorolhassa, a mennyiben e törvények eddigelé végre nem hajtattak, haladék nélkül fogamatba vétessenek. E törvények ama záradéka: „épségben maradván a földesurak joga“ akként értelmeztetvén, hogy a kath. földesúr kényéctől függjön, akar-e vagy nem protestans hitfelekezetű lelkészt tűrni jószágán; a protestans földesúr ellenben a kath. vallású jobbágyokat s lelkészt jószágaiból el ne űzhesse ¹⁾).

7. A nádori, országbirói, báni s más zászlós méltóságok hatósága, mely annyifélekép megszorítottatott, hogy azoknak már csaknem pusztá czíme maradt fen, a törvények szerint állíttassék helyre.

8. A végek ellátására rendelt félharminczad s egyéb törvényes segedelmek, miket a kamra azoktól régóta elvont, ezentúl kizárólag e célra fordíttassanak.

9. A bányavárosok tanácsaik s lelkészeik választásának s egyéb kiváltságos, de a kamara által bitorlott jogaikban állíttassanak helyre s tartassanak fen.

10. A korona, mely jelenleg is külföldön van, az országban a törvényszabta módon őriztessék.

11. Az ország határszéleinek megsértett épsége mennél előbb egészíttessék ki.

¹⁾ A gyűlésen csak két helvét és 8 ágostai vallástételő volt jelen; de ily kevesen is nagy erélyvel védtek a lelkiismeret szabadságát, és sérelmeiket s kívánataikat a következő pontokban terjesztették elő; 1. Minden elvett templomaik és iskoláik adassanak vissza. 2. Teljes szabadsággal választhassanak, a hova csak kívánják, superintendenseket, lelkészeket s tanítókat. A vegyes házasságokból született gyermekeket a szülők azon vallásban neveljék, melyben nekik tetszik. 3. A protestansok a kath. vallás szertartásaira ne kényszeríttessenek. 4. A hivatalokból, czéhekből vallásuk miatt ki ne zárassanak. 5. Alapítványaiknak s tizedeiknek háboríttatlan birtokában hagyassanak. 6. Az örökös viszályokat szülő gyűlöletes „salvo jure dominorum terrestrium“ záradék törültsessék el. A vallás teljes szabadsága új törvény által biztosíttassék. A kath. papság e kívánatok ellen óvást tett a királyhoz intézett föliratában. Ribinyi: Memor. August. Confess. II, 513.

12. A kassai, győri, komáromi, varasdi s más főkapitányságok a határszélekre tétessenek.

13. Az idegen katonaság, mely 1670 táján behozatván, minden isteni s emberi törvények megvetésével oly hallatlan zsarnokságot követett el az országban, ezentúl szoros fegyelemben tartassék; kivezetéséről a béke helyreállta után a jövő országgyűlés fogván intézkedni.

15. Az ország elszakasztott részei, úgymint néhány vár Ausztria határain, a Zrínyi és Frangepánféle uradalmak, a likkai, korbaviai s más tengeri kerületek, Pozsega, Valkó, Verőcze és Szerém vármegyék s a Muraköz a gréczi kamarától az országhoz kapcsolassanak vissza.

14. Lublyó vára a XIII szepesi várossal váltassék ki a lengyelektől, szabadság adatván a hazafiaknak a zálogpénzeket érettök lefizetni.

16. A hajdúk kiváltságai állíttassanak helyre, stb.¹⁾ E sérelmekre azonban, melyek a fölkelték által a nagyszombati békealku alatt benyújtott föltételektől, a királyválasztást s Erdély elszakasztását kivéve alig különböznek, a pozsonyi rendek az udvartól nem kaptak választ, s a beállott háborús körülmények s hadimozgalmak miatt nem sokára hazabocsáttattak.

VIII.

Rákóczy a tél s tavasz folytában minden erejét megfeszíté, hogy az 1708-ki hadjáratl az eddiginél több eredményt állítson elé. Egy perczig Buda ostromát forgatta elméjében, s e végett öntetett is néhány faltörő öreg ágyút; de pénztárának most annyival is gyöngébb ereje, mivel a francia udvar már a havi pénzsegélyt is vagy épen nem, vagy felette rendetlenül fizette, miszerint majd másfél száz ezer tallér maradt hátralékban, hadiszereit nem engedte any-

Hadi tervek
s diplomatiái
működések

¹⁾ Országgyűlési irományok.

1708.

nyira kiegészíteni, hogy ily költséges ostromhoz foghasson. Azon összegeket, melyeket a bányákból és a kassai gyűlés kivetéséből összegyűjthetett, jobbára elnyelte hadainak új felszerelése.

Ő tehát, kivált miután hírül vette, hogy a másfél alkalmazott Stahremberg Guido helyébe elébb annak öcsese Miksa, ennek elfogatása után pedig az öreg Heister tábornok küldetett be a császári sereg vezérletére, s ezt az udvar néhány dánezreddel szándékozik szaporítani, arra határozta magát, hogy a nyáron át minden derekasabb ütközetet elkerül a császáriakkal, s a beállandó őszszel Sziléziába nyomuland, s ott üti fel téli szállását, résziut hogy e tartományt is, melynek lakosságát a svéd királynak a mult nyári hosszas ott mulatása felbátorítá, szintén felkelésre izgassa az udvar ellen, résziut hogy ezen előnyomulása által a bajornak ösztönt adjon hozzá csatlakoznia, s a francia udvart is reábirja, hogy a bajornak e végre a szükséges segélyt kezébe adja.

Ily ösztönt annál szükségesebbnek látott a francia udvarnál, mivel Vetésitől oly tudósítást vett február elsejéről, hogy a francia kormány, mely eleinte örömmel látszék fogadni azt, hogy ajánlata szerint szövetségese, a bajor fejedelem, a magyar koronával megkináltatott¹⁾, most már legyőzhetlen nehézségeket kezd látni abban, hogy a bajor a magyar trónra emeltessék. Ugy vélekedék, hogy a választó fejedelem csak Lengyelországon keresztül s a nagy távolság miatt sereg nélkül jöhetne be az országba; vagy ha legjobb esetben keresztül törhetne is némi haddal, hogyan nyerhetne kellő segélyt balszerencse esetében?²⁾

A fejedelem tehát sürgető előterjesztéseket tétetett Vetési által mind a francia udvarnál, mind a bajor választónál, mondanák ki, mennél elébb végelhatározásukat a magyar korona elfogadása iránt s feszítenék meg erejüket a

¹⁾ Vetési lev. Fiedlernél I. 81.

²⁾ U. o. 83

Rajánál; különben a bécsi udvar annyi hadat küld be onnan Magyarországra, hogy annak ellentállani nem lesz képes. Kell, hogy a francia udvar a szövetség iránt is adjon valahára határozott választ, hogy a maga ügyeit a szerint intézhesse. A császár neki mellékútakon ismét békét ajánl, tudnia kell tehát, hányadán van mind a francziától annyszor ígért szövetség és segély iránt, mind a bajor magyar királysága tekintetében, hogy, ha segélyt nem adnak, legalább végveszélybe ne ejtsék az országot. Ha a bajor fejedelem bejövételét a jövő évre akarnák halasztani, úgy abból semmi sem lenne: a nemzet annyi erőfeszítés után kifáradt s nem várhat tovább; a pénz oly szűkké lett, hogy tetemesebb segély nélkül nem folytathatja tovább a háborút. Az elszakadást kimondta a nemzet, mivel azt hitte, annak következtében bősegebb segélyt fog nyerni; ha ez elmarad, mindenki kedvét veszi s kétségbe esik eddigi áldozataik sikere iránt. A bajornak külön ismét szívére kötteté, hogy ha személyesen hadat magával nem hozhat, küldjön egy ügyes tábornokot elégséges pénzzel, ki az ő bejöttéig egy sereget alkothasson számára. A francia udvarnál pedig Desalleurs visszahívását s egy jobb indulatú követnek küldetését sürgeté mind magához, mind az ország tanácsához, hogy a nemzet abban is lássa a maga függetlenségének elismertetését¹⁾.

Rákóczy aggodalmát s kételyeit az iránt, hogy szótartóbb lesz-e most, mint eddig volt, a francia udvar, teljesen igazolva látjuk Vetésy leveleiben, melyeket april folytában s május elején írt a fejedelemhez. Ő a francia minisztertől határozott választ nem nyerhetvén, átment Monsba (Belgiumban) a bajor fejedelemhez, kit őszintébbnek tapasztalt a magyarok irányában. — Ez biztatá ugyan őt eleinte, hogy a francia udvarnál lévő ügynöke gróf Solar legújában oly

¹⁾ Rákóczy levelei Vetésyhez Fiedlernél e. h. Marcz. 6-ról I, 314. Marcz 21-ről I, 316. Marcz. 31-ről I, 317. April 16-ről I, 320. Tournonhoz febr 15-ről U. o. II. 479.

1708.

biztosítást vett volna a francia minisztertől, hogy ő, Solar, rövid idő alatt határozott válaszszal s tetemesebb pénzüszveggel fog beküldetni Magyarországra; de mindamellett is napokint inkább elárulta, hogy maga is kételkedvén a francia sükeres segélyében, a magyar trón elfogadása által fél a császárt még inkább fölingerelni maga ellen¹⁾). Néhány nap múlva csakugyan megvallá neki a választó fejedelem, hogy, legalább a folyó évben, megghiúsultak a magyarok az iránt táplált reményei, hogy ő egy sereg élén közeledjék országuk felé, mert neki a francia udvar kívánata szerint a Rajnánál kell maradnia²⁾). Még világosabban szólott május elején, kijelentvén, miképen nem hiszi, hogy magyar királysága valósággá válhasson. Ő csak elégséges francia segélylyel határozhatná el magát a Magyarországra menetelre, mert egyáltalában nem akar kudarcot vallani. De Lajos király, szenvedett veszteségei által kimerítve, ha akarna sem képes neki elegendő segélyt nyújtani; a francia, jelenleg minden módon véget akar szakasztani a háborúnak, nemhogy azt még hosszabbra nyújtaná a magyar királyság ügyébe avatkozása által. Tanácsolja tehát Rákóczynak, ne számoljon tovább rá, hanem tekintsen körül másfelé. Ő ugyan szeretné birni Magyarországot; de módja nem lévén magának azt a jövőre is biztosítani, miatta nem teheti ki családját a végveszélynek. „Ám rossz, de igaz próféta voltam!“ kiált fel Vetésy május 4-kén irt tudósításában³⁾).

Rákóczy e leverő értesítések folytában meghagyta követének, menjen vissza Párisba s kérjen az udvartól határozott nyilatkozatot: akarja-e megkötni a szövetséget s fizetni továbbra is a hadi segélyt, melynek hátralékai mind nagyobb öszvegre nőttek volt. Mert Desalleurs, ki még mindig udvaránál hagyatott, mindig új és új mesterséges fogásokkal

1) Fiedlernél e. h. I, 90.

2) U. o. 91.

3) U. o. 92. kövv.

kerülé ki a határozott választ. Most egyebek közt azt hazudozá, hogy királya eddig azért nem kötötte meg a szövetséget, mivel a fejedelemnek hozzá küldött követekben, Vetésyben és Tournonban nincsen bizodalma, s ezek arra kellő felhatalmazással sincsenek ellátva ¹⁾. De Torcy marquis, a francia külügyminiszter, nem kevésbbé értett az ámtáshoz, mint Desalleurs. Vetésy visszament ugyan Párisba, de bár törekvéseiben a bajor követe, Solar gróf által is támogatatték, még sem nyerhetett egyéb választ, mint hogy ez iránt rövid idő mulva újabb útasítással látandja el Desalleurst, hogy magával a fejedelemmel értekezzék a szövetség módja iránt, miután ezt jelenleg más alapon kell már megkötni, mint Rákóczy 1705-ben az elszakadás előtt kívánta. „Egy bakot nyúz ez az udvar, — írja tudósításában Vetésy, — Isten szerelmére, ne hagyja magát fenséged még tovább csalatni ezen udvar által, mely soha sem ál egyebet szép szónál“.

Sőt a szép szavak mellett Torcy miniszter néha-néha már azt is érezteté Vetésyvel, hogy ura terhére van a királynak. Midőn neki Vetésy a segélypénz oly huzamos kimaradása miatt panaszkodék, hidegen válaszolá neki, hogy „csak úgy fizet királya, a mint lehet“²⁾. De ennél még többre is ment a miniszter. Midőn Vetésy jul. 3-kán a királynál kihallgatáson lévén, neki egy, a szövetség megkötését s a havi pénzek kifizettetését szorgalmazó, emlékiratot nyújta be, melyben egyebek közt kijelenté, hogy ha ő felsége ezek iránt határozott lépést nem tesz, a fejedelem, magára hagyatva, a háború súlyát tovább nem hordhatván, kénytelen lesz a császárral megbékülni, mit az elszakadás daczára is még mindig megtehet. Torcy, az olvasást megszakasztván, Vetésyhez fordula s mondá: ez haszontalan beszéd, Rákóczynak nem áll hatalmában békealkut kezdeni, mikor neki

¹⁾ U. o. Petrovics gyűjteményéből. II, 481.

²⁾ Fiedlernél e. h. I. 90.

1708. tetszik. „Az Istenért, fenséges uram, — így zárja be értesítését a követ — ha ki nem elégítették, ne késsék tovább, hanem mutassa meg nekik, hogy hatalmában áll békét kötni“¹⁾).

Egyébiránt az emlékiratra is csak kitérő lett a válasz: a király, úgy mondá Torcy, örömet megköti a szövetséget mind a fejedelemmel mind a szövetséges rendekkel; e végre azonban mind a két részről teljesen felhatalmazott követnek kell megjelenni az udvarnál²⁾. De Vetésy már minden hitét elvesztette a francia udvar őszinteségében, s azután sem szűnt meg ösztönözni a fejedelmet, élne a francziához hasonló fegyverrel, s készítené elő a kibékülést a császárral, mert a francia őt végre is minden bizonynyal megcsalja³⁾).

A francia udvar azonban most más fondorlaton törte fejét, melyről mint látszik, Vetésynek nem volt tudomása, s mely miatt Rákóczy, ki arról Desalleurs által értesített, tovább is megmaradt szándokában a sléziai hadjáratot illetőleg. A porosz udvar, miként fentebb láttuk, már 1704-ben, midőn Ráday és Okolicsányi végzé követségét Berlinben támogatni kezdte volt a magyarok érdekeit. Akkor ugyan Leopold halála megghiúsította ezen udvar ügyekezeteit; de a porosz király, azután sem szűnt meg, hitfelei, a magyar protestansok, iránt jó indulattal viseltetni. A francia udvar tehát, mióta szándokait a bajor fejedelem magyar királysága iránt megváltoztatta, a porosz udvarnál most oda kezde működni, hogy azt elvonja a császár szövetségétől.

A porosz herczeg magyar királyllyá jelöltetése.

Bonac marquis, a Danczkában lévő francia ügynök, udvara megbiztából, tudósítá Jablonszky consistoriumi tanácsost és a király udvari káplányát, ki már elébb is be vala avatva a magyar ügyekbe, miképen meg volna bízva, felette fontos ügyet közölni a királyllyal ha ez azt meghallgatni

¹⁾ Fiedler e. h. I, 96.

²⁾ U. o. 99.

³⁾ U. o. I, 100.

méltóztatnék. A válasz kedvező volt. Bonae tehát előadá, miképen a francia király ajánlkozik, elismerni a brandenburgi választó fejedelem királyi címét, s neki mind arra nézve is eleget tenni, a miért ellene a császárral szövetség; sőt ha vele békét kötne, s a maga illetményét a szövetségesekek mellől visszahivná, s azontúl közönyös maradna, őt még közbenjáróul is elismerné maga s ellenci között; végül, hogy neki havonkint kész volna 50—60 ezer tallért fizetni, s a magyarokat arra bírni, hogy fiát, a porosz herceget, királyunkká válaszszzák.

A tervet Lajos király ugyanazon idő tájban Rákóczynek is előadatta, ösztönözvén őt, írta annak érdekében maga is a porosz udvarhoz. Rákóczy, kinek a terv, mint a porosz szomszédsága tekintetében sokkal könnyebben végrehajtható, még inkább tetszék mint a bajornak magyar királylyá választása, örömet hajlék a francia udvar kívánatára, s Kráý, danczkai fegyverszállító biztosa által haladék nélkül megküldé a kívánt leveleket mind a porosz királyhoz, mind Jablonszkyhoz. A porosz udvar hajlani kezd az ajánlatra, s ennek folytában meg is hagyá segélyhadai vezéreinek mind Belgiumban, mind Olaszországban, hogy a mennyire csak nyilvános szakadás nélkül tehetik, vonakodjanak támogatni a császári sereg hadi munkálatait; Rákóczy kérelmére pedig a dán udvarnál is működni kezd, hogy a Magyarországba küldött dán ezredek onnan visszahivassanak, — mi nem sokára sikerült is. Minden attól függesztetett fel, hogy mi sikerrel végzendí Rákóczy sléziai hadjáratát ¹⁾.

A fejedelem ennél fogva elhatározta magát, a nyáron által minden derekasabb összeütközést kerülni a császári hadakkal, miszerint ép sereggel törhessen be a jövő őszszel Sléziába, hogy azt a tél folytában szintén fellázítsa, s azon keresztül összeköttetésbe lépjen a porosz herceggel. Hadait e végett csak májusban vonta össze Egernél, s huzamosabban

¹⁾ Klement emlékirata u. o. II, 2. kövv.

1708.

csak gyakorlatokkal töltötte idejét, Zsoldos ezredeinek új felszerelése, új ruházata sokakban ismét felkölté a táborozási kedvet: hadai naponkint szaporodtak, s nem sokára oly szép sereget látott együtt zászlai alatt, milyenek még alig örvendhetett valaha. S ezenkívül Palocsay tábornok alatt még Erdélybe a Rabutin által szorongatott Görgény megsegéllésére is küldhetett egy hadosztályt. Egy más osztálylyal Bercsényi a Garan mellett táborozott. A Vágnál, hol a császáriak, mint említők, Szeredtől Komáromig több helyt erős sánczokat építettek, az év elejétől kezdve Bottyán volt a vezénylő tábornok. Ő nem sokára itt megérkezte után Nyit-ráról Bornemisza János őrmester alatt körülbelül húsz válogatott legényből egy kémcapatot küldte ki Nagy-Szómbat s Pozsony felé, mely az ellenség hadállásait kikémlelné. E csapat merészen hatolt keresztül a császáriak őrvonalán, s Boldogfalva, Senecz és Sárffő közt Stahremberg Miksa altábornagyot, ki fővezéri minőségében 20—25 vasas kíséretében utazott le Pozsonytól a sereghez, elfogta, s kíséretét levágván, lóhalálában sietett vele vissza Bottyánhoz ¹⁾. Stahremberget a fejedelem, miután becsületszavát vette, hogy meg nem szökik, szabadon engedé élni Eperjesen. Ő azonban szavát megszegvén, mihelyt szerét tehette megszökött. Stahremberg helyett az udvar az öreg Heistert küldé a Vághoz a sereg fővezéréül. Ezt tartá szemmel Bottyán egy dandárral a Dudvágnál, ki azonban a dán ezredekre várakozva jobbára mozdulatlanul veszteglett a Csalóközben. Eszterházy Antal, Bezerédy és Kisfaludy alvezérekkel a dunántúl működék; s végül Ocskay dandárnok három-négy ezernyi lovassal a Morva folyamnál táborozék, onnan részint portyázatokot intézve Morvába, részint Trencsény zárlatát fedezve, melynek megvétélét szükségesnek látta a fejedelem, mielőtt Sléziába bemenne.

Az éjszak-nyugati hadak tisztjei azonban nem tudván

¹⁾ Kolinovics Commentarjai.

Rákóczy terveit, s látván, hogy Eger mellől nem mozdul, mind hangosabban kezdének zúgolódni, hogy a fejedelem, a mellette lévő francia tisztek tanácsaira kelletlenül többet hallgat; sőt már azt is kiáltozák, hogy árulóknak kell lenni a fejedelem tanácsában, mivel ő akkor ad ütközetet, midőn az ellenség erős; most pedig, midőn az oly gyöngé, hogy mozdulni sem mer a Csallóközből, vadászattal s hadi gyakorlatokkal mulatja magát. Maga Bercsényi is, bár előtte a fejedelem terve nem volt titok, elhagyta magát e beszédek által ragadtatni, s minduntalan betörést tervezgete a Csalóközbe. Rákóczy tehát, hogy az elégtelenség e nyilatkozatait elnémitse, végre megindult Egerből; de tervéről még le nem mondván, csak lassan haladt előre, s a bányavárosok kerületébe érkezvén, pár hetet ott is a vihnyei fürdőkben tölte.

E közben Heister Viard tábornokot egy dandárral Ocskay elűzésére küldé a Morva folyamhoz. De Ocskay nem várta be őt, hanem a Vághoz visszavonulván, Pöstyén és Bánka közt e folyamon hidat veretett, s aztán nem szűnt meg Bercsényi által sürgetni a fejedelmet, vezetné hadait e hidon át Viard ellen, ki Szakoleza vidékén táborozék. Rákóczy e sürgetésre sokáig nem hallgatott; minthogy azonban Ocskay, számos tisztet a maga véleményére nyervén, azt velök együtt minduntalan megújítja; a fejedelem egy haditanácsban, melyben Ocskay is minden főbb tisztekkel részt vett, közölte velök a sléziai hadjárat tervét, úgy hívén, ez őket is más véleményre birandja. De bár a terv közetszést nyert, Ocskay a maga pártjával még sem szűnt meg sürgetni Viard megtámadását, azt könnyen megegyeztethetőnek állítván a fejedelem tervével. Rákóczy e beszédekre mit sem hajtva, Érsekújvárt s Nyitrát szemlélé meg. A tisztek azonban újra s még erősebben zúgolódni kezdének, a francia tiszteket vádolván a tétlenség miatt, mintha ők gátolnák tanácsaikkal a fejedelmet, nem óhajtván hogy vége szakadjon a háborúnak, mit különben most reményleni lehetne, ha a gyöngé ellenséget egészen kiver-

1708.

nék az országból. Rákóczy most sem birt elég erélyvel ellentállani e néhány tiszt zajának, s azt híven, az veszélyessé válhatik, ha ama hit terjed el hadaiban, jobb meggyőződése ellen seregét Bánkához vezette s a csalóközi németek szemmel tartására Bottyánt 4000 lovassal Újvár táján hátrahagyván a hídon átkelt. Itt pedig, míg tüzérsége Csejte várát megvette, ama zajgók kívánsága szerint lovassága jobb részét Ocskay dandárához kapcsolván, avval Bercsényi ajánlata szerint Pekryt küldé ki Viard ellen, ki azonban, az osztrák had egyik legügyesbik tábornoka, őt Szakolcza előtt jó hadállásban fogadván rövid csatározás után megszalasztotta.

A trencsényi
ütközet.

Alig hogy e vállalat megghiúsult, híre futamodik, hogy az elzárt Trencsény már végszükséget szenved s ha Viardtól eleséggel nem láttatik el, kénytelen lesz magát néhány nap mulva megadni. Most tehát a tisztek ismét zajosan kívánák, hogy menjen a sereg e város közelébe s gátolja meg Viardot annak megsegéllésében. A fejedelem, ki egy szökevénytől a Bottyán hadai által kiéheztetett Leopoldvár állapotáról bőségesen értesülvén, ezt akarta volt inkább megtámadni, két napi vizályos hadi tanács után ismét engedett a többség akarátának, melyet most Bercsényi is támogatott; s miután Ocskayt a Csalóközből Morva felé indúlt Heister megfigyelésére bocsátotta, maga többi hadaival a Vág-Újhely ellen intézett eredménytelen kémiszemléje után Trencsény alá indúlt, hol egy a lovasságra nézve igen kedvezőtlen, mély utaktól és szakadásoktól átmetszett vidéken szállott meg, s ott állítá fel hadait csatarendbe is, aug. 3-kán, midőn hírt vette, hogy Heister a császáriakkal közelget.

Rákóczy nem hitte, hogy a tábornagy aránylag csekély erejével támadni merészeljen. S valóban Heister, kit csak ama hír indított e hadjáratra, hogy Bercsényi a fejedelemmel meghasonlván, a maga osztályával külön táborozik, midőn a fölkeltek egész táborát maga előtt látá, nem is támadásról, hanem arról gondolkodék, hogy Trencsény falai alá vonul-

jön. Azonban Pálffy János észrevevén, hogy a fölkeltek jobb szárnya, mely Bercsényinek sürgetéseire megint Pekryre bízott, oly ügyetlenül intézi a feladatául kitűzött mozdulatot, hogy azt könnyen zavarba lehetne ejteni, Heister megegyeztével a ráczokat némi rendes lovassággal annak megtámadására küldé ki. A fölkeltek egy lovas ezrede, mely a közép s jobb szárny között álla, visszaűzte ugyan a támadókat; de ezalatt a Pekry alatt levő jobb szárny minden ok nélkül futásnak eredt. Rákóczy ezt észrevevén, rögtön oda nyargal, hogy a futamlókat eszökre térítse; de vágatásában lova, mely már két árkot ugrott keresztül, a harmadiknál megbotlik s nyakát szegi. A fejedelem, szerencsére, oldalt veté magát, s megmenekült; de a balszeménél szenvedett ütéstől ájultan vitetett félre a csatahelyről; s mire észméletét visszanyerte, egész serege rendetlen futásnak eredt volt.

A fejedelem más nap, Kis-Tapolcsányban értesült, hogy gyalogsága részint leváगतott, részint a hegyekben s erdőkben végképen elszéledt. Mintegy 500 németé mellett 3000 kurucz holtteste borítá a csatatért; tizennégy ágyú, 30—40 zászló s vagy 400 fogoly esett a győzők kezeibe. „Soha vereség nem volt ennél gyalázatosabb és szerencsétlenebb következményű“ — úgymond maga Rákóczy. Első következménye lett annak az, hogy a sléziai hadjáratra s a poroszsal való összeköttetésre többé gondolni sem lehetett. De még sajnosabb volt az, hogy e veszt eség óta nemcsak tetemesebb hadat nem birt többé összeszerkeszteni, hanem mind többen elpártolni is kezdének tőle, és csapás után csapás érte a fölkeltek ügyét. Ocskay Pálffyval titkon megegyezvén, árulóvá lett, s ezredét is, melyből ugyan mintegy 400-an még ezen évben visszaszöktek, a császáriak hatalmába szolgáltatta ¹⁾.

Heister e nem is reménylett győzedelme után a vala-

¹⁾ Hist. des révol. V, 385. kövv.

1708.

hára megérkezett dán ezredeket is magához vonván, aug. 25-kén Pálffy által Nyitrát szállatta meg, melyet aztán Révay, a hely parancsnoka, az őrség fellázadása következtében megnyitott. A tábornagy ezután a két hónap alatt megtérőknek bűnbocsánatot hirdetvén, Pozsony, Nyitra és Trencsény megyékben a néptől minden fegyvert elszedett. Ezután Érsekújvárt, a fölkelteknek e vidéken főerősségét szándékozott megszállani; de mivel Eszterházy Antal a dunántúl hétezernyi hadával kivált a trencsényi harc után Ausztriába és Stiriába minduntalan beütött, parancsot vett a főhaditanácstól, hogy azon vidéken ügyekeznek mindenek előtt helyreállítani a nyugalmat. Heister ennél fogva hadai nagyobb részét a Dunántúlra vezette. Itt ő különben is annyival nagyobb eredményt reményelt, mivel Bezerédy, ki vele titkos alkudozásban áll vala, egész dandárával hozzácsatlakozni igérkezett, mihelyt közelébe jutand seregével. Nevelte még Heister reményeit a győzedelemre az is, hogy ugyan azon időben egy felől a szerémségi rácok mintegy ötezeren ötszáz eszéki német lovassal Baranyába törtek s Pécsről Simontornya felé közeledének; más felől pedig gr. Draskovics tábornok a horvátok fölkelte hadával Légrad tájáról a dunántúli kurucszágot végromlással fenyegette.

De ezek hadi szerencséje itt kedvezőbb vala mint Trencsénynél. Az ügyes és bátor Balogh Ádám ugyanis szept. első napjaiban Sándor László és Ferencz, Szekeres és Somogyi Ádám ezredesekkel a szerémi rácokat Tolnában Kölesd mellett egy véres ütközetben teljesen tönkretette. Vezérok háromezred magával elesett, Fluck, a német lovasok ezredese elfogatott. Az összes podgyász, valamennyi ágyú és huszonnégyszáz zászló a győzők martalékává lőn. A zászlókat Sándor László Nagy-Károlyban mutatta be Rákóczynak ¹⁾. A győzedelmes Balogh Ádám ezután nemcsak hogy Simontornyát fölmentette, hanem Pécsét is megbombázza.

¹⁾ Ld. e harc részleteit Thaly értekezésében „A kölesdi harczról”. Vasárnapi Ujság 1864-ki foly. 30-dik sz.

Más részről Bezerédy sem vihette véghez árulását. Egyik századosa ugyanis, a tervbe beavatott Horváth István, feljelenté azt Eszterházy Antalnak, s ennek parancsára őt Kőszegen sógorával, Botka Ádámmal, Szegedi István ezredessel, s két más tiszttel együtt elfogván, Egerbe szállította, dandárát pedig Eszterházy Antal hadaihoz kapcsolta, melyek ekkoron a Muraközben működének. Eszterházy itt, miután Kottori és Bellatinecz várait és a légrádi sánczokat elfoglalta, s ötszáz horvátot Jellasich György albánnal együtt leölvén, Draskovich többi hadait a Murába s Drávába ugrasztotta, Horvátországban tön zsákmánylást.

Heister, ki a Bakonyban Csesznek hegyi vár alatt különben is kudarcot vallott, a Drávához nem követhető le Eszterházyt, sőt nem sokára kénytelen lőn megint visszaterni a Dunán inneni vidékre, mivel a kuraczság a Vágnál s Morva szélein ismét lábra kezd vala kapni. A fáradhatatlan Bottyán ugyanis, ki ott a trencsényi ütközet után az ellenség előtt maradt, Újvár táján mindent elkövette — még saját pénzét is osztogatva hadai közt ¹⁾, — hogy a széteszlott seereget ismét összegyűjtse. Ekkép mintegy ötezer lovasra tett szert, kikkel Heister Dunántúlra távozta után Bazint, Modort visszafoglalta, sőt a Fehérhegyen is átmenvén, Heister egy csapatát Szakoleza előtt fölverte s belőle miutegy négyszázat vágott le ²⁾.

Heister tehát, hogy őt visszavonulásra kényszerítse, általjött a Dunán, és szeptember végén Érsekújvárt szállotta meg. Mivel azonban három héti sikeretlen bombázás és több ízben véresen visszavert rohamai után úgy tapasztalá, hogy annak őrsége erélyes védelmére tökélte el magát, s Bercsényi is nyugtalanítani kezdé hadait, október 11-kén a vívást, mit a beállott esős ős különben is igen megnehezített, zárlettá változtatta, s hogy a várbeliek élelem- s takarmányszerzését

¹⁾ Thaly: Bottyán élete 253. kövv.

²⁾ Beniczky Gáspár naplója. Rákóczy-Tár I, 159. Thaly u.o. 263.

megnehezítse, a környék helységeit mind fölégette, s Léva felé nyomult hadaival. Bercsényi őt visszatartóztatni kép-telen, Lévát pusztán hagyta s az Ipoly mögé hátrált; minek következtében Heister az Andrassy György és Csajághy által gyalogság hiánya miatt csak gyöngén védhetett bányavárosokat foglalta el, s onnan az éjszakkéleti vármegyéket is fenyegetni kezdé¹⁾.

A császáriak ezen előnyomulása, daczára annak, hogy a lengyel széleken toborzott császári zsoldosokat Berthóti Ferencz Sárosban szerencsésen elszélesztette, nagy zavart, bódulást, levertséget okoz vala a szövetséges rendekben. Az éjszaknyugati megyék nemessége, hogy javaikat, családjaikat megmenthessék, részben a király hűségére tértek vissza, részint családostól a Tisza vidékére bujdosának s az ónodi gyűlés végzése szerint, mely az egyik országrész bujdosóinak eltartását a másik résznek tette kötelességévé, a fejedelemnél sürgeték elláttatásukat. Rákóczy, ki a trencsényi csata után Egerbe sietett, hol reá a czár egy követe várakozék, mihelyt evvel, miként alább elmondók leszünk, dolgát végezte, Nagy-Károlyba ment, hova Károlyi Sándor is nem rég tért vala vissza erdélyi portyázásából, melyben Abrudbányát, Fehérvárt, Szászvárost elfoglalta s egyik osztálya Mező-Madarasnál szerencsés csatát vívott; de miután hada a nyert zsákmánnyal mindinkább haza szökdösött, Abrudbányát kivéve a többit kénytelen lón meg odahagyni. Károlynál Rákóczy eleinte egy lehetőleg erős sereget szándékozik összegyűjteni, melylyel Erdélyt egészen a maga hatalmába ejthesse. Ezt annál könnyebben reménylé végrehajthatni, mivel Rabutin a tartományból még a tavasszal visszahívatott, s az ottlévő hadak egy része is Magyarországba küldetett Heister alá. E tartomány birtokát most kétszeresen fontosnak látta magára

¹⁾ Wagner: Hist. Jos. 242. kövv. Kolinovics Katonánál e. h. 489. Rákóczy levele Vetésyhez októb. 22-ről Fiedlernél e. h. I, 325. Bottyán élete 297.

nézve, nemcsak mivel itt azon esetre, ha, mitől már tartania kelle, Heister által Felső-Magyarországból is kiszorítottatnék, magát sikeresebben védhetné, hanem mivel itt a töröktől is, kinél a nem rég hozzáküldött Pápay János és Henter által segedelmet sürgetett, azt könnyebben megnyerhetni reménylé. De erdélyi hadjáratának tervével nem sokára kénytelen lőn felhagyni, látván, hogy a dolgok jelen állapotában lehetlen két sereget alkotnia, melyek egyikével Heisternek álljon ellen, míg a másikával Erdélyben működnek. E helyett, hogy a nyugati megyékből kibujdosott nagyszámú és segélyét sürgető nemességről kellőleg gondoskodhassék, egyszerűs mind pedig a kedélyek egyre növekedő levertségét is némileg enyhíthesse, s a háború folytatására szükséges eszközöket előteremtse, novemb. 22-re Tállyára közönséges gyűlést hirdetett, melynek helyét azonban később Sárospatakra változtatta²⁾.

A fejedelem november 18-dikán Patakra érkezvén, magához kísértette Tolvaj Gábor ítélőmestert, ki még 1707-ben az ónodi gyűlés előtt fegyverszünet ajánlatával küldetvén Bécsből a felkeltekhez, akkoron elfogatott s azóta szoros őrizet alatt tartaték. Ezt most a tanácsosokkal tartott értekezletek után oly üzenettel küldé vissza, miképen ő s pártbívei nem vonakodnak megkötni a békét, ha az udvar méltányos feltételeket tűzne ki, melyek körülbelül ezekből állhatnának: Magyarország szabadságai a közbenjáró angolok és hollandiak kezessége által biztosíttassanak; Erdély szabad fejedelmválasztási jogát megtartsa ugyan, de a választandó fejedelem oly függésben legyen a magyar királytól, minőben a birodalmi fejedelmek léteznek a császár irányában; a fegyverjog s az új szerzeményi bizottmány örökre eltörlendő; a szövetséges rendek mind személyeik, mind javaikban teljes amnistia által biztosíttassanak; s egy e végre tartandó kö-

A sárospataki gyűlés.

¹⁾ Hist. des révol. V. 407. kövv. Cserey 396. kövv. Egykorú irományok. Katona e. h. 598.

zónséges országgyűlésen mind a köz- mind a magán-sérelmek orvosoltassanak¹⁾. A fejedelem, miként alább elbeszélendjük, ugyanezen időben az angoloknál és hollandiaknál is tétetett lépéseket a közbenjárás megszakadt fonalának fölvetelére.

A pataki gyűlés egyébiránt, december 20-ig húzódék ki, jobbára az ország védelmének eszközeivel, hadállítással s adóval foglalkodván. Amarra nézve a decemb. 1-jén lefolyt ülésben végzés alkottatott, mely szerint tizenhétézer fegyveres gyalog szavaztatott meg s az összes nemesség fegyverrelése is elrendeltetett. Az adó tekintetében, a rovatok (dica) gyűlölt neve eltörültetett, s azok helyett határozott és igen mérsékelt öszvegek vettettek ki a megyékre; például Borsodra 23, Ungra 20, Tornára 6, Zemplénre 30 ezer forint, holott azelőtt például Zemplén — s ugyanazon arányban a többi is — 80 ezer rovatot fizetett, melynek mindenike egy értékű volt három német forinttal. A sereg létszáma 75 ezredre határoztatott, melynek élelmezésére az említett adón kívül havonkint 56250 véka gabona, 11250 mázsa hús, 750 mázsa só, 113685 véka zab és árpa, 2030 egymást rendszerint felváltandó szekér kiállítására vettettek ki a megyékre. Zsoldul a lovasoknak négy rénes, a gyalogoknak három magyar forint rendeltetett. A főtisztviselők évdíja is újonnan szabályoztatott: a fejedelemnek 100, Bercsényinek 50, Csáky István országos főbiztosnak 25, Vay Ádám udvari főkapitánynak 20 stb. ezer forint rendeltetvén. December 15-dikén a fejedelem ékes beszédben adta elő, miképen jelenleg az Isten segedelmére különösen szüksége van a nemzetnek; miért is ajánlá, fogadjon a nemzet jelen hadakozása idejére hetenkint egy napi bőjtöt, mit a rendek tetszéssel fogadván, e vezeklési napul pénteket rendelték. A gyűlés elején Bezerédy Imre is

¹⁾ Wagner: Hist. Jos. 248. Bel: Not. Hung. Nov. 393. Egykorú irat a pataki gyűlés történetéről. II Rákóczy Fer. és nevezetesebb kortársainak . . . eredeti leveleik 131. köv.

Patakra kísértetett többi négy fogoly társával, s ügyök több izben tanácskozás alá vétetett. A fejedelem szeretett volna ugyan mindnyájoknak megkegyelmezni; de Beresényi, példa miatt, halálukat kívánta. Szintén így vélekedett Eszterházy Antal is, ki árulások bizonyítványait iratokban küldvén be, tudósítá a gyűlést, hogy seregének tisztikara azt halállal kívánja büntetni. Ezeknélfogva Bezerédy Imre dandárnok és Botka Ádám alezredes halálra ítéltettek s dec. 18-án lefejeztettek, a többiek fogságra marasztaltattak el¹⁾. Később, 1710 első napjaiban, hasonlókép Ocskay is halállal lakolt árulásáért: az érsekújvári őrség egy portyázó csapatától elfogatván, a haditörvényszék ítélete szerint szintén lefejeztetett²⁾.

A hareztéren a pataki gyűlés alatt semmi jelentékenyebb dolog sem történt. Beresényi, midőn a gyűlésre ment, a hadak vezérletét Újvár táján Bottyánra, Gömörben és Liptóban pedig Csáky Mihályra bízta. Bottyán miután az ostrom alól fölmentett Újvárt félévi eleséggel megrakta, hadait a Garan és Ipolynál, Léva, Korpona és Losonez körül helyezte el. Innen, a mennyire rendkívül kemény tél hidege engedé, becsapásokat tön Zólyomba, hogy a bányavárosokban magokat megfészkel németeket nyugtalanítsa. Hasonló beütéseket intézett koronként Gömörből, Breznó felől Csáky is. Ezeket azonban a németek Nógrádba és Liptón át Szepesbe tett száguldozásaikkal viszonozták. E felett Nyitrában Bajmóczot s Trecsenyben az ott lévő apróbb várakat, melyek még kurucz kézen voltak, egymás után mind hatalmók alá hajlítoták; Újvárt pedig folyvást szemmel tarták.

Károlyit még Patakon érte a hír, hogy hadai Abrudbányát is odahagyták s így Erdélyből a kapcsolt részeken kívül már csak Lúpos vidéke maradt Kővár oltalma alatt kurucz kézen.

¹⁾ Egykorú másolatból. V. ö. Jászay Pál közleményét az 1843-ki országgyűlési Almanachban.

²⁾ Hist. des révol. V, 406. kövv.

IX.

1708.

Rákóczy diplo-
matiai működé-
sei.

A rendkívül hideg tél s a dögmirigy pusztításai miatt beállott fegyverszünet az említett apróbb portyázásokat és Károlynak Bottyánnal Újvár élelmezése végett sikeresen intézett téli hadjáratát kivéve, egészen az 1709-ki nyár elejéig kihúzódván, Rákóczy időt nyert buzgóbban folytatni diplomatiiai működéseit, melyeket mindjárt a trencsényi csata után újabb irányban kezdett volt meg. Ő a francia udvarnak álnok magaviseletéből, mely szerint ez őt a függetlenség kijelentése óta a háború folytatására kénytelennek látván, egészen magára hagyta, s nemcsak az annyiszor ígért szövetséget nem kötötte meg, hanem már a havi pénzsegélyt fizetni is elmulasztá, a bajor fejedelem magyar királyságának kérdését pedig egészen elejtette, meggyőződván, hogy általa sem személyes érdekeit, sem az ország szabadságát nem fogja biztosíthatni, másfelé fordítá szemeit. Ezen elhatározás még inkább megérlelődött benne, midőn hírül vette, hogy a francia seregek jul. 11-kén Oudenard mellett egy újabb nagy vereséget szenvedtek; Vetésy leveleiből pedig értesült, hogy Franciaországtól ezentúl hasztalan vár segélyt s őszinte támogatást: ügyei oly rosszul állnak, miszerint magán sem képes segíteni, nemhogy másokat támogatna; ha adnak is még neki időről időre egy-egy szép szót, bizonyos lehet benne, hogy végre is megcsalják. Béküljön meg tehát, míg el nem nyomatik, s Erdély birtokához való ragaszkodása miatt ne vonja magára a nemzet átkát ¹⁾.

A francia udvarnál tehát ezentúl egy ideig csak oda fordítá működését, hogy hátralékait megnyerje; egyébiránt már octob. 22-kén megírá Szatmárból Vetésynek, „hogy miután látja, miképen a francia udvar vigasztalás helyett, mire balszerencséjében oly nagy szüksége lenne, nem szünik

¹⁾ Fiedlernél e. h. I, 100. 102. 111. kövv.

meg őt búsítani, né csodálkozzék az, ha ő is más szabályokhoz kénytelenítették nyulni a maga és nemzete megmentésére ¹⁾). E szabályok most a békére irányznak, kivált mióta a Konstantinápolyból visszatért Pápaítól megértette, miképen a francia udvar közbenjárásával lehetne ugyan segílyt nyerni a töröktől, de csak azon áron, ha a fejedelem Egert némely más várral neki adná. Megerősíté őt e békehangulatában az is, hogy a muszka követ, Ukrainczov, kit a trencsényi csata után Egerben fogadott, oly üzenetet hozott urától, miképen a czár iránta folyton jó indulattal viseltetik, s igen óhajtja a varsói szerződvény végrehajtását, mi végett Urbich bécsi követének utasítást is adott légyen, ajánlaná fel ezen udvarnál közbenjárását Magyarország ügyeiben ²⁾).

Péter czár e biztosításai soha sem jöhettek volna alkalmasb időben Rákóczyhoz. Ő ugyan nem kecsgettette magát azon reménnyel, hogy a czár ezen ajánlata Bécsben, a fölkeltek ügyeinek ezen rossz állapotában elfogadtassék; nagy vigasztalására szolgált mindazáltal, hogy a czár szándokai is összevágók azon lépésekkel, melyeket jelenleg tenni kívánt, s melyek sikerét a czár támogatása is elősegítheté.

Említök, hogy a berlini udvar tetszéssel fogadta a francia királynak Rákóczy által is támogatott ama tervét, hogy a porosz herczeg emeltessék fel a magyar trónra; de hogy Berlinben Rákóczy sléziai hadjáratának sikerétől függesztették fel a végelhatározást. A szerencsétlen trencsényi csata e miatt, mely az egész tervet halomra döntötte, valóságos levertséget okozott a berlini udvarnál; mely ennek következtében Klement Mihályt ³⁾, Rákóczynak épen ott időző ügy-

¹⁾ Fiedlernél e. h. I, 327.

²⁾ Hist. des révol. V, 407.

³⁾ Rákóczy ezen fiatal tehetséges ügynöke s kamarása 1707 elején tért haza oderai Frankfurtból, hol egyetemi tanulmányait végzé, s Rákóczyné titkárává lett Jaroszlávban. Diplomatiái pályáját itt azon levelezés vitelével kezdé, melyet urnéja, férje megbízatából a svéd és

nökét haladéktalanul visszaküldé a fejedelemhez, tanácsolván neki, hogy a jelen körülmények közt nem tehet egyebet, mint ha valamikép megbékül a bécsi udvarral, s magát és hatását jobb időre tartja fen: a porosz király, ha eziránt megkéretik, kész e végett minden befolyását felhasználni Marlborough herczeg, a szövetségesek fővezére által az angol királynénál s a hollandi rendeknél, hogy közbenjárásukat a bécsi udvarnál erélyesen fölvegyék a magyar ügy kiegyenlítésére ¹⁾).

Az ily módon, ily pártfogások mellett megkezdendő békealku sikerére valóban nem is volt alaptalan a kilátás. A háború legnagyobb súlyát mind Belgiumban, mind Spanyolországban eddigelé jobbára az angolok és hollandiak viselték; a bécsi udvar, mely olaszországi külön czéljainak valószínűsítésére fordítá legfőbb figyelmét, a szövetségi illetményt sohasem állította ki egészen a Rajnánál, Belgiumban és Spanyolországban. A szövetségesek e miatt mind elégtelenebbek lőnek vele, s unni kezdék a bár eddig kedvező szerencsével folytatott háborút, mely a legkevesebbet áldozó Ausztriának használ legtöbbet. Marlborough herczeg, kinek neje az angol királyné kegyeit oly nagy mértékben bírva, hogy rajta szintén uralkodhaték, a békét ugyan még nem óhajtá a francziával, mert a háborúból dicsőség mellett ropant magánhasznót is húzott; de épen azért, hogy a háború tovább folytathassék, felette sürgettetni kezdé az angol kormány által a bécsi udvart illetményének pontos kiállítására; s mivel ez többnyire a magyar fölkeléssel mentegetődzék: a kormány és a fővezér akként vélekedék, hogy a császárnak mennél előbb meg kell békülnie a különben is csak törvényes jogaikért küzdő magyarokkal, miszerint aztán a Magyarországon működő hadakat is a francziák ellen le-

Szaniszló lengyel királyal folytatott. 1708 ósz 6ta közvetlen a fejedelem szolgálatába állott.

¹⁾ Klement emlékirata. Fiedler Actenstücke stb. II, 3.

hessen fordítani. E fölött még a magyar protestansok vallási szabadsága is érdeklé szintúgy az angol wigh miniszteriumot, mint a hollandi rendeket.

A fejedelem tehát, a francziától ekkoron már nem sokat reménylven, egész készséggel hajlott a porosz udvar tanácsára, s október 18-kán egy igen lekötelező levelet írt a porosz királynak, hálájának és szolgálati készségének föl- említése mellett hivatkozván a Jablonszkyhoz írt részletesebb levélre, kit a maga ügynökéül kért légyen meg a király előtt.

A Jablonszkyhoz ugyanazon napon intézett levélben hosszan fejtegeté a módokat, melyek szerint az angolok és hollandiak szövetségét a császárral felbontani, s új szövetséget lehetne kötni a császár ellen az osztrák ház túlságos hatalmának meggyöngítése végett. Örömet küldötte volna hozzá, úgymond, Rádayt; de ezt betegsége gátolván, helyette Dobozyt utasítja érdekeinek előmozdítására. Ő minden reményét a porosz királyban helyezi, kit Ráday követsége óta mint igazságos s vallásos fejedelmet tanult tisztelni. Ő. Rákóczy, ugyan a kath. vallásban neveltetett; de koránt sincs annyira elfogulva, hogy jól ne látná, miképen a kereszténységben csak a papság szítogatja, saját uralmának szilárdítása végett, ama szomorú viszályokat, melyek őt első ifjúsága óta annál fájdalmasabban érdeklik, mivel látja, hogy hazájának szánandó sülyedését is nem kevésbbé a papság túlságos hatalma, mint az osztrák kényuralmi vágy okozta. Ősei mindakettő ellen több ízben harezra szálltak; de azóta nemzetsége ellen irányozták ármányaikat a jezsuiták, s a jelen háború okai is ezek eselszövényeiből származtak. Azt hiszi a világ, hogy ő csak francia izgatások következtében fogott fegyvert; de Isten látja lelkét, ez nem való. Azt igaz lélekkel mondhatja, mióta ő áll e nemzet kormányának élén, az volt főgondja, hogy a szándékosan szítogatott vallási viszályokat kiegyenlítsse. Isten meg is áldá ügyekezését: a felekezetek közt béke uralkodik. De hogy ez továbbra is fenálljon szük-

1708.

ség, hogy mind az osztrák ház, mind a római curia hatalma korlátok közé szoríttassék, mire a magyar ügyek kellő elintézése szolgálhatna legjobb eszközül, ha a szövetséges hatalmak s velök együtt Poroszország úgy akarják. Az olasz háború csak az osztrák hatalmát nevelte. Új alapokra kell az európai államrendszert fektetni, hogy szabadsága fenállhasson. E végett legyen rajta a porosz király, hogy Magyarországon még a télen megkezdessék a békealku. Ez Franciaországot is mindjárt hajlandóbbá teondi az egyezkedésre, úgy hogy vele a szövetségesek könnyen elfogják intézhetni ügyeiket. Ha pedig ez megtörténik, nem lesz nehéz úgy intézni el Európa ügyeit, hogy a kath. és protestans hatalmak közt az egyensúly helyreállíttassék. E végett ugyanis a porosz király és ő, Rákóczy, a szövetségesek befolyásával végezzenek a magyar királyság betöltéséről; s aztán bizton megkezdhetik az elébb mondottak végrehajtását. A szövetségesek Franciaországgal megegyezvén, tehetnek-e hasznosabbat, mint ha az osztrák házat az új magyar király elismerésére kényszerítendik; hogy azután Magyarország hozzájárultával is korlátokat vessenek a pápának; s a római birodalmat régi szabadságaival helyreállítsák? Magyar-, Svéd- és Poroszország szoros szövetségben egyesülve, s Angliával és Hollanddal is barátságban, legjobb fentartója lesz az európai egyensúlynak és szabadságnak. Magyarországot nem kell félteni a töröktől; ez sohasem fészkelhette volna be magát az országba, ha Szapolyay János király nem kénytelen őt behívni I Ferdinánd ellen, „mitől, úgymond, most is lehet tartani, ha a hatalmak nem gondoskodnak az országról“. — Ha azonban e terv tetszést nem találna ám tárgyalassék maga a béke Magyarországon. Kijelenti mindazáltal, hogy erre nézve más feltételeket nem tűzhetnek ki, mint a melyek Nagyszombatban előadtak, egy sem lévén ezek közt, mely világos törvényeken nem alapulna. Szükséges a kezeség is, mely nélkül bízni egyáltalában nem lehet a bécsi kormányban.

E leveleket Klement vitte meg a porosz udvarhoz, ott elő szóval is bővebben kifejtendő a magyar ügyeket¹⁾. Ezeket mindazáltal maga is részletesen előadta Dobozy István utasításában, ki által egyszersmind a magyar protestans hitfelekezetiek kívánatait is megküldé a porosz udvarhoz. Jablonszky buzgalmát mindezek végrehajtásában még hatalmasabban ösztönzendő, százezer forintot s ötven hordó tokaji bort helyezett rendelkezése alá, ez utóbbiak egy részét a királynak küldvén ajándokul.²⁾

A követeknek kötelességökké tétetett, hogy mihelyt megbízatásukban a porosz udvarnál eljárandothak, Marlborough herceget is keressék fel táborában, kihez szintén október 18-ról intézett levelet a fejedelem. Reményét fejezi ki ebben, hogy még mindig azon jó indulattal viseltetik személye s Magyarország iránt, a népek szabadságának pedig oly buzgó védője, mint pár évvel elébb tapasztalta volt; kéré őt ennél fogva, terjessze ki dicső győzelmeinek eredményeit e távol országra is, hol a békét eddigelé semmi más nem gátolá, mint a császár őszinteség hiánya. Ő most sem óhajt semmi egyebet buzgóbban, mint ő felsége, az angol királyné s a hollandi kormány közbenjárásának folytatását, s reményli, hogy kérelmeit, melyeket e hatalmagnál most megújít, a herceg sem késendik hősi érdemei és tekintélye által támogatni³⁾. Az ügynökeinek adott utasításban pedig nem mulasztá el kifejtteni, mily hasznára leend a szövetséges hatalmagnak Magyarország megbékéltetése, mire főleg a nemzeti szabadságnak kezesség általi biztosítása s Erdély különszakasztása szükséges; — mert miután a magyarok baleseteik után is képesek még sokáig folytatni a háborút, a császár, ki eddig is a szövetségesek zsoldjában hadakozott, mindaddig

¹⁾ Praynál: Epist. Proc. III, 517.

²⁾ Praynál: Epist. Proc. III, 565.

³⁾ Fiedlernél e. h. II, 17.

1708.

képtelen lesz szövetségi illetményeit kellőleg kiállítani, míg Magyarország teljesen ki nem elégítettetik¹⁾.

E békelépésekkel kapcsolatban történt Tolvay Gábor visszaeresztése is Bécsbe a pataki gyűlésről. A fejedelem általa mindenekelőtt fegyverszünetet kívánt kieszközölni a császártól, míg a nyugati hatalmagnál megkezdett működései eredményre vezetnének. Minthogy a szövetségesek a császárt czidőben erélyesebben kezdék sürgetni illetményeinek pontos kiállítására, Bécsben is óhajtani kezdék már a békét. Salm herczeg, a császár minisztere egy értekezletben a Bécsben tartózkodó magyar urakkal akként nyilatkozott, miképen látja, hogy más módon aligha sikerülhet megbékéltetni az országot, mintha annak szabadsága helyreállítatik. Így lévén pedig meggyőződve az udvar, Tolvayt csakugyan kiküldé Érsekújvárra, hogy ott a fejedelem biztosáival a fegyverszünetről értekezzen. A szándok azonban, miként Bartholdi, a Bécsben levő porosz követ is írta udvarához — nem volt őszinte; a bécsi kormánynak, mely miután a császári hadak már a bányavárosokat is visszavették s egészen Gömörmegyéig hatoltak, Tolvay kiküldetésében csak az volt czélja, hogy a szövetségesek követei előtt arra hivatkozhatván, őket meggyőzhesse, miképen nem rajta múlik, ha a békét Magyarországon nem lehet helyreállítani²⁾.

1709.

A porosz királynak, ki nemcsak a magyar protestansok vallási ügye által érdekeltetett, hanem még azon kilátásról sem mondott le, hogy a magyar koronát szövetségesei pártolásával a maga fiának megnyerheti, nagyon tetszék a fejedelem előadása. Megigérte Klementnek, hogy az angolok és hollandiak által oly módon akarja a békealku megnyitására reávenni a bécsi udvart, miszerint az ne is sejtse, hogy e lépések Rákóczy kérelmére történnek. Nem kevesebb buzgalommal pártolta a magyar ügyet lord Rabi, a berlini angol

¹⁾ Praynál e. h. 575.

²⁾ Fiedlernél e. h. II. 20. II. Rákóczy F. és kortársaik levelei 132.

követ is, ki nem sokára Strafford gróffá lett. Mind ez, mind a király meg vala győződve, hogy a magyarok kielégítése hatalmasan elősegíthetné a közönséges béke helyreálltát; s nézeteik abban is megegyeztek Rákóczy előadásával, hogy Erdélyt neki Magyarország szabadságának biztosítása végett is meg kell tartania ¹⁾. A porosz király s az angol követ lépései következtében pedig nemsokára mind Marlborough herczeg, mind a hollandi rendek akképen nyilatkoztak, hogy a békealkut Magyarorszában minden módon elősegítendik; minek következtében Jablonszky, kiben a fejedelem szintoly őszinte mint buzgó ügynököt nyert, Marlboroughhoz Bruxellesbe, Klement pedig Hágába ment, utóbb mind ketten Londonba vitorlázandók, hogy ott a magyarok békefeltételeit benyujtsák, s a közbenjárás újabb fölvételét sürgessék.

Klement nemsokára tudósíthatá a fejedelmet, hogy előadásai mind Hágában, mind Londonban kedvezőleg fogadtattak s ígéreteket vettek a két kormánytól ügyeinek elősegítésére; nem hallgathatja el mindazáltal, hogy kivált Londonban nem azon szempontból fogták fel az ügyet, miszerint ha Magyarország megbékéltetik, a császár is képesebb lesz nagyobb erővel folytatni a háborút a franczia ellen, hanem egyedül az igazság, méltányosság s a nemzet iránti rokonszenv tekintetéből; és hogy, bár némely miniszterek átlátják, hogy a kezesség és Erdély külöszakasztása nélkül az ország szabadságainak épségbentartása alig várható, de mégis olyformán nyilatkoznak, hogy azokra bajosan lehetend reábirni a bécsi udvart ²⁾. S utóbb valóban is határozottan kijelentett Klementnek, adná tudtára Rákóczynak, miképen mind a porosz király, mind az angolok s hollandiak úgy látják, hogy Erdélyt nem fogja megnyerhetni a császártól; tanácsolják tehát neki, gondolkodjék inkább Erdély helyett valamely hasonértékű s általa fejedelni joggal birandó részről Magyar-

¹⁾ Fiedlernél e. h. II, 18. 19.

²⁾ U. o. II, 22—49.

1709.

országban, mi talán a Szepesség lehetne néhány szomszéd megyével, honnan ő hasonló sikerrel fogna örködhetni mind Magyarország mind a protestans vallás szabadsága fölött. Kivánják továbbá még azt is, hagyna fel a törökkel való veszélyes szövetekezés keresésével ¹⁾.

Rákóczy eközben, bár felette bozús vala a szószegő francia udvarra, mely tőle épen legnagyobb szükségében vonta meg a pénzsegélyt ²⁾, ügyeit mindazáltal ott sem hanyagolta el, kivált miután Klement által értesült, hogy a szövetséges hatalmak, bár segedelmöket ígérnek, Erdély átengedése kérdésében kényszerítőleg nem fognak fellépni a bécsi udvarnál. Ő tehát, mihelyt Vetésytől tudósítást vett, hogy a francia udvar maga is a békekötésen működik, mi végett, biztosai már el is utaztak Hollandba, s Lajos király megígérte, hogy ott Magyarországra is lesz gondja: ápril 25-kén meghagyta a követnek, jelentené ki az udvarnál, miképen ő, ha arra jutna is, hogy külföldre kelljen bujdosnia, Erdély megnyerése nélkül nem köt békét. Ideje tehát, hogy Lajos király beváltsa annyiszor megújított ígéreteit. Mivel a bécsi kormány a fegyverszünetben meg nem egyezett, s az ellenségeskedés megkezdése mindennap várható, ő bétezer albaniai zsoldos iránt alkudozik a Portával, mely hajlandó is teljesíteni ebbeli kérelmét. E végett azonban százezer tallerra van előleg is szüksége. Sürgesse tehát Vetésy, hogy ezen összeg mennél előbb letétessek hátralékaiból Konstantinápolyban; különben el kell vesznie ³⁾.

De a francia udvar, mely most, bár nagy áldozatokkal, békét remélt köthetni ellenségeivel, süket maradt a kérelmekre. A fejedelem tehát, ki azt is felette rossz néven vette, hogy a francia udvar a maga követe által őt még nem is tudósítja az alkudozás megkezdéséről, május 21-kén Tályá-

¹⁾ Fiedlernél e. h. II, 50.

²⁾ U. o. I, 327. 122. 123.

³⁾ U. o. I, 325. 330.

ról kelt levelében bosszisan írta Vetésynek. „Látja, hogy úgy akarnak vele bánni, mint a kinyomott narancs héjjával, s mióta a békéről alkudoznak, őt is reá akarják elhagyatása által kényszeríteni, hogy jól vagy rosszul, csak egyezzek meg Béccsel, s ne legyen akadály alkudozásaikban. De jelentse ki Torcy külügyminiszternek, hogy ez neki nem fog sikerülni, mert ő, a fejedelem, egy perczig sem szűnik meg számítani a királytól vett ígéretek s biztosítások teljesítésére. Tudják, mi rossz állapotban léteznek a trenesényi csata óta, s mégis egész félévet azon kérdéssel húztak ki, hol tegyék le az elmaradt segélypénzeket, a nélkül, hogy azt utasításai szerint valaha le is tették volna. Mondja meg tehát a külügyminiszternek, ám segítik vagy nem, ő el van határozva, folytatni a háborút a közöséges béke megkötéséig, és inkább száműzöttségbe megy, mintsem abból kizáráséék. Vegye át az aranygyapjas rend jelvényeit, s jöjön haza, mert látja, hogy kellemetlen az ottléte; s búcsúzásul jelentse ki a királynak változatlan ragaszkodását s bizodalját pártfogásában, miszerint nem hiheti, hogy az ő sorsát megkérdéztetése nélkül akarnák eldönteni¹⁾).

Azonban, mire e levél Párisba érkezett, az ügyek nagy fordulatot vettek a francia udvarnál. Fülöp király nagy győzedelmet nyert (máj. 7.) Károlyon és szövetségesein Spanyolországban. Angolország és Holland pedig oly súlyos feltételeket szabtak Lajosnak a békealku megkezdésének előzményeiül, hogy az értekezlet megszakasztott. „Béke vagy háború?“ kérdő Vetésy a Hollandból visszatérő Torcyt: „háború! — felelé ez, s hogy azt a fejedelem is folytathassa, első gondom lesz hátralék-pénzeit kifizettetni“²⁾). Nemsokára pedig a spanyol és bajor követek kezességére hivatkozva, azt is megígérte neki, hogy Desalleurs marquis francia kö-

¹⁾ Fiedlernél e. h. I. 332. kövv

²⁾ U. o. 133.

1709.

vetet, kit, mint a magyar ügynek kárára működöt, már 1707 óta mással kívánt felcseréltetni a fejedelem, ennek oldala mellől mennél előbb visszahívandja ¹⁾.

De Rákóczy annyi megcsalások után nem bízott többé a francia udvarban, s ha ott marasztotta is még Vetésyt, részint hogy már 650 ezer frankra menő hátralékainak kifizetését sürgesse, részint hogy az udvart követének ottléte által pártfogásának folytatására mintegy kényszerítse, a szövetséges hatalmagnál is szünet nélkül sürgettette a békealku megkezdését. Ezek nem mulaszták el ugyan oda-utasítani Bécsben lévő követeiket, hogy a magyar érdekek mellett működjenek; de egyszersmind Rákóczyt is inték, tenne az udvarnál egyenes békeajánlatot, melyet ők aztán erélyesen fognának támogatni. Erre ő július 19-kén meghagyta Klementnek, adná tudtára a porosz udvarnak, s általa a szövetséges hatalmagnak, miképen a török szövetséget, kívánatuk szerint kész elhalasztani; de ő maga Bécsben nem tehet közvetlenül békeajánlatot, mert azt ott könnyörgésnek tekintenék, s még kevésbbé lennének hajlandók megadni az ő s a nemzet igazságos kívánatait. A közbenjáróknak kell tehát mind őt, mind a bécsi udvart felhívni a békealku megkezdésére. Mi a hatalmak azon véleményét illeti, hogy ő Erdély helyett egy hasonértékű részt kérjen Magyarországból: ő neki az ellen nincs kifogása, mert ő Erdély különszakasztásával is Magyarországot kívánta biztosítani szabadságaiban; ha e czél a hatalmak véleménye szerint is elérhető, ám ő nem ellenzi. Figyelmeztetni kívánja mindazáltal a hatalmakat, hogy a nemzet szabad lévén, erre a rendek előleges megegyezése is multhatatlanul szükséges, s hogy a bécsi udvar erre sem fog máskép hajólni, hanem ha a közbenjárók által kényszerítettik. De Erdélynek, a maga törvényei szerint még ez esetben is szabadon kellene választani vajdáját s

¹⁾ Fiedlernél e. h. 336.

ennek függetlennek lenni a német tábornokoktól. S végül világosan ki lenne kötendő, hogy az örökös királyság Magyarországon semmi módon ne értelmeztesék úgy, hogy abból a bécsi udvar magának jogot képezhessen korlátlan uralomra, hanem a királyság az örökösödés mellett is oly viszonyban maradjon a nemzettel, mint például Angliában ¹⁾).

Hogy azonban még nyilvánosabb jelét adja bizodalmanak a közbenjáró hatalmakban, s mindent megtegyen, mit ezek tőle kívánnak, néhány nap múlva mégis elhatározta magát írnia Lamberg herceg leuchtenbergi tartománygrófhhoz a császár egyik miniszteréhez. „Benne, mond e levélben, biztosítást lát a békére; s mindjárt kineveztetése után írt volna hozzá, de meg akarta mégis várni az általános békéről folyt értekezleték kimenetét, hogy világosabban kitüntesse őszinteségét, miszerint attól függetlenül kíván megbékélni. Ha ő a nagy-szombati békealku idején volt volna a minisztertanács elnöke, teljesen hiszi, az nem maradt volna eredmény nélkül, mindent várhatván az ő őszinteségtől s a császár igazságától. Kijelenti tehát, ha a császár békét akar adni a nemzetnek, ő el van tökéelve annak létrejöttét minden méltányos módon megkönnyíteni. Kíváná, hogy a herceg eziránt egyenes levelezésbe lépjen vele. E levél mását megküldé Hamel-Brainynx Bécsben székelő hollandi követnek is, tudatván vele, hogy ha az eredményre vezet, útlevelet kíván küldetni egy, Bécsbe indítandó biztosa számára, mert jelenleg gyorsabb menetet kívánna adni az egyezkedésnek, s közvetlenebbül folyni be annak sikerítésére, csak úgy ne bánjanak vele, mint Wratishaw, ki a nojéhez írt leveleit is elfogta ²⁾).

De Bécsben, hol már fegyvererővel is könnyen elnyomhatni vélték a megfáradt felkelést, egészen különbözők vol-

¹⁾ Fiedlernál e. h. II, 62.

²⁾ U. o. 66.

1709.

A pozsonyi
országgyűlés
folytatása.

tak a vélemények. Ott már hallani sem akartak többé a közbenjárásról, s hogy azt szükségtelenné tegyék, József ápril 9-kén meghagyta a nádornak, hívja megint össze május 15-kére a mult évben elnapolt országgyűlést. A rendekhez itt a mult évben felterjesztett sérelmi felíratra válasz küldetvén, az udvar a következő pontokban teljesíté a kifejezett kívánatokat: 1. I. Leopold fisarjadékának kimulta után a nemzet visszanyeri király-választási jogát. 2. Az ország addig is megtartja saját alkotmányos szerkezetét s igazgatását. 3. Ennélfogva a nemesi előjogok s kiváltságok teljes épségben maradnak; nemes személyt elfogni csak akkor lehet, ha elmarasztaltatik, vagy törvényes bírái elébe idéztetvén megjelenni nem akar. 4. Adókat csak országgyűlésen a rendek megegyeztével lehet kivetni; kivéve midőn az ország oly hirtelen támadtatnék meg, hogy országgyűlés egybehívására nincs idő: ily esetekben egy rendi választmány is vehet ki hadisegélyt. 5. Bár elvül nem lehet is felállítani, hogy a megtérő lázadóknak minden javaik visszaadassanak, ártatlan családai mindazáltal figyelembe fognak vétetni. 6. A finantzügyek kellő rendtartása mulhatatlanul szükségessé teszi, hogy a magyar kamara a bécsivel összefüggésben legyen. 7. A vallási ügyek tekintetében a pozsonyi és sopronyi országgyűlések törvényei szigorúan végre fognak hajtatni, az azóta kifejtett kölcsönös sérelmek az országgyűlés folytában intéztessenek el oly módon, hogy erőszakot lelkiösmeretében senki ne szenvedjen. A felkelést illetőleg József már júniusban, e leirat leküldésekor kárhóztatási ítéletet kívánt kimondatni annak fejei, Rákóczy és Beresényi ellen; a rendek kérelmére azonban azt még elhalasztotta: de midőn az ismét mutatkozó mirigy-halál ürügyéből, valóban pedig, mivel utóbb a császári hadak folytonos előhaladása következtében az udvar mindinkább erősödni remélé a maga pártját, az országgyűlés július 14-kén ismét elnapoltatott, Rákóczy és Beresényi felségsértőknek, honellenségeknek nyilvánítottak, párthíveiknek, kik egy hónap lefolyta alatt engedelmességre

térnek, s a hűségesküt leteszik, közönséges bűnbocsánat biztosítottván ¹⁾).

Hogy pedig e császári kegyelem az ország protestans lakosai által is annál könnyebben elfogadtassék, utóbb (decz. 12-kén) a vallást illetőleg is egy nyílt levelet hirdettetett ki, mely által a sopronyi és pozsonyi törvényezikkek értelmében elrendeli, hogy mindenek a felkelés előtti állapotba helyeztessenek vissza ²⁾).

X.

A császáriak ez évben, bár a háborút a mirígy-halál dulasai miatt csak későn kezdték meg, s a porosz udvar működései következtében visszahívott dán ezredek távozta után nem nagy erővel folytatták, mégis a Lubomirszkytól bérelt néhány lengyel ezreddel gyarapodva, mind szűkebb körre szorították a fölkelteket. Heister, miután három havi csatázás után a nyár folytában Eszterházy Antal és Balogh Ádám dandárait szétverte, Sümeget, Simontornyát és szeptember elején Veszprémet is feladásra kényszerítette, s itt Eckstein várkapitányt, hetedmagával kivégeztette volt, az egész dunántúli vidéket engedelmességre szorította; mert a nemeség, mely az ellentállást annyi szerencsétlenség után lehetetlennek látá, sietett az amnistiát hasznára fordítani.

A kurucok szerencsésének hanyatlása.

A fejedelem, ezt megakadályozni igyekeztén, hogy Heistert a Dunántúlról elvonja, Beresényi által Gömör felől Zólyomba, — Csáky és Andrássy Pál által pedig Szepes felől Liptóba, Árvába egyszerre intéztetett betöréseket. Más részről ötezer emberrel, a mennyit t. i. a dühöngő mirígy-halál összegyűjteni engedett, a Dunántúl oly nagy kedveségű Bottyánt indítá meg azon országrész megsegítésére.

¹⁾ Pray: Hist. Reg. Hung. III. Katona e. k. 551. kövv. A rendek felirata jun. 11-ről. Egykorú másolatok.

²⁾ Nyomatott patens a m. kir. Cancellaria levéltárában.

1709.

Bottyán elébb Soltnál majd Földvárnál kísérlé meg az átkelést, de sikeretlenül; nemcsak mivel a Budáról lebocsátott ágyús naszádok zárak el a Dunát; hanem mivel a Simon-tornyat vívó Heister, Bottyán jöttének hírére maga is Földvárhoz szálla, s átkelését meggátolta ¹⁾. Az ősz tábornok, meggyőződven törekvése hiúságáról, s értesülvén, hogy a budai őrség a Duna balpartján száguldozik, s a városokat, községeket behódolni kényszeríti, Pest felé indult, s a budai őrséget, Vácznál megverte. Innen, miután a Budára behódolni akaró Hatvanban az árulást meggátolta, még egy csapat mért Bácskában az általa annyira gyűlölt rácokra. Ez volt utolsó hadi tette a derék kurucz vezérnek; mert szept. 27-kén tárna-őrsi táborában agyszélhűdés következtében megszűnt élni ²⁾. Benne Rákóczynak kétségkívül egyik legbuzgóbb és véglegellettéig legtevékenyebb híve, erőteljes támasza dült ki.

Heister hadjáratát a Dunántúl bevégezvén október elején a Duna balpartjára vezette át hadait, hol időközben Pálffy János és Viard tábornokok Beresényit Liptóból szintén kiszoríták, s mind előbbre nyomulának. Heister október 17-kén Barsból kelt nyílt levelében az amnistiát meghosszabbítá, s az Ipoly felé indulván, a felkeltek otlévő hadait melyeket Bottyánnak a Dunához távozta óta Eszterházy Dániel vezényelt, szétűzte, Szécsényt, Gácsot megvette. Siekingen altábornagy ugyanazon időben egészen Rimaszombatig nyomult, s a fölkeltek egy hadát e város közelében verte meg. Nógrádmegye egészen, Gömör és Heves egy-egy része hűséget esküdött a király iránt; mert a császári hadak a hideg beálltával Nógrád megyében helyezkedtek el téli szállásokra ³⁾.

¹⁾ Thaly: Bottyán élete 454. kövv.

²⁾ Thaly újabb nyomozásai szerint. Századok 1867-ki évfoly. 167. l.

³⁾ Wagner: Hist. Jos. 304. kövv. Hist. des révolut. de Hongrie

A folytonos balszerencse s a császári hadak nyomása és rémítő kegyetlenkedései alatt megfélemlített ország rendei nagy részének a szövetségből lett kilépése s a király iránti engedelmességre visszatérte annyira elbódítá s elbátortalanítá az éjszakkeleti részek nemességét és a hadakat, hogy már lehetetlen volt ellentállásra csak gondolni is a nyílt mezőn. Nem vala többé mód gyalogságot össze szerkeszteni: a mi még létezett, annyira megolvadt, hogy a várak őrségei is alig teltek ki belőle. A lovasság állapota sem vala kevesebbé nyomorult: tiszték, katonák, mindnyájan csak a híreket vadászták, s az ellenség legkisebb mozdulata is elbódítá őket, bár annak ereje most korántsem volt akkora, mint Herbeville és Rabutin vezérlete alatt. Senki sem gondola többé ellentállásra, az lévén gondja mindenkinek, hogy megmentse, a mi kedves vala szívének ¹⁾. A fejedelem, kinek az Eszterházy Antal és Balogh Ádám alatt november végén átvergődött dunántúli sereg maradványaival együtt alig volt már annyi mezei hada, hogy portyázásokat intézhessen az ellenség mozgalmainak kikémlelésére, egy részről a németek, másról a mirigy-halál által mind szűkebb körbe szorítva, udvari zászlóaljaival egy ideig a felső Tiszánál változtatá a még egészséges helységeken táborhelyét, hogy állapotát az ellenség előtt elrejtse; míg végre a ragály által ezekből is kiszorítottván, Munkácsra, Husztra vonult.

E kétségbeejtő állapotban Beresényi még egyszer megkísérté föllekesíteni a nemzetet, felizgatni büszkeségét . . . „Fegyverkezésünk ideje alatt — így szóla novemberben szétküldött nyílt leveleiben — dicsőítő Istenünk szent áldásából hazánk hadainak szívek összekapcsoltatását még mindenkoron annyira tapasztaltuk, hogy midőn sok ízben az ellenség országunkban nagy erővel fordult is ellenünk, mint Rabutin, midőn Kassát 15—16 ezer emberből álló táborával megkör-

¹⁾ Hist des revolüt. VI, 2.

1709.

nyékezte, . . . gyalázattal kelletett feltett szándékának véghezviteltől elállania; mert midőn hadaink az ellenségnek valamely felé fordulását értették, édes hazánkhoz, nemzetekhez való szeretetükből mindenfelől nagy számmal odasiettek az ellenség meggátolására. De szívem nagy keserűségével kell most tapasztalnom, értvén a hadak megosztását, holott most egyszer adta Isten azon alkalmatosságot, kit régen kívánva kívántunk nemzetestől, midőn az ellenség a maga . . . felfuvalkodásában . . . igen kevés erővel országunk közepére indult, most lehet³ ideje őt megrontani, erejét megtörni.“

„Nyílt levelei által többször felszólítá már — mond tovább — a nemes megyéket, hogy a táborból eloszlott, szökevény vitézlő rendet a zászlók alá visszatereljék, de lelkének keserűségére, annyira meghülve látja a nemes vármegyék rendeiben a szabadság szeretetét, hogy nem tapasztal egyebet hanyagságnál. A haza szabadságának szent ügyére kéri, inti tehát a rendeket, s parancsolja nekik, vegyék szívökre a haza sorsát, buzdúljon fel bennök a magyar vér a szövetség iránti hitese kötelességök teljesítésére, miszerint ne csak az eloszlott vitézlő rendet visszakényszerítsék ezredeikhez, hanem maguk is mennél előbb mindnyájan fegyvert fogva gyűljenek enyiezei táborába“¹⁾). De e felszólalásának sem lett több sikere, mint az előbbieknak.

Az ügyek ezen helyzetében, mihez még nagy pénzhiány is járula, — mert a Belgiumban újabb vereségeket szenvedett francziától minden ígéretei daczára sem kaphatta még meg 650 ezer frankra menő hátralékait²⁾), — Rákóczynak nem volt mit tennie, mint lehetőleg sürgetni a szövetséges hatalmakat közbenjárásuk fölvétele végett. E szorongatásaiban írta volt még júliusban említett levelét is Lamberg herczeg s miniszterhez és Hamel hollandi követhoz. Lamberg maga nem válaszolt, hanem Hamel által íratá meg szeptember

¹⁾ Zemplénmegye levéltárából Fasc. 157. sz. 197.

²⁾ Vetésy lev. Fiedlernél I, 141.

11-én, miképen ő nem léphet Rákóczyval alkudozásba, az il-
lendőség s bevett szokás úgy kívánván, hogy a császár az
egész minisztertanács által tárgyalassa az efféle ügyeket.
Elég későn határozta el magát valahára Rákóczy a békeal-
kura, holott ő felsége azt annyiféle módon kereste. Követet
egyelőre nem indíthat fel Bécsbe, hanem küldje föl felté-
teleit, miket a tanács nem késendik tárgyalás alá venni ¹⁾.

E válasz felette kevés reményt nyújtott ugyan a fejede-
lemnek az udvar egyezkedési szándokairól, de súlyos körülményei közt nem volt helye a büszkeségnek; ő tehát nov. 2-kán
némi mentségek mellett, hogy Tolvay Gábor mult évi kísér-
lete sikeretlenségének nem ő az oka, s hogy a leuchtenbergi
herczeggel kívánt levelezést nem úgy értette, mintha a csá-
szár vagy a minisztertanács háta megett akart volna alku-
dozni, a következő föltételeket küldé át Hamelnak: 1. Leo-
pold hitlevele hajtassék végre, s József is arra mondjon
esküt. 2. A vallásügy a szécsényi végzés szerint intéztessék
el. 3. A fölkelteknek teljes amnestia, a szövetség fejének biz-
tosság adassék; — mialatt az Erdélyért Magyarországból ki-
metszendő hasonértékű birtokot s az általános békébe való fel-
vételt értette. 4. Biztosíttassék a nemzet, hogy az örökös ki-
ráltság nem fog korlátlan uralommá elfajulni. 5. A fegyver-
jog örökre törültessék el, s javai mindenkinek adassanak
vissza. Végül 6. mind ez egy közönséges országgyűlésen haj-
tassék végre a muszka czár közbenjárása mellett ²⁾.

A czár, miként említők, már rég meghagyta volt bécsi
követének, hogy közbenjárását ajánlja fel a császárnál Ma-
gyarország megbékéltetésére; de a bécsi udvar, a fölkeltek
ügyeinek véghanyatlását látván, a nélkül hogy a közbenjá-
rást elfogadta volna, megbízá a muszka követet, találkoznék
Rákóczyval személyesen s adná elő neki az udvar akaratát.
A fejedelem őt Nagymihályban fogadta, a föltételeket azon-

¹⁾ Fiedlernél: II, 68.

²⁾ U. o. II, 73.

1709.

ban, melyeket az magával hozott, oly súlyosaknak találá, hogy azok felett nem lehetett helye az alkunak¹⁾. A csárnak mindazáltal most mindenkép keresé kedvét a fejedelem, mert ő, a svéd királyon Pultavánál még az elmúlt júliusban nyert fényes győzedelme után, rajta jelenleg legtöbbet segíthetett. S ennél fogva még a porosz királynál s az angol és hollandi hatalmaknál is tétetett lépéseket, hatnának oda, hogy a czár közbenjárása Bécsben elfogadtassék. Különben, ha a keresztényektől nem támogattatik, a háborút folytatni nem bírván, kénytelen lesz a törökhöz folyamodni²⁾.

De azonkívül, hogy még nem mondott le a reményről, Péter czár közbenjárása által juthatni a békéhez, most még két más ok is ösztönzé a fejedelmet, megőrizni magának a czár jó indulatát. Midőn a császári had nagyobb része Nógrádmegyében, mint említők, téli szállásokra osztatott, Löf felholtz tábornok egy dandárral a Szepességbe nyomult, hol Lubomirszky herezeg, a XIII szepesi város hűbérese is mintegy ezer emberrel csatlakozván hozzá, elébb Késmárkot, aztán hosszú zárlat és két heti ostrom után, Andrásy István tábornok s várkapitány átpartolása következtében, Lőcsét is megvette³⁾. Nagyon érdekében feküdt tehát a fejedelemnek Lubomirszkyt elszakasztani a császári seregtől; s ezt csak a czár segedelmével nyerhette meg.

Egy más körülmény még nagyobb bajba bonyolította volna a fejedelmet. A muszkától megvert s Benderbe vonult svéd királynak egy, lengyelekből, francziákból, tatárokból és svéd dragonyosokból álló két ezernyi dandára a sarkukban lévő muszkáktól üldöztetvén, Potoczky tábornok vezérlete alatt, magyar földre menekült Potoczkytól, ki vele személyes barátságban álla, s őt 1703-ban, midőn szám-

¹⁾ Hist. des révol. VI, 6.

²⁾ Klement utasíttatása Fiedlernél: II, 70.

³⁾ Hist. des révol. VI, 3. kövv. Wagner: Hist. Jos. 388. Fiedler: II, 75.

üzöttségéből az országba jött, némi lengyel hadakkal is segélyezé, a fejedelem nem tagadhatta meg a vendégszeretetet. De ezenkívül a franczia király is, mihelyt a pultavai ütközetnek hírére vette, azt kívánta Vetésy által Rákóczytól, hogy a svéd királyt, ha, miként híre szárnyalt, vagy maga, vagy hadai Magyarországra jönnének, lehetőleg jól fogadja. Hiába adá elő Vetésy, hogy ezáltal a fejedelem a czárt haragítaná magára, Lajos király nem állott el kívánatától¹⁾; s bár Rákóczynak annyi oka volt is reá neheztelni, őt megsértenie nem lehetett, mert főleg az ő pártfogásától függött, hogy Magyarország is nyerjen némi biztosítást a közönséges béke megkötésekor, mely iránt Gertruidenburgban ismét folytak az értekezletek. A czár azonban fennen követelte a futamló had kiadatását, s az országba törni fenyegetődzék, ha kívánata nem teljesítettik, s egy hadosztályt azonnal a Szepesség határaitra vetett. Rákóczy csak azáltal lön képes megengesztelni a czárt, hogy e hadat saját szolgálatába fogadta és hűségére esküdtette. A czár végre megnyugodott; sőt még abban is teljesítette a fejedelem kérelmét, hogy Lubomirszkyt hadainak elbocsátására kényszerítette. E had nagyobb része is Rákóczy zsoldjába állott²⁾.

A fejedelem e bajokból kibontakozván, azonnal elhatározá magát új hadaival ismét támadást intézni a császáriak ellen, nem kételkedvén, hogy ha a szerenese kedvez, a bécsi udvar is hajlandóbb lesz egy méltányos békére. Mintegy két ezernyi gyalogságot tehát azonnal összeszedvén, s hadosztályának maradványaival Károlyit is magához vonván, karácson után útra kelt s Egeren, Gyöngyösön keresztül Vadkertnek tartott, Sickingen tábornok dandárát szándékozván ott meglepni. Demidón január vége táján Romhányba, Vadkerttől egy órányira érkezett, portyázói hírül hozták, hogy az ellenség értesülve van jöttéről és csatarendben

¹⁾ Fiedlernél: I, 147.

²⁾ U. o. I, 336. Hist. des révol. VI, 7. kövv.

1710.

közelít feléje. Hadait tehát ő is azonnal harezra rendezte, mely aztán kevésse utóbb meg is kezdetett. Az ütközet eleinte szerencsésen folyt Rákóczy részéről. „Míg a svédek és rendes lovasságom — úgymond emlékirataiban Rákóczy, — karddal kezökben keresztül vágta az előttünk álló ellenséges lovas századokat: azalatt a lengyelek az ellenség jobb szárnyát törték át, s néhány társzekeret és Sickingen hintáját is kizsákmányolták . . . E pillanatban megnyertnek hittem a harezot; azonban a svédek, nem látván már semmi ellenséget magok előtt, vagy nem akartak, vagy nem tudtak az ellenség jobb szárnyára fordulni, a melytől őket egy magaslat választá el, helyükön maradtak tehát. Az ellenség oldalának két lovas százada pedig észrevevén ama nagy hézagot, mely gyalogságom hátramaradása által támadt: egy negyed kanyarulattal karabélyosaim oldalára rohant; és ennek következtében nem verhattuk meg tökéletesen az ellenséget, a kit mindenhol magára hagytunk. Mi a patakon átmenvén, a hídon és a gázlókon megállánk; az ellenség pedig meg lévén rémulve és zavarodva, nem mert helyéből mozdulni. Ha csak kissé tapasztaltabb tisztjeim lettek volna: azon a helyen, a patakkal szemben szállottam volna táborba; de ez nem oly tiszteknek való feladat volt, mint az enyéim... Midőn az ellenséget megtámadtuk, Károlyi hadteste még nem kelt volt át a patakon; ő tehát látván, hogy az ellenség jobb szárnya és dereka megfutamlott, és hogy a németekkel lévő ráczok Vadkert felé menekülnek, visszavonulási útjokat elvágván, vezéroket is elfogta.“ A győzedelmet csak azon körülmény fosztá meg teljességétől, hogy midőn a kurucz bal-szárny az ellenség megfutamlása után zsákmányláshoz fogott, egyik közel fekvő faluból egy Migli nevű részeges százados Viárd ezredéből, hallván a fegyverropogást, Romhány felé indula, egy csapat katonával, s olynagy dob- és trombita-zajjal közelíté meg a kuruczokat, hogy ezek azt vélvén, a németeknek segítségök érkezett Vadkertről, megzavarodva keltek át a patakon s ott álltak csatarendbe. E közben Sickingen is

előjött a nádasból, melybe benyomatott, s némileg rendbe hozta megkuszált hadait. Rákóczy ekkor hátrálót veretett hadainak, mit aztán a német vezér is követett, ki tetemes veszteséget szenvedett. Részünkről Babocsay Ferencz dandárnok, három alezredes és mintegy 350 közkatona esett el ¹⁾).

Rákóczy a lengyeleket pár magyar zászlóaljjal Eszterházy Antal vezérlete alatt néhány nap múlva Érsekújvár élelmi szereinek megújítására indította, hol a tisztek közt is mindinkább elmérgesedtek a viszályok. Eszterházy, hogy az ellenség figyelmét magáról más felé fordítsa, Balogh Ádámot egy hadosztálylyal Nagyszombat felé indítá. Míg ez aztán Sz.-Györgyig, Bazinig felhatolt, s e városokat megvette, maga a sereg másik részével az élelmi szerekekkel megpakott tavarnoki várkastélyt, Bossányt és Tapolesányt foglalta el. Az ekként nyert élelemmel aztán Újvár felé sietett. De a császáriak sejték hadjárata ezélatát, s nagyobb számmal útját állván, a nyert éllelmi szereket nagy részben tőle megint visszavették. Ekkép Újvár körül a hadak nem eléggé jól végezheték feladatukat; s csak Károlyi ügyessége segítette meg utóbb, márcziusban, a már szükségét szenvedni kezdő fontos várat.

E hadjárat alatt Rákóczy és Károlyi egymást bővebben ismerni tanulván, szorosabban fűződtek egymáshoz, s a fejedelem nem győzi eléggé dicsérni tábornagyanak tehetségét s a hadviselésben tett haladását. Mióta, úgymond a Tököly-féle tisztek, kik neki rosz irányt adtak volt, a esatákban meghalálózván, vagy különben oldala mellől eltűntek, s barátja, Bagosi Pál dandárnok, ki csak egy év előtt tért vissza a Rajna melletti esászári táborból, hol magának sok hadi tapasztalator szerze, a hadviselés jobbelveivel meg-

¹⁾ Beniczky naplója. Rákóczy-Tár I, 229. Rákóczy emlékiratai. Magy. fordítás. 266. kövv. Hist. des rév. VI, 9. kövv. Bel: Not. IV. 150. Beresényi lev. Klementhez. Fiedlernél: II, 80. Kolinovich Katonánál XXXVII, 333. kövv.

1710.

ismertető, ő igen nagy haladást tett a hadimesterségben: Oly szellemnek, minő Károlyiban létezett, nem kelle sok léczke; ő mindazon tulajdonokkal fel vala ruházva, melyek a jó tábornokban megkívántatnak. Ő helyes tapintattal s gyors belátással erélyt s nagy tevékenységet párosított, fáradhatatlan, magát a körülmények közt könnyen tájékozó, az eszközökben találékony, szorgalmas, mindig vidám s megközelíthető, mindig nyájas, jól tudó megválasztani s használni a maga embereit, ellensége a puhaságnak és vendégeskedésnek. Ő a háború folytában több pénzt szereze, mint a többi tábornokok együtt valamennyien, de az erdélyiek s dunántúliak panaszkodtak is eleget zsarolásai ellen, s miként egy iratában maga mondja, „tolvaj nevét költék“. A fejedelem ezóta jobbára ő reá bizta a hadak vezérletét, melyek legtöbb bizodalmat s ragaszkodást is mutattak iránta. Bercsényinek, ki a mirígyhaláltól mód nélkül félve, Zemplénben faluról falura kóborolt, most nem vala kedve vizálgodni az elsőség felett ¹⁾.

XI.

A külhatalmak
érdeklődése
Magyarország
iránt.

E közben a diplomatiái működések szünet nélkül folytak, mind Párisban, hogy Lajos királytól bővebb biztosítások nyeressenek a magyar ügy fölvétele iránt a közönséges békébe ²⁾, melyen ő most, balszerencséje által kimerítve lévén, buzgóbban dolgozott, — mind a szövetséges hatalmaknál, hogy a bécsi udvart valamikép rászorítsák, kezdené meg valahára az alkudozást ama hat békefeltétel fölött, melyeket a fejedelem, mint említők, még a mult őszön küldött fel Bécsbe, Hamel-Bruyninx hollandi követnek. E föltételek Klement által a szövetséges hatalmaknak is tudomására adván, mind a porosz és angol udvarok, mind a hollandi kormány által, mint igen méltányosak s mérsékeltek, nagy tet-

¹⁾ Hist. des révol. VI, 14. kövv.

²⁾ Fiedlernél: I, 157, 162.

széssel fogadtattak. Wartenberg a porosz miniszterelnök és lord Raby a berlini angol követ különösen buzgóan látszának pártolni a magyar ügyet. De Bécsben már nemcsak a közbenjárásról, hanem egyáltalában a békealkuról sem akartak többé hallani. Hamel, midőn ama föltételeket Wratiszlav miniszternek átnyújtotta, azon választ vette tőle, hogy a császár határozottan kijelentette légyen a maga akaratát, mely abból áll, hogy küldjön Rákóczy is követet az ismét megnyilandó pozsonyi országgyűlésre, ez lévén egyedül a törvényes mód egyezkedni vele s párthíveivel; miután a nagyszombati alku idején oly kevélyen vetették meg a külhatalmak közbenjárását, ő ezt többé nem hajlandó elfogadni ¹⁾).

Hamel ennek következtében, egy felette visszataszító s mind a maga kormányának, mind a többi szövetséges hatalmaknak szándékaival ellenkező választ írt Rákóczynak nov. 2-kai levelére. Ha, úgymond, a fejedelem a nagyszombati közbenjárás sikeretlenségét, az ónodi gyűlés elszakadási végzését, a bécsi udvarnak e miatti elkeseredését, a császári hadak előhaladását, számos magyaroknak a császár hűségére visszatértét, a pozsonyi gyűlés végzéseit, a felkelés fejei ellen kihirdetett kárhoztató ítéletet, a czár közbenjárásának mellőzését, — ha mindezeket éretten megfontolja a fejedelem, nem fogja tőle kivánni, hogy a bécsi udvar vonatkozása daczára is sürgesse még a közbenjárást, ha csak az-iránt újabb parancsot nem vesz küldőitől ²⁾).

A bécsi udvar nem is mulasztotta el semmit, hogy szövetségeseit a magyar ügy végképeni letételére bírassa. Tudván, hogy a magyar ügy mind Londonban s Hágában, mind Berlinben leginkább a protestans vallás érdekei miatt pártoltatik: hogy tanúságát adja, miképen e vallás érdekei külpártfogás nélkül is eléggé védetnek a kormány által, József december 12-kén kiadott rendeletében oly kedvező hangon

¹⁾ U. o. II, 82.

²⁾ U. o. II, 77.

1710.

intézkedett e vallásbeliek védelméről, minővel azok eddig sohasem dicsekedhettek még az udvar részéről. Határozottan roszalván azon kegyetlenségeket s erőszaktételeket, melyek ez év folytában hadai előnyomulásának következtében a protestans hitfelekezetiek ellenében nemcsak az élőkön, hanem még a holtakon is elkövették, biztosítja e vallásbelieket, hogy őket ezentúl minden erőszak s üldözés, templomaikat, iskoláikat pedig lefoglalás ellen sükeresen megvédeni, teljesen el lévén tökéelve, vallásuk szabad gyakorlatát, az 1681-ki s 1687-ki országgyűlések törvényezikkelyei szerint, fentartani. Meghagyja ennél fogva a hatóságoknak, hogy mindazon protestans templomokat, iskolákat, paplakokat és alapítványokat, melyek az említett törvényezikkelyek ellenére elfoglaltattak, törvényes birtokosaiknak haladék nélkül visszaadják ¹⁾).

Hamel válaszára azonban a fölkelés főnökei is azonnal előterjesztéseket tétetének mind Klement, mind a Hágában különösen a protestansok érdekeiben működő Körtvélyesi és Dobozy által a szövetséges hatalmagnál. Klementnek különösen meghagyatott, tudja meg a volt közbenjáróknál: az ő akaratjok szerint írta-e Hamel ama választ, mely annyira ellenkezik Anglia és Holland elébbi biztatásaival. Mert ha így áll a dolog, úgy nincs más módjok, magukon segíteni, mint a keresztényektől elhagyatva, a törökhöz folyamodniok segítségért ²⁾). Klement azonban, ki eziránt haladék nélkül egy emlékiratot nyújta be Marlborough hercegnél s a hollandi kormánynál ³⁾), nem késett megnyugtanni a fejedelmet, hogy Hamel választát mind a herezeg, mind Heinsius hollandi nagy-pensionarius határozottan roszalja, s amaz ennek erős kifejezésben jelentette légyen ki, hogy Hamel eljárását nem tartja megférhetőnek a becsülettel, s őt egyenesen megvesz-

¹⁾ Ribinyi: Memor. Aug. Confes. II, 522.

²⁾ Fiedlernél: II, 93.

³⁾ U. o. 95.

tegetettnek hiszi a bécsi kormánytól ¹⁾. A hollandi kormány meg is hagyta követének, hogy több jó indulattal működjék Bécsben a magyarok mellett.

Az alkudozások azonban, melyeket a francia udvar a közönséges béke iránt a szövetséges hatalmakkal kezdett volt, oly lassan, s a süker oly kevés reményével folytak ²⁾, hogy Rákóczy s Beresényi az angolok s hollandiak ezen újabb biztatásaiban sem nyughattak meg; mert már attól kelle félniök, hogy míg onnan a pártolás sükerét valálára láthatnák is, addig itthon, hol már minden erőködés daczára sem lehetett a lehangolt kedélyeket föllelkesíteni, s némileg erősebb hadat gyűjteni, a császári hadaktól végkép elnyomatnak. Heister, mint mondók, Nógrádban, Vadkerttől Divényig osztá fel hadait téli szállásokra, s alig lehetett kételkedni, hogy a tavasz nyiltával azonnal előrenyomúl, míg Pálffy Érsekújvárt tartja zárlat alatt; Löffelholtz tábornok Lőcséről, Steinvill Erdélyből fenyegette a fölkelteket, kiknek sorai folyton ritkulának. Úgy látszék, már a folyó 1710-dik éven át sem fogják magukat fentarthatni. A nemesek, kiknek birtokai az elfoglalt vidékeken léteztek, mind többen elfogadták az amnestiát ³⁾; s ezeknek mind szaporodó elszakadását követte a papságé is. XI Kelemen pápa, miután viszályait Józseffel kiegyenlítette, ennek kérelmére, még a múlt évi augusztusban meghagyta Keresztély Ágost esztergami érseknek, hogy a papságot, mely még Rákóczyhoz csatlakozik, térítse vissza a császár iránti hűségre. A pri-más októberben hirdette ki a pápai breve-t, Telekessy egri

¹⁾ Fiedlernél: II, 100. 103

²⁾ Vetésy levelei Fiedlernél: I, 154. 156. 162.

³⁾ B. Andrassy István amnestiális levele jun. 21. A magy. Cancell. levélt. Ugyan-e hónap folytában értesítették a megyék, hogy azok számára, kik elpártolásukat ismételve is visszatértek a hűségre, külön bizottság alakított. S egyúttal felszólíttatnak, tudassák e bizottsággal: ki s mily czímen foglalta el a megtérők javait? s jelenleg ki birja azokat? Cancell. levélt.

1710.

püspököt Pozsonyba idézvén, s minden egyháziakat java-
dalmaik elvesztésével fenyegetvén, ha egy hónap letelte
alatt ki nem esküdnek a lázadók közül. A nagyobb szám
hódolt a parancsnak, kivált miután a primás Telekessyt
márcz. 20-kán (1710) kelt rendeletében püspökségétől min-
den mentségei daczára is megfosztotta. A papság pedig a
népet is maga után vonta¹⁾.

Rákóczy újabb
működése
a czárnál.

A fejedelem, e körülmények közt nem várhata tétlenül
a franczia békealkudozások lassú, bizonytalan sikerére. Neki
multhatatlanul gyors és tényleges segélyre volt szüksége,
hogy a háborút addig kihúzhassa. Ezt a körülmények szerint
csak a muszka czártól várhatván, ki iránta folyton jó indula-
tot színellel vala, egy újabb terven kezdte működni, hogy őt a
maga tényleges segélyezésére bírhatta. Báró Urbich a czár
bécsi követe, midőn a fejedelmet a mult őszön Nagy-Mihály-
ban meglátogató, egyebek közt kijelenté neki ura részéről,
miszerint ő a pultavai győzelme után is kész kibékülni a
svéd királylyal, ha a franczia király a közbenjárást elfogadja;
óhajtja azt is, hogy Lajos király hozzá követet küldjön s
vele szövetséget kössön; ez esetben a czár hajlandó minden
erejével segíteni Rákóczyt, s a császárt ekképen békére kény-
szeríteni Francziaországgal, úgy azonban, hogy abba aztán
ő, a czár is befoglaltassék. E terv sikerét a czár annál in-
kább kívánta, mivel nyomára jött, hogy a svéd király Ben-
derben minden módon háborúra izgatja ellene a törököt²⁾.

A terv sikerére mindenekelőtt az kívántaték, hogy a
svéd király is hajóljon a békére; mert 1708-ban is ő vetette
vissza a czár békeajánlatait. A fejedelem e végett Rádayt és
Nedeczkyt küldé hozzá Benderbe; majd Desalleurs marquis-
nak is, ki Rákóczy mellől valahára a konstantinápolyi követ-
ségre tétetett át, megbizást adott, működnék a svédnél ha-
sonló irányban. Az ügy jó kezdetet vón: a svéd király kije-

¹⁾ Katonánál: XXXVII, 556. kövv.

²⁾ Hist. des révol. VI, 22.

lenté, hogy a francia közbenjárást elfogadja, mihelyt a czár őt követe által biztosítja békülési szándokáról; ő azt sem ellenzi, hogy a czár, miként igényli, császári czímet vegyen fel s a közbékébe is befoglaltassék. Ennek folytában a fejedelem február végén, 1710-ben Le Maire francia ezredest Párisba utasítja, előadni ama hasznót, mely a czár és a svéd megbéküléséből közös ügyökre háramlanék és sürgetni a királyt, fogadja el köztök a közbenjárást s küldjön egy követet a czárhoz, miként ez kívánja ¹⁾). Majd Brenner Domokos, szepesi prépost, Rákóczynak elébb Rómában járt követe is Párisba küldetett rendkívüli követül az ügy szorgalmazása végett; Vetésynek pedig, kinek párisi működésével a fejedelem egyáltalában nem volt megelégedve, egyszersmind meghagyatott, hogy azonnal térjen vissza, másfelé nyereendő megbízatást ²⁾).

A terv azonban hamar tudtára esett a bécsi udvarnak. Le Maire Lengyelországon keresztül vévén útját, Janus muszka tábornoknak, ki nemsokára osztrák szolgálatba lépett, hogy tőle útlevelet nyerhessen, kénytelen lón megmutatni sürgönyeit; miket aztán az titkon lemásoltatván, Bécsbe küldött. A bécsi udvar, ki egy részről a svéd király barátságát is nagyon kereste, most a czárt is elidegeníteni kívánta a francziától s Rákóczytól. E végett számtalan költött, s oly szerkezetű leveleket hintett el Lengyelországban, mintha azok a francia király és Rákóczy közt váltott, de elfogott sürgönyök másolatai lettek volna, s melyeknek az volt ezelja, hogy a czárral elhitessék, miképen a francia udvar és Rákóczy a töröknél oda működnének, hogy a svéd király érdekében háborút üzenjen a muszknak ³⁾). A francia udvar tekintetében, mint alább látandjuk, csakugyan igaz volt a hiresztelés; de a czár Rákóczyra is gyanakodni kezdé

¹⁾ Fiedlernél: I, 340. 344.

²⁾ U. o. I, 340. II, 104.

³⁾ Hist. des révol. 22. kövv.

1710.

Még kellemetlenebb bajba keverte a fejedelmet a czár-al való viszonyaiban Potoczky, ki adott szavát megszegvén, a magával hozott, s a fejedelem szolgálatában levő svéd-lengyel had egy részét Jász-Berény tájáról Máramaroson keresztül Moldvába s onnan Benderbe szöktette ¹⁾). Rákóczy e miatt a czár haragjától tartván, s egyszersmind ama híresztelések hitelét is meggyöngíteni óhajtván, a munkácsi görög hitű püspököt s a szolgálatában állott Herbaix francia tisztet azonnal a czárhoz küldé, őt meggyőzni, hogy ama híresztelések ellenségeitől származnak, kik tőle a czárt elfordítani ügyekeznek; sőt, hogy ő semmit inkább nem óhajt, mint hogy a franczia közbenjárás terve, miben buzgóan működik, sikerüljön; a lengyel-svéd hadak megszökte pedig tudtán kívül s akarata ellenére és magának is nagy bosszúságára történt ²⁾).

Hadi tervek

Eközben kivált abban törte fejét a fejedelem, miként húzhassa ki a háborút legalább diplomatai működéseinek sikeréig, mit legjobb esetben is csak az év vége felé remélhetett. Elegendő hadai, melyekkel a császáriaknak, ha előrenyomulásukat folytatnák, ellentállhatna, nem lévén, arra határozta magát, hogy egy részről Egert, Szolnokot, Kassát és Munkácsot lehetőleg megerősítse, más részről a császáriakat ezek megtámadásától elvonandó, a Dunántúlra hadjáratot intézzen. Nehogy Bercsényi és Eszterházy Antal, kiknek hadvezéri ügyességében minden bizodalját elvesztette, őt e tervekben gátolják, amazt a külföldi levelezésekkel bízván meg, Kassán hagyta; emezt a védelmi munkálatok felügyelése végett Egerbe küldötte, s csak Károlyit avatta be terveibe, az ő tanácsaival élt. Mihelyt az erdélyi tanácsosokkal s nemesekkel kitartásuk megszilárdítása végett Huszton gyűlést tartott, juliusban udvari hadaival Apátiba ment, Károlyit is oda rendelvén Erdély széleiről a maga osztályá-

¹⁾ Hist. des révol. 18. kövv. Fiedlernél: I, 344.

²⁾ Fiedlernél: I, 175.

val. És miután ez a Tiszán és Zagyván néhány csolnakot és dereglyét szerzett s azokat szekerekre rakatván a Dunához szállíttatta, — mert a budai tábornok hasonló átesapások meggátlása végett eme folyamon minden járművet lefoglaltatott, — a tábornokká nevezett báró Palocsay György, Balogh Ádám dandárnok, Sándor Ferencz, Pethő György és Borbély Gáspár ezredek vezérlete alatt egy dandárt szerencsésen áttétetett a túlpartra.

E hadjáratnak azonban csak úgy lehetett volna eredménye, ha, mint a múlt években történt, a nép is fegyvert ragad s a hadhoz csatlakozik. De a megfélemlített s megfáradt nép már schol sem mozdult. Palocsay a Bakonyban ütötte fel táborát, s onnan tön némi portyázásokat; majd megbetegedvén, visszatért, Baloghra bízván a vezérletet. E rendkívül bátor s erélyes tiszt, miután Eszterházy Ferencz tábornokot Tétnél elfogta, utóbb egészen Sopronyig felhatalolt, onnan Nádasdy Ferencz tábornok által Salamonfálvánál megszalasztatván, Kőszeg felé indult; de nem sokára onnan is visszatérni kénytelenített a Bakonyba. Három hónapig portyázott így e kis had a Dunántúl, míg végre Balogh, látván, hogy a nép rokonszenvének hiányában ezáltalánül küzd, visszatérésre határozta magát, Vörösmartnál szándékolván átkelni a Dunán. Itt azonban megfogyott hada, az utána eredt császáriaktól megveretett s maga Balogh elfogtatván, Pálffy parancsából a fenálló Cartel ellenére lefejeztetett ¹⁾.

Az időnyerést, mit e kis hadjárat nem eszközölhetett, megadta a fölkelteknek a császáriak lassúsága, mit részint a még egyre dúló mirígyhalál, részint a főhaditanács és Heister közt beállott véleménykülönbség okozott a teendők iránt. Az egész tavasz s a nyár nagy része ama viszályban telt el, előre haladjon-e a sereg Eger s Kassa felé, mint Heister kívánta, vagy Érsekújvár vívására húzódjék vissza,

¹⁾ Hist des révol. VI, 24. kövv. Wagner: Hist. Jos. 400. kövv.

1710.

miként a haditanács akarta. Augusztusban végre csakugyan e már június óta szorosán ostromzárolt várat kezdé vívni Heister, Pálfyra bízván annak intézését. A várbeliek Ordódy és Szluha rábeszéléseire aug. 13-án feladni ígérkeztek a várat, ha két hét alatt segedelmök nem érkezik. Károlyi azonban, ki Vác vidékén táborozék hadaival, erről értesülvén, Nagyszegi dandárnokot küldé be a vár parancsnokául, ki aztán még egy hónapig tartá a helyet.

Diplomatiai
működések.

A fejedelem eközben kínos várakozással leste Szerencs táján, hol pár ezernyi udvari hadaival táborozék, a küludvaroknál lévő követei eljárásának sikerét, mert fegyveres ellentállásra már nem is gondolhatván, csak ezekben vehette minden reményét. A várt hírek végre még Érsekújvár eleste előtt megérkeztek; s általában elég kedvezők valának. Klement egyebek közt tudósítá őt, miképen a szövetségesek kijelentették, hogy egyelőre, míg az alapok megvetéséről foly az értekezlet, a magyar ügyet nem vehetik ugyan fel a közönséges béke tárgyalásában; de mihelyt az előzményeken túlestek, a császárra akkor annyit, mint még most, nem kénytelenítettvén hallgatni, biztosítják a fejedelmet a maga s Magyarország ügyének felvételéről a végtárgyalásban. A szövetségesek helyeslik a czárnál tett lépéseit is s megegyeznek annak közbenjárásában; Hamel hollandi követnek pedig újabban is meghagyatott, sürgesse a szövetségesek közbenjárásának elfogadását is, mert ezek úgy kívánják, hogy a magyar béke megelőzze az általánost. Egyébiránt tudósítja őt hogy a porosz király s annak főminisztere, gróf Wartenberg, folyton jó indulattal viseltetnek iránta, s javát őszintén kívánják s munkálják, mert gyűlölik az osztrákot. Hasonlókép Raby angol követ is buzgó védője a magyar ügynek ¹⁾).

A fejedelem e tudósítást vévén aug. 30-kán a porosz királyhoz, az angol királynéhoz s a hollandi rendekhez írt

¹⁾ Fiedlernél: II, 109. kövv.

leveleiben kegyeiket megköszönvén, őket pártfogásuk továbbbi folytatására is felkéri, balszerencséje után csak tőlök remélvén igazságszolgáltatást a pártolásukra annyi tekintetből méltó nemzet számára. A hollandiaknak különösen emlékezetükbe hozá saját történetüket, minélfogva hiszi, hogy senki jobban nem méltányolhatja Magyarország szenvedéseit mint ők, kik egykoron szintén hordták azon igát, mely Magyarországot még terheli. Csodálatosak, úgymond egyebek közt, a gondviselés útai: Holland, mely egykoron annyit szenvedett az osztrák háztól, annak most szövetségese. De ha már ezt érdekeik most úgy hozták is magukkal: fognák-e túrni azt is, hogy az ő segítségökkel igaztassék meg Magyarország, s a babérok, melyeket Európa szabadságának védelmében nyertek, itt nálunk támaszai legyenek az osztrák kormánynak, hogy a hullák halmai felett ismét felüthesse korlátlan kényuralmát? Az ő elei, a Rákóczyak, egykoron pártolták Belgiumot; most vizonszolgálatokat kér tőlök, egyáltalában nem hihetvén, hogy egy szabad köztársaság más nemzetek szabadsága ellen nyújthasson segédkezet ¹⁾.

De még nagyobb vigasztalást meríthetett a fejedelem Vetésy László tudósításából. Ő sept. 20-dikán személyesen megérkezett Szerencsre a francia király hitlevelével, ennek válaszát hozván meg a Le Maire által tett előadásokra. Lajos király — ez volt a válasz — haladék nélkül küld követet a csárhoz, hogy vele annak kívánata szerint egyezkedjék a svéd béke és a francia szövetség felett ²⁾. E válasz teljesen kielégíthet s újabb reményre ébreszthet Rákóczyt a csár gyors és tényleges segedelme iránt; mert miután, mint mondók, a svéd is kijelentette békülési hajlamát, alaposan lehete várni, hogy e béke közte és a csár közt a francia közbenjárás mellett gyorsan megkötetik; a csár pe-

¹⁾ Fiedlernél: II, 122. 126. 128. Az angol királynéhoz írt levél meg van Praynál is Ep. Proc. III. 525.

²⁾ Hist. des révolut. VI, 29. kövv. és Vetésy levelei Fiedlernél: I, 168. 173.

1710.

dig ettől függesztette fel segedelmét. Báró Urbich, a czár követe, juniusban Bécsbe utazván, a fejedelmet is meglátogató Munkácson, s újra is kijelenté neki, miképen a czárt eddigelé csak a svéd háború gátolta a magyarok tényleges segélyezésében, s erre azonnal számot tarthatnak, mihelyt a svédvel megbékül. Utasítása szerint mindazáltal addig is sürgetni fogja Bécsben ura közbenjárásának elfogadását a magyarok mellett; ha a bécsi udvar ezt s urának császári czímét most sem fogadja el, ő azonnal odahagyja Bécsset ¹⁾).

Ennyi s ily határozott biztatásokat vévén mindenfelől, a fejedelem már csak idő kérdésének tarthatá a magyar ügy jobbra fordultát, vagy fegyver által, a czár segélye mellett, vagy békealku által a szövetséges hatalmak közbenjáró pártfogása mellett. Ennélfogva már ekkor eltökélte magát, hogy ha a császáriaktól időt másként nem nyerhetne, azt tőlök minden áron békealkuval is ügyekezni fog szerezni magának. Vetésy által már szept. 23-kán iratott Torcy francia külügyminiszterhez, hogy miután hadait a mirígy-halál s a császáriak előnye annyira összeolvasztották, hogy azon néhány hónapot is alig várhatja be, melyek a czárrali alkudozás befejezésére szükségesek: a szövetséges hatalmak által nagyon elfogadható föltételeket szándékozik Bécsben előterjeszteni, hogy az alku ürügye alatt időt nyerhessen, míg a muszka segélye megérkezhetik. Kéri azonban Torcyt, bár mit hallana is e tekintetben, gyanúval a miatt ne viseltessék iránta, mert becsület-szavát adja, hogy ilyféle alku által csak azt fogja czélozni, hogy időt nyerjen s az ellenséget visszatartsa, nem pedig, hogy megegyezzek a bécsi udvarral. Érdekeit sokkal jobban ismeri és szíven hordja, mintsem bármiben is ellenkezőt tegyen a királynak adott ígéreteivel; most mindenek felett a czárral való egyesség létrehozásán működik, üdve főleg ettől függvén ²⁾).

¹⁾ Rákóczy lev. Klementhez Fiedlernél: II, 106

²⁾ Fiedlernél: I, 174.

Sietett aztán Vetésyt a csárhoz küldeni a jó hírrel, melyet az maga is oly türelmetlenül várt, hogy megértvén Vetésy visszatértét a franczia udvartól, a hozott válasz gyorsabb megtudása végett külön futárt küldött a fejedelemhez. A Vetésynek adott utasítás, melylyel aztán néhány nap mulva a csárhoz megindult, részben abból állott, hogy a czárt, ha netalán az ellenségei által Lengyelországban elhintett levelek, vagy a svéd hadak megszökte miatt még némi bosszúság vagy gyanú maradt volna szívében, teljesen győzze meg a fejedelem őszinte indulatáról, és buzdítsa ennek pártolására. Ügyekezék Vetésy őt arra bírni, hogy már most nyilatkozzék a császár ellen. Ha pedig erre még nem volna rávehető, kérje őt legalább arra, ne hagyja el őt most, midőn már csak némi időre van szüksége, hogy a szövetséges hatalmak pártolása mellett célt érjen a közönséges békébe leendő beigtatása által. Nehogy tehát a császáriak által elébb elnyomassék, kéreti őt, küldjön három vagy négyezer embert Munkácsba oly ürügy alatt, mintha a svédet akarná meggátolni Magyarországon való keresztülmenetében, mire az a bécsi udvartól ösztönöztetett is; ha az országból kiszorítottának, adjon neki és kíséretének biztosítást Lengyelországon keresztül Ukrajnába mehetni s ott egy darab földet, melyen a vele kivándorlókat megtelepíthesse, s mely a czár felsősége mellett az ő kormánya alatt maradjon. Munkács megtartása által ő csak a bemenetet akarja magának biztosítani jobb körülmények között az országba. Szeretné azonban, ha Máramarosba s Ecsedre is küldene némi hadat; s ezt azon esetben, ha közbenjárását a bécsi udvar most is visszautasítaná, némi joggal is tehetné az ő, mint szövetségese, személyének biztosítására, s bizvást kijelenthetné követe által Bécsben, hogy miután neki, Rákóczynak, igazságot szolgáltatni nem akarnak, ő maga, a czár, fogja őt fentartani Bereg, Máramaros, Ugocsa és Szatmár megyékben mindaddig, míg Erdély neki át nem engedtetik. Mihelyt ezen magát különben védőleg tartandó muszka had bejő, a fejedelem a csárhoz léssen me-

1710.

nendő a maga hadaival. — Mencesikofot arra ügyekeztek rábírní Vetésy, hogy vegye meg tőle tokaji uradalmát 200 ezer talléron. Szafirof alkanczellártól azonban, kit osztrák szelleműnek tart, óvakodják ¹⁾).

Rákóczy, miként ezen utasításból látszik, azt hitte, őszinték a czárnak Urbich által nemrég megújított ígérétei. A követ fel is ajánlá ugyan mégegyszer a czár közbenjárását Rákóczy mellett a bécsi udvarnál; de inkább szíven fekvővén ura császári czímének elismertetése, kijelenté egyszersmind, hogy azt csak mint jó szomszéd teszi a nélkül, hogy bármí kellemetlenséget is akarna szerezni a bécsi udvarnak. Rákóczynak pedig azt izente, hogy a czár közbenjárásának ajánlatára Bécsben azon választ vette a miniszterektől: miképen a békekötésről csak azon feltétel alatt lehet szó, „ha a fejedelem a maga és a confoederatio nevével grationalis levelet kérvén, mindazokra melyek a pozsonyi országgyűlésen végeztetni . . . fognak, magát kötelezi és declarálja hit és fejedelmi szava alatt, hogy igen is mindazokat helyben fogja hagyni“ ²⁾).

Őszintébbek valának a czárnál az angol wígh és a hollandi kormányok, melyek a fejedelem aug. 30-kán kelt kérelmeire, újabban is sürgették követeik által Bécsben a közbenjárásuk mellettí békealkut. De az erély ezekben is hiányzott: minthogy a bécsi udvar, seregeinek folytonos előhaladása következtében, alkudni egyáltalában nem akart, mind az angol, mind a hollandi követségek, a magyarok sorsán szánakozva, úgy vélekedtek, hogy a fölkeltek előtt nines más út nyitva, mint amnestiáért folyamodniok. Sietniök kell pedig, mert már ezt sem lesz könnyű megnyerniök; miután a bécsi udvarnál oly sokan áhítoznak a magyarok elkobzandó javaira, hogy szinte örülnek, látván a magyarok vezéreinek

¹⁾ Fiedlernél: I, 175. kövv.

²⁾ Pulay János emlékirata a szatmári békességről. Szalay László Magy. Tört. Eml. V, 205. kövv.

vonakodását a császár kegyelméhez folyamodniok; esodálják, hogy a magyarok mégis késnek ezen egyedüli mentő eszközt megragadni ¹⁾).

És valóban, mind gyorsabb léptekkel sietett a felkeltek ügye a végkatastrofa felé. Érsekújvár, miután a császáriak viárlkokat nyitottak s rohamra készülének, szept. 24-kén magát megadta ²⁾). Ugyanezen időben Szepesvár, Krasznahorka, majd Bártfa s Eperjes is a császáriak kezére került. Pálfy, Újvár megvétele után a visszahívott Heister helyébe fővezérré nevezetvén, Eger felé indítá hadait. Cusani pedig az erdélyi hadak egy részével Szolnok felé tartott. Érsekújvár elestének s a császáriak előnyomulásának hírére, a fejedelem udvari hadain kívül majdnem az egész sereg feloszlott; a katonák hazafutottak, hogy családjukat, mennyire lehet, tovaszállítás által biztosítsák. Mindenki, a ki az amnestiában nem bízék, vagy azt megvetette, azon sarok felé húzódik vala, melyet a Tisza s a Beszkéd hegyek láncza képez. Méginkább nőtt e bujdosók száma, midőn Cusani az erdélyi hadakkal Szolnokig előnyomúlt, azt október 16-kán körültáborolta s harmadnapon, Csajághy kapitány feladása következtében, császári hadakkal rakta meg. A fejedelem, ki udvari hadait a Hegyalja vidékén Eszterházy Antalra bízván, október végén Patakról Ungvárhoz ment, hogy onnan Bercsényit Dolgorukyhoz a czár felhatalmazottjához, küldje Lengyelországba, egész seregével találkozzék az elnyomorodott bujdosóknak. „A szánakozás érzelme — úgymond — soha életemben nem hatott lelkemre élénkebben, mint ezen másfél napi útam alatt... A földet már hó boritá. Az alvidékről kibujdosott asszonyok, nemesek, haditisztek szekereinek hosszú soraival találkozám, kik sirva nyujták felém kezeiket,

Rákóczy
ügyeinek vég-
ső hanyatlása.

¹⁾ Kivonat Palmer bécsi angol követségi titkár leveleiből Raby berlini angol követhoz Fiedlernél: II, 123. kövv.

²⁾ Hist. des révol. VI, 29. Wagner: Hist. Jos. 396. Bél: e. h. IV, 377.

1710.

és zokogva biztosítanak a magok s férjeik hűségéről, ragaszkodásáról, csak fedelet s élelmet kérvén a maguk számára; a hidegtől didergő gyermekeik sírással tölték el a szekereket, melyek a félig fagyott sárban alig mozdulhatnak. Mélyen meghatott szomorú állapotuk; s tettem érettök mit lehetett“¹⁾).

Alighogy Ungvárra s onnan Munkácsra érkezett, újabb szerencsétlenség híret vette a fejedelem. Eszterházy Antal, bár azon szigorú utasítással vette át a had vezérletét, hogy csatába ne ereszkedjék, se meglepetni ne hagyja magát, hanem szükség esetén vonúljon Munkács felé, mégis meglepetni engedte magát Liszkánál Viard tábornok által. Szétvert hadából alig maradt több együtt, mint Charrière 800 lengyelből és német szökevényből álló ezrede, mely jó rendben vonult vissza. Eközben a Szepességből is lenyomultak a császári hadak, s Eperjes megadása s a pusztán talált Jászó és Torna megszállása után Kassát zárolták el. Végre december elején pár héti bombázás után az eгри őrség is rákényszerítette Prényi dandárnokot, hogy a várat feladja. Huszezer köből búza, ugyanannyi zsák liszt és sok hadi készlet jutott itt a császáriak kezébe²⁾). Ugyanekkor capitulált az Arad ellen sok jó szolgálatot tett sarkadi sáncz és végre valamivel utóbb a Gömörben magára maradt Murány sziklavára is.

Az ügyek ezen állapotában a fejedelem idején látta gondoskodni, hogy azon esetre, mely mind gyorsabban látszék közeledni, ha az országból kiszorítottatnék, a külföldön mind maga, mind a vele kivándorlani szándékozók fölvétesenek. E végett már okt. 23-kán utasítá Klementet, szerezzen nekik biztosságot a porosz udvarnál, avval kecsegtetvén magát, hogy a bécsi udvar kiméletesebben fog bántani az országgal, ha a fölkelés fejei Poroszországban nyilván pártolást

¹⁾ Hist. des révol. VI, 30. kövv.

²⁾ Hist. des révolut. VI, 32. 37. Wagner: Hist. Jos. 399. Fiedler: II, 124.

találnak. Megbízta őt avval is, adná elő a szövetséges hatalmaknak hogy, miután tanácsaik szerint a török segélyről lemondott, az ő kezeikbe tette sorsát. Ügyekezék különösen arra, hogy az angol kormány, azon pártfogási ígérletét, melyet Körtvélyesynek az általa benyújtott békepontra tett, hiteles iratban adassa ki, világosan beigtatván, hogy e pártfogását akkor is folytatandja, ha ő kimenni kénytelenítették az országból ¹⁾.

1710.

November 16-kán Forgách Simont is kibocsáttatá munkácsi börtönéből, megengedvén neki, hogy Lengyelországba menekülhessen. Hasonló engedelmet adott Eszterházy Antalnak is, úgy hogy a nevesebb férfiak közül még csak az egy Károlyi Sándor maradt meg segédül. Az 1711-diki év elején maga Rákóczy is kirándult néhány napra Lengyelországba, hogy ott Dolgoruky herczeggel találkozzék. Bercsényi ugyanis e herczeggel már elébb szólván, oly vérmes reményekkel kecsegtette leveleiben Rákóczyt, hogy nemsokára egy muszka had élén jövend vissza; ez tehát tudni akarta a valót, mielőtt Pálffyval, ki, miként mindjárt elmondjuk, Károlynak békeajánlatot tett, komolyabban kezdene alkudozni. De csakhamar kiábrándult a fejedelem. Dolgoruky közlé vele, hogy ura buzgón óhajtja ugyan a békét a svéddelel s a szövetséget a francziával; de legújában oly hírek kezdének szárnyalni, hogy Desalleurs, az új franczia követ a Portánál, maga izgatta volna a szultánt háborúra a czár ellen a svéd király érdekében, s a törökök már is készülnek a háborúra; mi ha való, természetesnek látandja Rákóczy, hogy az egész terv füstbe megy, s a czár nem ellenséget, hanem barátot keresend a császárból ²⁾. Ugyanezt írta Desalleurs, s a franczia udvar ármányairól Vetésy is november 7-ről Willanoból, hol, az osztrák szellemű Janus tábornoktól útlevelet mind nem nyerhetvén, vesztegleni kénytelenített ³⁾. Egy

1711.

¹⁾ Fiedlernél: II, 131.

²⁾ Hist. des révol. VI, 34. kovv.

³⁾ Fiedlernél: I, 184. 187.

1711. ábránddal, egy hón ápolit terv sikerének reményével szegényebben tért tehát vissza az 1711-ki január végén Lengyelországból a fejedelem.

XII.

A békealku kezdete.

Miro Rákóczy Lengyelországból visszatért, jelentékeny fordulat állott be az ügyekben. Pálffy tábornagy, mióta a hadak fővezérletét Heistertől átvette, nem kegyetlenséggel, minőt ez az elfogott magyar tiszteken s protestansokon elkövetett, hanem az egyes jelentékenyebb fölkeltekhez intézett rábeszélései által ügykezett gyöngíteni a felkelés ügyét. Így szakadt el Rákóczytól Barkóczy, Pethő s többen mások. E módot Pálffy megkísérté Károlyi Sándornál is, ki jelenleg főtámasza volt a felkelésnek. Még november 17-kén Pestről kelt levelében szeme eleibe állítván minden reménynek, melyet némelyek tán még szerencsésük lehanyatlása után is ápolnak, hiúságát, nem kételkedik, úgymond, hogy mint igaz hazafi, siránkozik szívének rejtekében hazája, nemzete szerencsétlenségén. Tudtára adja, hogy teljhatalmú tábornagygyá neveztetett ki ő felségétől, miként hiszi, neki is vigasztalására. Kijelenti, hogy jó indulatát, melylyel iránta régóta viseltetett, őszintén megújítani akarja. Kéri azonban őt, tekintse hitvesét, gyermekeit, nemzetségi fényét, mentse meg ezeket, mentse meg javait s méltóságát, felkent királyához visszahajólván. Küldje hozzá biztos emberét, kivel végezhesen. Keresztény hitére, lovagi szavára mondja, ha maga is úgy igyekszik előmozdítani javát, miként ő, nyugott szívvel lehet: nem fogják átkozni gyermekei. Érsekújvár, Szolnok s nemsokára Eger eleste bizonyítja, hogy nem hiú szót mond, állítván, hogy a tiszántúli vidéket megigázni is volna ereje; de az a haza romlását vonná maga után. Ha tehát igaz hazafinak vallja magát, fogadja atyai intését; eszközölje a haza s a maga saját javát ¹⁾).

¹⁾ Katonánál: XXXVII, 617. Pulay: Tört. Eml. V, 198. kövv.

Károlyi e levelet a fejedelemmel közölvén, ennek meg-
 egyeztetével deczemb. 9-kén Kis-Várdáról oly értelemben vá-
 laszolt, miképen a nemzet szerencsésjének tartja, hogy a főve-
 zérlet valahára s különösen a jelen körülmények közt egy,
 hazáját, nemzetét szerető, igaz magyar úrra bízott, s
 kívánja, hogy fáradságos munkálkodása utat nyisson a nemzet
 állandó békéjére. Ő nem kételkedik sem a császár kegyelmes
 indulatában, sem Pálffy hazafias szándékaiban; mivel azonban
 a szövetséghez eskü köti, melyet megszegni nem akar, s be-
 csületvesztés nélkül nem is akarhat, bár szomorúan szemléli
 nemzetének gyászos nyomorúságát: egyelőre mást nem vála-
 szolhat, minthogy a személye iránt nyilvánított kegyességét
 köszöni, s biztosítja őt, hogy a béke kieszközlésében tehet-
 sége szerint munkás leend. Valamint meg van győződve,
 hogy Pálffy, bölcsesége szerint minden útát módot felkeres a
 kívánt béke megköthetésére; úgy az Istenre, s hazája szere-
 tetére kéri, kényszeríti őt, hitesse el Pálffy is magával az ő
 igaz és tökéletes hajlandóságát ¹⁾.

E levéllel Károlyi, Komáromy György bihari alispánt
 s debreczeni bírót küldé Pálffyhoz, szóbeli utasítást is adván
 számára. Ezen utasítás szerint Komáromynak kötelességévé
 tétetett ugyan bővebben is előadni s meggyőzni Pálffy, hogy
 mind Károlyi, mind maga a fejedelem őszintén hajlandók a
 békére, s Pálfytól várják, hogy „gyors munkája által ezen
 békességnek elővitetésére reménységet fog nyújtani“. Tapasz-
 talni fogja ő excellentiája, hogy mind az ő méltóságának
 megtartása, mind nemzetünk kívánt békességének kimun-
 kálkodására, minden tehetségével fog igyekezni ²⁾.

Időközben a felkeltek közt egy névtelen által szerkesz-
 tett irat kezd vala keringeni, melyben figyelmeztetnek, mily
 váratlanul szokott az isten segedelmére lenni az eltapodott
 nemzetnek; s mily hűtlen volt eddigelé a német minden igé-

¹⁾ Pulay. em. helyen 201.

²⁾ U. o. 205.

1711.

reteinek és szerződéseinek megtartásában : ovakodnának tehát könnyelműen békét kötni. Való dolog ugyan, hogy most annak megkötésére egy nagy méltóságú s igaz magyar, hitét megtartó úr nyert felhatalmazást; de ki áll jól, hogy őt magát is meg nem esalják, a különben jó indulatú császár miniszterei, miként felbontá Karaffa a Caprarától adott hitlevelet, s miként felbontá Kolonics cardinal a Karaffa által Munkácsesal kötött capitulatiót? „Ne kívánja hát senki, valaki magát magyarnak, avagy csak emberséges embernek kívánja itéltetni, hogy ezen mostani hadakozás (ha csak solennis békesség által nem lehet) fegyverrel avagy a hadakozók elméjek csábításával végződjek; sőt bizonyára kívánatos volna . . . inkább arra fordítani elméjét, hogy vagy az universalis békesség, vagy a mostani császár haláláig halasztatnék ezen hadakozás; . . . lehetetlennek látván, hogy ezen ügynek boldogulása vagy annak idejében idegen pártfogók által, vagy csak a mostani, egészségben megromlott és fiúi magzat reménységén kívül uralkodó császár, rövid idő alatt történhető halálával be ne következék.“

Károlyi attól tartott, nehogy ezen irat, mely Pálfnak is tudomására jutott, ennek békés szándokait megváltoztassa. Ez azonban nem történt; hanem Pálffy azt izené vissza Komáromy által, hogy Károlyi közölje a dolgot a fejedelemmel is, de mondja meg neki, hogy az erdélyi fejedelemségről szót se tegyen, sem pedig dietát a békealkura ne kívánjon; sőt javasolja Rákóczynak, írna egy alázatos levelet a császárnak, bizonyosnak tarthatván, hogy az amnestia s javaik visszadása nem fog elmaradni; a külhatalmakban pedig ne bízzék.

A fejedelem még Lengyelországba rándulása előtt, Kálló táján, Baksa nevű kuriában hallgatta meg a visszatért Komáromyt, hol Károlyi is jelen volt. Károlyi innen deczemb. 23-kán sietve küldött egy levelkét Pálffyhoz, melyben őt csak arra kéri, hogy mivel most kiváltképen nehéz és veszedelmes ezen dolog, s e miatt határozott választ nem adhat, lenne egy kis várakozással, igérvén, hogy ő sem fogja vála-

szát sokára halasztani. Harmad napon, decz. 26-kán csakugyan vissza is küldé Komáromyt Pálffyhoz, izenvén neki, hogy Rákóczy herezeg is teljes hajlandóságot nyilvánított a békére; mind a ketten bíznak Pálffyban, hogy annak kieszközlésében ő is serénykedni fog. A herezeg azonban most nem látja indokoltnak, hogy Pálffy javaslata szerint alázatos levelet írjon az udvarhoz, mert ő sem a mostani császárhoz, sem boldogult atyjához hittet köteles nem volt, hanem csak a haza törvényeihez, s ezek sérelmei miatt nyúlt honfitársai-val fegyverhez. Kéri Pálfyt igyekezzék arra, hogy a nemzet ezen ügye országgyűlés által végeztessék el, különben nem lehetvén teljes bizodalomuk, hogy az ország jogai, szabadságai teljesen helyreállíttassanak és állandón fenntartassanak.

„Mind ezeket jól megfontolván, írja végül Károlyi, ő excellentiáját alázatosan kérem, bölcs tanácsával engem tovább is támogasson; igaz hazafiak lévén, vizsgáljuk meg azokat, a mik hazánk törvényeinek megtartására és hazánk boldogulására czéloznak; félretévén minden privátumot, a herezegnek is semmi kedvesebben nem eshetik, mint egész tehetséggel azon igyekezni, hogy a békesség örökösen össze lévén kötve a szabadsággal, országunk boldoggá és szabaddá tétessék ¹⁾).

Komáromy 1711-ki jan. elején Nádudvarban szemközt találkozott Pálffyval, ki hadait Szolnoknál a Tiszán átköltöttevén, Kálló felé indult. Pálffy, látván, hogy mióta Bercesényi Lengyelországba távozott, a fejedelem után Károlyi tehet legtöbbet a béke helyreállítására, mindenek felett azon működék, hogy őt vonja el a felkeléstől. Megmutatta Komáromynak a császár deczemb. 22-kén kelt kegyelemlevelét, melyben Károlyinak, ha megtér, teljes bűnbocsánatot adatik. s e levélnek másolatát is vétette Károlyi számára. Ezenfelül szóval is izente neki Komáromy által: „ne vesse meg e

¹⁾ Pulay e. h. 220.

1711.

kegyelem-levelet, hanem vigyázzon magára, meg lesz mind a főispáni tiszt méltósága, mind becsületei, mind egész jószági megadatnak; vagyon még ideje, hogy szolgálhasson és szolgálhat is; de ha fegyverhez fogni kényteleníttetik, már az ő felsége hadai Erdélyből Várad tájára érkezvén, talán akkor késő lesz . . . Bocssássa szívéhez a jó intést, és a maga életének, kedves feleségének, gyermekeinek szerezzen bátorságos maradást; . . . a halogatásnak semmi haszna nincsen“. Szavát adta, hogy bár hova is teljes bátorságban jöhet hozzá és szólhat vele.

A békét illetőleg a következőket foglalja magában Pálffy válasza. „A gyűlést ezen téli s mirígyes időben megtartani nem lehet; azért tehát ne is gondolkodjék, mert a hadi munkálatoknak meg kell lenni. A mit a fejedelem a hercegprimáshoz intézett levelében, melyet Pálffy által kért vala elküldetni, kijelenteni akar, minthogy a cardinál Szászországba utazott, tegye azt inkább neki, Pálfynak; az udvar is úgy kívánja, hogy általa intéztessék a békeügy. Ha a fejedelem az udvarhoz írni akarna, ő azt örömet megküldi az udvarnak. Ohajtáná, találkozhassék személyesen a fejedelemmel, de ha maga jöni nem akarna, küldjön hozzá valakit kívánságaival; ő többet fog tehetni, mint a cardinál. Javasolja újlag is: alázza meg magát, írjon alázatosan egy levelet, kérjen kegyelmet mind személye, mind jószágai végett, és hogy a fels. császár az országot ilyen pusztult állapotában kegyelmesen vigasztalja meg, régi szabadságiban s törvényeiben tartsa meg. Meglátja, hogy ő felsége gratiáját megnyeri. Ne gondoljon ő másokkal: folyamódjanak azok is, s ők is nyernek kegyelmet¹⁾).

Midőn Pálffy e válasza Károlyihoz érkezett, a fejedelem még Lengyelországban időzék, s tudta nélkül Károlyi semmit sem akarván kezdeni, de a fejedelem távollétét sem akarván neki felfedezni, más ürügy alatt kért tőle néhány

¹⁾ Pulay e. h. 233.

napi halasztást, egyszersmind kívánságát is kifejezte, személyesen találkozhatni Pálffyval. A tábornagy jan. 10-kén Szoboszlóról válaszolt: „Ime ezen levelemben írásban is felteszem, és hitemre, becsületemre s úri parolámra fogadom s assecurálom kegyelmedet, hogy csak jöjön hozzám 40—50 vagy 100 lóval is, és ha tetszik, csak harmad magával is, bizvást jöhet, bizonyos lévén benne, hogy sem magának, sem mellette lévő embereinek legkisebb bántása sem leszen; sőt csak izenje meg hollétét Kegyelmed, akár elébe küldök 40—50 lovas németet. Tudja, hogy nem szokott játszani szavával, bízzék tehát benne²⁾).

Károlyi jan. 12-kén Gyulajról újabban is kéré Pálffyt, várna január 25-ig Sz. Pál fordulása napjáig, keresztényi parolájára fogadván, hogy addig, s ha lehet elébb is elmegy hozzá. Remélé nygyanis, hogy Rákóczy addig bizonyosan visszajő Lengyelországból. Hogy evvel mennél elébb találkozhassek, Munkácsra sietett elébe. A fejedelmet azonban még nem találván ott, és biztosabb hírt sem hallván visszatérte idejéről, nyomban levelet íra hozzá, melyben őt az időközben történekről tudósítván, sürgetve kérte őt a mennél elébbi visszajövetelre.

Néhány napi várakozás után, minthogy sem maga a fejedelem vissza nem tért, sem levele nem érkezett, a határnap pedig, melyre Pálffynak becsületszavára ígérte volt a vele szemben létet, immár közelgett: Károlyi türelmét vesztvén, bár a távozó fejedelemtől a megindított békealku titokban tartására parancsot vett vala, nehogy a feleletteher egymagára háruljon, kényszerítve látá magát, közölni az ügyet báró Sennyey István cancellárral és Vay Ádámmal, a fejedelem udvari hadainak ezredesével, s meghitt tanácsaival. Ezek a békét már magok is buzgón óhajtván, úgy vélekedének, hogy Károlyi, ha nem jön is válasz a fejedelemtől, annál bizvástabb elmehet Pálffyhoz, mivel a fejede-

²⁾ Pulay e. h. 245.

1711. lem eleitől fogva ő általa kívánta s kezdte is meg tárgyaltatni a béke ügyét. Menjen tehát s beszéljen vele, különösen pedig eszközölje ki nála, hogy Pálffy a fejedelemmel is találkozzék személyesen¹⁾).

Károlyi tehát, ki Pálffy jó indulatát, s a császárnak személyére kieszközölt kegyelem-levelét eljátszani egyáltalában nem akarta, sőt szíve rejtekében — mint a következőkből kitűnik — már el volt határozva, azon esetben is visszatérni a esászár hűségére, ha a megindított békeügy nem vezetne is eredményre, azonnal útra kelt Pálffyhoz. A találkozás Hadház hajdúvárosban ment végbe. Károlyi itt „magát bőven kibeszélvén, és a fejedelem készséges hajlandóságát jelentvén, kérte ő excellentiáját, méltóztassék a fejedelemmel is szemben lenni“ s annak idejét és helyét meghatározni. Pálffy ebben, talán mivel Bécsben gyanúsításoktól tartott, csak hosszú vonakodás után egyezett meg, Vaját, Kis-Várdát vagy Oltsvát tűzvén ki a találkozás helyéül. Ezután Károlyit „sok szép intésekkel“ ösztönzé, esküdne azonnal hűséget a császárnak. Átadta neki aztán olvasás végett a Komáromy által már másolatban is megküldött kegyelem-levelét. Károlyi ezt elolvassván és „nagy alázatossággal és engedelmességgel megcsókolván“, oly nyilatkozat mellett tette le az asztalra: miképen benne, mint egyes személyben sem nagy nyeresége, sem érzékenyebb kára egyik félnek sincs; „hanem ha a jól kezdett dolognak Isten segítségével jó folyamatja is lenne, és az egész nemzet lecsöndesítettetnék, — mire ő a fejedelemmel együtt hajlandó, mind ő felségének, mind a hazának nagyobb javára fogna szolgálni.“ Ő tehát hálásan elfogadja ugyan a kegyelem-levelét, csak arra kérvén Pálffy, hogy olyasmire ne kényszeríttessék, mi által jelleme, hitele csorbulást szenvedne; a békéltetést azonban még jó lélekkel, őszintén fogja folytatni.

Más nap Pálffy átadván neki a fejedelemhez szóló leve-

¹⁾ Palay e. h. 249.

let s a szinte annak számára készített biztosító hitlevelet, Károlynak bucsúképen kezét nyujta s a császár hűségére hajlása iránt hitét vette. „Akár jőjjön a fejedelem, akár nem, — mondá ezután Károlyi, de ő személye szerint visszatér s választ hoz, melyre viszont Pálffy öt napig ígérkezett várakozni.“

Károlyi ezután nyomban visszaindult Munkácsra, nem is kételkedvén, hogy a fejedelmet már ott találja. De Rákóczy még mindig késett s levele sem érkezett, mely visszatértéről bizonyos hírt adna. Károlyi tehát, január 23-kán, két nappal az ígért találkozás határidejének letelte előtt segédtsíztjét egy levéllel küldé vissza Pálffyhoz, buzgón kérvén őt hosszabbítaná meg a fejedelem távolléte miatt még egy héttel a fegyverszünetet s a találkozásra kitűzött időt; maga pedig nagy sebességgel a fejedelem felkeresésére Lengyelországba utazott.

„Én bizony nem kevésbé megütköztem ezen, — válaszolá Pálffy jan. 25-kén Kállóról kelt levelében, — s méltán, mert immár egyszer reávettek Újvárnál is, a mely soha semmi hadi állapotban nem hallatott, holott nem csak szóval de írásban is juramentumukat feltették, s mégis megesaltak, és így most se csodálja Kegyelmed, hogy egy kis apprehensió és difficultásom vagyon az iránt... Mindazonáltal akarván megmutatni s Kegyelmetek is lássák, hogy igaz magyar vagyok s nem kívánom-e nemzetemet s hazámat conserválni, egyedül a csendességet országunkban siettetni és az ártatlan vér ontását is elkerülni“, várni fog január 30-káig; de jőjön el addig a fejedelem is, hogy vele beszélgetvén, „azon nap vége is szakadjon a dolognak vagy egy felé vagy más felé,... mert én tovább, Isten engem úgy segítjen, nem halasztom“. Kivánta végül, hogy mivel ő írásban is kiadta a herceg személyét biztosító menlevelet, tőle is hasonló írott biztosítást vár jan. 30-káig.

Károlyi hosszú, veszedelmes utazás után Szkolyán Lengyelországban végre megtalálta a fejedelmet, ki, miután

1711.

tőle a körülményeket megértette, „ha a fogyatkozás, — úgymond — csak az ő megaláztatásán áll, jól tudja ő azt, ki legyen Rákóczy, és kicsoda egy felséges császár; azért hadait (Pálffy) meg ne indítsa, sőt csak adjon engedelmet, édes hazájáért s nemzetéért kész Bécsbe is menni, s ő felsége előtt magát megaláztatván, lábaihoz borúlni; azért tehát csak induljunk meg“, úgymond. Január 29-én Munkácsra érkezvén, ott levő tanácsosaival hosszabban értekezett; s minthogy ezek mindenben megnyugodtak, Károlyit a menlevéllel Pálffyhoz előre küldötte, ki neki szóval is megvívgye, hogy más nap Vaján leend, s mennyire kívánja, hogy vele, annyi hadakozás után, hazája javáról értekezzenek¹⁾.

Útközben Kisvárdára tért a fejedelem, hova még lengyelországi útja előtt valamennyi hadait összegyűjteté. A fegyverszünet biztossága s a béke reménye itt 12 ezer embert hozott össze. A fejedelem szemle után kijelenté nekik, hogy hazájának szeretete, nyugalmanak óhajtása végett Vajára megy személyesen értekezni Pálffyval, ki a császár részéről fentartatni igéri szabadságaiban a nemzetet. Ő igyekezni fog minden módon megalapítani a békét; de ha ez nem sikerül, nem lesz mit tenniök, mint meghalni a hazáért. Az értekezlet eredményének megértése végett a főtiszteket Oltsvára rendelte, hova Vajáról visszatérendő lészen²⁾.

A találkozás Vaján még az napon minden foszesség nélkül folyt le. Étkezés után Pálffy egyedül maradván a fejedelemnél, vele késő éjig értekezék. Biztosítván őt a császár jó indulatáról, ösztönzé őt, írná meg hozzá maga hódolatát, semmi kétsége nem lehetvén, hogy ennek következtében a császár mind Magyarországnak mind Erdélynek helyreállítja törvényes szabadságát s amnestiát adand azoknak is, kik még fegyverben vannak. A mi magát a fejedelmet illeti, Erdélyen kívül minden más kegyet bizton várhat a császártól.

¹⁾ Pulay e. h. 249. kövv.

²⁾ Hist. des révol. VI, 36. Pálffy és Rákóczy levelei Praynál. Ep. Proc. III, 351. kövv. Wagner: Hist. Jos. 514.

Kéri tehát őt, fontolja meg éretten a maga ügyeit; mert ha elmulasztaná, e háborúnak szerződés által vetni véget, mely a nemzet szabadságát s törvényeit épségben biztosíthatja, annak fegyver általi meghódoltatása kétségtelen lévén, a minisztertanács ebből könnyen ürügyet képezhetne, minden törvényeitől megfosztani a nemzetet, mint a csehekkel tett vala a prágai ütközet után. A fejedelem erre kijelenté, hogy ő nem vonakodik megírni a levelet oly modorban, mint a császárhoz illendőnek látja, bár jól tudja, hogy az válasz nélkül marad. A kötendő szerződésben ő nem kívánand egyebet, mint a mi a nemzet érdekében áll; de a föltételeket előbb nem közölheti, mintsem a tanácssal s a szövetséges rendekkel értekezzék; ez tehát mindenesetre bevárandó volna. Biztosítja őt, hogy a rendeknek mindent őszintén előadand, s mint vezérek mindent elfogadand s megerősítend, a mit végezni fognak. Mi különösen az ő személyét illeti: ő mind ebben nem kíván résztvenni, mert tudja, hogy a császár miniszterei nem fogják e szerződés békés éledeletében hagyni a nemzetet, s ő egykor még oly színben tűnhetnék fel, mint hazaáruló, ki a nemzet érdekeinek a magáéit elejébe tette.¹⁾

Más nap Károlyival együtt Oltsvára menvén, az ott nagy számmal összegyűlt hadi tisztok s más pártfelek előtt egy megható beszédet mondott. Tudják mindnyájan, úgymond, hogy a fegyverkezés elejétől fogva, minden önhaszonkereset nélkül, mindenének s életének feláldozásával is csak a haza s nemzet boldogítására törekedett. Ezt tartja ő most is kötelességének. És bár a jelen körülmények közt, midőn a császári hadak mind szűkebb körre szorítják a felkelést, neki mint már elítéltnek, saját biztosságáról kellett volna gondoskodnia: ő mindazáltal velük együtt az országban maradt, sőt személyének veszélyeztetésével Vajára is elment. Mi több, bár neki és Károlyi Sándornak mind személyökre s mind jószágaikra kegyelmet nyújt a császár: mindazáltal ő minden

¹⁾ Hist. des révol. i. h. 39. kövv

1711.

ügyekezettel azon van, hogy hasonló kegyelemben mindnyájan részesüljenek. Arra kéri tehát őket, ők se hagyják el őt, ne folyamodjanak egyenként kegyelemért, miként a császár kívánja, hanem annak elnyerésében legyenek vele együtt egyetértők.

Ne ütközzék meg pedig senki a dolgok ilyképeni elintézésén. Ő a hadakozást képes volna ugyan tovább is folytatni, mert az idegen segítségről biztosítva van; de ő az országot a hosszas fegyverkezéssel vég elgyöngülésbe süllyeszteni, a hazafiaknak még nagyobb bajt szerezni nem akar. Sokat szólhatna erről, de elhallgatja; s csak azzal végzi hogy, ha az országban maradásával mások kegyelemnyerését s boldogulását meggátolná: Ő kész mindenét elhagyni s csak egy pálezával kimenni az országból.

Hallja, úgymond végül, hogy Károlyi Sándort, mivel ezen alkudozások végett kétszer járt Pálfynál, sokan gyanúsítják kijelenti tehát mindnyájoknak, hogy amit Károlyi tett, az ő akaratja s paranesolatja szerint tette. „Erántam is minemű suspitióban vagyok kigyelmetek, nem tudom. Én meghittelek mindenkor benneteket, gondolván, hogy most ti is meghisztek engemet. Valamit végezhetek, az károtokra nem fog válni; senkinek semmi kétsége az én őszinteségemben ne legyen. Ez úttal is kedvetekért ő felsége előtt mindenképen való megalázásra resolváltam magamat, csak nektek azzal is használni tudhassak. Ha azonban balítélettel vagytok felőlem, ime elöttetek vagyok Uraim, cselékedjetek velem a mit akartok; lelketekre hagyom magamat“¹⁾.

Mondják a fejedelem, e beszéd alatt sűrű könyeket hullatott. A felesen együtt lévő hadi és más renden lévő tisztok a dolgok felett tanácskozáván, arra kérték a fejedelmet, hogy a császárhoz irandó levelet Károlyi által küldje fel. E levél kiállításához azonban nem lévén kéznél a szükséges kellékek, a fejedelem Munkácsra utazott s Károlyi által megíratá Pálfynak, hogy onnan egyenesen Károlyi által fogja

¹⁾ Pulay e. h. 259. kövv.

a levelet Bécsbe küldeni, annak másolatát juttatván csak Pálffy kezéhez. Kéreté e miatt Pálffy-t küldené hozzá gr. Montecuccoli tábornokot, hogy tuszúl mind addig nála maradjon míg Károlyi meg nem tér.

De Károlyi felküldetése nem tetszék Pálfynak, s azon ürügy alatt, hogy neki a magyarországi mirigyos állapotok miatt hat héti veszteglés után lehetne csak a császár elébe jutnia, e halasztás pedig az ügyet veszélyeztetné: azt kívánta, küldetnék a levél tüstént hozzá, s ő, azt azonnal gyorsfutár által fogja Bécsbe küldeni; sőt a levélnek, ígéret szerint, tüstént Oltsváról át nem küldése miatt némi gyanút is nyilvánított febr. 4-kén Károlyihoz írt levelében. A fejedelem e gyanú miatt annyira felindult, hogy a levél irását egészen abban akarta hagyni s csak Károlyi rábeszéléseinek lett végre is eredménye, hogy a levelet febr. 3-kán Munkácson megírta s Pálffyhoz elküldötte¹⁾. A levél ekként szól:

„Császári királyi Felség, legkegyelmesebb uram! Miként a nemzet hét éves hadakozása és egyessége szabadságaink sérelmét jelzé: úgy most, miután a megyék többsége visszatért felséged hűségére, magán boszú és megátalkodásról vádoltathatnám, ha elmulasztanám keresni a béke helyreállításának módját, mely mind a polgári vérontásnak véget vessen, mind a haza végpusztulásának elejét vegye. Tudom Felséges császár, lesznek sokan, kik e hódolatomat akként magyarázandják, hogy reám vetvén e hadakozás okait, az ellenem kihirdetett ítéletet tovább is érvényben tarthassák. De engedje Felséged, alázattal kérem, ismételnem a védelmemre felhozható érveket. Emlékezni fog kegyelmesen felséged, miképen én udvarában több évig időzván, semmi egyebet nem kerestem, mint felséged kegyelmét, míg titkos ellenségeim üldözése következtében börtönbe vettettem. Mi okból kényteleníttettem keresni szabadulásomat, a börtönben hagyott levelem . . . megfújtheti, melyben valamint ugyan-

¹⁾ Pulay e. h. 272. kövv

1711.

onnan írt, elébbi folyamodásaimban is semmi mást nem kérttem, mint hogy a hazai törvények szerint szolgáltatassék ki nekem az igazság. S még akkor is, mint fogoly, nem gondolkodtam elébb meneküléséről, mint midőn a hazai törvényekkel ellenkező megbizott bíróság elejébe állítottam; és midőn kiállván a két évi száműzetés és üldözések nyomorait, azon törvénytelen bíróságtól elítéltettem, ki mástól remélhetém üdvemet, mint a nemzettől, melynek szabadságai személyemben megsértettek?

„Hazámba tehát, nem idegen hadaktól, hanem egyedül az igazságtól támogatva, visszatérvén, a rajtam s az országon elkövetett sérelmeket nyílt levelekben tettem közzé, melyekben semmi egyéb nem foglaltatik, mint a mi a folyó pozsonyi diéta által is fölterjesztett. Át volt attól hatva az egész nemzet, s minthogy a közbajok egyességet szoktak eszközölni, fegyvert ragadt, melynek jogosságát a felséged boldog emlékezetű atyjától is esküvel peesételt országos szabadalmak és törvények szentesítették. A fegyverzaj közt, mihelyt láttam, hogy a nemzet velem egyértelmű, a Szécsénybe összehívott közönséges gyűlésen letettem minden hatalmat, melyét addig a fegyver jogainál fogva birtam, s alávettem magamat a karok rendelkezésének. Ezekről közakarattal a szövetség vezérévé választatván, a szabadság védelmére s a rendek iránt kölcsönös hűségre köteleztettem, s így aztán a háború jó és bal szerencsével folyt viszontagságai közt a közügyet védve, eskümnek és kötelmeimnek megfelelni ügyekeztem és tartoztam is.

„Hányszor ügyekeztem helyreállítani az ország nyugalomát, mind megválasztatásom előtt Gyöngyösön és Selmeezen, mind azután a Nagyszombatban s a Tolnay Gábor által megkezdett alkudozások tanúsíták, hogy mellőzzem azon kísérleteket, melyeket a tengeri hatalmak követői s Muszkaország, mint közbenjárók által tettem, de mindig annyira sikeretlenül, hogy máiglan a háború minden nyomorainak kitéve, kényteleníttetem látni a fegyverétől s váraitól jobbára meg-

fosztott hazát, úgy hogy mint mondám, inkább boszút lehelni, mint hitem szerint védeni láttathatnám a közügyet, ha azokkal, kiket velem együtt még az eskü kötelez, halasztanám oda fordítani ügyekezetest, hogy megindítsam Felséged kegyes szívét, vessen véget e nyomornak.

„Ha tehát a felhozott okok Felséged szemei előtt igazságosaknak látszandanak, Felséged igazságaért, — ha különben, atyai kegyelméért könyörgünk, hogy mi is, kik eddig fegyverben állani kénytelenítettünk ezen országnak felséged által, s hittel erősített törvényei s szabadságaival békén élhessünk visszaadatandó javainkon mind Magyarországon mind Erdélyben. Ezek s egyebek iránt is alázatos tisztelettel kívántuk értelmünket kijelenteni tekintetes nagyságos báró Károlyi Sándor tábornagy által, kit kegyelmesen meghallgattatni könyörgök. Indítsa erre Felségedet az igazság és kegyelem, a trónok e támaszai, indítsa a jövődök előrelátása s az országnak különben romba dülése és a háborúsülte ezerféle nyomor, miknek felelőssége alól magamat, e levellem következtében fölmentetni kívánom. S ezek után Felséged igazságaért s kegyelméért ismét és ismét esedezván, maradok cs. kir. Felségednek legalázatosabb és engedelmesebb szolgálja Rákóczy Ferencz fejedelem. Kelt Munkács várában 1711-ki február 3-kán 1).“

Pálffy a levéllel egyáltalában nem volt megelégedve: kifogást tett a császárnak adott cím, megszólítás s aláírás ellen²⁾; kifogást ama kifejezések ellen, melyek szerint a fölkelés jogosnak mondatik; kifogást tett végre azellen is, hogy valamennyieknek visszaadni kéri javaikat, holott ezt csak magára és Károlyira kellett volna szorítania, a többieket csak úgy melleleg említvén, hogy azokat is megvigasztal-

1) Pray Epist. Proc. III, 538. Pulay e. h. 278.

2) Rákóczy levelében így állott: *Sacra Cesarea etc. Domine Benignissime*. Miért nem *Sacratissima* és *Clementissime*? írta febr. 5-kén Pálffy. Alul is *servitor* szó helyett *servust* kívánt volna.

atni reméli. A levelet mindazáltal felküldé ugyan az udvarhoz, de Károlyit szinleg a mirígyes idők miatt, valóban pedig azért nem boesátá oda, mivel az ő megtéréséről már ekkor nem volt kétsége, s legújabbán vett rendeletei szerint, — mint alább bővebben elmondandjuk, — meghagyatott volt neki, hogy ne testületileg egyezkedjék a magyarokkal, hanem egyenkint birja őket a kegyelemkérésre ¹⁾. Rákóczy e kifogásokra elég élesen válaszolt: „Látja, már, úgymond, hogy nem éri ezélját ügyekezetének. Kisérti-e őt Pálffy a levél kifejezéseiből merített nehézségekkel, vagy komolyan hiszi, hogy e kifejezések a vérontás megújítására adhatnának okot? Azon ember, kinek szíve helyén van, lelkét az istennek, életét s vérét urának, de becsületét csak önmagának szokta fentartani: ő magát lázadónak nem ismerheti el, s ha az udvar nem akarja bevallani, hogy a hazai törvények az ő elfogatásában s a folyó pozsonyi gyűlésen benyújtott sérelmekben is esorbát szenvedtek, arról ő nem tehet. De hogy ők lelkiismeretileg is kényszerítették fegyvert fogni, azt Pálffy János a magyar főúr is kénytelen megvallani a császári tábornagnak. Kijelenti végre, hogy ő hitét, melylyel magát a szövetség iránt kötelezte, megszegni soha sem fogja, s azok nélkül kik vele tartanak, a fegyvert le nem teheti. Ő nem csak látzatos, hanem valóságos békét kíván a hazában. De látja, ár ellen nem úszhatnak; ám legyen az isten szent akarata; a ki ekkoráig is dolgainkat csudálatos úton igazgatta. Én már a fegyvert addig függőben tartom, míg Excellentiád annak felkötésére nem kényszerít ²⁾.”

Rákóczyt a császárhoz intézett folyamodás megírására leginkább két ok indította. Egyik, mivel nem akarta magát önzésről vádoltatni, mintha önérdelkei, s különösen Erdély birtoka végett minden áron, a legvégső perezig kíváná foly-

¹⁾ Pray Epist. Proc. III, 543. Bercsényi levele Fiedlernél: II, 158. A porosz követtség titkáré u. o. II, 149.

²⁾ Pray e. h. 546. Pulay e. h. 289. kövv.

tatni a háborút; mert a békét megkötni óhajtok száma egyre növekedett, maga, az ekkor Pálly által már megnyert Károlyi is ily értelemben látszék lenni. A másik ok abban rejlett, mivel Pálly e nélkül hosszabbra nem akarta kiterjeszteni a fegyverszünetet. A felkeltek lehangolt 10—12 ezernyi hada harezolni már nem akart; a fejedelemnek pedig minden áron időt kelle nyernie, hogy a külhatalmak által mellette legújabbán tett lépések eredményét bevárhassa.

A czár közbenjárásában még mindig bizott; s nagy volt jelenleg reménye a szövetséges hatalmakban is. Gróf Metternich porosz követ újabban rendeletet vön udvarától pártolni a magyar ügyet, s lépései nem is maradtak hatástalanok a bécsi udvarnál¹⁾, kivált mióta ennek hírül esett, hogy Fridrik király Rákóczynak s a vele kibűjdosni akaróknak vendégszerető fölvétetést s oly jogokat biztosított országában, minőkkel egyéb alattvalói bírnak²⁾.

A külhatalmak hatása a békeügyre.

De legtöbb segedelmet várt ő most az új angol tory kormánytól, mely a wigheket megbuktatván, nem rég vette át az ügyek igazgatását. Említők, miképen Raby, a berlini angol követ, ki az év folytatában lord Strafforddá lett, különösen buzgó pártolója volt a magyar ügynek. Ő már a mult évben sürgette volt Klementet, Rákóczy ügynökét, írni össze a végfeltételeket, melyeket a magyarok még jelen hanyatlott állapotukban is alaposan követelhetnek a bécsi udvartól. Klement tervét, mely szerint egyebek közt Erdély az 1686-ban Apafyval kötött szerződés állapotára volt volna visszaállítandó, — Raby tetszéssel fogadván, átküldé kormányához, egyszersmind meggyőző okokkal adván elő, hogy a magyarok megbékéltetése multhatatlanul szükséges a közbéke helyreállítására; mert mihelyt a bécsi udvar most Magyarország ellen működő számos hadait a franczia ellen fordítandja, ez nem fog tovább vonakodhatni az elejébe szabott

¹⁾ Fiedlernél: II. 125. 148

²⁾ U. o. II. 145. 167. kovv

1711. békeföltételeket elfogadni. E tervvel tehát s a kormány részéről teendő erősebb előterjesztésekkel lord Peterborough volna új követté küldendő Bécsbe. Ennek erélye, s különösen azon körülmény, hogy iránta, ki mint az angol hadak vezére Spanyolországban, oly nagy hasznára volt az osztrák háznak, ő foglalván el Barcelonát s egész Cataloniát Károly számára, e ház hálaival tartozik, semmi kétséget nem hagy benne, hogy a bécsi udvarnál valahára czélt érend a magyar ügyben, s akkoron a francia is kénytelen lesz megbékülni.

A terv s a tanácsok tetszést nyertek az angol kabinetben. Az új tory kormány, a hosszú költséges háborúnak Franciaországgal már csak azért is mennél előbb véget akart vetni, hogy megmutassa, mennyire önérdelkeiket keresték abban a volt miniszterek. A közönséges béke helyreállítására pedig a magyar ügy elintézése is hatalmas eszköznek látszatván, a kormány örömmel magáévé tette Raby nézeteit. Peterborough követté neveztetett Bécsbe s fő feladatává tétetett sürgetni, hogy a bécsi udvar a jövő tavaszra egész szövetségi illetményét állítsa ki, ennek lehetősége végett pedig az említett méltányos, és igen mérsékelt föltételek szerint még a tél folytában béküljön meg a magyarokkal ¹⁾.

Még Hágában időzék Peterborough, midőn a következő utasítást vette kormányától: sürgesse a bécsi udvart a terv szerinti béke megkötésére a magyarokkal, s adja elő, miképen a császár minisztereinek szerencsétlen politikája az oka, hogy a szövetséges hatalmak előhaladásukban mindenütt gátoltatnak a császáriak magán ügyei által. A közbékének mennélelőbbi megköthetése végett mulhatatlan, hogy a császár mind Spanyol- s Olaszországban, mind Belgiumban kiegészítse hadait s valahára már ő is aránylag viselje a háború terheit, melyeket az angolok s hollandiak eddigelé jobbra maguk hordtak; különben ezek Károlyt magára hagyják

¹⁾ Fiedlernél: II, 162. kövv. 149.

Spanyolországban. A magyar béke egyik fő eszköz a szövetségesek sikeresebb előmenetére, az tevéen lehetségessé a hadak kivezetését Magyarországból. A királyné ezek teljesítése szerint mérندی a császár őszinteségét a közügy iránt¹⁾.

Peterborough lord mindjárt követté neveztetése után meghagyta a követség bécsi titkárának, Palmesnek, hogy megérkeztéig is sürgesse a magyar békét. Hasonló utasítást vett a hollandi követ is a maga kormányától, mely az időközben vele is közlött tervet teljesen helyeselte. De Hamel, mint már tudjuk, osztrák szellemű volt, Palmesnek tekintélye hiányzott, s előterjesztéseinek most sem volt hatása a bécsi udvarra. „Ezen udvar, irá Palmes Rabyhoz, felette kevély nyert előnye után s megveti a magyarokat. A békeföltételeket Eger eleste előtt talán méltatták volna figyelemre; de most már azt hiszik, a jármot ismét nyakába vetették a nemzetnek s a közbenjárás elfogadásáról hallani sem akarnak. A miniszterek mind, kivált Wratizsláv főudvarmester, egyáltalában ellenzik a békealkut, s fegyver általi meghódolatást kívánnak. Eugen herczeg a legigazságosabb és nagylelkűbb közöttök s még ő is azt hiszi, nincs más mód az egyezkedésben, hanem ha a magyarok kegyelemért folyamodnak. Mondják, hogy a császár az angol királyné kérelmére Rákóczynak ugyan kész megkegyelmezni, de nem a többieknek²⁾“.

S így állott a magyar ügy a bécsi kormány előtt mindaddig, míg híret nem vette, hogy lord Peterborough egy új béketervet hoz magával, melyet elfogadtatnia felette érdekében áll az angol miniszteriumnak. A bécsi udvar tehát, melynek az eleve tudomására jutott föltételek, kivált a vallást illetők, semmikép sem voltak inye szerint, s különben a közbenjárást is minden módon mellőzni akarván, megelőzendőnek határozta Peterborough fellépését. Most már azon mi-

¹⁾ Fiedlernél: II, 146.

²⁾ Kivonatok Palmes leveleiből jan. 27. -- febr. 4. U. o. II, 125.

1711.

niszterek is, kik eddigelé fegyverhatalommal kívánták elfojtani a magyar fölkelést, szükségesnek láták megegyezni a magyarokkal. Épen alkalmas időben érkezett rájuk nézve Rákóczy folyamodása a császárhoz. A február 11-kén tartott titkos tanácskozás után tehát Pálfnak teljes hatalom adott a tárgyalásra; kötelességévé tétetett mindazáltal, hogy ne testületileg egyezzen a szövetséges rendekkel, hanem egyenkint ügyekezzen megegyezni azok fejeivel, őket az amnestiáról s javaik visszaadásáról biztosítván ¹⁾. Febr. 20-kán pedig Locher haditanácsos még bővebb s úgy látszik, némileg tágasabb utasításokkal küldetett le Pálffy mellé.

Lord Peterborough február 23-kán Bécsbe érkezvén, nagy erdélylyel fogott feladata megfejtéséhez. Másnap Eugen herczegnél, 25-kén pedig kihallgattatáson lévén, magánál a császárnál is mindjárt szóba hozta a magyar ügyet s a mennél elébbi megegyezés múlhatatlan szükségét. Válaszul nyerte, hogy a békealku Rákóczy folyamodása után mindjárt megindított s oly kedvező folyamatban van, hogy a béke még a télen minden bizonynyal megkötetik, s aztán semmi sem gátolandja a császári hadak kivezetését a francziák ellen. Azonban hamar belátta a követ, hogy még korán sincs ennyire a dolog. „Ide érkezvén — így írt már február 28-án Rabyhoz — Rákóczy ügyeit felette elhanyagolva találtam az elébbi követ által . . . Bizonyára szívemen fekszik a magyar ügy, s érette minden módon szándékom dolgozni . . . De félttem a fejedelmet, nehogy a jelen egyezkedés által megesalassék, miután Károlyi is inkább csak magáért működik ²⁾. Szükség tehát, hogy a fejedelem ezekről tudósíttassék, miszerint vigyázó legyen, s megóvja magát. És bár az

¹⁾ Fiedlernél II, 148, 149. 158.

²⁾ Bécsben még azon alaptalan hír is szárnyalt, hogy Károlyi titkon a császárnál is volt kihallgattatáson, s hogy marsalli méltóság ígértetett neki, s e minőségben egy hadtesttel Spanyolországba fog küldetni. U. o. II, 149.

udvar sem levelet, sem futárt nem enged hozzá küldetni, én mégis rajta leszek, hogy hírt adhassak neki. Excellentiád ezen ügyet a leghűségesebben és alaposan tárgyalta, s megadta neki a kellő erélyt ¹⁾).

Eközben Rákóczy azon reményben, hogy a külhatalmak ezen szorgalmazásai eredménytelenek nem maradnak, s a bécsi udvar valahára megkezdeti a békealkut, tudni kívánta, mi véleményben vannak mind a magyar mind az erdélyi tanácsosok a béke föltételei felől. E végett néhány nappal a vajai találkozás után Salánkon mind a két tanácsot összehívta. Előadván nekik a Pálffyval tartott tanácskozás indokait s eredményeit, kijelenté, hogy miután a császárhoz intézett folyamodása által magát mindenre késznek bizonyította, mit tőle a nemzet érdekei kívánhatnak, most véleményeket kéri azon esetre, ha a császár, levele által indíttatva, valóban alkuba akarna velök ereszkedni, mert ő ezt, a szövetség végzése szerint, csak a tanácssal együtt tárgyalhatja. Mivel a legveszélyesebb végletekben forognak, tudnia kell véleményöket, valjon tágíthatnak-e azon békeföltételek egyikén vagy másikán, melyek a nagyszombati alku előtt Érsekújvárt a tanácsban szerkesztettek; mert miután megesküdtek, hogy fegyveröket mindaddig nem teszik le, míg szabadságukat vissza nem nyerik, világosan ki kellend jelenteni, miben engedhetnek hitök megszegése nélkül.

„Félelem, mond emlékirataiban Rákóczy — nem hatott rájok, mert a fölött, hogy semmi katonaság nem volt mellettem, látták, hogy őszintén bánok velek. De egy sem volt köztök, ki nem arra szavazott volna, hogy lelkiösmere-tök szerint a nagyszombati feltételekből semmit sem engedhetnek el; s ha a béke tárgyalatni fog, a teljes tanácsot s a szövetséges rendeket is egybe kell hívni értelmök megtudása végett“. Előadta azután mi segélyt remélhetnek a muszka ezártól; s mivel ez Lengyelországba váratik, tudni kívánja

A salánki értekezlet.

¹⁾ Fiedlernél: II. 157. 148.

1711.

véleményöket, mi áll inkább a haza érdekében: az-e hogy Munkácsba zárkózzék, ha a fegyverszünetnek vége szakad; vagy hogy Lengyelországba menjen, a czárral személyesen szólni? Mindnyája úgy vélé, hogy a czárral való találkozás sokkal hasznosabb leend a hazára.

Ezután az erdélyi tanácsosokat gyűjtven maga köré, elmondá nekik, miképen Pálffy biztosítá őt, hogy a császár minden engedményt hajlandó megadni Erdélynek az ő fejedelemségén kívül; ő nem akar oka lenni szerencsétlenségöknek, sem őket meggátolni ügyeik elintézésében. Ha tehát úgy kívánják, visszaadja nekik választatása okmányát s feloldja őket a hűségeskü alól, feltéve, hogy ő is feloldatik esküje alól, melylyel magát kötelezte, hogy a rendek meggyezzte nélkül nem mond le a fejedelemségről. A tanács köszönettel fogadta a nemeslelkű nyilatkozatot, de kijelenté egyszersmind: hogy ők erre sem felhatalmazva nincsenek, sem hajlamot nem éreznek magukban; sőt kérik őt, maga se gondoljon ilyesmire; ők készek, ha kell, bárhova követni őt, csak a szükségesekekkel láttassanak el a külföldön.

Megértven a tanácsosok véleményét, azonnal Lengyelországba készült. Mielőtt azonban Salánkról távoznék febr. 18-kán a következő levelet intézé Károlyihoz:

„ . . . Már előre átlátván ezen indulásomnak hirtelen való történtét, és némelyeknek megjelentvén, hosszas beszélgetésünk volt, minemű instructiót adjak kigyelmednek. Mindazáltal csak az lőn a végzés, hogy ha csak a felséges udvar a derekas tractára s a kívánt békességes csendességnek megadására akar lépni, a frígy (fegyverszünet) tovább nyujtassék . . . És mivel azt is átláttuk, hogy állandóbb és csendesebb békességet remélhetünk a muszka czár közbenjárása által, mintsem Pálffy csalogatásaival: akkor is a dolgok derekáról a czárt inkább capitulálhatnám s végezhetnék is vele, mint itt arról vetekedjek, hogy *Clementissimus*-e vagy *Benignissimus*? — melyre nézve, a mint mondám, csak elmegyek, mert a minapi levélből úgy érthetni, hogy a czárt

nem messze Ilivótól (Lembergától) fogom találni, a kitől függ Isten után hazánk boldogulásának állapotja.

„A politikumokról én semmit sem disponálok, hanem mindenekről informáljon kigyelmed. Török András hofmes-teremet udvarom népivel hagyom Varsovián. Beniczky pedig leveleim elküldése végett marad Szkolyán. A mint az alkal-
matosság mutatja, mentől jobban, úgy folytassa kigyelmed hazánk dolgait

„Mint hogy Munkács várából Vay Ádám uramat magam mellé veszem, — a hív szolga idegen országokban is kincse lévén az embernek — tehetségem szerint a commendásnak instructiójáról is tettem rendelést, helyébe állítván Sennyey Istvánt¹⁾; a ki noha e napokban még a dolgok folytatása kedvéért mellettem marad; de tőle fog függni Charrière és Török András is udvar népünkkel együtt . . .

„Publikáltatom azt is, hogy már ennekutána kigyelmed passusa nélkül Lengyelországba senki be ne mehessen; hanem a ki igaz hazafi akar lenni, kigyelmedtől mind hallgas-son, mind függjön Az én kedves lakóhelyemet Munkácsot s benne lévő mindenemet kigyelmednek ajánlom. Lelki esméretében s keresztényi hitében bizom, hozzám való hűségét, melyet minap is hozzám Munkácson megújított, magammal elhítetvén, hogy nemzetem boldogulásának gyü-
mölese nélkül valóságos tractára nem fog lépni, egyikünk a másikat el nem hagyja; különben ha észrevenné az ellenkező félnek ravaszkodását, s még is valami tractába bocsátkoznék,

1) A vár mindennel jól el volt látva; még pénzverdét is állított fel benne a szükséges érczkészlettel azon esetre, ha hosszabb zárlat alá vettetnék a fegyverszünet leteltével; mert e várat minden áron meg akará tartani míg csak reménye marad, hogy akár a czár, akár a ten-geri hatalmak közbenjárása által oly békét köthet, mely a haza érde-keit biztosítsa. E végett még azon esetre is, ha megtámadtatnék, meg-
hagyta Sennyeynek, hogy közönyösséget igyekezzenek nyerni Pálftyól a vár számára.

1711.

az a mi összeszövetkezésünkre letett hitünkkel ellenkeznek, melylyel t. i. lelkünket, s minden maradékunkat pártütés büntetése alatt köteleztük édes hazánknak. Kormányozza azért mentől jobban távollétemben fegyverkezését, hogy a midőn én is annak boldogulását minden bújdosásaimmal, bús gondommal s igyekezetemmel keresni iparkodom, foganatos voltát fejedelmi szavamra mondom s hiszem is (ha csak a czárral szemben lehetek) igazán meg fogom írni, mit reménylhet kigyelmed s mi közönségesen.

„Kimenetelemnek okát (Eszterházy) Dániel úrnak megírtam, kívánván, hogy a capitulatiót (Kassán) legalább aratásig vontassa; azonkívül is addig segítségünkre jövőendő hadainkkal élésünk elébb nem lehetne ¹⁾“.

Rákóczy ki-
menetele Len-
gyelországba.

Munkácsról aztán pár nap múlva megindulván, febr. 21-én még egy más buesúzó levelet is írt a lengyel határszélről, Vereczkéről Károlyinak, „újabbán is kezébe adja a haza boldogulásának munkáját“. Reménységét fejezi ki e levélben, hogy miután, Beresényi tudósítása szerint, a czár követe jól fogadtatott Konstantinápolyban, s így háborúra a czár és a török közt nem kerül a dolog, Péter czár, ki a francziával is jó egyetértésben lenni mondatik, bizonyosan megadja neki a segedelmet. „Így lévén a dolog, aratásra többed magammal megyek vissza, mint a mennyivel most kimegyek, sőt hamarébb is, ha élések lehetne az új vendégeknek.“

E levélbe volt zárva Rákóczynak a felkeltekhez intézett nyílt levele is, melyben tudokra adja, hogy bár a haza szabadságának megmentése végett békealkut kezdett; mivel azonban annak kimenetele kétséges, mielőtt a császár resolútióját venné, vezérlő fejedelmi tiszte szerint külföldön is segély után lát, hogy, ha a békességet megkötni nem lehetne, újabb hadakozás által érhesse el célját. E végett a külföldre távozván, távolléte idejére az ügyek vezetését Károlyira bízza, kinek tehát mindenki engedelmeskedjék, visszajöttéig

¹⁾ Pulay e. h. 293.

mindnyájan egy csoportban maradjanak. Biztosítja őket, hogy ha a fegyverszünet felbomlanék s ők a hazából kiszorítottatnának is, künn nem csak bátorságos megmaradást, hanem az idegen hatalmasságoknál illendő szolgálatokat is szerzend számukra ¹⁾).

De Lengyelországban kevés vígasztalás várta a fejedelmet. Vetésy hosszú letartóztatása után az osztrák érzelmű Janus orosz tábornok által útleveleit végre kinyervén, február elején Moszkvába érkezett, s egy emlékirat kíséretében benyújtá XIV Lajos nyilatkozatát, melylyel a közbenjárást a czár és svéd király közt elfogadni s a czárral szövetséget kötni ígérkezett, feltételül tüzvéni ki, hogy a czár Rákóczyt a varsói szövetség értelmében tényleg segítse s a bajor fejedelmet is lehetőleg gyámolítsa ²⁾). De a czár udvarában már tudatott, miképen a törököt egyenesen a francia fondorlatok izgatták fel háborúra a czár ellen, a svéd király érdekében, miért Vetésy nagy hidegséggel s bizalmatlansággal fogadtatott. Midőn pedig a konstantinápolyi muszka követtség titkára, ki épen e napokban érkezett vissza urához, a francia fondorlatok kétségtelen bizonyítványait s egyebek közt Desalleurs marquishoz még a nagyvezérhez benyújtott, háborúra izgató emlékiratait is magával hozta, a czár és miniszterei dühösségre fakadtak Franciaország ellen, s Vetésyt oly boszúsan utasították el az udvartól ³⁾), hogy ez még attól is tartott, netalán a czár, kit gyakori ittas állapotában miniszterei mindenekre reábirhatának, a fejedelmet, ha, mint szándéka volt, személyesen is találkoznék vele, elfogassa s a francia elleni boszúból az osztráknak kiadja. A követ e körülmények közt nem látott más módot segíteni az ország ügyén, mint ha a fejedelem az országba visszamegy s a szövetséges rendekkel együtt maga ügyekszik, úgy mint lehet,

¹⁾ Pulay e. h. 293. kövv.

²⁾ Fiedlernél e. h. I. 195.

³⁾ U. o. 201.

1711. megögyezni Pálffyval; különben meglátja, a fejétől elhagyott nemesség, mást nem is tehetvén, nála nélkül is elfogadja az amnestiát¹⁾.

E közben Károlyi, ki a távozó fejedelemtől oly utasítást vőn, hogy Pálffyhoz személyesen ne menjen többé, egy ideig olesvai házában tartózkodék. Itt vette Pálfynak febr. 25-kén Pestről kelt levelét, melyben őt tudósítván, hogy Lindenheimi Locher Károly udv. tanácsos az udvar újabb parancsaival érkezett hozzá, s mivel a dolog halasztást nem szenved, néhány nap múlva Debreczenbe utazik. Jőjön oda Károlyi is múlhatatlanul. Ott közleni fogja vele a vett parancsokat, „melyek, ú. m. mind Rákóczy fejedelem vigasztalására mind kiváltképen neki, Károlyinak, javára fognak szolgálni. „Azért mivel ezen nagy dolog minden készséget kíván és idővontatást nem szenved, inti, kéri őt, hogy mihelyt az ő Debreczenbe érkezését meghallja, ne várjon tovább semmi követet vagy meghívást, hanem azonnal jöttést jőjön.“

Március 4-kén Ónodról újabban írt hozzá, jelentvén neki, hogy már útban van Debreczenbe. Hallja, hogy a fejedelem Lengyelországba távozott. Isten tudja, mikor remélheti visszajövetelét. Ebből úgy látja, hogy ő herczegsége a fegyverszünetet tovább is akarja vontatni. Ezt azonban ő meg nem engedheti. Azért úgy rendelje el dolgait, hogy a jövő csötörtökön múlhatatlanul Debreczenben legyen, vele együtt végezni az ország javára czélzó oly fontos ügyben, mire nézve, úgymond, neki jó reménysége vagyon. Ha Károlyi mulatozása miatt valami nem várt dolog következnék, annak nem ő lesz az oka.

Károlyi azonban, kinek a Pálffyhoz való menetel eleve is megvolt tiltva a fejedelemtől, mielőtt valamire határozna magát, mások véleményét is megérteni kívánta e válságos helyzetben. Pálffy leveleinek vétele után tehát azonnal Mun-

¹⁾ Fiedlernél I, 213. 215.

kácsra utazott, Sennyey Istvánnal s több más otlévő urakkal tanácskozandó. Ezek helyeselték Károlyi szemben létét Pálffyval s ez iránt írtak is a fejedelemnek; Károlyi tehát azonnal Debreczenbe utazott.

Itt Károlyi mindenek előtt a császári leiratot s azon feltételeket kívánta magával közölni, melyek alatt a béke megkötendő volna. Pálffy és Locher azonban viszont előleg is oly dolgok megigérését kívánták tőle, „melyekre sem nem küldetett, sem nem hivatott, sem pedig felhatalmazva nem volt.“ Ezen összeütközés miatt kölcsönösen neheztelésre méltó szöveget is hallatván egymással, Károlyi szállítására távozott s onnan Pálfytól elbúcsúzván, három napi halasztást kívánt, mi alatt hadaival értekezni. Még azon nap egy tiltakozást is fogalmazott az iránt: miképen ő azért hivatott legyen ide Pálffy által, hogy az ő felsége kegyelmes resolútióját meghallgassa, és a fejedelemnek arról tudósítást adjon; nemhogy azonban a császár leirata közöltetett volna, sőt fegyverkezés izentetett neki. A további vérontásnak tehát ily körülmények közt sem a fejedelem, sem a felkeltek nem lesznek okai.

Még azonban nem küldé el e tiltakozását Károlyi, midőn Komáromy György, hihetőleg Pálffy megbiztából nála megjelent, s őt némileg lecsilapítván arra birta, hogy másnap távozás helyett újabban is látogassa meg a császári biztosokat. Közbelépett Ebergényi László tábornok is, kinek Károlyi a történeteket elbeszélte. Evvel együtt látogatá meg aztán Pálfyt, ki szinte ovakodván a dolgokat élökre állítani, most közlé ugyan vele a császár leiratát; neheztelését azonban nem hallgathatá el a miatt, hogy a fejedelem, nem várván be ő felsége válaszát, Lengyelországba távozott. Károlyi erre fejtegetvén a fejedelem távoztának okait, biztosítá a királyi biztosokat, hogy „minden ravaszság nélkül, igazán és tökéletesen fog munkálkodni az elkezdett dologban“. Minnek következtében ezek is annyira megnyugodtak, hogy őt nemcsak minden jószágainak és tisztségeinek visszanyerésé-

1711.

ről, hanem az udvar újabb kegyelmeiről is biztosították. Károlyi ezt nem vetette ugyan meg, de az ügy szerencsés ki-
menetelére halasztotta.

Az egyesség ekként Károlyi és a császári biztosok közt megtörténvén, ezek átnyújták neki a császári resolúció pont-
jainak rövid másolatát, melyekhez Pálffy a fejedelem számára
egy levelet is kapcsolt. Írja ebben, hogy miután távolléte
miatt szemben vele nem lehet, iratban tudósítja őt, „hogy
kegyelmes urunk ő felsége az előhozott okokra nézve életé-
nek és jószágainak teljes kegyelem adásától nem idegen, sőt
kegyelmesen hajlik, csak Herczegséged is maga igazságos és
valóságos alázatosságának bizonyosságára hitet adván, és a
fegyvert letévén s hadait is elbocsátván, Kassát, Munkácsot,
Ungvárt, Husztot, Kővárt, és több hátralévő erősségeket az
ő felsége hatalma alá mentől hamarobb lehet, a maga com-
mendansainak által engedni parancsolja, hogy az ő felsége
garnizonai belé szállíttathassanak“. Egyebekre nézve, mond
tovább, bőséges felvilágosításokat adott Károlyinak, kitől
azokat megértheti.

A királyi resolúció magyarázata pedig a következőket
foglalta magában :

Az amnestia
pontjai.

1. A mint ő herczegségének a fentebbi levélben meg-
iratott, fejének és minden jószágainak kegyelem adatik, oly
feltétel alatt mindazáltal, hogy ha ő felsége hívségére visz-
szajóni akar, azt minden tétovázás és idővontatás nélkül csele-
kedje. Ő felsége resolúciója szerint ennek harmad nap alatt
kellott volna történni; de az utak messzesége s nehéz volta
miatt a határidő három-négy hétre meghosszabbítottatik, mi-
nek eltelte után alknak helye többé nem leend, hanem csu-
pán ő felsége kegyelme által fog a dolog végeztetni. Az erős-
ségek hit alatt, oly állapotban, a mint most vannak adassa-
nak át. A fejedelemnek a Munkácson való állandó lakás most
nem engedtetik meg; abban mindazáltal nem gátoltatik, hogy
néha oda menjen s rövidebb ideig ott mulasson; de vitézeket
s felesleges szolgarendet magával be nem vihet.

2. Fiainak visszaadása iránt a fejedelem az udvarhoz utasíttatik.

3. Az urak, nemesek s főtisztek, kik a fejedelem mellett ben az országban vannak, kiki a maga részére kérhet kegyelmet. A közvitézlő rend e kegyelemben azonnal részeseül, mihelyt fegyverét leteszi s ő felségének hűséget esküszik. Mind ezek azonban jegyzékbe veendőek.

4. A fejedelem mellett lévő tisztek s vitézlő rend számára értetnek mind az erdélyiek, mind más nemzetből valók. A fegyverletétel után a császár szolgálatára senki sem fog kényszeríttetni.

5. A kurucszágban elhaltak özvegyei jegybérök iránt a törvények intézkedése alá esnek; árváik számára a fiscus által elfoglalt jószágokra nézve ő felségénél kell keresni kegyelme.

6. Azon urakra s nemesekre, kik az országból kimentek, ha töredelmesen megtérnek, lesz gondja ő felségének, úgy hogy jószágaikból nekik tisztességes ellátás fog rendelkezni. A kik több évek előtt, csak saját nyugalma végett költöztek ki, de fegyvert nem fogtak, sem más ártalmas dolgot nem követtek el, kérelmökre a kegyelmet szinte megnyerik.

7. Ő felsége az ország jogait, szabadságait és törvényeit sértetlenül megtartandja; nem is engedi, hogy ezen általános kegyelem ellenére újabb villongások és perek kezdessenek. E kegyelem megerősítését az országgyűlésen is kívánhatják.

Mondja végül az okmány, hogy mind ez Rákóczy Ferencz fejedelemnek s követőinek adassék tudtára, miszerint magokat Pálfynál három vagy négy hét alatt jelenthessék. Ha ezen határidő elmúlik, az illetőktől ő felsége kegyelme is elvonatik ¹⁾.

¹⁾ Pulay: e. h. 309. kövv. Fiedlernél: II, 159. 177. Pray: Epist. Proc. III, 550.

1711.

A Pálftól Debreczenben márcz. 14-kén kiállított ezen okmányokkal Károlyi néhány nap mulva Munkácsra ment. Innen küldé aztán márcz. 22-kén kelt levelével Szatmáry Miklós ezredest Pálffyhoz, tudatván vele, hogy mind eddig sem értette meg a fejedelem hollétét: ő tehát maga indul meg felkeresésére, távolléte idejére Sennyey Istvánhoz kérévén küldetni minden fontosabb ügyet. Szatmáry pedig szóval jelentené neki, hogy Károlyi a jövő ápril 9-kére hívta össze a felkelt hadakat, hogy a királyi kegyelemlovél azoknak tudokra adassék.

E halogatás nem igen tetszék Pálfynak; s miként márczius 26-kán írt válaszában kijelenté, Károlyinak a király iránti hűségében ugyan nem kételkedett; de annyival inkább gyanúba vette a fejedelmet, hogy ő a császári kegyelmet nem oly őszintén kívánja, s Lengyelországban újabb bal tanácsoktól indítatva, talán csak arról gondolkodik, hogy a fegyverszünet alatt újabb erőt gyűjtsön a támadásra. Locher tanácsos, e gyanútól indítva, úgymond, már vissza is akart térni Bécsbe, s tőle azt kívánta, hogy az ellenségeskedést kezdje meg; s csak nagy nehezen birhatta őt várakozásra. Elvárja tehát mennél előbb a fejedelem válaszát. Vagy hat vagy vak — így fejezi be levelét — nyilatkozzék a fejedelem, hogy dolgait ő is kellőleg intézhesse s az udvarnál ellene támadható gyanút is eltávolíthassa.

Midőn e levél Munkácsra érkezett, Károlyi már megindult volt Lengyelországba a fejedelem felkeresésére, kit aztán Stry városában talált, s vele együtt Bercsényit, Forgáchot s Eszterházy Antalt. A fejedelem s ezen urak azokkal, mik Pálffy leveleiben foglaltattak, s miket Károlyi a Pálftól hallottak szerint szóval elmondott, egyáltalában nem voltak megelégedve. Sőt az említett urak, Károlyinak az utolsó időkben épen nem barátjai, őt a Pálffyval való titkos egyetértésről gyanúsítván, a fejedelem által elfogatni is kívánták. A fejedelem nem hajlott ugyan ösztönzéseikre, kijelenté mindazáltal Károlyinak, hogy mind az, miket Pálffy-

tól iratban vagy szóval hozott, bővebb magyarázatot igényel, mit egy más követé által kívánni is fog Pálftól. Megtiltá neki a további érintkezést és szembenlételet Pálffyval, s azon rendelettel küldé őt vissza, hogy Kassát s a többi várakat át ne adja, hanem a magyarországi és erdélyi rendeket ápril 27-ére Huszt városába gyűlésre hívja meg, hol azok mind a császári resolutio, mind a Pálftól kérendő bővebb meghatározásokat meghallgatnák, s a béke ügyében azok szerint alkotnák végzéseiket¹⁾.

Károlyi távozta után a fejedelem Ráday Pált, cancellariája igazgatóját utasítá Pálffyhoz, kijelentvén a hozzá írt levélben, hogy, „bár az udvar resolutiójának kemény czikelyein nem lehetett megháborodott elmével nem csüggednie; mindazáltal őszintén kívánván a háború megszüntetését, elvárja tőle a császár szándokainak bővebb magyarázatát, — mi végre Ráday Pált küldi hozzá. Átala küldé meg észrevételeit azon pontokra is, melyekben Pálffy a császári kegyelmet tudomására juttatá. Mondja ezen észrevételekben a fejedelem, hogy:

1. Ő a császárhoz írt levelében nemesak magának és udvari népének, hanem mind azoknak, kik vele együtt hittel kötelesek, tehát az egész összeszövetkezett magyarságnak részére kérte a császár kegyelmét. E szövetséges rendek hatalmában vannak az erősségek is; ezeket tehát Pálffy ne tőle, hanem az egész confoederatiótól kérje.

2. A fiaira vonatkozó pontot, úgy hiszi, a béke tárgyalásakor az udvar sem veszi kérdésbe; különben nagy okot adna a gyanúra.

3. E pont kiváltkép igényel felvilágosítást, mert szerinte a vele tartó uraknak, nemeseknek és tiszteknek nem kegyelem, hanem csak hatalom adatik, hogy azért könnyöröghessenek.

¹⁾ Pulay: e. h. 318. Hist. de révol. de Hongrie IV. 48. Pray. Ep. Proc. 554. Fiedler e. h. I, 352.

4. Hasonló felvilágosítást kíván a negyedik pontra is, melyből szinte ki vannak rekesztve az urak, tisztek, és az erdélyi nemesség.

Az 5-dik és hatodik pont ellenkezik a hetedikkel. Ebben ugyanis az mondatik, hogy ő felsége az ország törvényeit, szokásait és szabadságait szentül meg fogja tartani: nem kétkedünk azért benne, hogy azon közönséges gratiájába foglalja és érti az özvegyeket, árvákat is az országon kívül lévőkkel együtt, úgymint a kik a szövetségben bent vannak. Szóval, Pálffy csak egyesekre akarja szoríttatni a királyi kegyelmet, ő, a fejedelem pedig azt mindenkire kiterjesztetni kívánja. Ezért hivatta össze a szövetséges rendeket is Husztra, mert ő ezek akarátja nélkül, hite szerint, semmit sem fog cselekedni. — Mind ezekre a kir. biztos világosabb választát annál szívesebben várja, mennél őszintébben óhajtja hazájának csendességét. — Rádaynak ezeken felül, utasítása szerint, még azt is kelle sürgetnie, hogy a protestansok vallásszabadsága, mi nélkül őket állandólag megbékíteni lehetetlen, biztosíttassék¹⁾.

Károlyi csak Sztryből visszatértében, úgy látszik, Zavadkán, vette Pálфыnak márcz. 26-kán hozzá Munkácsra intézett levelét. Ennek következtében Károlyi márcz. 29-én Zavadkáról azonnal írt is a fejedelemnek, mint látszik, különösen azt hangsúlyozva, hogy Pálffy kívánatának teljesítését Kassa átadása iránt alig lehetend mellőzni, hacsak végkép nem akarják megszakasztani a békealkut. A fejedelem erre már harmad napon válaszolt Károlyinak, s nem minden neheztelés, sőt gyanú nélkül a tábornok hűségében. „Ha az Kgyld mind szóval, mind írásban sokszor újított hitiben meg nem nyugodott volna elmém (így szól a fejedelem hangulatát egész világba helyező levél): azt vélném, hogy még most is állandó resolútiót nem vett magának ezen mostani

¹⁾ Pulay: e. h. 219. kövv. Fiedler I, 352. Pray: Ep. Proc. III, 554. Hist. de révol. IV, 48.

fenforgó dolgok között, s látszik, mintha approbálná Kgyld Pálffy kivánságát Kassa iránt . . . De micsoda lelkiismerettel kívánhatná akárki is tülem, hogy hitem és kötelességem ellen egy árnyék-reménységért mind hitemet megszegjem, mind az egész világ előtt magamat prostituáljam? . . . Látom, hogy a bécsi udvar csak subjugálni akarja nemzetünket; melyet ha csalárdsággal véghez vihetne, inkább akarná mintsem erővel . . . Tudom, legnagyobb argumentum ebben az, hogy úgy is elhagyattatom, s még talán az külső reménység is megcsal; mely ha mind úgy történnék is: mégis jobban szeretem tiszta, tökéletes lelkiismerettel Istenben vetni reménységemet egyedül, mintsem hitetlenséggel azt megmocskolván, attúl is mind eltávoznom, mind érdemlenné tenni magamat. Ez oly végső resolution, a melytül csak a halál választ el, s nincs oly nyomorúság s rabság, a mely elmémben habozást okozzon. Számot adok evvel Istenem előtt, s megmutatom hazámnak s nemzetemnek s az egész keresztény világnak, hogy valamint az ügyet nem dicőségért, gazdagulásért vettem fel: úgy a nyomorúságok félelmétül azt el nem hagyom . . . Erősítse Isten Kegyelmed szívét is, és adja szent kegyelmét mind Kgyld ígéreti végbevételére, mind nekem azon vígasztalást érnem, hogy az Kgyld személyében való bizodalomban, sok emberek elmékedése ellen meg ne csalattassam“¹⁾).

Míg ekként a fejedelem, ki a bécsi udvar őszinte szándokaiban egyáltalában nem bízott, a czár segélyígereiteinek ellenben még mind nagy hitelt adott, azon reményéről pedig, hogy legroszabb esetben legalább a készülő európai békébe ő s hazája is befoglaltatik, nem tudott lemondani, Károlyit minden módon a békeügy lehető vontatására ösztönzé: az alatt Pálffy ellenben több fontos okoknál fogva azon működék, hogy a béke megkötését lehetőleg siettesse. Ő már majdnem türelmetlenül várta a fejedelem válaszát, s mihelyt Ká-

¹⁾ Thaly K. közleménye a Századok 1870-ki foly. 599. lapján.

1711. rolyi visszatértéről értesült, azonnal sürgeté őt levele által, „hogy mind a dolgokat közelítse, mind pedig Debreczenbe mentől hamarabb elmenjen“; minthogy pedig Károlyi; kinek a fejedelem egyenesen megtiltotta a hozzá való menetet, őt csak biztatással tartá, ápril elején Komáromy Györgyöt küldé hozzá N.-Károlyba. „Nem illik — úgymond a hozzá írt pontok egyikében — egy római imperatornak egy fejedelem után járni és resolútiójára várakozni“. Ne csináljanak sok nehézségeket; hanem tartsák magokat ahhoz, a mik már előadattak; az egyes kívánságoknak az egyesség után sem záratik el útja. Károlyi azon kifejezése, hogy a fejedelemmel „alkalmasint elvégezte a dolgot“, neki nem tetszik. Ő az egészet s mindjárt be akarja végezni, mivel az udvar sem capitulatióra, sem alkura nem megyen, s már eddig is sok az idővontatás. Kassát azonnal átadatni kívánta, s erre még csak választ sem nyert. Azt sem érti, mire nézve írja, hogy „dolga van a katonasággal“, holott minap már megmondta nekik, hogy mind személyökre, mind javaikra kegyelmet nyernek. Ehhez semmi egyéb nem kell, mint őket összegyűjteni, hitöket venni, a fegyvert velök letétetni s mindenkit a maga megyéjébe küldeni. Ily halogatás után ha mind ez egy hét alatt meg nem történik, kénytelen lesz a húsvéti ünepekben maga kihirdetni a királyi resolútiót; s nyilvánossá tenni azt is, miképen folyt eddig az egyezkedés, hogy lássa a világ, miképen nem ő felségén múlt a béke, azok ellen pedig, kik a kegyelmet el nem fogadják, megkezdeni az ellenségeskedést. Kívánja tehát, hogy a herczeg mennél előbb hazajöjön, s a hitet előtte letegye. Lakása és fiai iránt ne legyen semmi nehézsége, egyebek is mind megadatnak, mik az igazsággal megegyeznek, mihelyt Kassa átadatik, s a katonaság fegyverét leteszi ¹⁾.

Pálfy e levele döntő volt Károlyi elhatározására. Ő minden reményét vesztvé a háború sikeres folytathatására,

¹⁾ Pulay: e. h. 322. kövv.

mint fentebb látók, már az előtt is hajlott a békére; saját személyét illetőleg pedig határozott nyilatkozatokat tett Pálfnak az iránt, hogy az amnestiát elfogadja. De hitét sem örömet szegte volna meg, melylyel a fejedelem s a szövetség iránt le volt kötelezve: Ő tehát minden módon arra törekedett, hogy a fejedelmet is a maga értelmére s Pálffy ajánlatainak elfogadására indítsa. Ez volt fő célja utolsó utazásának is a fejedelemhez. Az evvel való szembenlét azonban szintúgy mint ennek utolsó levele teljesen meggyőzték őt, hogy a fejedelmet nem sikerült sem megingatnia a külföldi segély iránt táplált reményeiben, sem meggyőznie a béke gyors megkötésének szükségéről, s a Pálffy által hirdetett bécsi ígéretek őszinteségéről; miknél fogva a fejedelemnek egyedüli célja most mind addig vontatni a béke megkötését, míg a külviszonyokban lényegesebb fordulat nem áll elő.

De Károlyi a halogatást Pálffy utolsó levele után nem vélte tovább folytathatónak. Azon fenyegetése, hogy, ha ajánlatai egy hét alatt határozottan el nem fogadtatnak, kívánatai nem teljesíttetnek: ő maga fogja kihirdetni a királyi resolútiót, s egyenkint reábírní a rendeket az amnestia elfogadására, azok ellen pedig, kik azt el nem fogadják, mulhatlanúl megkezdí az ellenségeskedést, úgy látszik nagyon megijesztették Károlyit. Ő tehát ezentúl sem saját személyét s birtokait nem akarta kockáztatni, sem a felelősséget az iránt magára vállalni, hogy az egész országra nézve kieszközölhető békekötés egyesek kegyelem-nyerésévé törpüljön; mert jól tudta, hogy miként néhányan alattomban már meg is kísérlték, a szövetséges rendek nagyobb része egyenként is kész már az ügyek reménytelen állapotában elfogadni a felajánlott királyi kegyelmet.

E hangulatban írt aztán mind a fejedelemnek, ápril 3-kán, mind Pálfnak választ utolsó levelére. A fejedelemhez írt levelének eddigelé még nem jöhettem ugyan birtokába, hogy azt itt, fontossága szerint szóról szóra közöljem,

1711.

tartalmát s irányát azonban eléggé megfejtethi a fejedelemlnek arra Sztari-Szelából, Péter csárhoz való útjából, ápril 9-kén kelt válasza ¹⁾). „Csak tegnap, 8-va, útamban vettem, — úgymond — a kegyelmed, 3-tia, írott levelét; melyre mit válaszoljak? látja Isten alig tudom. Mert ha szintén hazámhoz való szeretetem külömb-külobmféle gondolatokra nem adna is ösztönt: Kgyldhez való particularis barátságomat és őszinteségemet oly sértettnek érzem lenni, hogy annyival is inkább nem tudom kormányozni elmémet, a midőn t. i. kgyld Pálffy izeneti és írásiba teljes sinceritást az én cselekedetemben pedig ellenkezőt ír, hogy tapasztal, — holott elmenetelekor úgy véltem, hogy mind propositióiban, mind azokra adott válaszimban megnyugtatta vala elméjét kgyld, s mind abban egyetérteni láttatott, hogy confoederalionalis hitem megszegése nélkül Kassát magamtul nem engedhetem, és így bémenetelem is (az országba) haszontalan lészen a gyűlés terminusa előtt, melyet pro 27-a aprilis a Kgyld javallásából tűztem ki.

„Úgy veszem azért a Kgyld írását s úgy magyarázom, a mint maga is kívánja, — s készebb vagyok Kgyldtól megcsalattatnom, mintsem szóval s írásban száma nélkül adott hitiben kételkednem; melyre nézve sokat válasz nélkül elmellőzők a Kgyld levelében. De mivel leginkább sérti szívemet az, hogy Kgyld ösztönöz arra, hogy hazámat és a confoederatiót el ne hagyjam és menjek bé etc. — holott maga is emlékezhetik Kgyld, hogy ez vala egyedül való kívánságom, a midőn magamat resolváltam vala Munkácsra való bészorulásra: s akkor egy sem találkozték Kgyltek közül, a ki hitemre s hazámhoz való szeretetemre nem kényszerített volna, hogy ne cselekedjem, hanem hazánk ügyét és reménységét tartsam fel személyem conservatiójával, — melyből eredett oka ide való jöveulemnek. És a midőn sok időtől fogvást várt reménységünknek (az orosz segítségnek)

¹⁾ Századok 1870 foly. lap 600.

útja nyitattik, hegy ne lehessen keszves, éppen ellenkezőre kényszerítettetem? 1711.

„S kicsoda az, a ki jó lelkiismerettel felőlem mondhasza, hogy én hagyom el a confoederatiót, a ki a végre jöttem ide, hogy a confoederationale instrumentum értelmé szerint hazánk régi szabadságának elérésére célzó eszközöket megnyerhessem, s nem azok a kik ellenségünk csalárd hitegetésétől vezetettvén, eszökbe sem jut: mit tégyen az hajdani szabadság, — csak légyen jószáguk s ígértessék meg életük securitása, a melyért confoederatióra sem kellett volna lépniük, se hitünket vesztegetni, mivel mind ezek még a gyöngyösi első congressusban megígértettek vala, — de hallani sem akartuk ez iránt való prédicatióit a szegény, megholt kalocsai érseknek, — s igaz magyar szívünk indulatjából léptünk azon confoederatióra, a melynek megtartásáért hány ezer ember vérét ontottuk, Kgyld sokszor számlálgatta... Itélje el már most, ki szakad el a confoederatiótól: ha az-e, a ki azon vég szerint való békességet kívánja, — avagy az, a ki vagy félelemtől vagy akármely más októl viseltetvén, azon igába adja magát, a mely ellen fegyvert fogni kényszerítettünk?

„... Mind ezeket már régen előre láttam, és semmi egyébben meg nem csalattatom, hanem csak egyedül a Kgyld személyében, ha azt cselekszi, a mit ír . . . A Kgyld lelke adjon számot érette, a melyet bizonyára nem Pálffy, nem is egy császár széki eleibe citálok én, az egész magyar ontott és ontandó vérrel együtt; de az eleibe, a ki előtt nincs titok; meg fogja az, tudom, bírálni mind azokat, a melyektől Kgyld magát a világ előtt kívánja mentnek tartatni, mind azt: ki micsoda clausulákkal, reservátákkal és restrictiókkal tette le és tartja a hitit, s hol volt az igaz confoederatio, s ki mivel tartozik, avagy tartozott Istenének s urának?!

„... Mind ezeket iratja velem nemzetemhez kötött szívem s lelkem; vegye hathatósan Kgyld tőlem, s csendesítvén elméjét: nézzen végig a nyolcz esztendőn, melynek folyása alatt, ha mind jó tanácsot adott volna is Kgyld:

1711.

mind azoknak fejezetire vajjon adhatott volna-e roszzabbat annál, melyet ád? midőn bémenetelemet arra kívánja, a melyet maga is ír, hogy kénytelenségből fog cselekedni, — s nem egyéb okból kívánná vagy magam, vagy helytartóm, vagy a senatorok jelenlétét, hanem hogy mások cselekednék inkább azt a roszzat?! . . .“

Károlyi elfogadja Pálffy feltételeit.

Károlyi, ki a fejedelem hajthatatlan szilárdságát jól ismeré, azon ápril 3-kai levelet, melyre Rákóczy ily keserűen válaszolt, nem is annyira a fejedelem elhatározásainak megváltoztatása végett, mint inkább azért írta, hogy magát a békeügyben Pálfynál teendő lépései miatt mennyire lehet mentegesse. Mert ő be sem várva a fejedelem válaszát, ugyanazon időben írt Pálfynak is. „Alázatos submissióval veszi — úgymond — az ő felsége neve alatt kiadott végresolútiót; meg van győződve, hogy ő felségét arra egyedül a nemzet békességének helyreállítása indította, s hiszi is, hogy miután a főbb pontokban kegyelmét tapasztalják, az egyes kívánatokra nézve is remélhetik kegyes választát. És minthogy a császári biztos úr kijelentette, hogy az egyesség meglétele után a helyes kívánságoknak útja el nem záratik: a következőkre kér resolútiót:

1. A miket a császári biztos ígért, nagyobb biztosítás végett azokat ő felsége is, ha nem elébb, a jövő országgyűlésen megerősítse.

2. Reméli, hogy a mult országgyűlésen felterjesztett sérelmekre és kívánatokra ő felsége kegyelmes választadand.

3. Reméli, hogy a herczeg hazajötte s Kassa átadása után a kegyelem határídeje a külföldön lévőkre is meghoszszabbíttatik.

4. Hasonlóképp reméli, hogy a Török-, Francia- s Muszkaországban bujdosók is, a nagy távolság miatt, akkor mikor haza jönnek, szinte részesülni fognak a kegyelmben.

5. Mivel sokan úgy értik a fegyverletételt, hogy ezen túl a nemesek sem hordozhatnának fegyvert, bár maga eléggé megmagyarázta, bővebb felvilágosítást kér Pálfytól.

6. Ámbár az ország törvényeinek megígért épségben tartása a magyarországi három s az erdélyi négy vallásra is kiterjed: a kedélyek teljes megnyugtató végett, ezt külön is megemlíttetni kéri.

7. Az árvákra nézve kérdést tesz: vajjon lehet-e remélni, hogy azok az atyjokról s rokonaikról rájuk néző örökségeket is megkapják?

8. Kivánna tudni azt is, vajjon előbbi méltóságaitak megtartják-e mind a magyar, mind az erdélyi amnestiáltak?

9. Szükségesnek látná, hogy a Pálffy által Steinville Erdélyben vezénylő tábornokhoz az erdélyiek amnestiáltatása iránt intézendő levéllel a királyi biztos embere mellé ő is adhason egy követet.

10. Reméli, hogy az egyesség megtörténte s kihirdetése után minden becstelenedések s ingerkedések megtiltatnak mind az országlakosok, mind a vitézlő rend között.

11. A császári resolútióban csak úgy lévén megírva, hogy a jószágok, nem pedig, hogy *minden* jószágok vissza fognak adatni; sokan azt vélik, hogy csak azon javak ígértetnek visszaadni, melyek másoknak még nem adományoztattak. Ez iránt is felvilágosítást kér tehát.

12. Kérdést tesz a fejezőszó alatt tett károk megtérítéséről.

13. Mivel a kegyelemlevélben csak magyarokról s erdélyiekről van szó: kívánja, hogy az amnestia a netalán benmaradni akaró németekre, francziákra s olaszokra és a szökevény katonákra is kiterjesztessék.

14. A hadi foglyoknak, bár hol légyenek, szabadon bocsáttatása is megemlíttendő volna; különösen ki ne feledtessék Mérey Mihály.

15. Kívánja végre, hogy az iránt is biztosítás adassék, miképen a béke megkötése után semmi olyféle nyomozások és keresetek nem fognak tétetni, mint az eperjesi mézszárlat idején tétettek.

16. A Steinvillenek küldendő levél, hogy a kültartó-

1711.

mányokban lévőeknek is tudomására adathassék, másolatban vele is közöltessék ¹⁾).

Közli azután még Komáromy által Pálffyval, hogy a tiszteket s bujdosó rendeket, az utak roszasága miatt csak april 4-re hívta egybe Szatmárba. A fejedelem tilalma miatt maga nem mehetvén Pálffyhoz, csak iratban fogja megküldeni a fejedelem válaszát; s kéreti Pálfyt, ha abban netalán valamely izetlenséget találna, azon ne ütközzék meg, s jó indulatát a miatt ne szüntesse meg, bölcsen meggondolván, hogy a császár szolgálatában is úgy fog legjobban eljárni, ha e háborúnak békességes alku által vet véget. Kéri őt arra is, ne keménykedjék szer fölött, mert bár ő minden tehetségével azon van, hogy a dolgot jó végre vezesse; de a fölötte nagy szigor az elméket könnyen felháboríthatná. Elnézést kér különösen azokra nézve, kik Oláh-, Moldva, Török- és Lengyelországban léteznek, azon esetre, ha a határidőig nem jelentkeznének; mert ha e miatt Pálffy rájuk ütne: ők is becsapásokkal s pusztításokkal nyugtalanítanak az országot, s a fenmaradt szikra a jövőben még nagy tüzet kelthetne. Mindenek felett szükséges, hogy Rákóczy híveinek a kért felvilágosítások is tudomására jussanak. Ez megtörténhetik ugyan april 27-ikéig, mikorra a fejedelem gyűlést hirdettett; de, kéri őt, ne siessen még annak elteltével is megkezdeni az ellenségeskedést, sőt mivel derekasabb hadi munkálatot maga sem kezdhetne, azon esetre, ha a fejedelem megérkezni késnék, halaszza a fegyverszünetet május közepéig. Ne aggaszsa őt az sem, hogy a fejedelem Kassa átadásától idegenkedik. Csak folytassa ő a béke ügyét az udvarnál buzgóan, s a fejedelemtől kivánt felvilágosítások helyett küldje meg ő felsége utolsó határozatát, s terjessze ki a fegyverszünetet hosszabbra: bizonyos lehet benne, hogy Kassa megvételeire is nem hogy ágyú, de puska sem fog kivántatni. Igéri azonban neki, hogy a husvéti napokban a

¹⁾ Pulay: e. h. 326. kövv.

tiszti kart és bujdosó rendeket egybehívja, ott nekik minde-
 nekét tudtokra adandó. Megértvén aztán elméjeket írni fog a
 fejedelemnek, Bercsényinek s a várak parancsnokainak. Ha
 aztán az e hónap 27-kére kihirdetett gyűlésre eljönnek: re-
 méli, mindenek jól el fognak végeztetni; ha pedig el nem
 jönnek: magoknak tulajdonítsák; a jelenlévők, úgy hiszi, nálok
 nélkül is mindnyájan ő felsége hűségére fognak állani. Végül
 kéri Pálfyt, arra se fektessen nagy súlyt, hogy válaszában a
 fejedelem a szövetségre hivatkozik; „mert, úgymond, mikö-
 zöttünk akármiképen volt is a közönséges szövetkezésre való
 hitnek letétele“ ez csak egymás közti viszonyainkra vonat-
 kozik, de a közöttünk s a császár közt jól megindított béke-
 ügy befejezését nem gátolhatja meg ¹⁾).

Károlyi a gyűlést Pálfynak tett ígérete szerint april
 4-kére Szatmárba annál készségesebben kihirdette, mivel a
 fejedelem is meghagyta volt neki, hogy az udvar feltételeire
 Pálfyhoz küldött válaszát a tiszti karnak s a többi rendek-
 nek ne mulassza el tudtokra adni. A hadakon kívül a tiszai
 s éjszakkeleti megyék és Erdély rendei közül is az említett
 napon sokakat összehozott Szatmáron a hosszú hadakozás és
 kiállott szenvedések után mind legyőzhetlenebbé lett sovár-
 gás a béke helyreállításáért. Ösztönzött sokakat a Pálfyban
 vetett bizodalom is, mely szerint reménylik vala, hogy ő,
 a hazafias érületűnek ismert magyar főnemes, a csá-
 szártól nyert teljhatalmat nem fogja hazájának, nemzeté-
 nek, honfitársainak romlására fordítani. Maga az udvar iránt
 is engesztelékeny hangulatot ébresztett, hogy nem valamely
 idegen, hanem ezen egyenes lelkű magyar főúr bízott meg
 a béke művének megalkotásával.

A gyülekezetben, miután Károlyi a fejedelem szándé-
 kát és rendeleteit előadta, felolvastatott a Pálfy által márczius
 14-kén kiadott s fentebb közlött nyilatkozat a császári ke-

A szatmári
 gyűlés.

¹⁾ Pulay: e. h. 330. kövv.

1711.

gyelemről, és a fejedelemnek ezen okmányra Stry városból kelt észrevételei. Az utolsók a gyülekezetben általános helyesléssel találkoznak; az elsőnek egynémely pontjai miatt azonban sokan felzúdultak s rosزالólag kiáltoznak. Sikerült azonban őket Károlynak azon kijelentéssel, hogy azt ő is ki nem elégítőnek tartva, már néhány nap előtt bővebb részletes magyarázatot kívánt Pálfytól, s azon biztatással, hogy e levélre minden órában várja a császári biztos válaszát, reábirni, hogy a husvéti ünnepek alatt türelemmel legyenek s együtt maradjanak. Komáromy György husvét ünnepére valóban meg is hozta Pálfynak april 4-kén Debreczenben kelt újabb nyilatkozatát, mely aztán felolvastatván, sok kételety elosztatott, az elébbinek több homályos pontját felvilágosította s a gyületkezetben általános megnyugvást hozott elő. Az okmány, lényegére nézve, a következőket foglalta magában.

Pálfy utolsó
nyilatkozata.

1. Rákóczy Ferencz fejedelemnek fejére s minden jószágaira mind Magyarországbán mind Erdélyben, minden hozzátartozó szolgálival s udvarnépevel együtt teljes kegyelem adatik oly feltétel alatt, hogy april 27-kéig hitét a közlött esküforma szerint a császár hűségére letegye, hadait elbocsássa s a még kezén lévő várakat átadja. A fejedelem jövedelmei ez által semmi csorbulást nem fognak szenvedni, mert az őrségeket ő felsége fizetendi. Ha a fejedelemnek az országban való szabad lakás nem tetszenék, a hit letétele után bárhol, ha úgy tetszik, Lengyelországban is lakhatik. A hit letétele végett kihirdetendő gyűlés helyéül Nagy-Károly tüzetik ki. A fejedelem a felül irtak teljesítése után fiait is visszanyerendi.

2. Az urak, nemesek és főbb tiszték, akár magyarok akár erdélyiek legyenek, ha az említett határnapig magokat jelentik, kegyelmet kérnek s a hűségesküt letesznek mind fejökre mind jószágaikra szintén teljes amnestiát nyernek. Az alacsonyabb renden lévő vitézek az első resolutio értelmében részesülnek a kegyelemben.

3. A kuruczságban meghaltak özvegyeire s árváira nézve az ország törvényei irányadók.

4. A külföldre menekültek a 2-dik pont rendelkezése alá esnek.

5. Hogy az erdélyiek Magyarországra fáradni ne kényteleníttessenek, a kegyelem biztosítását Steinville Erdélyben vezérlő tábornoktól nyerendik, ki az itteni végzésekhez fogja magát tartani. Noha Erdélyt Magyarországgal különben együvé érteni nem lehet, Erdély törvényeit és szabadságait is meg fogja tartani ő felsége. Ezen amnestialis kegyelemben részesülök ott sem fognak semminemű perpatvarkodást s üldözéseket szenvedni.

Még csak egy dolog okozott némi aggodalmakat a gyülekezet egy részében: az, hogy a vallásszabadság biztosításáról Pálffy egyik nyilatkozatában sem tétetik szó: e miatt tehát többen felszólaltak s erre nézve is nyilatkozatot kívántak a császári biztostól. Károlyi tehát ezen utolsó nehézség elhárítása végett Komáromy azonnal visszaküldé Pálffyhoz, ki aztán ápril 8-kán erre nézve is teljes megnyugtatót adott, kijelentvén, hogy miután ő felsége Magyarország törvényeit és szabadságait sértetlenül megtartani ígérte, ezen ígéret kiterjed a protestansoknak a törvények által biztosított vallásszabadságára is. Ha ezen felül egyéb kívánságuk is volna, azt még a mostani diétán előadhatják, mi is aztán ő felsége által igazságosan fog elhatároztatni.

Mind ezek után a szövetséges rendek s hadi tisztek mindnyájan kijelentették, hogy „reménységökön felül tapasztalván ő felsége kegyelmességét, semmi egyéb hijával nincsenek már mint hogy a fejedelem nincs közöttök“; a fejedelem jelenlétét pedig a békesség állandósága végett szükségesnek tartják. Károlyi erre ajánlkozék, hogy a császári biztos nyilatkozatait a fejedelemnek személyesen fogja megvinni, s őt a mennél előbbi visszatérésre indítani. De a szövetséges rendek s hadi tisztek, nehogy távolléte alatt fő nélkül maradván, valamely zavar történjék, nem akarták őt

1711.

elbocsátani, hanem követek által határoztak behívni a fejedelmet. Követekül a magyarországiak részéről Csajági János brigadéros és Bulyovszky Dániel, az erdélyiek részéről pedig Cserey János ezredes választottak meg, kik aztán ápril 7-kén a következő utasítással küldettek Lengyelországba.

Való ugyan, hogy az amnestia által nincs megadva mind az, mit a fejedelem a császártól hozzá intézett levelében kívánt. „De mit cselekedjünk? mondják—, világosan látja a fejedelem, s mi is mindnyájan, hogy egybevetvén s megfontolván a magunk és az ellenség erejét, nem vagyunk oly állapotba helyeztetve, hogy harczot állhassunk és a f. császár erejét megverhessük; és ha a fejedelem . . . fenmaradásunk iránt a muszka czárnál valamit vitt volna is véghez, de ugyancsak úgy is mi ezen boldogtalan sorsunkban, (megvetvén ezeket, melyek most ígértetnek) magunkat siralmas számkivetésre kellene határozoznunk“. Helyesebbnek itélik tehát hogy a fejedelem közéjük jöni méltóztassék; így majd a császári biztos resolútiója is még inkább megmagyarázthatná, és végre hajthatván mindnyájan a hazában bátorságosan megmaradhatnak.

Kérjék tehát a követek a fejedelmet az istenre is, vegye szívére végveszedelemben forgó dolgaik nyomorúságát; könyörüljön s essék meg szíve az özvegyeken, árvákon s más ügyefogyott bujdosó hazafiakon; gondolja meg, mennyien szenvednek bút, gondot, éhséget s mindenféle nyomorúságot; minő pusztulásra jutott az ország lakossága: jöjön tehát be, s mozdítsa elő az ország lecsöndesítését. Ne gondolja a fejedelem, hogy iránta hűtlenné lettek, midőn e lépést teszik. Őket csak az indítja, hogy látják miképen az ellenséggel többé szembe nem szállhatnak. Tapasztalták azt is, hogy a külsegélyben sem lehet semmi bizodalnok. És ha nyernének is valaha külsegélyt, akkor is bizonytalan lévén a hadakozás kimenetele, ki biztosíthatja őket, hogy elérnék azt, a miért a fejedelemmel együtt fegyvert fogtak?

A megbékélést most a szövetség alkalmával letett hitők sem ellenzi. Ők e szövetséget azért kötötték, hogy a haza törvényei szerint szabadságban élhessenek. Ezt pedig most a császár megadni igéri, törvényeik, szabadságaik megtartását, mit a diétán saját hívei is kívánnak, császári királyi szavával biztosítja. Nincs tehát miért ne fogadnák el a békességet.

Ha mindazáltal a fejedelem visszajőni nem akarna, kéri őt, oldozza fel őket a hittől, melyet neki mint a confederatio vezérlő fejedelmének letettek. Adják elő okait annak is, hogy Károlyi tábornok miért maradt legyen közöttök. Végül köszönik meg a fejedelemnek mind azon áldozatokat, melyeket a haza ügyéért e hadakozás alatt annyi önzetlenséggel tett vala. — Azon esetre ha a fejedelem, más dolgai által elfoglalva lévén, be nem jöhetne, levelet intéztek gr. Beresényi Miklóshoz is, kérvén őt, hogy mint a fejedelem helytartója jöjjön ő haza a békeügy befejezésére.

Miután a követek útnak eresztettek, az összegyűlt rendek, Pálffy által sarkalva, alkujok őszinteségének jeléül, Kassa városát feladni határozták, s e végett Krucsay János és Szatmáry Miklós ezredesek küldettek Eszterházy Dániel kassai várparancsnokhoz¹⁾.

„A gyűlés tagjai, — úgymond emlékirataiban Rákóczy, a szövetséges rendek nevében léptek fel, holott Károlyin kívül sem egy tanácsos, sem a vármegyék felhatalmazott követei nem voltak jelen közöttök.“ Ez okból Rákóczy a gyűlés végzését egyedül Károlyi s néhány meghittjei művének tartván, Károlyi ellen nagy haragra gyuladt, s a követséget mind ő, mind Beresényi keserű szemrehányásokkal fogadá. A követek egyike, Cserey János, Beresényi által el is csábítván, társaitól elszakadt s a szatmári végzések ellen bujtogató leveleket írt a várak parancsnokaihoz. Haragjában maga Rákóczy is eltért az eddigelé mindenha megőrzött

¹⁾ Pulay: e. h. 337. kövv.

1711.

eszélyességétől s april 18-kán egy hosszú, indulatos nyilatkozványt bocsáta ki a szövetséges rendekhez, mely által őket mint emlékirataiban maga is megvallja, felizgatni szándékozott Károlyi ellen, mint a ki hatáskörét átlépte s a tőle nyert megbizást túlhaladva egyezkedett Pálffyval.

A fejedelem ebben hosszán leírja, miképen nem egyedül saját kívánságából, hanem a salánki gyűlés egyértelmű végzéséből ment légyen ki Lengyelországba a szövetséges rendek érdekeinek előmozdítására. Ezen érdek vezérelte őt abban is, hogy Pálffy tábornokkal találkozzék s a császárnak levelet írjon. Ezen érdekből írta azon észrevételeit is a Pálffy által vele közlött amnestialis feltételekre, melyek szerint tőle felvilágosításokat kívánt. E felvilágosítások meghallgatása végett határozta a gyűlést april 27-re Husztra összehívni. Ki volt tehát feljogosítva csak kétségbe is vonni azt, hogy ő e gyűlésre meg fog jelenni? Ő német-újhelyi börtönétől kezdve egész életét a haza szabadságainak helyreállítására áldozta. „Kinek ütközhetett tehát csak elméjébe is hazajövetelének kétsége“? Igen is haza jött volna s jőne is nagy örömmel, ha látná, hogy a hazai ügynek hasznára lehet. De íme, úgymond, nemhogy a békekötésre rendelt gyűlés napját megvárta volna a császári biztos, hanem csak azon végső, s mint fájdalommal látja, már is sokaknak tetsző sententiának véghez vitelére hívatott meg, mely által a másfél század óta annyi magyar vér kiontásával oltalmazott s most is az utolsó nyolcz év alatt fegyveresen keresett nemzeti szabadság örökös rabságra vettetnék.

A szatmári gyűlést az ő hírével hirdette ki ugyan Károlyi, de ő csak a végre kívánta e gyülekezetet, hogy az ő Pálffyhoz intézett válasza felolvastassék és a Ráday által beküldött írása szerint a békekötésre rendelt gyűlés april 27-re kihirdetessék. Károlyi azonban, az ő vezéri hivatalának csorbításával, Komáromy szava után indulva, Pálfynak családsággal teljes újabb pontozatát is oly jónak és kívánatosnak színezte, hogy, úgymond, „sokaknak kigyelmetek közül eszét

vesztyén, azon hazánkat vesztő pontokban rejtett mérget megédesítette, hogy kigyelmek hitét, lelkét, életét, s azzal maradékit; véret nemzetét veszedelmes hálóba kerítse, és csalárd végső munkáját egy csomóba köthesse. Hozzá is boszátotta ezen hamis sipjának hangját, oly vakmerő declaratióval: hogy mivel ez mindeneknek tetszik, mivel ennél többet senki sem kíván, sem nem kívánhat, azért a békességnek nem végzésére és tractájára, hanem egyedül azon sententionalé pontoknak véghezvitelére, nem a gyűlésre, hanem mint a vak madarak menjünk a lépre.“ E miatt izgató szavakban kelt ki Károlyi ellen, s az isten igazságának olynemű büntetésére hivatkozik, a milyen Ocskay és Bezerédy árulását sujtotta.

Ezután pontonként hosszan fejtegetvén, hogy Pálffy ígéretei merő csalárdság; kijelenti, hogy ő most is kész hazajöni ápril 27-ére, ha a fegyverszünet oly időre terjesztetik ki, hogy a béke ügyét annak rende szerint tárgyalhassa. Ez esetben azonban kívánja még azt is (Istenem, — úgymond — mire jutánk!), hogy magok a szövetséges rendek is nyujtsanak neki elégséges biztosítást, „hogy mint vezért vezérlésre, s nem úgy mint most hírünk nélkül forralt s talán végzett veszedelmére vagy életünknek vagy hitünknek kívánja kigyelmek hazamenetelünket; és hogy onnan a gyűlésnek jó, istenes végzése után mi is s más is maga útjára elmehessen“. Jól tudja, hogy minden háborúnak vége a jó békesség; s ha erre ma juthat, nem kívánja azt holnapra halasztani. De ilyenre, a milyent a követek elejébe adtak, épen nem állhat; „mert ez, — úgymond — nem békeség, hanem fegyver által való meggyőztetés, melyet a nemes vér, mint halálnál is nehezebb dolgot nem szenvedhet“¹⁾.

Miként e nyilatkozat tanúsítja, Rákóczy, ki 1705-ben még József esászártól hadakozó félnek ismertetvén el, az angol és hollandi követek közbenjárása és jótállása mellett neki ajánlott békepontokat sem akarta elfogadni, mivel azo-

¹⁾ Pulay: e. h. 367. kövv.

1711.

kat az ország szabadságainak biztosítására elégségesnek nem látá, hacsak Erdély külön fejedelemségül nem marad: egy-átaljában nem tudott megbarátkozni azon gondolattal, hogy magára és felkelő társaira nézve pusztá kegyelmet fogadjon el a császártól; az országra, annak alkotmányára és szabadságaira nézve pedig a császár egyszerű ígérete, hogy azokat megtartandja, elégséges legyen. Ő, ha talán nem sokat bízhatott is már a czár ígéreteiben, hogy őt egy sereggel gyámoltandja: annál többet remélt az új bécsi angol követ lord Peterborough működéseiben, hogy a felkelők részére mind Bécsben kedvezőbb feltételeket eszközönd ki, mind a már tárgyalás alatt lévő általános béke által is biztosíttatni fogja Magyarország érdekeit.

Ez volt leginkább annak oka, hogy bár ő, miként Pál-fynak Ráday által megizente, kész is bejöni az ápril 27-re kihirdetett huszti gyűlésre: e határidőt mindazáltal korántsem úgy értette, mint Pálffy; hogy t. i. e napon a békeügy már befejeztessék, s ő és társai a hűségesküt letegyék; hanem hogy e napon kezdessék tüzetesen a békealku. Ő mindenek felett időt akart nyerni, eltökélve lévén mindaddig vontatni e békealkut, míg Peterborough működési Bécsben, s a magyar ügyet pártoló külhatalmak jóakarata Hágában az általános békét tárgyaló congressuson több eredményre fogvának vezetni. Azért lön oly boszús Károlyira, hogy a békekötés időszerűtlen siettetése által az országot megfosztja azon előnytől, hogy szinte befoglaltassék az általános békekötésbe.

E boszúságát ő ápril 19-kén Kukizobúl írt levelében egyenesen is tudtára adá Károlynak, egy végső kísérletet akarván tenni, hogy a Pálffyval megkezdett egyezkedés befejezésétől visszarettentse. „Remélvén, úgymond e levélben, — hogy a Ráday bemenetele és a kigyelmednek 3-án írt levelére tett válaszom tehettek valamely fordítást az kigyelmed mostani, szívemet epesztő s keserítő munkáin, tartóztattam ezeket (a szatmári gyűlésből hozzá küldött) követeket, a kik által is egyébre nem kérhetem kigyelmedet, hanem lelki

üdveségére kényszeritem, ne praecipitálja szegény nemzetünk dolgát s ügyét, maga s familiája holtig való gyalázatjára; mert soha sem fogják azt mondani, hogy a fejedelem pártolt el a generalistól, hanem a generalis a fejedelemtől. Hiszen jobb lesz azon útját követni a békességnek, a melyről Rádaynak írtam, hogy közölje kigyelmeddel. Pálffy e miatt már bizonyosan nem szegi meg a fegyverszünetet; mert a császár saját szövetségesci előtt sem adhatna számot, ha azért vetne véget a fegyverszünetnek, hogy az ő tervök szerint akarnak békélni. Ha pedig ezen véleményem sem nyom többet kigyelmed előtt Pálffy hitegetésénél, sit sanguis civium effusus et effundendus super vos et super filios vestros — a polgárok kiontott s kiontandó vére hulljon reátok és a ti fiaitokra. Ennél többet nem válaszolhatok, mert fojtogatja szívemet a keserőség, s az igaz, de megcsalatott barátság, sinceritás és confidentiám, melylyel voltam, leszek is ha totszik, kigyelmednek minden jót kívánó atyjafia, barátja¹⁾).

Midőn Rákóczy e levelet s a fentebbi nyilatkozványt írta, József császár már nem volt életben: a himlő ápril 17-kén, 33 éves korában vetett véget életének. Végnapjaiban, midőn Rákóczynak a Pálfytól Károlyi által Sztryben elejébe adott föltételekre kelt válasza, melyben kivált az özvegyek s árvák javainak visszaadását s a protestansok vallási jogainak biztosítását sürgeté, tudomására vitetett, megemlékezvén, hogy egykoron atyja, Leopold is, szintén végóráiban kötötte szívére a magyarok megbékéltetését, meghagyta minisztereinek, hogy a fejedelem kívánatai teljesítetvén, a béke azok szerint köttessék meg²⁾).

József halála.
A szatmári békekötés.

A császár ezen parancsa szerint közlé aztán Pálffy, ápril 6 kán, a Nagy-Károlyba gyült rendekkel a fentebbi végfeltételeket. De alig hunyta be szemeit a császár, a nemzet iránt ellenséges indulatú tanácsosok, s ezekkel együtt, fájdalom,

¹⁾ Szalay: Magy. Tört. Emlékek V, 395.

²⁾ Fiedlernél e. h. 353.

1711.

néhány magyar úr is, kik a fölkeltek elkobzott javaira áhítoznak¹⁾, minden törekvésüket odafordíták, hogy a béke megkötését meggátolván, fegyveres hatalommal fojtassék el a fölkelés. Rákóczy nyilatkozványával, mely a békéért sóvárgó, magukat s javaikat megmenteni vágyó fölkeltek közt keveseknél talált viszhangra, körülbelől egy időben érkezett Pálffyhoz a császár halálának híre, s e hírrel együtt Eleonora anyacsászárné azon rendelete, hogy a békéltetés további folytatását gróf Cusani tábornokra bízván, maga a magyar főurak s miniszterek tanácskozmányába Bécsbe siessen.

Jól tudta Pálffy, kiktől s mi czélból származtak ama tanácsok, melyek a császárnéval ama rendeletet iratták: eltökélé tehát magát, azoknak minden módon ellenmüködni. Egy részről Locher tanácsos által tüstént oly választ intéztetett a főhaditanácshoz, hogy ő, Pálffy, nem vonakodik ugyan azonnal Bécsbe utazni, ha fenléte szükséges; gondolnák meg mindazáltal, hogy e változás a vezérletben, új mozgalmakat, új veszélyt hozand a békének indúlt országban; félni lehet, nehogy Károlyi, ki Cusani iránt oly bizodalommal korántsem viseltetik, mint régi barátja, Pálffy iránt, látván, hogy ez a haza megbékéltetésének dicsőségétől mások irigysége által fosztatik meg, szintén más gondolatokra vetemedjék. Károly trónöröködését az 1687-diki törvény szerint nincs mitől félteni, arról másként gondolkodni senkinek sem jut eszébe²⁾.

Más részről Pálffy és Károlyi a császár halálát nagy titokban tartván, ezóta még nagyobb buzgalommal működtek a béke megkötésén. A szövetséges rendek közül, kik még a házában voltak, nem is tett ez ellen senki ellenvetést. Maga Sennyey István tábornok is, kire a távozó fejedelem Munkácsot bízta volt, teljes hozzájárulását jelenté ápril 22-én Károlyihoz írt levelében. „Ezen hadakozásunk czélja, úgymond, nem más, hanem . . . hogy pusztult hazánknak kívánt csendes-

¹⁾ Károlyi Sándor emlékiratai.

²⁾ Wagner: Hist. Jos. 418.

sége, nyugalma és elvont szabadsága helyreálltassék és megtartassék. Ezek végett ha a felséges császár és király maga atyai kegyelmességéről az ország rendeit bizonyosokká és bátorságosokká tenné, és kegyes akaratjának hajlandóságáról maga kir. szeretetét ajánlaná s azt megtartaná: tehát még is ha fegyverhez kapnánk, és a háborút tovább is vonatnánk, mind hadakozásunkról, mind hazánk pusztulásáról, mind a keresztény vérnek kiontásáról a mindenható Isten ítélőszéke és az egész keresztény világ előtt is megítélhetnénk; sőt úgy tetszik, hogy a keresztény világ fejedelmeinek ítélete szerint Istennek bosszúállására lennénk érdemesek. Mivel pedig a mint énnekem fülembé hatott, szabadságaink megadása, azok megtartása és több igazságos kívánságaink is mlgos generalis plenipotentiarius gr. Pálffy János uram ő excellentiája által nagyobb részint megígértettek, elhitettem magammal, hogy a mi felséges fejedelmünk ezen mostani békesség kimunkálkodásának végezésére az elrendelt huszti terminusra be fog jöni és... a hadakozásnak véget vetni. Ha mindazáltal — mond tovább — be nem jöhetne, sokan nagy elmetusakodással azon törekednek, mit kellessék akkor cselekednünk: vezérlő fejedelmünk nélkül hozzáfogjunk-e a békesség tractájához, vagy a fegyverkezésnek tovább való folytatására resolváljuk magunkat? Noha ezen tracta iránt sokféle nehezségek forduljanak is elő; mindazáltal sok tusakodásaim között elmém és lelkem azon nyugszik meg, hogy nem csak lehető, de szükséges is hozzá kezdenünk. E véleményét aztán azzal indokolja, hogy a szövetség esküjét a haza szabadságának kimunkálására tették le; ha tehát e cél elérhető, a jelenlévők a fejedelem nélkül is kössék meg a békét. Ez által sem a fejedelemhez sem a szövetséghez való hitők nem sértetik meg. Sőt, ha a békességnek e jó alkalmát, melyet többé alig remélhetnének, elmulasztanák, a fejedelemnek is nem hogy haragját, hanem méltán neheztelését vennék magukra. „A külső segítség reménysege sem halaszthatja el — így végzi be indokolását —

1711.

ezen mostani békesség végezését; mert azok nem csak bizonytalanok, de ha minden kétségen kívül valók volnának is, az ő győzelmek igen kétséges; sőt ha azokat bizonyosan tudnánk is, de ha törvényeink és szabadságaink mostanában úgy is megadatnak, minemű lelkiismerettel és mi okra nézve kellene fegyverhez kapnunk, meg nem foghatom.“ Hiszi azonban, hogy a békekötés a fejedelem jelenlétében állandóbban s hasznosabban fogna megkötetni; miért is javasolja Károlynak, ha lehet, vegye reá Pálffy, várná meg a fejedelem hazajöttét ¹⁾).

Az említett körülmények közt azonban mind Pálffy, mind Károlyi meg lévén győződve, hogy a béke műve csak úgy sikerülhet, ha az gyorsan végrehajtatik, gondolni sem akarhattak többé halasztásra. Ily érzelemben volt a nemzeti hadsereg s a szövetséges rendeknek hasonlíthatatlanul nagyobb része is; s a békének e legyőzhetetlen kívánata ápril 27-kén mintegy tizenkétezer felkeltet gyűjtött össze Szatmárba. Pálffy és Locher császári biztosok ugyanéz napon Nagy-Károlyba érkezének; mert Pálffy itt kívánta letétetni a császár iránti hűség esküjét.

Károlyi Sándor a gyülekezetben megjelenvén, miután a magyarországiak részéről Bulyovszky Dániel, az erdélyiekéről Pongrácz György jegyzőkké nevezettek, érzékeny beszéddel nyitotta meg az ülést. Könyes szemekkel nyilvánítá a feletti fájaldalmát, hogy mind a fejedelemnek, mind az ország többi tábornokai s tanácsosainak székeit üresen látván, neki kell megnyitni az ülést. Ő magának semmi elsőséget nem igényel; de mint a magyar és erdélyi szövetséges rendek egyetlen jelenlévő tábornoka, kire a távozó fejedelem mind a hadak vezérletét, mind a megkezdett békealku előmozdítását bízta volt, kész elfoglalni az elnökséget. Kivánságát fejezte ki mindenekelőtt, hogy hívassék meg a fejedelem követe, Ráday Pál is; és míg ő megjelent, ama kérdést intézte a ren-

¹⁾ Pulay: e. h. 360. kövv.

dekhez: hogy miután a fejedelem a maga által rendelt határnapig meg nem jelent, s Ráday által a császári biztosoknál is csak a fegyverszünet meghosszabbítását sürgette: vajjon lehet-e, szükséges e a szövetséges rendeknek hozzá fogni a békesség kérdésének tárgyalásához? Válaszként e kérdésre felolvastatta aztán Sennyey István tábornok s tanácsosnak fentebb közlött levelét. Szóltak aztán többen mások is, valamennyien oly értelemben, mint Sennyey István levele.

Megérkezett e közben Ráday Pál is, és nyilatkozatra szólíttatván, kijelenté, hogy ő nem a rendekhez, hanem gr. Pálffy tábornagy s császári biztoshoz küldetett s a fejedelem be nem jöttét a következőkkel indokolta: 1. Mivel Peterborough angol követ a f. császárt a magyar conföderációval békélésre kényszeríti s már kényszerítette is. 2. A gyűlés kihirdetésében a fejedelem feltételül kötötte a fegyvernyugvás meghosszabbítását. Ebben a császári biztos csak most egyezvén meg, nem lehet a fejedelem be nem jöttét nem akarásra magyarázni. 3. Mivel a császári biztos nyilatkozatában csak a császár elvett kegyelméről van szó: a biztos teljhatalma igen kétségesse válik. 4. Mivel az özvegyek és árvák részére nyilvánított korlátolt kegyelemmel „a kurucszágnak vagy pártosoknak neve és gyalázatja látszatik rajtunk maradni“. Kérte ezeknél fogva a rendeket, ügyekezzenek ők is meghosszabbíttatni a határidőt Pálffy által.

A rendek valóban neveztek is ki e végett egy küldöttséget a tábornagyhoz. Ugyanazok megbízattak azzal is, hogy Locher császári biztost némely végzendők végett a gyűlekezetre keblébe hívnák, kezesekül érette Jósika István és Vay László brigadéros küldetvén Károlyba. Majd báró Amade József hozta meg Pálffy levelét, melyben ez Károlyt felszólítja, hogy a rendek végzéseivel menne Károlyba, miszerint, ha még valamely nehézség forog fen, az mennél előbb kiegyenlítettessék. Egyébiránt, ma telvén le a fegyverszünet utolsó napja, végelhatározást kívánt a rendektől, tudokra adatván azt is, hogy Locher tanácsos Graven tábornokkal

Szatmárba fognak menni az eskü átvétele végett. Rendeletet sürgetett továbbá Kővár átadása iránt; s végül a király nevében megegyeztetét nyilvánítá abban, hogy azon fegyverviselők, kik magokat tisztségekre érdemesekké tették, jobbságra ne kényszeríttessenek, hanem a rendek által a földesúri hatalom alól felszabadíttassanak. Mindez részint tudomásul vétetett, részint megrendeltetett.

Más nap ápril 28-kán megérkezett Locher udv. tanácsos, kivel aztán Károlyi a még fenmaradt nehézségeket kiegyenlítvén, a békekötés okmánya véglegesen elkészítette. Ez estenden a gyűlésben felolvastatván, Károlyi kérdést intézett a rendekhez: akarják-e ezen irat meghatározásai szerint elfogadni a felséges császár kegyelmét? És miután valamennyien igennel válaszoltak, másodsor azt kérdeze: mi történnék azokkal, a kik a békességet el nem fogadják s azt titkon vagy nyilván háborgatni akarnák? Mire az lón az egyértelmű válasz, hogy azok számkivetettek legyenek.

A rendek s főtisztek azonban kifogást tőnek a császári biztosok azon kívánata ellen, hogy a főtisztek Károlyba menjenek a hit letétele végett, nehogy az mondathassék, hogy az mintegy fegyver alatt s erőszakosan ment volna végbe. E rendeletnek megváltoztatását kívánták tehát Pálfytól. Kéretik őt arra is, hogy a békeokmány eredeti példányai három hétig maradjanak Pálfynál, ki aztán azokat, ha a fejedelem akkorig haza jőne, maga osztogassa szét az illetők között; különben a szétozást Károlyi végezze.

Más nap aztán minden irományok elkészítettvén, s a fejedelem is a hazajövetelre újabban megkértevén, Károlyi egy tizenhat tagból álló választmány élén a következő kérelmekkel Pálfyhoz küldetett: adna az özvegyek s árvák ügyében kedvezőbb resolútiót; egyeznék meg abban, hogy az útlevel mellett hazajöttek is a többi rendek közé számláltassanak; a húségeskü ne Károlyban, hanem Szatmárban tétessék le; a jászok s kunok szabadságai erősíttessenek meg; az egyeseknek a várakban maradt vagyona adattassék visz-

sza; e kegyelem erejénél fogva a netalán még a Tököly idejéből raboskodók is bocsáttassanak szabadon; a haza térő vitézlő rend élelmezéséről is legyen gond; a hol a békeokmányban Erdély említetik, mindenütt mind a három ott lévő nemzetre értessék; a fejedelemhez írt, öt hazatérésre kérő levél közöltessék a császári biztossal is. Ápril 30-dikán megérkezett Szatmárban Pulay János, Pálffy titkára, ki aztán a főtisztektől a gyűlésteremben, a vitézlő rendtől pedig a szatmári mezőn vette át a hűségesküt.

Időközben a Pálfytól kiküldött Ebergényinek, s a Károlyitól melléje adott követeknek sikerült végre Kassa kapitányát, Eszterházy Dánielt s a mintegy ötezernyi őrséget reávenniök, hogy a várost a császáriaknak átadják.

Május 1-jén Károlyi kíséretében maga Pálffy is megjelent a majtényi mezőn, hol a kurucszágnak mintegy tizenkét ezernyi tábora várakozék reá teljes hadi díszben. Miután itt Károlyi a császár hűségére térteket bemutatta, s hálájokat mind a császár, mind annak biztosai iránt ékes beszédben kifejezte, Pálffy előtt maga is, mindnyájok hallattára letette a hűségesküt¹⁾. Felolvastatott ezután a százötvenegy aláírással ellátott békeokmány, melynek tartalma következő:

I. Rákóczy Ferencz fejedelemnek életére s minden ingatlan s ingó javaira — kivéve azokat, mik a várak erődítéséhez tartoznak, — mind Magyarországon mind Erdélyben kegyelem biztosítatik, úgy mindazáltal, hogy három hét lefolyta alatt a hűségesküt letegye, a kezén lévő várakat a császári őrségnek átadja, s a maga őrségeit elbocsássa. Ha a fejedelem az országban lakni nem akarna, a hűségeskü letétele után Lengyelországba távozhatik. Mihelyt a feltételek végrehajthatnak, fiait is visszanyeri.

II. Hasonló amnestia adatik személyeikre s javaikra nézve mindazon magyarországi s erdélyi egyházi s világi uraknak, nemeseknek s főtiszteknek, kik jelenleg a fejedelem

¹⁾ Pulay: e h. 404. kövv.

1711. mellett távol vannak, feltéve, hogy három hét alatt hűséget esküsznek, s mindazoknak is, a kik már előbb visszatértek a király hűségére. Javaikat mind ezek, ha bár adomány vagy vétel útján mások kezein volnának is, azonnal visszanyerik. Az új szerzeményi bizottmánytól senki se féljen, mert ezen őszinte békekötés kizár minden hasonló csselfogásokat. A fegyverletétel alatt is csak az ellenségeskedés megszűnése értetik; az urak, nemesek és szolgálók szokott fegyvereiket a nemzeti szokás szerint ezentúl is hordozhatván. A közrendű vitézek szintén valamennyien kegyelmet nyernek, a nélkül, hogy császári szolgálatba állni kényszeríttetnének. Az idegeneknek útlevelek fognak kiszolgáltatni, melyekkel hazájokba visszatérhessenek; a császári ezredekbeől átszökötteknek sem leszen bántalmok, kötelesek mindazáltal ezredekbe visszatérni.

III. Ő felsége a vallások szabadságáról szóló törvényeket mind Magyarországon mind Erdélyben híven megtartandja; s ha ezeken felül az illető feleknek még némi kérendőjök volna, azt akár most akár az országgyűlésen felterjeszhetik.

IV. Az özvegyeknek s árváknak, kik férjeiket s apjait e belháború alatt vesztették el, mindazon javak szintén visszaadtnak, melyek másoknak még el nem adattak vagy adományoztattak; ezen elidegenített javakról pedig az országgyűlés fog intézkedni.

V. A kik az országtól távolabb lévén, a kitűzött időre vissza nem térhetnek, ha magukat, mihelyt lehet, az udvarnál, vagy Pálfynál, vagy, ha erdélyiek, Steinville tábornagnál jelentik, s késedelmök alapos okát adhatják, a II-dik pontban biztosított kegyelmet szintén megnyerhetik. Hivatalaik, méltóságaik visszanyerését azonban mind ezek mind a többiek is csak ő felsége külön kegyelmétől várhatják. A jászok, kunok és hajdúk kiváltságai, a mennyiben sérelmet szenvedtek, az országgyűlésen helyreállítatnak.

VI. E kegyelem hasonló módon kiterjesztetik a hadifoglyokra is.

VII. Az utolsó fegyverszünet ideje alatt történt károk kölcsönösen helyreütkessenek.

VIII. Hogy minden félelem s bizodalmatlanság elfojtassék, e békekötés ő felségétől mennél előbb megerősítettén, kihirdetés végett a vármegyéknek haladéktalanul megküldessék.

IX. Ő felsége mind Magyarország mind Erdély jogait, szabadságait s törvényeit szentül és sértetlenül fentartandja, s nem türendi, hogy az adott kegyelem ellenére akárki is újabb üldözéseknek s bántalmaknak tétessék ki.

X. Az ország lakosainak fenmarad joguk, a jövő országgyűlésen minden sérelmeiket előterjeszthetniök s azok orvoslatát ő felségétől teljes szabadsággal kérhetniök, miszerint senki se kételkedhessék, hogy ő felsége a magyarországi és erdélyi törvények hűséges megtartása, s a hivatalokban benschülöttök alkalmazása által az egész világ előtt tanúsítani kívánja, miképen Magyarország s Erdély iránt valóban atyai indulattal viseltetik; valamint ő is megvárja viszont a nemzettől, hogy ily törvény- s alkotmányszerűleg kormányoztatván, semmi más nemzet által nem engedi magát túlhaladtatni királya iránti hűségében.

A szerződvényt aláírottak közül egyebek közt a következők neveivel találkozunk: Károlyi Sándor, Perényi Miklós, Révay Gáspár és Imre, Vay László Szentpétery Imre, Krucsay János, Csajághy János, Ilosvay Imre, Deák Ferencz, Beleznay János, Ocskay Sándor, Ottlik Sándor, Semsey Miklós stb. magyarországiak; Barcsay Miklós, Teleki Mihály, Jósika István és Dániel, Vas Dániel, Rhédey Ádám, Pongrácz György, Haller Károly, Gyulay István, Kun István stb. erdélyiek ¹⁾. A királyi megerősítés kieszközlése

¹⁾ Pulay: e. h. 425. Wagner: hist. Jos. 420. Katonánál: XXXVII. 644.

1711.

végezt pedig Bécsbe követekül a békeokmánynyal a magyarok részéről Csajághy Ján., az erdélyiekéről Pongrácz György küldettek fel. Eleonora császárné, Eugen hercege tanácsára május 26-kán adta ki a szerződvény ünnepélyes megerősítését.

Pálffy ezután Ungvárt, Ecsedet, Somlyót, Kővárt és Husztot is átvévén, Munkács alá ment seregével, melyet Sennyei a fejedelem parancsa szerint, annak udvari hadaival semlegességben akart volna fentartani ura számára, míg új királya lesz az országnak ¹⁾. Hasztalan járt közben az odaérkezett Károlyi is, kinek családja szintén a várban létezett; Sennyei bár, mint fentebb közölt leveléből láttuk, maga is teljesen helyeselte a békekötést, a várat csak egy hónapi zárlat s töretés után adta fel végre június 23-kán.

Károlyi Sándor ezentúl odafordítá minden törekvését, hogy a békeszerződés teljes megelégedést és nyugodalmat adjon a nemzetnek. Az alkudozás alatt két pont iránt nem nyerhette ki a császári békebiztosok megegyezését. Ezek egyike abból állott, hogy a szerződvénybe azok is befoglaltassanak, kik a már előbb kihirdetett amnestiát elfogadva tértek vissza a hűségre; másikában azt kívánta, hogy azoknak jószágai, kik egyenes örökös nélkül haltak meg vagy estek el ezen fegyverkezés alatt, ne a kir. fiscusra, hanem az osztályos atyafiakra szálljanak. Ennek kieszközlése végett Csajághy János dandárnokot és Pongrácz Györgyöt mindjárt a békeokmány kihirdetése után felküldte volt Bécsbe. Eleonora császárné kedvező választ adott a kérelemre, megígérván egyszersmind azt is, hogy szintúgy ezt, mint a békeszerződés megerősítését fiánál, Károlynál is mennél előbb kieszközli.

Mihelyt Károly a következő év elején Bécsbe érkezett, maga Károlyi Sándor is azonnal felsietett a megerősítés kieszközlése végett. „A felséges udvar — úgymond ő maga

¹⁾ Fiedlernél e. h. I, 350.

emlékirataiban — és az egész miniszterium tapasztalhatóképen kívánta egész állandóságát a szatmári pacificatióknak. De ellenben a magunk részéről való magyar úri- s főrendek, kivált a kik a felséges császár hívségében megmaradtak volt és sok károkat vallottak, nagyon sajnálták az általános amnestiát, s némelyek már el is kezdték volt a Dunán túl és innen való földön, mind törvénnyel, mind törvénytelenül „via facti“ a megtértek üldözését“. Többen ezek közül „már tömlőzre is vettek, ítélőmester által elmarasztaltattak s exequáltattak is“. Mind ennél nagyobb aggodalmat okozott neki az, hogy bár a császár a békeokmány megerősítésének kiadatását megígérte, az mégis egyre késétt, mert a főbb urak, kik a magyar ügyek élén álltak, azt mind az országgyűlésig elhalasztatni kívánták, hogy akkoron csak korlátolt amnestiát igtathassanak az általános helyett a törvénybe. E fondorlatnak, úgy látszik, Eszterházy herczeg nádor és Illésházy cancellár valának főkovácsai. De Károlyi mindaddig nem nyugodott, míg ki nem sütötte, hol rekedt légyen meg a békeokmány kiadatása; s az esztergami érsek és Trautson miniszter herczegek segedelmével odavitte az ügyet, „hogy a kik már üldözés alatt voltak s tömlőzre vettek s elmarasztaltattak, szabadon eresztessenek, a birodalmi cancelláriától pedig a magyar cancelláriára, a nádorhoz és országbíróhoz kemény intések menjenek, hogy ezentúl legkisebb parancsolatot a szatmári békekötés ellen ki ne adjanak“. A békeokmány ezután megerősítettvén, mind a két hazában még az országgyűlés előtt kihirdettetett ¹⁾.

XII.

A szatmári békekötés egy példánya, melyet Pálffy és Locher császári biztosok ápril 29-kén Nagy-Károlyban írtak alá, azonnal megküldetett Rákóczyhoz, hogy azt, mint a szö-

Rákóczy működése a békekötés után.

¹⁾ Károlyi Sándor önéletírása.

1711.

vetséges rendek vezére ő is megerősítse. Ő, mielőtt a császár haláláról értesült, el vala tökéelve, ha a fegyverszünet Pálffy által meghosszabbíttatik, hazajöni s bevégezni az alkudozást; de József kimúltának hírére, miként azt Pálfynak is megírta volt, egy ideig nem tudta magát elhatározni, mittevő legyen ¹⁾). Vetésy már ápril végén mind a francia kormánynál, mind a bajor fejedelemlél megújítja ennek magyar királysága iránt az 1707-ki terveket, Rákóczynak pedig azt tanácslá május 11-dikén Danczkából írt levelében, menjen tüstént vissza a hazába, s lelkesítse fel jelenléte által a nemzetet; de taszítsa el magától azokat, kik csak önhasznukat keresik; szakadjon el Bercsényitől, ki magyartól s idegentől, a kivél csak megismerkedett, egyaránt gyűlöltetvén, őt azontúl is gátolná törekvéseiben; mert eddig is az ő tudatlansága s tanulni nem akarása, fejessége és indulatossága, telhetetlen fősvénysege s gyávasága volt volna oka minden szerencsétlenségnek. Javasolja végül, hogy a körülmények közt legüdvösebb lenne reábirni a svéd királyt, támogassa tényleg a bajor választó fejedelmet a magyar királyság elfoglalásában ²⁾).

A bajor fejedelem magyar királysága csakugyan ismét beszéd tárgya lett a diplomatiái körökben. Szaniszló lengyel király a május 9-kén Solar grófhhoz, a bajor fejedelem követehez, írt soraiban ezt egyenesen indítványozni is helyesnek látá. „Lehetne-e, úgymond, a jelen körülmények közt ennél könnyebben kivihető tervet gondolni?“ ³⁾).

És valóban Rákóczy maga is megint felfogta Magyarország elszakasztásának tervét az osztrák háztól. „A körülmények e változtában — így ír május 12-kén Klementhez — eljött valahára a kívánt idő, melyben mind mi helyreállíthassuk az ország ősi szabadságát, mind a szövetséges hatal-

¹⁾ Rákóczy levele Klementhez Fiedlernél e. h. II, 177.

²⁾ Fiedlernél: I, 219. 120.

³⁾ U. o. I, 354.

mak a nemzet iránt eddig tanusított kedvezésöket tovább is folytassák segedelmök s tanácsuk nyújtásával. Most tehát oda kell önnök főleg munkálkodnia, hogy elébbi előadásunkat, melyben Magyarországnak az osztrák uralom alól való felszabadítását az egész Európára nézve fölötte szükségesnek bizonyítók be, ismét és ismét oly mérséklettel újítsa meg a szövetséges hatalmak előtt, hogy meggyőzze öket a magyar nemzetnek bennök helyezett bizodalmaról, miszerint most, midön az ország régi erejének megújítására az ösvény megnyílt, nem fogják elmulasztani, segélyökkel támogatni azt a maga jogai, szabadságai s törvényei helyreállításában¹⁾. Hogy pedig e tervekre időt nyerjen, Pálfynál is egyre sürgette a fegyverszünet meghosszabbítását, úgy tekintvén a szatmári szerződést, mint ha azt a császár megelőző halála érvénytelenné tette volna s csak az új királylyal, miután ez hitét az országgyűlésen leteendotte, köthetne szerződést s kötelezhetné magát irányában hűségesküvel²⁾.

De a szatmári békekötés mind a franczia s a bajor, mind a szövetséges hatalmak nézeteit végképen megváltoztatta már a szerencsétlen fejedelem irányában. A bajor halani sem akart többé a magyar királyságról; a franczia pedig, ki bizton várható, hogy a szövetséges hatalmak most, midön Károly, a császári koronát nemsokára fejére teendi, ennek a spanyol koronával egyesítését maguk sem kívánják, nem fogják tovább ellenzeni Fülep spanyol királyságát, s ennél fogva a közbékét is sikerülend megkötnie, hidegen fogadta Vetésynek minden előadásait, melyekben a fejedelem további segélyezését sürgette. Minélfogva a követ nem is szűnt meg tanácsolni Rákóczynak, hagyjon fel minden terveivel, s a francziában most még kevésbbé bízhatván, mint elébb, fogadja el, ha még lehet, a szatmári békekötésben megajánlott kegyelmet, mert keserü lesz a száműzetés kenyere³⁾.

¹⁾ Fiedlernél: II, 179.

²⁾ U. o. I, 354.

³⁾ U. o. I, 222, 226.

1711.

Rákóczynak az ügyek e reménytelen állapotában valóban csak egy út maradt még nyitva a maga megmentésére: a szatmári békekötés gyors elfogadása, mibe kétségtelenül még a háromhédi határidő eltelte után is volt volna módja magát befoglaltatnia. De a felett, hogy nem bízott a bécsi udvar őszinteségében, s érvényesnek sem tartá a békét, melyet Pálffy a császár halála, s tehát a tőle nyert teljhatalom elenyészte után kötött meg, a kegyelem elfogadása ellen is annál inkább fellázadt, eljátszott fényes szerepe után, fejedelmi büszkesége, mivel nem tudta magával elhitetni, hogy a francia király, s a szövetséges hatalmak által annyi ígéretek után is végképen cserben hagyassék, s azok legalább a közbéke megkötésének alkalmával ne éreztessék vele pártfogásukat oly valami módon, mely reá nézve tisztességesebb, érzelmeit kevesebb sértő legyen a kegyelem elfogadásánál. Ezenkívül még a czár segedelmében sem vesztette el minden bizalmát, ha azon tervet, melynek létesítése a múlt évben forgott szóban, még sikerülhetne keresztülvinnie. A reménynek e gyöngye szálát is megragadta tehát, s május elején maga indult a Jawarowban időző czárhoz, hogy a múlt év végén Vetésy által Moszkvában előterjesztett, de a francia udvar eszifasága miatt akkoron megghiúsult tervet megújítsa.

A czár szintúgy mint Ágost lengyel király azt híven, hogy Rákóczynak is volt része a francia udvar ama fondorlataiban, melyek által a török a svéd érdekében ellenök háborúra izgattatott, eleinte bizalmatlanok voltak irányában; de utóbb ártatlanságáról megának Baluze francia ügyviselőnek vallomásaiból meggyőződven, nagy kegyességet szűlleltek iránta, s minden előadásait tetszéssel fogadták. A czár kijelenté neki, hogy a francia közbenjárást még most is kész elfogadni a svédnél s a töröknél, s mihelyt a Portával békét köthet, viszont ő fog közbenjárni a francia mellett a közönséges béke kieszközlésére; ezen egyezkedések végett követet küldend a francia udvarhoz; Rákóczy ügyét pedig fegyverrel támogatandja. Hasonlókép a lengyel király is biztosítá őt,

hogy kész a francziával szoros barátságba lépni s ha ez a töröknél békét szerzend, ő is visszahívandja hadait a szövetséges hatalmak mellől; sőt a franczia támogatása végett miatta a czár Magyarországra vezetendi hadait, ő meg a német birodalomban támadja meg Austriát; s végre Magyarországon is kész elfogadni a királyságot, ha avval a rendek szabad választása útján megkínáltatik, Erdély Rákóczynak jutván osztályrészül. Megegyezett a lengyel királylyal abban is, hogy e tervek, míg sikerre érleltotnek, nagy titokban tartassanak; ő maga pedig időnyerés végett, a lengyel rendek közbenjárása mellett, alkudozásba lépend Eleonora anyasászárnéval. Oly hírei lévén Törökországból, hogy a Porta a cserkeszek lázadása, s az oláh és moldvai fejedelmeknek a czárhoz szítása miatt maga is megbánta már a muszkának üzent háborút, Rákóczy maga is ajánlkozék a czárnak, hogy emberei által békére hajlítja a törököt, ha a czár némi jelentékenyebb öszveg pénzt ad rendelkezése alá, melylyel a diván tagjait megvesztegethesse. A czár ebben is megegyezést színlelt, s Rákóczy azonnal útnak is indítá Pápay ezredest. Utóbb azonban, midőn követének, a moldvai vajda, attól féltében, nehogy a czár az ő befoglalása nélkül alkudjék meg a Portával, az útlevelet tartományán keresztül megtagadta, e követjárás a czárnak sem tetszett többé ¹⁾).

A czárral s a lengyel királylyal szótt tervek sikere a franczia király indulatától függvén, ennek megnyerése végett Fiervillet, az oldala mellett lévő franczia követet bízta meg Lajos király udvaránál. A megbízó levél hangja mindazáltal nyilván elárulja, hogy Rákóczy már maga sem bízott többé ezen udvarban, melytől annyiszor megcsalatott; s nem is mulasztá el áttüntetni e miatti keserű érzelmeit és szemrehányásokat tenni elhanyagoltatása miatt, melyet kivált szerencsétlensége óta kénytelen tapasztalni. „Azt látom, úgy mond, hogy egy idő óta úgy tekintenek az udvarnál, mint a

¹⁾ Rákóczy sajtó alatt lévő önéletírása és Hist. des révol. VI, 53.

kinyomott narancsot, melynek héját eldobják. Erről nemcsak segélypénzeim felfüggesztése, de még inkább meggyőzött engem azon mély hallgatás, melyet irányomban tanúsítanak, mióta ezen országba kénytelenítettem hazából kivonulni; és minthogy egyáltalában nem tudakozódnak, mi reményeim lehetnek még ügyeimnek helyreállítása iránt Magyarországbán, úgy látszik, mitsem törődnek már a magyarországi háborúval, s hogy engemet úgy tekintenek, mint a ki szerepét már eljátszotta“. És miután a czárral és a lengyel királylyal tartott értekezletének eredményeit elmondotta, s azok sikerítését a követnek szívére kötötte, így végzi levelét: „e nagy terv sikere annál inkább remélhető, mivel nemcsak a török megbánta már hadakozását, . . . hanem, a mi több, a czár oly kijelentéssel távozott tőlem, hogy ha bármily előnyöket nyerne is a török felett, kész a legméltányosabb békére, hogy engem és hazámat minden erejével személyesen segítsen. Ha tehát kívánják az udvarnál, hogy e nagy eseményre készüljek, remélem, fognak gondoskodni arról is, hogy én s azok, kik sorsomban osztoznak, hiányt ne szenvedjünk. Mert senki sem tudja önnél jobban mily állapotba sülyesztett önzetlenségem ¹⁾ s hazám szeretete“ ²⁾.

¹⁾ Mind a háború alatt, mind azután sokaktól vádoltatott Rákóczy, hogy míg az országot rézpénzzel elárasztotta, az aranyat, ezüstöt nagy öszvegekben szállítá ki a maga számára a külföldre, hogy bukása esetében legyen miből élnie. E vádat Katona szintén ismétli, állítván, hogy Munkácsban számos, külföldre küldött öszvegekről találtak számadást. Kétségkívül ment a külföldre sok arany és ezüst az ország bányáiból; de ez nem a fejedelem számára tétetett félre, hanem a hadak felszerelési szükségére költetett el. A Fiedler által kiadott levelezésekből világos, hogy a fejedelem nemsokára az országból távozta után oly szegény volt, miszerint pénzhiány miatt nem egyszer a legfontosabb küldetéseket kénytelen volt elmulasztani. Maga Klement is azért hagyta el őt, mivel díját sem bírta már megfizetni, bár Jarosláwt is elzalogosította.

²⁾ Fiedlernél: I, 356.

Lengyelország, úgy látszik, tett is a maga követei által érette némi lépéseket a bécsi udvarnál; de, mint előre látható vala, sikertelenül. Ő maga, mielőtt Munkács elestéről értesült, Pálffy s sürgette a fegyverszünet meghosszabbítása s a maga s a vele lévők javainak kimélése végett, kijelentvén neki, hogy ha személyére elég biztosságot nyer, kész megjelenni az országgyűlésre s azt ismerni el királyául, kit a nemzet azzá megkoronáz ¹⁾. De Pálffy e levelekre nem válaszolt, s mint látók, Munkácsot is feladásra kényszerítette. Rákóczy ennek hírére még egyszer előterjesztést tétetett Vetésy által a francia udvarnál, egyrészt a czár, másról a svéd király s a török közt teendő közbenjárása iránt, kijelentvén azt is, hogy most, midőn a czár Moldvában áll hadaival, ő legalkalmasabban betörhetne Erdélybe; kéri tehát őt evégett, fizetesse ki már 600 ezer fontra menő hátralékait, kössön vele forma szerint szövetséget s fogadtasson zsoldjába néhány lengyel ezredet, melyeket ő, Bercsényi mellőztével, ki ismét mindent elronthatna, önmaga vezérelne. Ha Lajos király ezekre tagadó választ adna, szerezzen neki a követ elfogadtatást az udvarnál, mert Lengyelországban nem biztos többé élete. Előbb Ribinszky volt megbízva a bécsi udvartól, hogy őt az útból eltegye, miért neki, mint tőle magától tudja, 200 ezer forint s a grófi cím ígértetett. Most Lubomirszky vállalta magára a feladat végrehajtását. Különben is Lengyelországban, hol már Jaroslávot is zálogba vetni kénytelenítettett, nincs miből élnie ²⁾. — Azonban a czár a töröktől vereséget szenvedvén, a francia udvar tagadó választ adott Vetésy emlékiratára; a segélypénzek hátralékait mindazáltal utóbb kifizettette, s havonként 20 ezer frankot rendelt Rákóczy személyére s a vele kibujdosottak ellátására ³⁾.

Eközben az angol udvarnál sem mulasztá el Rákóczy sürgetni a maga érdekeinek támogatását. Augusztus végén

¹⁾ Fiedlernél: II, 185. 197.

²⁾ U. o. I, 228. 238. 359.

³⁾ U. o. I, 247. 250.

1711.

és szeptember folytában ismét egy-egy emlékiratot nyújtatott be Klement által a királynéhoz, melyben a szatmári egyezkedés történetét előadván, kéri őt, ne vonja meg segedelmét Magyarországtól, melynek jogait a szövetséges hatalmak, mint közbenjárók, a nagyszombati békealku alatt ünnepélyesen elismerték. A szatmári egyoldalú egyezkedés nem elégtetheti ki a nemzetet és a szövetséges hatalmaknak sem leendő hasznára; mert Magyarország kielégítése nélkül a béke ott állandó nem lehetvén, katonát onnan a francia ellen kivezetni nem lesz képes a bécsi udvar. Kérélmé odajárul, hogy a hollandiakkal együtt vesse magát közbe Károly spanyol leendő magyar királynál, miszerint ő egy szabad országgyűlésen s a szövetséges hatalmak közbenjárása mellett biztosítsa megkoronáztatása előtt a nemzet jogait; Erdélyt pedig, melynek különválása nélkül az ország jogai sértetlenül fenn nem maradnának, mint a magyar korona hűbérét, eszközölje ki tőle, az ő, Rákóczy számára; s mind őt, mind Magyarországot foglaltassa be a megkötendő közönséges békébe¹⁾.

De némsokára itt is meghiúsulva látta reményeit a fejedelem. Az angol kormány október elején kéz alatt külön egyezett meg a francia udvarral, s miután Károly október 12-kén császárrá megválasztatott, az angolok ezóta nemcsak spanyol királyságát nem pártolták, hanem avval sem gondoltak többé, ha a viszályok magvai Magyarorszáiban fennmaradnak. Tagadó választ a protestans vallás fenforgó érdekei miatt egyenesen nem adtak ugyan Klementnek; de halogató, kikerülő válaszaik felértek a tagadással, míg végre maguk is azt kezdték javasolni, egyezzek meg a fejedelem Károlylyal: e törekvésében ennek koronáztatása alkalmával az angol királyné sem fogja tőle megtagadni pártolását²⁾. Az új miniszteriumnak most csak arra volt gondja, hogy magát a kormányon a béke megkötése által megerősíthesse; ez okból

¹⁾ Fiedlernél: II, 193. 215.

²⁾ U. o. II, 223. 225. 238. 241.

semmi mellékügybe nem akart elegyedni, mely a békekötést bármi kevéssé is késleltethetné vagy nehezíthetné. Maga lord Rabi is, most már gróf Strafford, ki békebiztossá neveztetett, s kinek Rákóczy, ha érdekeit keresztülviszi s őt Erdély birtokába segíti, 30,000 tallért ígértetett, megvallá az év végén Klementnek, hogy bár ő a fejedelem iránt most is a régi barátságos indulattal viseltetik, s ügyeit mennyire tőle telik, támogatni kívánja, de a jelen körülmények közt az angol kormány semmit sem tehet mellette a bécsi udvarnál; s ajánlja neki, hogy a közönséges béke tárgyalásakor fessítse meg minden erejét, mert csak attól várhatná még érdekeinek figyelembe vételét ¹⁾).

Rákóczy, ki hogy érdekeit közelebről szemmel tartassa s ügynökeivel gyorsabban közlekedhessék, októberben Sárosi gróf czime alatt Danczkába utazott, maga is átlátta, hogy még csak a közönséges béke fordíthat valamit ügyein, ha az alkudozásoknál Franciaország által erélyesen támogatatik. Evégett Brenner szepesi prépostot küldötte volt a francia udvarhoz, hogy annak a béke tárgyalására küldendő biztosaival szintén Utrechtbe menjen, s érdekeit a congressuson képviselje, oly reményben lévén, hogy a francia udvar elébbi ígéretei szerint, az ő érdekeinek támogatása iránt is utasítást adand a maga biztosainak, s hogy ezek indítványára az angolok is nagyobb buzgalommal pártolandják ügyét, melyt a külön béke teljesen ténynyé válik Francia- s Angolország között. E nézetektől indítatva, novemb. 28-kán meghagyá Klementnek, jelentené ki azon angol miniszterek előtt is, kik neki a bécsi udvarral való megegyezést javasolták, miképen ő teljesen el van határozva, a maga igényeinek kiküzdését az általános békére halasztani; s ha ez jelenleg meg nem köthethetnék, várni fog mindaddig, míg a körülmények arra nézve kedvezőbbek lesznek. „Azok, úgymond, kik azt hiszik, hogy hazámnak kisebbségére lesz, ha a bécsi

¹⁾ Fiedlernél: II, 251.

1711.

udvarral meg nem egyezem, nem gondolják meg, hogy ha én, úgyszólván meztelen térnék vissza Magyarországba, s a magam alávetése által mindazt mintegy helyeselném, a mi ott a törvények s a szabadság ellen történik, én magamat teljesen használhatlanná tenném a jövőre, midőn talán védőre leend szüksége. E fölött biztosságot sem látok ott személyemre nézve... Én tehát nem gondolhatok, s nem is akarok gondolni visszatérésemre másképen, hanemha mint hazám támasza, s biztosságban — azaz: mint erdélyi fejedelem, vagy valamely hasonérték birtokosa — térhetek haza¹⁾.

Ezen igényei sükerítése végett december 1-jén Vetésy által egy újabb emlékiratot nyújtatott be Lajos királynak, melyben őt ígéreteire s arra is figyelmeztetvén, hogy az ő biztatásai által indíttatva nyilatkoztatta ki az ónodi gyűlésen Magyarország függetlenségét, bár a király vele még külön szövetséget forma szerint nem kötött is, de mint Rákóczy György fejedelemnek, kit a király pártfogására méltatott, unokája, s ennél fogva, mint született szövetségese, kéri őt, fogja pártját erélyesen az utrechti congressuson. Jól tudja ő, hogy a bécsi udvar, őt föllázadt alattvaló gyanánt tekintvén, kérni fogja ő felségét, ne ártsa magát azon udvar házi dolgaiba: de ő egész alázattal terjeszti a király elébe, hogy ő nem lázadó jobbagy, hanem szabad fejedelem és a királynak szövetségese, ki az ő és hazája védelmére fogott fegyvert, minélfogva szintoly csorbulására válnék a király dicsőségének, mint saját érdekeinek, ha ő felsége túrné, hogy vele, mint lázadó alattvalóval bánjanak. Ő kijelenti, hogy készebb a leginségesb száműzetésben meghalni, mint lemondani a souverainitás méltóságáról, melyre őt egy szabad állam rendéinek egyező szavazata emelte. Ő a magyar korona birtokaiban fekvő jószágainak visszaadatásával soha sem fog megelégedni, ha a császár egyszersmind más illő előnyöket

¹⁾ Fiedlernél: II, 241.

(erdélyi fejedelemséget vagy hasonértéket) nem ajánl neki; mert a fölött, hogy amazokat a megkegyelmeztetés egy neme nélkül nem is éldelehetné, kénytelen lenne még ő felségétől is elszakadni, kihez teljes életében kíván ragaszkodni. Ő kézszebb elveszni, mint magán ember sorsára alacsonyíttatni. A következő három pontot kéri tehát utasításul adatni a congressusra küldendő biztosainak, hogy a közönséges békébe fölvéttessék: 1. Hogy az 1686-ban Leopold császár s Apafy fejedelem közt létrejött szerződvény VII-dik czikke Erdélyt örökre biztosította fejedelmei szabad választásáról. 2. Ő, Rákóczy, e szerződés szerint egyértelemmel választatván meg az erdélyi fejedelemségre, annak birtokába visszaállíttassék. 3. Hogy a császár mindazon magyarországi urakat s nemeseket, kik szabadságaik helyreállítása végett összeszövetkeztek, javaik, méltóságai s tiszteik éldeletébe helyezze vissza. — Ugyanaz napon egy más emlékiratban a dauphint is megkérte e kívánatainak támogatására a királynál ¹⁾).

A válasz azonban egyáltalában nem lett olyan, minőt Rákóczy a francia udvarnak tett szolgálatai után várhatni érte magát feljogosítva. Láttuk az események folyamában, hogy mióta a szövetséges rendek a függetlenség kinyilatkoztatása által a bécsi udvarral minden viszonyt végképen megszakasztottak, a francia kormány mitsem gondolt többé velök, s hogy annak szószegése, ígért segedelmének elmara-dása okozta egy részben azon szerencsétlenségeket, melyek által végre a szatmári egyezkedés, vagy helyesebben kegyelmbiztosítás elfogadására kényszeríttettek. És most Torcy marquis, a francia külügyminiszter, mégis azt válaszolá a benyújtott emlékiratra, miképen kár, hogy a rendek békét kötöttek: ha kitartók lettek volna, még lehetne rajtok segíteni; de így, a szatmári béke után, mely által a magyar köztársaságot megbuktatták, s az örökös királyt elismerték, a király hallani sem akar többé rólok, és semmi figyelmet nem

¹⁾ Fiedlernél: I. 260. 263.

1711.

fordít reájok. Midőn pedig Vetésy megjegyzé, hogy most nem is a rendekről, hanem Rákóczyról van szó, azt válaszolá neki: emlékezzék meg mit mondott légyen Wratislaw miniszter a nagyszombati békealku alatt: hogy inkább újját hagyja elvágatni, mintsem az udvar Erdélyt átengedje Rákóczynak. S ha ezt akkor mondá az osztrák miniszter, midőn a fejedelem győzedelmes vala, mit várhatni most, midőn ez Európa szánakozását vonja magára. Torcy nem áttallá mondani még azt is, hogy már csak azért sem pártolhatja Lajos király a magyarokat, mert ha szabadságaik, törvényeik teljesen helyreállítatnának, a kormánynyal megelégedve, engedelmes alattvalókká válnának: a király tehát önmaga fegyverzené fel a császárt a magyarok kielégítése által. Rákóczyért, — végzé aztán — a király mindent kész megtenni, mit lehet; de azt a fejedelem sem kívánhatja, hogy érette a maga érdekeit feláldozza s új háborút kezdjen. Ha tehát Erdélyt nem szerezheti meg számára, ad neki oly tisztességes kitaratást Franciaországban, mely képes legyen vele balszerencsését elfeledtetni. A francia miniszter ez egyszer elég őszinte volt: a congressusra menendő biztosoknak már ki volt adva az utasítás, de abban szó sem fordult elő Rákóczy igényeinek pártolásáról ¹⁾.

Mialatt pedig a francia udvar így bánt el vele, az angol kormányférfiak meg avval hitegették Klementet, hogy urára nézve minden Franciaországtól függend az utrecht-i congressuson; ők akadályozni nem fogják, sőt lehetőleg támogatandják is a francia indítványát; de egyenesen mitsem tehetnek, miután külön egyességek által a francziával különben is magukra vonták a császár boszúságát ²⁾. Kevésbé lephette

¹⁾ Fiedlernél: I, 265. Ez volt Vetésy utósóelőtti levele a közügyben; a fejedelem őt, mivel a helyébe kinevezett Brennernek sem a még a múlt évben általa vétetett gyémántjait kiadni, sem 200 ezer fontról számolni nem akart, kereset alá vétette. U. o. 277.

²⁾ U. o. II, 259.

meg a fejedelmet, hogy midőn Károly császár a birodalmi rendekkel a béke felől Frankfurtban értekezett, s ott ő, a fejedelem is tétetett szót a maga ügyeiről gróf Metternich porosz követ által, a császár biztosai nem is hallgattak reá, „mintha csak a falnak beszélt volna“¹⁾.

Egyébiránt a bécsi udvar szintén nyugtalanságban volt az iránt, valjon nem fogják-e vagy a szövetséges hatalmak, vagy Franciaország tényleg erőlyesebben pártolni a congressuson Rákóczy ügyét. Mert bár, mint látók, ez sem az angolnak, sem a francziának nem vala komolyan szándokában, mindazáltal Ausztriára ezáltal is nyomást gyakorlandók, mind a ketten azt színelelék, mintha a béke állandósága végett nem mulaszthatnák el Rákóczy s a magyar nemzet ügyét is szőnyegre hozni a congressuson. A bécsi udvar ennélfogva kéz alatt szintén tőn némi lépéseket Rákóczynál, s nemcsak czímét, javait visszaadni ígérte, hanem még Erdély átengedésével is oly annyira hitegette, miképen ő még jan. 27-én 1712-ben is azt írhatá, hogy „nem kerülne ugyan nagy bajába kiegyenlíteni a nehézségeket, melyek Erdély átengedésének s birtokának módja iránt fenforoghatnak; de mivel a bécsi udvar még igen ferde úton tétette ajánlatait, ő pedig nem feledheti el a megvetést, melylyel Bécsben a boldogult József császárhoz írt levele fogadtatott, mindaddig nem hajt azokra, míg világosabb bizonyágát nem veszi az udvar őszinteségének“²⁾.

De nem sokára mindinkább kiábrándíták Rákóczyt Klement levelei, melyekben őt az angol kormányférfiak érzelmeinek megváltoztáról értesíté. Különösen fájlalá Strafford meghidegültét, kiről eddigelé azt hitte volt, hogy nem kevésbbé hajlamból, mint ügyének igazsága miatt vonszódik hozzá, s ki nem osztozik egynémely más angolok azon véle-

1) Fiedlernél: II. 266.

2) Fiedler e. h. II. 268.

1712.

ményében, hogy Angolországnak érdekében volna Ausztria gyarapodása. Ő tehát 1712 elején elhatározta magát ezentúl pénzzel is hatni a befolyásosabb kormányférfiakra. Brennernek eziránt határozott utasítást küldött; midőn pedig ez, az osztrák biztosok üldözéseitől tartván, Utrechtbe menni vonakodott, Klementet bizta meg, vegye át Brennertől azon utasítást s a szerint működjék. Január 30-kán egész magatartására nézve határozott irányt szabott elejébe. Mivel, úgymond, az angol kormány azon ürügyből, hogy a szatmári béke Magyarországnak mindent bevégzett, a rendek szabadságainak helyreállítását pártolni többé nem hajlandó, s eziránt minden újabb lépés csak haszontalan vitát szülne: ő minden igényeit csak arra kívánja szoríttatni a congressuson, hogy maga Erdély, pártfelei pedig javaik birtokába visszahelyeztessenek. Az ő erdélyi fejedelemsége nagyobb kezesség lesz az ország jogainak épségére nézve, mint minden ígélet, mit úgy sem fogna megtartani a bécsi udvar. És miután meg van győződve, hogy az ő fejedelemségéből Európára eredő hasznokat a francia udvar elő fogja adatni: Klement csak oda irányozza működését, hogy az angol biztosok, Strafford s a bristoli püspök is pártolják a francia indítványt. E végett Straffordnak — kinek már elébb 30 ezer tallért ajánlott, — igérjen most 50 ezer tallért s ugyanannyit a bristoli püspöknek is. Ha gondolja, hogy ily ígéretek másoknál is szükségesekek, tudósítsa őt. Ezen összevegeket nekik azonnal kifizetteti, mihelyt Erdély birtokába jutand. Ha az ajánlat kedvesen fogadtatik, a fizetést mindjárt biztosíttatni fogja valamely kereskedőháznál. Egyébiránt jelentse ki előttök, ha a közbéke által Erdély neki vissza nem adatik, ő semmi alkalmat sem mulasztand el, melylyel a maga igényeit érvényesíthesse. Elei fejedelemségökkel együtt befoglaltattak a westphaleni békébe, s ez annyival inkább érvül szolgálhat a szövetséges hatalmaknak most vele is hasonlót tenni, mivel Ausztria Erdélyt nem bírja törvényes úton; mert azt csak említeni is bárgyúság, hogy e tartományt a kar-

loviczi békében kapta volna a töröktől, mi nem volt a töröké¹⁾).

Strafford lordnál kedvező hatása lett az 50 ezer tallér ígéretének; ő ezentúl legalább jó tanácsokkal támogatta működéseiben a fejedelem ügynökét. Az alkudozás azonban mind rosszabb fordulatot kezdte venni a fejedelem érdekei tekintetében mind a francia, mind a szövetséges hatalmak részéről. Bár Eugen herceg maga is Londonba ment, az osztrák érdeket támogatni, az angol kormány mind világosabban elárulta ama törekvését, hogy a császártól a francia királyhoz hajlik, s amazt saját érdekei miatt mind Spanyolországban, mind a Rajnánál s mind Olaszországban feláldozza; minek aztán természetes következtetése lett, hogy a bécsi udvar némi kárpótlásául, legalább Magyarországot s Erdélyt teljesen annak önkényére akarta hagyni²⁾). Másrésztől az osztrák, mióta tapasztalá, hogy Anglia s Holland által eléggé nem támogatatik, maga is közeledni kezdte a francziához, hogy vele egyesülve, legalább Olaszországban szerezzen magának kárpótlást a Rajnánál és Spanyolországban elveszendőkért. Kétkedni egy percig sem lehetett, hogy a francia ez esetben minden meggondolás nélkül feláldozza Rákóczyt³⁾).

De maguk az osztrák biztosok is, különösen Sinzendorf, ezerféle fondorlatokkal ügyekeztek gyöngíteni a rokonszenvet Rákóczy iránt. Egyebek közt látván, hogy a protestans hatalmak, Anglia, Holland, Poroszország, leginkább a protestans hitfelekezetek érdekei miatt pártolják a fejedelmet, nem késtek híresztelni, hogy a császár a protestansokat teljesen kielégítendi, ha Rákóczy ügye, mely különben is csak házi, magán ügy, elejtetik. És valóban a Sinzendorf által megnyert Heinsius, nagypensionarius, már is oly módon

¹⁾ Fiedlernél e. h. II, 272.

²⁾ U. o. II, 277.

³⁾ Fiedlernél: II, 290.

1712.

kezde beszélni, hogy a protestansok vallására nézve a katólikus Rákóczy nem nyújthat elég biztosítást; az ő ügyét tehát el kell választani a vallás kérdésétől. Sinzendorfnak ebben maga Körtvélyesy, a magyar protestansok ügynöke is jó vizet hajt vala malmára; mert mióta a fejedelem ügyét kétésnek látá, ő is oda működék, hogy a vallás ügye semmi mással ne hozassék kapcsolatba ¹⁾.

A fejedelem mihelyt ezekről Daneczában értesült, azonnal meghagyta Klementnek: semmi módon se engedje, hogy a vallás biztosítása külön tárgyalassék. Azt ugyan az ő nevéhez, maga katólikus lévén, egyenesen nem kötheti, hanem a magyar szabadság helyreállításával együtt szorgalmazza. A protestans hitfelekezeteket, mondatá ügynökével, csak a szécsényi gyűlésen végbement szabad egyezkedés elégítette ki. Ábránd, hogy a lelkiösmereti szabadság, a nemzeti jogok és szabadság biztosítása nélkül, — ez pedig Erdély különválasztása nélkül fenállhasson, kivált miután kétségtelen, hogy Károly császár mindenben anyjától, ez pedig a jézsuitáktól függ. Erdély különválasztására nézve még a münsteri békekötésből is meríthet érveket, mely által e tartomány szabad fejedelmválasztása elismertetett. Így az osztrák biztosok sem mondhatják házi ügynök az ő igényeit ²⁾. De bár Klement ezen utasítások nyomán egy nyomtatott emlékiratban is síkra kelt ura jogai mellett az erdélyi fejedelemségre, — mi nem is maradt hatás nélkül az utrechti diplomatai körökben ³⁾; az angol, hollandi és porosz követek mindazáltal úgy végeztek, hogy a császárnak külön ajánlják a magyar protestans egyház ügyét, miszerint azt egészen az 1647-diki állapotba helyezze vissza ⁴⁾.

Az egymást felváltott kedvező vagy bal hírek és események az egész éven át a remény s öröm, a félelem és bú

¹⁾ Fiedlernél: 279. — ²⁾ U. o. II, 298. 308. — ³⁾ U. o. 348. — ⁴⁾ U. o. 355.

érzelmei közt hányták vetették a fejedelmet a nélkül, hogy határozta volna sorsa felett. Julius 5-ről Polignac bíbornok, a francia békebiztosok egyike, azon tudósítással örvendezteté meg őt, miszerint királyától határozott parancsot vett, ügyét a congressuson támogatni, mit személyes hajlamánál fogva is örömet cselekszik ¹⁾). De alighogy magát az e tudósításból credit remény s öröm élvezésének átengedheté, már is azon leverő értesítéssel lepte meg őt Klement, miszerint a velencei követ titok alatt közlé vele, hogy megkérdezte legyen az angol és francia biztosokat, mennyire pártolandják Rákóczy igényeit; s válaszul azt nyerte tőlök, hogy csak annyira, miszerint örökös javainak birtokába juthasson; többet a körülmények közt aligha nyerhetnek számára s nem is fognak sürgetni nagyobb buzgalommal ²⁾).

Majd megint ama hírek éleszték fel reményeit, hogy a török háborúra készül Magyarországon ³⁾). Még kedvezőbbnek látá talán magára nézve azt, hogy a francia véglegesen megkötötte a békét az angollal; a hollandi kormány pedig, mely Ausztriával a háborút még folytatni kívánta, nehogy Rákóczynak egy újabb botörése a császári hadak egy részét ismét elfoglalva tartsa, Hamel-Bruininx bécsi követéhez rendeletet küldé a közbenjárás felvétele iránt s Hágában is szóltak Sinzendorf osztrák biztossal a fejedelem kielégítése felől ⁴⁾). De alig mult el e reményben pár hét, már ismét aggodalommal boríták el őt a magyarországi diéta folyamáról vett hírek. „A császár engedményei Magyarország rendei irányában — irá Klementnek aug. 17-kén — s önnek azokról vett tudósításai, kik az én pártomtól elszakadtak, mind messzebb és messzebb vet engem a külön egyezkedhetéstől“; alapos okai vannak hinnie, hogy a bécsi udvar már ősi javait sem hajlandó visszaadni ⁵⁾); mert miután az Magyarországot mindinkább kiengesztelődni tapasztalja, Franciaországgal

¹⁾ Fiedlernél: II, 374. — ²⁾ U. o. 373. — ³⁾ U. o. 382. — ⁴⁾ U. o. 383. ⁵⁾ U. o. 397.

1712.

pedig szintén van kilátása az egyezsége, legújabbán a hollandi s a porosz és lengyel királyok követeinek mellette tett lépéseire is boszús indulattal válaszolt ¹⁾).

De september elején ismét jobb fordulatot vettek ügyei. Holland még is csak elhatározta magát, hogy Angolország példájára szintén külön békét kössön a francziával; és Strafford megint oly biztatólag szólott, miszerint ha Holland a békét aláírja, — minek rövid időn el kelle válni, akkor Ausztria egymagára hagyatván, Angolország s Holland a francziával egyesülve, ura lesz a helyzetnek, s a fejedelem is bizton remélheti visszahelyeztetését Erdély birtokába ²⁾). Ennek következtében Rákóczy Klementet Angolországba küldé s egy újabb emlékiratot nyújtatott be általa a királynénak. Novemberben maga is hajóra ült, hogy személyesen lépjen fel Londonban érdekei mellett. De a keserű csalódások a hulli kikötőnél ³⁾ tovább nem engedték őt haladni az angol földön. Klement ekkoron már elutasító választ nyert a tory miniszteriumtól ⁴⁾). A Londonban lévő császári követ ugyanis értesülvén a fejedelem ügynökének jelenlétéről, panaszosan említé Oxford lordnak, hogy vele csak érintkezésbe is lép a miniszterium, s reményét fejezte ki, hogy miután a békealkunál a császárt cserben hagyták, legalább azt a sérelmet nem fogják rajta elkövetni, hogy lázadóalattvalóit pártolják; mire Oxford kinstárnok szavát adta neki, hogy a miniszterium nem fog elegyedni Rákóczy ügyeibe. S így történt aztán, hogy midőn a fejedelem Bolingbrock miniszternek Hullba érkezését tudtára adta, s őt megkérte, hogy Londonba mehetése iránt intézkednék, a miniszter viszont azon kérelemmel válaszolt, ne fárasztaná magát, mert a királyné őt nem fogadhatja, sem ügyeibe nem árthatja magát ⁵⁾).

Időközben Holland is megkötötte szerződését Franciaországgal, s mivel a bécsi udvar e kedvezőtlen körülmények

¹⁾ Fiedlernél: 408. — ²⁾ U. o. 408. — ³⁾ U. o. 492. — ⁴⁾ U. o. 428. — ⁵⁾ U. o. 434, 492.

közt megalkudni nem akart, az utrechti congressus szétoszol-
ván, Rákóczy ügye végkép elejtetett. Megtört szívvel hajó-
zott tehát 1713-ki februárban az angol kormánytól számára
rendelt hajón Franciaországba, mint egykoron Wratiszlav
miniszter a nagyszombati békealku idején neki megjósolta
volt, „a bukott fejedelmek e kórházába“, s Páris közelében
előbb Challiot, majd, mivel háza ott leégett, Passy hely-
ségben fogadott szállást¹⁾. „Könyektől áztatva látná e leve-
let Felséged — írta innen april 27-én Lajos királynak —
könyektől, melyeket ügyeim szomorú helyzete folytatna sze-
meimből, ha a vallás elvei s életem különféle viszontagságai
nem tanítottak volna meg imádnom az isteni gondviselést,
melynek útai megfoghatatlanok. Ez mérsékli némileg fájdal-
mamát; de esküm kötelmei kényszerítenek, hogy szívemet
Felséged előtt feltárjam s némi dolgokat előadjak, mik bizo-
nyára megillettek Felséged kegyeletességét.

„Tudva van Sire, hogy azon háborúk, melyeket őseim
Felséged és a svéd király, mint szövetségeseik közös ügyéért
viseltek, forrásai azon gyűlöletnek, melylyel a bécsi udvar
azóta nem szűnt meg nemzetségem ellen agyarkodni. Már
nagyatyám is érte ennek súlyát, mihelyt a kath. vallásra térés
miatt erdélyi fejedelemségét elvesztette; anyai nagyatyám a
vérpádon múlt ki; nemzetségem örökös várai elfoglaltattak
s részben lerontattak; kincseink, levél- és fegyvertáraink
legjobb tartalmokkal kiraboltattak, mert a bécsi kormányta-
nács elhatározta vesztünket, hogy Magyarországot megigáz-
hassa. Utóbb magam is gyűlöletök tárgyává lévén, életem a
munkácsi capituláció óta merő üldözések láncolata. De mind-
ezen igazságtalanságoknál még hatalmasabban indított ellent-
állnom hazám elnyomatása, nemzetemben való bizodalمام
s a Franciaország iránt öröklött ragaszkodásom. A levelek,
melyeket Felségednek e nézetből írni szerencsém vala, bár a
magyar törvényekkel nem ellenkezők, okaivá lőnek elfoga-

¹⁾ Fiedlernél: II, 12. 494.

1713.

tásomnak, s az osztrák birák ama törvényekkel ellenkező eljárása, megszökésemmek. Felséged jótékonysága vigaszt hozott lengyelországi száműzöttségembe s ezerti hálám, kapcsolatban a magyar nemzet nyögdéscselésével, arra indított, hogy fegyver, hadak s pénz nélkül is megkezdjem a háborút. Az egész nemzet, s kivált azok, kik most velem együtt szenvednek, szeretetet, bizodalmat tanúsítanak irántam. Seregeimet 75 ezer emberre látám szaporodni, hogy ellentálljak a legjobb császári ezredekől szerkesztett hadaknak, a horvátoknak, a ráczoknak, a nagyszámú fölfegyverzett népnek, s elzárom és megvegyem az ellenség valamennyi várait. A szükséges pénzerő hiánya, terveimnek, melyek szerint Horvátországon keresztül segedelmet s más úton fegyverszállításokat kértem volt, el nem fogadása, s végre ellenségeim felsőbbsege a nemzetet ugyan megfosztották törekvéseim gyümölesétől; de maguk ellenségeim azt vetik szememre, hogy hadaik elfoglaltatása s másfelé fordíthatásuk meggátlása, élelem- s pénzszállítmányaik elfogása, s a folytonos becsapások által az osztrák örökös tartományokba, felette megnehezítettem s megghiúsítottam Francia- és Spanyolország elleni czélzataik sikerültét. Ez keményíté meg a bécsi udvar szívét azok ellen, kik velem közremunkáltak a háború folytatásában, s kik két év előtt ezen udvarnak Pálffy által tett ajánlatait is visszautasították, mivel akkoron még ezt úgy kívánták Felséged érdekei.

„Mily szomorú volna az én helyzetem, Síre, ha nem állanék oly méltányos és nagylelkű uralkodó pártfogása alatt, mint Felséged; s ha miután mindenemet a világon feláldoztam, nóm inségben, gyermekeim fogságban vannak, s mindenfelől hallom ellenségeim szemrehányásait az általam nekik tett károkért, még barátaimnál sem találnék vigasztalásra“. . . . Meg van győződve — mondja tovább — hogy a szövetséges hatalmak nem veendik rossz néven, ha a király a westphaleni béke utolsó czikkének fentartásáért s a Lengyelországban véginséggel küzdő magyar-urak s nemések hely-

reállításáért erélyesen s hatályosan működnek, s egyáltalában nem fogná késleltetni a birodalmi békét, habár ennek feltételül tűzné is ki azokat. Meg van győződve arról is, hogy a magyar nemzettől tapasztalt jó szolgálatok tekintetéből nem fogja pénzsegélyét megtagadni tőle s párthíveitől, kiknek nincs hova folyamodniok. Mert meg kell vallania, hogy nagy részben a király biztatásai fűzték szövetségbe a magyarokat s mondatták ki velök a függetlenséget; azok jogosították fel őt is, hogy pártfeleit a király kegyességéről és a közbékébe leendő foglaltatásukról biztosítsa. Igaz ugyan, nem kötött vele forma szerint szövetséget; de tett szolgálataik után, úgy hiszi, ők sem fognak tőle kevesebb jószágot tapasztalni, mint azon fejedelmek, kiknek biztos segélyforrást tűzött ki. Könnyörög tehát, működjék érte s szegény száműzött pártfeleiért a közönséges béke végmegkötésekor, s folytassa a Besenval követe által ígért segélyezésöket; de kéri őt, tűzzön ki számukra is határozott forrást, nehogy az ő s amazok insége ellenségeinek gúnytárgyává legyen. Nem akar előtte panaszkodni, mert tudja, hogy több kérelmeinek sikeretlenségét az idő s ügyhelyzet mostohasága okozta; kénytelen mindazáltal megemlíteni, hogy intézkedései után, melyeket azon ígéretre alapított, miszerint a segély Danczkában időzése alatt havonkinti 20 ezer frankra szabatott, meggyőzhetlen akadályokat talál a segélyezését illető legújabb tervnél, melyben még hátralékai kifizetéséről sincs említés; a jövőre is megtartatni kéri tehát a 20 ezer frank havi pénzt, hogy szűkölködő pártfeleit is gyámolíthassa ¹⁾).

De a király csak részben teljesíté kérelmét, június 22-én hatezer frank havidíjat rendelvén számára, hátralékai fejében pedig 600 ezer frankot utalványozván neki a párisi városház jövedelmeire, minek értékesítésénél azonban utóbb egy harmadnál többet elvesztett. A spanyol király e fölött

¹⁾ Fiedlernél : II, 495.

1713.

évenként 30 ezer frankkal gyámolította őt¹⁾. A Lengyelországban maradt bujdosók, névszerint: Bercsényi, Forgách Simon, Eszterházy Antal, Csáky Mihály grófok, Gerhardt György, Pápay János, Ebeczky Samu, a többiek nevében is június 7-kéről folyamodtak a királyhoz segélyezéséért²⁾; s személyesen Párisba akartak volt menni, megindítandók a király könyörületességét. De Torcy miniszter határozottan kijelentette, hogy mielőtt a béke Ausztriával megkötetnék, ha Párisba jönének, sem fognák láthatni kérelmök sikerét. A király el van határozva, a rastadti békealku folytában minden lehetségest megtenni értők, hogy a bécsi udvartól mind személyökre, mind javaikra nézve kieszközölje a kegyelmet; s ha ebben céljt nem érhetne, akkoron nem mulasztja el gondoskodni élelmökről. Nem is szünt meg ezen békealku folytában Rákóczy szorgalmazni az udvarnál a maga és bajtársai érdekeinek erélyesebb pártolását; de ekkor is csak ígéretekkel tartatott mindaddig, míg a béke megkötetett a nélkül, hogy csak két fiát is kinyerhette volna az osztrák fogságból.

Rákóczy ezután a német udvarok által akart külön egyezkedésbe ereszkedni a bécsi kormányval, s hogy e végett oda ügynököket, sőt, miként kívánta, nejét is elküldhesse, legalább százezer frankra kívánta emeltetni évi díját, s a többi bujdosóknak is megadatni az ígért segedelmet. Ebben el is érte ugyan célját³⁾; de a német udvaroknál tett kísérletei szintoly eredménytelenek maradtak, mint azon fondorlatok, melyeket utóbb egy részről a lengyel királylyal s a törökökkel, másról némely olasz hatalmakkal szöött a bécsi udvar ellen⁴⁾.

¹⁾ Mémoires du Duc de Saint-Simon: X, 408. kövv.

²⁾ Petrovics gyűjteménye Fiedlernél: II, 498. 619.

³⁾ Petrovics gyűjteménye Fiedlernél: II, 620. Neki magának 100 ezer, Bercsényinek, Csákinak, Forgáchnak 8000, Vaynak 5000, Gerhardtnek 2000, Pápainak és Krucainak 1500 franknyi évdíj szabatott.

⁴⁾ U. o. II, 13. kövv.

A francia udvarnál egyébiránt, hol 1717-ig Sárosy gróf neve alatt időzék, nagy kedvességet nyert vala Rákóczy¹⁾. Ő nemcsak a Mainei herceget s a Toulousei grótot, a király törvénytelen fiait, meghitt barátjai közé számította, s nemcsak az Orleansi herceg érezte vele minden alkalommal pártolását, hanem maga az aggastyán király is nagy rokonszenvvel és szivességgel viseltetett iránta; nemcsak Versaillesben, Compiègneben, Rambouilletben, Fontainebleauban, hanem még Marliban s egyéb kisebb királyi lakokban is, mi a királyi kegy különös jeléül tartatott, nem ugyan mint fejedelmi vendég, hanem mint a többi udvarnokok, nyert szállást, midőn Lajos király azokban tartózkodék; úgy hogy párisi házat csak cselédjei számára tartotta. Rendesen részt vett az udvari vadászatokban, mi neki is szenvedélye vala, s minden más időtöltések s mulatságokban az udvar legjobbjaival. „Minden követeléstől ment magaviselete — mond emlékirataiban Saint Simon — mindenki rokonszenvét megnyerte számára; mert lemondván rangbeli követeléseiről, őt mindenki könnyen megközelíthető s fesztelenül érzé magát vele. Ezt különösen méltányolták nála oly országban, hol a rangvita napirenden volt; ily módon ő százszorta több tiszteletben s kitüntetésben részesült“. Dangeau marquis és marquisené, kikkel neje után némi rokonságban volt s kik által mindjárt az udvarhoz érkezte után vezetett be a nagy világba, az orleansi hercegné s madame Maintenon stb. kegyeit is megnyerték számára²⁾.

A hatást, melyet személye az udvarnál tett, így írja le emlékirataiban Saint Simon: „Rákóczy igen magas termetű, de túlzás nélkül, testes. de nem elhízott, izmos és arányos növési, igen nemes, majdnem parancsoló tekintetű volt a nélkül, hogy valami durvaság volt volna rajta; arcza kelle-

1) Franciaországi külső életét napról napra feljegyzé naplókönyvében Szathmáry Király Ádám. Ld Rákóczy-tár I, köt.

2) Rákóczy önéletírása és Mémoires de St. Simon.

1713. mes, de valóságos tatáridomú vala. Okos, szerény, óvatos, bár nem szikrázó szellemű, de mindent jól, értelmesen cselekvő s igen udvarias volt, de az egyének különbsége szerint, válogatással; modora mindenkiel igen könnyű, s a mi ritka, egyszersmind méltóságteli, a nélkül, hogy legkisebb hiúság, koresetség volt volna benne. Nem sokat beszélő, de a társalgásban résztvevő, igen jól adta elő, a mit látott, tapasztalt, a nélkül, hogy valaha magáról beszélt volna. Igen becsületes, igazságos, őszinte, egyszerű, rendkívül bátor s igen kegyes, istenfélő volt, a nélkül, hogy azt akár mutogatta, akár rejtegette volna. Titkon sokat adott a szegényeknek, és sok időt töltött imádságban. Háza rövid idő múlva igen népessé lett s abban ő az erkölcsiséget, a kiadásokban a pontosságot és gazdálkodást szigorúan követelte, de mindezt mindig nyájassággal. Ő igen jó, szeretetreméltó és kellemes ember volt; de miután az ember őt közelebről ismerte, csodálkozott rajta, hogy miként lehetett ő valaha egy nagy párt vezére és miként üthetett annyit zajt a világban¹⁾.

De XIV-dik Lajosnak 1715-ben, szeptember 1-jén történt halála, miként a francia udvarban, úgy Rákóczy életmodorában is nagy változást okozott. Bár eddig éldelt előnyei, számára azután is meghagyattak, ő nem érzé magát oly jól a regens udvaránál, ki mind szorosabb viszonyba lépett az osztrák udvarral, s az év vége felé Grosboisba, egy a camalduli barátok zárdájához tartozó házba, vonúlt vissza, hova már elébb is eljárt néha-néha. „Ott kevés szolgát tartván, — írja Saint Simon — s majdnem semmi látogatást sem fogadván, a legnagyobb visszavonultságban és egyszerűségben, bűnbánóként tölté idejét, hetenként egy vagy kétszer kenyéren s vizen bőjtölt, éjjel nappal szorgalmasan megjelent minden imádságnál. Párisba alig ment, s ott Dangeau-n, Tessé marsalon s egykét más barátján kívül senkit sem látogatott. A toulousei gróffal kétszer vagy háromszor

¹⁾ Mémoires du Duc de Saint Simon X, e. h.

az évben elment vadászni Fontainebleauban; a királyt s a regenszt ritkán s csak kötelességből látogatta. Egyébiránt sok jót tett s mindig jól vala értesülve mindenről a mi Magyarországon, Erdélyben s a szomszéd tartományokban történt⁽¹⁾.

„A hollandi ujság — mondja ő maga egy levelében Gualterio bíbornokhoz, a szintén franczia pártfogás alatt állott barátjához — engem az egész télen át (1716-ban) utaztatott a tengereken, holott soha sem éltem nyugodtabb s édesebb életet, mint mióta a királyok királyának ügyek-szem udvarolni e magányomban, melynek kéjei elenyésztik a hiú kíváncsiságot tudni azt, mi a világban történik⁽²⁾. „Soha sem érzém jobban magamat, — mond egy más levelében — mint mióta elszakadtam a világgal való közlekedéstől s egy keresztény kötelességeit ügyek-szem teljesíteni. De nem teljesíteném ezt, ha azoktól is elakarnék szakadni, mik azon állapotot különösen illetik, melyet a gondviselés reám ruházott. Ezen életnemet választván, úgy tekintem magamat, mint azon harezfi, ki elvégezvén hadjáratát, visszatér az udvarhoz, s csak arra ügyel, hogy urának szolgáljon a nélkül, hogy tőle valamit kérne, s megelégedve azzal, hogy jelenlétét éldeheti, türelemmel várja végzetét és kész teljesíteni rendeletét, mihelyt az tudtára esik. Így vélekedvén, a közügyek, kivált azok feletti okoskodások, melyek az enyéimmal kapcsolatban vannak, épen nem ellenkeznek az én visszavonultságom szellemével; mert azok ismerete és meghányása által kell kihüvelyeznem a gondviselés rendeleteit, miután arra méltatlan vagyok, hogy természetfeletti sugallat által tudassa velem azokat⁽³⁾).

1716 végén barátja Tessé marsal is szomszédjává lett a

¹⁾ Mémoires Tom. XV.

²⁾ Simonyi Ernő a Brit Muzeumból hat érdekes levelet közöl Rákóczy franciaországi időzése korából Gualterio bíbornokhoz. Magyar Tört. Emlékek. Első Osztály V, 278—299.

³⁾ Ugyanaz, ugyanott.

1713. grosboisi magányban, egy szintén a klastromhoz tartozó kis házat fogadván bérbe. Itt éltek ők együtt majdnem egy évig, üvegházakat s más szépítéseket csináltatván a zárda telkén. Magányát, melyben a nem rég napvilágra került¹⁾ önéletrajza megírásával foglalkodék csak akkor cserélte fel hosszabb időre a fontainebleau-i királyi palotában volt szállásával, midőn 1717 tavaszán Péter czár Franciaországban időzék. Rákóczy ezen egész idő alatt gyakran találkozott s értekezett vele²⁾; s a czár távozta után nemsokára ő is elhagyta a francia földet, hogy — mire alább visszatérendünk, — Törökországba utazzék.

¹⁾ A m. t. Akademia nem rég adta azt sajtó alá.

²⁾ Rákóczy önéletrajsa; és Mémoires du Duc de Saint Simon XV, 128.

